

UNIVERSITATEA „ȘTEFAN CEL MARE” SUCEAVA
UNIVERSITATEA DE STAT DIN MOLDOVA, CHIȘINĂU
UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ „YURII FEDKOVICI”, CERNĂUȚI

COLOCVIUL INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ALE LIMBAJULUI
„EUGENIU COȘERIU” (CISL)
(ediția a XIII-a)

LIMBAJE ȘI COMUNICARE
Volumul XIII

DINAMICA LIMBILOR ȘI LITERATURILOR
ÎN EPOCA GLOBALIZĂRII
Partea I

Sanda-Maria ARDELEANU, Ioana-Crina COROI, Dorel FÎNARU
(Coordonatori)

Sub patronajul

Volumul cuprinde lucrările Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” organizat de Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România, Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova, Universitatea „Yurii Fedkovic”, Cernăuți, Ucraina și Lectoratul de limbă română al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava în cadrul Universității „Yurii Fedkovic”, Cernăuți, Ucraina (ediția a XIII-a, Suceava, 16-18 octombrie 2015).

Comitetul onorific al CISL 2015

Acad. Anatol Ciobanu - Universitatea de Stat, Chișinău, Republica Moldova

Acad. Gheorghe Chivu - Academia Română, București

Acad. Marius Sala - Academia Română, București

Prof. univ. dr. Ion-Horia Bîrleanu - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Anna Bondarenco - Universitatea de Stat, Chișinău, Republica Moldova

Prof. univ. dr. Gheorghe Moldoveanu - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Ioan Oprea - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Comitetul științific al CISL 2015

Prof. univ. dr. Sanda-Maria Ardeleanu - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Iulian Boldea – Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș

Prof. univ. dr. Lora Bostan - Universitatea Națională „Yurii Fedkovic”, Cernăuți, Ucraina

Prof. univ. dr. Luminița Căraușu – Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Prof. univ. dr. habilitat Irina Condrea - Universitatea de Stat, Chișinău, Republica Moldova

Prof. univ. dr. Albumița-Muguraș Constantinescu - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Elena Croitoru – Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați

Prof. univ. dr. Codrin-Liviu Cuțitaru - Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Prof. univ. dr. Mircea A. Diaconu - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Rodica Dimitriu - Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Prof. univ. dr. Alexandru Gafton - Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

Prof. univ. dr. Mihaela Gheorghe – Universitatea „Transilvania”, Brașov

Prof. univ. dr. Niculina Iacob - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Gina Măciucă - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Rodica Nagy - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Prof. univ. dr. Michaela Praisler - Universitatea „Dunărea de Jos”, Galați

Prof. univ. dr. habilitat Elena Prus - Universitatea Liberă Internațională din Moldova, Chișinău, Republica Moldova

Prof. univ. dr. habilitat Ala Sainenco - Universitatea „Alec Russo”, Bălți, Republica Moldova

Prof. univ. dr. Vasile Spiridon – Universitatea „Vasile Alecsandri”, Bacău
Prof. univ. dr. Elena-Brândușa Steiciuc - Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava
Prof. univ. dr. Vasile Țâra – Universitatea de Vest, Timișoara
Prof. univ. dr. habilitat Ludmila Zbanț - Universitatea de Stat, Chișinău,
Republica Moldova
Conf. univ. dr. Mariana Boca - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Conf. univ. dr. Aurel Buzincu – Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Conf. univ. dr. Ionel C. Corjan - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Conf. univ. dr. Claudia Costin - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Conf. univ. dr. Sabina Fînaru - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Conf. univ. dr. Evelina Mezalina Graur - Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava
Conf. univ. dr. Ana Guțu - Universitatea Liberă Internațională din Moldova,
Chișinău, Republica Moldova
Conf. univ. dr. Cornelia Macsiniuc - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Conf. univ. dr. Ovidiu Morar - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Conf. univ. dr. Olga Oprea-Gancevici - Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava
Conf. univ. dr. Mina Maria Rusu – Ministerul Educației și Cercetării
Științifice
Conf. univ. dr. Luminița-Elena Turcu - Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava
Lect. univ. dr. Raluca-Nicoleta Balațchi - Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava
Lect. univ. dr. Ioana-Crina Coroi - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Lect. univ. dr. Dorel Fînaru - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Lect. univ. dr. Nicoleta-Loredana Moroșan - Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava
Lect. univ. dr. Daniela Petroșel - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Lect. univ. dr. Cătălina Pînzariu - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Lect. univ. dr. Ciprian Popa - Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Lect. univ. dr. Codruț Șerban- Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
Lect. univ. dr. Oana Ursache – Universitatea din Granada, Spania
Lect. univ. dr. Felicia Vrânceanu - Universitatea Națională „Yurii
Fedkovici”, Cernăuți, Ucraina

Comitetul de organizare al CISL 2015

Prof. univ. dr. Sanda-Maria Ardeleanu
Prof. univ. dr. Rodica Nagy
Prof. univ. dr. Elena-Brândușa Steiciuc
Conf. univ. dr. Claudia Costin
Conf. univ. dr. Cornelia Macsiniuc

Conf. univ. dr. Olga Oprea-Gancevici
Conf. univ. dr. Evelina Mezalina Graur
Conf. univ. dr. Luminița-Elena Turcu
Lector univ. dr. Raluca-Nicoleta Balațchi
Lector univ. dr. Elena-Camelia Biholaru
Lector univ. dr. Ioana-Crina Coroi
Lector univ. dr. Nicoleta-Loredana Moroșan
Asist. univ. dr. Corina Iftimia

COMITETUL DE REDACȚIE AL VOLUMELOR CISL 2015

Sabina FÎNARU, Evelina Mezalina GRAUR, Corina IFTIMIA, Nicoleta-Loredana MOROȘAN, Angela ROBU, Mariana ȘOVEA

**Autorii articolelor își asumă întreaga responsabilitate
asupra originalității și creativității științifice.**

**Volum parțial sponsorizat de
CASA EDITORIALĂ DEMIURG,
editură laureată a
PREMIULUI SENGHOR-CÉSAIRE
și a
ORDINULUI „LA PLÉIADE”, în grad de cavalier,
acordate de
ADUNAREA PARLAMENTARĂ A FRANCOFONIEI
(Bernă, 2015)**

Sanda-Maria ARDELEANU, Ioana-Crina COROI,

Dorel FÎNARU

(Coordonatori)

**COLOCVIUL INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ALE LIMBAJULUI
„EUGENIU COȘERIU” (CISL)**

(ediția a XIII-a)

LIMBAJE ȘI COMUNICARE

Volumul XIII

DINAMICA LIMBILOR ȘI LITERATURILOR

ÎN EPOCA GLOBALIZĂRII

Partea I

**(16-18 octombrie 2015,
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava)**

Sub patronajul

Casa Editorială *Demiurg*®
Iași, 2015

Redacție de carte: dr. Alexandrina Ioniță
Casa Editorială Demiurg®
(acreditată de CNCSIS în 2003, reacreditată în 2006 și în 2011).

✉ Șoseaua Păcurari nr. 68, bl. 550, sc. B, et. 4, ap. 16,
700547 - Iași, România
☎ 0232/25.70.33; 0745/37.81.50; 0727/840.275
E-mail: ceddemiurg@gmail.com; ceddemiurg@yahoo.fr
www.librariademiurg.com

Consilier editorial: dr. Alexandrina Ioniță
Director Marketing: dr. Irina Croitoru (☎ 0740/08.20.05).
Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

© Casa Editorială *Demiurg*®,
© Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

*Toate drepturile rezervate.
Nicio parte a acestei publicații
nu poate fi reprodusă sau transmisă,
în nicio formă, decât cu acordul scris al editurii.*

ISBN general: 978-973-152-301-9
ISBN vol. I: 978-973-152-302-6

Vol. II este în curs de editare.

CUPRINS

- **PLEN DE DESCHIDERE:**
EUGENIU COȘERIU - UN „OM-LEGENDĂ”

Irina CONDREA, *Un om al cetății limba română*/13

Ion MANOLI, *Eugeniu Coșeriu n-a părăsit niciodată Basarabia*/20

Sanda-Maria ARDELEANU, *„Am devenit un simbol”*/26

- **COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE ÎN PLEN**

Gheorghe MOLDOVEANU, *Mutații produse în antroponimia românească*/31

Ludmila ZBANȚ, **Cristina ZBANȚ**, *Abordarea pragmatică a traducerii textului literar din perspectiva „lexicului fără echivalență” (în baza scrierilor lui Mihail Bulgakov)*/39

Ana GUȚU, *Pour une sémiotique de la plaidoirie: le pouvoir judiciaire de la langue*/60

Mircea A. DIACONU, *Ion Agârbiceanu. La cumpăna ideologiilor*/78

- **SECȚIUNEA „EUGENIU COȘERIU” – NORMĂ/NORME**

Sanda-Maria ARDELEANU, *Les normes de l’Imaginaire linguistique (I.L.) et le discours francophone*/95

Monica BILAUCĂ, *Registre stilistice de utilizare a frazeologismelor în limba română*/103

Irina CROITORU, *Numele francilor în istoriografia românească*/110

Dorel FÎNARU, *Preliminarii la o descriere a conceptului de tip lingvistic la Eugeniu Coșeriu*/118

Daniela HUMOREANU, *Abateri de la norma lingvistică în limbajul medical*/130

Cristina IONIȚĂ, *Termeni din domeniul finanțelor publice în «Sămile Vistieriei Moldovei (1763-1826)». Partea I: Nume de impozite*/139

Inesa MAKAR, *Realization of Asyndeton And Polysyndeton In The Longus’s Novel “Daphnis and Chloe”*/145

Ion MANOLI, *Anvergura viziunii lexicografice a lui Eugeniu Coșeriu*/153

Ana-Maria MINUȚ, *Note de morfologie istorică românească (pe marginea manuscrisului 45)*/161

Mihaela NOHAI, *Forme de manifestare ale stereotipiei lingvistice în concepția lui Alexandru Graur*/180

Angela ROBU, *Observații asupra toponimiei bilingve din localitatea Călinești Cuparencu (jud. Suceava)* /188

Ioana ȘTEFĂNOAIA, *Despre valoarea pozitivă a unor stereotipii terminologice: „fondul principal lexical” și „masa vocabularului”* /193

Felicia VRÂNCEANU, *Realizarea implicită și explicită a coordonării sintactice în texte vechi*/200

- **SECȚIUNEA SEMIOTICĂ ȘI COMUNICARE**

Petru Ioan MARIAN, *Discursul politic conflictual în spațiul forumistic*/211

Viorica MOLEA, *Oralitatea din Basarabia reflectată în textul publicistic*/224

Victor UNTILĂ, *(Meta)semnele cogniției. O dialectometodologie trialectică a cunoașterii*/232

- **SECȚIUNEA DISCURS LITERAR / DISCURS CRITIC**

Daniela CĂȚĂU VEREȘ, *La géographie poétique de Marguerite Duras entre l'art de l'image et l'écriture autofictive*/251

Sabina FÎNARU, *Memoriile ca autobiografie spirituală*/263

Veronica ILAȘ, *Éléments autobiographiques dans «La Petite Poule d'eau» de Gabrielle Roy*/278

Natalia IVASÎȘEN, *Fenomenul cedărilor estetice în exegeza postbelică din Basarabia*/284

Оксана ЛЮБИМОВА, *ЯМБ У ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 90-х РОКІВ XIX СТОЛІТТЯ*/300

Narcisa ONU, *The Literary Discourse of Suzan-Lori Parks as Reinterpretation of History*/308

Elena PRUS, *Métamorphoses (meta)narratives du peuple fluide dans la vision de Matei Visniec*/320

Elena Sofica SEVASTRE, *Patrick Chamoiseau et l'univers des Antilles*/327

Inga ȘÎRBU, *Alexei Marinat, omul din gulag*/334

Elena-Brândușa STEICIUC, *« Le livre en train de se faire » et autres éléments poétiques dans la prose de Patrick Modiano*/343

Veronica TODOȘCIUC, *Alexandru Hurmuzachi – animator al culturii din Bucovina*/349

Dragoș VICOL, *Literatura și piatra de hotar a mileniilor. Renegarea canoanelor și vacuumul ficțiunii artistice*/355

• SECȚIUNEA TRADUCEREA – LIMBĂ UNIVERSALĂ

- Irina BREAHNĂ**, *Clivage et dialogisme: pistes pour la traduction*/363
- Iulia CORDUȘ**, *Le dynamisme du terme gastronomique dans le contexte littéraire: difficultés de traduction*/371
- Violeta CRISTESCU**, *Oralité, humour et ironie dans la traduction des registres de langue chez Ionesco, Beckett et Vișniec*/380
- Elena GHEORGHITĂ**, *Aspectele extralingvistice ale rolului și comportamentului traducătorului discursului oral*/392
- Angela GRĂDINARU**, *Les défis de la traduction spécialisée des textes odonto-stomatologiques*/401
- Daniela HĂISAN**, *From Text to Paratext in Translations. Some Notes on (end)notes*/413
- Ana-Claudia IVANOV**, *Traductions fragmentaires de Madame Bovary: analyse des choix traductifs et leurs effets*/423
- Cosmin-Gheorghitza PÎRGHIE**, *Traduire la poésie: Le Poème „Paradă” [Parade] de B. Fundoianu traduit en français par Odile Serre*/435
- Ina SÎTNIC**, *Nivelul echivalenței în traducerea orală din limba engleză în limba română*/443
- Gabriela ȘAGANEAN, Daniela PASCARU**, *Eufemismul ca mijloc de manipulare în discursul oficial și traducerea acestuia din limba engleză în limba română*/451

• SECȚIUNEA DIDACTICA LIMBILOR ȘI LITERATURILOR

- Marcel BÂLICI, Nadejda BÂLICI, Maria PRUTEANU**, *Realizarea proiectului personal din perspectiva stilului autonom de învățare*/461
- Nadejda BÂLICI, Maria PRUTEANU, Marcel BÂLICI**, *Abordarea evolutivă și comparată a metodologiei de studiere a limbii române ca limbă străină*/467
- Claudia PRIGORSCHI, Eufrosinia AXENTI**, *La typologie des stratégies d'apprentissage des langues étrangères*/473
- Maria PRUTEANU, Nadejda BÂLICI, Marcel BÂLICI**, *Dezvoltarea limbajului specializat prin metoda dialogului*/481
- Lidia STRAH**, *Suggestions for Teaching and Learning Semantic and Textual Relations to Foreign Students*/487

PLEN DE DESCHIDERE

Eugeniu Coșeriu – un „Om-Legendă”

Coordonatori:
Sanda-Maria ARDELEANU
Dorel FÎNARU

UN OM AL CETĂȚII *LIMBA ROMÂNĂ*

Irina CONDREA

Universitatea de Stat Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

Lingvistica secolului XX este marcată de personalitatea ilustrului filolog Eugeniu Coșeriu, care a revoluționat multe domenii ale acestei discipline, interpretând faptele de limbă prin îmbinarea tradiției cu inovația. Nu mai puțin interesantă și inedită este soarta acestei personalități, pe care forța destinului a ținut-o departe de patrie, de locul unde s-a născut, dar și de mediul academic filologic românesc, cu care a venit în contact doar peste 50 de ani de absență. Or, revenirea în acest spațiu, s-a produs când, după cum scria profesorul Dumitru Irimia, Universitatea ieșeană l-a chemat acasă pe ilustrul om de știință, pentru a se simți onorată onorând pe unul din exponenții de seamă ai spiritualității românești. Iar „*fiul risipitor – avea să spună în răspunsul său eminentul savant – se întoarce ca fiu adunător*” (Irimia, 2002: 155).

Profesorul declanșa, scrie D. Irimia, după aproape jumătate de secol, „mișcarea culturală” și în mod direct, prin Conferințele în Aula Magna a universităților care s-au simțit onorate „cu asupra de măsură”, acordându-i înaltul titlu de Doctor Honoris Causa, prin prelegeri în amfiteatre, în care se strângeau la un loc studenți și profesori (la Iași, Suceava, Cluj, Chișinău, Timișoara, Bălți etc.), prin colocvii științifice naționale și internaționale (la Iași, Suceava, Cluj, Chișinău, București, Cernăuți, Timișoara, Craiova, Târgoviște, Sibiu, Galați, Bălți etc.) (Irimia, 2002: 155).

Pentru filologii de la Chișinău, numele lui Eugeniu Coșeriu a devenit cunoscut prin intermediul limbii ruse, pentru că, în fosta URSS, practic, nu pătrundea nicio carte de peste hotare în original, iar ceea ce se accepta era tradus în limba rusă. Lucrarea care l-a făcut cunoscut în tot spațiul sovietic a fost *Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico*, publicată în versiune rusă cu denumirea *Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения)*, în prestigioasa ediție *Новое в лингвистике*, în anul 1963. Despre originea autorului putem afla dintr-o notă foarte sumară, inserată în ampla prefață/comentariu (conținând 4 compartimente), făcută de V. A. Zveghințev: *Руководитель отделения лингвистики университета в Монтевидео (Уругвай) профессор Э. Косериу (румын по национальности) является автором большого*

количества работ, затрагивающих наиболее острые проблемы современного теоретического языкознания. Помимо «Синхронии, диахронии и истории», им опубликованы: *Sistema, norma y habla* (Система, норма и речь, 1952); *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (Форма и субстанция в звуках языка, 1954; в этой работе повторяются основные мысли и предшествующей работы); *La geografía lingüística* (Лингвистическая география, 1956); *Logicismo y anti-logicismo en la gramática* (Логицизм и антилогицизм в грамматике, 1957). Он является также автором ряда работ по романскому языкознанию. Șeful Secției de Lingvistică a Universității din Montevideo (Uruguay), profesorul E. Coșeriu (român de naționalitate) este autorul unui mare număr de lucrări, referitoare la cele mai acute probleme ale lingvisticii teoretice actuale. În afară de *Sincronie, diacronie și istorie*, el a publicat *Sistema, norma y habla* (1952), *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje* (1954) (în această lucrare, se repetă principalele idei ale lucrării precedente; *La geografía lingüística*, 1956), *Logicismo y anti-logicismo en la gramática*. El este, de asemenea, autorul unui șir de lucrări de lingvistică romanică (*Новое в лингвистике*, 1963).

Or, faptul că E. Coșeriu este român încă nu spunea chiar totul despre adevăratele sale rădăcini, cele basarabene. Și abia în 1969, în cea mai mare enciclopedie din fosta URSS, *Большая советская энциклопедия* (*Marea enciclopedie sovietică*) apare scris explicit Mihăileni, Basarabia: (Косериу (Coșeriu) Эухенио (p.27.7.1921, Михайлени, Бессарабия), филолог, специалист по общему и романскому языкознанию. В 1939-1949 учился в университетах: в Яссах, Риме, Падуе, Милане. Профессор университета Монтевидео в Уругвае (1951-63), Тюбингенского университета в ФРГ (с 1963). К. занимается проблемами теории, методологии и философии языка, например соотношением синхронного и диахронного исследования, причинами исторических изменений в языке, языковой типологией, структурной семантикой и др. Лит.: Spence N.C.W., *Toward a new synthesis in linguistics: The work of Eugenio Coșeriu*, „Archivum linguisticum”, 1960, v. 12, f. 1; Vintilă-Rădulescu I., *Eugenio Coseriu et la theorie du langage*, 1969, t. 14, nr. 2.– Coșeriu Euhenio (n. 27.7.1921, Mihăileni, Basarabia), filolog, specialist în lingvistică generală și romanică. În anii 1939-1949 a studiat la universitățile din Iași, Roma, Padova, Milano. Profesor al Universității Montevideo din Uruguay (1951-1963), al Universității din Tubingen (din 1963). С. се ocupă cu problemele de teorie, metodologie și filosofie a limbii, cum ar fi coraportul dintre studiul sincronic și diacronic, cauzele schimbărilor istorice în limbă, tipologia lingvistică, semantica structurală ș.a.) (www.dic.academic.ru). Ca surse, au fost indicate două articole, dintre care unul este semnat de reputata lingvistă Ioana Vintilă-Rădulescu.

Cel care a scris pentru prima dată la Chișinău despre Eugeniu Coșeriu a fost Valentin Mândăcanu, eminent om de cultură și luptător activ pentru revenirea la grafia latină, la limba română și la valorile naționale ale neamului. Originar și el din Mihăileni (era fiul directorului școlii în care a învățat Eugeniu Coșeriu), în anii de renaștere națională, Valentin Mândăcanu a bulversat societatea moldavă printr-un memorabil eseu despre destinele vitrege ale limbii române din Basarabia, intitulat *Veșmântul ființei noastre*, eseu care s-a bucurat de o largă rezonanță și a declanșat o puternică mișcare socială pentru limba română și revenirea la grafia latină. În anul 1989, același autor publica în revista „Orizontul” un articol intitulat *Un homo scientificus ajuns pe Olimp* (Mândăcanu, 2002:55), în care este prezentată ascensiunea strălucită a marelui lingvist originar din Mihăileni. De altfel, cineva menționa că, datorită lui Eugeniu Coșeriu, satul Mihăileni a nimerit în cele mai prestigioase enciclopedii ale lumii, pentru că savantul niciodată nu a ezitat să arate de unde provine și totdeauna indica locul său de baștină – Mihăileni.

Eugeniu Coșeriu, bine cunoscut în lumea științei încă din anii 50, a apărut la orizontul societății academice din Republica Moldova abia în anul 1991, an în care savantul a revenit în patrie, după 51 de ani de absență. Era atunci perioada când a fost declarată independența Republicii Moldova, pe 27 august 1991, și când în țară luau amploare discuțiile, dar și acțiunile legate de cea mai controversată problemă a societății noastre, și anume ***problema identitară***.

Savantul, care avea un cuvânt greu de spus în științele limbii, s-a implicat în disputele cu privire la limba română (sau „moldovenească”) și a luat parte la numeroase evenimente și foruri științifice atât în Republica Moldova, cât și în România. Dincolo de inestimabila sa contribuție la dezvoltarea lingvisticii pe plan universal, prezența Domniei sale la Chișinău a dat o mare prestață și valoare manifestărilor la care a participat și a impulsionat activitatea multor intelectuali – lingviști, istorici, filozofi, politologi ș.a. Astfel că, pe lângă meritul de a fi lingvistul secolului XX, compatriotul nostru Eugeniu Coșeriu are și marele merit de a fi un *om al cetății*, care s-a implicat activ în evenimentele ce aveau să marcheze destinul istoric al neamului său.

Publicul larg, studenții și profesorii filologi din Chișinău, l-au cunoscut pe Eugeniu Coșeriu în 1993, în luna noiembrie, când i-a fost conferit titlul de Doctor Honoris Causa al Universității de Stat din Moldova și, cu acest prilej, regretatul profesor a susținut un ciclu de prelegeri la Facultatea de Litere. Subiectele expuse au fost: 1. *Filosofia limbajului*; 2. *Alteritatea și competența lingvistică*; 3. *Arhitectura și structura limbii*; 4. *Principiile sintaxei funcționale*; 5. *Semantica structurală*. (Condrea, 2002: 146). A fost o adevărată revelație pentru toți cei care l-au ascultat, căci să asști la prelegerile unei somități era o mare sărbătoare spirituală. Dar a fost,

cu siguranță, o mare satisfacție sau chiar o împlinire pentru profesorul Coșeriu, căci, după atâția ani de înstrăinare, se afla într-o stare de normalitate în relațiile cu compatrioții săi, într-o atmosferă pe care, probabil, și-a dorit să o resimtă anume aici și anume cu noi, acel miracol care se întâmplă atunci când se stabilește contactul între profesorul de la catedră și sala plină de studenți.

Ne-a cucerit pe toți modul în care își construia discursul, expunerea logică, argumentată și, mai ales, numeroasele exemple din diferite limbi și citate întregi, pe care le reproducea din memorie. Toți ar fi fost interesați ca această activitate didactică să continue, dar, din păcate, a fost doar atât.

În anii următori, profesorul Eugeniu Coșeriu a venit cu regularitate la Chișinău, pentru a participa la diverse manifestări dedicate limbii române. Era totdeauna așteptat, știam că va veni și că va susține cauza noastră, în interminabila luptă pentru limba română. Spuneam undeva că ceea ce îl deosebea pe profesorul Coșeriu de alții era marea lui mobilitate, participarea sa directă la numeroase evenimente, conferințe, întâlniri, unde era în centrul atenției, fiind un catalizator al discuțiilor și un generator de idei.

Un mare răsunet în spațiul basarabean și nu numai l-a avut comunicarea profesorului Coșeriu cu titlul *Latinitatea orientală*, prezentată la Congresul al V-lea al Filologilor Români (Iași-Chișinău, 6-9 iunie 1994), în care autorul s-a pronunțat răspicat asupra subiectului legat de așa-zisa „limbă moldovenească”: „A promova sub orice formă o limbă moldovenească deosebită de limba română este, din punct de vedere strict lingvistic, ori o greșeală naivă, ori o fraudă științifică; din punct de vedere istoric și practic, e o absurditate și o utopie; din punct de vedere politic, e o anulare a identității etnice și culturale a unui popor și, deci, un act de genocid etnico-cultural... Prin urmare, teza existenței unei limbi moldovenești diferite de limba română este, atunci când e de bună-credință, o iluzie și o greșeală, cel puțin extrem de naivă; iar când e de rea-credință, e o fraudă științifică” (Coșeriu, 1994: 24).

Datorită prezenței sale, s-a mobilizat și s-a consolidat societatea filologică din țară, pentru că, după 1989, se simțea o oarecare răcelă față de unii savanți, profesori, care au scris și au vorbit despre „limba moldovenească”, printre aceștia fiind și academicianul Nicolae Corlăteanu, aflat într-o oarecare dizgrație. Însă, participarea la Congresul al V-lea al filologilor români, contactele și discuțiile cu profesorul Coșeriu l-au readus pe acad. Corlăteanu la masa dezbaterilor. La conferința științifică „Limba română este numele corect al limbii noastre” (20 și 21 iulie 1995), acad. Nicolae Corlăteanu a prezentat raportul *Româna literară în Republica Moldova: istorie și actualitate*, în care au fost expuse argumentele de rigoare ce susțin afirmația din denumirea conferinței. Marea ruptură în ceea ce privește denumirea limbii a fost generată de condițiile politice și de ideologia

sovietică impusă cu forța. În acest sens, este cazul să amintim de amara confesiune a acad. Nicolae Corlăteanu, la care ar fi putut subscrie mulți oameni de cultură, ce s-au pomenit fără voia lor în „Iagărul socialist”. În anul 2005, în renumitul său „Testament”, dat publicității la 27 aprilie, Corlăteanu scria: „Am recunoscut, în anii din urmă, că eu, fiind constrâns de regimul sovietic, am vorbit și am scris despre *limba moldovenească*, deși aveam în inimă (o știu mulți dintre voi!) și Țara, și limba, și istoria întregului neam românesc. Eram, dragii mei, *supt vremi*, sub crunte vremi *eram – mai ales filologii – copiii nedoriți ai unei realități istorice vitrege* și nu aveam voie să rostim răspicat întregul adevăr” (Corlăteanu, 2005: 7).

Profesorul Coșeriu a înțeles ca nimeni altul drama acestor „copii nedoriți”, dificultățile cu care se confruntă lingviștii moldoveni în promovarea adevărului științific despre limba română și s-a angajat din plin în disputele pe această temă, venind totdeauna cu studii ample, bazate pe argumente serioase și detaliate. Este memorabil în acest sens textul conferinței susținute de savant la Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului, desfășurat la Suceava, în 2001. Studiul intitulat *Politici lingvistice* conține două compartimente egale ca importanță: *1. Natura politică a limbajului și 2. Politica lingvistică. „Limba moldovenească” – o fantomă lingvistică*. Autorul ia în dezbateră și dificila problemă a relațiilor interetnice și interlingvistice, problemă care nu și-a pierdut actualitatea și va rămâne probabil una permanentă, în special în contextul globalizării și al contactelor lingvistice tot mai intense și mai variate. Opinia autorului este următoarea: „În privința relațiilor dintre limba proprie, a colectivității căreia individul îi aparține istoric, și o altă limbă, mai ales în cazul limbilor majoritare și al limbilor minoritare, se pot distinge trei atitudini. Prima este cea pe care o numesc *naționalismul sănătos*, care înseamnă să îți asumi limba ta pentru tine și pentru comunitatea ta, fără a impune această limbă și altora; minoritățile pot să aibă școli în limba lor, să comunice în limba lor, să-și dezvolte cultura proprie. A doua atitudine aș numi-o *șovinismul lingvistic*, al celor care vor să impună limba majoritară și minorităților. În sfârșit, cea de-a treia este *colonialismul* sau *imperialismul lingvistic*, al celor care vor să impună limba lor majorităților cucerite. Singura atitudine rezonabilă este *naționalismul sănătos*” (Coșeriu, 2002: 141).

Ideile, argumentele, concluziile lui Eugeniu Coșeriu reprezintă un suport sigur în cercetările noastre de sociolingvistică, la opiniile savantului recurg toți cei care doresc să facă lumină în problema spinoasă a contactelor lingvistice și a identității naționale în Republica Moldova. Savantul și-a înțeles această misiune de mentor și susținător al cauzei limbii române în această zonă și a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a justifica această poziție și această încredere a comunității științifice basarabene. Dintr-un interviu realizat în 2001, aflăm încă o dată despre caracterul absolut deosebit al

relațiilor sale cu Basarabia și cu basarabenii. Savantul spunea următoarele: „Cine nu cunoaște și alți lingviști poate să spună despre mine că sunt «marele lingvist». **Numai într-un singur caz accept toate aceste laude, și anume în cazul *nefericitei Basarabii*, fiindcă acolo am devenit un simbol de luptă națională. Acolo nu pot, în consecință, să îmi permit să spun „nu mai exagerați în privința mea, lăsați-mă în pace cu asta”... Pentru ei am devenit o armă, și eu înțeleg că este datoria mea să servesc ca armă și ca simbol *acestui nefericit popor*.** (subl. n. – I.C.). Vă voi relata, fără plăcere, o întâmplare care a devenit emblematică din punct de vedere al atitudinii: am fost foarte supărat la un eveniment din București, o lansare de carte, când mă aflam între invitați și, imediat după ceremonii, s-a spus și mi s-a spus și mie: „Așa sunt basarabenii ăștia, mereu vin cu Basarabia, Basarabia”, la care eu am replicat că este normal așa, se înțelege că basarabenii vin cu problema Basarabiei în România, și „dumneavoastră, ca români, ar trebui să aveți problema Basarabiei, poate mai mult decât mine, să o înțelegeți, iară nu să spuneți mereu «Ia mai lăsați-mă în pace cu Basarabia asta !», de parcă Basarabia ar fi o țară îndepărtată și necunoscută, străină de România...” (Coșeriu, 2006:15).

Este o mărturie extrem de valoroasă și de o profundă sensibilitate, care demonstrează cât de mult era atașat profesorul Coșeriu de baștina sa, de tot ce se întâmplă acolo și de cât efort și implicare a dat dovadă savantul pentru a contribui la rezolvarea unor probleme identitare deosebit de complicate pentru această zonă a românității. Este omul care, în ultima perioadă a vieții, a trăit cu gândul la meleagurile din care a pornit în lumea mare și pe care îl dorea sufletul de tot ce se întâmplă acolo, iar această stare de îngrijorare o regăsim și în următoarea confesiune: „Destinul Basarabiei îl văd cu speranță și cu mare teamă... Trăiesc intens acest destin și mă doare în mod constant” (Crijanovschi, 2002:49).

Îngrijorarea profesorului Coșeriu avea mult temeii, drept dovadă fiind faptul că, în cei 13 ani de când nu mai este printre noi, aproape nimic nu s-a schimbat în politica lingvistică din Republica Moldova. Aici continuă să existe zone, de exemplu UTA Găgăuzia, în care limba rusă este unica limbă utilizată în instituțiile publice, de exemplu în cele medicale (Dumbravă, 2012), iar „moldovenismul” agresiv este intens promovată de unii politicieni și de o serie de persoane obscure, care nu au nimic în comun cu lingvistica.

Situația sociolingvistică din Republica Moldova rămâne pe parcursul ultimei perioade destul de complicată și cu multe aspecte incerte. Legislația lingvistică imperfectă și perimată (articolul 13 din Constituție, Legea cu privire la funcționarea limbilor pe teritoriul RM), escaladarea problemelor lingvistice de către politicieni prin atitudini extreme ca moldovenismul și românofobia sau unionismul și rusofobia, rezistența și, în anumite cazuri, nedorința sau lipsa posibilităților reale ale rusofonilor de învățat și de a utiliza

limba română, procentul ridicat al eșecului școlar la disciplina Limba și literatura română, insecuritatea lingvistică a unei părți considerabile a vorbitorilor de română, dar și a rusofonilor din RM, cauzată de cunoașterea insuficientă a normelor limbii române literare standard, separatismul glotic în cadrul societății, când, pentru anumite activități, manifestări, proiecte etc., oamenii se asociază conform limbii vorbite - acestea sunt doar câteva dintre problemele devenite oarecum "eterne", care bulversează societatea moldovenească în anii de după declararea independenței și conduc în mod inevitabil la scindare și dezbinare socială (Condrea, 2013: 116).

Marele nostru înaintaș Eugeniu Coșeriu are meritul de a fi spus lucrurilor pe nume, de a fi adus argumente științifice imbatabile în lupta cu fantomele „moldovenismului” și astfel a susținut și a încurajat acțiunile de promovare a adevărului științific și a unei identități clare de neam și de limbă în Republica Moldova. Rămâne ca noi, cei care l-am avut ca mentor și îl considerăm în continuare ca atare, să-i valorificăm inegalabila operă, să promovăm, la rândul nostru, valorile naționale și culturale ale poporului român din care facem parte.

Bibliografie

1. Condrea, Irina, 2002, *Prelegeri coșeriene la Universitatea de Stat din Moldova*, în „Limba română”, Chișinău, nr 10, p. 146-150.
2. Condrea, Irina, 2013, *Probleme-cheie ale situației sociolingvistice în Republica Moldova*, în „Competitivitatea capitalului uman pe piața muncii în condițiile dezvoltării regionale și a integrării europene”, Bălți: Presa Universitară Bălțeană, p. 116-123.
3. Corlăteanu, Nicolae, 2005, *Las vouă moștenire...*, în „Limba română”, Chișinău, nr. 4.
4. Coșeriu, Eugeniu, 1994, *Latinitatea orientală*, în „Limba Română”, nr. 3, p. 10-25. Comunicare prezentată la Congresul al V-lea al Filologilor Români. Iași-Chișinău, 6-9 iunie 1994.
5. Coșeriu, Eugeniu, 2002, *Politici lingvistice*, în „Limba română”, Chișinău, nr 10, p. 139-145.
6. Coșeriu, Eugeniu, 2006, *Trebuie să cunoaștem toată tradiția și să mergem mai departe de tradiția limitată pe care o poate avea cultura unei țări* (Interviu realizat de Angela Furtună în 2001, la Suceava), în „Limba română”, Chișinău, nr 10, p. 7-21.
7. Crijanovschi, Andrei, 2002, *Destine basarabene*, în „Limba română”, Chișinău, nr 10, p. 46-49.
8. Dumbravă, Vasile, 2012, *Ce limbi sunt vorbite în instituțiile medicale din Găgăuzia ?*, în „Limba română”, Chișinău, nr 11-12.
9. <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/163912/Коцепо>
10. <http://limbaromana.md/index.php?go=numar&n=40>
11. Irimia Dumitru, 2002, *Între două scrisori*, în „Limba română”, Chișinău, nr. 10, p.151-155.
12. Mândăcanu, Valentin, 2002, *Un homo scientificus ajuns pe Olimp*, în „Limba română”, Chișinău, nr. 2, p. 55-63.
13. НОВОЕ В ЛИНГВИСТИКЕ, 1963, *Выпуск III*, Составление, редакция и вступительные статьи В.А. Звегинцева, Москва, Издательство иностранной литературы.

EUGENIU COȘERIU

N-A PĂRĂSIT NICIODATĂ BASARABIA

Ion MANOLI

Universitatea Liberă Internațională Moldova
Chișinău, Republica Moldova

În cele ce urmează ne propunem să elucidăm două momente încărcate de profunde semnificații existențiale, cel puțin pentru mine - o filă cu iz nostalgic și sentimental, care ar conveni să fie inserată la rubrica *Evocări: itinerarii lingvistice românești și universale*” și - o filă științifică *stricto modo*, în care vom remarca anvergura unui ilustru savant lingvist, reactualizând mereu un nume de rezonanță pentru lingvistica universală, un nume din constelația lingviștilor din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Numele acestui savant vine din Basarabia românească și îl pronunțăm cu deosebit respect și pietate: Eugeniu Coșeriu (27 iulie 1921-7 septembrie 2001). Alături de el, pe firmamentul constelației lingvistice din acea perioadă, mai străluceau nume cum ar fi: André Martinet, Emile Benveniste, Tzvetan Todorov, Noam Chomsky, Jerzy Kurylowicz, Ion Coteanu, Lucia Wald, Alexandru Graur, Silviu Berejan, Nicolae Corlăteanu (Moldova), V. V. Vinogradov, G. V. Stepanov, R. A. Budagov (Rusia) și câți alții.

Era la începutul anilor '70 ai secolului trecut, când a sosit vestea că, la invitația romanistului R. A. Budagov (1910 – 2001) de la Universitatea rusă ”M. Lomonosov” din Moscova (МГУ), va sosi la Catedra de Romanistică de acolo Евгений Косериу (așa se ortografia și se pronunța în rusă numele savantului de origine română), care va susține o serie de prelegeri în cea mai mare sală festivă a Universității. Practic, toți basarabeni, doctoranzii din toate centrele lingvistice, s-au adunat să-l asculte pe cel care deja scrisese și publicase unele lucrări în serialul *Novoe v zarubejnoi lingvistike*. La acel timp, lucrarea tradusă și publicată în ser. III, anul 1963, ”Синхрония, диахрония и история” era cea mai căutată și cea mai citată. În genere, din cohorta lingviștilor români la acele vremuri, se admiteau a fi citați în cercetările lingvistice doar I. Iordan și E. Coșeriu.

Cea mai frumoasă și autentică lecție de fonetică practică a limbii române am luat-o la prima mea întâlnire cu savantul.

Precizând din ce loc al Basarabiei vin să ascult lecțiile lui și spunându-i că vin din „Bălț”, pe loc mi-a rectificat pronunția, zicând pre limba noastră frumoasă „Bălți” unde crește cel mai frumos stof (de la latinescul *stypus = stypa + typhe*). Când am încercat să-i spun că *stufăriile* nu mai sunt acum la Bălți, el, cu același bisturiu, m-a rectificat: ”Zicem uneori *stufării*, dar este prea popular, mai bine zicem *stufăriș* – loc acoperit cu stof mult și des. Mult mai târziu aveam să înțeleg marea dragoste și nostalgie pentru verbul românesc, în acel sens hugolian și biblic: « Car le Mot c'est le Verbe, et le Verbe c'est Dieu ».

Dacă cineva eventual m-ar întreba care sunt cele mai valoroase decorații ori medalii pe care le-am avut în această viață, apoi cu certitudine aș spune că acestea sunt reprezentate prin *autografe-inscripții* de pe cărțile marelui savant, pe care mi le-a făcut cu atâta bunăvoință și cu atâta căldură.

În 1998 (e cazul să remarcăm aici că erau încă vremuri incerte, confuze, cu totalitarism moștenit de la ex-Uniunea Sovietică), Senatul Universității ”Alecu Russo” din Bălți a hotărât să-i decerneze titlul de Doctor Honoris Causa domnului profesor lingvist Eugeniu Coșeriu. El a și fost prima personalitate căreia i s-a decernat acest titlu în cadrul Universității sus-numite. Acest titlu este acordat personalităților, care reprezintă varii domenii de activitate: fizică și sociologie, arhitectură și pedagogie, matematică și literatură, chimie și informatică, economie și științe aplicate, însă capul listei aparține lingvisticii, aparține lui Eugeniu Coșeriu și mă bucură mult acest act drept făcut în zile grele.

Era primul meu *Laudatio* pronunțat în cadrul academic. Eram conștient că voi reprezenta, pentru un moment, pe unul din cei mai străluciți exponenți ai culturii române în planul universal al științelor umane. Îmi dădeam seama că ne găseam (și ne găsim încă) în preajma unui mare lingvist, în prezența celui mai versat Ambasador al lingvisticii contemporane. Cineva mai târziu avea să zică ”...în preajma unui gigant al filologiei” (Anatol Ciobanu).

Ne permitem să reactualizăm doar câteva gânduri din textul de altădată:

Omagiatul Universității bălțene este un lingvist, un teoretician prin excelență, un adept consecvent al limbilor romanice, în general, și al limbii române, în particular, este un adversar deschis al idealismului extremist în știința limbii, dacă e să reluăm această formulă-caracteristică ce aparține academicianului basarabean Silviu Berejan. Știm că lingvistul Coșeriu este autorul a peste 1000 de lucrări (articole, compendii, reflecții, monografii, studii, traduse în zeci de limbi de circulație mondială). Din acest tumult am putea desprinde denumiri fără de care nici un doctorand, nici un student, nici un filolog n-ar izbuti să se descurce cu eficiență în problematica lingvistică: „Lecții de lingvistică”, „Sincronie, diacronie și istorie” s.a.

Miracolul lucrării „Introducere în lingvistică”, publicată pentru prima dată în 1951, rămâne încă a fi descifrat, însă un lucru este cert: este o carte făcută din mare dragoste pentru studentul filolog nu numai din Montevideo, ci pentru studenții care au venit să vă salute azi, în aceste momente. Cartea își păstrează integra sa valoare, fapt singular în epoca noastră... (Din spusele lui Juan M. Lope Blanch), ea rămâne sursa inepuizabilă întru devenirea și nemurirea iubitorului de Cuvânt și alchimia acestuia.

Din multitudinea de definiții referitoare la limbaj, definiții care nu reușesc să cuprindă în totalitatea lor forțele creatoare ale cuvântului, Coșeriu constată că toate aceste definiții, deja cunoscute: „limbajul este un instrument ce servește la intercomunicare”, „limbajul este un sistem de semne”, „limbajul este o funcție socială”, „limbajul este o facultate simbolică”, „limbajul este o activitate a spiritului”, „limbajul este o creație perpetuă” etc., fac apel la una sau la alta dintre caracteristicile sale fundamentale, fără a-l defini integral, astfel încât aceste definiții devin complementare și interdependente. Unele din formulările de mai sus consideră limbajul în relațiile și determinările sale exterioare, altele îl consideră în realitate și structura sa intrinsecă, altele îl definesc în realitatea sa „obiectivă”, pur fenomenologică, altele implică considerații teleologice, unele încearcă să răspundă la întrebarea cum se produce?, altele la întrebarea cum se prezintă?, iar unele mai ambițioase la întrebarea ce este limbajul?”. Istoric și filozof al limbii, profesorul Coșeriu a elaborat o viziune unitară asupra Lumii și cunoașterii umane, bazată pe integrarea și depășirea unor premise esențiale de critică transcendențială kantiană, dialectică hegeliană, fenomenologie husserliană și tradiționalism lingvistic. Teoria sa de cunoaștere lingvistică integrală, bazată pe conceptul humboldtian și/sau aristotelic de *energeia* rămâne una profetică radiind noi idei, profilări, preluate de școli, centre de cercetare pentru a fi popularizate și dezvoltate. Să nu uităm că în acea perioadă Lingvistica, precum și știința *toto genere* erau dominate de paradigme de cunoaștere structuralist-reducționiste iar abordarea integralist-interacționistă coșeriană venea să anunțe o nouă „cotitură lingvistică” și schimbare de paradigmă.

Publicistul Vitalie Ciobanu de la „Contrafort” (Chișinău) a dialogat cu dl Mircea Borcilă (Cluj) despre viitorul studiilor integraliste și al lingvisticii în general l-a întrebat pe acest din urmă cum arată în acest context posteritatea Coșeriu. Răspunsul dlui prof. Borcilă ni se pare o mostră autentică de formulă-răspuns despre evoluția și viitorul lingvisticii: „... un singur lucru poate fi spus cu certitudine despre viitor: lingvistica nu își va putea permite, în nici un fel de circumstanțe, să ignore aportul integralismului și nici celelalte discipline umane nu își vor putea permite să ignore aportul lingvisticii. În acest sens, se poate afirma, fără teamă de a greși că – independent de toate dorințele și eforturile noastre particulare în această

privință opera lui Coșeriu a învins deja veacurile”.

Dacă n-ar fi fost Coșeriu, multe studii lingvistice n-ar fi fost duse la bun sfârșit. În anii '70 ne interesa problema neologismului stilistic, a creativității lexicale, dar și cea a creativității semantice, atât în cadrul limbajului (sau a vorbirii), cât și în operele poetice în sensul cel mai cuprinzător.

La capitolul *Literatură, Poetică, Critică literară*, vom menționa următoarele:

Dacă Eugeniu Coșeriu n-ar fi scris în plan liric decât poemul *Sângele nostru*, el totuna ar fi fost asemuit cu Mateevici, Goga, Coșbuc ori cu alți mari poeți ai timpului, care ne-au lăsat poeme-testamente: *Limba noastră, Bătrânii, Vrem pământ*.

Considerăm că este oportun de a insera aici textul integral al poemului *Sângele nostru*, care în Basarabia a fost publicat pentru prima dată în revista „Limba română”, 1998, nr. 6 (42), p. 5.

Pentru noi, basarabenii, poemul este un manifest al viitorului, al existenței și unității noastre, al identității de neam, limbă și istorie.

Sângele nostru

*Din sângele nostru
s-au hrănit atâtea popoare.*

*Din sângele nostru
s-au născut
poeți și cărturari ruși.
Mai ruși decât rușii.*

*Din sângele nostru
s-au născut
voievozi și regi maghiari,
hatmani de cazaci,
frunțași albanezi,
frunțași sârbi,
frunțași chirghizi.*

*Din sângele nostru
s-au născut
cârmuitori,
eroi și vlădici greci.
Mai greci decât grecii.*

*Dar să nu vă temeți !
Nu ! Nu vă cerem să ni-l dați înapoi –
sângele
pe care vi l-am dăruit
la nord și la sud de Dunăre !*

*Vă rugăm numai să nu ni-l cereți
și pe cel
pe care îl mai avem.
Lăsați-ne și nouă
măcar câteva picături
ca să ne putem înfățișa cu ele
ca noi înșine
la Judecata de Apoi.*

Am urmărit mai multe interviuri pe care le-a acordat multor reviste de specialitate și am găsit răspunsuri originale și pline de vervă și autenticitate științifică la cele mai controversate probleme, să zicem despre „primatul istoriei”, despre „istorie în raport cu sincronia și diacronia” etc. Dar răspunsul cel mai original și cel mai onest la mult duruta și mâhnita întrebare „De ce ați plecat din Basarabia?”, acest răspuns aș dori să fie reiterat aici, pentru cei ce se pretind curioși la acest capitol:

- Eu nu am părăsit niciodată Mihăilenii, ci m-am ridicat deasupra lor pentru a ajunge să spun lumii că vin din Mihăilenii Basarabiei.

În încheiere putem conchide următoarele:

- opera lui Coșeriu transcende idealismul și raționalismul, fără a cădea în iraționalism. Gândirea integrală coșeriană armonizează actul lingvistic uman, creator și cultural cu *enérgeia* universului;
- metodologia de cercetare lingvistică coșeriană evită obscurul, echivocul, contradictoriul și disjuncția profilând fenomenelor și proceselor lingvistice profunzime, interacționism, complementaritate, integralitate, veridicitate și autenticitate;
- la inițiativele academiilor științifice din lume, ale centrelor de investigații lingvistice din universități și colegii, au loc anual *lecturi coșeriene*, drept omagiu adus genialului lingvist al tuturor continentelor – semn că lingvistica integrală coșeriană reprezintă o cheie pentru accesul la tot ce este mai profund și mai misterios în ce privește spiritul uman.

Bibliografie

1. Borcilă, Mircea, 2003. „Opera lui Coșeriu a învins veacurile”, în „Contrafort”, supliment, „Modelul Coșeriu”, interviu, 2 noiembrie, Chișinău-Cluj.
2. Ciobanu, Anatol, „Laudatio”, în „Făclia”, 26.XI.1993, p. 4.
3. Coșeriu, Eugeniu, 1995. *Introducere în lingvistică*, Cluj, Editura Echinox.
4. Coșeriu, Eugeniu, 2000. *Lección de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC.
5. Coșeriu, Eugeniu, 2004, *Universul din scoică: Interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Șleahțișchi și Nicolae Leahu*, Chișinău, „Știința”.
6. Coșeriu, Eugeniu, 1996, *Limba și politică*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 5, p. 10-28.
7. Constantinescu, Doina, 2000, *Limba și poezie în orizonturile coșeriene*, în „Cercetări de limbă și literară”, tom. XI, S.N., p. 15-21.
8. *Eugeniu Coșeriu a devenit din întâmplare lingvist, la fel de bine putea să devină și filosof...* Intervi cu prof. dr. Adolfo Murguía, Universitatea „Karl Eberhard” din Tübingen, Germania, în „Contrafort”, rubrica „Interviul revistei”, 2011, nr. 3-4 (147-198), martie-aprilie, p.12-13, 15.
9. Evdoșenco, Arcadie, 1966, *Spre lingvistica mileniului al III-lea*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, nr. 5, p. 94-99.
10. „Limba română”. Revistă de știință și cultură, 1998, nr. 6 (42), 112 p. Număr dedicat integral lui E. Coșeriu.
11. *Lingvistica integrală*. Intervi cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu. București, Editura Fundației Culturale Române, 1996.
12. *Omagiu prof. Eugeniu Coșeriu la 75 de ani*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, 1996, nr. 5.
13. Manoli, Ion, 1998, *Laudatio cu prilejul conferirii titlului de Doctor Honoris Causa domnului prof. Eugeniu Coșeriu: Semn, Simbol, Cuvânt în paza lingvistului Eugeniu Coșeriu*, în vol. „Deținătorii ai titlului de Doctor Honoris Causa”, Bălți, Biblioteca Științifică, 2008, p. 9-12.
14. *Синхрония, диахрония и история. Новое в лингвистике*, 1963, Москва: Прогресс, вып. III, с. 143-343.

„AM DEVENIT UN SIMBOL”

Sanda-Maria ARDELEANU
Universitatea „Ștefan cel Mare”
Suceava, România

Pentru fiecare dintre noi, cei care am primit binecuvântarea de a-l întâlni pe Marele Coșeriu și de a-i rămâne aproape câteva secunde, minute, ore sau zile, clipele, atunci, aparent trecătoare, au devenit repere existențiale cruciale. Așa mi s-a întâmplat și mie, discipol al școlii houdebiniene de imaginar lingvistic. Nu mi-am imaginat, la prima întâlnire cu Savantul (octombrie 1993), ce ploaie de scânteii aveam să declanșez, de-a lungul anilor (1995, 1997, 1999, 2001), pe perioada vizitelor Lingvistului răsfățat și adorat de toți (Domnii) și de toate (Doamnele și Domnișoarele), la Suceava !

Eugeniu Coșeriu și Anne-Marie Houdebine erau incompatibili. Se asemănau prea mult ! Doi „grei” ai științelor limbajului, unul de formație saussuriană, celălalt, martinetian convins, nu puteau încăpea în același amfiteatru. La prelegerea magistrală a lui Coșeriu, Anne-Marie a ieșit trântind ușa – Magistrul depășise timpul de expunere propus de organizatori... Arbitraritatea semnului, care începea a fi pusă la îndoială, i-a adus pe cei doi inegalabili Profesori, la un dialog „la cuțite”.

Prea tânără și, regretabil, novice la acea dată pentru a-mi da seama că nu există decât un scaun pentru zeu/zeiță, neimaginându-mi că a-i invita împreună la aceeași ediție a ambițiosului nostru Colocviu ar putea produce o implozie nedorită a evenimentului științific, estimasem doar beneficiul pentru noi, pentru oaspeți, pentru studenți.

Și într-adevăr, cât noroc ne-a purtat această „naivitate” organizatorică! Prezenți de două ori, simultan, la Suceava (1993, 1999), cei doi deschizători de drumuri în științele limbajului ne-au oferit, poate, cele mai reușite ediții ale Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului, cu cele mai generoase dezbateri - mă refer aici la consumul de emoție, de energie și creativitate, în cadrul secțiunii dedicată *Normei*. Vă puteți imagina cu ușurință „duelul” lingvistic între două vârfuri ale teritoriului, dar în care, pentru unul, Eugeniu Coșeriu, *Normă* se scria și înțelegea cu majusculă, la singular, pentru celălalt, Anne-Marie Houdebine, *norma* ajunsese la plural, doar cu minusculă. Ireconciliabile poziții, până la capăt... și mai departe !

Da, ați înțeles bine. După intervențiile epuizante din plen, după ce-și primiseră Recunoașterea binemeritată, cu diploma de Doctor Honoris Causa

al Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava „la mapă”, cei doi intrau în secțiunea de dezbateri. O singură dată și-au ales aceeași secțiune ! Iubeau Universitatea noastră, pentru că aici era Mihail Iordache, alături de care tineri cercetători făureau școli și direcții de cercetare interesante, în spiritul cărora se regăseau și ei, „monștrii sacri”. Animau secțiunea până la a se „încinge” și apoi se înfruntau pe teme care de care mai provocatoare. Încercam „să descâlcească”, încâlcind parcă mai tare, termeni, teorii. Erau atât de clari în propria viziune despre *limbă*, doreau parcă să ajungă la un punct comun, de înțelegere, dar se îndepărtau din ce în ce mai mult unul de altul. Singuri la tribună, dădeau lecții, luam notițe toți, ne transmiteau patosul, ne înflăcărau.

După antologica dispută pe chestiunea *Semnului*, văzându-l pe Marele Coșeriu înfuriat, am simțit că trebuie să-i spun ceva și am rostit, în șoaptă: „Sunteți icoana noastră, Domnule Profesor !”. Cuvintele mele au fost luate drept o flaterie mincinoasă și replica tăioasă a venit deîndată: „Lasă, lasă, dragă, știu eu cine este icoana ta: Madame Houdebine !”. Nu greșea, dar, cu siguranță, orgoliul de savant nu i-a permis, în acel moment, să accepte că putem avea două icoane.

Pe vremea aceea, nu făceam politică. Militantismul lui Coșeriu pentru cauza basarabeană m-a marcat puternic, influențându-mi destinul profesional și uman. Lui Coșeriu nu îi era străin și mai ales nu-i era indiferent nimic din ceea ce se întâmpla pe scena politicii românești. Vorbea despre „biruință”, înțelegând prin aceasta unirea românilor. Nu era mulțumit de felul în care „inteligentzia” își face datoria de a „lumina poporul”. „Conducătorii” au adus țara la sapă de lemn, „jefuind-o și nimicindu-i potențialul spiritual”. „Oamenii însetați de dreptate și adevăr nu numai că s-au deziluzionat, dar au devenit dușmanii „democrației”, au decăzut în nostalgie”. Era o plăcere să-l ascuți vorbind românește, cu accent și culoare moldave !

Câțiva ani după trecerea la cele veșnice a Marelui Coșeriu, am primit o corespondență prețioasă, cu documente și extrase din alocuțiuni, discursuri, dar și citate din vorbele de zi cu zi ale Savantului. Îmi scria una dintre femeile care l-au iubit și prețuit, Nonna Stolîpin, basarabeancă de-a lui, cu care s-a reîntâlnit după 63 de ani:

„Dumneavoastră, Vă mulțumesc mult pentru fidelitatea pe care o aveți față de acest OM extraordinar, dar după părerea mea nu prea fericit, pentru tot ce ați făcut și faceți în acest domeniu. Eu niciodată n-am să uit acea atmosferă de iubire, căldura sufletească cu care a fost tratat E. Coșeriu la Suceava în minunata toamnă a anului 2001. Ultima. N-am să greșesc dacă am să spun că noi toți care am fost prezenți am fost cuprinși de un sentiment înalt de datorie spirituală față de concetățeanul nostru” (18.01.2008).

În ultimele luni de viață, lucid, gândindu-se la opera lui, conștient de valoarea științifică și neliniștit de ceea ce va urma, repeta cu tristețe: „Am devenit un simbol”.

Eugeniu Coșeriu rămâne un simbol. La fel ca pe Saussure, îl căutăm mereu în cărți. Dar el a vrut mai mult și a rămas măcar cu un vis neîmplinit: filmul care să-i povestească viața și pe care să ni-l dăruiască. Scenariul există, avem nevoie doar de un regizor !

COMUNICĂRI ÎN PLEN

MUTAȚII PRODUSE ÎN ANTROPONIMIA ROMÂNEASCĂ

Gheorghe MOLDOVEANU
Universitatea „Ștefan cel Mare”
Suceava, România

The Romanian anthroponimy has known along the way unthought of changes, so profound that it is not an exaggeration to equal them to mutations. Suffice is to say that from the Dacian anthroponimy we have no certain proof that one personal name was kept, while from the personal names, of Latin origin, few have been kept, for which the direct transmission is questionable. Communication offers only few explanations of the way in which the Romanian anthroponimy has evolved.

Guvernat, pe de o parte, de sistemul normelor lingvistice și, pe de alta, de sistemul normelor cutumiare care impun sau numai recomandă atribuirea numelor de persoană, orice sistem antroponimic cunoaște o mare stabilitate, în orice moment al evoluției sale tendința de continuitate fiind mai puternică decât tendințele de schimbare.

Evoluția sistemului antroponimic românesc probează însă că nici un sistem nu poate fi considerat imuabil, de-a lungul timpului cunoscând mutații profunde. Poate părea de necrezut că în onomasticonul românesc actual nu se poate identifica nici o urmă din sistemul antroponimic traco-dacic. Din bogata listă de nume ale populației autohtone pe care ne-o oferă I. I. Rusu, pentru nici unul nu s-a probat suficient legătura cu nume românești actuale¹. Numele de persoane formate de la cuvinte păstrate din substrat (*baltă, buză, copil, mazăre, mînz* etc.) nu pot fi considerate ca păstrate de la traco-daci, pentru că nu se poate stabili când apelativul a devenit nume propriu.

În timpul ocupației romane populația băștinașă a trecut destul de repede la sistemul onomastic roman (Tomescu 2001: 20-21), latinizînd propriile nume prin adăugarea terminației *-us* (*Decebalus, Mucasenus*), sau

---

¹ Alexandru Philippide 1923 enumeră printre numele trace și iliro-panone păstrate în română *Dașul* (< *Dasius*), *Jipa* (< *Zipas*), *Muca* (< compuse ca *Mucapor, Mucaris* etc.), toponimul *Plătărești*, format cu ajutorul sufixului *-ești* de la un nume de persoană pus în legătură cu traciul *Plator*. *Istoria limbii române*, II, EA, București, 1969, nu dă nici un astfel de nume pentru că etimologia acestora „este adesea imposibil de stabilit din cauza necunoașterii sensului apelativului din care provin“ (p. 315).

combinându-le cu cele romane (*Sex. Rufius Decibalus, P. Aelius Mucianus*, lângă *Aelia Muciale* etc.). În schimb formula onomastică latină, tria nomina, conținând un praenomen, individual, un nomen, numele de identificare oficială a persoanei, și un cognomen², supranume care inițial se atribuia individual, apoi a devenit ereditar, aplicabilă numai cetățenilor romani, a început să se simplifice când era aplicată băștinașilor, renunțându-se la praenomen. În timp, formula se va simplifica și mai mult, ajungându-se la un singur termen, proces ce va fi stimulat și de practica religioasă, prin care noului născut i se dădea un singur nume.

Nici onomasticonul latinesc nu a avut o soartă mai bună, continuitatea acestuia fiind mult discutată. Nu numai structura trinomială a numelor de persoane din latina clasică a fost abandonată, ci și inventarul de nume. S-a ajuns chiar să se considere că „nu avem nici un singur nume care să fie *sigur* (s.n.) moștenit din latinește“ (Graur 1965: 52), sau „o continuitate între numirile oficiale ale romanilor păgâni și ale românilor creștini nu există“ (Pușcariu 1940: 301). Afirmații de acest fel pot descumpăni pe un neavizat, în condițiile în care caracterul romanic al limbii române vorbite nu este astăzi pus la îndoială de nimeni, dar situația este similară pentru teritoriul romanic occidental, unde onomasticonul latin sau preroman nu s-a prea păstrat. Din păcate, această lipsă de continuitate în antroponomia românească a fost interpretată, cu rea credință, ca o lipsă a continuității poporului român în teritoriile pe care le populează astăzi.

În perioada în care Peninsula Balcanică era parte integrantă a Imperiului Roman, asupra populației s-a manifestat influența creștinismului, purtătorii noii credințe reprezentând și un foarte puternic factor de romanizare. Aderarea la noua credință se făcea prin botez, ritual creștin prin care cel botezat primea un nume, un singur nume, ce mărturisea apartenența purtătorului la creștinism și, ca atare, trebuia să difere de numele agreate de oficialitățile romane, care vor adera la creștinism abia mai târziu. Prinsă între cele două puternice influențe, a onomasticii latine și a celei creștine, populația băștinașă, care de-a lungul întregii perioade de romanizare a fost mai numeroasă decât a noilor veniți, a păstrat practica străveche de a folosi nume cu corespondent în vorbirea uzuală, cărora biserica le-a adăugat, în timp, nume ale martirilor noii credințe.

Din bogatul inventar al numelor promovate de biserică există câteva care pot fi considerate ca având urmași astăzi în limba română, structura lor fonetică având evoluție asemănătoare cu a cuvintelor din vorbirea curentă: *Andréas* > *Îndre(a)*, *Undrea*; *Antonios* > *Înton*, *Îndon*; *Demetrios* > *Medrea*, *Medru*; *Nicólaos* > *Necoară*, *Nicoară*; *Georgios* > *Georz*, *Giorzu*, *Zorz*. S-a emis ipoteza că aceste nume s-au păstrat decupate din numele sărbătorilor

---

² Cel de al patrulea termen, a g n o m e n u l, strict individual, era purtat numai de personalități ale lumii romane.

religioase în care se prăznuiesc sfinții *Sîngeorz* (< *Sanstus Georgius*), *Sînnicoară* (< *Sanstus Nicoláus*), *Sîmedru* (< *Sanctus Demetrius*), *Sînziene* (< *Sanstus dies Iohannis*), *Sîmpetru* (< *Sanctus Petrus*) etc., dar, pe de o parte, structura sintagmatică este discutabilă, deoarece în limba română ordinea obișnuită este substantiv + adjectiv, iar pe de alta apar aici și *Îndon*, *Îndrea*, neprecedate de *sîn* (< *sanctus*). Cum situația este similară în occident, modelul *Sanctus Andréas* nu trebuie exclus.

Numele religioase, introduse prin biserică, urmau la început filiera latină sau greacă, dar contactul cu Roma avea să slăbească destul de repede, lăsînd loc de manifestare influenței grecești, ceea ce explică impunerea la noi a unora dintre variantele orientale, deosebite de cele occidentale, continuatoare ale variantelor latinești (*Nicoláos* vs. *Nicoláus*, *Ioánnes* vs. *Iohannes* etc.).

Sosirea valurilor de slavi în Peninsula Balcanică a avut urmări dintre cele mai puternice în evoluția populației romanizate, începînd cu dislocările din teritoriu (împingerea românilor sud-dunăreni spre sudul și vestul peninsulei și întreruperea continuității teritoriului ocupat, izolarea în cele patru grupuri care vor forma dialectele limbii române) și continuînd cu influențele manifestate în viața materială și în limbă. Noii cuceritori ai teritoriilor au format clasa dominantă, ai cărei *boieri*³ ofereau modele de viață pentru autohtoni, astfel că „vechile numiri românești ca *Ursu*, *Corbu*, *Lupu*, *Crăciun* ș.a. au fost înlocuite prin nume ca *Dan*, *Mircea*, *Stan*, *Dragomir*, *Vlaicu* etc. Dacă mulți dintre voievozi și ațîți boieri de-ai noștri purtau în vremurile vechi numai slave, aceasta nu însemnează că erau slavi din naștere, ci numai că boierimea română s-a luat în alegerea numelor după boierii slavi și că numele boierilor români au pătruns apoi și în popor“ (Pușcariu 1940: 299-300).

Acestui prim val de nume slave avea să i se adauge un al doilea, impus prin biserică. Oficializarea slujbei religioase în limba slavă veche a avut drept rezultat impunerea numelor se sfinți și de sărbători⁴ în limba slavonă, prin intermediul căreia populația românească intra în contact cu textele sfinte. Așa a apărut conceptul de influență greco-slavă. S-a ajuns astfel la situația că numele de origine slavă erau precumpănitoare. Unora ar putea să le pare exagerată aprecierea că pînă în secolul al XIX-lea numele de botez de origine slavă constituiau cca. 2/3 din onomasticonul românesc (Pașca 1936), dar susținerea nu este lipsită de temei.

Creșterea prestigiului bisericii a condus și la sporirea rolului acesteia în alegerea numelui pe care părinții trebuia să-l dea noului născut. Ca atare numele religioase s-au impus din ce în ce mai mult în dauna celor laice, nu totdeauna agreeate de preot, iar dintre numele religioase au devenit preferate cele din *Noul Testament*.

---

³ Chiar cuvîntul *boier* este de origine slavă.

⁴ Am prezentat mai sus cîteva nume de sărbători și sfinți care s-au sustras acestei influențe pentru că se impuseseră deja în limba vorbită.

Prima delimitare între numele propovăduite de biserică și cele din uzul populației a apărut între vechile nume creștine, păstrate din stratul latinesc și aceleași nume în varianta ecleziastică, pe care am putea-o numi cultă; comp. *Îndrea* și *Sfântul Andrei*, *Sîmedru* și *Sfântul Dumitru*, *Sînvăși* și *Sfântul Vasile* etc. Apariția celor două variante se datorește puternicei inerții care domină limbajul popular.

A apărut însă și o a doua delimitare între numele popular și cel ecleziastic, datorat tratării numelui de persoană ca orice apelativ din limbă, supus aceluiași modificări produse în rostire. În timp ce biserica a menținut pronunțări vechi precum *Gheorghie*, *Vasilie*, *Dimitrie*, rostirea populară a aplicat legea minimului efort și în rostirea numelor de persoane, rezultând variantele *Gheorghe*, *Vasile*, *Dumitru*. Varianta *Dimitrie* poate fi considerată variantă cultă, prezentă în mediile elevate sau aflate sub o foarte puternică influență a bisericii⁵. Drept mărturie stă și numele *Ioan*, varianta religioasă, care în limbajul popular are corespondentul *Ion*, cu pronunțări diferite, în două silabe (*i-on*) și într-o singură silabă (*ion*). Variantele culte nu sînt străine limbajului popular, unde apar rareori, în numele praznicelor religioase sau al monumentelor religioase. Faptul că biserica a renunțat la variantele *Gheorghie*, *Vasilie* este benefic; variantele populare s-au impus în forma oficială a numelor, astfel încît nu mai pot fi schimbate.

Este curioasă în acest context redescoperirea și repunerea în uz a formei vechi a numelui *Sfintei Parascheva*, în condițiile în care forma *Paraschiva* era impusă în uz și acceptată de biserică. Raportarea la bulg. *Parascheva* nu e de prea mare ajutor, căci nu e singura situație cînd un nume din onomasticonul românesc diferă de cel pe care îl continuă. Reguș 1999 atestă numai varianta *Paraschiva*, cu hipocoristicele *Parasca* și *Părasca*. După ce Constantinescu 1963 dă titlul articolului *Parascheva*, urmează numai atestări pe baza lui *Paraschiva*, *Paraschiv*. Situația este asemănătoare cu cea din evul mediu cînd forma românească veche *Paul* (< lat. *Paullus*) a cedat locul formei *Pavel*, asemănătoare cu bulg. *Pavel*, *Pavle*, *Pavlo*, iar astăzi a reapărut sub influență occidentală.

Avem a face aici cu prima instituție care și-a asumat răspunderea de a dirija opțiunea în alegerea numelor de botez și care își continuă această misiune. În zonele unde populația este amestecată din punct de vedere etnic și religios biserica ortodoxă a intervenit totdeauna pentru păstrarea onomasticii românești. Iar pentru aceasta a dispus de un mijloc foarte important: nașul trebuia să fie tot ortodox și să aibă un nume românesc. Erau și sînt înlăturate nu numai nume necreștine, ci și nume neortodoxe: în Bucovina secolului al XIX-lea unui român nu-i era permis să poarte un nume,

---

⁵ Reguș 1999 înregistrează pe de o parte *Dimitreasa* și pe de alta *Dumitra* și *Dumitreasa*, cele din urmă fiind mai frecvente.

chiar biblic, în varianta occidentală, catolică.

De-a lungul timpului însă nu numai biserica a exercitat presiuni asupra numelor de botez. În Transilvania numele românești au fost supuse, de-a lungul timpului, unei foarte puternice presiuni din partea administrației maghiare, care, urmărind deznaționalizarea românilor, recurgea sistematic la maghiarizarea numelor de persoană românești, mărci ale apartenenței lor etnice. În *Conscriptio aradiensis*⁶ pe anul 1746, numele *Gheorghe* apare de 81 de ori în varianta *Gyorgy*, apropiată pînă la confuzie de forma mag. *György*, și o dată în varianta *Gyorghye*; *Mihai* apare de 77 de ori în varianta *Mihaly*, identică celei maghiare, de 2 ori în varianta *Mihail* și o dată în varianta *Mihál* (Goicu 1996: 130). Bun cunoscător al situației din Transilvania, Mihai Eminescu se întreba la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea „cine nu-și aduce aminte cum [ungurii] au schimbat numele indivizilor din districte întregi, încît bieții locuitori nemțești nu știau în urmă cum îi cheamă. Astfel cu aparența, cu numele maghiar, ei vor să mintă ființa germană ori română” (Eminescu 1931: 23).

Faptul a creat adversitate în rîndurile intelectualității românești ardeleni, în general nemulțumită de tratamentele pe care le suporta, care s-a văzut nevoită să recurgă la o stratagemă pentru a pune capăt situației: reactualizarea onomasticonului latin, pentru care nu se mai căutau corespondente în maghiară. A apărut astfel moda numelor latinești precum *Titu*, *Liviu*, *Horațiu* etc., care predominau în familiile intelectualilor români de aici, ulterior răspîndindu-se și în Moldova și Muntenia.

În Bucovina administrația germană a fost îngăduitoare cu numele de botez, modificările suferite datorîndu-se scrierii acestora cu ortografia germană, care nu avea litere pentru notarea tuturor sunetelor românești. În schimb numele de familie au suferit modificări importante prin adăugarea de sufixe slave în general (*Ciupercovici*, *Ioanovici*, *Lupuleac*, *Crețuleac*, *Rotariuc*), sau de alte origini (*Stefanelli* a fost la origine *Ștefănuță*), ori prin traducerea numelui, atunci cînd era posibil, în limba ucraineană sau polonă (*Morariu* a devenit *Melnic*, *Melniciuc*, *Cojocar* – *Cușnir* etc.) (Moldoveanu 2002: 17-18). Cea mai „nevinovată” deviere de la forma originală era articularea numelui, la fel cu numele comune (*Barbul*, *Seul*), explicabilă prin necunoașterea particularităților limbii române de către funcționarul public, neromân, dar cu implicații în modificarea structurii antroponimelor.

Nici în Basarabia lucrurile nu au stat mai bine, transformările numelor fiind determinate de nevoia de a găsi posibilități de scriere cu alfabet rusesc, școlile în limba română lipsind totalmente la începutul secolului al XX-lea, sau de nevoia de a adapta numele românești după normele flexiunii nominale ale limbii ruse, atunci cînd nu era vorba despre intervenția directă a

---

⁶ Listă de persoane impozabile stabilită de autorități.

administrației. „Astfel au devenit: *Anastasiu* = *Anastasiev*, *Andronache* = *Andronachevici*, *Bădărău* = *Bodarev*, *Barbul* = *Barbo*, *Cantacuzino* = *Cantacuzen*, *Ciobanu* = *Ceban*, *Ciolan* = *Celan*, *Ciohodar* = *Ciuhudari*, *Feodosiu*⁷ = *Feodosiev*, *Greco* = *Greculov*, *Gusti* = *Gustea*, *Hîncu* = *Hinculov* și *Ghincu*, *Izmană* = *Izman*, *Nacu* = *Nacco* și *Naculov*, *Talpă* = *Taplov* etc.” (Boldur 1992: 494).

Numele de persoane pot depune mărturie pentru apartenența etnică a celor care le-au purtat, chiar și cu modificări ca cele despre care am vorbit, iar purtătorii și-au pierdut limba, deznaționalizându-se. În vechiul spațiu al Bucovinei de la nord de Nistru populația românească a fost deznaționalizată de multă vreme, încă din timpul când Bucovina era parte a Imperiului Habsburgic. Ilustrativă este situația localității Cernauca, considerată în prima jumătate a secolului al XIX-lea leagăn al românismului, prin activitatea vestitei familii a Hurmuzăcheștilor. La începutul secolului al XX-lea pentru Cernauca se nota foarte sec: „populația 2013 locuitori, ruteni, de relig. gr. or.” (Grigorovitza 1908: 56). După aproape 20 de ani Țopa 1927 constata că 42% dintre antroponimele de aici erau românești, cu unele modificări datorate adaptării acestora la limba ucraineană, pe care o vorbeau localnicii: *Bunăziua*, *Căutici*, *Cioban*, *Cornuta*, *Foca*, *Moțoc*, *Muntean*, *Mihalescu*, *Pădure*, *Strugar*, *Ungurean* etc. păstrînd peste vreme amintirea populației românești de altădată. Chiar dacă pare exagerată și chiar dacă etimologia unor nume este forțată, statistica făcută de Olaru 1994 pentru numele de persoane cu bază românească din aceeași localitate pentru anul 1991, 46%, pune în evidență aceeași capacitate a antroponimelor. Cercetarea comparativă a numelor de persoane i-a permis aceluiași autor să constate că o serie de nume formate pe bază românească au dispărut între 1926 și 1991, printre care, sigur românești, *Corbul*, *Cătălin*, *Crețu*, *Scutelnic*, *Țurcan*. Au apărut, însă, nume noi, de origine ucraineană, ceea ce este foarte firesc.

Onomastica actuală a satelor românești din regiunea Cernăuți devine astăzi din ce în ce mai puțin românească. Grigorovitza 1908 precizează pentru târgul *Ciudeiul* din districtul Storojineț că populația era de 2331 de locuitori, „în majoritate români”. Deși nu este cuprins în zona satelor supuse „asimilării ireversibile“ sau a „asimilării tranzitive“ (Popescu 1994), onomastica românească începe să cedeze locul onomasticii ucrainene, începînd cu numele satului, schimbat, prin decret al Prezidiului Sovietului Suprem al RSSU din 7 septembrie 1946, în *Mijiriccea*. În 1993 poetul Const. Nicorici publica poezia *Revenire*, căreia îi așeza ca moto: „urmăresc de mult evoluția satului Ciudei și uneori mi se pare că n-are viitor, că va dispărea într-o bună zi din memorie, precum dispărut-au multe sate bucovinene de la o

---

⁷ Mai vechea formă românească *Teodosiu* fusese modificată anterior prin trecerea lui *t* la *f*, specifică limbii ruse.

vreme încoace“. Dispariția întrevăzută s-ar putea produce prin deznaționalizare, căci, spune poetul, „Românii s-au înstrăinat/ De vatră și credință/ Și moare satul strîmtorat/ Adus la umilință./ Se schimbă chipul de țăran/ În ochii tuturor./ *Badea Ion e azi Ivan, / Iar Gheorghe-i badea Jora.* / Se schimbă șeful birocrat/ Dar tîrgul nu se schimbă,/ *Cu numele-i rebotezat, / El pierde pe-a sa limbă*” (Nicorici 1993).

Iar afirmațiile nu sînt deloc licențe poetice. „Astăzi au rămas foarte puțini din românii noștri care să fie înscriși în actele de identitate cu numele lor românești adevărate, atît cele de botez, cît și cele de familie. Cînd vin părinții tineri la primăria sau pe la organele raionale să-și înregistreze nou-născuții, ei sînt pe deplin la cheremul slujbașilor de aici, care imediat găsesc niște instrucțiuni și recomandări, nomenclatoare onomastice oficiale în care nu sînt numele noastre românești. Și atunci copilașii de români vor deveni, în loc de *Ion, Ana, Elena* etc., *Ivan, Hana, Olena*... Iar cei din noi care am încercat să ne restabilim numele schimonosite pe timpul sovieticilor ne-am ciocnit de atîtea opreliști, fiind supuși la atîtea umilințe, că puțini am avut forța să rezistăm pînă la capăt, adică să ne vedem numele scris corect pe pașaport“ (Mircea Pilat 1999).

Păstrarea antroponimiei naționale devine astfel parte integrantă a păstrării ființei naționale, pierderea propriilor nume de persoane însemnînd primul pas spre pierderea identității, prin ruperea legăturilor cu cei care au contribuit la crearea sistemului onomastic.

Afirmațiile noastre trebuie să fie bine înțelese. Nu avem deloc în vedere și nu condamnăm prezența în limba română a unor nume venite din alte spații geografice și spirituale. Neîndoielnic, e rău cînd un popor își pierde conștiința identității și conștiința că sistemul antroponimic contribuie, ca și limba curentă, la conturarea acestei identități, dar libera alegere a acestor nume nu înseamnă totdeauna și impunerea lor în uz. Cînd instituțiile intervin, împiedicînd libera alegere și impunînd un anumit onomasticon, cum s-a întîmplat uneori și, din păcate, încă se mai întîmplă, se produce devieri în funcționarea sistemului, cu repercusiuni asupra evoluției colectivităților umane ce au în stăpînire sistemul respectiv.

Încercare făcută de M. Cosniceanu 1991 și 1993 de a restabili o parte din inventarul numelor de botez și de familie din Moldova este întru totul justificată și merită toate laudele, chiar dacă nu-i împărtășim totdeauna opțiunea pentru forma selectată. Variantele au circulat și vor continua să circule, fără să fie nevoie de autorizare.

Bibliografie

1. Boldur, Alexandru, 1992, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, București.
2. Constantinescu, N. A., 1963, *Dicționar onomastic românesc*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
3. Cosniceanu, M., 1993, *Dicționar de prenume și nume de familie purtate de moldoveni*, Chișinău, 1991; ediția a II-a, revăzută și completată.
4. Eminescu, Mihai, 1931, *Echilibrul*, în Idem, *Scrieri politice*, Editura Scrisul românesc, Craiova.
5. Goicu, Viorica, 1996, *Nume de persoane din țara Zarandului*, Editura Amphora, Timișoara.
6. Graur, Al., 1965, *Nume de persoane*, Editura științifică, București.
7. Grigorovitz, Em., 1908, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București.
8. * * * - 1969, *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.
9. Moldoveanu, Gheorghe, 2002, *Bucovina: onomastică și istorie*, Editura Academiei Române, București.
10. Nicorici, Const., *Revenire*, în „Plai românesc”, Cernăuți, 12 iunie 1993.
11. Olaru, Constantin, *Urmele românismului în unele localități din nordul Bucovinei – Anul 1991 în comparație cu 1926*, în „Glasul Bucovinei”, 1994, nr. 1.
12. Pașca, Ștefan, 1936, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București.
13. Philippide, Alexandru, *Originea românilor*, I. *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923; II *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927.
14. Pilat, Mircea, *Dreptul la identitate onomastică*, în „Plai românesc”, Cernăuți, mai 1999.
15. Popescu, Ion, *Partea românofonă a regiunii Cernăuți și zonele ei sociolingvistice*, în „Glasul Bucovinei”, 1994, nr. 1.
16. Pușcariu, S., 1940, *Limba română, I, Privire generală*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol I”, București.
17. Reguș, Aspazia, Reguș, Corneliu, 1999, *Nume de femei în vechi acte istorice (sec. XIV-XVI)*, Editura Mustang, București.
18. Rusu, I., 1943, *Onomasticon Daciae*, Cluj.
19. Rusu, I., 1967, *Limba traco-dacilor*, ed. a II-a, Editura științifică, București.
20. Tomescu, Domnița, 2001, *Numele de persoană la români. Perspectivă istorică*, Editura Univers enciclopedic, București.
21. Țopa, Dimitrie, 1927, *Românismul în regiunea dintre Prut și Nistru din fosta Bucovină*, Cernăuți.

**ABORDAREA PRAGMATICĂ
A TRADUCERII TEXTULUI LITERAR
DIN PERSPECTIVA
„LEXICULUI FĂRĂ ECHIVALENȚĂ”
(ÎN BAZA SCRIERILOR LUI MIHAIL BULGAKOV)**

Ludmila ZBANȚ, Cristina ZBANȚ
Universitatea de Stat Moldova
Chișinău, Republica Moldova

The literary translation returns even more insistent in the center of the theoretical preoccupations of the translators from various scientific fields. The interest for such an activity emerges from the growing volume of artistical texts produced and, namely, the literary translation and definition of their status in the general area of the global literature. The selection of texts to be translated range between recent writings, which have become best-sellers (the translation is motivated by the special temporary interest for that particular text) and the translation of texts which reached the classics category and which have known several translations along the way. Our paper is centered on texts for which there are several translation versions and which have several cultural marks, often classified in the „lexic without counterpart” category. Such type of lexic offers the translator a large creative space in order to surpass the difficulties which condition the maintenance of the original text's context during the translation process.

Introducere

Subiectul lexicului fără echivalent se află de mult timp în centrul de interese al traductologilor și traducătorilor, fiind, mai întâi de toate, o provocare, și, astfel, o manifestare a talentului și capacității creative a oricărui traducător, în special dacă ne referim la un text literar, care „se bazează pe relația de afinitate intelectuală și emoțională, pe empatia dintre autor și traducător” (Lungu Badea, 2012:164). În istoria cercetărilor asupra traducerii sunt cunoscute diverse abordări și, respectiv, o terminologie variată, cu nuanțe foarte fine de diferențiere, utilizată pentru a denumi acest fenomen. Un lucru este cert: lexicul fără echivalent este generat de evoluția

particulară a fiecărei societăți și, respectiv, a limbii acesteia, de diferențele socioculturale reflectate în tezaurul fiecărei limbi.

Traductibilitatea vs. intraductibilitatea lexicală

Viziunile ce țin de posibilitatea sau imposibilitatea traducerii pornesc de la cunoașterea realității obiective, condiție pusă în valoare de lingvistul rus A. V. Fedorov, preocupat în mod special de traducerea literară. Profesorul Fedorov exprimă părerea că există o analogie –anume o analogie și nu o identitate–, în felul de a cunoaște lumea, pe de o parte, și ideea traductibilității, pe de altă parte (Fedorov, 1983: 178). Cercetătorul rus consideră că traducerea este, mai întâi de toate și întotdeauna, o operație lingvistică (Fedorov, 1953, 1968)¹, afirmație care pune în valoare realitatea extralingvistică a arealului intereselor sale științifice, orientată spre dimensiunea lingvală, prin care Fedorov insistă asupra necesității unui bagaj lingvistic suficient de variat, acumulat de un traducător și aplicat de acesta cu abilitate în procesul traducerii literare. Condiția dată asigură succesul traducerii, a traductibilității unei opere literare, chiar dacă este vorba despre un mesaj „intraductibil sau greu de tradus” (Fedorov, 1968: 146).

Posibilitatea sau imposibilitatea traducerii sunt noțiuni relative, căci depind de mai mulți factori. Credem foarte reușită în acest sens opinia expusă de Vlahov și Florin, care susțin că așa cum nu există lucruri necunoscute, ci neidentificate, la fel este și în traducere: nu vorbim despre imposibilitatea traducerii, ci despre unele probleme pentru care încă nu au fost găsite soluții de traducere (Vlahov, Florin, 1986: 6). O atare abordare permite să rămânem optimiști în ideea posibilității traducerii și să concludem că utilizarea noțiunii de „lexic fără echivalent” este valabilă doar la o anumită etapă a traducerii și că există strategii care vor permite, ulterior, găsirea echivalentului necesar. Într-adevăr, un text literar este construit din diverse elemente care, de la o perioadă istorică la alta, se pretează diferit operației de traducere, pornind de la limita intraductibilității și avansând gradat spre conturarea unor echivalențe de traducere.

Problema traducerii „intraductibilului” se regăsește și în centrul intereselor științifice ale lui Paul Ricoeur, care, în lucrarea *Sur la traduction*, în compartimentul intitulat „Un « passage »: traduire l'intraduisible” (Ricoeur: 2004: 53-69), prezintă într-o manieră bine stratificată factorii care fac imposibilă traducerea. Este, mai curând, o abordare filosofică a

---

¹ Vom aminti că, în edițiile ulterioare ale lucrării, Fedorov a revenit în mai multe rânduri asupra unor viziuni cheie, făcând anumite concesii, inclusiv pentru această formulare a esenței traducerii. Astfel, în ediția a doua din 1958 el susține că traducerea poate fi studiată din diferite puncte de vedere și că ea este „polimorfă” (Fedorov, 1968: 15). Totodată, cercetătorul nu mai insistă doar asupra aspectului lingvistic al traducerii, valorificând, de exemplu, rolul istoriei pentru traducerea unor realități.

problemei, căci lingvistul francez operează cu argumente de o amploare universală: printre primii factori ai intraductibilului este numită pluralitatea sau diversitatea (Humboldt) limbilor, care sugerează ideea unei eterogeneități radicale a limbilor la toate nivelurile, inclusiv prin felul de a decupa realitatea înconjurătoare și prin recompunerea lor la nivelul discursului și, deci, care *a priori* ar trebui să facă traducerea imposibilă. Un al doilea factor îngrijorător rezultă nu doar din faptul diferențelor existente între limbi în decuparea realității, dar și din raportul sensului cu referentul. Ricoeur afirmă că traducătorii știu bine că nu traducem cuvinte, nici fraze, ci texte (Ricoeur: 2004: 55), iar textele, la rândul lor, sunt părți componente ale unor ansambluri culturale prin care se transmit diferite viziuni ale lumii. Aceștia sunt factorii *intraductibilului inițial*. Încercând să prezinte factorii *intraductibilului terminal* (*l'intraduisible terminal*, Ricoeur, 2004: 56), lingvistul examinează modul în care este efectuată traducerea (*Car la traduction existe*, Ricoeur, 2004: 56) și propune înlocuirea alternativei „paralizante” *traductibil* vs. *intraductibil* prin alternativa *fidelitate* vs. *trădare*. Pentru a înțelege în profunzime poziția autorului vom recurge la citarea unui fragment al textului în original:

„Le dilemme fidélité/trahison se pose comme dilemme pratique parce qu'il n'existe pas de critère absolu de ce qui serait la bonne traduction. Ce critère absolu serait *le même sens*, écrit quelque part, au-dessus et entre le texte d'origine et le texte d'arrivée. Ce troisième texte serait porteur du sens identique supposé circuler du premier au second. D'où le paradoxe, dissimulé sous le dilemme pratique entre fidélité et trahison: une bonne traduction ne peut viser qu'à une équivalence présumée, non fondée dans une identité de sens démontrable, une équivalence sans identité” (Ricoeur, 2004: 60).

Totodată constatăm că lexicul fără echivalent găsește ecou în scrierile lui Ricoeur în contextul abordării problemei *echivalentului fără identitate* – o formulă în aparență modestă, care presupune „[...] l'existence préalable de ce *sens* que la traduction est censée «rendre», comme on le dit, avec l'idée confuse d'une « restitution ». Cette équivalence ne peut être que cherchée, travaillée, présumée.” (Ricoeur, 2004: 62).

Gândurile expuse mai sus sugerează ideea că nu poate exista o soluție definitivă pentru o traducere și că nu ar fi corect să operăm cu aprecieri prea categorice ale calității traducerilor, căci ea este undeva la mijloc, la interferența originalului și a traducerii acestuia, mai ales că, urmărind opinia profesorului Coșeriu care susține că „Corectitudinea în sensul propriu al cuvântului este o problemă de acceptabilitate a vorbirii la nivelul și din punctul de vedere al unei limbi anume: expresiile „corecte” sunt acelea care corespund (sunt conforme cu) cunoașterii idiomatice corespunzătoare.”

(Coșeriu, 2009: 315), înțelegem că, de fapt, corectitudinea traducerii este și ea o problemă de acceptabilitate a unei sau altei variante, că există întotdeauna argumente critice pro și contra, adică, totuși nu este negată posibilitatea traducerii, și că, în final, este vorba despre încercarea de a stabili nivelul până la care poate înainta traducătorul în demersul său traductiv și de a scoate la suprafață elementele care împiedică sau limitează acest proces.

Uneori, luată izolat, o unitate lexicală nu poate fi tradusă, soluția venind dintr-un context mai larg, adică la nivel textual. În acest sens, amintim viziunile lui Eugeniu Coșeriu despre traducere, expuse în contextul problematicii universaliiilor limbajului. Savantul cercetează structurile „de adâncime”, pentru a căror stabilire se recurge la tehnica parafrazărilor, iar acestea „corespund unor echivalențe de desemnare: unor „sinonime cognitive”, nu unor sinonime lingvistice. Din punctul de vedere al desemnării, o traducere în altă limbă este tot o „parafrază”; iar o parafrază în aceeași limbă nu este altceva decât o traducere „internă” (Coșeriu, 2009: 105). Altfel spus, anume cunoașterea bună a realității extralingvistice, caracteristice pentru societățile și limbile atrase în procesul traducerii, oferă traducătorului soluția în vederea găsirii echivalențelor la nivel interlingval, grație extragerii elementelor comune de funcționare a realităților socioculturale. Operația respectivă este realizată, de obicei, la nivel textual, căci, în „situații desemnate, aceste echivalențe sunt, în realitate, echivalente între „texte” sau măcar între propoziții întrebuițate ca texte complete.” (Coșeriu, 2009: 105). Traducătorul va analiza concomitent relațiile de desemnare aplicate la nivelul unei singure limbi și cele ce se constituie între limbile atrase în procesul traducerii, încercând să compare structurile de adâncime, adică realitatea desemnată, și notarea simbolică la care s-a recurs care este la fel relevantă în această privință (Coșeriu, 2009: 105).

Un alt argument valoros adus de profesorul Coșeriu în folosul traductibilității rezultă din afirmația că eforturile „întreprinse pentru a demonstra că analogiile dintre limbi sunt mai numeroase decât se crede în mod obișnuit – sfârșesc prin a demonstra că limbile coincid în desemnare”, ceea ce „nu este același lucru cu a demonstra analogii între limbi” (Coșeriu, 2009: 106), căci ele se conturează în planul limbilor comparate, nu în planul realității extralingvistice, deoarece „limbile nu diferă prin realitatea pe care o desemnează (sau a „materiei” pe care o organizează), ci diferă doar ca limbi” (Coșeriu, 2009: 106).

Definind traducerea ca o trecere de la o limbă L_1 la o limbă L_2 , Coșeriu insistă asupra faptului că această trecere se face prin intermediul planului R (realității), adică „traducerea înseamnă a desemna prin intermediul funcțiilor semantice ale L_2 aceleași „realități” care, într-un text determinat, sunt desemnate prin funcțiile semantice ale L_1 .” (Coșeriu, 2009: 107). Ceea ce contează în procesul traducerii este înțelegerea corectă a modului în care

fiecare limbă analizează realitatea respectivă, condiție absolut necesară pentru selectarea echivalentului de sens (unității textuale) potrivit situației (enunțului/textului/discursului) concrete de traducere (Coșeriu, 2009: 119). Această constatare este deosebit de importantă pentru selectarea strategiilor de traducere ale lexicului fără echivalent sau realia (Fedorov, 1953: 139, 152)², sau culturile (Lungu-Badea, 2004), generate în situații mai speciale de comunicare interlingvală.

Vorbind despre problematica prezenței în opera literară a elementelor culturale de diferit gen, Fedorov subliniază în mai multe rânduri faptul că „Nu există un asemenea cuvânt care să nu poată fi tradus într-o altă limbă măcar în mod descriptiv, adică printr-o îmbinare mai amplă de cuvinte ale limbii materne” (Fedorov, 1953: 140). Totodată, cercetătorul precizează că „imposibilitatea completă de a găsi vreo echivalență pentru un cuvânt din original, fenomenul lipsei totale de echivalență în forma sa pură se întâlnește relativ rar” (Fedorov, 1953: 152). Sunt afirmații centrate pe unitățile lexicale numite realia, generate de diferențele cardinale la nivel semantic și expresiv între unitățile lexicale ce aparțin perechilor de limbi în procesul traducerii. Sensul etimologic din latină al cuvântului realia a cunoscut, bineînțeles, o evoluție semantică și este asociat deseori cu noțiunea de viață, adică de cunoaștere a unor realități din viața materială, spirituală și culturală a unei societăți și, probabil, în această funcționare pragmasemantică a noțiunii regăsim legătura cu termenul „realia” utilizat în unele limbi pentru a desemna cuvinte ce denumesc niște realități specifice ale unor societăți lingvo-culturale.

La rândul său, Georgiana Lungu Badea abordează opiniile ce țin de unitățile lexicale purtătoare de informații socioculturale în mai multe lucrări, dar formularea cea mai consistentă parvine din „*Micul dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*”, în care este generalizată esența acestui tip de lexic, „invizibil” pentru autorul originalului și „nu fără ecou” pentru destinatar (Lungu Badea, 2012: 54). Traductologul român afirmă că „Aculturația autorului și destinatarului la același context extralingvistic permite sesizarea nuanțelor exprimării autorului.”. Culturile vehiculează multiple conotații socio-politice, moral-etice, estetice, ele „fac aluzie la un context extralingvistic, la o situație, culturile pot fi istorice, culturale, literare.” (Lungu Badea, 2012: 54-55).

Înțelegem că funcționarea lexicului fără echivalent în traducere este condiționată de numeroși factori, iar alegerea strategiei în vederea traducerii acestuia necesită o abordare plurisistemică și pluridimensională, în care să se țină cont de intenția autorului, de contextul socio-istoric în care a fost produs

---

² Traducerea din rusă în română a lucrărilor lui A. V. Fedorov, din 1953 și 1968, este prezentată în versiunea propusă de V. Shiryayeva.

textul literar, respectiv, de contextul socio-istoric în care este realizată traducerea, de competențele și intențiile traducătorului, de nivelul de dezvoltarea a limbilor sursă și țintă și, desigur, de capacitatea lor de a desemna etc. Teodora Cristea vorbește în acest context despre componenta perilingvistică a competențelor unui traducător, aceasta incluzând două subcomponente care implică direct conotațiile socioculturale în modul în care ele se manifestă în textul sursă: subcomponenta culturală (transferul cultural de la o civilizație la alta) și subcomponenta stilistică – funcțională (diverse subcoduri ale limbii) (Cristea, 2000: 68-70).

Totuși, din studiile referitoare la lexicul fără echivalent înțelegem că, de fapt, traducerea acestuia, a realia sau culturilor presupune, mai întâi de toate, păstrarea specificului, a culorii naționale și istorice a originalului. Este, de fapt, condiția de care depinde posibilitatea sau imposibilitatea traducerii, la care s-a referit în mai multe rânduri A. Fedorov în scrierile sale despre realia, subliniind că acest termen este doar un cuvânt (sau o sintagmă) și nu un obiect (referința) desemnat prin acest cuvânt (Fedorov, 1983: 151). Ideea respectivă este menționată și de G. Lungu Badea, care susține că, „De fapt, *realia* nu desemnează obiecte, ci semne ori cuvinte care desemnează obiecte specifice culturii materiale locale [...]” (Lungu Badea, 2012: 119). Iar cercetătorii Vlahov și Florin consideră importantă distincția între realia-obiecte și realia-cuvinte (Vlahov, Florin, 1986: 15-16).

Numeroase trăsături socioculturale caracteristice unui popor sau unei epoci nu există la alte popoare în anumite epoci și nu reflectă astfel, pentru aceste popoare, nici o existență lingvistică. Lexicul fără echivalență sau realia, sau culturile aparține societății care l-a produs și pătrunderea acestui tip de unități lexicale în alte limbi nu depinde de faptul dacă purtătorii acestuia au cunoștințele necesare pentru a le înțelege. Textele literare funcționează deseori ca promotori ai cuvintelor realității dintr-o cultură în altă, ceea ce se face deseori prin intermediul traducerilor. Înțelegem că traductorului îi revine o responsabilitate foarte mare pentru felul în care va fi transpus acest strat lexical dintr-o limbă-cultură sursă în una țintă, respectând cu maximă grijă originalul și, totodată, încercând să transmită mesajul destinatarului țintă, informându-l suplimentar despre realitățile socioculturale inserate în canavaua textului original. Pentru a face față acestor condiții, traducătorul trebuie să se documenteze în permanență, dezvoltând competențele enciclopedice și, desigur cele de exprimare specifică unei scrieri literare, cunoașterea lucrurilor fiind totuși primordială, căci, după cum scrie Eugeniu Coșeriu „vorbit nu doar cu ajutorul semnificațiilor, ci, dimpotrivă, cu ajutorul cunoașterii lucrurilor, precum și în anumite condiții, definite contextual și situațional. O serie întreagă de fenomene ale utilizării limbajului sunt strâns legate de cunoașterea lucrurilor, atât în vorbire, cât și în interpretarea celor spuse.” (Coșeriu, 2009: 131). Interpretarea reușită a

realităților de diferit gen nu este posibilă fără cunoașterea excelentă a esenței fenomenelor desemnate prin atare unități lexicale.

În final, ajungem la concluzia că, în pofida formulei „lexic fără echivalent”, traducerea acestuia este, de cele mai multe ori, posibilă. Succesul oscilează totuși între nivelul de traductibilitate și intraductibilitate, căci este vorba despre prezența particularităților culturale al căror transfer necesită abordări speciale. Probabil ar trebui să rămânem la nivelul calificativului „relativ”, căci succesul traducerii genului analizat de lexic depinde în mare parte de abilitățile traducătorului, de strategiile și tehnicile la care apelează pentru a transmite sensul textului original fără pierderi sau deformări și totodată adaptându-l la așteptările cititorului-țintă. Traductibilitatea relativă presupune existența unei soluții reale, pe plan actual, care poate fi o soluție provizorie, mai puțin reușită, în așteptarea soluționării ulterioare a problemei traductologice respective, căci „Cuvintele se schimbă continuu, nu numai din punct de vedere fonetic, ci și din punct de vedere semantic, un cuvânt nu este niciodată același [...]” (Coșeriu, 2009: 196).

Pe de altă parte, în traductologia modernă se pune tot mai insistent accentul pe căutarea universalilor care ar facilita operația de traducere. Bineînțeles, lexicul fără echivalență se regăsește la polul opus universalilor lingvistice, dar, după cum cunoașterea lucrurilor se bazează pe informații particulare și generale, tot așa putem presupune că, un traducător, având competențe particulare în domeniul limbii-cultură sursă și a celei țintă, va fi capabil să extragă partea lor universală pentru a stabili puntea de legătură și a găsi, astfel, soluționarea situațiilor mai speciale de traducere, cum ar fi cea a lexicului fără echivalent.

Strategii de traducere a lexicului fără echivalență.

Aplicație pe texte traduse din opera lui Mihail Bulgakov

În literatura de specialitate este descrisă o varietate mare de tipuri de realia sau culturile generate de particularitățile lexicale ce țin de sociocultură (Tatilon, 1986: 21), noțiuni care înglobează totalitatea fenomenelor sociale provenite din diferite domenii ale unei anumite comunități, adică, de la viața materială, intelectuală, artistică, politică, morală, spirituală, până la activități cotidiene. Este clar că aceste particularități se regăsesc, deseori, în textele literare. De fapt, e greu de conturat o listă exhaustivă a lor și este de la sine înțeles, că, de obicei, avem de a face cu funcționarea concomitentă a mai multor tipuri de lexic fără echivalență. Este vorba atât de substantive comune, cât și de numele proprii, a căror traducere necesită căutări avansate de echivalente, astfel, traducerea rămâne un instrument eficace de achiziționare și de partajare a cunoștințelor lingvistice și culturale. G. Lungu Badea, de exemplu, categorisește culturile după mai multe criterii: 1. pornind de la criteriul formal,

cercetătoare distinge culturile simple (lexii simple și lexii compuse) și culturile compuse (sintagme și unități frazeologice constituite ca unități de sens); 2. criteriul funcțional motivează existența culturilor istorice („evocatoare în diacronie, actualizând relația dintre emițător și epoca sa”; la rândul ei, T. Cristea scria despre opacitatea aluziilor istorice, literare, anecdotice, aluziilor prestigioase etc. (Cristea, 2000: 178)) și culturile actuale (Lungu Badea, 2012: 55-56).

Vlahov și Florin oferă în lucrarea lor un spațiu generos clasificării reale (Vlahov, Florin, 1986: 55-88), făcând referință la cercetările anterioare elaborate în traductologia rusă. Autorii sunt conștienți de faptul că, la fel ca orice clasificare a unităților care se pretează cu greu unei ordonări stricte, propunerile lor ce țin de tipologia realia sunt relative și schematice, fără a fi exhaustive. Realia nu aparțin strict anumitor rubrici, lunecând cu ușurință pe scara clasificărilor, conform tipului de obiecte sau spațiului și timpului respectiv. Tipologia realia propusă de cercetătorii ruși se înscrie în următoarele rubrici: 1. clasificarea după tipul obiectelor denumite (geografice, etnografice, socio-politice); 2. clasificarea locală (în funcție de apartenența națională și de limbă: sunt propuse tipurile de realia la nivelul unei singure limbi, adică, pe de o parte, realia caracteristice acestei limbi: naționale, locale, microlocale și, pe de altă parte – realia străine: internaționale, regionale, iar la nivelul perechilor de limbi atrase în traducere se deosebesc realia interne și realia externe); 3. clasificarea în timp (pe plan sincron și diacronic, după principiul „cunoașterii” presupune două tipuri de realia – contemporane și istorice); 4. clasificarea traductologică (Vlahov, Florin, 1986: 58-88).

Ne-a interesat în mod special opinia traductologilor ruși privitor la clasificarea traductologică a realia. Vlahov și Florin pun accentul de la bun început pe necesitatea de a conștientiza faptul, că atunci când operăm cu ideea de „traducere a realia”, este vorba despre niște afirmații relative, căci realia, ca atare, nu pot fi traduse și că ele sunt redată în textul țintă nu prin găsirea echivalentului lexical, ci prin alte mijloace. Autorii susțin că transmiterea conținutului vehiculat de realia în textul țintă este împiedicată de două tipuri esențiale de dificultăți:

1. absența unui echivalent sau analog în limba țintă din cauza că în realitatea purtătorilor acestei limbi nu există un astfel de obiect și

2. necesitatea de a transmite, odată cu desemnarea propriu-zisă a obiectului (latura semantică) a realia, a valorilor conotative ce reproduc culoarea națională și istorică a realia în textul original (Vlahov, Florin, 1986: 89).

Restituirea unui *culturem* sau *a realia* în procesul traducerii antrenează numeroase strategii. În opinia lui Claude Tatilon (Tatilon, 1986: 27), pentru a completa o lacună socioculturală (transmisă prin lexicul fără echivalență) care apare în limba țintă, un traducător poate alege între două soluții:

1. adaptare, care constă în înlocuirea trăsăturii care lipsește în limba țintă printr-un echivalent propriu socioculturii țintă;

2. împrumut, care permite păstrarea propriu-zisă a culturii originalului (însoțită sau nu de o explicație).

Spre deosebire de C. Tatilon, Vlahov și Florin oferă un spectru mai larg de strategii de traducere (chiar dacă, în final, ele pot fi reunite în cele două nominalizate mai sus) condiționate de competențele enciclopedice ample și cunoașterea foarte bună a lucrurilor, pe plan sincron și diacronic, căci „În fiecare moment se manifestă ceva care a existat deja și ceva care n-a existat niciodată înainte: o inovație în forma cuvântului, în folosirea sa, în sistemul său de asociații.” (Coșeriu, 2009: 196), cu care trebuie să fie dotat traducătorul. Informațiile necesare provin din diferite surse: o bună cunoaștere a realia ce aparțin culturii și societății proprii; există un anumit număr de realia internaționale cu un caracter „cvasi universal”, adică bine cunoscute de un public internațional; nu poate fi neglijat rolul situației de traducere, care oferă alegeri adecvate datorită contextului ș.a. Toate soluțiile, însă, pornesc de la condiția unei conștientizări profunde a ceea ce desemnează cuvintele realia în contextul concret. Printre cele mai simple metode de atragere a atenției asupra realia, este împrumutul direct, transcrierea sau transliterarea și evidențierea acestor unități lexicale direct în textul traducerii: observăm uneori în textele traduse scrierea în cursiv sau utilizarea ghilimelelor pentru cuvintele realia. Alteori, esența informației transmise este precizată fie printr-o descriere suplimentară, direct în text, a unității lexicale străine, necunoscute pentru limba și cultura țintă, fie printr-o notă de subsol sau la sfârșitul cărții. Uneori traducătorii optează pentru un fel de „neutralizare” a lexicului fără echivalent din limba sursă, adică înlocuirea realia prin unități lexicale cunoscute în limba țintă și care denumesc un obiect sau un fenomen asemănător ca funcție cu realia din limba și cultura sursă.

Oricare ar fi alegerea traducătorului, el va ține cont de faptul că traducerea este un act particular de comunicare, iar traducerea literară, în special, îl face pe traducător să se simtă creator, alături de autorul originalului, pe care nu trebuie să-l dezamăgească, și totodată, este necesar să respecte destinatarul textului țintă, remodelând pentru el informația din original. Acest rol de intermediar îl obligă pe traducător să examineze cu multă rigoare informația din textul sursă, ceea ce presupune examinarea punctului de vedere, a unghiului de observare pe care îl adoptă traducătorul pentru analiză în scopul asigurării calității activității sale (Tatilon, 1986: 115), căci, după cum afirmă Coșeriu, „Nu traducem limbi, ci vorbiri și afirmații; nu traducem ceea ce o limbă dată ca atare spune, ci ceea ce se spune cu această limbă, nu traducem deci semnificații, ci, în principiu, traducem ceea ce este desemnat cu ajutorul semnificațiilor. Semnificațiile sunt un instrument și nu un obiect al traducerii, tot așa cum sunt

un instrument și un obiect al vorbirii.” (Coșeriu, 2009: 131-132).

Pentru a observa felul în care este tradus lexicul fără echivalent, am operat cu un singur text original, adică am încercat să probăm metodele și strategiile de traducere a realia în baza povestirii „Собачьё сердце”, scrise de Mihail Bulgakov, și a traducerilor ei în limbile română, franceză, germană și engleză. Astfel, strategia noastră a vizat un text original și mai multe texte țintă, în limba engleză am extras exemplele dintr-o traducere realizată în SUA și alta în Marea Britanie. A fost interesant să observăm alegerea echivalențelor în engleză, având la bază specificul funcționării acestei limbi în două spații socioculturale distincte.

Scrisă în perioada anilor '20 ai secolului al XX-lea, povestirea a îmbibat cu maximă intensitate o mulțime de realia din societatea sovietică din acea perioadă, când, în lexicul limbii ruse, coexistau elemente din limba vorbită în Rusia țaristă și noile formațiuni lexicale trunchiate sau cuvintele contaminate care au fost create pentru a denumi realități ale societății socialiste. Acestui amalgam i se suprapune felul de a scrie al lui Bulgakov, care se caracterizează printr-o ironie puternică. Este clar că, în traducerea povestirii „Собачьё сердце”, este nevoie de numeroase adaptări și explicații pentru a face textul informativ accesibil publicului țintă, și aceasta pentru că, potrivit viziunilor lui E. Coșeriu, „Or, toate acestea ne demonstrează că în limbaj – în afară de relațiile semnificative, morfologice, sintactice și cele datorate derivării și compunerii efective și normale – există relații speciale între cuvinte, datorate asociațiilor subiective și metaforice care se stabilesc sporadic sau în mod constant între intuițiile respective sau între aceleași simboluri din rațiuni formale.” (Coșeriu, 2009: 186).

Am grupat câteva exemple din povestirea menționată după câteva criterii semantice și funcționale și am analizat strategiile aplicate de traducători. Am evidențiat în cursiv unitățile supuse analizei traductologice.

1. Elemente gramaticale - diminutivul	
Летом можно смотреть в Сокольники, там есть особенная, очень хорошая <i>травка</i> , [...]. p. 152	în limba rusă este utilizat diminutivul substantivului <i>травка</i> – iarbă amintim că, în limba rusă, în argou, această formă a substantivului dat este are sensul de un fel de drog (marijuana)
Et été, on peut ficher le camp au parc de Sokolniki, où il y a une très bonne <i>herbe</i> spéciale, [...]. p. 8 Vara aș fi putut să dau o fugă până-n Sokolniki, unde este o <i>iarbă</i> specială, foarte bună. p. 224	<i>herbe</i> – în franceză contextul nu permite utilizarea formei de diminutiv pentru acest substantiv, nu apare nici sensul argotic <i>iarbă</i> – în română există formă sintetică a diminutivului, dar traducătorul a optat pentru substantivul fără diminutiv, implicit regăsim sensul argotic din rusă

Im Sommer kann man in den Sokolniki-Park gehen, dort gibt's ein besonderes, sehr gutes <i>Gras</i> , [...]. p. 6	<i>Gras</i> - traducătorul a optat pentru substantivul fără diminutiv
In summertime, you can run down to Sokolniki Park. There is a special kind of <i>grass</i> there, excellent grass. p. 2	<i>Grass</i> - traducătorul a optat pentru substantivul fără diminutiv
In summer you can go and roll in Sokolniki Park where there's a special <i>grass</i> that does you good.	<i>Grass</i> - traducătorul a optat pentru substantivul fără diminutiv

2. Elemente gramaticale – diminutivul	
Иная <i>машиночка</i> получает по IX разряду <i>четыре с половиной червонца</i> , ну, правда любовник ей <i>фильденерсовы</i> чулочки подарит. p. 153	<i>машиночка</i> – în limba rusă este utilizat diminutivul substantivului <i>машина</i> , având în acest context o conotație ironică <i>червонец</i> – după cum este precizat în nota de subsol din traducerea în română, este un fel de „bancnotă de 10 ruble, introdusă în circulație în 1922 și aflată în uz până la reforma monetară sovietică din 1947” <i>Фильденерс</i> – (din fr. <i>fil de Perse</i>), împrumut și adaptare la pronunția în limba rusă
Prenez une <i>dactylo</i> de onzième classe qui touche <i>cinquante roubles</i> , et en plus, c'est vrai son amant lui fait de cadeaux: des bas en <i>fil de Perse</i> . p. 9	<i>dactylo</i> – traducătorul a optat pentru substantivul fără diminutiv; s-a pierdut conotația ironică din original <i>cinquante roubles</i> – are loc înlocuirea unității de măsurare necunoscute publicului francez (<i>червонец</i>) tot prin un fel de realia care aparține societății rusești – <i>rouble</i> ; vom menționa eroarea în utilizarea cifrei – în original este vorba despre un echivalent egal cu 45 de ruble <i>фильденерсовы</i> – în traducere apare clar originea cuvântului <i>fil de Perse</i> – fir din Persia
O dactilografă primește 4 <i>cervoneți</i> ¹ și jumătate, conform clasei a IX-a de salarizare. E drept, amantul îi mai face cadou niște ciorapi <i>extra</i> . p. 225 n.s. 1. <i>Cervoneț</i> – bancnotă de 10 ruble, introdusă în circulație în 1922 și aflată în uz până la reforma monetară sovietică din 1947.	<i>dactilografă</i> – traducătorul a optat pentru substantivul fără diminutiv; s-a pierdut conotația ironică 4 <i>cervoneți</i> – traducătorul utilizează o notă de subsol pentru a explicita sensul realia <i>ciorapi extra</i> – este o adaptare la un context actual și o neutralizare a noțiunii utilizate în original

<p>Ich kenne da ein armes kleines <i>Tippfräulein</i>, sie bekommt nach <i>Tarif IX viereinhalb Tschervonzen</i>. Na, <i>Florstrümpfe</i> schenkt ihr ja ihr Liebhaber. p. 7</p>	<p><i>Tippfräulein</i> – traducătorul utilizează o sintagmă adaptată la noțiunea redată în original <i>Tarif IX viereinhalb Tschervonzen</i> – traducătorul recurge la împrumut și transcriere <i>Florstrümpfe</i> – în limba germană este o adaptare prin faptul că este schimbat accentul de la materialul din care este confecționat obiectul spre obiectul propriu-zis: spre noțiunea de „ciorapi pestriți”</p>
<p>Take that <i>little typist</i>, ninth grade, getting four and a half <i>chervontsy</i>. True enough, her lover will give her a pair of Persian cotton stockings once in a while. p. 3</p>	<p><i>little typist</i> – traducătorul folosește substantivul la forma diminutivă, dar conotația ironică s-a pierdut <i>chervontsy</i> – traducătorul recurge la împrumut și transcriere <i>cotton</i> - este o adaptare la un context actual și o neutralizare a noțiunii utilizate în original</p>
<p>A <i>typist</i> on salary 9 scale gets 60 <i>roubles</i> a month. Of course her lover keeps her in <i>silk</i> stockings...</p>	<p><i>typist</i> – traducătorul a optat pentru substantivul fără diminutiv; s-a pierdut conotația ironică 60 <i>roubles</i> – are loc înlocuirea unității de măsurare necunoscute publicului englez (<i>червонец</i>) tot printr-o realia ce aparține societății rusești – <i>rouble</i> <i>Silk</i> – este o adaptare la un context actual și o neutralizare a noțiunii utilizate în original</p>

Formele de diminutiv nu sunt utilizate întâmplător în original în exemplele 1 și 2, ci comportă marcheri de valori conotative suplimentare (ironie, registrul argotic). Imposibilitatea operării cu structuri asemănătoare (forma sintetică a diminutivului în unele din limbile de traducere datorată specificului sistemului lor gramatical, sau contextul impropriu pentru un diminutiv), generează pierderi informaționale comparativ cu originalul.

<p>3. Подумать только: 40 копеек из двух блюд, а они, оба эти блюда, и <i>пяتيالтынного</i> не стоят, потому что остальные 25 копеек завхоз уворовал. p. 153</p>	<p><i>пяتيالтынный</i> – în limba rusă este o monedă de 15 copeici (<i>altîn</i> – era egal cu 3 copeici, adică de cinci ori câte 3)</p>
<p>Pensez-y seulement: 40 kopeks pour deux plats, alors que ces deux plats n'en valent même pas 15, parce que l'intendant a volé les 25 autres. p. 9-10</p>	<p>15 (kopeks) – s-a recurs la o neutralizare a caracterului specific al lexemului ce aparține domeniului financiar în limba rusă, fiind înlocuit printr-un substantiv mai</p>

	cunoscut publicului larg, tot un împrumut din limba rusă
Ia gândiți-vă: 40 de copeici pentru două feluri, care nu fac 15 copeici pentru că restul de 25 le fură administratorul. p. 225	15 copeici – s-a recurs la o neutralizare a caracterului specific al lexemului ce aparține domeniului financiar în limba rusă, fiind înlocuit printr-un substantiv mai cunoscut publicului larg, tot un împrumut din limba rusă
Man stelle sich vor: vierzig Kopeken für zwei Gänge ! Dabei sind sie zusammen keine fünfzehn wert, weil nämlich der Kantinenwirt die restlichen fünfundzwanzig einsteckt. p. 8	keine fünfzehn (Kopeken) – s-a recurs la o neutralizare a caracterului specific al lexemului ce aparține domeniului financiar în limba rusă, fiind înlocuit printr-un substantiv mai cunoscut publicului larg, tot un împrumut din limba rusă
Just to think of it: a two-course meal for forty kopeks; and both courses together aren't worth fifteen kopeks, because the manager has pocketed the other twenty-five. p. 3	fifteen kopeks – s-a recurs la o neutralizare a caracterului specific al lexemului ce aparține domeniului financiar în limba rusă, fiind înlocuit printr-un substantiv mai cunoscut publicului larg, tot un împrumut din limba rusă
[...] ... just think: 40 kopeks for two courses and neither of them is worth more than 15 because the manager has pocketed the other 25 kopeks-worth.	15 (kopeks) – s-a recurs la o neutralizare a caracterului specific al lexemului ce aparține domeniului financiar în limba rusă, fiind înlocuit printr-un substantiv mai cunoscut publicului larg, tot un împrumut din limba rusă

Observăm că, în versiunile pentru exemplul 3, practic toți traducătorii au optat pentru aceeași strategie de redare a valorii realia, și anume prin împrumutul și transcrierea unei noțiuni care provine din societatea rusească și are un sens mai general, astfel se păstrează coloritul sociocultural inițial în mesajului tradus.

4. Lexic din registrul popular, argou	
И если бы не <i>грымза</i> какая-то, что поет на кругу при луне – «милая Аида» – так, сто сердце падает, было бы отлично. p.153	<i>грымза</i> – în limba rusă este utilizat în registrul popular când se vorbește despre o femeie nu prea tânără, cu un exterior neplăcut și un caracter dificil
N'était le <i>vieux birbe</i> qui, sur la pelouse, au clair de lune, vous chante <i>Céleste Aïda</i> à vous décrocher le cœur, ce serait vraiment très bien. p. 8	<i>vieux birbe</i> – este adaptat la stilul vorbit al limbii franceze prin utilizarea unei sintagme din registrul popular care transmite un mesaj identic cu cel din original
Și dacă n-ar fi câte o <i>toantă</i> care să fonfăiască sub clar de lună "iubită Aida" ¹ , de ți se rupe inima, totul ar fi	<i>Toantă</i> – este adaptat la stilul vorbit al limbii române prin utilizarea unui substantiv din registrul popular, având

excelent. p. 224 n.s. 1. Aria lui Radames din actul 1 al operei <i>Aida</i> de Verdi.	conotație peiorativă amplificată datorită folosirii verbului <i>a fonfăi</i> din același registru
Und wenn im Sokolniki nicht irgend so ein <i>Griesgram</i> wäre, der auf der Wiese im Mondschein »Holde Aida« singt, dass einem ganz schlecht wird, dann wäre es dort wunderschön. p. 6	<i>Griesgram</i> – persoană posacă, ursuză; traducătorul face o adaptare la stilul vorbit al limbii germane prin utilizarea unui substantiv din registrul popular
And if it weren't for that <i>nuisance</i> who sings "Celeste Aida" in the field under the moos so that your heart sinks, it would be altogether perfect. p. 2	<i>nuisance</i> – utilizare metaforică a unui substantiv abstract care transmite ideea de „persoană neplăcută”
And if it wasn't for some <i>old groaner</i> who singing 'O celeste Aida' out in the moonlight till it makes you sick, the place would be perfect.	<i>old groaner</i> – sintagmă utilizată cu sensul “morocănos, bătrân”, este o adaptare la realitatea limbii engleze (SUA)

Din exemplul 4 se vede clar încercarea traducătorilor de a opera cu material identic ca stil (este vorba despre adaptarea pragmatică) celui al originalului, având intenția de a „naturaliza mesajul” și de a provoca la destinatarul traducerii reacții asemănătoare cu cele ale destinatarilor originalului, adică traducătorii operează cu echivalențe pragmatice (Lungu Badea, 2005: 113).

5. Nume proprii utilizate în diverse registre stilistice	
« <i>Шарук</i> » – она назвала его... p. 154	<i>Шарук</i> – nume propriu motivat, utilizat în limba rusă ca nume de câine (nu de rasă)
« <i>Bouboul</i> », avait-elle dit. p. 11	<i>Bouboul</i> – în limba franceză substantivul este utilizat când se vorbește despre o persoană rotunjoară, care are câteva kilo- grame în plus; nu are conotație peiorativă; probabil traducerea este motivată de semantica numelui propriu <i>Шарук</i> în limba rusă, desemnând un balonaș
” <i>Şarik</i> ” ¹ i-a zis ea... p. 225 n.s. 1. <i>Şarik</i> , diminutiv de la <i>şar</i> – biluță, balonaș (apelativ alintător, în rusă, pentru căței).	<i>Şarik</i> – traducătorul spre limba română a optat pentru împrumutul direct al numelui propriu din rusă, recurgând la transcrierea lui; explicitarea sensului se face prin nota de subsol
„ <i>Moppel</i> “ hatte das Fräulein ihn genannt... p. 9	<i>Moppel</i> – numele propriu este tradus și adaptat la limba germană, conotația substantivului conține semele de „rotund” și „grăsan”
“ <i>Sharik</i> ” she called him... p. 5	<i>Sharik</i> – numele propriu este împrumutat și transcris, fără a prezenta careva explicații;

	se pierde din motivarea semantică ce se conține în original
‘Sharik’ she had called him ...	<i>Sharik</i> – numele propriu este împrumutat și transcris, fără a prezenta careva explicații; se pierde din motivarea semantică ce se conține în original

6. Nume proprii utilizate în diverse registre stilistice	
– Вот. Член жилищного товарищества, и жилплощадь мне полагается определенно в квартире № 5 у ответственного съемщика <i>Преображенского</i> в 16 квадратных <i>аршин</i> , – [...]. p. 207	<i>Преображенского</i> – nume propriu motivat de verbul „преобразать” – a transforma <i>аршин</i> – unitate de măsurare a lungimii, suprafeței utilizată în Rusia în anii ’20
– Voilà. Membre de la société d’habitation, avec surface réservée de 15 <i>mètres carrés</i> précisément dans l’appartement numéro 5 chez le locataire responsable <i>Transfigouratov</i> ... p. 124	<i>mètres carrés</i> – avem de a face cu neutralizarea realia și utilizarea unei unități de măsură mai cunoscute publicului european <i>Transfigouratov</i> – numele propriu motivat este tradus în limba franceză cu intenția de a face mai clară informația respectivă pentru destinatarul francez, regăsim o motivare asemănătoare a numelui propriu format cu cea în limba rusă
– Iată ! Sânt membru al asociației de locatari și mi se cuvine un spațiu de 16 <i>arșini</i> pătrați. Și anume în acest apartament nr. 5, la locatarul titular – <i>Preobrajenski</i> . p. 313	<i>arșini</i> – se recurge la împrumut și transcriere <i>Preobrajenski</i> – traducătorul spre limba română a optat pentru împrumutul direct al numelui propriu din rusă, recurgând la transcrierea lui; s-a pierdut semantica motivațională din original
»Hier ! Ich bin Mitglied der Wohnungsgenossenschaft und mir stehen in der Wohnung Nummer fünf acht <i>Quadratmeter</i> Wohnraum zu, die der Hauptmieter <i>Preobrashenskij</i> mir abtreten muss.« p. 118	<i>Quadratmeter</i> – avem de a face cu neutralizarea realia și utilizarea unei unități de măsură mai cunoscute publicului european <i>Preobrashenskij</i> – traducătorul spre limba germană a optat pentru împrumutul direct al numelui propriu din rusă, recurgând la transcrierea lui; s-a pierdut semantica motivațională din original.
“Here. Member of the tenants’ association. Assigned an area of sixteen square <i>arshin</i> .* And it says definitely: Apartment Number 5; responsible lessee, <i>Preobrazhensky</i> .” p. 96	<i>arshin</i> – lexemul este împrumutat și transcris, pentru explicitarea sensului se recurge la o notă explicativă de subsol <i>Preobrazhensky</i> – traducătorul spre limba engleză a optat pentru împrumutul direct

n.s. * Approximately twelve square yards.	al numelui propriu din rusă, recurgând la transcrierea lui; s-a pierdut semantica motivațională din original
‘There. I’m now a member of this residential association and the tenant in charge of flat No. 5, <i>Preobrazhensky</i> , has got to give me entitlement of thirty-seven square <i>feet</i> ...’	<i>Preobrazhensky</i> – traducătorul spre limba engleză a optat pentru împrumutul direct al numelui propriu din rusă, recurgând la transcrierea lui; s-a pierdut semantica motivațională din original. <i>feet</i> – unitatea de măsură este adaptată la realitatea britanică

Procedeele aplicate pentru traducerea numelor proprii sunt variate și motivate de un șir de factori. Această categorie lexicală funcționează, mai întâi de toate, ca o realitate socioculturală, motiv ce explică alegerea modului în care vor fi transferate aceste realii în textul țintă. Mecanismele tradițional aplicate în atare situații variază de obicei între transcriere, transliterare și traducerea propriu-zisă. Transcrierea sau transliterarea, ca împrumut direct, asigură funcționarea numelor proprii în textul țintă, având menirea de a păstra culoarea culturală a originalului, adică numele proprii apar ca niște străinisme. Traducerea numelor proprii este depinde mai ales de faptul dacă numele propriu este purtător de sens datorită componentelor sale. Pe de altă parte, decizia de a traduce sau nu numele proprii rezultă din aprecierea rolului care le revine în mesaj în general. În exemplele 6 și 7 observăm mai multe strategii abordate de traducători. În ambele exemple avem nume proprii motivate, aceasta a fost o alegere conștientă a lui Bulgakov, care este apreciat inclusiv pentru felul în care a creat numele proprii motivate în scrierile sale.

Personajele principale în povestirea „Собачье сердце”, poartă nume proprii care le caracterizează din start. Astfel, numele profesorului Preobrajenski provine de la verbul „*преобразать*” – a transforma, a cărui semantică este esențială pentru a prezenta acest personaj: profesor, medic chirurg, experimentator, într-un anumit fel „transformator al corpurilor”. Probabil, acești factori l-au determinat pe traducătorul de limbă franceză să nu opereze cu la o simplă transcriere a numelui propriu *Преображенский*, ci să-l traducă, păstrând în textul țintă un efect similar cu cel din original: *Transfigouratov*. În celelalte versiuni ale traducerilor înregistrăm transcrierea numelui propriu cu adaptarea la limba respectivă, astfel destinatarii traducerilor respective au fost lipsiți de o parte a informației ce caracterizează acest personaj. Putem aduce afirmații identice în cazul numelui propriu *Шарик*, un alt personaj central al textului analizat, în ceea ce ține de transcrierea numelui propriu în versiunile în limba engleză. Traducătorii de limbă franceză și germană însă au creat un nume propriu motivat de trăsăturile pertinente ale originalului (un maidanez), iar în traducerea în limba română este propusă o notă explicativă suplimentară.

7. Noi formațiuni lexicale în societatea sovietică din anii '20 Unități lexicale formate prin diverse procedee	
[...]; – а в третью квартиру <i>жилтоварищей</i> вселили. p. 157	<i>Жилтоварищи</i> – un cuvânt compus din părțile altor două: <i>жилище</i> + <i>товарищи</i> , model de formare folosit pe larg în societatea sovietică din acea perioadă, desemnează „tovarăși locatari”
– Ça fait trois appartements où on nous a mis des <i>locataires</i> . p. 16	<i>locataires</i> – este folosit un substantiv neutru, bine cunoscut de destinatarii francezi, dar se pierde din culoarea locală a originalului
[...]: în apartamentul trei au fost instalați niște <i>tovarăși locatari</i> ... p. 231	<i>tovarăși locatari</i> – sunt traduse elementele constitutive ale sintagmei din original, dar se pierde din culoarea locală a originalului
»Jetzt sind schon in die dritte Wohnung Leute von der <i>Wohnungsgenossenschaft</i> eingezogen.« p. 15	<i>Wohnungsgenossenschaft</i> – sunt traduse elementele constitutive ale sintagmei din original, dar se pierde din culoarea locală a originalului
“They’ve moved in some more <i>tenants</i> , settled them in Number Three.” p.9	<i>tenants</i> – este folosit un substantiv neutru, bine cunoscut de destinatarii englezi sau americani, dar se pierde din culoarea locală
[...] ‘but they’ve just moved some more tenants into No. 3.’	<i>tenants</i> – este folosit un substantiv neutru, bine cunoscut de destinatarii englezi sau americani, dar se pierde din culoarea locală

8. Noi formațiuni lexicale în societatea sovietică din anii '20 Unități lexicale formate prin diverse procedee	
– Проклятая <i>Жиркость</i> ! ¹ Вы не можете себе представить, профессор, что эти бездельники подсунули мне вместо краски. p. 162 п.с. 1. «Жиркость» – трест по изготовлению косметических средств. – (Ред.)	<i>Жиркость</i> – conform notei de subsol din traducerea în limba română este un cuvânt compus din <i>jir</i> – grăsime, <i>kost</i> ’ – os Nota de subsol din original explicitează sensul lexemului, căci el nu este suficient de transparent nici pentru destinatarii originalului
– C’est la faute de <i>Cosmofabrique</i> ! Vous n’imaginez pas, professeur, ce que ces fainéants m’ont fourré au lieu de teinture. p. 29	<i>Cosmofabrique</i> – traducerea unor elemente permite o adaptare la destinatarul francez a denumirii trustului de produse cosmetice
– Afurisitul de <i>Jirkost</i> ¹ ! Nu vă puteți închipui, profesore, ce mi-au dat ticăloșii ăia în loc de vopsea. p. 240	<i>Jirkost</i> – traducătorul spre limba română a optat pentru împrumutul direct al numelui propriu din rusă, recurgând la transcrierea lui; explicitarea sensului se face prin nota

n.s. 1. <i>Jirkost'</i> (cuvânt compus din <i>jir</i> – grăsime, <i>kost'</i> – os) – Trustul pentru preparate cosmetice.	de subsol
»Dieses verfluchte <i>Zeug</i> ! Sie können sich nicht vorstellen, Professor, was diese Nichtnutze mir statt Farbe gegeben haben !« p. 27	<i>Zeug</i> – traducătorul a înlocuit mesajul transmis de lexemul din original printr-un cuvânt „universal” din registrul argotic
“That damned <i>liquid</i> ! You can’t imagine, Professor, what those good-for-nothings stuck me with instead of dye.” p.19	<i>liquid</i> – traducătorul a pus accentual pe o componentă a materialului folosit în produsul original
‘That damned <i>stuff</i> ! You’d never believe, professor, what those rogues palmed off on me instead of dye.’	<i>stuff</i> – traducătorul a înlocuit mesajul transmis de lexemul din original printr-un cuvânt „universal” din registrul argotic

9. Noi formațiuni lexicale în societatea sovietică din anii '20 Unități lexicale formate prin diverse procedee	
– Да уж известно – не <i>нэпман</i> . p. 193	<i>нэпман</i> – substantiv format în rezultatul abrevierii în rusă a sintagmei <i>novaia ekonomiceskaia politika</i> – noua politică economică
– Et comment ! Je ne suis pas un <i>mafieux</i> . p. 95	<i>mafieux</i> – este o traducere eronată, în opinia noastră: realia din limba rusă este înlocuită printr-un împrumut din limba italiană, acesta nu redă întocmai sensul unității lexicale din original
– Doar se știe, nu-s un <i>непман</i> ¹ . p. 291 n.s. 1. Derivat din <i>n.e.p.</i> (abreviere în rusă pentru <i>novaia ekonomiceskaia politika</i> – noua politică economică)	<i>непман</i> – traducătorul recurge la împrumut și transcriere, utilizează o notă de subsol pentru a explicita sensul realia
»Was denn sonst? Ich bin doch kein <i>Spekulant</i> .« p. 90	<i>Spekulant</i> – traducătorul înlocuiește un împrumut prin altul, dar apropiat ca sens de original
“Well, naturally – I’m no <i>bourgeois</i> , no NEP-man.” p. 73	<i>bourgeois</i> – traducătorul folosește un cuvânt mai apropiat de competențele publicului american, dar această noțiune pierde o mare parte din conotațiile incluse în original
‘I must be – I am not a <i>capitalist</i> .’	<i>Capitalist</i> – traducătorul folosește un cuvânt mai apropiat de competențele publicului englez

10. Noi formațiuni lexicale în societatea sovietică din anii '20 Unități lexicale formate prin diverse procedee	
--	--

Нигде кроме такой отравы не получите, как в <i>Моссельпроме</i> . p. 155	<i>Моссельпром</i> – rețea de prelucrare și vânzare a produselor în or. Moscova
Vous ne trouverez nulle part pareil poison, sauf au <i>Mosselprom</i> . p. 13	<i>Mosselprom</i> - traducătorul spre limba franceză a optat pentru împrumutul direct din rusă, recurgând la transcriere, fără explicații suplimentare
O asemenea otravă nu găsiți nicăieri în afară de <i>Mosselprom</i> ² . p. 228 n.s. 2. Московское об'единение предриятии по переработке сельскохозяйственной промышленности – Trustul din Moscova pentru prelucrare a produselor agricole. Sub firma Mosselprom funcționa o întreagă rețea de magazine, în care se vindeau produse agroalimentare la prețuri foarte accesibile. Bulgakov parodiază aici textul frumoasei reclame "De oriunde, orice om ia produse Mosselprom", compusă de Maiakovski pentru această firmă.	<i>Mosselprom</i> – traducătorul spre limba română a optat pentru împrumutul direct din rusă, recurgând la transcriere; explicitarea sensului se face prin nota explicativă destul de voluminoasă
So ein Gift bekommen Sie nirgends, nur beim <i>Mosselprom</i> . p. 12	<i>Mosselprom</i> – traducătorul spre limba germană a optat pentru împrumutul direct din rusă, recurgând la transcriere, fără explicații suplimentare
You'll never get such poison as they sell you at the <i>Moscow Agricultural Industries stores</i> anywhere else. p.7	<i>Moscow Agricultural Industries stores</i> – sunt traduse toate componentele denumirii asociației pentru sintagma utilizată în original
The <i>Moscow State Food Store</i> only sells muck like that.	<i>Moscow State Food Store</i> – sunt traduse toate componentele denumirii asociației

Exemplele 7-10 ne oferă câteva modele de noi formațiuni lexicale care au circulat o anumită perioadă în societatea sovietică rusească. Ele reflectă tendința economiei în comunicare, adică denumirile și noțiunile prea voluminoase erau utilizate fie sub forma unor sigle sau acronime – *Mosselprom*, *Jirkost*, fie prin transformări ulterioare ale acestora și crearea unor neologisme – *nepman*, derivat din *n.e.p.* (abreviere în rusă pentru *novaiia ekonomiceskaia politika* – noua politică economică).

Totodată, am constatat unele erori de traducere, care, fără nici un dubiu, se explică prin insuficiența de documentare din partea traducătorului.

Concluzie

Strategiile de traducere pe care le-am scos la suprafață în urma analizei exemplurilor din mini-corpusul de analiză confirmă, o dată în plus, diversitatea posibilităților de extragere și transmitere a sensului de la o limbă-cultură la alta.

Am constatat existența unor opțiuni pentru diverse abordări în cazul traducerii lexicului fără echivalent. Se pare că alegerea depinde, în principiu, de ponderea informativă a lexicului fără echivalent, realia sau a culturemului în textul original.

Acest strat de lexic presupune nu atât traducerea propriu-zisă, cât un gen de „implantare” a realităților socioculturale dintr-o societate-sursă într-o societate țintă, cu intenția de a aduce noului destinatar informații despre societatea și cultura sursă, a-i oferi noi cunoștințe și a contribui, într-un fel, la dezvoltarea identității culturale a acestuia, amintindu-ne spusele lui Eugeniu Coșeriu că „*Identitatea* care se presupune este, în fond, identitate extralingvistică; este pur și simplu *identitatea lumii ca atare* și nicidecum identitate.” (Coșeriu, 2009: 286), iar *realia* sunt purtătoare fidele ale acestei identități.

Bibliografie

1. Cristea, Teodora, 2000, *Stratégies de la traduction*, București, Editura Fundației „România de mâine”.
2. Coșeriu, Eugeniu, 2009, *Omul și limbajul său. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînar, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași.
3. Fedorov, Andrei, V., 1983, *Isskustvo perevoda i žizni literatury*, în „Očerky”, Leningrad.
4. Fedorov, Andrei, V., 1968, *Osnovy obščej teorii perevoda (lingvistič eskij oč erk)*, Moscova, Vysšaja Škola.
5. Fedorov, Andrei, V., 1953, *Vvedenie v teoriju perevoda*, Moscova, Institutul de Literaturi și Limbi Străine.
6. Lungu Badea, Georgiana, 2012, *Mic dicționar de termeni utilizați în teoria, practica și didactica traducerii*, Editura Universității de Vest, Timișoara.
7. Lungu Badea, Georgiana, 2005, *Tendințe în cercetarea traductologică*, Editura Universității de Vest, Timișoara.
8. Lungu Badea, Georgiana, 2004, *Teoria culturemelor, teoria traducerii*, Editura Universității de Vest, Timișoara.
9. Ricoeur, Paul, 2004, *Sur la traduction*, Paris, Bayard.
10. Vlahov, Serghei, Florin Sider, 1986, *Neperevodimoyje v perevode*, Moscova, Vysšaja Škola.
11. Shiryaeva, Valentina, 2015, *Revalorizarea teoriei inițiale a traducerii în contextul traductologic actual. O privire contemporană asupra conceptelor fundamentale. Studiu de caz: A. V. Fedorov „Bazele teoriei generale a traducerii (probleme lingvistice)”*, Teză de doctorat. Universitatea de Vest din Timișoara.
12. Tatilon Claude, 1986, *Traduire. Pour une pédagogie de la traduction*, Toronto, Editions du GREF.

Surse de exemple

Булгаков, Михаил, 2006, *Собачье сердце*, Москва, Эксмо.

Boulgakov, Mikail, 1999, *Coeur de chien*, Paris, Librairie Générale Française (traducere în franceză de Vladimir Vokoff).

Bulgakov, Mihail, 2003, *Inimă de câine*, Iași, Polirom (traducere în română de P. Bădescu *et alii*).

Bulgakow, Michail, 2005, *Hundeherz*, Frauensteiner Kreis, E-Books (traducere în germană de Gisela Drohla).

Bulgakov, Mikhail, 1968, *Heart of a Dog*, New York, Grove press. (traducere în engleză de Mirra Ginsburg).

Bulgakov, Michail, 1968, *The heart of a dog*, Collins and Harvill Press, London, and Harcourt, Brace & World Inc, New York. OCR: Scout, Copyright in the English translation by Michael Glenny http://alltxt.org.ua/proza/239-bulgakov_mihail/4060-The_heart_of_a_dog_txt/chitat/1.html

POUR UNE SÉMIOTIQUE DE LA PLAIDOIRIE: LE POUVOIR JUDICIAIRE DE LA LANGUE

Ana GUȚU

Universitatea Liberă Internațională din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

Articolul de față tratează discursul judiciar, în special pledoaria, care este analizată din perspectivă semiotică, pe de o parte, și din cea a geometriei gândirii, pe de altă parte. Autoarea are în vedere atât structura discursului judiciar cât și conținutul lexical, stilistic și filosofic al acestuia, urmărind evoluția gândirii judiciare după modelul Franței. Corpusul este constituit din 44 de discursuri judiciare, pledoarii ale avocaților, discursuri ale acuzării și scrieri literare cu funcția de pledoarie. Concluzia esențială care se decurge din titlul articolului este aceea că limba este înzestrată și cu putere juridică. Concluziile pragmatice, extrase din corpusul analizat servesc la crearea unui instrument informatic ludic, care să servească la predarea elocinței judiciare la clasele de profil.

Dans un de mes articles sur des sujets sociolinguistiques j'ai postulé l'existence de quatre pouvoirs qu'une langue peut exercer dans une société: le pouvoir politique, le pouvoir économique, le pouvoir social et le pouvoir culturel. Je n'ai point réservé de place au pouvoir judiciaire qu'une langue peut exercer dans une société, et ce n'est pas fortuit, car la jurisprudence couvre aussi bien le champ politique (textes de lois) que celui culturel (éducation) ou social (Gutu, 2011).

Néanmoins, définie sous un angle instrumentalisé (moyen exclusif de communication dans des procès judiciaires quelle que soit sa manifestation – l'oral où l'écrit), la langue constitue le cadre par excellence d'un procès judiciaire: en commençant par le discours de l'accusateur, en passant par la plaidoirie de l'avocat et les interventions des témoins.

Ce que nous tâcherons d'élucider dans notre article, c'est la possibilité d'aborder le discours judiciaire (la plaidoirie de l'avocat et le discours accusateur) d'une perspective sémiotique. À cette fin nous établirons *la structure du pouvoir judiciaire de la langue, la nature et les particularités des éléments constitutifs de ce pouvoir, la structure sémiotique de la plaidoirie en tant qu'entité discursive pluricode*; nous

étudierons en détails *la phénoménologie du procès judiciaire dans son évolution en prenant l'exemple de la France (corpus de plaidoiries) avec élaboration de modèles sémiotiques sur la base d'analyses lexicales-sémantiques-stylistiques-rhétoriques*; nous statuerons aussi *à propos de l'impact de l'histoire judiciaire sur le destin d'un pays*.

Les fondements philosophiques d'une société sont éminemment importants pour la constitution de la nation, pour l'épanouissement de la culture, des beaux-arts, du système éducatif d'un pays (Gutu, 2011). Les systèmes philosophiques ont généré le fleurissement des sciences, qu'elles soient dures ou « molles » (humaines), qui, à leur tour ont contribué à l'organisation socio-économique des sociétés. La langue fut le véhicule unique à l'aide duquel les doctrines scientifiques ont vu le jour, ont été expérimentées, ont triomphé ou se sont effondrées, en menant vers la gloire leurs concepteurs.

De tous les domaines socio-économiques la jurisprudence semble avoir exercé un rôle déterminant dans l'avancée des pays vers les démocraties modernes. Or, l'histoire d'un pays est aussi, immanquablement, l'histoire de sa pensée juridique. La France s'est adjugé la paternité de la théorie de la séparation des pouvoirs dans un état grâce à l'esprit brillant de Montesquieu, une figure emblématique du firmament doctrinaire juridique:

« Il n'y a point de liberté si la puissance de juger n'est pas séparée de la puissance législative et de l'exécutrice. Si elle était jointe à la puissance législative, le pouvoir sur la vie et la liberté des citoyens serait arbitraire. Si elle était jointe à la puissance exécutive, le juge pourrait avoir la force d'un oppresseur. »

(Montesquieu, *De l'esprit des lois*,
apud Huisman et Verges, 2010, p. 172).

Ayant postulé que « La loi est, en général, la raison humaine » (Montesquieu, *De l'esprit des lois*, cité d'après Huisman et Verges, 2010, p. 171), Montesquieu a octroyé à la langue, porte-parole de la raison, le pouvoir incontestable de tisser les systèmes complexes de la jurisprudence dans toutes ses manifestations: lois, procès judiciaires, contrats, testaments etc. Bien avant Montesquieu, c'est Aristote qui donna une prédéfinition à la langue/la parole en tant qu'acquis exclusif de l'homme utilisé par celui-ci à des fins sociales bien précises:

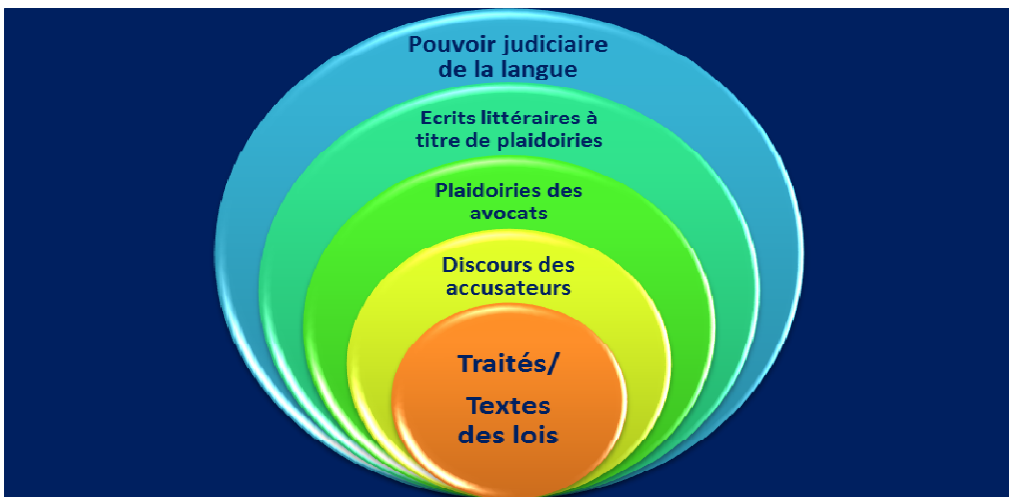
« ...L'homme est un animal politique, bien plus que n'importe quelle abeille ou n'importe quel animal grégaire. Car, nous le disons souvent, la nature ne fait rien en vain. Et seul parmi les animaux l'homme est doué de parole ...la parole existe en vue de manifester

l'utile et le nuisible, le juste et l'injuste... ».

(Aristote, *Politique*, apud Huisman et Verges, 2010, p. 37).

Tout en examinant l'histoire des grands procès en France depuis le XVe jusqu'au XXe siècle (Cirato, 2011), nous allons formuler un premier constat; selon nous: ***le pouvoir judiciaire de la langue est défini par l'utilisation habile de celle-ci afin d'accuser ou acquitter un présumé coupable, qui, à part d'être un citoyen, est aussi un prince (à savoir, monarque, ministre, figure publique éminente etc.), dont le conflit apporté devant les tribunaux stigmatise la société en la bouleversant et contribue aux changements ou à l'évolution des mentalités sociales.*** Cette définition à titre axiomatique nous servira de point de départ dans nos réflexions, et ce n'est pas par hasard que nous avons choisi l'exemple de la France, un pays européen, une ancienne démocratie, bâtie historiquement de manière évolutive, mais aussi révolutionnaire, pays qui a connu l'éclat des esprits intellectuels les plus féconds, mais aussi l'exécrable guillotine, tous ayant contribué à la constitution d'une république moderne, encadrée dans la stabilité politique, sociale et économique.

Le graphe qui suit représente, dans notre vision, la structure du pouvoir judiciaire de la langue. Les possibilités offertes par l'informatique nous permettent d'envisager cette structure plutôt sous formes de couches qui se superposent, dont les diamètres ne diffèrent pas, même si le dessin nous fournit optiquement un autre effet:

Graphe 1. Structure du pouvoir judiciaire de la langue.

Ainsi donc, le pouvoir judiciaire de la langue est constitué ***de traités***

et textes de lois, de discours des accusateurs (publics), de plaidoiries des avocats, d'écrits littéraires à titre de plaidoiries. Cette structure nous a été suggérée par les sources qui sont disponibles aujourd'hui pour ceux qui s'intéressent à ce sujet. Bien sûr, la modernité offre d'autres possibilités de documentation, mais, compte tenant du fait que nous ferons une incursion historique dans la thématique, il est de notre devoir de mentionner que l'histoire de la pensée juridique est quantifiable d'abord et surtout grâce aux écrits. Les écrits les plus pérennes sont, bien sûr, *les traités* et *les textes des lois*. Pourtant, la majeure partie de tout ce qu'on peut appeler le phénomène judiciaire au cours de l'histoire est évanescence, car les discours des accusateurs publics et les plaidoiries des avocats ont été rarement documentés, exception faite de certains procès de grande résonance qui ont survécu grâce aux écrits littéraires de l'époque. Cette histoire des affaires judiciaires est également l'histoire des paroles prononcées pour convaincre, l'histoire des émotions et des éloquences, l'histoire des engagements politiques et sociaux. L'évanescence de l'oralité discursive judiciaire nous fait penser à une possible quête des paroles et des discours perdus dans la nuit des temps. Il faut remarquer le fait que tout tribunal est un endroit où l'on s'exprime. Les accusateurs, les avocats, les témoins, les inculpés qui se défendent eux-mêmes, sont réunis sous un seul toit, et souvent le tribunal semble être la scène d'un théâtre, où un spectacle fabuleux est joué à l'attention du public de l'époque ou, encore plus, à l'attention des temps à venir.

Jetons donc un regard sur les interférences des textes produits par les différents personnages des procès judiciaires, personnages impliqués directement, par la tenue des discours, mais aussi des personnages impliqués de l'extérieur du procès judiciaire comme tel, à savoir des personnalités publiques largement connues dans la société.

Graph 2. Interférences lexicales-sémantiques-stylistiques-rhétoriques des entités discursives judiciaires.

De toutes ces trois entités discursives, sans doute, les discours des accusateurs semblent intéresser moins, car elles représentent des écrits

bureaucratiques, imprégnés de termes juridiques propres à l'époque, sans parler du fait que, assez souvent, les discours des accusateurs s'avèrent non-fondés.

C'est notamment le discours de la défense qui l'emporte sur le discours de l'accusation, car c'est justement le discours de la défense qui devra influencer la sentence du juge. L'histoire des règles de la défense n'est pas du tout courte. L'humanité a mis du temps à arriver à l'institution de l'avocat. En France, la profession d'avocat a été institutionnalisée sous Philippe le Bel, mais le système des procédures n'a été mis en place qu'au XVIIe siècle (Corato, 2011, p. 6). Avant, il était courant d'offrir la possibilité de se défendre aux inculpés eux-mêmes, ou bien, une fois la personne condamnée, quelqu'un pouvait intervenir auprès du souverain, afin d'implorer la grâce d'un condamné. Ces écrits constituent de véritables plaidoiries dans le sens moderne du mot. À part ces lettres-plaidoyers, des écrivains intervenaient pour éclairer le conflit abouti au tribunal, ainsi des ouvrages sont nés en marge des procès fameux.

Nous proposons d'envisager le discours judiciaire en tant que macrosigne, pour nous situer dans une approche sémiotique. Nous adopterons la sémiotique tridimensionnelle de Peirce, basée sur le caractère infini de la sémiosi, sur l'exclusivité du signe (tout est signe autour de nous), sur le rôle déterminant de l'interprétant dans la sémiosi.

« Le processus sémiotique est donc toujours une relation à trois termes: un signe est une chose reliée sous un certain aspect à un second signe, son objet, de telle manière qu'il mette en relation une troisième chose, son interprétant, avec ce même objet, et ainsi de suite ad infinitum. » (Tiercelin, 2002, p. 38)

Le but suprême d'une plaidoirie est de convaincre, c'est autour de la persuasion que tournent toutes les parties composantes d'une plaidoirie. La plaidoirie est un macrosigne pluricode, surtout si nous nous sommes proposé d'examiner un corpus discursif diachroniquement. De ce point de vue nous nous référons à la définition proposée par Jean-Marie Klinkenberg:

« Nous entendons par un discours pluricode toute famille d'énoncés considérée comme sociologiquement homogène par une culture donnée, mais dans laquelle la description peut isoler plusieurs sous-énoncés relevant chacun d'un code différent » (Klinkenberg, 1998, p. 232).

La multitude des codes de communication pour comprendre/interpréter une plaidoirie est évidente, nous avons besoin pour cela de

connaître à fond: le code du contexte historique de l'affaire, les détails sur la personnalité de l'avocat ou de l'accusateur, le code sémantique des significations des termes juridiques utilisés par les orateurs, le code culturel visant les détails sur les personnages dont les noms figurent dans les discours, et la liste peut être complétée...

«Les codes varient dans l'espace et dans la société. Mais leur variation est aussi temporelle: les codes évoluent. »

(Klinkenberg, 1998, p. 290).

Compte tenant de ces précisions, nous considérons que la structure dynamique d'une plaidoirie peut être représentée selon le graphe suivant:

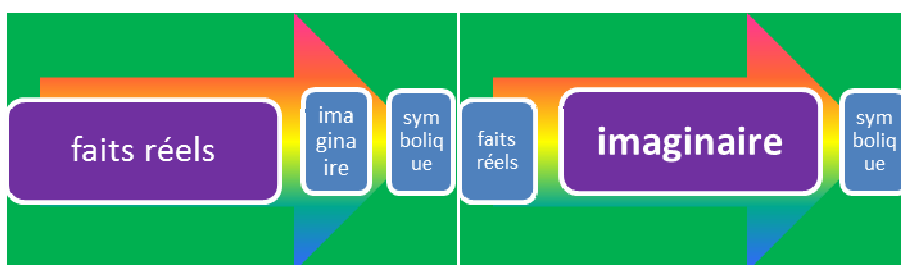

Graphe 3. La structure sémiotique de la plaidoirie.

« Le point de vue de la sémiotique refuse de confondre autant le symbolique autant avec l'imaginaire, qu'avec le réel »/ « Punctul de vedere semiotic refuză atât a confunda simbolicul cu imaginarul, cât și cu realul » (Iirdace, 2003, p. 45)

Cette structure triadique nous a été inspirée par l'essence même de la plaidoirie. Toute plaidoirie est conçue pour convaincre, selon le type de discours – accusateur ou défendeur -, l'orateur doit persuader les juges ou les autres instances que ses propos sont les plus véritables, les plus corrects. Les plaidoiries que nous avons analysées se plient à la structure triadique susmentionnée le *réel*, l'*imaginaire* et le *symbolique*. Le réel comprend très naturellement l'exposé des faits, l'imaginaire suppose la manipulation verbale qui est utilisée pour fausser le réel, et, finalement, le symbolique, représente les jugements qui s'élèvent au-delà du contexte historique et juridique de la plaidoirie pour déboucher sur une formule linguistique atemporelle, quelquefois abstraite, applicable universellement à des situations similaires. Nous les avons appelés *philosophèmes* « expressions concentrées d'une vérité socio-humaine et [qui] sont susceptibles de ne pas être altérées dans l'espace et dans le temps » (Gutu, 2012, p. 83). Toutes les trois parties composantes de la plaidoirie sont marquées par l'éloquence des orateurs. Le

choix du lexique est d'une importance cruciale pour que le résultat final de la plaidoirie soit atteint: convaincre les juges. Les plaidoiries que nous avons analysées diffèrent pour ce qui est du quota du *réel*, de *l'imaginaire* ou du *symbolique* dans leurs structures. Ainsi, il y a des plaidoiries où la place du réel est très importante et où l'orateur évoque toute une suite de faits pour éclairer la situation du coupable (le discours accusateur de Robespierre contre Louis XVI ou les deux plaidoiries de Berryer en faveur du général Cambronne), et il y a des plaidoiries plus brèves en tant que durée et plus concentrées sur le côté éloquence (telles la plaidoirie de Portalis, avocat de l'épouse de Mirabeau, ou la péroraison de Desèze pour le roi Louis XVI). Les deux types de plaidoiries sont construits sur l'exploitation des figures de pensées, mais c'est surtout le deuxième type qui semble être surtout basé sur l'éloquence, car le réquisitoire des inculpés est très lourd. Graphiquement cela devrait avoir la représentation suivante:

Graphe 4. A) Plaidoirie basée surtout sur les faits réels.
B) Plaidoirie basée surtout sur l'imaginaire.

Afin de répondre à l'autre but de notre étude, nous allons entrer dans le vif du sujet, c'est-à-dire faire le tri, d'une certaine manière, des textes des plaidoiries pour faire émerger les similitudes et les différences, à savoir les interférences lexico-stylistiques, dans les différentes plaidoiries à travers les siècles. Ce regard nous permettra finalement de proposer des suggestions pour l'élaboration d'un logiciel pour l'apprentissage de l'art oratoire en français à l'intention des étudiants francophones en droit.

Nous avons analysé un corpus de 43 discours – plaidoiries, discours d'accusation, notes de plaidoiries, essais littéraires répertoriés dans le livre de Corato. Dix de ces discours sont des documents écrits qui n'ont pas été prononcés devant les tribunaux. Faute d'espace, nous allons présenter seulement 9 graphes-résumés des textes/discours les plus éloquents selon la structure suivante: la description des faits, *le choix des termes juridiques, les lexèmes (mots-clés) à titre d'isotopie, les figures de pensées et les philosophèmes/sentences.*

A. **Graphe-résumé** de la Harangue au roi Charles VI en faveur de la gloire du royaume de France et contre les dilapidations faites par les conseillers du roi (Corato, 2011, p. 14-15), rédigée en 1405 par Jean Charlier de Gerson, théologien de la Sorbonne. Au nom de la Sorbonne des clercs, il tente d'apaiser la guerre civile et de rendre à la monarchie ses lettres de noblesses, il s'insurge contre les abus de tout genre qui régnaient à cette époque.

Termes juridiques	• Avocat, justice, juge, vie civile, chevalier, justicier, juger, roi
Lexèmes/isotopies	• Flatteur, mort, Dieu, roi, peuple, mensonge, justice, prêtre
Figures de pensée	• Antithèse : fausseté-vérité, vie-mort, luxe-vanité, vérité-mensonge, roi-sujet, grand-petit, ange-diable
Philosophèmes : Et qui êtes-vous, je vous prie ? répons vérité : tu es une pure créature sujette à toute angoisse et tribulation, à froid et à chaud, à douleur, à maladie et nécessité inévitable de mort... : quelque robe que tu aies, quelque or ou argent, ou pierre précieuse, ou pompeuse famille soit environ toi, quelle chose est ta chaire qui tôt ou tard deviendra charogne et la proie du tombeau ?	

B. **Graphe- résumé** de la plaidoirie de Jean Portalis (1746-1807) avocat d'Aix-en-Provence, rédacteur du Code civil et du Concordat de 1801.

Type du procès: *procès civil de divorce*. Procès Mirabeau contre Portalis, avocat de l'épouse de Mirabeau, 1780, Plaidoirie en faveur de l'épouse de Mirabeau (Corato, 2011, p. 169-170). L'éloquence de Portalis s'est surtout construite sur des accusations très graves à l'adresse de Mirabeau, cette jonglerie de paroles avait mené à ce que le procès fut gagné par l'épouse de Mirabeau.

Termes juridiques

• Calomnie, diffamation, publique, réclamé, juridiquement, preuve, procès, magistrat, instance, décret, procédure, droits

Lexèmes/isotopies

• Opinion, faux, injuste, intime, époux, fils, opprobre, ignominie, séparation, mariage, famille, ruiné, humiliant ; funeste, malheur, folie, violence, menace, forcer, manquement, tyran, persécuteur, souffrir

Figures de pensée

• **Énumération** : il a été mauvais fils, mauvais époux, mauvais père, mauvais citoyen, sujet dangereux... ; **Métaphore** : mauvais fils : on l'a vu, par ses folles et basses dissipations, dévorer le patrimoine de son père, troubler son repos par des procès indignes, affliger et humilier sa vieillesse par le spectacle de ses travers, et attenter même à son honneur par des infâmes libelles.

Philosophèmes: il a été mauvais fils, mauvais époux, mauvais père, mauvais citoyen, sujet dangereux... ;

Quels droits peut donc avoir celui qui n'a jamais connu de devoirs, qui s'est joué de l'honneur, de la bonne foi, de la vertu, qui n'a respecté ni les liens de convention, ni ceux du sang ou de la nature ?

C. *Graphe-résumé* de la plaidoirie d'avocat afin de réhabiliter la mémoire de Jean Calas (Corato, 2011, p.83-103). En 1762, Alexandre Jérôme Loyseau de Mauléon (1728-1771), avocat au Parlement de Paris, prononça cette plaidoirie dans le cadre du procès de Jean Calas.

L'affaire Calas reste à jamais synonyme d'erreur judiciaire. Faits: le 15 octobre 1761, à Toulouse, le fils du protestant Jean Calas se suicide. La rumeur se répandit que son père l'avait tué pour avoir prévenu qu'il se convertisse au catholicisme. Les preuves n'existaient pas, mais Jean Calas fut jugé et condamné. Dès lors sa famille ne cessa les démarches afin de réhabiliter sa mémoire.

Termes juridiques

• Avocat, assassin, police, crime, ordonner, saisir, procès verbal, meurtre, procureur, inspection, cadavre, décret, témoin, suicide, magistrat, juge, juridiction, délibération, tribunal, crime, coupable, indice

Lexèmes/isotopies

• Estime, noblesse, protestantisme, réforme, dogme, domestique, pieux, vertus, idées noires, tristes projets, réputation, douleur, mort, religion, réputation, père, fils, Dieu, malheur, ouï-dire, conversion, pasteur, innocence, supplice, déplorer, vérité, honneur, peuple, injustice, infortuné

Figures de pensée

• **Exclamation** : Quel spectacle ! Quel objet pour les yeux d'une mère ! **Métaphore** : peuple amoureux d'aventures ; Le voile tombera de vos yeux. Alors le glaive de la douleur déchirera jour et nuit vos entrailles ; Ô, jugement incroyable et terrible ! que pour l'honneur de ma patrie je voudrais pouvoir arracher des annales de notre siècle !

Philosophèmes: Que méditez-vous, ô mes juges ? Qu'allez-vous faire ? Êtes-vous des pères, des magistrats, des hommes ? Les excès d'un peuple fanatique préparaient-ils vos oracles ? Le voile tombera de vos yeux. Alors le glaive de la douleur déchirera jour et nuit vos entrailles. Ô, jugement incroyable et terrible ! que pour l'honneur de ma patrie je voudrais pouvoir arracher des annales de notre siècle ! Le fanatisme rend tout croyable, parce qu'en effet il rend tout possible.

D. *Graphe-résumé* du discours d'accusation, prononcé en 1793 par Robespierre (1758-1794), député d'Artois, député de Paris à la

Convention, guillotiné en juillet 1794 (Corato, 2011, p. 194-205) lors du procès de Louis XVI, qui comparait devant la Convention, constituée en tribunal.

Termes juridiques	<ul style="list-style-type: none"> • Sentence, procès, juger, litige, absous, innocent, détention, tribunal, crime, constitution, justice, peine de mort, avocat, condamner, flagrant délit, preuve
Lexèmes/ isotopies	<ul style="list-style-type: none"> • Peuple, république, dénoncer, cœur, mépris, liberté, roi, despotisme, rétrograder, vérité, innocence, rebelle, empire, patriote, faiblesse, nation, constitution, salut, intrigue, raison, principe, cause, humanité, cruel, cruauté, détrôné, révolution, sacrifice, traître, dévouement, vengeance, puissance, punir, malheur, trésor, perfidie, disgrâce, guerre, civil
Figures de pensée	<ul style="list-style-type: none"> • Métaphore : Les peuples ne jugent pas comme les cours judiciaires ; ils ne rendent point de sentences, ils lancent la foudre ; ils ne condamnent pas les rois, ils les replongent dans le néant ; • Question rhétorique : Quels autres effets peut produire ce système ? Que dis-je ? Que trouvez-vous là de grand ? Craignez-vous de blesser l'opinion du peuple ? Qu'importe au peuple le méprisable individu du dernier roi ? • Exclamation : Ô crime, ô honte ! Et quelle carrière ouverte aux conspirateurs ! Le moyen de confondre les despotes, c'est de respecter leur complice !
<p>Philosophèmes: Vous n'avez point une sentence à rendre pour ou contre un homme, mais une mesure de salut public à prendre, un acte de providence nationale à exercer. Les peuples ne jugent pas comme les cours judiciaires ; ils ne rendent point de sentences, ils lancent la foudre ; ils ne condamnent pas les rois, ils les replongent dans le néant. Je prononce à regret cette fatale vérité... mais Louis doit mourir, parce qu'il faut que la patrie vive... Citoyens, la sensibilité qui sacrifie l'innocence au crime est une sensibilité cruelle ; la clémence qui compose avec la tyrannie est barbare.</p>	

E. Graphe-résumé de la Plaidoirie de l'avocat Pierre-Antoine Berryer (1790-1868), député à Marseille, élu à l'Académie Française, plaidoirie prononcée en 1833 (Corato, 2011, p. 265-271) lors du procès de Chateaubriand (qui avait écrit et publié, malgré l'interdiction par le gouvernement, un Mémoire ayant pris le parti de la duchesse de Berry, qui voulait faire revenir son fils, le dernier de la dynastie de Bourbon, au trône de la France, occupé par Louis-Philippe, duc d'Orléans). Le sujet-phare du plaidoyer est le droit à la liberté d'expression dans la presse.

Termes juridiques

• Défendre, plaider la cause, rendre justice, procès, poursuites, argument, ministère public, crime, droit, droit constitutionnel, procureur général, juré, jugement

Lexèmes/isotopies

• Dignité, écrit plein de génie, mot à mot, phrase à phrase, dignité, journaux, auteur du discours, tolérance, indépendance de la pensée, dynastie, liberté, calomnie, opinion, l'épée et la plume, valeur, prestige, presse, Europe, M. de Chateaubriand, Votre Majesté, conviction, bouleverser, principe, vertu, traître, tyrannique oppression, journaliste, liberté de la presse, discussion, écrivain, amour du pays, souveraineté nationale

Figures de pensée

• **Question rhétorique** : Ne le connaissaient-ils pas par tous les extraits qu'en avaient publié tous les journaux de la France ? Comment une simple relation de cette nature peut-elle constituer un délit ? Le droit qui nous régit aujourd'hui, quel est-il ? Quel est le rôle que la presse est appelée à jouer dans un pays où la loi de la majorité est souveraine ? N'est-ce pas ce noble roi qui a aboli le combat judiciaire ?
Métaphore : « Laissez là votre plume ; allez en armes sur la place publique, où nous aurons des meurtriers pour vous répondre » ; le combat judiciaire.

Philosophèmes : M. de Chateaubriand ne devait pas être défendu ; et cependant que sa cause est belle, plaidée devant un jury français qui comprendra ce caractère que l'on accuse parce qu'on l'a méconnu, et qui rendra justice à des sentiments que l'on essaye de flétrir parce qu'on les redoute ! Votre fils est mon roi ! Il n'y a pas une de vos libertés, de vos prérogatives que vous ne deviez à la Restauration. Quel est le rôle que la presse est appelée à jouer dans un pays où la loi de la majorité est souveraine ? Et parce que cette révolution s'est opérée, il se trouve que M. de Chateaubriand n'a plus ni son esprit éclairé, ni son amour pour le bien public ; il faut qu'il renonce à ses croyances ; il faut qu'il cesse d'avoir confiance dans des principes et dans des opinions qui, pendant tant de siècles, ont fait la gloire de la France ! Vous êtes Français, vous êtes peuple, vous acquitterez Chateaubriand. Roi magnanime, c'est en votre demeure, c'est au milieu de ruines que j'aperçois d'ici, et que votre souvenir a consacrées, qu'on ose dire à l'écrivain : « Laissez là votre plume ; allez en armes sur la place publique, où nous aurons des meurtriers pour vous répondre ».

F. Graphe-résumé de la plaidoirie de Charles-Forbes-René, comte de Montalembert (1810-1870), pair de France à 20 ans, fervent défenseur du catholicisme sous la IIe République et sous l'Empire. Le procès de l'école libre. En 1831, à 20 ans à peine, le comte de Montalembert ouvre avec l'abbé Lacordaire une école libre à Paris, ce qui contrevenait à la loi qui avait confié le monopole de l'éducation à l'Université de Paris. Les inculpés ont payé une amende de 1000 francs. Plaidoyer de défense, d'une rare éloquence et retentissement dans la société. (Corato, 2011, p. 288-298). Le sujet-phare du plaidoyer est la revendication du droit à l'enseignement religieux, privé, autre que celui public.

Termes juridiques

• Droit, loi, juridiction, juge, plaider, jugement, liberté publique, droit de conscience, procureur général, réquisitoire, inviolabilité, ordonnance

Lexèmes/isotopies

• France, Université, religion, catholique, enfants, jeune, langage catholique, liberté de l'enseignement, liberté, conviction, étudiant, jeune homme, école, pensée, intelligence, monopole de l'Université, roi, Jésuite, église, Messieurs, despotisme, Danton, Convention, bureaucratie, culte, autorité morale, enfance, jeunesse

Figures de pensée

• **Litote** : Je sais que par moi-même je ne suis rien, je ne suis qu'un enfant, et je me sens si jeune, si inexpérimenté ; une vie d'homme c'est aujourd'hui surtout bien peu de choses ; **Antithèse** : question de vie ou de mort ; banc de l'école – banc des prévenus ; **Épithète** : brillante occasion ; passé cruel ; bruyante distinction ; publicité précoce ; douloureuses émotions ; effroyables dangers ; pacte solennel, religieux, irrévocable ; éclatante gloire ; glorieuse cause ; auguste mystère ; prix sublime ; **Question rhétorique** : Messieurs, y a-t-il un seul d'entre vous qui eut le courage de le condamner ?... Pourquoi faut-il que nous catholiques, soyons sans refuge et sans secours ? À tout cela que répond le pouvoir ? **Métaphore** : acheter un peu de science au prix de la foi ; **Ironie** : Vous croirez, avec Danton, à l'unité sociale et domestique de la république, proclamée par le bourreau et sanctionnée par la guillotine ; si notre foi doit mourir, souffrez au moins que nous lui choisissions un tombeau, et que ce tombeau soit la liberté du monde ; usurper le langage de la tristesse

Philosophèmes : Mais, il y a encore dans le monde quelque chose qu'on appelle la foi ; elle n'est pas morte dans tous les cœurs : c'est à elle que j'ai donné de bonne heure mon cœur et ma vie. Vos lois nous proclament la majorité du peuple français, ah ! Pour Dieu ! Ôtez-nous ce vain titre, et rendez-nous à ce prix les libertés que nul n'a le droit de contester à la minorité la plus chétive ! Et si quelque chose prouve à quel point la notion de la vraie liberté s'est altérée de nos jours, c'est sans doute la honteuse patience avec laquelle on l'a supporté jusqu'à présent

G. Graphe-résumé du Plaidoyer contre la peine de mort prononcé en 1851 par Victor Hugo (1802-1885) lors du procès de Charles Hugo, journaliste, fils de Victor Hugo, qui se présenta devant les assises de la Seine pour avoir publié un article dans le journal *L'Événement*, où il raconta en détail l'horreur d'une exécution à mort (Corato, 2011, p. 416-432).

Termes juridiques

• Juge, ministère public, lois, constitution, pouvoir législatif, assemblée nationale, code européen, jurés, procès, démocratie, parlement, chambre des députés, loi pénale

Lexèmes/isotopies

• Respects aux lois, presse, France, Russie, guillotine, échafaud, rendre justice, liberté de pensée, fils, écrire, Louis XVI, Chateaubriand, Voltaire, Calas, Molière, Jean-Jacques Rousseau, critiquer la loi, L'Événement, peuple, agonie, principe, mœurs, société, vérité, juste, Béranger, idée démocratique, humain

Figures de pensée

• **Épithète** : déclamateur démagogue ; déchéance publique ; ancienne tradition ; inqualifiable procès ; **Personnification** : (à propos de la guillotine) elle s'indigne contre ces utopistes anarchiques. Elle exige qu'on lui rende des respects ! ...elle se porte partie civile... Elle a eu du sang, ce n'est pas assez... ; **Question rhétorique** : Quoi ! est-ce donc là que nous en sommes ? Offensaient-ils la justice de leur temps, la justice transitoire et taillable ? **Métaphore** : une loi funeste ; la loi humaine a cloué la loi divine ; **Énumération** : ...le fer rouge, le poing coupé, la torture et l'inquisition ; il se révolte, il se débat, il refuse de mourir ; Pâles, haletants, terrifiés, désespérés ;

Philosophèmes : La critique – oui, la révolte – non. Voilà le vrai sens ; le sens unique de ce mot, respect des lois. Cette loi devant laquelle la conscience humaine recule avec une anxiété chaque jour plus profonde, c'est la peine de mort. En présence des épouvantables faits que je viens de remettre sous vos yeux, vous diriez à la guillotine : Tu as raison ! et vous diriez à la pitié : Tu as tort !

H. Graphe-résumé de L'Essai « J'accuse », lettre au président de la République publiée par Émile Zola (1840-1902), qui lui valut aussi un procès. (Corato, 2011, p. 450-456). Le procès Dreyfus (1894-1898) entra à jamais dans l'histoire de la pensée judiciaire comme un procès

contre l'antisémitisme, dans lequel l'armée joua un rôle néfaste, car plusieurs généraux furent impliqués dans l'histoire du « bordereau », fabriqué aussi par des militaires-intrigants; suite à ces intrigues, Dreyfus, officier juif, fut inculpé de trahison. Émile Zola s'implique publiquement dans la défense de Dreyfus, qui ne fut acquitté qu'en 1904.

Termes juridiques	• Calomnie, justice, conseil de guerre, crime, accusé, aveu, instruction, procès de famille, juge, ministère de guerre, tribunal militaire
Lexèmes/isotopies	• Vérité, France, devoir, Dreyfus, lettre, armée, coupable, papiers, bordereau, traître, guerre, commandant du Paty de Clam, machination, ennemi, nation, histoire, roman-feuilleton, pièce secrète, mensonge, défense nationale, convaincre, victime, écriture
Figures de pensée	• Métaphore : votre étoile est menacée de la plus honteuse, la plus ineffaçable des taches ; vous apparaissez rayonnant dans l'apothéose de cette fête patriotique ; la France a sur la joue cette souillure ; la nation s'incline ; le néant de cet acte d'accusation ; le coupable reste sur son rocher d'infamie dévoré par les remords ; Épithète : solennel triomphe ; Exposition universelle ; grand siècle ; crime social ; honnête homme ; effroyable erreur judiciaire ; paralysie générale ; Antithèse : examiner le bordereau d'un esprit superficiel – un examen raisonné ; enquête folle ; démente torturante ; imaginations monstrueuses ; bordereau imbécile ; Répétition : Dreyfus connaît plusieurs langues, crime ; on n'a trouvé chez lui aucun papier compromettant, crime ; il est laborieux, il a le souci de tout savoir, crime ; il ne se trouble pas, crime ; il se trouble, crime ; j'accuse...
Philosophèmes : Quelle tache de boue sur votre nom – j'allais dire sur votre règne – que cette affaire Dreyfus ! Ah ! Le néant de cet acte d'accusation ! Oui, nous assistons à ce spectacle infâme, des hommes perdus de dettes et de crimes dont on proclame l'innocence, tandis qu'on frappe l'honneur même, un homme à la vie sans tache ! Je n'ai qu'une passion, celle de la lumière, au nom de l'humanité qui a tant souffert et qui a droit au bonheur	

I. **Grappe-résumé** de la plaidoirie de Joseph Paul-Boncour (1873-1972), avocat, homme politique influent, ministre du Travail, ministre de la Guerre, ministre de la Défense Nationale, ministre d'État, ministre des Affaires Etrangères, lors du procès de l'assassin de Jaurès, en 1919. Jaurès fut assassiné, le 31 juillet 1914, par Raoul Villain. L'assassin ne fut jugé qu'en 1919, après l'armistice, il fut acquitté et immédiatement relâché. (Corato, 2011, p. 515-542).

Termes juridiques

• Cour, loi criminelle, juré, politique extérieure, politique intérieure, instruction, dossier, défense, crime, procureur général, réquisitoire, juger, meurtre, pénalité, assassin, ministère public, peine, victime, meurtrier

Lexèmes/isotopies

• Villain, l'Humanité, France, paix, guerre, attentat de Sarajevo, Europe, Jaurès, victime, lettre anonyme, victoire, journal, parti, politique, calomnie, patriotisme, barre, Allemagne, traître, lecture des journaux, journaliste, haine, la pensée de Jaurès, atmosphère morale, réunion, physionomie, alliance, Clémenceau, sentiment national, République, Gambetta, démocratie, liberté, atteinte au droit, peuple, victoire, pouvoir, majorité, coalition, Alsace-Lorraine, socialiste, unité, histoire, révolution, guerre industrielle, grève générale, armée, officiers, mort, deuil

Figures de pensée

• **Épithète** : guerre universelle ; passions surexcitées ; loyauté personnelle ; vols courageux ; influence considérable ; danger national ; responsabilité morale ; physionomie fausse et abominable ; responsabilité morale très lourde ; **Métaphore** : des morts endormis dans la fraternité ; fils aîlé de l'Encyclopédie ; découronner sa pensée ; désordre de son esprit ; **Question rhétorique** : Que lit-il ? Que voit-il ? Quelles influences subit-il ? Que fait-on à cette ligue ? Dans quelle mesure cet homme est sincère ? Pourquoi cet homme est-il devenu le point de convergence de toutes les attaques ? **Mise en relief** : guerres de magnificence..., guerre de défense..., guerre de propagande..., guerre d'hégémonie..., guerre de nationalité... ; Propagande de paix, organisation de la paix, politique extérieure de la paix... ; Leçon de justice, leçon de respect des convictions de chacun, leçon de respect de la vie humaine ; **Antithèse** : beauté tragique

Philosophèmes: Où donc cet homme irait-il chercher les opinions qui l'inspirent, sinon dans les milieux qu'il fréquente et dans les journaux qu'il lit ? Voilà la calomnie ramassée dans la presse, voilà le premier des mobiles du crime. Et nous demandons dans la réconciliation à laquelle on nous convie, qu'on n'oublie pas tout de même – et je le dis sans colère, sans haine, sans même élever la voix – mais qu'on n'oublie pas tout de même que, sur le chemin que nous avons à parcourir, il y a d'un côté une victime et de l'autre un meurtrier.

Sur le total du corpus analysé, 43 textes, 33 sont des plaidoiries qui ont connu le spectacle de l'orateur, tandis que 10 sont des textes écrits, jamais prononcés dans les tribunaux. On peut suivre l'évolution de la pensée judiciaire qui trouve son expression suprême dans la langue d'après l'enrichissement de la terminologie juridique qui, dès le début, était lapidaire, et avec le temps devient de plus en plus élaborée. Il est à noter, quand même, que les termes *juge, justice, jugement* figurent dans tous les discours à partir du XVe jusqu'au XXe siècle. Des termes tels que *roi, miséricorde, lèse-majesté* disparaissent avec l'avancée des valeurs démocratiques. De nouveaux termes juridiques apparaissent: *loi, ministère public, procureur, juré, tribunal, cour, avocat, code, etc.*

Le choix du lexique sur lequel sont construites les isotopies des discours est différent suivant le type du procès. S'il s'agit d'une cause criminelle, on trouve *Tableaux horribles, repousser, assertions calomnieuses, funeste, séduction, ambition, atrocité, mort, empoisonnement* (Maître Nivelles, avocat, XVIIe siècle, *Le procès de la Marquise de Brinwilliers, connue par l'horreur et l'atrocité de ses crimes*, Corato, 2011, p. 65-77). Dans les procès de divorce les lexèmes centraux seront *opinion, faux, injuste, intime, époux, fils, opprobre, ignominie, séparation, mariage, famille, ruiné, humiliant, funeste, malheur, folie, violence, menace, forcer, manquement, tyran, persécuteur, souffrir* (plaidoirie de Jean Portalis, 1780, procès de divorce Mirabeau contre Portalis, Corato, 2011, p. 169-170) ou *amour, aimer, époux, mœurs, domicile, famille, honnête, ami, cœur, répugnance, honneur, langage,*

oser, discussion, désir, répondre, parents, séduction, immoralité, maison, ardeur, Dieu, tromper, divorce, femme, libre, morale, séparation, infortune, respect, sacré (plaidoirie de Mirabeau, 1780, procès de divorce Mirabeau contre Portalis, Corato, 2011, p. 159-168). Dans les procès visant la liberté d'expression, le choix du lexique est respectif: *Dignité, écrit plein de génie, mot à mot, phrase à phrase, dignité, journaux, auteur du discours, tolérance, indépendance de la pensée, dynastie, liberté, calomnie, opinion, l'épée et la plume, valeur, prestige, presse, Europe, M. de Chateaubriand, Votre Majesté, conviction, bouleverser, principe, vertu, traître, tyrannique oppression, journaliste, liberté de la presse, discussion, écrivain, amour du pays, souveraineté nationale* (Pierre Antoine Berryer, *Le procès de Chateaubriand*, Corato, 2011, p. 265-271). De nombreuses plaidoiries ont eu une connotation politique profonde, telles les discours d'accusation et de défense contre et pour Louis XVI, Marie-Antoinette, les plaidoiries dans les procès de décorations (1898), l'assassinat de Jaurès (1919). Dans tous ces cas, le choix du lexique portera sur une terminologie socio-politique: *république, révolution, parti politique, morale, nation, France, honneur, gloire*, etc.

Du côté de l'éloquence, c'est-à-dire du **choix des figures de pensées**, celles-ci, surtout dans les plaidoiries du XVe – XVIe siècles, se basaient sur les figures de pensées fondées sur des métaphores, des hyperboles (pour glorifier le roi et obtenir la grâce): *Pour moi, mon souverain seigneur, nul doute ne fais-je que vous avez deux pouvoirs comme roi et empereur, l'un de justice et l'autre de miséricorde* (Juvénal des Ursins, plaidoyer en faveur du duc Jean d'Alençon, Corato, 2011, p. 26); *Donc, Sire, si jusqu'ici, reconnaissant Votre Majesté toute juste, toute équitable, toute généreuse...* (Pelisson, premier discours au roi en faveur de Fouquet, Corato, 2011, p. 33). Avec l'avancée dans le temps, les plaidoiries des avocats deviennent plus argumentées, l'exposé des faits réels occupe une place plus importante dans les plaidoiries, il reste peu de place aux figures de pensées métaphoriques; en revanche, apparaissent les figures de la syntaxe affective – les questions rhétoriques et les exclamations, car elles permettent aux avocats ou aux accusateurs publics d'utiliser les inflexions de la voix pour convaincre les jurés, les députés ou les tribunaux, en fonction de l'ampleur du procès: *Quel spectacle ! Quel objet pour les yeux d'une mère ! Ô jugement incroyable et terrible !* (Loiseau de Mauléon, plaidoirie pour la réhabilitation de Jean Calas, Corato, 2011, p. 98); *Quoi ! Le droit de se justifier, comme le droit de se défendre, ne serait donc plus qu'une grâce ? N'est-ce pas un devoir de citoyen de défendre l'État, de sa pensée comme de son sang ?* (Dupaty, *Mémoire justificatif pour trois hommes condamnés à la roue*, Corato, 2011, p. 133). D'une certaine manière nous pouvons même affirmer que les plaidoiries des avocats sont dans la majeure partie des textes esthétiques, et

un texte esthétique nécessite un travail spécial:

„L'utilisation esthétique du langage mérite une attention aux différents niveaux: un texte esthétique implique un travail spécial, c'est-à-dire il nécessite une manipulation spécifique de l'expression... toute la démarche, même si elle est concentrée sur les codes, produit souvent un nouveau type de conscience du monde, dans la mesure où le travail esthétique poursuit le but d'être analysé en détail par le destinataire, l'émetteur du texte esthétique doit focaliser son attention sur les réactions possibles du destinataire.” (Eco, 2003, p. 282).

En fait, Eco nous persuade que le texte esthétique, et donc une plaidoirie éloquent, peut contenir une bonne dose de manipulation, ce qui apparaît dans notre graphe comme «imaginaire-manipulation ou mensonge».

Bien sûr, dans les procès où la défense fut assurée par des écrivains, l'éloquence retourne vers les figures de pensées, car l'expérience de la plume influença inévitablement la richesse du discours: *C'est parce qu'on veut faire disparaître de l'auguste et lumineux sanctuaire de la justice cette figure sinistre qui suffit pour remplir d'horreur et d'ombre, le bourreau !... (Le plaidoyer de Victor Hugo, Corato, 2011, p. 419); Comment, une loi serait funeste, elle donnerait à la foule des spectacles immoraux, dangereux, dégradants, féroces, à de certains jours elle aurait des effets horribles... (Le plaidoyer de Victor Hugo, Corato, 2011, p. 418); En me frappant, vous ne feriez que me grandir. Qui souffre pour la vérité et la justice devient auguste et sacré... Ce qui ne m'empêche pas d'être très fier que mon père soit de Venise, la cité resplendissante dont la gloire ancienne chante dans toutes nos mémoires... Dès lors, ce syndicat s'est mis à entasser les crimes, achetant les consciences, jetant la France dans une agitation meurtrière, décidé à la vendre à l'ennemi, à embraser l'Europe d'une guerre générale... (La déclaration d'Emile Zola à son procès, Corato, 2011, p. 438-439).*

Les philosophèmes qu'on peut dégager des discours analysés sont aussi très pertinents, surtout fameux à titre de citations célèbres; ils peuvent être classifiés en **philosophèmes atemporels** et **philosophèmes contextuels**. Les philosophèmes atemporels peuvent être utilisés en dehors de tout contexte judiciaire, car ce sont des phrases toutes faites qui caractérisent une situation frôlant l'universalité du phénomène judiciaire, que ce soit un procès civil ou pénal: *Les peuples ne jugent pas comme les cours judiciaires; ils ne rendent point de sentences, ils lancent la foudre (Robespierre, Discours sur le jugement de Louis XV, Corato, 2011, p. 195); Que méditez-vous, ô, mes juges ? Qu'allez-vous faire ? Êtes-vous des pères, des magistrats, des hommes ? (Plaidoyer de Mauléon, Corato, 2011, p. 94); Je dénonce à la*

conscience des honnêtes gens cette pression des pouvoirs publics sur la justice du pays. Ce sont là des mœurs politiques abominables qui déshonorent une nation libre. (Zola, *Déclaration à son procès*, Corato, 2011, p. 437). Les philosophèmes contextuels sont aussi célèbres, mais ils contiennent des éléments qui concrétisent la situation judiciaire, car des noms propres (personnes ou autres références) y sont utilisés: *Vous êtes Français, vous êtes peuple, vous acquitterez Chateaubriand !* (*Plaidoirie de Berryer*, Corato, 2011, p. 270); *Napoléon fut despote en signant son décret, je fus un bon citoyen en ouvrant mon école.* (*Discours de l'abbé Lacordaire*, Corato, 2011, p. 300); *Oh ! Montesquieu, que dirait ta grande âme, si pour ton malheur rappelé à la vie, tu voyais poursuivre pour outrage à la morale publique Baudelaire et les Fleurs du Mal, toi qui as écrit le Temple de Gnide et les Lettres persanes...* (*Plaidoirie d'Est-Ange*, Corato, 2011, p. 379).

Il nous reste à statuer sur l'impact que le pouvoir judiciaire de la langue, à partir de l'exemple des plaidoiries et des discours accusateurs, a exercé sur la société française au plan historique. **Premier impact**, d'obédience individuelle: tous ces discours ont directement influencé les destins des accusés, certains d'entre eux ayant été acquittés, certains condamnés. **Deuxième impact**, d'obédience historique: les procès que nous avons analysés sont tous emblématiques et ils ont marqué non seulement l'histoire de la pensée judiciaire, mais aussi l'histoire du pays – la France.

Pour revenir à la sémiotique du discours juridique, mentionnons que chacun de ces grands procès constitue un **macrosigne**, avec une carcasse sémiotique complexe, loin d'être réduite à la seule structure de la plaidoirie, mais notre corpus est bien précis et nous nous y limitons. Cette affirmation est possible grâce à la distance dans le temps et au regard critique que nous pouvons jeter aujourd'hui sur l'évolution des sociétés modernes. Plus que cela, **le symbolisme** de ces procès et de ces plaidoiries est d'une évidence saillante: le procès de Jean Calas – synonyme de l'erreur judiciaire -, et le Traité sur la Tolérance de Voltaire – une œuvre de référence même pour les discours à l'Assemblée Parlementaire du Conseil de l'Europe; les plaidoiries des avocats Marie-Antoine-Jules Sénard (1857) et Ernest Pinard (1858) en faveur du roman de Flaubert *Madame Bovary* et en faveur des *Fleurs du mal* de Baudelaire, sont une preuve durable qu'on ne peut pas juger les écrivains et leurs œuvres; l'essai *J'accuse... !* de Zola est une leçon historique de l'implication d'un homme de lettres dans une affaire militaire, où la plume remporta la victoire sur la corruption des militaires. **Troisième impact**, découlant du symbolisme des textes analysés, c'est que les grands procès et les grandes plaidoiries ont **une portée moralisatrice, d'envergure universelle**, car les grands procès et les grandes plaidoiries de la France peuvent servir d'exemple pour les démocraties émergentes, qui n'ont pas connu d'épanouissement en matière de jurisprudence (tel est le cas de la

République de Moldavie). Une riche histoire de la pensée judiciaire, exprimée exclusivement par le biais de la langue, constitue un véritable patrimoine de toute nation.

Une conclusion très pragmatique s'impose, les analyses effectuées peuvent servir à l'élaboration d'un outil informatisé, utilisé lors de l'enseignement de l'éloquence aux futurs juristes (procureurs et avocats), une éloquence enseignée aussi bien à partir du modèle de la langue française que de celui de la langue roumaine.

Sources

1. Eco, U., 2003, *O teorie a semioticii*, București, Editura Meridiane.
2. *Grandes plaidoiries et grands procès du XVe au XXe siècle*. Sous la direction de Nicolas Cirato, Prat éditions, Barcelone, Espagne, 2011.
3. Guțu, A., 2011, *Confusio identitarum*, Chișinău, ULIM.
4. Guțu, A., 2012, *Écrits traductologiques*, Chișinău, ULIM.
5. Guțu, A., 2014, *Les pouvoirs de la langue*, Chișinău, ULIM.
6. Huisman, D., Verges, A., 2010, *Histoires des philosophes, illustrée par des textes*. Paris, Nathan.
7. Iordache, E., 2003, *Semiotica traducerii poetice*. Iași, Editura „Junimea”.
8. Klinkenberg, J.-M., 1998, *Précis de sémiotique générale*, Paris, De Boeck Université.
9. Tiercelin, C., 2003 *La sémiotique philosophique de Charles Sanders Peirce*, in: „Questions de sémiotique”, sous la direction de Anne Hénault, Paris, PUF.

ION AGÂRBICEANU. LA CUMPĂNA IDEOLOGILOR

Mircea A. DIACONU

Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

Fragment d'une recherche plus ample qui met en relief la relation entre la critique d'I. Negoïtescu, un esthéticien raffiné, et la prose de Ion Agârbiceanu, prose sociale et militante de point de vue éthique, cette étude se propose de reconstituer quelques aspects du processus de réhabilitation d'Ion Agârbiceanu vers la seconde moitié des années '50 du siècle passé. Essentielle, la contribution d'I. Negoïtescu y est seulement un point de départ; il est intéressant de voir la modalité selon laquelle, dans quelques éditions successives dans un volume dédié au prosateur et dans d'autres textes, Mircea Zăciu réalise cette réhabilitation, figure marquante de l'histoire littéraire roumaine pendant les années du communisme, étant considérée comme la plus autorisée voix en ce qui concerne Agârbiceanu. Mais, les textes de Zăciu sont liés aux conjonctures politiques et sa prose est évaluée exclusivement par le biais de la modalité de contribution à l'instauration / l'appui des nouvelles idéologies politiques. D'autre part, l'étude offre des arguments pour mettre en doute l'hypothèse de l'interdiction du prosateur de Transylvanie. Après quelques années d'isolement, provoqué par le fait qu'Agârbiceanu appartenait à l'église grecque-catholique, interdite en Roumanie avec l'instauration du socialisme, jouit de nombreux privilèges. La réhabilitation de sa prose se réalise particulièrement dans ce contexte.

01. I. Negoïtescu, o absență nemotivată

Că „după cel de-al doilea război mondial, exegeza asupra operei lui Ion Agârbiceanu este cu precădere datorată criticilor ardeleni”, cum spune Constantin Cubleșan (cf. „Bucovina Literară”, nr. 3-4/2015), ține de domeniul evidenței. Iar lucrurile s-au petrecut astfel și pentru că această exegeză a avut tot timpul un caracter intenționat recuperator, hrănit de dorința de a-l plasa pe Agârbiceanu pe o poziție mai înaltă decât cea consacrată între războaie, fie și după afirmațiile lui Călinescu din istoria sa care constituiau în sine o puternică, deși înșelătoare reconsiderare. Cu câteva excepții, criticii ardeleni care au scris despre Agârbiceanu și-au fixat drept țință reevaluarea recuperatoare a prozatorului, în așa fel încât, chiar în absența unei re poziționări analitice care să se consacre cu adevărat și care să-l mute pe Agârbiceanu în prima linie valorică, ideea că acest lucru s-ar fi petrecut deja

să fie susținută. În spatele unei astfel de atitudini se va fi aflat convingerea că, repetată cu insistență, o interpretare, o poziționare axiologică, un verdict critic intră finalmente în conștiința publică. Nu este realitatea o construcție a cuvintelor?

Astfel, pentru Constantin Cubleşan, după apariția unei monografii semnate de Mircea Popa, din 1993, și după efortul anterior al ardelenilor, Ion Agârbiceanu s-ar afla pe poziția meritată. „De-acum, spune criticul, i se acordă spații ample în toate istoriile literare și dicționarele de autori, elaborate în deceniile din urmă (D. Micu, Ion Rotaru, I. Negoîtescu, N. Manolescu ș.a.)”. N-are rost să vorbim despre șubrezenia unei asemenea afirmații; să ne amintim doar că pentru Manolescu, Agârbiceanu este un scriitor „pe trei sferturi uitat”, afirmație făcută în 2003, reluată ulterior atât în 2008, cât și în 2013. Dacă totuși am ținut să invocăm opinia lui Constantin Cubleşan, cauza ține de situarea în această listă a lui Negoîtescu. Prezent aici, printre cei care ar valida consacrarea lui Agârbiceanu, Negoîtescu lipsește dintr-o listă anterioară, în care sînt invocați criticii ardeleni care i-au dedicat studii după război. E în lista de consacrare, ca să zic așa, nu și în aceea de recuperare. Acea listă cu care se ilustra exegeza postbelică ardeleană, care îi cuprinde pe Mircea Zăciu, Ion Brad, Cornel Regman, Ion Simuț, Aurel Sasu, Constantin Cubleşan, Mircea Popa. Lipsește întâmplător din această listă Ion Negoîtescu? Se va fi aflînd în spatele acestei absențe vreun motiv oarecare, asumat sau nu? Să fie de vină poate bizareria situației lui Negoîtescu aici, bizarerie pe care o va fi resimțit oricine (și mai ales ardelenii), căci în enciclopedia criticul este perceput ca un rafinat în exces, aproape decadent, o dovadă a esteticului devenit estetism, în vreme ce lui Agârbiceanu i se asociază invariabil lipsa de finețe artistică, ba chiar o anume elementaritate?

02. Ion Agârbiceanu și furtunoșii/infernalii ani '50

Cert este că I. Negoîtescu este printre primii care, după război, pledează pentru recuperarea lui Agârbiceanu. Studiul lui „Valori stilistice în nuvelele lui Agârbiceanu” este publicat în „Viața Românească”, nr. 4, din 1957. Doar Mircea Zăciu publicase anterior în „Viața Românească” (nr. 1/1955), la secțiunea „Literatura realistă între 1920-1944”, un text cu titlul „Ion Agârbiceanu”, republicat în același an în volum. Pînă și articolul lui G. Călinescu, din „Contemporanul” („Probleme și exemple”), apare mai tîrziu, în 7 martie 1958, articol care se datorează fără doar și poate încercării oficiale de a-l recupera pe Agârbiceanu pentru noile valori politice și morale. Cum să ne explicăm altfel faptul că G. Călinescu reia aici textul din istoria sa, precedat de cîteva afirmații cu caracter teoretic – și antilovinescian – privind literatura angajată? Se producea – era necesară – reintrarea în circuit a lui Agârbiceanu (după o tăcere de cîteva ani) și vocea lui Călinescu impunea.

Merită să facem în acest context câteva precizări, de unde poate reieși clar că „recuperarea” se petrecuse întâi la nivel ideologico-politic. Astfel, după anii de tăcere, una dintre primele referiri la Agârbiceanu apare într-un text al lui George Muntean intitulat „Creația scriitorilor ardeleni în gloriosul deceniu” („Steaua”, nr. 5/august 1954). Conform lui George Muntean, discipol al lui Călinescu și figură aflată în slujba ideologiei sistemului,

„imediat după 1944 și în anii următori, pildei pe care o oferea creația lui Emil Isac și Mihai Beniuc, împreună cu unele opere realiste datorite lui Liviu Rebreanu și Ion Agârbiceanu [...] li se contrapuneau două mai recente și nefaste orientări (ivite în condițiile derutei ideologice pe care războiul le provocase în anumite păături sociale), care înglobau o bună parte a generației de scriitori pe atunci tineri și care a și determinat sterilitatea acestora”

(Eugen Simion (coord.), *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VI, 1954-1955, Editura Muzeul Național al Literaturii Române, 2011, p. 168).

Prima dintre direcții ar fi promovat „cele mai degradate tendințe sămănătoriste, ortodoxist-gîndiriste, șovine”, cealaltă, ilustrată de scriitorii grupați în jurul Cercului Literar de la Sibiu, și-ar fi etalat „ostentativ «estetismul» și «apolitismul»”, dovedind „o atitudine ostilă față de noua orientare a literaturii”. În 1954, contradicția dintre Agârbiceanu, recuperat „prin câteva opere”, și I. Negoitescu, unul dintre liderii Cercului Literar de la Sibiu, era foarte vizibilă. În fine, spre sfîrșitul anului, lui Agârbiceanu i se publică volumul *Schițe și povestiri* (ESPLA), după ce pe 4 ianuarie 1945 „România Liberă” anunța că o serie de persoane vor primi, în urma unei hotărîri a Consiliului de Miniștri, pensii lunare de 2.000 de lei. Printre ei, și Ion Agârbiceanu. Apoi e publicat studiul lui Mircea Zăciu, pentru ca în iulie 1955, Agârbiceanu să fie ales membru onorific al Academiei Române. Pînă la apariția studiului lui Negoitescu, Agârbiceanu publică în „Viața Românească”, „Scrișul bănățean”, „Tribuna”, „Steaua” și numele îi este invocat în câteva contexte de Romul Munteanu sau Petru Vintilă. În 1955, Ion Vlad recenzează, în „Viața Românească” (an VI, nr. 61), volumul *Schițe și povestiri*, vorbind despre „o operă ce stă mărturie despre vitregiile vremii trecute”, care vorbește despre „realitățile trecute ale veacului burghez”.

Nu la mare distanță, cu ocazia împlinirii a 75 de ani, Agârbiceanu e sărbătorit în „Tribuna” (an I, nr. 32, nr. din 14 septembrie) și în „Steaua”, reviste clujene proaspăt înființate. În „Steaua”, îl omagiază A.E. Baconski și Ion Breazu. Pe prima pagină din „Tribuna”, era omagiul lui Petru Groza

(„Ion Agârbiceanu și-a săpat numele în sufletul poporului

român prin opera sa literară, pătrunsă de bunele tradiții ale scriitorilor noștri populari. Îmbrățișînd realitățile vieții poporului nostru din toate vremurile, el a înfățișat cu minunată artă lumea țaranilor români”),

iar în paginile revistei semnau, printre alții, Ion Breazu, Const. Ciopraga, Al. Dima, Henri Jacquier, Ioanichie Olteanu, D.R. Popescu, Eugen Sperantia, Petru Vintilă și Mircea Zaciu. Agârbiceanu însuși semna aici o „Profesiune de credință”, din care cităm:

„Nu există artist conștient care să nu știe ce vrea cînd lucrează la o operă de artă. Dacă așa-numita tendință în artă se reduce la această voință conștientă, nu există operă de artă fără tendință”.

Pentru a continua: „Opera de artă este o sporire a vieții”. De asemenea, prozatorul publică aici „Cîteva mărturisiri”, în care militează pentru scrisul din convingere, pentru literatura care pornește de la existența concretă, polemizînd cu gratuitatea în artă (pe care o înțelege în interes propriu):

„A scrie pentru a scrie, a picta pentru a picta, poate fi îndeletnicire de diletant, dar niciodată de talent creator, care totdeauna vrea ceva”) și face cîteva digresiuni pe tema „eroi pozitivi” / „eroi negativi”, tot lucruri la îndemîină, probleme comune simplificate, rezolvate comod. E invocată aici chiar relația cu critica, leit-motiv al multora din intervențiile sale, spunînd „Unui talent adevărat în zadar îi va spune critica greșelile din zugrăvirea eroilor pozitivi și negativi –, el nu i-a putut naște decît cum i-a simțit”.

Mai interesant e altceva. Agârbiceanu amintește titlul uneia dintre propriile povestiri de tinerete, *Întîiul pas*, și reacțiile din epocă:

„După citirea nuvelei, spune prozatorul, multă lume s-a revoltat împotriva «tinerimii studioase», cum se spunea atunci studenților și chiar liceenilor din clasele superioare”.

Să fie această reacție din lumea reală pe care o generează literatura „îmbogățirea realității” de care Agârbiceanu vorbea în rîndurile citate anterior? Cert este că pentru Agârbiceanu literatura trebuie să aibă o astfel de funcție – și ea, funcția aceasta socială, trebuie să fie asumată. Răspunderea lui era înainte de toate cetățenească. Literară? Estetică? Agârbiceanu nu era preocupat de așa ceva. Cornel Regman consideră că Mărturisirile lui

Agârbiceanu constituie „cea mai tenace pledoarie în favoarea literaturii ca formă de intervenție în viață”.

În fine, în nr. 35, din 5 octombrie, al revistei „Tribuna”, se publică textul lui Agârbiceanu „Civilizație și cultură. Răspuns la sărbătorirea de către filiala Cluj a Academiei” – dovadă că o sărbătorire la acest nivel, academico-politic, dacă nu cumva pur și simplu politic, se desfășurase. De reținut din seria de articole din „Tribuna” câteva lucruri. Pentru Constantin Ciopraga („Idei pentru un portret”), „Ceea ce a fost mai puțin sau deloc remarcat în nenumăratele comentarii pe marginea operei lui Ion Agârbiceanu sînt consecințele eticii lui în plan estetic”. E aici enunțarea unei probleme care avusese mari combatanți de-a lungul timpului. În fond, chiar răspunsul pe care îl formulează Constantin Ciopraga, care se referă la „obiectivarea moralei”, fusese deja dat. De reținut și cuvintele lui Ioanichie Olteanu („În slujba adevărului”):

„Critica a neglijat opera scriitorului Ion Agârbiceanu, trecînd ușor pe deasupra ei. Profesia autorului putea sugera o literatură «moralizatoare», tezistă, iar publicarea unei bune părți din proza sa de către edituri mai mult obscure din Arad, Craiova, Sibiu, în diverse colecții și biblioteci *poporane* purta gîndul spre o prelungire a sămănătorismului. Oricum ar fi, critica și istoria literară au rămas datoare capitolului Agârbiceanu”.

Interesantă poate mai ales evocarea lui Mircea Zăciu. Criticul care și-a făcut o profesie din recuperarea lui Agârbiceanu mărturisește înainte de toate că își situează propriul scris în descendența prozatorului: „Mulți dintre scriitorii care ne-am făcut ucenicia în anii furtunoși de după 1944 îl revendicăm pe Agârbiceanu printre maștri”. Mai mult, reiese că publicare volumului de povestiri de la ESPLA din 1954 i se datorează într-un fel și lui, pentru ca apoi să evoce: „Prin 1953-1954 am primit misiunea de onoare (de la cine, Mircea Zăciu nu precizează) de a-l însoți pe maestru la București unde era chemat la prezidiul Marii Adunări Naționale”. De fapt, după „un deceniu de claustrare”, lui Agârbiceanu „guvernul Republicii noastre îi conferea pentru merite deosebite pe tărîmul artei ordinul muncii clasa I-a”. Ce ne interesează, încă, este să constatăm că Zăciu își asumă acest debut și această formare în anii furtunoși de după 1944. Or, Negoșescu – care face în bună măsură obiectul de studiu al acestor pagini; Mircea Zăciu ne interesează doar conjunctural – venea dintr-un alt timp, al libertății; odată pierdută, istoria, reflectată vizibil și în formarea personală, avea să-și arate pentru totdeauna colții.

Nu e scopul acestor pagini de a-l incrimina pe Zăciu, victimă a timpului. Ci pur și simplu de a constata diferența dintre felul cum se construia

identitatea culturală (și critică) a unui tânăr în anii teribili – și liberi – ai războiului și cum se construia ea în anii de dogmatism politic.

De reținut că, tot în 1957, Ion Breazu publică în „Viața Românească” (nr. 9, 1957) un text omagial sub titlul *Ion Agârbiceanu împlinește 75 de ani*, în care îi invocă pe tinerii Mircea Zăciu și Ion Negoïtescu – era vizibil faptul că ambii erau angajați în recuperarea prozatorului transilvănean – care și-au propus o reevaluare a operei prozatorului sărbătorit. Pe lângă textele deja cunoscute ale celor doi, Breazu invocă și prefața scrisă de Zăciu la ediția din 1956 a *Arhanghelilor*. În ce-l privește, el își pune interpretarea sub mărturisirile lui Agârbiceanu care spunea „La temeiul scrisului meu a fost emoția estetică, și, poate mai mult emoția etică, mai ales după ce fusesem atras de adâncimile sufletului omenesc”.

03. Agârbiceanu și realismul socialist: Zăciu, 1955

Publicat cu doi ani mai devreme decât studiul lui Negoïtescu, din 1957, volumul lui Mircea Zăciu, apărut în „Mica Bibliotecă Critică” la Editura pentru Literatură și Artă, n-are nici pe departe nici premisele, nici miza, oricât de entuziastă, a studiului conceput de Negoïtescu. Și-aici câteva precizări se impun. Negoïtescu își reia studiul în volumul din 1966, reeditat postum, fără modificări, în 1996, o bună parte din idei, ba chiar din fraze fiind reluate în sinteza despre prozator din *Istoria literaturii* publicată în 1991. Așadar, Negoïtescu nu retractează nimic. Viziunea lui e asumată până la capăt și relevă o conștiință insensibilă la contexte. În fond, el vede în Agârbiceanu un estet, dar unul care angajează ființa în ceea ce are ea arhetipal, esențial. Or, studiul lui Zăciu datorează mult, dacă nu cumva aproape totul, conjuncturii, contextului; e la mijloc o doză bună de oportunism. Ideile par să nu fie ale lui Zăciu, ci ale contextului cultural-politic. În vreme ce Negoïtescu, natură solară, știa prea bine ce caută într-o operă, chit că punea în ea tocmai ceea ce căuta, Zăciu, care avea atunci 27 de ani, ca metodă, ca viziune asupra criticii, e tributar ezitărilor și mimetismului de începător.

Ce face Zăciu ? ! Puțină biografie, apel relativ la afirmații ale lui Agârbiceanu, o descriere a nuvelor și a câtorva romane, ocolirea oricărei receptări anterioare, în fine, o cârtică despre un autor scos parcă din neant – probabil cu grijă, pentru a nu deranja – și totul pus în slujba noilor idealuri. După o trecere în revistă, în manieră călinesciană, a locurilor transilvănene, privite la firul ierbii, dar și din avion, ideea, preluată din Oct. C. Tăslăoanu, că „după Slavici, acesta e cel mai ardelean dintre scriitorii Ardealului” (7). Descrierea în limite rezonabile a lumii („o lume suferindă, torturată de mizerie și ignoranță, chinuită de misticism, ducând o existență tragică fără lumină” - 13) este în permanență secundată de leit-motive ideologice. În

întuneric e un volum în care „mișună oameni roși de patimi, aduși la sapă de lemn de exploatarea nemiloasă”. Pe de altă parte, tezismul primar e văzut pînă și de Zaciuc (chiar dacă critica de mai târziu, ardeleană în special, va prefera să n-o mai vadă, dîndu-i dreptate lui Călinescu, ignorînd total poziția Iovinesciană). Astfel, citim:

„Adesea, rămășițe ale concepției sămănătoriste se împletesc cu un tezism creștin manifest – care se face simțit pe tot parcursul operei scriitorului. Viziunea sa e zbuciumată, uneori grandioasă, dar îi lipsește axa unei judecăți istorice sigure. Peste toată încordarea dramatică a lumii ce se zbate în povestirile sale (sau, încă mai frecvent, în romane), scriitorul picură din cînd în cînd povața evanghelică a răbdării, îndemnul la evlavie și resemnare. Ascuțișul criticii și o dată cu asta și valoarea realistă a operei sînt atenuate astfel, prin corectivul moralizator, introdus în cuprinsul narațiunii. Eroii sînt retușați în spiritul moralei creștine: cei buni dar asupriți se resemnează, cei răi se îndreaptă”.

De fapt, nu ne putem face iluzii. În spatele observației lui Mircea Zaciuc se află morală creștină. Pe ea o combate Mircea Zaciuc, în conformitate cu normele momentului. Ea, nu adevărul operei, se află în spatele observației critice. Să nu uităm că interzicerea lui Agârbiceanu din primii ani dogmatici avea drept cauză apartenența la Biserica Greco-Catolică. Totuși, „prezența țaranului în literatură trebuie să constituie un act revoluționar”, ar fi fost convingerea intimă a lui Agârbiceanu. Altfel, scriitorul s-ar fi izbit „de rezistența criticii formaliste burgheze. Timp de multe decenii, aceasta a întâmpinat opera lui Ion Agârbiceanu cu zîmbete de dispreț. Ea era o apariție «anacronică» în peisajul decadent”. De altfel, mai există și alte reproșuri:

„Ura împotriva exploatarelor îi împinge uneori pe cei obidiți la omor. [...] Eroii lui Agârbiceanu își manifestă astfel protestul lor izolat și anarhic față de orînduirea exploatare, care le strivește bucuriile. Dar nici unul din ei nu-și dădea seama că în locul dușmanilor doborîți, răsar noi exploatare, mai puternici și mai odioși. Perspectiva largă a doborîrii definitive a lumii capitaliste lipsește din opera scriitorului”.

Nu mai e nevoie de comentarii. Să mai citim că „nu sînt absente nici înfierarea diversiunii rasiale, nici denunțarea politicii de calomnie purtată împotriva Uniunii Sovietice sau a dezlănțuirii prigoanei anticomuniste”. Sînt deformări grosolane toate aceste chestiuni. Mai mult, faptele trecutului sînt trase după calapodul și interesele momentului, căci

„Ion Agârbiceanu începe să scrie într-o epocă în care bătălia pentru realism era în toi în literatura noastră. Este epoca în care răsunau încă puternice ecourile polemicii dintre Titu Maiorescu și Gherea; polemica aceea se încheiase indiscutabil cu victoria pozițiilor realismului în artă în conștiința celor mai buni scriitori ai timpului”.

Abia acum, văzînd cum putea fi recuperat Agârbiceanu în epocă, înțelegem în ce eroare se afla Negoïtescu, care încerca să descopere *modernismul estetic* și, după cum vom vedea, *vizionar* al lui Agârbiceanu. Probabil că lui Agârbiceanu textul scris de Negoïtescu îi va fi produs mai degrabă frisoane. Și dacă nu atunci, imediat, cu siguranță în anul următor, cînd Negoïtescu avea să fie acuzat de „estetism”, culpă gravă care avea să-i aducă nu peste mult timp și cîțiva ani de închisoare.

În paranteză fie zis, sînt de semnalat cîteva fapte interesante din DSR, dicționar îngrijit de Mircea Zăciu, alături de Marian Papahagi și Aurel Sasu. În volumul IV, nu există o prezentare a lui Mircea Zăciu; realizatorii dicționarului au, însă, cîte o fișă distinctă la sfîrșitul acestui ultim volum. În ea, se spune că Zăciu „a debutat în 1954 cu proză și în 1967 cu critică și istorie literară: *Masca geniului*”. Ulterior, se precizează că a publicat *Ion Agârbiceanu*, ediția I, în 1964, ediția a doua, revăzută și adăugită, în 1972. În fișa despre Agârbiceanu, din vol. I, realizată chiar de Mircea Zăciu, printre referințele bibliografice e trecut, totuși, volumul din 1955, dar în paranteză e invocată ediția a II-a, revăzută, din 1972, nu din 1964 (p. 26). Greu de explicat aceste inconsecvențe. Să fi fost o cauză chiar slăbiciunile volumului de debut despre Agârbiceanu? Încercările de a-l trece sub tăcere?

Dincolo de ezitări, erori și contradicții, să reținem preocuparea constantă a lui Mircea Zăciu pentru Agârbiceanu. Numele lui Zăciu e legat fatalmente de recuperarea prozatorului: a publicat mai multe volume despre el, a scris prefața la ediția Pienescu, din 1962, și la alte ediții, a îngrijit volumul *Ceasuri de seară cu Ion Agârbiceanu*, în 1982. Și poate că, pentru a înțelege poziția lui Zăciu față de Agârbiceanu, oricît de neutru-admirative vor fi fiind ele (poate tocmai de aceea mai relevante), de citat cuvintele lui Eugen Simion din *Scriitori români de azi*, III:

„Studiile despre Agârbiceanu (1955, 1964, 1972), cu importante modificări de viziune și expresie între ele, sînt în maniera pozitivistă a criticii tradiționale. E fixată ideologia operei, sînt urmărite reacțiile criticii, e întocmită biografia autorului și, pe scurt, se face o analiză a scrierilor esențiale. Metoda este determinată de starea cercetării și, evident, de spiritul timpului. Ion Agârbiceanu

dușese o existență discretă, istoria literară îl ocolise. Mircea Zăciu e nevoit să-i reconstituie dosarul de existență, se duce la Cenade și la Bucium-Sașa, descrie locurile (se vede maniera G. Călinescu din capitolele Creangă și Goga !), întocmește istoricul satului și face istoria familiei din Agârbiciu, restabilește itinerariul școlar și aduce date noi despre viața preoțească a scriitorului. În analiză accentul este pus pe realismul programatic al operei și pe conștiința datoriei față de existențele mărunte. Cărțile lui Mircea Zăciu au readus în atenția criticii actuale pe acest uitat prozator. [...] Injustiția criticii impresioniste este în acest fel corectată și *eticismul* lui Agârbiceanu începe să fie înțeles în alt chip”.

(*Scriitori români de azi*, III; Cartea Românească, 1984).

Verdictul din urmă? Cred că aceste lucruri – mai ales punerea în evidență a unui eticism care se înscrie în estetic – le făcuse, de fapt, Negoșescu. Nu ne propunem, însă, o trecere în revistă a istoriei acestei pasiuni a lui Zăciu și a acestei recuperări; pur și simplu pentru că ea n-ar releva nimic. E ternă, conjuncturală, n-are în spate o viziune proprie despre ce e literatura și despre ce e critica literară. Cu-atât mai interesant și elocvent e faptul că Agârbiceanu încurajează „viziunea” lui Zăciu, amicitia lui, și-l ignoră pe Negoșescu. Deși e posibil ca istoria literară să ne ofere în timp surprize. Ne întrebăm, firește, ce va fi fost în sufletul lui Negoșescu, care-l plasa pe Agârbiceanu (și n-ar importanță că noi vedem exagerările) în plin orizont al valorii. Probabil că are dreptate Nicolae Balotă, când vorbește, în *Euphorion*, despre singurătatea criticului la Cluj, chiar dacă are în vedere epoca de după ieșirea din detenție:

„Clujul nu ne era benefic, de altfel, nici unuia dintre noi. Întorși pentru puțin timp în casele părintești, ne refăceam, ne lungeam rănilor. Clujul cultural ne respingea, așa cum ne alungase cu ani în urmă”.

04. Mircea Zăciu: 1964, 1962

Totuși, ar fi încă interesant să remarcăm că volumul din 1964 (*Ion Agârbiceanu*, Editura pentru Literatură) nu este, cum se spune adesea, o reeditare. Cu toate acestea, deși între timp lucrurile se mai relaxaseră în plan ideologic, persistă afirmații nefericite și oportuniste, azi compromițătoare. Studiul e o descriere pe orizontală a operei, care ar urma o «direcție ascendentă» (p. 8); e singura idee mai evidentă care dă iluzia că structurează volumul, dar Zăciu nu se referă la vreo evoluție artistică, ci la ideologia prozatorului. A doua frază a cărții sună în felul următor:

„Modest, laborios, de cele mai multe ori nebăgat în seamă, uneori zeflemisit cu reaua-credință proprie criticii formaliste, el a construit în umbra marilor săi contemporani o operă impresionantă, care abia în prezent începe să fie cunoscută în adevăratele ei dimensiuni și asupra căreia nu s-au emis încă judecăți critice definitive”.

Cum e și normal,

„Abia sub auspiciile înțelepte politice a Partidului Muncitoresc Român, numele lui Ion Agârbiceanu a fost repus în drepturi legitime, opera și-a recăpătat masiva circulație, prestigiul său a crescut în fața criticii actuale”.

Ce-i drept, între timp, în 1962, debutase seria de *Opere* (cunoscută sub denumirea de *ediția Pienescu*), primul dintre volume bucurându-se de o prefață a aceluiași Mircea Zăciu.

Să reținem, totuși, o afirmație care, ironie a sorții, fără să știm cât de valabilă va fi fost atunci, în 1964, schimbând ce e de schimbat, e relevantă pentru timpul nostru. Continuă Zăciu:

„Persistă încă, la unii critici, prejudecățile puse în circulație de mai vechii comentatori ai acestei opere; o mentalitate comodă preferă să preia de la magazinul de confecții al istoriografiei literare burgheze etichete nedrepte, decît să se ostenească a reciti (și, uneori, a citit, adică a lua contact pentru întâia oară) o operă de impresionantă dimensiuni și plină de surpriză”.

Teza cărții, un clișeu repetat de-a lungul anilor, este că „în ansamblu, această operă – cu toate limitările ei, ce nu trebuie escamotate – păstrează o fundamentală direcție realist-critică, îmbibată de o certă atitudine umanistă”. Să vedem și alte secvențe:

„Scriitorul se delimitează cât mai răspicat de ideologia claselor dominante, chiar dacă nu întrezărește posibilitatea doborîrii, a schimbării stării de fapt: lui îi e «rînduit» să rămînă la masa de scris, celor săraci – în fața unei urne mincinoase. Oricum, conștiința sa trece printr-un vizibil proces de radicalizare, mai cu seamă în urma evenimentelor dintre 1929-1933. În acești ani, asemenea marilor creatori contemporani [...], opera lui Agârbiceanu se resimte la rîndul ei de influența marelui asalt popular. Criza economică, mizeria acută a maselor proletarizate, primejdia fascistă și alți factori contribuie la

apropierea scriitorului de soluțiile democratice preconizate de mișcarea muncitorească., prin Partidul său revoluționar. Cu toate că bariera religioasă constituie o piedică serioasă în această apropiere, există totuși, în tonul și tematica operelor scrise în deceniul al patrulea [...], măcar coincidențe cu atitudinea antifascistă, antiburgheză a mișcării muncitorești”.

De fapt, dacă e să fim cinstiți, Zăciu propune recuperarea lui Agârbiceanu nu pentru istoria literaturii, ci pentru ideologia realismului socialist. El vrea să demonstreze că opera lui poate fi utilă noilor realități politice din România. Despre o astfel de recuperare este vorba, care e chiar străină spiritului lui Agârbiceanu, din moment ce se vorbește despre o „derivă” care constă în „suportul teologic, creștin”. Dar, cu toate acestea,

„experiența de după Eliberare îi aduce clarificarea istorică de perspectivă asupra societății vechi. Revizuirea sau continuarea calitativ superioară a unor poziții estetice profesate și în trecut îl apropie pe Agârbiceanu tot mai mult de înțelegerea metodei realist-socialiste”.

Și dacă finalul e rezervat, rezervele sînt ele însele datorate gândirii dogmatice a momentului:

„Scrisul său, cu o tentă eticistă de esență creștină (din care izvorăsc, de altfel, principalele-i curențe), nu trădează o cultură filozofică mistică, ci mai mult postura preotului de țară, cu o viziune creștină rudimentară, mai preocupat de necazurile enoriașilor decît de speculația gândirii teologice savante”

Rezervele lasă, însă, loc tonului apologetic și triumfalist, căci, cu toate păcatele ideologice existente, Agârbiceanu ar păși „viguros în ultimii ani de viață alături de cea mai tânără generație scriitoricească ce-i duce mai departe moștenirea”.

În fapt, deși se vrea entuziastă, perspectiva lui Zăciu e tot timpul reținută. Prefața din 1962, din volumul I al seriei *Opere*, sfîrșește cu un optimism dezarmant: „Generații întregi vor avea, de acum înainte, revelație literaturii, citind și *Fefelega*, și *Arhanghelii*, *Faraonii* sau *Amintirile* și *File din cartea naturii*” (XCIII). Cu două pagini mai devreme, într-o concluzie pe care n-o anunța nimic, Zăciu sintetiza:

„Fecund, dar inegal, povestitor de mari resurse lirice, dar străin, în mare măsură de construcția epică amplă, evocator autentic

al vieții satului transilvănean, dar timorat în realitatea urbană, care-l soliciță totuși cu insistență, Ion Agârbiceanu cultivă o proză încărcată de substanță umană, de observație directă, concluzii morale și sentințe sociale, într-un stil tradițional, aparent fără strălucire, adesea neglijent, dar îmbibat alteori cu un farmec narativ direct, care e și al oralității și al curentului liric ce străbate opera”.

Nu întâmplător Cornel Regman, la rîndu-i cerchist, nu-l invocă deloc pe Zaciuc în studiul său din 1973. E în afirmația aceasta o tonalitate gri, care creează senzația recuperării lui Agârbiceanu, dar care-l și apără pe critic de orice îndrăzneală exegetică. În 1962, Zaciuc e convins că lui Agârbiceanu „critica literară actuală îi rămîne totuși datoare: cu o reexaminare a vechilor opinii, adesea arbitrară, emise asupra operei, cu o analiză științifică, marxistă, a acesteia” (VII). În fapt, constată el, pe bună dreptate:

„bibliografia critică a operei lui Agârbiceanu, întinsă pînă la primul război (cînd se pronunță asupra scriitorului numeroși critici, dar și confrăți, sau chiar modești receptori din puzderia de reviste ce apăreau), scade vertiginos între cele două războaie, deși continuă să-i apară acum zeci de volume”.

Agârbiceanu publicase, ce-i drept, cîte un volum de proză scurtă în anii 1920, 1928, 1930, cîte două în 1922, 1924, 1925, plus trei romane. E enumerarea lui Zaciuc, care precizează în același timp că „numele său putea fi întîlnit frecvent în „Cosînzeana”, „Cele trei Crișuri”, „Gîndirea”, „Gînd românesc”, „Darul vremii”, „Pagini Literare”, „Carpații”, „Familia” etc.”. La drept vorbind, cîteva dintre numele importante dintre războaie au scris despre Agârbiceanu. Pe de altă parte, tăcerea constituie un verdict cît se poate de clar. Spune Cornel Regman:

„Nenorocos în atîtea privințe în raporturile cu critica vremii, se poate spune că Agârbiceanu a beneficiat pentru o parte a operei sale – cea mi puțin temeinică – de cruțarea prin tăcere”.

În tot cazul, seria începută în 1962 n-a constituit un imbold pentru recitare, în cheie marxistă sau nu, a operei prozatorului ardelean. Pentru Mircea Zaciuc, prezentul se arăta însă promițător:

„Modest, laborios, de cele mai multe ori nebăgat în seamă, uneori zeflemisit de critica formalistă, el a construit în umbra marilor săi contemporani (fuseseră amintiți anterior Mihail Sadoveanu și Tudor Arghezi, n.n.), o operă impresionantă, care abia în prezent

începe să fie cunoscută în adevăratele ei dimensiuni și asupra căreia nu s-au emis judecăți critice definitive”.

Ciudad că, în analizele sale, Zăciu își ignoră total contemporanul, pe Negoïtescu, a cărei analiză, nemarxistă, își propunea o recuperare substanțială.

În concluzie, scrierile lui Zăciu sînt datorate conjuncturilor politice, iar proza Agârbiceanu este evaluată exclusiv prin prisma felului în care ar putea contribui la instaurarea/susținerea noilor ideologii politice. Pe de altă parte, este cu totul forțată invocarea lui Agârbiceanu printre scriitorii interziși în primii ani ai comunismului. Căci după cîțiva ani de izolare, cauzată de fapte extraliterare, și anume de faptul că Agârbiceanu aparținea bisericii greco-catolic, interzisă în România odată cu instaurarea socialismului, Agârbiceanu se bucură de multe onoruri pe care sistemul politic le putea oferi. Recuperarea propusă de Mircea Zăciu se face tocmai în acest context și în coordonatele oferite de noua ideologie.

Bibliografie

1. Balotă, Nicolae, 2007, *Caietul albastru, Timp mort 1954- 1955, Remember 1991-1998*, vol I-II, Ediția a treia adăugită, Ideea Europeană, București.
2. Balotă, Nicolae, 1974, *De la Ion la Ioanide. Prozatori români ai secolului XX*, Editura Eminescu, București.
3. Balotă, Nicolae, 1999, *Euphorion. Eseuri*, Ediția a doua revizuită și adăugită, Editura Cartea Românească.
4. Călinescu, G., 1982, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, București. Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București.
5. Călinescu, G., 1946, *Istoria Literaturii Române. Compendiu*, ediția a II-a revăzută, Editura Națională Mecu, București.
6. Călinescu, G., 1958, *Probleme și exemple*, în „Contemporanul”, nr. 9, 7 martie.
7. Cioculescu, Șerban, 1962, *Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu*, în „Viața Românească”, an. XV, nr. 9, p. 86-93.
8. Ciopraga, Constantin, 1970, *Literatura română între 1900 și 1917*, Iași, Editura Junimea.
9. Ciopraga, Constantin, 2011, *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VI, 1954-1955, coordonare generală și prefață acad. Eugen Simion, coordonator redacțional al ediției Andrei Grigor, documentare și redactare Nicolae Bîrna, Oana Soare, Oana Safta, Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei Terian, Andrei Grigor, Alina Crihană, Nicoleta Ifrim, Editura Muzeul Național al Literaturii Române; *ibidem*, VII, 1956-1957, coordonare generală și prefață Eugen Simion, coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, documentare și redactare Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei Terian, Andrei Grigor, Nicoleta Ifrim, Alina Crihană, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București; *ibidem*, VIII, 1958-1959, coordonare generală Eugen Simion, coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, documentare și redactare Cristina Balinte, Mihai Iovănel, Andrei

- Terian, Nicoleta Ifrim, Andrei Grigor, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.
10. Cubleşan, Constantin, 2015, *Ion Agârbiceanu. Opere fundamentale*, în „Bucovina Literară”, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 6-8.
  11. Constantinescu, Pompiliu, 1967, *Scrieri*, Ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, Editura pentru Literatură, București.
  12. * * * - 2007, *Dicționar analitic de opere literare românești*, vol. I-II, coordonare și revizie științifică: Ion Pop, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
  13. Dragomirescu, Mihail, 1934, *Sămănătorism, poporanism, criticism*, Editura Institutul de Literatură, București.
  14. Cioculescu, Șerban, 1977, *Viața lui I. L. Caragiale. Caragialiana*, Editura Eminescu, București.
  15. Culiianu, Ioan Petru, 2000, *Studii românești. Fantasmăle nihilismului. Secretul doctorului Eliade*, Traduceri de Corina Popescu și Dan Petrescu, Nemira, București.
  16. George, Alexandru, 2003, *Citiți-l pe Agârbiceanu*, în „Alte reveniri, restituiri, revizuiți”, Editura Cartea Românească, București.
  17. Grigurcu, Gheorghe, 1981, *Critici români de azi*, Editura Cartea Românească, București.
  18. Grigurcu, Gheorghe, 1995, *Eстетismul deschis al lui I. Negoițescu*, în „Viața Românească”, an. XC, nr. 9-10, septembrie-octombrie.
  19. Grigurcu, Gheorghe, 2005, *La o reeditare (I. Negoițescu)*, în „De la un critic la altul”, Iași, Editura Convorbiri Literare, p. 56-61.
  20. Hangiu, Ion, 1987, *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, Argument de Ion Dodu Bălan, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
  21. Iovănel, Mihai, 2006, *Cornel Regman*, în *Dicționarul General al Literaturii Române*, P-R, Academia Română, București, Editura Univers Enciclopedic.
  22. Lovinescu, E., 1970, *Scrieri 3. Aqua forte* [Anexă], ediție de Eugen Simion, București, Editura Minerva.
  23. Lovinescu, E., (1925), *Critice. I.: Istoria Mișcării „Sămănătoriste”*, Editura Ancora, București.
  24. Lovinescu, E., 1981, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I-III, Editura Minerva, București.
  25. Manolescu, Nicolae, 2008, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45.
  26. Manolescu, Nicolae, 2003, *Dureri înăbușite*, în „România Literară”, nr. 23.
  27. Manolescu, Nicolae, 2013, *Ion Agârbiceanu. 50 de ani de la moarte*, în „România Literară”, nr. 50.
  28. Manolescu, Nicolae, 2001, *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. 3. Critica. Eseul*, Brașov, Editura Aula.
  29. Martin, Mircea, 2015, *Ion Negoițescu, estetul incoruptibil*, în „Radicalitate și nuanță”, Editura Tracus Arte.
  30. Micu, Dumitru, 1962, *Ion Agârbiceanu la 80 de ani*, în „Viața Românească”, nr. 9, p. 83-85.
  31. Mihăilescu, Dan C., 2005, *Îndreptări de stînga*, București, Humanitas.
  32. * * * - 1930, *Enciclopedia Română*, Editura Comitetului de redacție al Enciclopediei Române Minerva, Cluj Napoca.
  33. Micu, Dumitru, 1994, *Scurtă istorie a literaturii române*, vol. I, București, Editura Iriana.
  34. Munteano, Basil, 1938, *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, Editions du Sagittaire.
  35. Naum, A., 1910-1911, *Premiul Eliade-Rădulescu. I. Agârbiceanu, În întunec, București, 1910 – Raport de A. Naum*, în „Analele Academiei Române, Memoriile

- Secțiunii Științifice”, Seria 2, tom. 33.
36. Negoïtescu, I., 1990, *Agârbiceanu văzut azi*, în „Familia”, nr. 11.
  37. Negoïtescu, I., 1970, *E. Lovinescu*, București, Editura Albatros.
  38. Negoïtescu, I., 1975, *Engrame*, București, Editura Albatros.
  39. Negoïtescu, I., 1991, *Istoria literaturii române*, Vol. I: 1800-1945, Editura Minerva, București.
  40. Negoïtescu, I., 1970, *Însemnări critice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
  41. Negoïtescu, I., 1997, *Ora oglinzilor*. Pagini de jurnal, memorialistică, epistolar și alte texte cu caracter confesiv, ediție îngrijită, prefață și note de Dan Damaschin, Cluj, Editura Dacia.
  42. Negoïtescu, I., 1966, *Scriitori moderni*, București, Editura pentru Literatură.
  43. Negoïtescu, I., 1994, *Straja dragonilor*, ediție îngrijită și prefață de Ion Vartic, epilog de Ana Mureșan, Cluj, Biblioteca Apostrof.
  44. Negoïtescu, I., Radu Stanca, 1978, *Un roman epistolar*, București, Editura Albatros.
  45. Ornea, Z., 1995, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române.
  46. Ornea, Z., 1999, *Literatură și morală*, în „România Literară”, nr. 26.
  47. Ornea, Z., 1970, *Sămănătorismul*, București, Editura Minerva.
  48. Ornea, Z., 1980, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu.
  49. Ornea, Z., 1997, *Un roman inedit al lui Agârbiceanu*, în „România Literară”, nr. 43.
  50. Perpessicius, 1972, *Opere. Mențiuni critice*, vol. 2, Editura Minerva, București; *ibidem*, 1972, vol. 5, Editura Minerva, București.
  51. Poantă, Petru, 2006, *Ion Agârbiceanu*, în *Dicționarul General al Literaturii Române*, A-B, Academia Română, București, Editura Univers Enciclopedic.
  52. Poantă, Petru, 1997, *Cercul Literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul original*, Cluj-Napoca, Editura Clusium.
  53. Popa, Marian, 2009, *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, I-II, 23 august 1944-22 decembrie 1989, versiune revizuită și amendată, București, Editura Semne.
  54. Predescu, Lucian, 1999, *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, ediție anastatică, Editura Saeculum I.O. Editura Vestala, București.
  55. Regman, Cornel, 1973, *Agârbiceanu și demonii*, *Studiu de tipologie literară*, Editura Minerva.
  56. Simion, Eugen, 1984, *Scriitori români de azi*, III, București, Editura Cartea Românească.
  57. Șăineanu, Const., 1930, *Nouii recenzii (1926-1929)*, București, Editura „Adevărul”.
  58. Vartic, Ion, 1995, *Ion Agârbiceanu*, în Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu (coordonatori), *Dicționarul Scriitorilor Români*, I, A-C, București, Editura Fundației Culturale Române.
  59. Valea, Lucian, 2002, *Generația amînată*, ediție îngrijită de Oana Valea și Mircea Măluț, Cluj-Napoca, Editura Limes.
  60. Vasile, Cristian, 2014, *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu, 1965-1974*, Editura Humanitas.
  61. Vianu, Tudor, 1981, *Arta prozatorilor români*, Editura Minerva, București.
  62. Voncu, Răzvan, 2011, *Agârbiceanu (aproape) necunoscut*, în „România Literară”, nr. 1.
  63. Voncu, Răzvan, 2015, *Realismul aspru al lui Agârbiceanu*, în „România Literară”, nr. 4.
  64. Zăciu, Mircea, 1964, *Ion Agârbiceanu*, București, Editura pentru Literatură.
  65. Zăciu, Mircea, 1962, *Ion Agârbiceanu* (prefață), în Ion Agârbiceanu, *Opere, I, Schițe și povestiri*, București, Editura pentru Literatură.

SECȚIUNEA

„EUGENIU COȘERIU”

– NORMĂ/NORME

Coordonatori:
Sanda-Maria ARDELEANU
Ioana-Crina COROI

De la Eugeniu Coșeriu la André Martinet și Anne-Marie Houdebine și la numeroși alți cercetători din domeniul științelor limbajului, conceptul de *normă lingvistică* s-a aflat într-o continuă prefacere, urmând, firească, dinamica limbii (în sens saussurian) și pe cea a limbilor. Schimbarea s-a produs atât la nivelul semnificantului (trecându-se de la „rigiditatea” *normei gramaticale* la „suplețea” *normelor uzului*), cât și la cel al semnificatului (singularul *normă* fiind înlocuit de pluralul *norme*).

Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” (CISL) a permanentizat studiile asupra conceptului de *Normă/Norme*, propunând, la această a XIII-a ediție, o abordare largită, transdisciplinară și multiculturală, a *Normei* (la singular și / sau la plural), precum și a realităților la care se raportează. Credem că noi sensuri și semnificații pot fi descoperite și explorate în *literatură, științe sociale, studii culturale, politice și economice*.

LES NORMES DE L'IMAGINAIRE LINGUISTIQUE (I.L.) ET LE DISCOURS FRANCOPHONE

Sanda-Maria ARDELEANU,
Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

The theory of the linguistic imaginary evolves at the same time with the languages' dynamics. Furthermore, the interest area extends over political and cultural realities, such as the francophony. We propose to demonstrate how the norm variety within such type of discourse works.

I. Pour introduire

Le tableau des normes de la théorie de l'Imaginaire linguistique (I.L.) représente, symboliquement, l'essentialisation d'un parcours scientifique brillamment déployé à partir de l'École de Prague, l'École de Copenhague, avec Louis HJELMSLEV (1942), ensuite Eugène COSERIU (1952) et depuis les années '80, avec Anne-Marie HOUDEBINE, et qui visait l'étude de la NORME. La perspective houdebinienne sur ce concept largement étudié par Ferdinand de SAUSSURE et Henri FREI au début du XX-ème siècle où, pour la première fois, la «norme des structuralistes», descriptive et fonctionnelle, s'oppose à la «norme académique» des grammaires classiques, révisée par les sociolinguistes, les philosophes (*norme/normal*) et redéfinie en 1972 par Alain REY, est actuellement un «point terminus» difficile à dépasser, en dépit de l'ouverture vers son enrichissement, démontrée par l'I.L. (*voire*, par exemple, les légitimations sociales, idéologiques et culturelles dans la dynamique linguistique qui «inspirent» la théorisation d'un imaginaire culturel – Anne-Marie HOUDEBINE, 2013, Sanda-Maria ARDELEANU, 2014).

Si l'I.L., en tant qu'étude sur la «langue du locuteur», instaure le pouvoir du sujet parlant dans ses rapports avec la Langue («Chaque locuteur parle sa propre langue»), étant défini comme «le rapport du sujet à la (sa) langue aux langues» et, plus précisément, comme le «rapport du sujet à *lalangue* (LACAN) et à *La Langue* (SAUSSURE)» qui se dépose en chacun/e du fait de la «masse parlante», donc des discours, en «trésor des signifiants» (Anne-Marie HOUDEBINE, 2014), son *Tableau normatif*

marque le passage de *norme* (au singulier) à *normes* (au pluriel).

Si l'I.L. impose la «linguistique du locuteur» (Sanda-Maria ARDELEANU et collab., 2007), la *diversité linguistique* et la *variation dans la langue* ainsi que la *dynamique linguistique*, concepts devenus de vrais outils opératoires pour l'étude de nombreuses langues européennes, africaines, de l'espace canadien, asiatique, le nouveau système normatif aide à la reconnaissance et à l'étude des divers comportements linguistiques et langagiers, de la multitude d'attitudes et représentations des sujets parlants.

Enfin, si l'I.L., né de l'«imaginaire des locuteurs» traduit dans l'expression linguistique, se multiplie en une taxinomie d'imaginaires (*littéraire, sociologique, culturel, filmique, politique, francophone ...*), tout comme les termes saussuriens *langue/parole* ont été retravaillés par HJELMSLEV pour donner les quatre notions: *schéma/usage* (=langue/parole), *norme* (relais entre le *schéma* et l'*usage*) et l'*acte* (préfigurant les actes de langage de la pragmatique) ou par COSERIU qui a favorisé la *réalisation* devant la *norme*, le *Tableau des normes* pourrait s'enrichir aussi (pourquoi pas?), comme nous l'avons déjà démontré au cours d'une analyse sur un corpus de *discours francophone*, c'est-à-dire, un discours en français sur la Francophonie.

Car, le rapport entre le locuteur et la (sa) langue relève du contexte de manifestation des faits linguistiques et/ou langagiers. Cette diversité contextuelle explique celle des «imaginaires» possibles, descendant jusqu'au niveau de l'utilisateur d'une langue ou d'une variété de langue. La diversité des corpus fonctionnels peut générer une diversité «à l'infini» des types d'imaginaires ainsi qu'un élargissement du cadre normatif.

II. Rappelons-nous:

quel(s) type(s) de norme(s) pour quel(s) fait(s) de langue?

L'hypothèse de travail de l'I.L. suit de près le principe que pour toute langue il y a des attitudes métalinguistiques de la part des locuteurs. Ces attitudes peuvent être évaluatives ou auto-évaluatives (sous forme d'opinions, jugements de valeur, sentiments linguistiques, représentations ...): on parle de «la beauté d'une langue», de «sa clarté», de la «richesse d'expression», de l'«appropriation dans l'utilisation des mots». Le respect que les locuteurs manifestent (quelquefois inconsciemment) face à une Norme unique, magistrale (au singulier et avec majuscule) est dû à l'empreinte de l'école. C'est la norme «idéale», unanimement reconnue, mais presque impossible à respecter dans l'usage courant de la langue. Par contre, c'est cette Norme qui contribue d'une manière décisive à l'existence (et la reconnaissance) de la «langue idéale», parlée par le «locuteur idéal» (Sanda-Maria ARDELEANU, Ioana-Crina COROI, 2014).

Au-delà de cette Norme traditionnelle des grammaires, l'I.L. décrit

l'éventail des *normes* (au pluriel) *objectives* et *subjectives* qui décrivent, les premières, l'état des lieux linguistiques et, les deuxièmes, les opinions des locuteurs.

Pour les *normes objectives*, l'I.L. identifie les *normes statistiques*, qui établissent les zones stables de l'usage et les normes systémiques, qui marquent les zones souples de l'usage (variétés, régression, innovation).

D'autre part, les *normes subjectives* (auto- ou alloévaluatives) sont dégagées à partir des propos des locuteurs et de leurs qualifications: les *normes-fictives*, repérables dans des arguments affectifs, esthétisants et les *normes prescriptives* qui relèvent de la tradition scolaire académique, écrite, en général et excluent certaines variétés d'usage (cf. Anne-Marie HOUDEBINE, 2014).

Initialement dégagée chez les journalistes, la *norme communicationnelle* fut introduite ultérieurement dans le schéma normatif de l'I.L., vu le rôle de la langue comme instrument de communication. Elle connaît une extension par rapport à la *norme prescriptive*, les sujets parlants acceptant la variété linguistique et les différents registres de parleurs. D'ailleurs, toutes les catégories normatives de l'I.L. expliquent les fondements du processus communicationnel comme: l'intercompréhension, la convergence, l'unification des paroles, l'homogénéisation et l'hétérogénéisation subjectives ou l'idéalisation identitaire communautaire, groupale ou nationale, tout aussi subjective (Sanda-Maria ARDELEANU, 2000).

Le Tableau des normes de l'I.L. (Anne-Marie HOUDEBINE, 2014, idem) s'inscrit dans le trajet de l'évolution de la notion de NORME, suite à l'identification d'une dynamique, même en synchronie, de la/des langue/s (André MARTINET, 1980). Issues des qualifications-évaluations sur la/les langue/s, exprimées continuellement par les locuteurs, les normes s'entremêlent apparemment en désordre, tout en se constituant en un cadre opératoire de repérage des attitudes sur la dynamique linguistique.

III. Le discours francophone – perspectives définitionnelles

... il n'existe pas un français, une langue fixée, homogène, la même pour tous, qui serait le français, le bon, le beau français, même si nombreux sont ceux qui tiennent à cette vision. Les études des linguistiques, descriptives, objectives, nous montrent qu'elle n'est qu'une fiction qui a son importance, sa fonction ... (Anne-Marie HOUDEBINE, 1997).

Ces «mots de la francophonie» (DEPECKER) – mieux, ces mots des francophones – sont l'objet non seulement des spécialistes, mais aussi d'un très large public, et cela dans toutes les communautés francophones. Initialement considérées comme des déviances (cf. les listes de belgicisms, de canadianismes, d'helvétismes, qu'il convenait de «chasser»), parfois

comme des témoins d'un folklore passéiste («le français régional est ce qui reste des patois lorsque les patois ont disparu»), les variantes diatopiques (ou géographiques) constituent aujourd'hui une des facettes les plus visibles de l'affirmation identitaire des francophones au point de devenir un fonds de commerce largement exploité par les éditeurs et même ... par les dictionnaires usuels de référence (Michel, FRANCARD, 2012).

Le français n'existe pas (Michel, FRANCARD, 2015), car la langue reste un concept issu des livres de grammaire et de linguistique (idem).

Le meilleur français est une idée (La Bruyère).

Langue unique vs unique langue, lingua franca, langue universelle, langue-phare, langue-exil, langue d'adoption, langue acquise, langue internationale, langue étrangère ...

Ces citations nous font plonger en plein imaginaire linguistique et l'on se rend compte que *norme* et *usage* dans le discours évoluent avec la dynamique de la langue à la fois (Ferdinand de SAUSSURE). Mais comme «la langue n'est faite qu'en vue du discours» (idem) et que discourir signifie imposer la liberté absolue de l'individu parlant face aux contraintes socio-historiques et culturelles (cf. Anne-Marie HOUDEBINE), on pourrait se demander si le discours francophone c'est le discours en français ou le discours sur le français.

«Une langue, c'est un fantasme», «la langue est une chose, la réalité en est une autre», «le français n'est ni ma langue maternelle, ni ma langue paternelle, c'est plutôt une langue fraternelle», «le français c'est un bousin de guerre», «j'écris dans la langue qui me fait rêver, fantasmer», «on ne choisit pas la langue dans laquelle on écrit, c'est elle qui te choisit» - voilà encore ces bouts de phrases, tous sur la langue française, appartenant à Kamel DAOUD, écrivain et journaliste algérien (le Prix des 5 continents avec *Meursault contre enquête*). C'est une philosophie sur le discours francophone bâtie pour mettre en évidence le rapport entre le locuteur-écrivain et sa langue (choisie). C'est un rapport qui parle de la liberté d'expression, du besoin de se raconter et de raconter, de la construction d'un discours, à la fois sur le français et en français, qui, paradoxalement, mène à dire que «le roman n'est pas du discours», c'est-à-dire qu'on ne badine pas avec le roman comme on peut rigoler en discourant.

Récemment nous venons d'entamer une étude sur un corpus de textes/discours/allocutions signés par Michaëlle JEAN, actuellement Secrétaire générale de la Francophonie. Le savoir linguistique de la locutrice fait qu'au-delà, de la pratique textuelle/discursive/ allocutive, donc communicationnelle, on puisse entrevoir le théoricien de la langue qui, à côté de MAINGUENEAU ou CHARAUDEAU, VAN DIJK ou Jean-Michel ADAM, fait disparaître les frontières dans un couple conceptuel, *Texte/Discours*, situé à la base de toute démarche théorique dans le domaine

des sciences du langage. L'*Allocution* s'y ajoute, s'y insinue et brise tout a priori qui, hélas!, nous bloque tant de fois.

Madame Michaëlle JEAN, en tant que sujet parlant devant un auditoire constant, même si avec des imaginaires linguistiques différents, dans des contextes officiels, pour la plupart, s'engage à démontrer, entre autres, le fonctionnement des stratégies et techniques *textuelles*, *discursives* et *allocutives*, sciemment utilisées.

«J'avais envie de vous dire, d'abord dans votre langue, en soussou, l'une des belles langues de ce pays, combien je suis heureuse d'être là. Enfin en terre de Guinée» (CE:1)

«Les 10 000 victimes du virus Ebola, en Guinée au Libéria et en Sierra Leone, sont 10 000 victimes de trop, car lorsque des vies humaines sont en jeu, l'urgence doit être la norme ...» (CE:1)

«Mais il est clair que nous devons tous [...] rester mobilisés, engagés, prudents, vigilants surtout ...» (CE:1)

«C'est aussi dans ces tragiques moments que l'on mesure ce que veut dire avoir la langue en partage ...» (CE:1)

«efforts inlassables», «soutenir de manière concrète», «adoptant un chronogramme», «j'irai demain», «il faut avancer vers les prochaines élections » (CE:1)

«Il nous faut changer de mode de vie si nous voulons changer de vie!» (CE:3)

«C'est animée d'un grand sentiment d'urgence» (CE:3)

«... sur cet optimisme qui est un combat quotidien ...» (CE:3)

«... chères étudiantes et chers étudiants ...» (CE:4)

«... les femmes et les hommes courageux ...» (CE:4)

«Et 2050, c'est demain» (CE:4)

«N'attendons pas 2050 pour en finir avec ...» (CE:4)

«... la force de toutes ses filles et de tous ses fils» (CE:4)

«Deux ans, cela peut paraître long ...» (CE:5)

«Aujourd'hui, c'est la Secrétaire Générale de la Francophonie qui se présente à vous, animée de la même impatience de pouvoir s'instruire, se nourrir de vos idées, de vos points de vue, de vos espoirs, de vos projets, pour vous-mêmes, pour votre pays, pour l'Afrique» (CE:5)

«Nous vivons une accélération et une nouvelle intensification de la nécessaire mobilisation, en toute urgence ...» (CE:5)

«C'est cette diplomatie active, cette action de plaidoyer qui a permis à la Francophonie de s'affirmer, année après année, comme un acteur incontournable des relations internationales.» (CE:5)

«L'éducation pour tous, oui! Mais aussi l'éducation pour toutes!» (CE:6)

«Le temps presse. [...] Le temps prese.» (CE:9)

C'est extrait du CE facilite l'argumentation de notre thèse dans le sens de l'existence et du fonctionnement d'un imaginaire (linguistique) francophone qui relève d'un imaginaire socio-culturel, avec des isotopies à surface dans les textes/discours/allocation, parmi lesquelles: *le français – langue en partage, diversité linguistique, variété(s) langagière(s) respectée(s) et cultivée(s), jeunesse, égalité femme/homme, solidarité, éducation, diplomatie active*. Dans tous ces thèmes redondants, une isotopie dominante apparaît, comme un leitmotiv de l'imaginaire de la locutrice: C'est l'*urgence*, devenue, en termes de l'Il, *la norme*. «La fille d'Haïti» n'hésite pas à *réitérer*, sous différentes formes de l'expression linguistique, explicitement ou implicitement, dans des constructions lexicales et morpho-syntaxiques inédites et variées, avec des enchaînements synonymiques qui surprennent et provoquent en même temps l'interlocuteur (soit-il présent ou absent).

«Le discours est un acte», «l'acte de la parole», «le discours en action», «le mot qui fait naître l'espoir», «le mot qui responsabilise», «le discours comme témoignage de l'Autre», voilà une partie des valences textuelles/discursives/ allocutives qu'on identifie à travers le CE.

La norme URGENCE s'insère naturellement dans la norme COMMUNICATIONNELLE. Elle implique cette attitude évaluative active qui suppose l'acceptation des «déformations» contribuant à la mise en oeuvre d'un «français avancé» (Henri, FREI, 1971), moteur d'une société avancé. L'*urgence*, en tant que norme de l'imaginaire linguistique et socio-culturel francophone de Madame Michaëlle JEAN, fait partie de ce «bon usage» momentanément contemporain (cf. COLIGNON), réaffirmé comme l'une des valeurs de la Francophonie.

On a pu observer le jeu textuel/discursif, scientifique mené par la locutrice, dont la vision linguistique unificatrice se réalise grâce à l'énoncé : «Seul le texte prononcé fait fois», indiquant la primauté chronologique du texte mais aussi la suprématie du discours. Voilà une autre perspective définitionnelle du discours qui n'est plus vu comme l'acte langagier qui se matérialise dans le texte, en nous situant dans l'imaginaire linguistique qui porte les marques de la Francophonie mais aussi une sorte d'universalité socio-culturelle acceptée et assumée. C'est le trajet saussurien «à rebours», sans nullement contredire le principe de la langue créée pour le discours. L'imaginaire linguistique nous fait reconnaître l'autorité du Locuteur. Les locuteurs, c'est les femmes et les hommes. Le texte transformé en discours «fait fois», tout comme l'Action comble l'Idée de signification. La diversité est reconnue, respectée et cultivée, la *norme (au sigulier) est sans doute imposée par l'autorité (qu'ele soit académique ou politique ou autre, peu importe)*. C'est pour cela qu'on a besoin de *normes* (au pluriel), dans la dynamique langagière et sociale.

IV. Pour conclure

Voilà comment l'actualité d'une théorie est soutenue et affirmée par la dynamique des processus et des faits de langue. Voilà comment cette dynamique conduit à l'enrichissement des taxinomies (*voire le discours francophone*). Voilà réinstauré le rôle déterminant du locuteur, maître de sa langue et fondateur de son discours. Il devient de plus en plus clair que les rapports entre la Langue et le sujet parlant relève d'un imaginaire (ou de plusieurs?), reflété dans la Langue comme une représentation multiforme de la personnalité de l'individu créateur de sens. «Choisir un mot», «renoncer à un autre», «expliquer un syntagme», «reconnaître s'être trompé du mot», «ignorer la parole», «en exacerber l'impact», «décoder d'une certaine façon le sens des mots», voilà tant de contextes linguistiques qui relèvent de la «volonté du locuteur qui parle sa propre langue.»

Bibliographie sélective

- ARDELEANU, Sanda-Maria, 2015
ARDELEANU, Sanda-Maria et collab., 2007, *Perspectives discursives: concepts et corpus*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
ARDELEANU, Sanda-Maria, COROI, Ioana-Crina, 2014, «*De l'idéal de la langue à la réalité de la langue*», in la revue ANADISS, no. 17, *Savoir(s) et discours*, Suceava, Editura Universității Suceava, p. 45-52.
ARDELEANU, Sanda-Maria, 2000, *Dynamique de la langue et Imaginaire linguistique*, Iași, Casa Editorială Demiurg.
COȘERIU, Eugenio, 1952, *Sistema, norma y habla (con un resumen en alemán)*, în „Revista de la Facultad de Humanidades y Ciencias”, nr. 9, Montevideo, p. 113-181, trad.: *Sistem, normă și vorbire*, în vol. Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 11-114.
FRANCARD, Michel, 2012, «La Francophonie au prisme de ses mots», Contribution au Colloque *Sens et signification dans les espaces francophones*, Nantes, 19-21 avril.
FRANCARD, Michel, 2015, «Quelle(s) francophonie(s) pour quel(s) francophone(s)?», in la revue ANADISS, no.19, *Discours et identité*, Editura Universității Suceava.
HJELMSLEV, Louis, 1942, «Langue et parole», in *Cahiers F. de Saussure*, Genève, p. 29-44.
HOUEBINE, Anne-Marie, 2013, «L'imaginaire linguistique entre idéal de langue et langue idéale. La modélisation, son application, son développement en imaginaire culturel via sémiologie des indices», in *Langue et littérature. Repères identitaires en contexte européen*, University of Pitești Press, p. 9-20.
HOUEBINE, Anne-Marie, 2014, «L'imaginaire linguistique entre langue idéale et idéal de langue, entre norme et normes», in *Lingvistică integrală – Multilingvism – Discurs literar*, Actele Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu”, Editura Helena Bukovina, Tchernivitsi.
HOUEBINE, Anne-Marie, 1997, *Dynamique et imaginaire linguistique. Des noms et les usages. Éducation, Langage, Société. Approche plurielle*, Paris, l'Harmattan.
MARTINET, André, 1960, *Éléments de linguistique générale*, Paris, Colin.

SAUSSURE, Ferdinand de, 1973, *Cours de linguistique générale*, Paris, Payot.

Corpus d'étude(CE) prélevé sur le site de l'OIF: <http://www.francophonie.org/-Discours-de-la-Secrétaire-générale-> , le 15 juin 2015, 10 heures du matin.

JEAN, Michaëlle, Conakry, mars 2015, *Discours au Dîner offert par le Chef d'État*.

JEAN, Michaëlle, Paris, mars 2015, *Allocution au Lancement de la 1-ère édition du Rapport «État des lieux de la Francophonie numérique»*, intitulée «*Situation, succès et défis des francophones dans l'univers numérique*».

JEAN, Michaëlle, Jaoundé, avril 2015, *Allocution au Déjeuner d'État offert par le Président de la République du Cameroun*.

JEAN, Michaëlle, Jaoundé, avril 2015, *Discours de remerciements à l'occasion de la Cérémonie de remise des insignes de Docteur Honoris Causa de l'Université de Jaoundé*.

JEAN, Michaëlle, Jaoundé, avril 2015, *Discours liminaire à la Rencontre avec les étudiantes et les étudiants de l'Institut des Relations Internationales du Cameroun*.

JEAN, Michaëlle, Bamako, mai 2015, *Allocution à l'occasion de la Signature de l'Accord pour la paix et la réconciliation au Mali*.

JEAN, Michaëlle, Paris, avril 2015, *Allocution à la 196-ème Session du Conseil exécutif de l'UNESCO*.

JEAN, Michaëlle, Incheon (Corée du Sud), mai 2015, *Allocution à la Rencontre avec les délégations francophones au Forum mondial sur l'Éducation*.

JEAN, Michaëlle, Incheon (Corée du Sud), mai 2015, *Allocution à la Clôture du Forum mondial de l'Éducation*.

JEAN, Michaëlle, Frédéricton, juin 2015, *Discours devant l'Assemblée législative du Nouveau Brunswick*.

REGISTRE STILISTICE DE UTILIZARE A FRAZELOGISMELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Monica BILAUĂ
Universitatea “Ștefan cel Mare”
Suceava, România

The present paper has as research object the issue of the ideoms' style, a generic term which comprises expressions, phrases, phraseological units. Besides the recording of some aspects of linguistic theory, subject to a permanent updating, our investigativ approach aims at recording and evaluationg the main style registrars of such lexical units, such as they are written down in the Romanian lexicographical works.

1. Sintetizând un cod de norme și de comportament probat în timp, frazeologismele au funcționat, încă din antichitatea romană, grație caracterului de adevăr cuprins în conținut, ca veritabile repere morale, cu mare putere persuasivă, semnalată încă de marii retori latini. Referindu-se la valoarea acestor forme de limbaj, M. Eminescu nota câteva aprecieri despre importanța studierii acestui domeniu: „Limba noastră nu e nouă, ci, din contră, *veche și staționară*. Ea e pe deplin formată în toate părțile ei [...]. Bogăția unei limbi nu constă în numărul de cuvinte. Adevărată bogăție consistă totdeauna în locuțiuni, în acele tiparuri neschimbate care se formează în curs de mii de ani și dau fiecărei limbi o fizionomie proprie”¹.

1.1. Cercetările teoretice privitoare la unitățile lexicale cunoscute sub numele de frazeologisme au fost orientate, în general, spre definirea și spre descrierea trăsăturilor care sunt actualizate în funcție de diferite criterii. Dintre acestea, criteriul expresivității a fost abordat cu o frecvență notabilă în mai multe spații lingvistice, discuțiile de lungă durată vizând și problema registrelor stilistice, a interferenței frazeologismelor în diferite tipuri de comunicare. Pentru Ion Coteanu, problema expresivității a implicat punerea în discuție a mai multor aspecte, care au generat apariția a două curente și au

---

¹ *Apud Gabriel Gheorghe, Proverbele românești și proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, Editura Albatros, 1986, p. 13.

condus la introducerea unor distincții terminologice, cuprinse în diverse tipologii (Coteanu, 1973:73-77). *Caracterul de funcție lingvistică a expresivității* presupune, după lingvistul bucureștean, luarea în considerare a unor aspecte precum „intențiile și efectele conținute în mesaj, care conduc spre psihologia participanților la actul comunicării, spre determinarea condițiilor social-culturale particulare ale efectuării acestui act, spre calitățile intrinsece ale mesajului” (Coteanu, 1973:76). Dintre toate tipurile de frazeologisme, o atenție aparte a fost acordată investigării paremiologice, demersul teoretic vizând mai ales stilistica proverbului, supusă unor exigențe diferite de cercetare (Tabarcea, 1982: 204-246).

1.1. În legătură cu materialul faptic analizat de noi, acesta a fost excerptat din lucrări lexicografice (în special *Micul Dicționar Academic*), împreună cu trimiterile privind registrele de utilizare: popular, familiar, argotic, ironic, regional, figurat și învechit.

1.1.1. În lingvistica universală, discuțiile de lungă durată privitoare la caracterul tradițional al unor astfel de fapte de limbă, cu referire mai ales la proverb, au antrenat punerea în discuție a mai multor concepte, dintre care cel mai important ar fi cel de *item folcloric* (Gencărau, 2008: 19). De altfel, caracterul *popular* al frazeologismelor trebuie pus în legătură cu faptul că aceste forme de înțelepciune își au originea în interiorul unei comunități constituite istoric și reprezintă elemente de mentalitate ce reflectă experiențe transmise pe cale orală de-a lungul mai multor secole. În legătură cu vechimea lor, Aristotel, în sec. 4 î. Hr. nota, într-o exprimare plastică, despre proverbe, că „sunt fragmente ale unei înțelepciuni foarte vechi, scăpate din naufragii și din ruine datorită scurtimii lor și justeței sensului lor”². Nuanțând această idee, Lucian Blaga semnala faptul că frazeologismele, mai ales proverbul, reflectă „înțelepciunea omului pățit, iar nu simple fapte ale omului cu experiență, care privește lumea ca spectacol” (Blaga, 1945: 4). Redăm, în continuare, câteva exemple din această categorie: **are apă la picioare** = se spune despre cineva anume care alunecă și cade mereu; **a apuca lupul** = a mânca cu lăcomie; **a apuca la (bine, avere)** (indicând starea materială) = a ajunge la...; **îi apucă mâna la toate** = se pricepe (câte puțin) la toate; **a fi la arătare** = a fi aproape; **a veni la arătare** = a ieși la iveală; **a arde trandafiri** (d. grădini) = a avea mulți trandafiri; **a arde pe cineva (cu vorba)** = 1. a critica aspru. 2. a ironiza; **parcă arunci în Olt** = lucrezi fără spor. Lucrezi cu pierdere de mult timp; **a fi aruncat cu sorții** = a fi tras la sorți; **a i se (sau a-și) ascuți (cuiva) dinții după ceva** = a pofți cu lăcomie ceva; **a da banii prin barbă** = a freca de bărbie banii încasați într-o zi sau la o afacere, pentru a avea noroc; **a bate (cuiva) în strună** = a vorbi astfel încât să-i facă plăcere cuiva; **a i se bate coliva în piept** = a fi pe moarte; **a băga pe cineva în boală**

---

² *Apud* Gabriel Gheorghe, *op. cit.*, p. 13.

câinească sau **în toate boalele, în năbădăi, în alte alea** ori **a-i băga cuiva boala în oase** = a îmbolnăvi pe cineva; a face pe cineva să-și piardă cumpătul; **pune** (sau **încarcă**) **că-i carul altuia** = zi, că fac eu; **a da chior peste cineva** = a da năvală prostește peste cineva; **a-i fi** (cuiva) **gura chioară** = a vorbi prea multe; **a avea un cui de ciur** = 1. a avea foarte mult (mulți)... 2. a bârfi pe cineva (evidențind cât mai multe defecte); **a aștepta** (sau **a primi pe cineva**) **cu colaci calzi** = a face cuiva o primire bună.

1.1.2. În ceea ce privește *familiaritatea*, acesta a fost unul dintre criteriile după care au fost definite și descrise astfel de unități de limbă. Încadrat în interiorul limbajului popular, acest registru stilistic sau stil are „trăsături specifice, corespunzând caracterului firesc, neconvențional al relațiilor lingvistice între protagoniști [...] și își întemeiază identitatea specifică și pe categoria semnelor lingvistice cu mărci implicite” (Irimia, 1996: 82). În legătură cu acest aspect, Ladislau Gáldi nota că misiunea stilisticianului este să „apere spontaneitatea limbii familiare, care este un izvor nesecat de efecte emoționale și, prin urmare, eminent stilistice” (Gáldi, 1976: 25). La nivel lexical, se observă că frazeologismele din acest registru poartă frecvent mărcile subiectivității emițătorului, fenomenul cel mai des întâlnit vizând mutațiile semantice, aprecierea sau deprecierea sensului în urma unui proces de metaforizare: **a-i arde pipota** = a avea neapărată nevoie de ceva; **a arunca o pastilă** (sau **pastila**) = a face o aluzie; **a arunca pe ușă afară** = a goni din casă; **a-i** (sau **a-l**) **arunca cuiva în spinare** = a încerca să te descotorosești de cineva, dându-l în răspunderea altuia; **a bate în pumni** = a lovi pumnii unul de altul, făcând necaz cuiva; **a bate monedă pe...** = a insista pe...; **a se bate pe burtă cu cineva** = a fi foarte apropiat cu cineva; **a băga** (pe cineva) **în** (sau **la**) **închisoare** (sau **la**) **temniță, pușcărie, ocnă, prinsoare, la gros** = a întemnița; **a băga** (pe cineva) **sub covată** (sub masă) = 1. a îmbăta pe cineva mai puțin rezistent la o petrecere sau la băutura. 2. a lăsa în urmă într-o întrecere; **a-i ieși oasele prin piele** = a fi sfrijit, slăbănog; **a-i veni inima** (sau **sufletul**) **la loc** = a-și reveni dintr-o sperietură, o emoție etc.; a se liniști; **a-l lovi** (pe cineva) **peste cofița cu ouă** = a atinge pe cineva unde îl doare.

1.1.3. Imaginile configurate lingvistic în *registru argotic* exprimă mesaje similare cu alte construcții, dar au la bază asocieri mai mult sau mai puțin inedite sau semnificații neobișnuite, care nu pot fi deduse din suma constituenților expresiei. Dinamica limbii naționale poate fi urmărită și prin analiza termenilor antrenați în frazeologismele aparținând acestui registru, care, sub aspect lexico-semantic, aparțin limbajului comun, familiar, dar sunt reinvestiți, în baza unor seme comune, cu noi sensuri. Un prim efect al resemantizării, la care se poate adăuga și „adecvarea contextuală” (Milică, 2009: 29) este generarea bunei dispoziții, a umorului: **a i se tăia** (cuiva) **maioneza** (în limbajul adolescenților) = a fi indiferent, a nu-i păsa; **a tăia**

găina care face ouăle de aur = a sacrifica o sursă de câștiguri mici, dar constante, în speranța unui câștig mai mare; **a-i tăia (cuiva) zarurile** = a dejuca intențiile cuiva; **a fi tămâie (sau tufă de Venetia)** = a fi ignorant; a nu ști deloc; **a se încinge tărăța (în cineva)** = a se înfuria (pe cineva); **a trage cu oblonul (la ceva sau la cineva)** = a privi, a se uita; **a trage în plopi** = a expedia mingea mult peste poarta adversă; **a trage la șaibă** = 1. a se speti muncind, a trudi din greu. 2. a face o muncă brută; **a trage o contră (cuiva)** = a păcăli (pe cineva), a înșela cu tupeu (pe cineva); **a-și trage televizor** = A se îngrășa, a face burtă; **a trece Dunărea pe cineva** = a înjura (pe cineva); **a trece prin sărindar (lumea interlopă)** = a trece printr-un necaz; a scăpa cu fața curată dintr-o încurcătură; **a trimite pe cineva după țigări** = 1. (d. studenți) a fi superior cuiva. 2. (în fotbal) a-și dribla adversarul; **a i se încreți carnea pe trup** = a avea frisoane, a se înfiora; **a turna (pe cineva) în ghips** = a bate foarte tare; **a (se) îngropa (sau înmormânta) de viu** = 1. a (se) retrage într-un loc anume, întrerupând legăturile obișnuite cu lumea. 2. a nimici. 3. a băga în buzunar ceea ce s-a furat.

1.1.4. Structurile frazeologice care reflectă *registru*l eufemistic sunt rezultatul reducerii impactului unui mesaj asupra receptorului, dar și al adaptării la public și evidențiază mutațiile semantice suferite de termeni, în direcția aprecierii sau deprecierii semantice, mai ales prin metaforizare: **a se șterge pe bot (sau pe gură, rar, buze, pe guriță, pe mâini, pe barbă)** = a fi nevoit să renunțe (la ceva); **a trece Dunărea pe cineva** = a înjura (pe cineva). Tot din dorința de a se diferenția de vorbirea comună, apropiate ca efect asupra interlocutorului sunt frazeologismele cu întrebuiințe neobișnuită, în care termenii au fost de cele mai multe ori resemantizați: **a arunca cărunteață** = a încărungi; **a-și căuta de seamă** = a-și vedea de drum; **a face cuvânt** = a ține o cuvântare; **a trage (sau a călca) a mare sau a o lua pe mare** = a-și da importanță; a căuta să ajungă pe cei sus-puși; **a-și paște privirea** = a se sătura privind; **a fi rău de pipotă** = a-i fi cuiva frică.

1.1.6. De o sferă largă de utilizare se bucură și frazeologismele cu întrebuiințe *ironică*, care reflectă o anumită intenție a emițătorului în exprimare unei realități neplăcute pentru interlocutor, dar și „nevoia pe care o resimt mulți vorbitori, mai ales tineri, de a se diferenția prin limbaj, prin refuzul de a folosi limba neutră, standard, considerată banală și uniformizatoare”³. Analiza unor astfel de fapte de limbă spontane și expresive evidențiază nu numai faptul că termenii și-au pierdut semnificațiile, ci, ca în cazul argoului, au dobândit o „funcție persiflatoare (autopersiflatoare) (Irimia, 1986: 86). Astfel, **a da pe-a afară de frumos (sau de frumoasă)** = a fi urât (sau urâtă); **a da pe-afară de deșteptăciune** = a fi

³ Rodica Zafiu, „A se cronică” (*Păcatele limbii*), în „România literară”, 11.07.2015, www.romlit.ro.

prost; **a da de alb** = a se spăla (bine) pe față, pe mâini; **a avea un metru și trei atmosfere** (sau **ș-un șnițel**) (în limbajul adolescenților) = a fi firav, prizărit; **ba bine (că nu) !** = sigur că da !; **la soare te puteai uita, dar la ... ba !** (cu sens de hiperbolă) = 1. e foarte frumos; e plin de calități. 2. e foarte înfumurat; **a avea o față de buzunar întors** = a fi urât, a avea fizionomie neplăcută; **a umbla câinii cu covrigii** (sau **colacii**) **în coadă** = a te bucura de bunăstare fără niciun efort; **a i-o face (bună sau cu vârf și îndesat sau lată)** ori **a-i face** (cuiva) **una (și bună)** = 1. a pricinui cuiva un rău, un prejudiciu. 2. a juca o festă cuiva; **a rupe inima târgului** = 1. a face o afacere proastă. 2. a impresiona pe cineva foarte tare; **a învăța pasărea să zboare** (d. oameni) = a învăța un lucru pe cineva mai competent, mai experimentat decât sine în respectivul domeniu; **a o lua pe arătură (pe câmpii sau pe miriște)** = a devia de la subiectul unei discuții; **a se lupta cu morile de vânt** = a întreprinde acțiuni inutile; a înfrunta dușmani ireali; **(a fi) slab sau gras de-i numeri coastele** = a fi foarte slab; **a ridica (sau a ardica) capul din pulbere** = a se emancipa; **a se șterge pe bot** (sau **pe gură, rar, buze, pe guriță, pe mâini, pe barbă**) = a fi nevoit să renunțe (la ceva).

1.1.7. Semnificația logică, rezultată, în mod paradoxal, din suspendarea normelor ce vizează logica și coerența, poate fi urmărită și în structuri ce conțin elemente dialectale, regionale. Faptele de limbă investigate care susțin reprezentarea acestei varietăți de limbă se întâlnesc, în general, în vorbirea comună, dovedind variabilitatea potențialului expresiv al unei comunități, nu doar a unui grup, ca în cazul argoului. Ilustrând „competența expresivă” (Coșeriu, 1996: 18), aceste structuri pot conține și termeni regionali, numărul acestora fiind estimat, pentru limba română, de Petru Zugun, la aproximativ 10 procente (Zugun, 2008: 29). Din această categorie, a expresiilor care circulă regional, fac parte unități frazeologice precum: **a veni cu gust** = a aduce o mostră de rachiu sau de vin pentru vânzare; **a fi de-o iarbă cu cineva** = a fi de aceeași vârstă sau de același neam cu cineva; **a(-i) zbură inima cuiva** = a muri din cauza unei emoții puternice; **a nu-i încăpea cuiva strigările** = a fi excedat de treburi; **a i se încheia (calea în) codru** = a nu mai avea nicio posibilitate; a se termina cu plăcerile; **s-a încheiat bobocul** = gata, nu mai merge !; **a juca albinele** = a umbla cineva la stupi; **a juca drăgaica** = a fi neastâmpărat; a sări; **joacă verbuncul** = a sări în sus de durere; **a pune lacăt pe ceva** = a pune stăpânire pe ceva; **a scoate oile din lapți** = a înceta mulsul oilor; **de lapte acru** = de culoare deschisă; **a face gură largă** = a-și exprima protestul vociferând; **a fi larg în burtă** = a fi bolnav; a îndura multe; **a fi lat de foame** = a fi foarte flămând; **a fi într-o lature** (d. oameni) = a fi nebun; **a-și pune lațul de gât** = a se căi; **a nu se lăsa deolaltă** = a nu dori să se despartă; **a avea leac de cojocul cuiva** = a putea învinge pe cineva.

1.1.8. Funcția expresivă se manifestă pregnant și în frazeologismele

cu *întrebuințare figurată*, în care se poate urmări gradul de abstractizare a termenilor din structură, indicând, în același timp, afectivitatea emițătorului surprinsă prin mijloace lingvistice care caracterizează limbajul oral. Redăm, în continuare, câteva expresii din această categorie: **a semna în alb** = 1. a iscăli o poliță în care nu sunt specificate nici suma, nici scadența. 2. a acorda cuiva încredere deplină. 3. a semna un document înainte de a fi completat; **a lăsa apa cuiva** = a scoate cuiva o idee greșită din cap; **a-i arde călcâiele** sau **tălpile (după cineva)** = a fi îndrăgostit; **a-i arde buza după...** = a avea mare nevoie de ceva; **a arde pe cineva (cu vorba)** = 1. a critica aspru. 2. a ironiza; **a fi sub aripa** (cuiva) = a fi protejat (de cineva); **a-și ascuți ochii** (sau **văzul, privirea**) = a privi cu atenție; **a-și ascuți picioarele** = a se pregăti s-o ia la fugă; **a-și ascuți inima** sau **a se ascuți la inimă** ori **a i se ascuți inima** = a căpăta curaj; **a se așterne pe o treabă** = a se apuca serios de o treabă; **gură de aur** = persoană care vorbește mult și frumos, convingător; **a fi** (sau **a lăsa**) **(pe cineva) în banii săi** = a fi liber (sau a lăsa) să facă ce vrea; **a bate cu gâlceavă urechile cuiva** = a supăra cu plângeri; **a bate la ochi** (rar, **la urechi** sau **la auz**) = a atrage atenția, bănuiala prin neobișnuitul situației; **a-l bate pe cineva gândul** = a se gândi (insistent) la...; **a ține pe cineva în brațe** = a favoriza pe cineva.

1.1.9. Alt registru de utilizare bine reprezentat, cu mai multe subdivizări, care reflectă, vechimea acestor fapte de limbă și, în același timp, caracterul deschis al limbii este cel *învechit popular și învechit rar*. Din această categorie stilistică fac parte expresii care au la bază, de obicei, imagini inedite care desemnează mai ales experiențe, constatări sau fapte de viață din lumea rurală și tradițională: **a rămâne cu ața mămăligii** (îvp.) = a rămâne sărac lipit; **a avea peri răi** (îvp.) = a avea o boală de ochi provocată de genele prea lungi, care irită globul ocular; **a băga în** (sau **la**) **urechi** (îvp.) = a asculta cu mare atenție; **a avea (mare) clopot pe cap** (îvp.) = a avea o grijă mare; **a fâțâi coada (ca vulpea)** (îvp.) = a se comporta într-un mod care denotă viclenie; **a roade cojile cuiva** (îvp.) = a fi întreținut de cineva; **a băga** (pe cineva) **în mâinile cuiva** = a lăsa pe cineva la discreția sau în puterea cuiva; **a nu ști deschide gura** (îvr.) = a rămâne mut; **a-i fi** (cuiva) **drept** (îvr.) = a-i fi la îndemână (cuiva); **a face figură** (îvr.) = a însemna ceva (în societate); **a-i pune lacăt (cuiva)** (îvr.) = a obliga, a sili pe cineva să facă ceva; **a-i lega (cuiva) lingurile de gât** (îvr.) = a nu aștepta cu masa pusă pe cineva invitat, care a întârziat; a lăsa flămând pe cineva; **a-și lega unul și altul gura (de cineva)** (îvr.) = a bârfi.

2. În concluzie, utilizarea faptelor de cultură orală aparținând conștiinței colective în diferite registre stilistice reflectă nevoia omului de a se exprima nuanțat, invitând interlocutorul, printr-un alt fel de a spune, la reflecții asupra modului de a se raporta la diversele aspecte ce definesc și caracterizează existența umană.

Bibliografie

1. Blaga, Lucian, 1945, *Discobolul*, București, Editura Publicom.
2. Coșeriu, Eugeniu, 1996, *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandru, București, Editura Fundației Culturale Române.
3. Coteanu, Ion, 1973, *Stilistica funcțională a limbii române (stil, stilistică, limbaj)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România.
4. Gáldi, Ladislau, 1976, *Introducere în stilistica literară a limbii române*, București, Editura Minerva.
5. Gencărașu, Oana Aurelia, 2008, *Proverbul de la paremiologic la retoric. O abordare lexico-semantică și pragmatică a proverbului*, Oradea, Editura Universității.
6. Gheorghe, Gabriel, 1986, *Proverbele românești și proverbele lumii romanice. Studiu comparativ*, Editura Albatros.
7. Irimia, Dumitru, 1986, *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
8. Irimia, Dumitru, 1976, *Introducere în stilistica literară a limbii române*, București, Editura Minerva.
9. Milică, Ioan, 2009, *Expresivitatea argoului*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
10. Tabarcea, Cezar, 1982, *Poetica proverbului*, București, Editura Minerva.
11. Zafiu, Rodica, „A se cronică” (*Păcatele limbii*), în „România literară”, 11.07.2015, www.romlit.ro.
12. Zugun, Petru, 2008, *Unitatea limbii române realizată prin frazeologisme*, în „Revista română”, nr. 3 (53), p. 29-31.

Abrevieri

1. îvp. „învechit popular”
2. îvr. „învechit și rar”

NUMELE FRANCILOR ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Irina CROITORU,
Universitatea de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa”,
Iași, România

While presenting the Romanian historiography, it appears that Romanian authors preferred several forms of the name: franci, frânci, frănci or frânci. Such differences can be explained by the orthography typical of the period in which the work was written and not by the differences in terminological substance. The conclusion supports the idea of a linguistic uniformity in the franks' names, although the same cannot be said about the other names of the old Germanic populations.

Populație vest-germanică, alcătuită inițial din grupări războinice, în care intrau diverse grupe, precum *chamavi, bructeri, usipeti, chatti (batavi și matiaci), sicambri și ampsivari*, francii sunt menționați pentru prima dată în istorie, între anii 256 și 250 î. Hr. În cursul secolului al III-lea d. Hr., izvoarele menționează că francii erau împărțiți în *sali* (pe Rinul inferior) și *ripuari* (pe cursul Rinului mijlociu).¹ Întrucât izvoarele istorice și istoriografice sunt numeroase, se poate vedea o sinteză foarte bună, chiar dacă este mai veche, la Kurt Horedt.²

Nu vom detalia subiectul acum, el fiind binecunoscut istoricilor și lingviștilor, în ciuda numeroaselor opinii divergente. Dar se impune precizarea că, pentru detalii, mai ales privind influența francilor asupra formării limbii franceze, deosebit de utilă este binecunoscuta carte a

---

¹ H. Ament, *Franken*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 9, 1995, p. 387-414; H. H. Anton, *Franken*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, Walter de Gruyter, Berlin – New York, 9, 1995, p. 414-435; J. Filip, *Franken*, în *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, Band I [a-k], 1966, Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, Prague, p. 373-375; B. Krüger, *Franken*, în *Lexikon früher Kulturen*, Band 1 (A-L), VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1984, p. 275.

² K. Horedt, *Avarii*, în Daicoviciu ș.a., *Istoria României*, I, 1960, p. 715.

Henriettei Walter, cu prefața lui André Martinet, în traducerea Mariei Pavel, carte premiată cu Grand Prix de l'Académie Française în 1988.³ Autoarea afirmă aici: „Influența germanică se resimte mai întâi în vocabular, unde mai multe sute de cuvinte, în mare parte de origine francă, sunt incontestabil germanice... marea invazie francă din secolul al V-lea fusese precedată de o lungă perioadă de contacte constante între romani, celți romanizați și populații germanice”.⁴ Articolul de față reprezintă un extras prelucrat din volumul aflat în curs de publicare, *Numele de populații vechi germanice în istoriografia română*.⁵

În ciuda vastei bibliografii și a opiniilor istoriografice, originea lor este încă incertă, dar se acceptă ca axiomă că, sub conducerea lui Chlodwig (Clovis I), au alcătuit Imperiul Franc.

Astăzi nu contestă nimeni că numele francilor provine din lat. *franci*, gr. *φραγγι*, germ. *die Freien, Kühnen, Ungestümen, Frechen*, și este tradus în rom. „cei liberi”, „cei curajoși”, „cei impetuoși”, „cei îndrăzneți”.⁶

În istoriografia română consultată, până la tratatul de *Istoria românilor* ediția 2010, numele francilor apare în mai multe variante grafice: *franci, frânci, frânci* și *frînci*, prima fiind forma general acceptată astăzi.

Formele :

➤ FRANCI

Primul istoric care îi menționează este **Dionisie Fotino**, în *Istoria generală a Daciei...*, în ediția din 1859,⁷ carte tipărită inițial în alfabetul de tranziție, și în ediția din 2008⁸, în forma următoare: „Atunci generalul oștirilor romane din Italia, Decius, venind la orașul Arles din Galia, și unindu-se cu Teodoric, împăratul vizigoților, și cu Berobeu, împăratul **francilor** și al burgunzilor, și al altor popoare vecine, al cărora interes era să gonească pe huni, au plecat asupra Orleanului și au sosit tocmai când

³ Henriette Walter, *Limba franceză în timp și spațiu*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 1998, în special p. 34, 38-39.

⁴ *Ibidem*, p. 38.

⁵ Irina Croitoru, *Numele de populații vechi germanice în istoriografia română*, teză de doctorat coordonată de Constantin Frâncu, susținută la Universitatea „Al. I. Cuza”, în decembrie 2014, în curs de publicare la Casa Editorială Demiurg, Iași.

⁶ *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, nach der Überlieferung des klassischen Altertums bearbeitet von M. Schönfeld, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1911, p. 89-91; R. Wenskus, *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, 2. unveränderte Auflage, Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1977, p. 513-514; H. Beck, *Franken*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* von Johannes Hoops. Zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 9, 1995, p. 373-374.

⁷ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țerei Muntenesti și a Moldovei*, traducere de George Sion, tom. I-III, București, 1859, p. 84.

⁸ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei sau a Transilvaniei, Țării Muntenesti și a Moldovei*. Traducere din grecește de George Sion, , tom. I-III, București, Editura Valahia, 2008, p. 96.

Attila sfărâmasese porțile și lăsase orașul în prada soldaților săi”.

Aceeași formă este folosită mai târziu de **M. Kogălniceanu**, care publică opera lui **N. Costin**, în 1872,⁹ astfel: „Că *Africanii, Arapii, Mavritanii, Cartagenii, Römieni, Francii, Goții, Gepiții, Franțozii, Țimbrii, Humni* sevă Ungurii, Vandalii, Elanii, și alți strămoși a Frantuzilor, Nemților, Slovacilor, și Litvenii, adese se rădica de mergea într’acele părți a Apusului, ca la locuri bogate și calde și de odihnă.

În *Cursul de arheologie*, istoricul **A. I. Odobescu**, în ediția din 1877¹⁰, precum și cea din 1961,¹¹ menționează aceeași formă a numelui populației: „Alegându-și drept subiect de disertațiune inaugurală istoria primitivă a *francilor*, el lovi fără cruțare în prejudețele ridicole și vanitose ale timpului său și cuteză să tracteze de basne fără temei originile troiane ale primilor regi *merovingiani ai Franciei*; acest fapt se cualifică drept lipsă de respect și atac la maiestatea tronului și, pîrît fiind ministrului de către un istoric rival, abatele Vertot, junele Fréret stătu arestat vreo șase luni în Bastilia, unde, prin noi studii, se dezlipi din ce în ce mai mult de contactul ideilor și al oamenilor din timpul său”.

Gr. G. Tocilescu folosește aceeași formă în ambele ediții: în cea din 1880¹²: „Studiindu cu atentiune armele cari impodobescu pedestalulu Columnei, invetiati (797)¹³ au recunoscutu co / elle representa productulu artei nationale a poporulu dacu, ua arte care, sub multe privintie, aru avé mare analogie cu artea popóreloru barbare, cu a Saxoniloru, *Franciloru, Gothiloru*”, și în cea din 1900¹⁴: „Dar înfrângerea suferită în a. 626 dinaintea orașulu Constantinopole, aduse căderea repede a regatulu lor, care pe la finele secolulu al VIII fu prada Francilor, *Slavilor* și a *Bulgarilor*”.

A. D. Xenopol utilizează frecvent în scrierile sale această variantă a

---

⁹ N. Costin, *Cartea pentru Descalcatul dentăi a Țerei Moldovei și neamului moldovenesc*, în Kogălniceanu, *Letopisețele*, I, 1872, p. 51.

¹⁰ A. I. Odobescu, *Curs de arheologie. Istoria arheologiei. Studiu introductiv la această știință*, vol. I: *Antichitatea. Renașterea*. Prelegeri ținute la Facultatea de Litere din București, București, 1877, p. 209, p. 538.

¹¹ A. I. Odobescu, *Curs de arheologie. Istoria arheologiei. Studiu introductiv la această știință*. Vol. I: *Antichitatea. Renașterea*. Prelegeri la Facultatea de Litere din București, Editura Științifică, București, 1961, p. 309.

¹² Gr. G. Tocilescu, *Dacia înainte de romani. Cercetări asupra popoarelor cari au locuit tierile române de a stânga Dunării, mai înainte de conuista acestor tieri de cotra imperatoriul Traian*, București, 1880, p. 405-406 (fără diacritice, n. I.C.).

¹³ Ferdinand de Lasteyrie, *Essai de restitution d’un des boucliers daces, représenté sur les bas-reliefs de la Colonne Trajane*, in *Comptes-rendus des séances de l’Acad. des Inscr.*, juillet-août 1868, Paris; Vilh. Fröhner, *La Colonne Trajane*, Editions Rotschild, Paris, 1872, vol. I: *Introduction* (nota autorului).

¹⁴ Gr. G. Tocilescu, *Istoria românilor*, Editura Autorului, București, 1900, p. 86.

numelui. În *Teoria lui Rösler*, ediția din 1884,¹⁵ avem nu numai forma, ci și numele țării: „Dacă deci **Francii** sunt numiți Valachi in totalitatea popoarelor care făceau parte din împărăția lor, atunci se înțelege de la sine că Germanii **Franciei** răsăritene sunt și ei cuprinși sub acest nume”.¹⁶ Aceeași formă este păstrată în *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția 1888,¹⁷ ediția din 1925¹⁸ și din 1985,¹⁹: „La nordul Dunărei inferioare nu exista însă pe atunci nici un alt stat care să fi putut împiedica lățirea bulgarilor către această parte; căci **francii**, deși bătuse pe avari, se opriseră cu întinderea stăpînirii lor, la Dunărea mijlocie, și nu se coborîseră asupra Daciei, către Dunărea inferioară.”

După *Teoria lui Roesler*, **O. Jäger**, în traducerea *Istoriei romanilor* din 1885²⁰ utilizează aceeași formă: „**Francii**, o nouă conglomeratie de popore germane, devastază Galia, și Alemanii, o altă conglomeratie tot de popore germane, Alsația; unele cete d’ale celor dintâiu străbătură peste Pirinei, ba chiar și peste strîmtórea gaditanică pînă la *Mauretania*”.

În *Istoria romanilor*, publicată la Cernăuți, în 1899²¹, **C. Kogălniceanu** menționează: „Pe la începutul vécului al IX-lea începură chiar luptele Bulgarilor cu **Francii** pentru posesiunile lor dincóce de Dunăre”, fără a schimba forma, pe care o regăsim și la **N. Densușianu**, *Dacia preistorică*, în ediția 1913²² și din 1986²³: „După această genealogie, de la *Erminus* sau *Armen* își trăgeau originea lor goții, walagoții, wandalii, gepizii și saxonii; din Inguo sau Negro descindeau burgunzii, thuringii, langobarzii și bavarii; iar *Istio* este părintele comun al romanilor de lîngă Rhen, al britonilor, **francilor** și alamanilor”.

Investigația continuă în mod necesar cu opera lui **N. Iorga**. În *Istoria poporului românesc*, ediția din 1922²⁴ istoricul folosește forma actualizată:

---

¹⁵ A. D. Xenopol, *Teoria lui Rösler. Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană*, Iași, 1884, p. 110.

¹⁶ Rom. Stud., p. 80 (nota autorului).

¹⁷ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana. Vol. I Istoria veche. Din vremile cele mai vechi până la întemeierea țărilor romîne (cu patru hărți)*, Iași, 1888, p. 398-399.

¹⁸ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana*, vol. II. *Năvălirile barbare (270-1290)*, ediția III-a, îngrijită de I. Vlădescu, Editura „Cartea românească”, București, 1925, p. 79.

¹⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana. Vol. I Dacia anteromană, Dacia romană și năvălirile barbare. (513 înainte de Hr. – 270 după Hr.)*, Ediția a IV-a, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 312.

²⁰ O. Jäger, *Istoria romanilor*, București, 1885, p. 508; traducere anonimă; pe un exemplar din B. C. U. Iași (III-10.484) este scris de mână „trad. de Ioan Hodoș”; în catalogul B.C.U. Iași, autorul trebuie căutat la *Jaeger*.

²¹ C. Kogălniceanu, *Istoria românilor*, Cernăuți, 1899, p. 18.

²² N. Densușianu, *Dacia preistorică*, prefață de C. I. Istrati, București, 1913, p. 770.

²³ N. Densușianu, *Dacia preistorică*, ediția a II-a, text stabilit de Victorela Neagoe, studiu introductiv și note de Manole Neagoe, Editura Meridiane, București, 1986, p. 505.

²⁴ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, traducere din limba germană de Otilia Teodoru-Ionescu, vol. I, București, 1922, p. 86.

„Se credea chiar că prin ultimele biruinți și *foedera* s-ar fi rezolvit definitiv chestia gotică, dușmanii de atâta vreme fură socotiți ca o *gens amica*, ca o ramură germanică aliată, ca și **Francii**”²⁵, ca și în *Istoria românilor*, ediția din 1936²⁶ și din 1988²⁷: „De altminteră în amintirea fîrzie, tot ce apare ca forță opusă Romei, suevi, alamani, **franci**, goți chiar, nu reprezintă altceva decît asemenea asociații militare defensive.”. Mergem la volumul II, ediția din 1992²⁸, unde găsim: „De fapt, și **franci**, cine știe ce resturi celtice din Galația asiatică, s-ar fi așezat la Marea Neagră, dar ei ar fi furat vase cu care se întorc prin Strîmtorile lui Hercule”²⁹. În *Latinii din Orient*, în prima ediție românească, din 2014, traducătoarea Sanda-Maria Ardeleanu folosește forma actualizată, cum era și firesc.³⁰

În *Originea românilor*, ediția princeps din 1923³¹; Al. Philippide îi menționează în aceeași formă: „Acelaș lucru e povestit de Zosimus I, 71, care însă, în mod greșit, în loc de Gipedî, Grauthungî, Vandulî pune **Francî**”.

Apare însă curînd inegalabila colecție de documente a lui G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, cu traduceri din izvoarele antice: **Priscus**, în 1936³², unde regăsim numele francilor: „În cele din urmă îi se păru că e mai bine să pornească la războiu și să se lupte în apus, lupta avînd să o dea nu numai cu Italiciei, ci și cu Goții și cu **Francii**; împotriva celor din Italia pentru ca să ia pe Honoria cu toate bogățiile ei, împotriva Goților pentru ca să facă pe placul lui Genserich”. **Ammianus**, publicat în volumul din 1939³³, precizează: „Grațian, aflînd despre toate acestea cu mare groază, și-a rechemat cohortele ce le trimisese înainte în Pannonia și, dînd ordin să vină la sine și altele pe cari în prevederea sa dispusese să fie reținute în Galia, a numit de comandant pe Nannian, un general de o virtute încercată, alipindu-i de coleg , cu o egală putere, pe Mallobaudes, comes domesticorum, și **rege**

---

²⁵ Ammianus, XXVII, v, 1, apud Iorga, *Istoria poporului românesc*, traducere din limba germană de Otilia Teodoru-Ionescu, vol. I, București, 1922, p. 86.

²⁶ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, *Sigiliul Romei*, București, 1936, p. 107.

²⁷ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, *Sigiliul Romei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 89.

²⁸ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol II. *Oamenii pămîntului (pînă la anul 1000)*, Editura Enciclopedică, București, 1992, p. 47.

²⁹ Zosim, I, 71, și Eumenius, *Panegiricul lui Constantin*, c. 18.

³⁰ N. Iorga, *Latinii din Orient. Conferințe prezentate în ianuarie 1921 la Collège de France/ Les Latins d'Orient. Conférences données en janvier 1921 au Collège de France*, traducere de Sanda-Maria Ardeleanu, ediție îngrijită, note și indice general de Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2014, p. 33, 41.

³¹ Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. I: *Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923, p. 298.

³² Priscus Panites, *Ambasadele*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*. Vol. VIII: *Ambasadele lui Priscus*, București, 1936, p. 81-137, p. 125.

³³ Ammianus Marcellinus, *Istoria romană în 31 de cărți*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*. XIII. Ammian Marcellin, *Războiul cu goții*. Tipografia „Bucovina”, București, 1939, p. 90 (text, traducere [din latină] și comentarii de G. Popa-Lisseanu).

al *Francilor*, un bărbat războinic și viteaz”. **Iordanes**, tradus tot în 1939³⁴ folosește aceeași formă: „Boerebista, primind pe Deceneu, i-a dat o putere aproape regească; după sfatul acestuia, Goții au început să pustiască teritoriile Germanilor, pe cari acum le stăpânesc *Francii*”.

Forma numelui francilor, așa cum apare în izvoarele antice traduse de Popa-Lisseanu, se regăsește și la **Cantemir**, în *Istoria moldo-vlahica*, în ediția din 1983³⁵: „Vandali [Vandali], vecini cu mlaștina Meotida, mînați de foame, s-au tras către gemanii pe care îi numesc astăzi «*franci*» [*Francos*] și către râul Rin [*Rhenum*], luîndu-i în tovărășie cu ei pe alanii cei de neam gotic [*Gotthica*]: Procopius, *Războiul cu vandalii*, Cartea 1, Capitolul 3”.

În *De originibus populorum Transylvaniae* - târziu publicată în traducere -, în vol. I din 1991,³⁶ **Budai-Deleanu** afirmă: „Drept urmare, solii s-au întors la ai lor fără să fi dobândit nimic, iar avarii, aflând de acest răspuns, de teamă ca împăratul să nu-i atace și înspăimîntați de vestea apropierei turcilor, au năvălit în provincia *francilor*, anume în cea care, îi revenise, după moartea lui Clotar, lui Sigibert, unul din cei patru fii ai săi, sub numele de Austrasia”.

➤ FRÂNCI

Această variantă este utilizată de:

- **Gh. Șincai**, în *Hronica românilor*, ediția din 1886³⁷: „Faramund craiul *Frâncilor*, ce se numesc acuma Franțozî, în anul acesta s-au așezat întâiu în Gallia, și au pus temeiul crăimeî franțozești; precum și Vallia tot întru acesta an au pus temeiul crăimeî Visi-Gothicești în Tolosa”³⁸,

- de **N. Densușianu** în *Dacia preistorică*, ediția din 1913³⁹, în notă,

- de **C. Cantacuzino** în *Istoria Țării Românești*, ediția din 1944⁴⁰ unde scrie următoarele: „Iară alții acolo, rămăind, să papistășescu, și așa înpotriva orthodoxiei cestorlalți a îmboldi și a înghimpa să ascut și scriu, măcar că-i și batjocoresc *Frâncii*, zicându-le că dăscăliile lor, adecăte ei, Elinii, au fugit și au mers la dâșșii, la Romani”.

³⁴ Iordanes, *Getica*, în G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*. XIV. Iordanes [*Getica*]. București, 1939, p. 97.

³⁵ D. Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, tom I: *Istoria moldo-vlahica*, ediție critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cîndea, Editura Academiei, București, 1983, p. 155.

³⁶ I. Budai-Deleanu, *De originibus populorum Transylvaniae*, ediție de Ladislau Gyêmánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyêmánt, note și traducere de Ladislau Gyêmánt, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1991, p. 104.

³⁷ Gh. Șincai, *Hronica românilor și a mai multor neamuri*, t. I, București, 1886, p. 118.

³⁸ Catona in Synop. Cronol.

³⁹ N. Densușianu, *Dacia preistorică*. Prefață de C. I. Istrati, București, 1913, p. 361 nota.

⁴⁰ C. Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești întru care să cuprinde numele ei cel dintâi și cine au fost locuitorii ei atunci*. Ediție de pe un manuscris necunoscut, îngrijită și comentată de N. Cartoian și Dan Simonescu, Scrisul Românesc, Craiova 1944, p. 54.

➤ FRĂNCI

Această variantă este utilizată doar de **C. Cantacuzino**, în *Istoria Țării Românești*, ediția din 1944⁴¹ după cum urmează: „Care dupre aceia mai pe urmă stricând-o într-acest feliu au venit și au rămas, precum și astăzi iaste; așa făcând cum Ispanii, și Galii, și Italianii, adecâte Spaniolii, Franțozii și **Frăncii** (că așa le zic ei), au făcut”. Observăm că autorul folosește atât varianta de *franci*, cât și de *frănci*, deci ultima formă poate fi o eroare grafică.

➤ FRÎNCI

Această grafie se întâlnește numai la **N. Costin**, în ediția din 1976⁴² („Că africanii, arapii, mavritanii, cartaghenii, râmlienii, **frîncii**, gotii, ghepidii, franțozii, țimbrii, humnii sau unгурii, vandalii, elanii și alți strămoși a franțozilor, nemților, slavacilor și litveni, adesea să rîdica de mergea într-acele părți a apusului, ca la locuri calde și bogate și de odihnă”) și de **N. Densușianu**, în *Dacia preistorică*, numai într-o notă din ediția 1986⁴³.

Trecând în revistă opiniile istoriografice de mai sus, se poate constata că numele populației francilor, strămoși ai francezilor de astăzi, se regăsește cu o uimitoare uniformitate lingvistică, în forma *franci*, cel mai devreme în cronica lui N. Costin. Varianta generalizată, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, rămasă în uz până în prezent, *franci*, este ușor concuroasă de forma *frănci*, așa cum îi numește N. Costin (uneori *frînci*) sau *frănci*, care se întâlnește rar, doar la C. Cantacuzino și N. Densușianu. Se poate afirma că diferențierile pot fi explicate prin grafia în uz la data publicării edițiilor respective și nu prin schimbări lingvistice de fond, afirmație care nu poate fi susținută în cazul altor nume de populații vechi germanice, asupra cărora vom reveni cu alt prilej.

Etnonimul *franci* a schimbat domeniul etnolingvistic german cu cel roman, populația veche germanică dând, în Evul Mediu timpuriu, chiar numele țării⁴⁴. Este foarte interesant de urmărit în opera lui N. Iorga, folosirea concomitentă a termenilor *Franța* și *Francia*, chiar pentru epoca modernă, nu numai pentru cea medievală, și de stabilit diferențierea sensului dat, căci,

---

⁴¹ C. Cantacuzino, *Istoria Țării Rumânești întru care să cuprinde numele ei cel dintâi și cine au fost locuitorii ei atunci*, Scrisul Românesc, Craiova 1944, p. 50.

⁴² N. Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei, de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, Opere, vol. I, Editura Junimea, Iași, 1976, p. 27.

⁴³ N. Densușianu, *Dacia preistorică*. Ediția a II-a. Text stabilit de Victorela Neagoe, studiu introductiv și note de Manole Neagoe, Editura Meridiane, București, 1986, p. 255 nota.

⁴⁴ Henriette Walter, *op. cit.*, p. 38: „Însuși termenul *Francia* «France» care nu apare în literatură decât în secolul al III-lea (la Ausonius și Ammianus Marcellinus, pentru a desemna doar regiunea ocupată de franci pe malul stâng al râului Meuse, spre vărsare), a fost creat probabil în secolul al II-lea. El a fost folosit pentru a denumi Galia de Nord numai după secolul al VI-lea.”

cu siguranță, autorul a avut în minte o ipoteză, acum încă neidentificată și neformulată, pentru care a avut această opțiune. Ca substantiv, termenul *franc* a avut sensul arhaic „monedă de mică valoare” înaintea leului („n-am un franc/sfanț”), iar ca adjectiv, are și astăzi valoarea semantică de „liber”, „cinstit, sincer”.

În aceeași măsură ar fi interesant de urmărit faptul că, în mentalul unor români instruiți, destui de puțini de altfel, chiar foarte devreme, în secolul al XVI-lea, numele *frânci* le era atribuit italienilor: pe un *Pateric*, manuscris slavon, găsim mențiunea: „italii se numesc frânci”.⁴⁵ În condițiile în care spațiul românesc era izolat geografic prin dependența politică de Imperiul Otoman, până la Tratatul de la Adrianopole (1829), românii nu puteau afla informații despre francezi decât în mod accidental, până în secolul al XVIII-lea (de exemplu, Despot vodă nu ar fi avut niciun interes să povestească în Moldova despre studenția sa de proastă reputație și despre acuzația de crimă de la Montpellier, din 1547). Confuzia rămâne încă neexplicată.

Bibliografie

- Filip J. (ed.), *Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas*, Band I [a-k], 1966, Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, Prague, vezi vocea lui Filip J., *Franken*, p. 373-375.
- Hermann J. (ed.), *Lexikon früher Kulturen*, Band 1 (A-L), VEB Bibliographisches Institut, Leipzig, 1984, vezi vocea Krüger B., *Franken*, p. 275.
- Hoops J. (ed.), *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, zweite, völlig neu bearbeitete und stark erweiterte Auflage unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter, Walter de Gruyter, Berlin-New York, 9, 1995, vezi *Franken*, semnat de: Ament H., p. 387-414, Anton H. H., p. 414-435, Beck H., p. 373-374.
- Schönfeld M. (ed.), *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*. Nach der Überlieferung des klassischen Altertums, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1911, p. 89-91.
- Stampfuß R., *Die Franken*, în H. Reinerth (ed.), *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, vol. I, Leipzig, 1940, p. 161-295.
- Wenskus R., *Stammesbildung und Verfassung. Das Werden der frühmittelalterlichen gentes*, 2. unveränderte Auflage, Böhlau Verlag, Köln-Wien, 1977, p. 513-514.

---

⁴⁵ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, vol. I (1425-1750)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 122.

PRELIMINARII LA O DESCRIERE A CONCEPTULUI DE TIP LINGVISTIC LA EUGENIU COȘERIU

Dorel FÎNARU

Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

In this study we are trying to draw the main coordinates of a concept not only originally profound, but also outright fundamental for the complex architecture of Coseriu's integral linguistics. The linguistic type, as the last structural level of virtual technique, contains the language's functional principles and technical categories: types of procedure, functions, differences, oppositions and structures that characterise it.

0. Eugeniu Coșeriu arătase încă din 1952, într-un studiu devenit celebru în istoria lingvisticii, *Sistema, norma y habla*¹, că ar trebui să distingem într-o limbă un plan al realizării concrete (*vorbirea, discursul*) și un plan al tehnicii virtuale (*competența*) compus din trei paliere: *norma, sistemul și tipul lingvistic*. Sintetizând diferite observații, făcute în mai multe studii², obținem următoarea reprezentare schematică a conceptului de *limbă istorică* la E. Coșeriu (vezi schema 1).

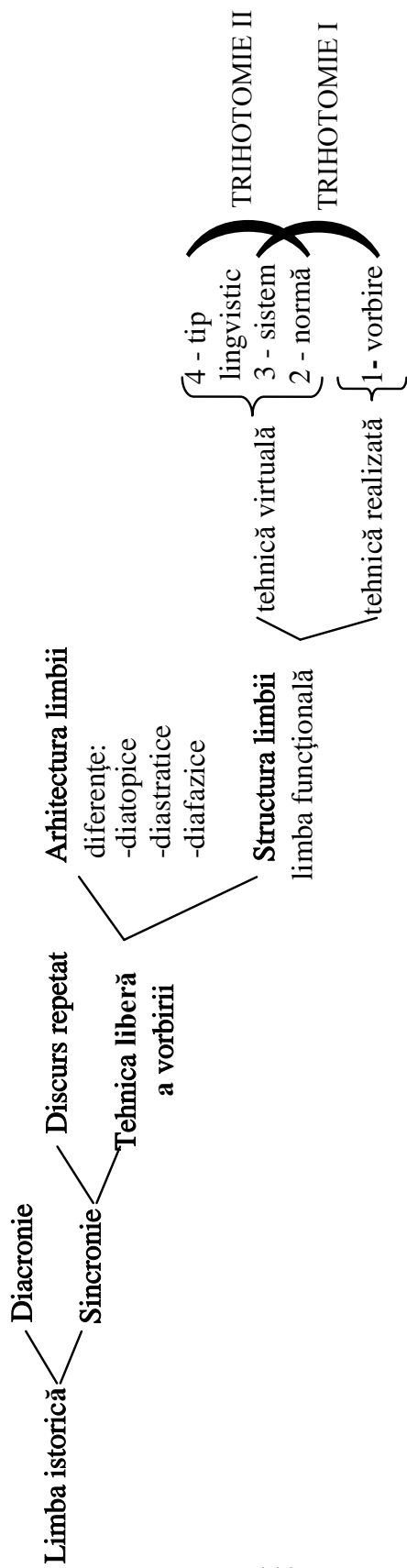
Nivelurile *tehnicii lingvistice* sînt, în concepția coșeriană, „tehnica efectiv realizată și care poate fi transmisă ca limbă deja produsă (*norma limbii*), tehnica în ipostaza de sistem de opoziții funcționale și de procedee (*sistemul limbii*) și tehnica în ipostaza de sistem al tipurilor de funcții și de procedee sau, mai curînd, ca sistem de principii ale producerii limbajului, principii subiacente funcțiilor și procedeele unei limbi (*tipul lingvistic*).”³

---

¹ *Sistema, norma y habla*, Montevideo, 1952. Trad. rom. *Sistem, normă și vorbire*, în vol. Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală*. Cinci studii, Ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 11-114.

² V. *Sincronía, diacronía y tipología*, în *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas* (Madrid, 1965), vol. I, Madrid, 1968, p. 269-283; *El sistema verbal románico*, Siglo XXI editores, Mexico DF-Madrid, 1996, p. 36-37; *Sistem, normă și tip*, în vol. *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 275-284.

³ *Nu există schimbare lingvistică*, în vol. *Omul și limbajul său*. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală, Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînar, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2009, p. 329.

Schema 1

În privința structurii limbajului, observăm că *vorbirea* corespunde aproximativ lui *parole, norma și sistemul* corespund în ansamblu conceptului saussurian de *langue*, în schimb tipul lingvistic este un concept (un nivel de structurare) care nu se regăsește la Ferdinand de Saussure. Mai presus de sistem, – afirmă Coșeriu – *tipul lingvistic* conține principiile funcționale și categoriile tehnice ale unei limbi: tipurile de procedee și de funcții, categoriile de distincții, opoziții și structuri care o caracterizează. Prin urmare, tipul lingvistic reprezintă coerența și unitatea funcțională a diferitelor secțiuni ale unui sistem. Cu toate acestea, poate să corespundă mai multor sisteme (după cum, pe de altă parte, același sistem poate să corespundă mai multor norme).

1. De exemplu, în limbile romanice – cu excepția francezei moderne – avem ca principiu tipologic distincția de bază între funcții „neactuale” sau „nerelaționale” (ca genul și numărul) și funcții „actuale” sau „relaționale” (cum ar fi cazul – ca funcție – sau comparația), distincție care, în forme material diferite, dar în mod ideal identice, găsește numeroase aplicări în diferite secțiuni ale sistemelor lingvistice respective: în secțiunea numită morfologie și în sintaxă, în sintaxa formelor nominale și verbale și în secțiunea propoziției și a frazei, în lexic și în formarea cuvintelor.”¹ Dezvoltând și rafinând observațiile cu privire la tipologia limbilor romanice, Coșeriu sublinia următoarele: „tipul limbilor romanice (cu excepția francezei moderne) este guvernat de un principiu general: ‘determinări interne (paradigmatiche) pentru funcționări interne (non-relaționale) și determinări externe (sintagmatiche) – adică expresii *perifrastice* – pentru funcționări externe (relaționale)’. Și acest principiu a fost aplicat în aceste limbi începând chiar cu latina vulgară: când era vorba de funcțiile non-relaționale (cum ar fi numărul, genul, timpurile primare ale verbului), expresia paradigmatică a fost menținută sau a fost sistematic reluată și dezvoltată, iar când avea funcții relaționale (ca în cazul comparației), expresia paradigmatică a fost sistematic abandonată sau redusă (și acest fenomen continuă încă în zilele noastre: a se vedea, de exemplu, reducerea formelor cazuale ale pronumelor personale). Dacă limbile romanice, mai ales cele din spațiul mediteranean, de la portugheză la română, se aseamănă atât de izbitor, acest lucru se datorează nu numai bazei lor materiale comune și influenței reciproce, ci, mai ales, pentru că au fost create istoric prin aceeași tehnică, mai ales la nivelul tipului lingvistic. S-a vorbit, în acest sens, de ‘tendințe’ comune. Dar termenul ‘tendință’ (sau ‘trend’) desemnează o noțiune formală: *in concreto*, este vorba de aplicarea progresivă a acelorași principii de producere lingvistică.”²

---

¹ Eugeniu Coșeriu, *Leții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvînt înainte de Mircea Borcilă, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 284.

² *Nu există schimbare lingvistică*, p. 330.

În urmă cu patruzeci de ani, Coșeriu aprecia că tipologia lingvistică, în sensul original, autentic și profitabil din punct de vedere științific, se afla la începuturile sale. Situația nu pare a se fi schimbat prea mult pînă astăzi: „ceea ce se face în prezent sub eticheta de *tipologie lingvistică* nu este, de cele mai multe ori, decît gramatică contrastivă, făcută la nivelul sistemelor, și clasificare tautologică a unor procedee idiomatice.”³

Dincolo de *sistem*, urmînd căi diferite, putem ajunge la *schema* limbii funcționale, în glosematica lui Hjelmslev, sau putem ajunge la *tip*, în lingvistica integrală a lui Coșeriu, avînd în vedere analogia structurală a diverselor domenii ale sistemului: „Tipul lingvistic este unitatea ideală a funcționării structurale a unei limbi în diversele domenii ale sistemului său, de exemplu la substantiv și la verb, la formarea cuvintelor, la construcția frazei etc. Dat fiind că fiecare limbă este în sine o tehnică, tipul lingvistic reprezintă cea mai înaltă unitate tehnică.”⁴

2. În cîteva studii remarcabile, în primul rînd prin puterea de sinteză, Emma Tămăianu-Morita observă⁵ că tipologiile de procedee lingvistice sînt, în viziune coșeriană, tipologiile morfosintactice parțiale și tipologia morfosintactică globală:

„*Tipologiile morfosintactice parțiale* propun „tipuri” precum: limbi SOV/SVO, limbi ergative / acuzative, limbi cu sau fără articol. Pentru tipologiile parțiale, „tipul” reprezintă de fapt *o clasă de limbi*, delimitată prin anumite trăsături / caracteristici izolate [...] clasă care se obține operînd un fel de *cross-sections* în limbile reale.

Tipologia morfosintactică globală propune „tipuri” precum: limbi flexionale, aglutinante, izolante, încorporante. Aceasta este o tipologie *globală* a procedeeleor lingvistice, altfel spus o *tipologie abstractă a metodelor de structurare a limbii*, în care „tipurile” reprezintă fascicule de procedee, tipuri de procedee, constructe ideale care nu se regăsesc ca atare în limbile reale, ci doar *se realizează* în limbi într-o măsură mai mare sau mai mică (Coșeriu, 1983: 273-274). „Tipul” este inevitabil un *construct*, avînd, în consecință, numai valoare metodologică.

Nici una dintre aceste tipologii nu reflectă în mod autentic structurarea unei limbi „reale”, i.e. structurarea limbilor așa cum sînt ele în individualitatea lor istorică. Într-o asemenea înțelegere a „tipului”, problema

---

³ *Lecții ...*, p. 284.

⁴ *El sistema verbal románico*, p. 37.

⁵ Vezi îndeosebi *Cîteva distincții conceptuale de bază într-o tipologie textuală de orientare integralistă*, în rev. „Limba română”, Chișinău, nr. 4-6, 2006. O discuție mai amplă în subcap. 2.5. *O analogie: tipologia „reală” și „integrală” a limbilor*, în Emma Tămăianu, *Fundamentele tipologiei textuale. O abordare în lumina lingvisticii integrale*, Editura Clusium, Cluj, 2001, p. 49-59.

esențială pentru limbile reale se rezumă la a vedea ce metode de structurare se realizează în ele și în ce proporție: a descoperi „principiul acestui amestec” [de diverse metode] (Humboldt, 1836, 217; trad. rom. 2008).” Autoarea urmărește diferențele existente între tipologia integrală a limbilor și tipologiile de procedee lingvistice, plecând de la premisa că „în timp ce tipologiile morfosintactice, fie ele „globale” ori „parțiale”, sînt doar „tipologii” (categorizări) ale procedeele lingvistice, tipologia integrală este o tipologie a limbilor ca atare, a limbilor „reale”.”

În consecință, „Pentru „tipologiile de procedee lingvistice”, „tipul” este fie o clasă de limbi delimitată prin anumite trăsături (într-un set care poate fi mereu altfel selectat), fie un construct ideal care se realizează într-o măsură mai mare sau mai mică în limbile istorice. În schimb, pentru tipologia integralistă, tipul lingvistic este un nivel al structurării semantice și materiale a fiecărei limbi, și anume: „nivelul tipurilor și categoriilor de funcții și procedee, al principiilor unitare în structurarea semantică și materială a unei limbi” (Coșeriu, 1983: 274).

Consecințele acestei înțelegeri configurează tot atâtea aspecte sub care se manifestă diferența fundamentală dintre tipologia integrală a limbilor și tipologiile de procedee lingvistice.

(1) Tipologia integrală *nu privește „morfosintaxa”* în sens restrîns (forme și construcții care apar ca atare într-o limbă), ci *funcțiile semantice* corespunzătoare acestora, mai exact tipurile și categoriile de funcții, ca „unități funcționale mai înalte și mai cuprinzătoare”, „principiile funcționale ale structurării semantice în fiecare limbă” (Coșeriu, 1983: 269).

(2) Tipologia integrală urmărește așadar *să descopere conexiuni funcționale cuprinzătoare* („weitgreifende funktionale Zusammenhänge”), care motivează structuri și funcții din mai multe zone ale limbii – de la morfosintaxă și pînă la vocabular sau chiar fonologie. Un exemplu în acest sens îl constituie principiul tipologic identificat de Coșeriu în limbile romanice (determinări interne pentru funcții interne și determinări externe pentru funcții externe – Coșeriu, 1983a: 270).

(3) Tipologia integrală se situează la palierul structural (nivelul funcțional) propriu-zis al *tipului*, adică al „principiilor și categoriilor structurării (*Gestaltung*) unei limbi”, pe când tipologiile morfosintactice rămîn de fapt la palierul *sistemului* limbii (Coșeriu, 1983: 270).

(4) *Tipul nu este dat dinainte*, în calitate de set de criterii clasificatorii selectate convențional, ori de construct / tipar, ci trebuie identificat („descoperit”) în limbile reale, prin conducerea faptelor sistemice la unități superioare și principii funcționale *care nu sînt constatabile empiric ca atare*. Așadar, calea investigației tipologice nu este descendentă, de la criterii / tipare abstracte înspre ilustrarea lor în sistemele limbilor, ci ascendentă, de la sistem înspre tip (Coșeriu, 1983, 277).

(5) O „conexiune” tipologică *nu este o simplă coprezență uzuală* de fapte sau trăsături sistemice constatată empiric, ci o autentică unitate funcțională de nivel superior care *explicită* unitar zone diferite ale sistemului și îi relevă manifestările, în perspectivă sincronică și diacronică (Coșeriu, 1983a, 278).

(6) Pentru decelarea unor asemenea principii *nu importă factorii de „statistică materială”*, chiar dacă ei există (Coșeriu, 1987: 61). De asemenea, „coprezența” de caracteristici nu oferă prin ea însăși motivația tipologică, ci are, eventual, doar valoare euristică, de indiciu pentru descoperirea principiilor tipologice. La fel, similitudinea stabilită empiric între diverse sisteme (în cadrul unei abordări contrastive) poate avea valoare euristică, urmînd să se verifice în fiecare caz dacă analogiile pot fi derivate sau nu din principii de structurare analoge (Coșeriu, 1983: 277).

(7) În consecință, tipologia integrală a limbilor *nu știe dinainte nici care este tipul unei limbi, nici ce tipuri/cîte tipuri pot exista*. Tipologia limbilor reale nu se poate construi ca o matrice deductivă, deoarece tipurile: (I) sînt descoperite progresiv, printr-o cercetare funcțională coerentă, dusă pînă la ultimele ei consecințe, și (II) au propria lor structură și dinamică interioară, nefiind vorba de „tipuri unitare, strict omogene” (Coșeriu, 1983: 278).⁶

3. Un nume invocat adesea, atunci cînd Coșeriu vorbește despre tipul lingvistic, este cel al lingvistului ceh Vladimir Skalička (1909-1991), reprezentant al perspectivei funcționale dezvoltate de Școala lingvistică de la Praga în anii '60 ai secolului trecut. Pentru Skalička, un *tip lingvistic pur* nu este decît un construct teoretic. Sistemul oricărei limbi istorice nu este decît o combinație de tipuri diferite, adică de fascicule de trăsături gramaticale în care prezența unora antrenează și favorizează prezența simultană a altora. O limbă are o structură dominată, în general, de un tip dominant. Această concepție va fi preluată de noile orientări din tipologia lingvistică de la sfîrșitul veacului al XX-lea. E vorba de o tipologie ce urmărește descrierea și analiza raportului între structura gramaticală de suprafață și structura semantică de adîncime.⁷ Perspectiva funcțională a Școlii de la Praga se concentra în segmentarea enunțului în *temă* și *remă*. Acestea sînt noțiuni ale structurii profunde (semantice) ale oricărei limbi și relevînd, prin urmare, existența universalilor lingvistice. La nivelul structurii de suprafață, *tema* și *rema* se exprimă prin diferite mijloace gramaticale. În lucrarea *Ein „typologisches Konstrukt”*⁸, Skalička postulează existența a cinci constructe

⁶ Emma Tămăianu, *Cîteva distincții conceptuale...*

⁷ V. și comentariile lui Ivo Vasiljev, *La perspective fonctionnelle de la phrase et la typologie* (www.eer.cz).

⁸, Publicat în Josef Vachek (ed.), *Travaux linguistiques de Prague*, vol. 2: *Les problèmes du centre et de la peripherie du systeme de la langue*, Praga-Paris, 1966, p. 157-163.

tipologice, care pot fi dominante într-o limbă istorică: 1. *flexionar* ca în latină sau cehă; 2. *aglutinant* ca în maghiară sau japoneză; 3. *izolant* sau *analitic* ca în franceză sau engleză; 4. *polisintetic* ca în vietnameză și chineză; 5. *cu flexiune internă* ca în arabă. După cum se poate observa, sensul termenilor *izolant* și *polisintetic* este diferit, la lingvistul ceh, de uzajul tradițional. El consideră, de pildă, că limbile amerindiene din America de Nord nu sînt prototipuri ale tipului polisintetic, așa cum se consideră în tipologia tradițională.

Discipolul său, lingvistul Petr Sgall, considera că, din această perspectivă, una dintre diferențele principale este aceea care opune, pe de o parte, limbile în care ordinea cuvintelor este liberă (sau mai exact limbile în care locul elementelor este în primul rînd determinat de segmentarea frazei în *temă – remă*) și restul limbilor. În prima categorie ar intra vedica, hitita, greaca, latina și alte limbi indoeuropene vechi sau majoritatea limbilor slave. În aceste limbi ordinea cuvintelor este determinată în primul rînd de gradarea dinamică a expresiei. În schimb, în limbile izolante (analitice) ale Europei occidentale de astăzi, segmentarea *temă – remă* este exprimată prin diverse mijloace (ordinea cuvintelor, intonație, construcții gramaticale). Al treilea grup important este format din limbile (mai ales din Asia orientală, dar și din Africa) care utilizează pentru segmentarea *temă – remă* mijloace morfologice (în majoritatea cazurilor particule polisintetice sau afixe aglutinante).⁹ De pildă, în limbile dominate de tipul flexionar apare o alternanță de rădăcini (eventual cu o singură desinență pentru o formă lexicală dată), ceea ce implică un amalgam de funcții ale desinențelor (acestea pot exprima, simultan, cazul, numărul și genul sau persoana, numărul, timpul și modul).¹⁰

4. Într-una dintre conferințele în care Coșeriu vorbea despre *Concepția mea despre limbaj și lingvistică și receptarea ei în diferite țări din lume*¹¹, învățatul român încerca o trecere în revistă a etapelor din evoluția concepției sale și încerca să reamintească tot ce se poate recupera sau a fost recuperat în lingvistica integrală în comparație cu alte curente lingvistice, în special cu structuralismul: „Am vrut să văd care este adevărul lingvisticii structurale cu privire la sistemele omogene și atunci am văzut acolo că era nevoie mai întîi să distingem cel puțin trei planuri diferite: *planul normei*, *planul sistemului* de opoziții și *planul principiilor sau al tipului lingvistic* în

---

⁹ Cf. Petr Sgall, *Zur Typologie der Thema-Rhema-Gliederung*, în vol. *Studien zum Tschechischen, Slowakischen und Deutschen aus vergleichender Sicht*, Karl-Marx-Universität, Leipzig, 1982, p. 173-185.

¹⁰ Cf. Vladimír Skalička, Petr Sgall, *Praguian typology of languages*, în Philip A. Luelsdorff (ed.), *The Prague School of structural and functional linguistics: a short introduction*, John Benjamins, Amsterdam, 1994, p. 348.

¹¹ Publicată în rev. „Limba română”. Chișinău, nr. 6, 1998, p. 13-17.

fiecare sistem lingvistic. De aici, această deosebire dintre sistem și normă, ce are loc cu totul precis în concepția mea, și deosebirea dintre sistem și tip lingvistic și planul de principii ale unei tehnici istorice a limbajului.

Unde se poate dezvolta aici lingvistica integrală ?

În cadrul structuralismului se poate dezvolta o lingvistică a normei care n-a fost dezvoltată, se poate dezvolta o tipologie lingvistică care din nou n-a fost dezvoltată, ea era, chiar, ignorată de Ferdinand de Saussure. Și aici trebuia numaidecât să-i împac pe Ferdinand de Saussure și Wilhelm von Humboldt. Chiar în cazul tipologiei, am această satisfacție, am prezentat acum treizeci de ani și mai bine o tipologie ca fiind tipologia humboldtiană, cum ar fi făcut-o Humboldt, dacă ar fi făcut tipologie. Și acum câțiva ani, am avut satisfacția, printr-o elevă de la Tübingen, care, cercetând manuscrisele lui Humboldt, a găsit și un manuscris despre o gramatică mexicană, în care Humboldt dezvoltă o tipologie exact așa cum mă gândisem eu, cu treizeci de ani în urmă, că ar fi făcut-o dacă ar fi făcut tipologie, adică plecând de la sistem, reducând sistemul la treizeci și cinci de trăsături, apoi reducând aceste treizeci și cinci de trăsături numai la opt esențiale și găsind în sfârșit în acestea opt principiile de organizare ale limbii.”¹²

5. Reamintind că „Le type linguistique est le niveau des «connexions motivées» entre les fonctions et entre les procédés des différentes sections d’un système linguistique”¹³, Coșeriu afirmă că tipologia care are în vedere ordinea constituenților majori ai frazei (S, V, O) este la origine o tipologie complet elementară, și asta pentru că aceasta nu este în sine o tipologie a limbilor, ci doar a procedeelelor de structurare a frazei. El consideră că „Une opposition fonctionnelle à ce niveau, entre deux ordres différents, pourrait, sans doute, se rattacher à des principes fonctionnels correspondant au niveau du type; mais le sens unitaire de ces principes ne pourrait se révéler que dans leur connexion. De la même façon, au niveau des types de procédés de structuration, un ordre mécanique (obligatoire ou préféré) n’a pas par lui-même un sens typologique défini et unique, puisque ce sens n’est donné que par l’agencement cohérent de toute une série de procédés; et les mêmes procédés peuvent contracter des connexions radicalement diverses. Ainsi, deux langues à structuration préférée S-V-O peuvent en principe correspondre à des types linguistiques tout à fait différents.”¹⁴

Prin natura sa, ordinea cuvintelor nu este, observă Coșeriu, un semn sau un procedeu de limbă creat în mod intenționat și destinat unei anumite funcții, așa cum este, de pildă, un morfem de număr, de persoană sau de timp.

---

¹² *Art. cit.*, p. 16.

¹³ Eugenio Coșeriu, *L’ordre des mots au Colloque de Gand. Bilan et perspectives*, în rev. „Travaux de linguistique”, nr. 14/15, (*L’ordre des mots*), 1987, p. 257.

¹⁴ *Ibidem*.

Ordinea cuvintelor e de fapt o consecință automată a linearității limbajului în vorbire și prin urmare și în timp; ordinea cuvintelor nu se poate opune lui zero, asemenea morfemelor dotate cu expresie proprie. Ordinea cuvintelor nu este în mod necesar funcțională în limbă și, de aceea, ea este adesea facultativă din punctul de vedere al sistemului funcțional și nu este guvernată de principii universale ale vorbirii în general sau ale discursului, sau mai bine de principii tipologice privind tipurile generale de procedee de structurare ale vorbirii (de tipul: predeterminare sau postdeterminare) și uneori doar de o normă stabilită prin tradiție. De aceea, din perspectiva structurii coșeriene a limbajului *tip-sistem-normă-vorbire* (de fapt, *tip-sistem-normă* și *sistem-normă-vorbire*) și a lingvisticii integrale, „si l'ordre n'est pas fonctionnel (oppositif) au niveau du système, on ne peut que se limiter à le constater au niveau de la norme.”¹⁵

De asemenea, trebuie deosebite straturile posibile ale structurării gramaticale – monem, cuvânt gramatical (lexie¹⁶), grup de cuvinte (sintagmă lexicală), clausulă, propoziție, frază, text –, pentru că problemele ordinii unităților lingvistice sînt diferite la diferite niveluri de combinare. De pildă, unele clausule-comentarii (de tipul: *dacă vrei, de altfel, ca să zic așa* etc.) pot fi inserate într-o formă verbală perifrastică a clausulei comentate; sau faptul (nelipsit de motivație tipologică) că în franceză, ca și în germană, o propoziție relativă poate fi plasată în exteriorul principalei (adică după verbul acesteia: *la fleur s'est fanée, qui...*), fapt care nu este posibil în română, italiană, spaniolă, portugheză etc. Din perspectiva distincției dintre *normă*, *sistem* și *tip*, adică din perspectiva unei descrieri integrale, o anumită ordine nu este în mod necesar *opozitivă*, *facultativă* sau *obligatorie* în toate cazurile și în toate privințele. De pildă – exemplifică lingvistul român – o ordine precum *Arriva una nave* a fost adesea interpretată drept *facultativă* (*stilistică*) în italiană și în alte limbi pentru că este facultativă în raport cu funcțiile sintagmatice la nivelul frazei (SVO); dar, continuă Coșeriu, nu mai este facultativă la nivelul gramatical al textului „puisqu'à ce niveau, il exprime le «thétique» en tant qu'opposé au «catégorique».”¹⁷ Dimpotrivă, opoziția din spaniolă dintre *el manso buey* și *el buey manso* (*explicativ* vs *specificativ*) funcționează chiar la nivelul la care se constată, adică la nivelul grupului de cuvinte. Sau poate deveni funcțional în discurs ceea ce în limbă nu este în mod obiectiv distinctiv: o anumită ordine a cuvintelor poate fi folosită pentru diverse forme de „punere în relief” sau „topicalizare”.

Așadar, conchide Coșeriu, „Une linguistique idéelle de l'ordre des

---

¹⁵ *Op. cit.*, p. 256.

¹⁶ Termenul de *lexie* desemnează, în concepția lui Bernard Pottier (*Sémantique générale*), un semn individualizat. Pot exista lexii simple (formate dintr-un singur lexem) și lexii complexe (alcătuite din mai multe unități lingvistice).

¹⁷ Eugenio Coșeriu, *L'ordre des mots au Colloque de Gand.*, p. 259.

mots devrait, par conséquent, étudier ce phénomène (dans le sens établi ci-dessus) dans la parole en général, dans les langues et au niveau du discours; dans le métalangage et dans le langage primaire; et pour chaque langue historique, dans l'architecture et dans la structure, en synchronie et en diachronie; pour chaque langue fonctionnelle, dans toutes les couches de structuration grammaticale de la langue considérée et, chaque fois, dans l'expression et dans le contenu, et dans la norme, dans le système et dans le type linguistique respectifs. C'est évidemment un programme immense et très ambitieux, peut être même trop ambitieux dans l'état actuel de la linguistique.”¹⁸

7. În lingvistica integrală există aşadar o deosebire esențială față de tipologia lingvistică tradițională, în care conceptul de *tip lingvistic* desemnează de obicei „un ansamblu coerent de procedee de structurare lingvistică, mai ales în planul expresiei”¹⁹ și care face să se vorbească despre limbi *flexionare, aglutinante, izolante, incorporante* etc. Dimpotrivă, Coșeriu consideră tipul lingvistic drept „nivelul structural cel mai înalt care poate fi obiectiv constatat într-o limbă, mai precis nivelul tipurilor de funcții și de procedee, al principiilor manifestate prin opozițiile funcționale ale unui sistem lingvistic.”²⁰

Bibliografie

a. Lucrări de Eugeniu Coșeriu

1. Coșeriu, Eugenio, 1952, *Sistema, norma y habla*, Montevideo (trad. rom.: *Sistem, normă și vorbire*, în vol. Eugeniu Coșeriu, *Teoria limbajului și lingvistica generală. Cinci studii*, ediție în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 2004).
2. Coșeriu, Eugenio, 1968, *Adam Smith und die Anfänge der Sprachtypologie*, în vol. Herbert E. Brekle, Leonhard Lipka (editori), *Wortbildung, Syntax und Morphologie. Festschrift zum 60. Geburtstag von Hans Marchand*, Mouton, Haga, p. 46-54.
3. Coșeriu, Eugenio, 1968, *Sincronía, diacronía y tipología*, în vol. [Antonio Quilis](#), [Ramón B. Carril](#), [Margarita Cantarero](#) (coordonatori), *Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas*, Madrid, 1965, vol. I, Revista de Filología Española, Madrid, p. 269-281.
4. Coșeriu, Eugenio, 1971, *Essai d'une nouvelle typologie des langues romanes*, în vol. *** Université de Bucarest, *Cours d'été et Colloques Scientifiques*, Sinaia, 25 juillet-25 août.
5. Coșeriu, Eugenio, 1972, *Über die Sprachtypologie Wilhelm von Humboldts*. Ein Beitrag

¹⁸ *Ibidem*, p. 260.

¹⁹ Eugenio Coșeriu, *Le latin vulgaire et le type linguistique roman*, în vol. József Herman (ed.), *Latin vulgaire - latin Tardif*, Actes du 1er Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Pécs, 2-5 septembre 1985), Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1987, p. 53.

²⁰ *Ibidem*.

- zur Kritik der sprachwissenschaftlichen Überlieferung, Beiträge zur vergleichenden Literaturgeschichte. Festschrift für Kurt Wais zum 65. Geburtstag, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, p. 107-135.
6. Coșeriu, Eugenio, 1977, *Estudios de lingüística románica*, Gredos, Madrid.
  7. Coșeriu, Eugenio, 1979, *Humanwissenschaften und Geschichte*. Der Gesichtspunkt eines Linguisten, Det Norske Videnskaps-Akademi, Årbok 1978, Oslo, p. 118-130.
  8. Coșeriu, Eugenio, 1980, *Der Sinn der Sprachtypologie*, în vol. T. Thrane, V. Winge, L. Mackenzie, U. Canger, N. Ege (editori), *Typology and Genetics of Language*. Proceedings of the Rask-Hjelmslev Symposium, held at the University of Copenhagen, 3-5 September, 1979, Copenhagen, („Travaux du Cercle linguistique de Copenhague”, vol. XX), p. 157-170.
  9. Coșeriu, Eugenio, 1980, *Partikeln und Sprachtypus*. Zur strukturell-funktionellen Fragestellung in der Sprach-typologie, în vol. G. Brettschneider, C. Lehmann (editori), *Wege der Universalienforschung*. Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von Hansjakob Seiler, Gunter Narr Verlag, Tübingen, p. 199-206.
  10. Coșeriu, Eugenio, 1983, *Sprachtypologie und Typologie von sprachlichen Verfahren*, în vol. Manfred Faust et alii (editori), *Allgemeine Sprachwissenschaft, Sprachtypologie und Textlinguistik*, Festschrift für Peter Hartmann, Gunter Narr Verlag, Tübingen, p. 269-279.
  11. Coșeriu, Eugenio, 1987, *L'ordre des mots au Colloque de Gand*. Bilan et perspectives, în rev. „Travaux de linguistique”, nr. 14/15, (*L'ordre des mots*), p. 249-261.
  12. Coșeriu, Eugenio, 1987, *Le latin vulgaire et le type linguistique roman*, în vol. József Herman (ed.), *Latin vulgaire - latin Tardif*, Actes du 1er Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Pécs, 2-5 septembre 1985), Max Niemeyer Verlag, Tübingen, p. 53-64.
  13. Coșeriu, Eugenio, 1990, *Einleitung Plenarsitzung*. 4. Introduction to Plenary session. 4. [Typologie: ganzheitliche Typologie versus Teiltypologie/Typology: Integral Typology versus Partial Typology], în vol. Werner Bahner, Joachim Schidt, Dieter Viehweger (editori), *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists*, I, 10-15 August, 1987, Akademie-Verlag Berlin, Berlin, p. 134-138.
  14. Coșeriu, Eugenio, 1996, *El sistema verbal románico* (subcap. *Tipo lingüístico*), Compilación y redacción de Hansbert Bertsch, Siglo Veintiuno Editores, Mexico (Traducere după ediția germană originală *Das Romanische Verbalsystem*, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1976).
  15. Coșeriu, Eugeniu, 1998, *Concepția mea despre limbaj și lingvistică și receptarea ei în diferite țări din lume*, în rev. „Limba română”. Chișinău, nr. 6, p. 13-17.
  16. Coșeriu Eugeniu, 2000, *Leții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvînt înainte de Mircea Borcilă, Editura ARC, Chișinău (cap. XII: *Sistem, normă și tip*, p. 275-284).
  17. Coșeriu, Eugenio, 2002, *Wilhelm von Humboldt und die Sprachtypologie*, în vol. Kennosuke Ezawa, Wilfried Kürschner, Karl H. Rensch, Manfred Ringmacher (editori), *Linguistik jenseits des Strukturalismus*, Akten des II. Ost-west-Kolloquiums Berlin 1998, Tübingen, p. 21-47.
  18. Coșeriu, Eugeniu, 2009, *Omul și limbajul său*. Studii de filozofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală, Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînar, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași.

b. Bibliografie generală

1. Humboldt, Wilhelm von, 2008, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*, versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie și indici de Eugen Munteanu, Editura Humanitas, București.
2. Pottier, Bernard, 1992, *Sémantique générale*, PUF, Paris.
3. Ringmacher, Manfred, 2013, *Coșeriu et la „Grammaire mexicaine”*. Les horizons humboldtiens de la typologie linguistique coserienne, în Eugenia Bojoga, Oana Boc, Dumitru-Cornel Vilcu (ed.), *Coșeriu: perspectives contemporaines*, tome 1, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, p. 219-230.
4. Sgall, Petr, 1982, *Zur Typologie der Thema-Rhema-Gliederung*, în vol. *Studien zum Tschechischen, Slowakischen und Deutschen aus vergleichender Sicht*, Karl-Marx-Universität, Leipzig, 1982, p. 173-185.
5. Skakička, Vladimir, 1966, *Ein “typologisches Konstrukt*, în vol. Josef Vachek (ed.), *Travaux linguistiques de Prague*, vol. 2: *Les problemes du centre et de la peripherie du systeme de la langue*, Praga-Paris, p. 157-163.
6. Skalička, Vladimir; Sgall, Petr, 1994, *Praguian typology of languages*, în Philip A. Luelsdorff (ed.), *The Prague School of structural and functional linguistics: a short introduction*, John Benjamins, Amsterdam.
7. Tămâianu-Morita, Emma, 2006, *Cîteva distincții conceptuale de bază într-o tipologie textuală de orientare integralistă*, în rev. „Limba română”, Chișinău, nr. 4-6, p. 14-29.
8. Tămâianu, Emma, 2001, *Fundamentele tipologiei textuale*. O abordare în lumina lingvisticii integrale, Editura Clusium, Cluj.
9. Vasiljev, Ivo, *La perspective fonctionnelle de la phrase et la typologie* (www.eer.cz).

ABATERI DE LA NORMA LINGVISTICĂ ÎN LIMBAJUL MEDICAL

Daniela HUMOREANU

Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

The medical speech, especially when it considers the doctor-patient relation, deserves special attention from linguistics. When the dialogue's theme is the health or disease, life or death, deviating from norms is justified because the speaker's aim is to make the language cease its basic function: prin aceea că însuși scopul locutorului este de a face ca limba să înceteze a-și îndeplini funcția de bază: main an efficient mean of communication.

In this case, the language's deontology, such as it was defined by Eugeniu Coșeriu, enters into an apparent contradiction with the medical deontology. Even if the doctor's speech respects Coseriu's norm of congruence and corectness, the suitability norm is breached when, in order to protect and gain the necessary trust in the healing process, the doctors speaks to the patient in a coded language, using medical terms for whose meaning the patient does not understand. Thus, in the medical context, we are dealing also with a limitation of altering and we can say that in the medical universe the norm is, actually, that which limits once again the freedom of individual speech.

1. Introducere

Funcția esențială a unei limbi, cea care îi justifică însăși existența, este aceea de comunicare. Când vorbim despre limbă, facem distincție între *limba ca activitate* și *limba ca tip de cunoaștere* ce stă la baza acestei activități, după modelul propus de savantul Eugeniu Coșeriu. Acesta, preluând conceptele de *enérgeia-dynamis-érgon*, în sensul definit de ontologia aristotelică, din filozofia lingvistică a lui Wilhelm von Humboldt, definește limba ca activitate care „*trebuie să fie înțeleasă ca vorbire și înțelegere*” și care „*nu se epuizează în procesul de realizare mecanică sau de aplicare a unei cunoașteri deja existente*” (Coșeriu, 2009: 305).

Potrivit renumitului lingvist, oricine definește limba drept capacitatea de a vorbi sau capacitatea de a se exprima privește limba mai întâi ca pe un tip de *cunoaștere*. Și oricine definește limba ca „*totalitatea tuturor expresiilor*” o vede ca pe un *produs*. Indiferent cum abordăm însă limba - ca

activitate, cunoaștere sau produs, ne este clar că pentru a se asigura înțelegerea limbii între vorbitori este nevoie de un sistem de *norme*.

Convenția lingvistică prin care se formulează reguli de exprimare cultivată este așa-numita *normă literară*, iar prin respectarea acesteia avem limba literară, care este forma cea mai „înaltă”, mai îngrijită a unei limbi. Într-un studiu despre norma lingvistică (2001), cercetătorul Teodor Cotelnic definește norma drept „*standardul limbii, modelul ce reglementează activitatea verbală în întregime ori în varietățile sale funcțional-comunicative*”.

Analizând distincția dintre *norma literară* și *norma lingvistică*, Ioana Crina Coroi arată că norma literară indică felul în care „*ar trebui să se spună*” un anumit lucru, „*impunând o serie de deprinderi subconștiente, din punct de vedere social, atât celor care vorbesc o limbă, cât și celor care o folosesc în scris*” [...]. „*Prin caracterul ei convențional și concret, norma literară delimitează net categoriile limbii, prin rigoarea și stabilitatea pe care le impune locutorilor*”, subliniază (Ioana Crina Coroi, 2013: 87-88).

Norma lingvistică, în schimb, „*cuprinde toate faptele de vorbire fixate din punct de vedere social, reprezentând uzul comun și curent al unei comunități lingvistice, care poate fi considerat model de vorbire*” (Bidu Vranceanu et al., 2001: 351).

În acest articol ne-am propus să echivalăm *vorbirea-model* cu *corectitudinea lingvistică*, folosind termenul „*corect*” în accepțiunea lui Coșeriu: „*în ceea ce privește realizarea corespunzătoare a cunoașterii elocutionale și expresive în vorbire, trebuie să o supunem altor judecăți, mai exact judecăților despre <congruență> și <adecvare>; aceasta este, de altfel, și ceea ce fac vorbitorii*” (Coșeriu, 2009: 315).

Conform savantului, „*expresiile <corecte> sînt acelea care corespund (<sînt conforme cu>) cunoașterii idiomatice corespunzătoare*”.

După tiparul coșerian, *congruența* este dată de regulile generale ale gândirii, de cele legate de vorbirea în general și cunoașterea lumii, *corectitudinea* este dată de sistemul de tradiții ale vorbirii dintr-o comunitate (a ști să vorbești o limbă), iar *potrivirea* este dată de cunoașterea care se referă la comunicarea în anumite situații sau privind elaborarea discursurilor / textelor. Norma potrivirii le poate suspenda pe celelalte două, iar cea a corectitudinii pe cea a congruenței.

Cristinel Munteanu a evidențiat că și *potrivirea* este subdivizată în: *adecvare*, adică „*potrivirea cu privire la lucrurile despre care se vorbește*”; *convenabil*, adică potrivirea „*cu privire la destinatar*”; și *oportun*, adică potrivirea „*cu privire la circumstanțele vorbirii*”.

2. Normă și abaterea de la normă

Ideal, limba literară respectă normele de congruență, corectitudine și potrivire, ceea ce înseamnă că respinge folosirea regionalismelor și

arhaismelor, a elementelor de jargon sau de argou sau a altor structuri care aparțin discursului familiar, inserate în construcții care utilizează faptele lingvistice proprii variantei îngrijite a limbii. (Ioana-Crina Coroi, 2013: 92). În procesul comunicării este necesar să se respecte normele de toate nivelurile (fonologice, lexico-semantice, gramaticale și stilistico-funcționale). Părți ale limbii literare sunt și *limbajele speciale*, având aceleași caracteristici etimologice și aceleași procedee și procese de lexicalizare (Flaișer, 2011: 45). Limbajele tehnice și stilul științific intră în această categorie.

Prin folosirea stilului științific, locutorul asigură transmiterea de informații de natură științifică, „*mobilizând în actul comunicării funcția referențială a limbajului, adresarea rațională, lipsită de încărcătură afectivă, bazată pe raționamente de tip logic, deductiv, folosind argumente în care evită sensurile figurate, considerate drept sursă de ambiguitate pentru terminologia de specialitate*” (Coroi, 2013: 99). Vocabularul este concentrat pe formulări precise și obiective (cu numeroase neologisme și cuvinte derivate, abrevieri, simboluri, semne convenționale) care respectă proprietatea termenilor.

În această categorie se încadrează și limbajul medical și ne referim aici atât la discursul din lucrările de specialitate, la textul științific, fișa medicală, scrisoarea medicală, prezentarea de caz, foaia de internare sau de externare, comunicarea medic-medic, medic- alți profesioniști din sănătate, cât și la comunicarea medic-pacient, la explicațiile referitoare la diagnostic, investigațiile necesare și tratamentul de urmat, comunicarea cu rudele pacientului, transmiterea veștilor proaste, obținerea consimțământului pentru o intervenție riscantă etc.

Aparținând elitelor unei societăți, comunitatea medicală uzează de limba literară. Vom vedea cum în limbajul medical se produce, totuși, *abaterea* de la normele limbii literare, fie accidental, fie intențional. Aplicând principiul coșerian al normei, *abaterea* ar face ca vorbirea să fie fie inadecvată, fie neconvenabilă, fie inoportună. În cazul limbajului medical, apreciem că aceasta se întâmplă însă doar în cazul *abaterilor accidentale*, produse din cauza necunoașterii sau comodității. *Abaterile intenționale* au scopul de a obține efecte stilistice sau sunt impuse de codul deontologic al profesiei, așa cum vom demonstra.

3. Abateri accidentale de la norma literară în limbajul medical

Ne vom referi mai întâi la abaterile accidentale, la încălcarea normelor de *corectitudine* și *potrivire*, întâlnite în limbajul medical românesc actual. Unul dintre cele mai grăitoare exemple, adus în atenție de Iulia Cristina Frînculescu (2009) este traducerea românească (2005) a unei lucrări medicale de referință la nivel mondial, inclusă în bibliografia fundamentală a tuturor examenelor importante de medicină din România (rezidențiat,

examenul de medic specialist și cel de medic primar etc), tratatul medical scris în engleză *Harrison's Principles of Internal Medicine*. În varianta în limba română a acestui tratat, care acoperă toate domeniile medicinei interne, Frînculescu semnaleză numeroase împrumuturi neasimilate din limba engleză, „care produc, în multe cazuri, confuzii, atât terminologice, cât și noționale, cuvinte din limba donatoare greșit înțelese, alterate în semnificați, prin glisare semantică de la sensul original, pseudo-sinonimie sau polisemie” [...]. „Ambiguitățile și erorile din acest tratat, întâlnite, însă, și în multe altele, sunt tributare, de cele mai multe ori, împrumuturilor abuzive, calcurilor forțate, perifrazelor neadecvate, polisemiei termenilor-sursă, interferențelor lingvistice”.

Din exemplele alese de ea din ediția românească a *Harrison's Principles of Internal Medicine* și din lucrări publicate după anul 2000 în reviste medicale, am reținut termenii –problemă *drug*(engl.)/*drog* (română); engl. *insult*/rom. *insultă*), interferențe lexicale și fonetice (engl. *destruction*/rom. *distrucție*; engl. *to suppress*/rom. *a supresa*), împrumuturi din limba engleză, incomplet sau deloc adaptate (*trial*, *ortodonți*, *graft*, *slice*) sau calcuri gramaticale neadecvate (*în populația*).

„[1] „Când în timpul sarcinii apare hiperparatiroidism cu hipercalcemie, nou-născutul va manifesta semne de tetanie, datorită supresiei secreției fetale de PTH.” (Harrison, 2003: 32).

[2] „Alte cauze de hipertensiune secundară apar cu frecvență egală la femei și la bărbați. Atât eficacitatea, cât și efectele adverse ale diferitelor *droguri* antihipertensive par să fie comparabile la femei și la bărbați” (Harrison, 2003: 26).

[3] „Dr. Marcus Flather (Directorul Departamentului Clinical Trials and Evaluation Unit), recunoscut prin expertiza în sindroame coronariene și *trialuri* clinice [...] Dr. Mallick a mulțumit tuturor colaboratorilor săi, în special doamnei Prof. Maria Dorobanțu și echipei sale de investigatori formată din medici tineri” (Mărgineanu, 2003: www.stetoscop.ro).

[4] „Curând *ortodonții* sunt considerați un „tabu” profesional, iar pe batrânul continent „cei ce lucrează la copii” într-un areal profesional strict delimitat, concept ce dăinuie în unele țări până în deceniul VIII-IX” (Milicescu et al., 2008).

[5] „Prevalența, tratamentul și controlul hipertensiunii arteriale *în populația adultă* din România” (Dorobanțu et al., 2006).

[6] „Apariția cancerului esofagian a fost, de asemenea, asociată ingerării altor carcinogeni, cum ar fi nitriții, opiaceele fumate și toxinele fungice din legumele murate, precum și altor afecțiuni ale mucoasei cauzate de unele *insulte* fizice ca expunerea îndelungată la ceai fierbinte, ingerarea de leșie, leziuni induse prin iradiere și

acalazia cronică.” (Harrison, 2003: 620).

[7] „Asamblarea *sliceurilor* permite generarea de structuri tridimensionale care oferă o imagine de ansamblu a zonelor investigate. Importarea acestora în programe de simulare numerică cu opțiunea plasării exacte și reale a defectelor existente permite executarea de evaluări neinvazive teoretice a comportamentului structurilor investigate.” (Negruțiu, 2008).

Corpusul de texte medicale supus investigației arată că în ultimii ani discursul medical, scris sau oral, transpune de multe ori mecanic/ad litteram texte englezești, „*ceea ce reflectă o comoditate regretabilă din partea utilizatorilor săi și lipsa raportării conștiente a acestora la limba națională*” (Frînculescu, 2009). Cercetătoarea simte nevoia să precizeze că o simplă confruntare a literaturii medicale românești mai vechi (cf. Hațieganu-Goia, 1941, 1942; Hațieganu, 1955; Benetato, 1962) arată că lucrările medicale mai vechi sunt scrise „*cu atenție și cu acuratețe lingvistică*”, în acord perfect cu normele și cu sistemul limbii române literare.

Lingvista Mariana Flaișer (2011) explică fenomenul acestui tip de abatere de la normele lingvistice prin aceea că preluarea de neologisme englezești în limbajul medical românesc actual duce la suprapunerea acestora pe elemente lexicale preexistente, în general din limba franceză sau din alte limbi, „*uneori cu neajunsuri în descoperirea sensului termenilor*”. Semnificativ este cazul cuvântului *injurie* din textul „*injuria termică începe la 42 grade C*”. În limba română literară, termenul *injurie* (fr. *injurie*, lat. *injuria*, -ae) are sensul de insultă, în timp ce neologismul de proveniență engleză *to injury*, *injury* înseamnă *a leza, a răni, rană*. Uneori, profesioniști din domeniul medicinei, în urma contactului îndelungat cu surse bibliografice englezești sau americane, preiau termeni sinonimi care se suprapun semantic peste termeni de alte origini: *trend* pentru *tendențe*, circulație *corporeală* pentru *corporală*, *rate* pentru *ritm*, *threshold* pentru *prag* „*threshold-ul de stimulare, shunt este sinonim cu by pass*” etc. (M. Flaișer, 2011: 90), dar în exemplele anterioare se poate lesne constata că decodarea mesajului riscă să fie făcută eronat.

4. „Îndrăzneli lexicale” în limbajul medical

Din punctul nostru de vedere, ar fi eronat să se înțeleagă normarea limbii ca pe un proces static, un-ceva-dat, un „pat al lui Procust” în care trebuie să se potrivească orice tip de discurs. Vorbirea corectă nu coincide întotdeauna cu exprimarea adecvată a unui stil, în cazul analizei noastre, cel științific. Există și abateri *intenționate* de la norme, și ne vom opri mai întâi la ceea ce Mariana Flaișer a numit *îndrăzneli lexicale*. Semnalând prejudecata că textul științific, individualizat prin funcțiile denotativă și metalingvistică, este refractar oricăror expresii metaforice, Flaișer merge pe

ideea (*apud* D. Roventza Frumușani, *Semiotica discursului științific*), pe care o îmbrățișăm și noi, că „*metafora a devenit un principiu explicativ în știință*” având ca principală funcție, funcția referențială. (Flaișer, 2011: 136)

Autoarea observă că „*Îndrăznelile lexicale menționate sunt percepute de autorii înșiși drept abateri de la normele stilului științific și, în consecință, aceștia țin să sublinieze grafic că formulările: lipozomi mascați, lână magnetică sunt „licențe poetice”, utilizând sau italice sau ghilimele pentru a marca libertățile de stil. Fără îndoială că formule ca „insultarea paratonțiului, violarea lățimii biologice, margini detaliate superb, metodă atractivă, confortabilă” („Revista medico-chirurgicală a Societății de Medici și Naturaliști din Iași”, vol. 111, 2007, nr. 1, supl. 1, partea II, p. 756 sqq) - se pot încadra la metafore individuale sau tropi individuali”*. (Flaișer, 2011: 137-139)

De asemenea, în limbajul medical apar sintagme care s-au impus prin uz, printr-o intensă circulație și sunt folosite în mod constant: *in extremis, mater certa, pater semper incertus, facies hipocratica, partus praematurus, in situ, ante partum, post partum, in vitro, in vivo, ante mortem, post mortem, in utero* etc. Autorii francezi Baylon și Mignot consideră că tendința de utilizare a unor termeni care depășesc uzul este generată de dorința de a evita să se spună pacientului unui adevăr prea dur (Baylon, Mignot, 2000: 352). Aceasta ar fi „*o anume etică medicală*”, ce își pune amprenta pe discursul medical. (Cristinel Munteanu).

Chiar dacă în comunicarea medic-pacient sunt recomandate claritatea și simplitatea, întrebuițarea limbajului obișnuit și renunțarea la „*cuvântul ezoteric de fiecare dată când acesta nu este cu nimic mai bun decât un cuvânt obișnuit al limbajului comun*” (Baylon, Mignot, 2000: 363), pentru medic este justificat să evite unii termeni curenți care au prin ei înșiși puterea să trezească frica: tumoare, cancer, uremie, infarct, sincopă cardiacă, ramolism cerebral, paralizie etc.

5. Concluzii

Așadar, din etică medicală, chiar dacă discursul medicului respectă norma *congruenței* și norma *corectitudinii*, așa cum au fost ele definite de E. Coșeriu, normele *potrivirii* sunt încălcate cu bunăștiință. De asemenea, este limitată *alteritatea*. Specificul limbajului medical nu se reduce la caracterul denotativ al semnelor și la relația privilegiată a acestora cu obiectele realității. Limbajul medical nu este doar un vocabular care reflectă realitatea, iar unitățile sale constitutive nu sunt numai etichete aplicate referenților. Limba este un tot, un sistem ordonat ierarhic, în interiorul căruia sensul și valoarea termenilor rezultă din relațiile pe care aceștia le stabilesc între ei (Frînculescu, *apud* Saussure, 1916: 159). Mai mult, limba trebuie privită ca un sistem interactiv, pe care se bazează comportamentul comunicativ real. O analiză pertinentă a limbajului medical trebuie să treacă

de granița propoziției, spre studiul paragrafului, textului și chiar al discursului medical pentru că orice termen funcționează doar în cadrul sistemului limbii, prin raporturile pe care le stabilește cu celelalte semne lingvistice, „*profilul combinatoriu al termenilor fiind mai important decât termenii înșiși*” (Frînculescu, 2009).

Studiul contextului, înțeles mai larg poate fi util pentru stabilirea unor particularități ale discursului științific, ca de exemplu preferința pentru atragerea altor termeni științifici în contextul imediat, chiar și în sintagmele medicale foarte precise. Combinarea cu termeni medicali condiționează sensul specializat din acest domeniu al unor cuvinte din limba comună sau este necesară pentru realizarea sensului medical când termenul e provenit din alte terminologii. Contextul aduce, de asemenea, explicații în privința ambiguităților care apar în structura de suprafață și sugerează procedeele prin care acestea pot fi rezolvate.

Din păcate, circulația limitată a limbajului medical și folosirea lui aproape exclusiv în branșa medicală face ca lingviștii români să fie mai puțin preocupați de un studiu unitar al acestuia, care să-i corecteze erorile și să-l completeze corespunzător cu necesitățile actuale de comunicare. În studiul său asupra limbajului medical, I. C. Frînculescu invocă necesitatea standardizării nomenclaturilor și menționează modelul francez, de constituire a unui comitet de studiu al termenilor medicali (Comité d'Étude des Termes Médicaux, *apud* Eyraud, 1974: 13-27). Din punct de vedere practic, aceasta ar presupune o cooperare între lingviștii și medicii români pentru elaborarea ghidurilor terminologice medicale, după imaginea ghidurilor din medicină, care reflectă consensuri conceptuale internaționale. Ghidurile terminologice medicale ar trebui să reflecte consensuri terminologice, naționale și internaționale, care să expună diferențele între diversele utilizări ale termenilor medicali, unitățile lexicale, semantice și structurile gramaticale care trebuie evitate și să justifice alegerea termenilor privilegiați.

Acknowledgement. Articol realizat cu sprijinul FONDULUI SOCIAL EUROPEAN. Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013. **Axa prioritară 1** - „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”. **Domeniul major de intervenție 1.5** - „Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”. **Titlul proiectului:** „Excelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA. **Cod de identificare:** POSDRU/187/1.5/S/155425, **Cod SMIS:** 59019.

Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul “Excelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA” cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155425.

This work was supported by the project “Interdisciplinary excellence in doctoral scientific research in Romania - EXCELLENTIA” co-funded from the European Social Fund through the Development of Human Resources Operational Programme 2007-2013, contract no. POSDRU/187/1.5/S/155425.

Repere bibliografice

1. Baylon, Christian; Mignot, Xavier, 2000, *Comunicarea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
2. Coroi, Ioana-Crina, 2013, *Normele imaginarii lingvistice în presa literară*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj Napoca.
3. Coșeriu, Eugeniu, 2009, *Omul și limbajul său*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
4. Cotelnic, Teodor, 2001, *Norma lingvistică și variante*, în „Limba română”, nr.9-12, anul XI: <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&printversion=1&n=2930>
5. Flaișer, Mariana, 2011, *Introducere în terminologia medicală românească*, Editura Alfa, Iași.
6. Frînculescu, Iulia Cristina, 2009, *Limbajul medical românesc în sincronie și diacronie*, în UNITERM, nr. 7: www.litere.uvt.ro/vechi/uniterm7_2009.htm
7. Munteanu, Cristinel, 2010, *Reflecții privind „funcția criptică” a limbajului medical*, în „Limba română”, nr. 1-2, anul XX: <http://limbaromana.md/index.php?go=articole&n=842>

Corpusul de lucrări de medicină la care se face referire în articol

1. Benetato, Grigore, 1962, *Elemente de fiziologie normală și patologică*, vol. I, Editura Medicală, București.
2. Dorobanțu, M., Bădilă, E., Darabonț, R., Datcu, G., Rădoi, M., Muștescu, R., Avram, Harrison, Tinsley R., 2003, *Tratat de medicină internă*, ed. a XIV-a, Editura Teora, București.
3. Harrison, Tinsley R., 2005, *Harrison's Principles of Internal Medicine*, 16th edition, Mc Graw-Hill, New York.
4. Hațieganu, Iuliu, 1955, *Clinică și patologie medicală, probleme și lecțiuni*, Centrocoop, București.
5. Hațieganu–Goia, 1941, *Tratat elementar de semiologie și patologie medicală*, vol. II, ediția a II-a, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, Sibiu.
6. Hațieganu–Goia, Ioan, 1942, *Tratat elementar de semiologie și patologie medicală*, vol. I, ediția a IV-a, Tipografia „Cartea Românească din Cluj”, Sibiu.
7. Iliuță, Luminița, Săvulescu, C., Moldovan, H., Gherghiceanu, D. P., Vasile, R., Filipescu, Mărgineanu, Alina, 2003, *Rezultatele studiului RACS (Romanian Acute Coronary Syndromes)*, în „Stetoscop”, nr. 20, www.stetoscop.ro.
8. Milicescu, Viorica, Teodorescu, Elina, 2008, *Variabilitatea conceptului interdisciplinar în ortodonție și ortopedia dento-facială*, în Congresul Internațional „Interdisciplinaritate în Medicina Dentară Actuală”, Timișoara.
9. Negruțiu, Meda-Lavinia, 2008, *Metode alternative de identificare a defectelor de material ale diferitelor tipuri de proteze dentare*, în Congresul Internațional „Interdisciplinaritate în Medicina Dentară Actuală”, Timișoara.
10. Socoteanu, Ion, 2007, *Tratat de patologie chirurgicală cardiovasculară*, vol. I, vol. II, Editura Medicală, București.
11. Vâlceanu, Anca S., Leretter, Marius, Stratul, Ștefan I., Anghel, Mirella, 2008, *Restaurarea distrucțiilor coronare în zona estetică. O abordare multidisciplinară*, în Congresul Internațional „Interdisciplinaritate în Medicina Dentară Actuală”, Timișoara.
12. „Revista medico-chirurgicală a Societății de Medici și Naturaliști din Iași”, vol. 110, nr. 1, 2006; vol. 111, 2007, nr. 1, supl. 1, partea II; vol. 113, aprilie-iunie 2009, nr. 2.
13. *Conceptul medical în Stomatologie*, 2006, Editura Gr. T. Popa, Iași.

Corpus de texte medicale

- [1] „Se poate ca o creștere a 1,25-dihidroxitaminei D (care are o contribuție placentară) să fie evenimentul primar care să conducă la creșterea absorbției de calciu, scăderea PTH-ului și hipercalcemie. Când în timpul sarcinii apare hiperparatiroidism cu hipercalcemie, nou-născutul va manifesta semne de tetanie, datorită supresiei secreției fetale de PTH.” (Harrison, 2003: 32).
- [2] „Alte cauze de hipertensiune secundară apar cu frecvență egală la femei și la bărbați. Atât eficacitatea, cât și efectele adverse ale diferitelor droguri antihipertensive par să fie comparabile la femei și la bărbați”. (Harrison, 2003: 26).
- [3] „Dr. Marcus Flather (Directorul Departamentului Clinical Trials and Evaluation Unit), recunoscut prin expertiza în sindroame coronariene și trialuri clinice [...] Dr. Mallick a mulțumit tuturor colaboratorilor săi, în special doamnei Prof. Maria Dorobanțu și echipei sale de investigatori formată din medici tineri”. (Mărgineanu, 2003: www.stetoscop.ro).
- [4] „Curând ortodonții sunt considerați un „tabu” profesional, iar pe bătrânul continent „cei ce lucrează la copii” într-un areal profesional strict delimitat, concept ce dăinuie în unele țări până în deceniul VIII-IX” (Milicescu et al., 2008).
- [5] „Studiu clinic deschis, randomizat, prospectiv care a inclus 590 pacienți la care s-a practicat revascularizare miocardică prin BAC cu graft arterial (mamară internă, radială, gastroepiploică) sau venos (vena safenă inversată), în „Institutul de Boli Cardiovasculare „C. C. Iliescu” în perioada 1 ianuarie 2002 -1 mai 2004”.
- Pacienții au fost randomizați să primească:
1. Lotul A: Betaxolol po 20mg/24h în priză unică.
  2. Lotul B: Metoprolol po 2 x 100 mg/zi (la 12h)” (Iliuță et al. 2005: www.stetoscop.ro).
- [6] „Prevalența, tratamentul și controlul hipertensiunii arteriale în populația adultă din România” (Dorobanțu et al., 2006).
- [7] „Apariția cancerului esofagian a fost, de asemenea, asociată ingerării altor carcinogeni, cum ar fi nitriții, opiaceele fumate și toxinele fungice din legumele murate, precum și altor afecțiuni ale mucoasei cauzate de unele insulte fizice ca expunerea îndelungată la ceai fierbinte, ingerarea de leșie, leziuni induse prin iradiere și acalazia cronică.” (Harrison, 2003: 620).
- [8] „Asamblarea sliceurilor permite generarea de structuri tridimensionale care oferă o imagine de ansamblu a zonelor investigate. Importarea acestora în programe de simulare numerică cu opțiunea plasării exacte și reale a defectelor existente permite executarea de evaluări neinvazive teoretice a comportamentului structurilor investigate.” (Negruțiu, 2008).
- [9] „Restaurarea distrucțiilor coronare în zona estetică o abordare multidisciplinară. Orice restaurare dentară trebuie să refacă morfologia funcțională a coroanelor clinice.” (Vâlceanu et al., 2008).
- [10] „Distrucțiile coronare de la nivelul dinților frontali superiori se evaluează din mai multe puncte de vedere: localizarea leziunilor, calitatea și cantitatea structurilor dentare restante și a țesuturilor învecinate și vârsta pacientului” (Vâlceanu et al., 2008).
- [11] „Eritrocitul execută o mișcare tip șenilă de tanc”. (Revista medico-chirurgicală a societății de medici și naturaliști din Iași, vol.111, 2007: 194).
- [12] „Piesa de rezistență sau inima unui laborator de testare a materialelor dentare este mașina universală de testare”. („Revista medico-chirurgicală a Societății de Medici și Naturaliști din Iași”, vol. 111, 2007: 739).
- [13] „Lipozomii prezintă pe suprafață „antene” de zaharide”. („Revista medico-chirurgicală a Societății de Medici și Naturaliști din Iași”, vol.113, 2009: 167).
- [14] „Celulele scoase din starea lor de somnolență”. (*Conceptul medical în Stomatologie*, 2006: 99).

**TERMENI DIN DOMENIUL FINANTELOR PUBLICE
ÎN SĂMILE VISTIERIEI MOLDOVEI (1763-1826).**

PARTEA I: NUME DE IMPOZITE

Cristina IONIȚĂ,
Universitatea “Alexandru Ioan Cuza”,
Iași, România

Following the analysis of three volumes of documents (Sămile Vistieriei Țării Moldovei), issued by the Moldavian Chancellery in the period 1763-1826, we have identified terms from the public finance field. The present paper retains only 22 names of taxes (7 from Turkish, 6 from Slavic etc.), for which the explication in the most important dictionaries requires to be re-analysed and completed through a partnership between the linguists, economists and historians, based on published documents.

Întâmplarea norocoasă mi-a scos în cale colecția de documente publicată de profesorul Ioan Caproșu, *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, în 3 volume,¹ cuprinzând documente emise de Cancelaria domnească pentru perioada 1763-1826. În mod evident nu am rezistat ispitei unei lecturi din perspectiva profesională, în urma căreia au rezultat observațiile de față.

După lectura documentelor, a existat intenția, într-o primă fază, de a colecta, analiza și discuta întregul vocabular ce privea domeniul finanțelor publice moldovean pentru perioada menționată. Informațiile fiind însă numeroase, fragmentate, disparate, incomplete, am ajuns la concluzia că materialul, din punctul de vedere al prezentării de ansamblu al finanțelor Țării Moldovei, ar putea fi împărțit în patru compartimente: impozite, contribuabili, cheltuieli publice, funcționari publici. Specificul simpozionului nostru a impus în mod firesc și necesar opțiunea actuală, referitoare doar la termeni privind impozitele, urmând a relua subiectul cu un prilej viitor.

Parcurgând cele trei volume de documente emise de Cancelaria domnească, am identificat, până în actualul stadiu al cercetării, **22 de termeni** pentru a denumi diversele categorii de impozite ale Țării Moldovei, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până în al 3-lea deceniu al

---

¹ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, vol. I (1763-1784), vol. II (1786-1798), vol. III (1805-1826), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011.

secolului al XIX-lea. Documentele publicate se opresc înainte de Tratatul de la Adrianopole (1829), care a însemnat în primul rând deschiderea comerțului Principatelor spre Occident, până atunci monopolizat de Imperiul Otoman, lucru ce s-a reflectat în general, într-o anumită evoluție economică, în înmulțirea obligațiilor fiscale, în amploarea cifrelor colectate la buget și în modul lor de distribuire (cheltuieli publice). Sub acest aspect, lucrarea de față reflectă puternicul caracter interdisciplinar, întrucât, vom vedea, se impun corecții lingvistice în terminologia finanțelor publice din istoria modernă a românilor, dar și în conținutul lor, realizabile printr-o fructuoasă colaborare între lingviști, economiști și istorici.

Constatăm, la o primă vedere, că bugetul public era alcătuit din impozite anuale, plătibile și în rate trimestriale, acestea din urmă fiind la rândul lor fragmentate), sub formă pecuniară, dar și materială (în produse sau animale), adesea fiind neperiodice.

Cei 22 de termeni identificați în aceste documente provin din mai multe limbi, prioritare fiind turca și slavona: șapte din limba turcă (*avaet, huzmet, irat, madeli, mucarer, rusumat, ugeret*), șase din limba slavonă (*cițert, cislă, cuniță, dajdie, dijmă, poclon*), unul din limba maghiară (*bir*), unul din limba polonă (*goștină*), unul din limba bulgară (*desetină*), unul din greaca modernă (*navlon*), unul din limba latină (*răsură*), patru termeni având originea neprecizată (*rădicătură, ruptă, vădrărit, vinărit*).

Pentru o imagine lingvistică semnificativă am înțeles să procedăm la compararea explicațiilor termenilor fiscali, identificați în *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, folosind *Dicționarul* lui Șăineanu² și *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția 2009,³ două instrumente principale de referință, la care am adus completări după alte dicționare.

Redăm mai jos cei 22 de termeni fiscali identificați în *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*:

1. **Avaiet** (*avaet*, pl. *avaeturi*): Șăineanu, p. 45: 1) taxă specială la numirea într-o funcțiune, 2) dare sau dajdie (în sens mai restrâns) taxă la o pădure, la un pod; tc. *avaid* (*venituri*); DEX. 2009, p. 80: impozit încasat în Țara Românească (în sec. XVIII-XIX) la numirea în funcții, pentru obținerea unor drepturi a unor beneficii etc.; tc. *havaet* (*venituri*); NDULR, 2006, p. 120: dijmă, zeciuală, ce se percepea pentru fabricarea rachiului (la povernele altora): (*Sămi*, vol. I, p. 33-34, 62, 75, 89, 100, 112, 123, 141, 163, 176, 284, 288, 344-345, 353, 478; vol. III, p. 510).
2. **Bir** (pl. *biruri*): Șăineanu, p. 65: 1) dare personală câte stat (plătită

² Șăineanu Lazăr, *Dicționar universal al limbei române*, ediția a 8-a, București, Editura „Scrisul românesc” s.a.

³ Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.

- odinioară numai de țărani; 2) tributul ce țările române plăteau odată porții (v. *haraciu*) (magh. *bér* = *chirie*); DEX, 2009, p. 106: dare percepută în bani de către domnie de la țărani și meșteșugari (pop. *impozit*) (*Sămi, passim*).
3. **Cifer** (*cifert, cifret, civret*): Nici Șăineanu, nici DEX, 2009, nu-l menționează; NDULR, 2006, p. 1319: sl. *četvertŭ* = *sfert*, 1) dare trimestrială (instituită de Constantin Mavrocordat) reprezentând a patra parte din bir; 2) plata acestei dări (*Sămi, passim*).
  4. **Cislă** (pl. *cisle*): Șăineanu, p. 135: 1) repartizarea contribuțiilor, cotizațiune; obștea se aduna duminica în sobor la ușa bisericii și făcea cislă punând asupra fiecărui sătean o dare potrivită cu starea și cu puterea sa; 2) fig. Mold., consfătuire între țărani: *a face cislă*; < sl. *čnelo* (*număr*); *a cislui* = a taxa dările, Mold.: a se consfătui (vorbind de țărani); fig. *a pune la cale*; 1) cotă-parte de bir fixată sau impusă de vistierie unor comunități fiscale (județe, sate, etc.); DEX, 2009, p. 189: 1) cotă-parte de bir care revenea unei persoane sau unei comunități dintr-o sumă plătită în comun; repartizarea dărilor fixată de obștea satului, proporțional cu averea fiecăruia; 2) întrunire, sfat (sătesc), adunat de obicei pentru stabilirea cislei (*Sămi, passim*).
  5. **Cuniță** (pl. *cunițe*): Șăineanu, p. 184: soi de văcărit scornit de Gr. Ghica, Domnul Moldovei (1748) < sl. *konița* (*iapă*); DEX., 2009, nu-l menționează; NDULR, 2006, p. 323: 1) impozit perceput pe caii sau pe vitele aduse de străini la iernat; 2. văcărit (*Sămi, Vol. I: 16: cuniță/coniță pe oi, pe vite*; p. 164: „*slujba cuniții după vânzări*”; p. 559: „*ce s-au vîndut slujba cuniții pe un anu*”). Impozit pe vite, dar și pe oi, dar și funcție publică scoasă la vânzare (slujbă).
  6. **Dăjdie** (*dajde, dajdii*): Șăineanu, p. 190: dare, contribuțiune în special dare de pământ sau fonciară < sl. *Дажда*; DEX, 2009, p. 269: impozit, dare, bir; NDULR, 2006, p. 333: dare, bir, impozit (pe pământ); (*Sămi, I: passim*).
  7. **Dijmă** (pl. *dijme*): Șăineanu, p. 210: a zecea parte din venituri ca dare către stăpânire sau către biserică < sl. *dijma*; DEX, 2009, p. 314: a zecea parte din produsele principale, percepută de feudali, de la producătorii direcți, formă de rentă funciară; NDULR, 2006, p. 383: dare reprezentând a zecea parte din produse, percepută în evul mediu de către feudali și biserică (*Sămi, passim*).
  8. **Desétină** (*deseatină*) (pl. *desetine*) Șăineanu, p. 202: în Moldova, zeciuiala stupilor și mascurilor, echivalentul dijmăritului în Muntenia; < bg., *desetina*; *ibidem*, p. 628: *sulgiul (dare) pe laptele vacilor, goștina pe oi, desetina pe stupi*; DEX, 2009, p. 298: 1) impozit de 10 %, în Moldova, în secolele XV-XVIII, din produse, mai ales de la stupii de albine, zeciuială, dijmă; 2) unitate de măsură agrară (= 1,09

- ha), explicație preluată de NDULR, 2006, p. 362; (Sămi, *passim*).
9. **Góștină** (pl. *goștini*): Șăineanu, p. 280: dare pe oi și pe mascuri, din partea negustorilor străini scoasă pentru întâia oară de Mihnea Vodă (1576-1593) (pol. *goștina = ospete*), oarecum dare pentru adăpostirea vitelor străine; DEX, 2009, p. 445: dare care se percepea în oi, porci sau vaci; NDULR, 2006, p. 539: dare pe oi și pe porci; (Sămi, Vol. I: 12, 17-19, 21-22, 128, 136-141, 164, 168, 478; vol. II: 175, 225; vol. III: 115, 282, 287, 297, 400).
  10. **Huzmet** (pl. *huzmeturi*): Șăineanu, p. 299: 1) venit principal al țării acaparat de Domnie (constând din ocne, dijmărit, vinăriciu, oierit) și care se vindea la mezat; 2) funcțiune; < tc. *hyzmet* (sarcină, slujbă); DEX, 2009, p. 483: 1) dar omagial, plocon; 2) slujbă, funcție; 3) venitul unor dări ca vinăriciul, oieritul etc. sau venitul ocnelor și al vânilor; NDULR, 2006, p. 578: venit provenit din dări (care se putea concesiona); (Sămi, vol. III, p. 281: huzmetul desetinei, p. 282: huzmetul goștinei, *passim*: huzmeturi plătite la neferii turci.
  11. **Irat** (pl. *iraturi*): Șăineanu, p. 342: venit domnesc < tc. *irad* (venit); DEX, 2009, nu menționează termenul; (Sămi, vol. III, p. 69, 72, 81, 89).
  12. **Madeli** (*madea*) (*madea*, pl. *madeli*): Șăineanu, p. 375: *madea* (f.pl.): pricină, chestiune; < tc. *madde*; DEX, 2009, p. 609: problemă, chestiune, afacere, însă NDULR, 2006, p. 767: *zecuială, impozit*; (Sămi, vol. III, p. 97).
  13. **Mucarer** (pl. *mucareruri*): Șăineanu, p. 411: firman de învoire a domniei (după al treilea an) și **birul scos** cu acea ocaziune (subl. ns., C.I.); < tc. *mukarrer* (*confirmat*); DEX, 2009, p. 679: 1) firman de reînnoire...; 2) sumă de bani plătită Porții Otomane de către domnii Țărilor Române... (Sămi, *passim*).
  14. **Navlon** (*navlu*, pl. *navluri*): Șăineanu, p. 421: chiria unei corăbii de transport; DEX, 2009, p. 692: 1) chirie...; 2) costul transportului pe apă...; 3) taxă percepută în Țările Române pentru transportul pe Dunăre (ngr. *návlon*) (vol. I, p. 175: *navlonul corăbiei*; p. 176: *navlonul aceștii cheresteli, passim*).
  15. **Poclon** (pl. *plocoane*): Șăineanu, p. 489: 1) dar făcut unui superior de către un inferior; 2) dare numită obișnuit bairamlâc < sl. *poklonŭ* (închinăciune, dar, tribut); DEX, 2009, p. 834: 1) dar...; 2) cadou...; 3) jertfă, ofrandă 4) dări devenite obligații ale birnicilor (subl. ns., C.I.) (Sămi, vol. I: *pocloanele baieramlîcului*, 33, 164, 167-168, 172, 283, 286; 332-333).
  16. **Rădicătură** (*ridicătură*, pl. *ridicături*): Șăineanu nu-l menționează ca impozit; DEX, 2009, nu-l menționează; NDULR, 2006, p. 1225: scutire de bir, înlesnire (din pop. *rădicătură*); origine neprecizată

(*Sămi, passim*).

17. **Răsură** (pl. *răsur*): Șăineanu, p. 536: 1) floare...; 3) dare suplimentară pentru lefile boierilor lat. *rasura*; *cassa răsurilor*; DEX, 2009, p. 919: cotă adițională la dări, în Țările Române, în secolele XVIII-XIX, din care se făcea plata dregătorilor; NDULR, 2006, p. 1180: impozit suplimentar care se percepea, în țările Române, pentru lefile funcționarilor publici și a suitei domnului; (*Sămi*, Vol. I: 10, 13-14, 22, 41, 56-57, 59, 337, 340, 426; vol. III: 114).
18. **Ruptă** (pl. *ruptele/ruptile*): Șăineanu, p. 557, sg.: impozit fix: *ruptele vistieriei*; DEX, 2009, p. 968: înțelegere între contribuabili și visterie, în Evul Mediu, în Țările Române, prin care, în locul dărilor existente, se stabilea o sumă fixă, globală, plătită anual; dare plătită pe baza acestei înțelegeri, *ruptoare*; MDE, 2005, p. 1230, preia definiția și precizează că suma globală fixă, era plătită în una sau mai multe rate; origine neprecizată (*Sămi, passim*; vol. II, p. 466: *ruptele cămării și neguțătorilor*; vol. II, p. 500: *ruptile vistierii (și) negușitorii*).
19. **Rusumat** (pl. *rusumaturi*) nu apare explicat nici la Șăineanu, nici în DEX; NDULR, 2006, p. 1246: contribuție indirectă, impozit, care constituia venitul domniei în țările române (tc. *rūsumat*) (*Sămi*, vol. III: *passim*).
20. **Ugeret** (pl. *ugereturi*) nu apare explicat nici la Șăineanu, nici în DEX; NDULR, 2006, p. 1560: taxă pentru folosirea cailor de poștă (tc. *űcret*); (*Sămi*, vol. III: 83);
21. **Vădrărit**: Șăineanu, p. 684: dare pe vedrele de vin (1 vadră = 15-13 l.); DEX, 2009, nu menționează; NDULR, 2006, p. 1594: dijmă sau impozit care se percepea în trecut, în Moldova și în Țara Românească, pentru fiecare vadră de vin origine neprecizată (*Sămi, passim*).
22. **Vinărici** (pl. *vinăriciuri*): Șăineanu, p. 697: dare pe cârciumi; DEX, 2009, p. 1198: (în Evul Mediu, în Țara Românească) dijmă în vin, reprezentând a zecea parte din recoltă, care se plătea în trecut domniei; vinărit; NDULR, 2006, p. 1618: dijmă sau impozit care se percepea în trecut, în Țara Românească și Moldova, de la proprietarii de vin și de la cârciumi; împuțernicire de a percepe sau drept de a-și însuși această dijmă sau acest impozit; origine neprecizată (*Sămi*, vol. III, p. 292).

Constatăm că, departe de a da satisfacție cititorului, explicațiile vechilor termeni fiscali în dicționarele de maximă autoritate, binecunoscute și ades consultate de publicul larg, dar și de specialiști, sunt nesatisfăcătoare prin confuzie și ambiguitate, imprecizie sau contradicție, incomplete explicații, dicționarele noi preluând și propagând, prin reformulare, vechile

opțiuni. Este de la sine înțeles că reformularea acestor explicații, imprecise și/sau incomplete (cel puțin) nu se poate realiza decât prin revenirea la vechile documente publicate, al căror context poate fi adesea edificator, și reluăm îndemnul la conlucrare între lingviști, lexicografi, economiști și istorici.

În afara celor 22 de termeni fiscali menționați mai sus, nu este exclus ca, pe parcursul cercetării, să mai fie identificați alți termeni care să denumească impozitele de achitat către statul moldovean în perioada la care ne-am referit, lucrarea de față având doar un caracter de semnalare a problemei în discuție. Cunoașterea termenilor fiscali pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele trei decenii din secolul următor, explicarea originii lor, a conținutului și a semnificației lor pot aduce o contribuție substanțială la o mai bună aprofundare a istoriei finanțelor publice nu numai a Țării Moldovei, ci și a Țării Românești.

Bibliografie

- Academia Română, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- Oprea Ioan ș.a., *Noul dicționar universal al limbii române*, Editura Litera Internațional, București, 2006.
- Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, editate de Ioan Caproșu, vol. I (1763-1784), vol. II (1786-1798), vol. III (1805-1826), Casa Editorială Demiurg, Iași, 2011.
- Stănciulescu Alexandru (coord.), *Mic dicționar enciclopedic*, Editura Enciclopedică, București, 2005.
- Șăineanu Lazăr, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a 8-a, București, Editura „Scrisul românesc” s.a.

REALIZATION OF ASYNDETON AND POLYSYNDETON IN THE LONGUS'S NOVEL *DAPHNIS AND CHLOE*

Inesa MAKAR

Yurij Fed'kovych Chernivtsi National University,
Chernivtsi, Ukraine

Articolul ia in considerare functiile asindentice si polisindentice ca mijloace sintactice din ordinea textuală în Daphnis si Chloe. Sustinem că aceste figuri sunt componente importante în idiosstilul lui Longus, ajutându-l pe autor să-și prezinte perspectiva asupra lumii.

Longus's novel *Daphnis and Chloe*, that belongs to the end of 2nd century, to the epoch in which there was an attempt to renew rhetoric, is considered to be an original practical work in rhetoric, as in the language of this work we can find almost all figures of speech. Though the writer uses some figures more frequently than others on the whole he has a good command of the technical methods of creation of stylistic figures which make his prose poetic.

Stylistic figures are implemented at all levels of language. However, we will focus on syntactic devices and we will discuss the relationship between the formal and the structural level of expression and its semantic content. In this respect, we start from the assumption that most syntactic devices convey a whole range of refined constataions.

V. Dombrowski divided all figures of speech into three groups according to whether the figure changes only its external (sound) form of expression, or its internal (logical-syntactic) structure: 1) *figures of euphony* or *euphonic*; 2) *syntactic* covering formal changes in complex sentences; 3) *rhetoric*, in which as a result of analytic work of mind or under influence of feelings logical and rhetorical form of expression had been changed (Домбровський, 2008: 102-151). The ukrainian scholars attributed asyndeton and polysyndeton to syntactic figures.

The purpose of the study is to clarify the functions of asyndetons and polysyndetons as syntactic means of text organization in *Daphnis and Chloe*, a Greek novel of the end of the 2nd century AD.

Asyndeton (gr. ἀσύνδετον – not combined) is “a stylistic figure

which has a structure of multicomponent compound asyndetic sentence” (Мацько, Сидоренко, Мацько, 2003: 433). The absence of conjunctions in syntactic contexts can be characterized by the absence of differentiation in semantic-syntactic relationships between parts of a complex sentence or separate components of text. As a stylistic figure, *asyndeton* is built on a special admission of conjunctions between parts of a complex sentence. The absence of conjunctions “leads to speech briefness, gives expressiveness and a kind of precipitance to it” (Пономарів, 1992: 241), “diversity of content” (Струганець, 2000: 12).

The highest degree of expressiveness belongs to *asyndeton* in combination with other figures *such as its action*, – ellipsis, repetition, syntactic parallelism or antithesis (Культура русской речи, 2003: 86). For example: ἀμφοτέρους ἐξεθήκαμεν, ἀμφοτέρους εὐρήκαμεν, ἀμφοτέρων ἐμέλησε Πανὶ καὶ Νύμφαις καὶ Ἔρωτι (4,36,2) – *we left both, we found both, both were taken care of by Pan, Nymphs and Eros*; πολλάκις μὲν ὁ Δάφνις τῶν προβάτων τὰ ἀποπλανώμενα συνέστελλε, πολλάκις δὲ ἡ Χλόη τὰς θραυστέρας τῶν αἰγῶν ἀπὸ τῶν κρημνῶν κατήλαυνεν (1,10,1) – *Daphnis often gathered together the sheep that were scattered, Chloe often drove away off cliffs the bravest of the goats*.

The greatest degree of expressiveness belongs to such concise asyndetic structures in the novel that come in convergence with other stylistic devices, such as antithesis: καὶ ἐγὼ μὲν βουκόλος, ὁ δ' αἰπόλος (1,16,1) – *I'm an oxen shepherd, and he's a sheep shepherd*. As one can see, the antithesis happens both at the level of predicate forms and subjects and at the level of object forms: τὸν μὲν τὸ αἰπόλιον, τὴν δὲ τὸ ποίμνιον (1,7,2) – *he [was a shepherd of] goats, and she [was a shepherd of] sheep*. The antithesis is a complex sentence without conjunctions which contains asyndetic contrast at the level of verbal and participial forms, which is the characteristic feature of Longus's idiostyle: ἔχαιρον ἰδόντες, ἐλυποῦντο ἀπαλλαγέντες (1,22,4) – *having met, they were merry, having departed, they were sad*.

Longus uses asyndetic constructions mostly as simple sentences with homogeneous parts, e.g.: παρέκειτο καὶ τούτῳ σπάργανα, γνωρίσματα, μίτρα διάχρυσος, ὑποδήματα ἐπίχρυσα (1,5,3) – *diapers, identifying things, gilded dressing, golden sandals* (list of homogeneous subjects). But more often he uses sentences with homogeneous predicates, e.g.: τροφῆς ἡμέλει, νύκτωρ ἠγρύπνει, τῆς ἀγέλης κατεφρόνει (1,13,6) – *she didn't worry about food, she didn't sleep at night, she did not care about the herd*; οἱ Μηθυμναῖοι ἐζήτουν τὸν νέμοντα τὰς αἰγῶν· καὶ εὐρόντες τὸν Δάφνιν ἔπαιον, ἀπέδυσον (2,14,3) – *Methymnians were searching for the shepherd of goats and having found Daphnis, have beaten him, have taken off his clothes*; καὶ εὐφημοῦντες τὸν θεὸν ἔθυσαν, ἐκρέμασαν, ἀπέδειραν

(2,31,2) – *and glorifying god they sacrificed him, hanged, flayed*. The list of homogeneous parts of the sentence without conjunctions is an open series. This increases the expression of the written text.

The novel displays rare cases of sentences: ἤλαγον τὴν ψυχὴν, τὴν καρδίαν ἐπαλλόμεν, τὸ σῶμα ἐψυχόμεν (2,7,5) – *I suffered in my soul, heart was beating, body was becoming colder*; ἄρνες ἐσκίρτων ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἐβόμβουν ἐν τοῖς λειμῶσιν αἱ μέλιτται, τὰς λόχμας κατῆδον ὄρνιθες (1,9,1) – *the sheep were jumping in the mountains, the bees were buzzing in the meadows, the birds were singing in the bushes*.

The main function of asyndeton is considered to be the strengthening of speech descriptiveness, as the following sentence illustrates: θνητὴ μὲν ὡς ἐκ πατρὸς θνητοῦ, καλὴ δὲ ὡς ἐκ μητρὸς καλῆς (3,23,1) – [*Nymph Echo was*] *mortal, because her father was mortal, pretty, because her mother was pretty*.

In *Daphnis and Chloe* one can find whole passages built of short phrases or periods. They consist of separate small colons (gr. κῶλον) that are not connected by conjunctions. As stated in *Rhetoric for Herennius* (*Rhetorica ad Herennium*, IV, 41), the oldest surviving Latin book on rhetoric, dating from the late 80s BC, “this type of construction features exigencies, has great strength and is adapted to be shortened” (Античные теории языка и стиля, 1996: 284). Compare the following: καὶ ἐπεὶ καιρὸς ἦν ἀπελαύνειν τὴν ποίμνην, ἐλθὼν εἰς τὴν ἔπαυλιν τῆ γυναικὶ διηγεῖται τὰ ὄφθεντα, δείκνυσι τὰ εὔρεθέντα, παρακελεύεται θυγάτριον νομίζειν (1,6,2) – *and when it was time to take the sheep home [Dryas] came to his household, told his wife about what he saw, showed her that he had found, ordered to adopt [the child] daughter*; τὰς Νύμφας ἐδόκου ἐκείνας, τὰς ἐν τῷ ἄντρῳ, ἐν ᾧ ἡ πηγὴ, ἐν ᾧ τὸ παιδίον εὔρεν ὁ Δρύας, τὸν Δάφνιν καὶ τὴν Χλόην παραδιδόναι παιδίῳ μάλα σοβαρῶ καὶ καλῶ, πτερὰ ἐκ τῶν ὤμων ἔχοντι, βέλη σμικρὰ ἅμα τοξαρίῳ φέροντι (1,7,2) – [*Lamon and Dryas in a dream*] *thought that those Nymphs of the cave, where there was the stream where Dryas found the child, convey Daphnis and Chloe to a boy who is very serious and pretty, with wings on his shoulders, wearing small arrows with a bow*; Περὶ τράπεζαν εἶχον οἱ ἀμφὶ τὸν Δρύαντα· κρέα διηρεῖτο, ἄρτοι παρετίθεντο, κρατὴρ ἐκιρνᾶτο (3,7,1) – *They all together with Dryas sat at the table: meat was divided, bread was served, wine was mixed in the craters*.

To summarize the stylistic role of asyndetic constructions in Longus's novel, one could select Demetrius's opinion. Citing the example of “Life is short, art is long, success is fleeting”, Demetrius drew his readers' attention upon a particular stylistic aspect: “Speaking here seems as if chopped, torn to pieces”, the impression is that it is fragmented (Деметрий, 1978: 238). “Grinding” of expressed text to separate pieces of reality makes everything

more impressive, increases its expressivity especially in the stylistic interaction with metaphor. For example, Daphnis's love has been expressed by asyndetic combination of the following metaphorical connections: ἐκπηδᾷ μου τὸ πνεῦμα, ἐξάλλεται ἡ καρδία, τήκεται ἡ ψυχὴ (1,18,1) – *spirit is jumping inside the chest, the heart is jumping out, soul is languishing*. Old Philetas experienced similar torments of love in his youth: ἤλγουν τὴν ψυχὴν, τὴν καρδίαν ἐπαλλόμεν, τὸ σῶμα ἐψυχόμεν (2,7,5) – *was suffering in soul, heart was beating, body was getting colder*.

Polysyndeton is an opposite stylistic figure to asyndeton (gr. πολυσύνδετον – with many conjunctions). It is “an accumulation of conjunctions and other functional parts of speech for a logical and emotional distinguishing of each component in the utterance” (Ποιημάτων, 1992: 241).

Conjunctive means in complex syntactic constructions serve as a contextual organization instrument of utterances. Besides, they are particularly rich in stylistic effects. Each of them is an expression of certain semantic-syntactical relations, but in a syntactic category, in addition, they are an important link between predicate units combined among themselves by the integrity of the author's story. Repetition of conjunctions provides concentration of reader's attention. Such syntactic constructions are used “to create the effect of extensiveness, wide space of the thought” (Мацько, Мацько, 2003: 155).

The repetition of coordinated and subordinate conjunctions “occurs when deploying verbal image with many details”, which are syntactically transmitted with the help of constructions with homogeneous members or homogeneous subordinate connection and coordinated sentences with multicomponent structure (Чередниченко, 1962: 385).

Polysyndeton is very widely used in *Daphnis and Chloe*. Most *coordinative conjunctions* (disjunctive and copulative) such as **καί, οὔτε, ἢ, μήτε** are often repeated.

– **καί... καί... καί... καί** (*and... and... and... and*): Ταῦτα πάντα οὕτως εὐσημόνως ὠρχήσατο Δρύας καὶ ἐναργῶς, ὥστε ἐδόκουν βλέπειν **καί** τὰς ἀμπέλους **καί** τὴν ληνὸν **καί** τοὺς πίθους **καί** ἀληθῶς Δρύαντα πίνοντα (2,36,2) – *Dryas danced everything so nice and clearly that it seemed you see vines, and a vat for squeezing of grapes and barrels, and in fact Dryas who was drinking;*

– **οὔτε... οὔτε... οὔτε** (*neither... nor...nor*): καὶ **οὔτε** τροφῆς ἐμεμνήμην **οὔτε** ποτὸν προσεφερόμην **οὔτε** ὕπνον ἠρούμην (2,7,4) – *and [Philetas who was in love] mentioned neither about food nor he wanted to drink nor to sleep;*

– **ἢ... ἢ... ἢ** (*either... or... or*): ἐπέφερον **ἢ** τυρὸν ἀπαλὸν **ἢ** στέφανον ἀνθηρὸν **ἢ** μῆλον ὠραῖον (1,15,3) – *[Dorcon] brought either fresh cheese or a wreath of flowers or a ripe apple;*

– **μήτε... μήτε... μήτε** (*neither... nor... nor*): ὁ δὲ Δάφνις... **μήτε** τὰς αἴγας ἰδὼν **μήτε** τὰ πρόβατα καταλαβὼν **μήτε** Χλόην εὐρών (2,21,2) – *Daphnis ... saw neither goats nor sheep, nor could find Chloe.*

Similar subordinative conjunctions and conjunctive words **πῶς**, **καθάπερ**, **ὅσα**, **εἴθε**, **ἵνα** etc. are frequently used:

– **πῶς... πῶς... πῶς** (*as... as... as*): πάντα αὐτῇ διηγεῖται, **πῶς** εὗρεν ἐκκείμενον, **πῶς** εἶδε τρεφόμενον, **πῶς** ἠδέσθη καταλιπεῖν ἀποθανούμενον (1,3,2) – *he told her everything: as he found foundling-child, as he saw him, who was being fed, as he felt ashamed to leave him to die; πῶς* δεῖ νέμειν πρὸ μεσημβρίας, **πῶς** ποιμαίνειν κοπάσαντος τοῦ καύματος (1,8,2) – *[they taught Daphnis and Chloe] how to feed sheep in the morning, how feed when the heat was in the afternoon;*

– **εἴθε... εἴθε** (*if... if*): **εἴθε** αὐτοῦ σῦριγξ ἐγενόμην, ἵν' ἐμπνέη μοι **εἴθε** αἴξ, ἵν' ὑπ' ἐκείνου νέμωμαι (1,14,3) – *oh if only I am his pipe so he could breathe into me, oh if only I become a goat so I could eat grass under its melody;*

– **καθάπερ... καθάπερ** (*as if... as if*): καὶ αὐτὸ τὸ πνεῦμά ποτε μὲν λάβρον ἐξέπνει, **καθάπερ** τινὸς διώκοντος αὐτόν, ποτὲ δὲ ἐπέλειπε, **καθάπερ** ἐκδαπανηθὲν ἐν ταῖς προτέραις ἐπιδρομαῖς (1,32,4) – *and that striving spirit sometimes got away, as if someone was pursued after it, and sometimes stopped, as if it was tired because of the recent run;*

– **ὡς... ὡς... ὡς** (*as if... as if... as if*): ἐσύρισε γοερὸν **ὡς** ἐρῶν, ἐρωτικὸν **ὡς** πείθων, ἀνακλητικὸν **ὡς** ἐπιζητῶν (2,37,3) – *[Daphnis] played sadly as if loving, lovingly as if asking, with challenge as if seeking;*

– **ὅσα... ὅσα** (*that... that*): ἦκω δὲ ὑμῖν **ὅσα** εἶδον μηνύσω, **ὅσα** ἤκουσα ἀπαγγελῶν (2,3,2) – *I came to you to tell that I saw, and report that I heard;*

– **οἷος... οἷος... οἷος** (*which... which... which*): **οἷον** βοῶν ἀγέλη πρέπον, **οἷον** αἰπολίῳ πρόσφορον, **οἷον** ποιμναῖς φίλον (2,35,4) – *[Daphnis played the song], which herd of cows enjoyed, which was pleasant for a flock of goats, which was loved by a flock of sheep.*

Polysyndeton in the text of the novel is particularly evident in usage of a coordinated conjunction **καί** (*and*). The coordinating conjunction *καί* (*and*) is often employed polysyndetically. Thus, the conjunction **καί**, which are repeated 2, 3, 4, 5, 6 and even 7 times in 320 sentences.

Most often, the conjunction **καί** is repeated with homogeneous parts of the sentence, e.g.: Τοιαῦτα ὁ βέλτιστος Δάφνις ἔπασχε **καί** ἔλεγεν, οἷα πρῶτον γεύμενος τῶν ἔρωτος **καί** ἔργων **καί** λόγων (1,19,1) – *so suffered the most handsome Daphnis and spoke that one who for the first time tasted and actions, and words of love; ἀνέκειντο δὲ **καί** γαυλοὶ **καί** αὐλοὶ πλάγιοι **καί** σύριγγες **καί** κάλαμοι, πρεσβυτέρων ποιμένων ἀναθήματα*

(1,4,3) – *(here) and buckets, and flutes and pipes lay – the sacrificial gifts of senior shepherds; ἡ Σῦριγξ ἔφευγε καὶ τὸν Πᾶνα καὶ τὴν βίαν (2,34,2) – Syrinx ran away both from the Pan, and the power; νύκτα φυλάξας κομίζει πάντα πρὸς τὴν γυναῖκα Μυρτάλην, καὶ τὰ γνωρίσματα καὶ τὸ παιδίον καὶ τὴν αἶγα αὐτὴν (1,3,1) – having waited for the night, he brought everything to wife Myrtale: and distinctive things, and the child, and that goat; καὶ αὐτὸς ὁμοίους ἐπιτυγχάνει καὶ εὐρήμασι καὶ θεάμασι (1,4,1) – and he came across the same, and discovery, and the sight; δυσθήρατος ἐγὼ καὶ ἰέρακι καὶ ἀετῶ καὶ εἴ τις ἄλλος τούτων ὠκύτερος ὄρνις (2,5,2) – I'm elusive and for a hawk, and for an eagle and for some other birds, which are faster than these ones; ἔρωτι δὲ ἄρα πάντα βάσιμα, καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ καὶ Σκυθικὴ χιών (3,5,4) – but everything is affordable for love, and fire, and water and Scythian snow.*

The polysyndeton built on the repetition of conjunction καί, often involves e.g.: καὶ ἐκ φυλλάδος στιβάδας ὑποστορέσας ἐντεῦθεν ἐν τρυφῇ ἦν καὶ πότῳ καὶ παιδιᾷ (2,31,1) – *and having made a bed of leaves, there he ate and drank, and had fun; ἡ δὲ ἔχαιρε καὶ ἐπίστευεν ὡς κόρη καὶ νέμουσα καὶ νομίζουσα τὰς αἶγας καὶ τὰ πρόβατα ποιμένων καὶ αἰπόλων ἰδίους θεούς (2,39,6) – she rejoiced and believed, as a girl, and fed, and thought goats and sheep are the same deities of sheep and goats' shepherds.* Verbal sentences containing a string of similar predicates can also be considered as a rhetorical macrostructure of *accumulation*, skillfully applied by the author.

Polysyndeton often interacts with other stylistic figures, especially with *syntactic parallelism*, with different types of repetitions and metaphors. Consider the following examples: Εἶκασεν ἄν τις καὶ τοὺς ποταμούς ἄδειν ἡρέμα ῥέοντα καὶ τοὺς ἀνέμους συρίττειν ταῖς πίτυσιν ἐμπνέοντα καὶ τὰ μῆλα ἐρῶντα πίπτειν χαμαὶ καὶ τὸν ἥλιον φιλόκαλον ὄντα πάντας ἀποδύειν (1,23,2) – *it seemed the rivers were singing, flowing smoothly, and the winds blowing, played with the pines, apples fell to the earth from love and the sun, the admirer of beauty, was undressing everyone.* The world of Nature interacts with that of Man and human relations. This adds deep lyricism and philosophical sounding to the artistic language of the novel.

In Longus's novel there are also several cases of polysyndetic *gradation* (gr. κλίμαξ, lat. *gradatio*). This is a figure, “in which its elements are in the order of increase” (Культура русской речи, 2003: 240). The special beauty of this figure is in the “frequency of repetition of the previous word” (Античные теории языка и стиля, 1996: 285). For example: Ἐπεισε δὲ αὐτὸν καὶ λούσασθαι πάλιν καὶ λουόμενον εἶδε καὶ ἰδοῦσα ἤψατο καὶ ἀπῆλθε πάλιν ἐπαινέσασα, καὶ ὁ ἔπαινος ἦν ἔρωτος ἀρχή (1,13,5) – *[Chloe] convinced him [Daphnis] to go swimming again and saw him while swimming, and having seen, she touched him, and went back praising him*

again, and that praise became the beginning of love.

Polysyndeton may have an over whelming effect upon readers, especially, when conjunctions are repeated seven times: Τυχῶν δὲ ὁ Δάφνις παρ' ἐλπίδας **καὶ** φιλήματος **καὶ** Χλόης τοῦ τε πυρὸς ἐκαθέσθη πλησίον **καὶ** ἐπὶ τὴν τράπεζαν ἀπὸ τῶν ὤμων τὰς φάττας ἀπεφορτίσατο **καὶ** τοὺς κοψίχους, **καὶ** διηγεῖτο πῶς ἀσχάλλων πρὸς τὴν οἰκουρίαν ὥρμησε πρὸς ἄγραν, **καὶ** ὅπως τὰ μὲν βρόχοις αὐτῶν, τὰ δὲ ἰξῶ λάβοι τῶν μύρτων **καὶ** τοῦ κιττοῦ γλιχόμενα (3,8,1) – *Having reached, against his hope, and a kiss, and Chloe, Daphnis sat by the fire and put down black blackbirds and doves from his shoulders to the table, and told how he, when he became sick and tired to stay at home, went to hunt, and caught some birds with help of snare, and others with glue when they were eating myrtle and ivy berries; οἱ δὲ **καὶ** νέοι **καὶ** σφριγῶντες **καὶ** πολὺν ἤδη χρόνον ἔρωτα ζητοῦντες ἐξεκάοντο πρὸς τὰ ἀκούσματα **καὶ** ἐτήκοντο πρὸς τὰ θεάματα **καὶ** ἐζήτουν **καὶ** αὐτοὶ περιττότερόν τι φιλήματος **καὶ** περιβολῆς, μάλιστα δὲ ὁ Δάφνις (3,13,3) – *and they [Daphnis and Chloe] young and blooming and those who were looking for love for a long time, were being lit by what they heard, and were being languished from what they saw, and were looking for more and from a kiss and from an embrace, and especially Daphnis.**

Polysyndeton has a main (permanent) highly-expressive function as excessive repetition of a conjunction is a certain actualizer of text fragments. Due to this they are highlighted, and that leads to strengthening of variety of semantic and emotionally expressive values. The meaning of polysyndeton was aptly characterized by Demetrius: conjunctions, “put one by one, force even insignificant to look like significant” by providing language with “majesty” style (Деметрий, 1978: 246-247).

A picture can be drawn of how infinitely Longus varies different conjunction constructions. Longus generally uses many conjunctions in his sentences, but despite this, he combines very skillfully the usage of many conjunctions with conciseness, they don't interfere with each other, and the story is gaining quieter and smoother character in such places.

Figures of asyndeton and polysyndeton being syntactic means of the text organization in the ancient Greek novel of the end of 2nd century, are considered to be important components of the writer's idiosyncrasy, his world outlook.

Longus widely uses all possible methods of skillful phrase building, not inherent in simple everyday language, but his phrases do not seem unpleasant. In places where we feel excessive flatulence it usually turns out that Longus sneers there. Speaking of simple and not artificial things, he decorates his story with all the ornaments of rhetoric. Irony is often felt in his stories, the irony of a subtly trained and well educated citizen, who even after

dedicating his story to the country deities remains a resident of the city.

References

1. *АНТИЧНЫЕ ТЕОРИИ ЯЗЫКА И СТИЛЯ* (антология текстов), 1996, под общ. ред. О. М. Фрейденберг, АЛЕТЕЙЯ, Санкт-Петербург.
2. ДЕМЕТРИЙ, 1978, *О стиле*, в кн. *Античные риторики*, под ред. А. А. Тахо-Годи, Изд-во Моск. ун-та, Москва, с.237-285.
3. ДОМБРОВСЬКИЙ, Володимир, 2008, *Українська стилістика і ритміка. Українська поетика*, Видавнича фірма „Відродження”, Дрогобич.
4. *КУЛЬТУРА РУССКОЙ РЕЧИ*: энциклопедический словарь – справочник, 2003, [под общ. руков. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева], Наука, Москва.
5. МАЦЬКО, Любов, МАЦЬКО, Оксана, 2003, *Риторика*, Вища школа, Київ.
6. МАЦЬКО, Любов, СИДОРЕНКО, Олеся, МАЦЬКО, Оксана, 2003, *Стилiстика української мови*, Вища школа, Київ.
7. ПОНОМАРІВ, Олександр, 1992, *Стилiстика сучасної української мови*: [пiдручник], Либiдь, Київ.
8. СТРУГАНЕЦЬ, Любов, 2000, *Культура мови: Словник термiнiв*, Навчальна книга – Богдан, Тернопiль.
9. ЧЕРЕДНИЧЕНКО, Иван, 1962, *Нариси з загальної стилістики сучасної української мови*, Радянська школа, Київ.
10. SCHÖNBERGER, Otto, 1973, *Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe*. Griechisch und deutsch, Akademie-Verlag, Berlin.

ANVERGURA VIZIUNII LEXICOGRAFICE

A LUI EUGENIU COȘERIU

Ion MANOLI

Universitatea Liberă Internațională Moldova
Chișinău, Republica Moldova

Eugeniu Coșeriu is a multidimensional linguist in the language's sciences. Basically, he had universal entrances in all of them. Lexicography, the theoretical and practical issues, linked to this branch, have interested him less. However, we can remark a curious thing: practically, almost all important lexicographic parameters (definition of the lexicographic term, structure of the lexicographical article, various types of dictionaries, clasification of semantic and lexical neologisms, stylistic motivation etc.) were rigurously defined in the scientist's various papers. The judgements of value of E. Coșeriu done in this chapter are profund, precise and have an undeniable modern tonality. Eugeniu Coșeriu remains yet unsurpassed even in this field, although he had, before and after him, great competitors in the lexicographic theory.

Deși numărul lucrărilor științifice ale lui Eugeniu Coșeriu este surprinzător de mare și de consistent (autorul a publicat peste 1500 de articole, studii, monografii, manuale, compendii, numărul lucrărilor, care au rămas încă nepublicate, de asemenea, este impunător), savantul practic n-a scris lucrări lexicografice *stricto modo**.

Însă, dacă am selecta din studiile sale tot ce se referă la lexic, lexicografie, lexicologie, la statutul teoretic și practic de elaborare a

---

* Dorel Fînar, în argumentul și notele sale la ediția Eugeniu Coșeriu, *Omul și limbajul său* (Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2009, 465 p.), fixează cu o evidentă strictețe interesele lingvistice ale savantului Coșeriu: „Spre deosebire de alți lingviști, care se concentrează de obicei asupra unui domeniu sau a altuia, Coșeriu a abordat practic toate domeniile științelor limbajului: filozofia limbajului, teoria limbii și lingvistica generală; fonologia, teoria gramaticală, semantica lexicală; lingvistica „aplicată” (traducere, corectitudine idiomatică, învățarea limbilor, politică lingvistică) și lingvistica comparată (în special lingvistica romanică); lingvistica vorbirii și lingvistica textului; metalimbajul și discursul repetat; dialectologia, sociolingvistica și stilistica limbii; teoria lingvisticii istorice, gramatica istorică și istoria limbilor, istoria filozofiei limbajului și a lingvisticii istorice, gramatica istorică” (p. 7-8).

dicționarelor, am izbuti să „construim” o adevărată monografie dedicată lexicografiei moderne. Tot la el găsim necesarul despre universalitățile în domeniul lexicografiei contemporane.

Pivotul succesului în lexicografie ca știință rămâne **definiția** termenului din articolului lexicografic. **A defini** în lexicografie înseamnă a elucida în profunzime, cu precizie și laconism, a explica și a decoda sensul și valorile cuvântului-termen. La acest capitol E. Coșeriu rămâne încă neîntrecut de nimeni, deși concurenți mari a avut până la el (J. Kurylovicz, W. Doroszewski, V. V. Vinogradov) și după (P. Robert, A. Rey, P. Gilbert etc.).

Se știe că orice unitate lexicografică poate fi tratată în planul istoric al limbajului, dar și în planul ei contemporan. Marea eroare a lexicografilor neexperimentați este aceea de a nu ține cont întotdeauna de aceste planuri. E. Coșeriu și aici ne-a lăsat judecăți de valoare despre limba funcțională, despre funcționalismul lexicografic, despre actul mereu creativ al limbajului de care lexicograful este obligat să țină cont.

Deși E. Coșeriu n-a definit în plan lexicografic actele lingvistice noi, neologismele lexicale și cele semantice, neologismele stilistice, hapax-urile, etc., la el găsim răspunsul despre realitatea limbajului, fixarea și definirea acesteia prin următoarele formule-cheie: „Limbajul este o formă a vieții, noi trăim și lingvistic”; ori „obiectivarea intuiției, relația între creatorul de limbaj și limbajul creat este doar o dimensiune a limbajului” (Coșeriu, 2009: 165).

Realitatea limbajului este surprinsă în plan universal (al vorbirii), în plan idiomatic (al limbilor istorice), în plan individual (al discursului). Neologismul stilistic, creația individuală este un produs al planului individual și lexicograful este mai puțin obligat să țină cont de acest compartiment. „Orice *act lingvistic nou* (subl.ns. – I. Manoli) corespunde și unor situații de fiecare dată inedite, fiind prin urmare el însuși inedit: este un act de creație”. (Coșeriu, 1999, *Lecții de lingvistică generală*, trad. din spaniolă de E. Bojoga, Cluj-Napoca, Editura Echinox).

Coșeriu nu elimină ideea că „actul lingvistic nou nu este și nu poate fi creație în totalitatea sa, el este o re-creație, iar aceasta nu este decât o formă particulară a creației; creația, fie ca selecție liberă și structurare nouă a reprezentărilor lingvistice, fie ca invenție absolut inedită, este înțeleasă printr-un efort interpretativ care este și re-creație”.

Dacă în concepția lingvistului Coșeriu o limbă nu este și nu poate fi un simplu depozit, apoi și dicționarul de neologisme al limbii nu poate fi interpretat ca un stoc de cuvinte și expresii, el este, la fel ca și limba, și creație și un mod de a înregistra și a defini semnificații. Dicționarul este o creație liberă, dar și o creație pentru altul, prin atribuirea eului comun, celuilalt.

Cuvintele se schimbă mereu nu numai din punct de vedere fonetic, ci și din punct de vedere semantic. Un cuvânt nu este niciodată același, fapt care

pentru lexicograf constituie o barieră greu de surmontat. În fiecare moment se manifestă ceva care deja a existat și ceva care niciodată n-a existat înainte; o inovație în forma cuvântului, în folosirea sa, în sistemul său de asociații. (Coșeriu, 2009: 196-197). Coșeriu a vorbit despre înregistrarea neologismelor și despre definirea lor.

Este bine cunoscut faptul că neologismele stilistice sunt creații strict individuale, ele sunt rezultatul imaginației creative a autorului și acestea de multe ori rămân nefixate, nelexicografiate, adeseori nedecodate. Și la acest capitol E. Coșeriu ne-a lăsat judecăți de valoare. El consideră că motivele intime ale creației în limbaj sunt încă un teritoriu insuficient explorat și constată că nu pot fi reprezentate rațiunile impulsurilor capricioase și de nebănuit ale imaginației umane creatoare. Ceea ce se poate indica (fie și în plan lexicografic – n.n., I. Manoli) sunt rațiunile acceptabilității, ea este și creație liberă, dar și creație pentru altul, prin atribuirea propriului eu celuilalt.

În această perspectivă, de considerare a limbajului (inclusiv a lexicografiei vocabularului) ca activitate creatoare, se impune și considerarea lexicografiei ca ramură a lingvisticii, iar integrarea ei în orizontul științelor umane este inevitabilă.

Trăsăturile universale ale limbajului se înscriu exact în cinci paradigme: *creativitate, semanticitate, alteritate, materialitate și istoricitate*, ultimele două trăsături fiind reductibile prin combinații și sinteze. Lexicograful modern este obligat să țină cont de aceste trăsături.

Pentru a avea o „radiografie” cât se poate de detaliată asupra semanticii și caracteristicilor gramaticale ale neologismului stilistic ca produs al limbajului, ar fi de bun augur să reunim aici într-un simplu inventar toate caracteristicile lexicografice ale neologismelor la care E. Coșeriu s-a referit pe parcursul cercetărilor sale.

1. Fixarea cât se poate de corectă a cuvântului (a frazeologismului) care urmează a fi definit;
2. Definirea aspectului semantic al cuvântului, semnificația acestuia. Prin ea vom distinge 3 feluri de conținut – *desemnare, semnificație* și *sens*, care sunt date deopotrivă în utilizarea cuvântului;
3. Neologismul stilistic face parte din limba vorbită, populară, argotică, literară, familiară, *bon usage*, etc.;
4. Dacă este posibil de evidențiat autorul ori perioada cronologică a inovației;
5. Neologismul este creat conform normelor lingvistice ori acesta are caracteristici regionale, sociale, politice, economice, etc.;
6. Care este informația de ordin gramatical de care lexicograful este obligat să țină cont;
7. Care sunt semnele convenționale (asteriscul - ~; >; <) care vor fi utilizate în procesul de definire a cuvântului nou;

8. Definiția tipului de dicționar de neologisme semantice, lexicale, creații individuale:

- a) dicționar de neologisme semantice;
- b) dicționar de neologisme lexicale;
- c) dicționar de creații individuale (*mots sauvages* – Maurice Rheims);

9. În tipul de dicționar selectat este / nu este nevoie de a include informația de ordin enciclopedic care există fixată deja;

10. Motivația stilistică este / nu este obligatorie;

11. Relațiile semantice cu alte inovații, ori elemente tradiționale sinonimice, antonimice, care urmează să fie elucidate.

12. Realizarea unității nou create în text este obligatorie. Creativitatea nu este pur și simplu o trăsătură caracteristică limbajului printre activitățile culturale *stricto modo*, ci este o activitate liberă cum este arta, știința, religia, filosofia, mitul.

13. „Istoricul” apariției inovației stilistice este binevenită;

14. Caracteristicile cantitative ale lexemului nou apărut (les ocurențele), frecvența de utilizare a acestuia, contextul/contextele în care el se întâlnește, opera literară în care a fost utilizată inovația stilistica, etc.);

15. Ordinea strict-alfabetică a cuvintelor-titlu este obligatorie;

16. Lexicograful are și dreptul și posibilitatea să prezinte alte avize critice privind descrierea lexicografică a neologismului;

17. Lexicograful poate (dar nu este obligat) să prezinte comparații ori echivalente cu creații analogice din alte limbi după modelul: *nostalgerie* (H. de Montherlant) – *ностальгировать по Алжису* – (în rusă); *nostalgerie* – în română;

18. Lexicograful poate (dar nu este obligat) să facă analogii tipologice cu materiale factologice care au practic aceeași natură din alte limbi.

Toate aceste caracteristici sunt dictate de creativitate, de actul creativ, care în concepția lui E. Coșeriu este o activitate nelimitată proprie nu numai limbajului, ea fiind trăsătura care unește toate activitățile numite culturale sau activitățile libere ale omului creativ. Prin creativitate se ajunge la ideea actului originar de creație poetică și actului originar de creație lingvistică ce sunt acte de același tip (Constantinescu, 2000: 17-18). După cele expuse mai sus vom încerca să prezentăm măcar un micro-articol lexicografic al unor creații individuale cu funcție stilistică. Am selectat creațiile din opera lui Jacques Audiberti *écrivaineté* (n. f.). C'est une création individuelle qui se présente comme le dérivé normal *d'écrivain*, à l'aide du suffixe de qualité – *ité* (*la photographicité, la coriacité, la médiumnité* – R. Queneau); d'où «qualité, état de l'écrivain». Mais la présence de *vanité* n'est pas fortuite, si bien que la création semble aussi à un télescope. De la littérature, comme «

foire aux vanités ».

Contextul: **Moins âcre les uns pour les autres, toutefois, me semblent les écrivains, naguère enclins à s'exclure réciproquement de l'écrivaineté** (Jacques Audiberti, *Dimanche m'attend*, Paris, Gallimard, 1955, p. 37).

De notat că găsim la Audiberti o creație care ține de aceeași familie: **écrivieur** (n.m.), derivat de la *écrire*. « Celui qui noircit du papier d'abondance, sans avoir un rapport à l'écriture comme telle ». Cf. celebra opoziție a lui Roland Barthes între *écrivains* et *écrivants* (Rheims: 1969: 190).

Mai există *écrivaineux*, ca derivat peiorativ de la *écrivain*, care are printre altele drept consecință scoaterea în evidență a adjectivului *vain*. Creația aparține lui Louis-Ferdinand Céline (*Normance*, Paris, Gallimard, 1952, p. 184).

Din perspectiva teoriei și a filosofiei limbajului, problema neologismelor și a celor de limbă, și a celor de limbaj (în franceză: *neologismes de langue* și *neologismes de la parole*, în rusă: *языковые неологизмы и речевые неологизмы*) se încadrează în fenomenul general de „schimbare lingvistică”, ce ține de însăși devenirea limbii, de facerea ei neîncetată. Adoptarea de neologisme este un fenomen cât se poate de firesc atât în „viața” unei limbi, cât și în structura unei opere literare. Și dacă ar fi să transferăm distincțiile coșeriene privitoare la cele trei tipuri de probleme ale schimbării lingvistice la neologisme, atunci am avea:

a) problema *rațională* a neologismelor (de ce apar/se adoptă neologismele?);

b) problema *generală* a neologismelor (în ce condiții [și din ce cauze] obișnuiesc ele să fie adoptate?);

c) problema *istorică* a unui anumit neologism (adică istoria împrumutării unui neologism (cf. Coșeriu, 1997, p. 58, citat după Cristinel Munteanu, 2012: 164-165).

Între lexicul obișnuit (comun sau „primar”) și lexicul neologic, terminologic (specializat sau „secundar”) există deosebiri fundamentale. Modul de structurare al acestora este diferit. Dacă cuvintele obișnuite se structurează idiomatice, prin opozițiile de semnificat cu care funcționează în limbă, apoi neologismele, termenii neologici nu se structurează decât parțial. Evident, există și alte situații în care cunoașterea lucrurilor și a ideilor/opiniilor despre neologizare intervine în funcționarea lexicului.

Lexicograful de azi va ține cont de toate aceste probleme pe care E. Coșeriu le-a definit cu maximă strictețe științifică. Problema rațională nu trebuie redusă la cea generală. Rațiunea apariției sau a existenței neologismului (fie că este un cuvânt nou creat pe terenul aceleiași limbi, fie că este un cuvânt împrumutat) este aceea de a acoperi un gol semantic, ori o necesitate stilistică; acest din urmă apare întotdeauna dintr-o căutare de a

„individualiza” lucrurile, de a le da expresivitate, afectivitate ori emotivitate. În schimb, condițiile („cauzele”) adoptării neologismelor pot fi multe și lexicograful va ține cont de ele.

De altfel, preocupat de esența limbajului, Eugeniu Coșeriu a făcut o caracterizare generală menită să liniștească pe toți cei care se tem, ori au reticențe față de „invaziile neologice”. Întrebat dacă nu există pericolul ca, drept consecință a creșterii „tehnificării” limbilor moderne, să fie afectate spontaneitatea și ceea ce este „viu” în limbajul curent”, savantul a răspuns că nu vede un asemenea pericol, semnalând că „au existat întotdeauna limbaje tehnice legate de științele și tehnicile dezvoltate de către comunitățile umane și că uzul lingvistic curent nu a fost afectat de acest lucru, căci obișnuiește să se concentreze pe alte interese, nu pe cele tehnico-științifice” (Coșeriu, 2009: 152).

Cu atât mai mult nu poate exista nici un pericol cât de mic, mai ales atunci când e vorba despre creații neologice individuale, despre neologisme stilistice, hapax legomenon și alte creații subiective, care pot fi indiscutabil lexicografiate în surse speciale. Sutele de neologisme create de François Rabelais (c.1494-1553), prin fantezia lor debordată și prin structura lor prezintă forme specifice ale comicului, de la ironie la grotesc și constituie și azi o bogăție uimitoare a resurselor interne ale limbii franceze: de la forma expresivă populară suculentă, la forme literare inedite. Neologismele în opera lui Rabelais, limbajul operei în general l-au situat pe autorul ei între marii creatori ai literaturii universale.

Neologismele stilistice ale lui Raymond Queneau (1903-1976) - ca să vorbim și despre un autor modern plasat la o distanță de Rabelais de mai mult de 400 de ani - au creat un *nouveau français*, prin structuri renovate, inventate, create tot din limba populară, chiar cea argotică. Queneau este considerat azi, pe bună dreptate, un adevărat artizan al neologismelor stilistice și lexicograful modern este obligat să-i acorde atenția meritată. Chiar extrase din context, creațiile de tipul *rongeailer*, *formulasser*, *causer*, *pendillocher*, *glouglouter*, *crachouiller*, *tremblouiller* – toate aparțin lui Queneau – caracterizează limba unui poet/scriitor ca „deviere”, ca „uz individual” sau „originalitate” și potențialul unei limbi (în cazul dat cel al limbii franceze contemporane).

Unii lingviști consideră creațiile lexicale individuale ca niște simple ocazionalisme, niște elemente care nu se încadrează în norma lingvistică și practic nici nu merită să fie lexicografiate. Eugeniu Coșeriu este de altă părere: lui îi aparține concluzia că limbajul poetic (iar creațiile de tipul acesta aparțin doar limbajului poetic) reprezintă deplina funcționalitate a limbajului și că, prin urmare, poezia („literatură” ca artă) este spațiul desfășurării integrale, al plenitudinii funcționale a limbajului (Coșeriu, 2009: 162).

Deci creația individuală ca element al poeziei, literaturii, imaginației nu este, cum adesea se spune, o „deviere” față de limbajul „curent” (înțeles

ca limbaj „normal”); în realitate, mai degrabă limbajul „curent” e cel care reprezintă o deviere față de totalitatea limbajului (Coșeriu, 2009: 163). Neologismul stilistic este un produs al ”limbajului” neautomatizat (în viziunea adeptilor Școlii de la Praga) și nu poate fi ignorat nici într-un fel, inclusiv de lexicografi.

Dacă lingvistul nu este întotdeauna îndreptățit să intervină în funcționarea sau dezvoltarea limbii, în schimb scriitorul, jurnalistul, actorul, creatorul nu se pot mulțumi cu respectarea normelor lingvistice, literare, poetice. Acesta din urmă are menirea și datoria de a persevera, de a evita clișeele, de a se îndepărta cât mai mult de normativism și tradiționalism.

Eugeniu Coșeriu avertiza lexicograful pedant că nu trebuie confundat *criteriul corectitudinii* cu cel al *exemplarității*. În virtutea principiului binelui public, al normelor sau responsabilității sociale, lingvistul este îndreptățit (ori chiar obligat), în calitatea sa de membru al cetății, să supravegheze și să asigure calitatea „limbii exemplare” sau a limbii standard (Coșeriu, citat după Cristinel Munteanu, 2012: 169).

Eugeniu Coșeriu a remarcat că problema neologismelor nu este abordată egal ori aproape egal în limbile europene. Cristinel Munteanu consideră că „ar trebui să ne întrebăm în final dacă, în problema neologismelor în România am avut/avem o politică mare sau o politică mică. Deocamdată, înclinăm să apreciem că avem de a face cu o politică mică” (Cristinel Munteanu, 2012: 171).

În lexicografia franceză poate că importanța fixării, decodării neologismelor e cam exagerată. Bernard Quemada declara tranșant încă în 1971: „Une langue qui ne connaîtrait aucunes formes de néologie serait déjà une langue morte, et l'on ne saurait contester que l'histoire de toutes nos langues n'est, en somme, que l'histoire de leur néologie” (*Banque de mots*, 1971, nr. 2).

După studiile fundamentale ale lui E. Coșeriu putem ușor stabili anvergura conceptului de lexicografie contemporană, putem ierarhiza criteriile fundamentale de care este obligat să țină cont lexicograful, dacă acesta dorește ca obiectivismul în cercetare să predomine.

Neologismul stilistic este rezultatul creativității și al ingeniozității creatorului: „Cel care creează, creează realizând posibilități ale limbii. Tot ceea ce se creează în limbaj se creează într-o limbă pe dimensiunea alterității” (Coșeriu, citat după *Omagiu lui Eugeniu Coșeriu*, p.20). Explicația lui Coșeriu asupra lexicografiei neologismelor pleacă de la ideea că orice inovație trebuie fixată și definită cu prudența unui alpinist care vrea să cucerească Everestul.

Eugeniu Coșeriu a fost și va rămâne un lingvist teoretician prin excelență, un adept consecvent al semanticii și funcționalismului, al lexicografiei *sans frontières*, dar și un adversar feroce și fără menajamente al

formalismului exacerbat, al teoretizărilor idealizate ale fenomenelor, inclusiv a celor lexicografice.

Prin opiniile enunțate de Eugeniu Coșeriu, lexicografia contemporană și-a rectificat și își va rectifica încă multe postulate depășite.

Referințe bibliografice

1. Borcilă, Mircea, 2003, *Opera lui Coșeriu a învins deja veacurile*. Supliment „Contrafort”, 15 noiembrie, p. 5-6.
2. Constantinescu, Doina, 2000, *Limba și poezie în orizonturile coșeriene*, în „Cercetări de limbă și literatură”, Chișinău, tom. XI, p. 15-21.
3. Coșeriu, Eugeniu, 2000, *Leții de lingvistică generală*, Chișinău, Editura ARC.
4. Coșeriu, Eugeniu, 1996, *Limba și politică*, în: „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 5, p. 10-28.
5. Coșeriu, Eugeniu, 2009, *Omul și limba lui său. Studii de filosofie a limbajului, teorie a limbii și lingvistică generală*. Antologie, argument, note, bibliografie și indici de Dorel Fînar, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”.
6. Coșeriu, Eugeniu, 1997, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, versiune în limba română de Nicolae Saramandu, București, Editura Enciclopedică.
7. Coșeriu, Eugeniu, 2004, *Universul din scoică*, Chișinău, Editura Știința.
8. *Despre opera lui Eugeniu Coșeriu. – Óscar Loureda Lamas (Spania) în dialog cu Eugenia Bojoga. Cultură și management cultural în Uniunea Europeană*, 2007, în „Contrafort”, Chișinău, nr. 9 (155).
9. *Omagiu lui Eugeniu Coșeriu*, 2001, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest.
10. Munteanu, Cristinel, 2012, *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și interviuri*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
11. Manoli, Ion, 2008, *Laudatio cu prilejul conferirii titlului de Doctor Honoris Causa dlui prof. Eugeniu Coșeriu*, 1998, în: „Deținători ai titlului de Doctor Honoris Causa”, Bălți.
12. Manoli, Ion, 2012, *Eugeniu Coșeriu despre evoluția și viitorul lingvisticii contemporane: Ipostaze. Observații*, în Manoli Ion, *Mon unique roman «Les Lettres»*, Chișinău, ULIM, p. 88-100.
13. Ardeleanu, Sanda-Maria, 1995, *Repere în dinamica studiilor pe text: de la o Gramatică Narativă către un model de investigație Textuală*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
14. „Eugeniu Coșeriu a devenit din întâmplare lingvist, la fel de bine putea să devină și filosof...”. *Interviu cu prof. Dr. Adolfo Murguía*, 2011, Universitatea „Karl Eberhard” din Tübingen, Germania, în „Contrafort”, Chișinău, nr. 3-4 (197-198), martie-aprilie, p. 12-13.
15. „Limba română”, 1998, *Revistă de știință și cultură. Număr dedicat integral lui Eugeniu Coșeriu*, nr. 6 (42), 112 p.
16. Rheims, Maurice, 1969, *Dictionnaire des mots sauvages (Ecrivains des XIX-e et XX-e siècles)*, Paris, Larousse.

NOTE DE MORFOLOGIE ISTORICĂ ROMÂNEASCĂ (PE MARGINEA MANUSCRISULUI 45)

Ana-Maria MINUȚ

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
Iași, România

Le texte du Ms. 45 contient la version roumaine de la Septante, élaborée, pendant le XVIIème siècle, par Nicolae Milescu et révisée ultérieurement. L'existence, dans ce texte de dimensions considérables (plus de 900 de pages), d'une ample problématique linguistique justifie l'intérêt pour cet ancien texte roumain. L'analyse de la classe du nom met en évidence, outre les éléments stables, qui ont assuré la continuité du système morphologique, les variations et les changements, qui se trouvent soit dans une phase initiale soit, au contraire, dans une phase avancée.

Reprezentând o revizuire a traducerii *Septuagintei* (ediția de la Frankfurt, 1597) efectuate de Nicolae Milescu la Constantinopol, între 1661-1664, textul ms. 45 stă la baza primei versiuni românești biblice integrale, tipărite la București, în 1688. Dincolo de importanța culturală a textului și de aspectele captivante referitoare la paternitatea sa, manuscrisul 45 pune la dispoziția cercetătorilor un câmp de investigație extrem de bogat. Existența, într-un text de dimensiuni considerabile (peste 900 de pagini), a unei problematici lingvistice ample și diverse îndreptățește pe deplin interesul pentru studiul acestui vechi manuscris românesc.

Acceptând ideea conform căreia „elementele limbii fac parte nu numai dintr-o structură caracteristică unei anumite epoci de dezvoltare a limbii, ci și dintr-o structură constituită în timp și cu caracter de proces în timp”, istoria limbii române fiind văzută, din acest motiv, „ca succesiune de norme și ca norme coexistente în timp ale unor variante literare” (Frâncu, 2009: 17), ne-am propus să urmărim felul în care se reflectă în ms. 45 atât normele perioadei, cât (mai ales) variațiile, schimbările (aflate în diverse stadii) apărute în sistemul morfologic. Analiza diacronică, îmbinată cu cea sincronică, este aplicată, în articolul de față, la clasa lexico-gramaticală a substantivului.

1. Declinarea

O serie de modificări în sistemul declinărilor, inventariate în studii anterioare consacrate epocii vechi a limbii române, pot fi urmărite și în ms. 45. Este vorba, pe de o parte, de faze incipiente, de manifestare a unor tendințe de trecere de la o declinare la alta și, pe de altă parte, de faze avansate, în care încadrarea la noua declinare nu este complet realizată.

1.1. Astfel, în ceea ce privește **tendința de trecere de la declinarea a III-a la declinarea I**, situația ms. 45 se prezintă în felul următor:

— forma de declinare a III-a *aramă* înregistrează 15 ocurențe: *toate vasele lui le-au făcut de arame* (Ieș. 38:3), *grătariul cel de arame* (Ieș. 39:40) etc., în timp ce forma de declinare I *aramă* este mult mai frecventă (160 de ocurențe): *era bătător de ciocan și faur de aramă și de hier* (Fac. 4:21), *le vei acoperi cu aramă* (Ieș. 27:2), *și vase de aramă, de aramă bună, sclipind în feliul aurului, vase 12* (3Ezd. 8:59) etc.;

— forma de declinare a III-a *peștere* (articulat, *peșterea*) este mult mai bine reprezentată (43 de ocurențe): *și lăcui în peștere, el și /2_/fête a lui cu însul* (Fac. 19:30), *și-mi dea peșterea cea îndoită carea iaste lui* (Fac. 23:9), *și-l îngropară pre însul în peșterea îndoită* (Fac. 50:13), *deșchideți peșterea* (Ios. 10:22), față de *peșteră*, articulat, *peștera*, cu două ocurențe, ca în: *îngropați-mă cu părinții miei întru peștera carea iaste întru țarina a lui Efron* (Fac. 49:29);

— formele *marmure*, respectiv *marmură* cunosc, fiecare, câte o singură ocurență: *pulpele lui — de marmure* (Cânt. 5:16), *de cel mohorât și de marmură ceea ce putrezêște pre înșii* (Ep. Ier. 1:61);

— forma de declinare a III-a *năpaste* (articulat, *năpatea*) este singura înregistrată în ms. 45: *mântuiêște-mă de năpatea oamenilor, și voi păzi porâncele tale* (Ps. 118:133), *căci năpatea împregiur poartă pre înțelept* (Eccl. 7:8);

— forma de declinare a III-a *lature* (articulat, *laturea*) este singura înregistrată în ms. 45: *20 de stâlpi despre laturea despre notos* (Ieș. 36:20), *la laturea cortului a doao* (Ieș. 36:28), *petrecea de o lature într-altă lature* (Ieș. 36:30), *și-i puse pre ei la laturea despre răsărit* (2Paral. 29:4);

— într-o explicație marginală înregistrăm forma *grindine*, de declinare a III-a, ca sinonim pentru *smidă*: *Domnul au aruncat preste ei pietri mari de smidă* (Ios. 10:11).

O modificare de ordin fonetic, dar cu repercusiuni morfologice, semnalată de numeroși specialiști (Vasiliu, 1968, Gheție/Mareș, 1974, Gheție, 1975, Frâncu, 2009 ș.a.) privește substantivele cu tema în *ș*, *j*. Dacă *ș* și *j* erau, până pe la 1640, în graiurile de tip nordic, palatalizate (formele *mătușe*, *grije*, de declinare a III-a, fiind normale), iar în graiurile de tip sudic, dure (*mătușă*, *grijă*, de declinare I), începând cu 1640-1670 s-a

petrecut în nord o depalatalizare, respectiv o palatalizare în sud¹.

Apartenența la declinarea a III-a este probată de cele 53 de ocurențe ale formei *ușe* și ale formei articulate *ușea*: *ușea o trase după însul* (Fac. 19:6), *întingându dân sângele de lângă ușe* (Ieș. 12:22), *au adunat toată adunarea la ușea cortului mărturiei* (Lev. 8:4) etc.; declinarea I este reprezentată de cele 63 de ocurențe ale formei articulate *ușa* (*ușă*, forma nearticulată, nu este consemnată): *grăiră lui întru ușă casei dzicându* (Fac. 43:19), *stătu Moisi pre ușă taberii* (Ieș. 32:25) etc.

Forma nearticulată *cenușe* aparține declinării a III-a: *eu sântu pământu și cenușe* (Fac. 18:27), *și luă Thimar cenușe* (2Reg. 13:19). Forma de declinarea I *cenușă* nu se înregistrează; în schimb, forma articulată cu articol hotărât este întotdeauna *cenușa* în ms. 45 (niciodată *cenușea*): *și să va istovi trufa voastră atocma cu cenușa* (Iov 13:12), *ce să semețește pământul și cenușa?* (Sir. 10:9).

Forma nearticulată *grije* ilustrează declinarea a III-a: *ca nu lăsându tată-mieu cêle pentru măgari, a purta grije pentru noi* (1Reg. 9:5), *căruia să-i fie grije pentru toate* (Sol. 12:13), *cum să aibă grije el pentru cêle sfinte* (1Mac. 14:43), *și era nu mică preste toată cetatea grije* (2Mac. 3:14); o singură ocurență are forma nearticulată de declinarea I *grijă*: *ci iaste la el grijă nu că va să ostenească* (Sol. 15:9). Forma articulată cu articol hotărât este *grija* (niciodată *grijea*): *Domnul purta-mi-va grija mea* (Ps. 39:23), *aruncă pre Domnul grija ta* (Ps. 54:25), *și grija învățăturei dragostea-i* (Sol. 6:18).

Cămașe (de declinarea a III-a) apare o singură dată: *îmbrăcă pre mine haină de mântuire și cămașe de veselie* (Is. 61:10); forma articulată *cămașa* aparține declinării I: *dăzbrăcat-am cămașa mea, cum o voi îmbrăca pre ea?* (Cânt. 5:4).

Notăm și forma *straje*: *noaptea aceasta-i straje înaintea Domnului* (Ieș. 12:42), *și fie voao straje noaptea și dzua lucru* (Neem. 4:22), *pune, Doamne, straje gurii mêle* (Ps. 140:3). Forma articulată este exclusiv *straja*: *și întrară în mijlocul taberii în straja cea de dimineață* (1Reg. 11:11), *și spuse straja* (4Reg. 9:20).

Forma nearticulată *vraje* (de declinarea a III-a): *nu știți că cu vraje să vrăjaște omul în ce fêli sântu eu?* (Fac. 44:15), *pentru că nu iaste vraje întru Iacov* (Num. 23:23), apare alături de forma articulată *vraja* (de declinarea I): *nice să căutați vraja pasărilor* (Lev. 19:26), *nu-i așa vraja ta* (Is. 16:6).

În ms. 45 se întâlnește, de trei ori, forma articulată *coaja* (nu și forma nearticulată): *ca coaja rudiei — mărul tău* (Cânt. 4:3).

---

¹ Vezi, pentru detalii și istoricul problemei, Frâncu, 2009: 19-20.

1.2. Tendința de trecere de la declinarea a II-a la declinarea a III-a:

— în proporție aproximativ egală apar în text *genunchi(u)*, formă de declinarea a II-a, respectiv *genunche* (de declinarea a III-a): *să te bată Domnul cu rană rea preste genunchi* (Deut. 28:35), *și-și puse obrazul lui întru mijlocul genunchilor lui* (3Reg. 18:42) / *și-i scoase pre înșii Iosif den genunchele lui* (Fac. 48:12), *și-l dormi pre el Dalidá întru mijlocul genunchelor ei* (Jud. 16:13), *să plecă pre genunchele lui înaintea lui Iliú* (4Reg. 1:13), *plecând genunchele s-au închinat Domnului și împăratului* (1Paral. 29:20);

— forma de declinarea a III-a *vulture* apare o singură dată: *ca o pornire de vulture* (Deut. 28:49), față de *vultur*, de declinarea a II-a, care este mult mai frecventă (16 ocurențe): *v-am luat pre voi ca pre niște aripi de vultur* (Ieș. 19:4), *ca un vultur va porni* (Ier. 48:40) etc.;

— forma de declinarea a II-a *umer /umăr* apare alături de cea de declinarea a III-a *umere* (refăcută după pluralul neutru *umere* [cf. Arvinte, 1993: 8]): *avându ciutora pre umerul ei* (Fac. 24:15), *țasătura ceii preste umăr* (Ieș. 39:19) / *și-au supus umerile său spre osteneală* (Fac. 49:15);

— *îmbrăcăminte* și *încălțăminte* apar numai cu forma de declinarea a III-a, nu și cu cea mai veche, de declinarea a II-a, *îmbrăcământ*, *încălțământ*: *luându Revéca îmbrăcămintea lui Isav* (Fac. 27:15), *și vei face îmbrăcăminte până gios tot vîrde* (Ieș. 28:27), *dezleagă încălțăminte den picior* (Ieș. 3:5), *întinde-voi încălțăminte mea* (Ps. 59:9).

Alte treceri dinspre declinarea a II-a spre a III-a nu se înregistrează; diverse substantive care în textele perioadei (cf. Frâncu, 2009: 244) apar (și) cu forme în *-e* aparțin, în ms. 45, exclusiv declinării a II-a:

— *fagur*: *încungiurără-mă ca albinele fagurul* (Ps. 117:12), *mănâncă miere, fiiule, pentru că-i bun fagurul* (Parim. 24:13), *fagur pică budzele tale, mireasă*, (Cânt. 4:11);

— *ghimpu*: *ca un ghimpu – toți aceștia* (2Reg. 23:6), *țêlină și ghimpu fi-va tot pământul* (Is. 7:24);

— *grăunțu*: *ca o picătură de apă den maare și grăunțu de arină* (Sir. 18:9);

— *glonțu* (într-o notă marginală): *glonțu-bulgăr*, ca explicație pentru *boțu*;

— *spin*: *va ieși foc den spin* (Jud. 9:15), *și vor fi limbi arse de tot, ca spinul în țarină aruncat și arsu de tot* (Is. 33:12);

— *omăt*: *au lovit pre leu întru groapă în dzi de omăt* (1Paral. 11:22).

1.3. Tendința de trecere de la declinarea a III-a la declinarea a II-a:

— în ms. 45 nu se întâlnește forma primitivă (cf. Frâncu, 2009: 20, 244)² de declinarea a III-a *strugure*, ci numai forma *strugur*: *strugurul sfințeniei tale să nu-l culegi* (Lev. 25:5), *strugur proaspăt și stafidă nu va mânca toate dzilele rugii lui* (Num. 6:3), *strugurul lor, strugur de fiere, poamă de amărăciune lor* (Deut. 32:32);

— forma *berbêce* ilustrează declinarea a III-a: *ia-mi giuncă tretînă, și capră tretînă, și berbêce tretin* (Fac. 15:9), *iată un berbêce prinsu într-un sádu savec de coarne* (Fac. 22:13), *și vei lua pre un berbêce și vor pune Aaron și fiii lui mâinile lor pre capul berbêcelui* (Ieș. 29:15), *și vei junghea berbêcele* (Ieș. 29:16), *capul berbêcelui* (Ieș. 29:19); nu se întâlnește forma de singular de declinarea a II-a *berbec*;

— notăm și forma articulată, de declinarea a III-a, *șoarecile: mâța, și șoarecile, și crocodélul cel den pământu și câte-i samănă lui* (Lev. 11:29), *urâciunile și șoarecile* (Is. 66:17);

— diversele forme ale substantivului *pânțete* aparțin declinării a III-a: *vădzându cum au zemislit în pânțete* (Fac. 16:5), *2 limbi întru pânțecile tău sântu* (Fac. 25:23), *la însă era gemeni întru pânțecile ei* (Fac. 25:24), *roada pânțecelui* (Fac. 30:2), *și luă în pânțete de la el* (Fac. 38:18), *și au împlut durêrea pânțecelui* (Iov 15:2); o singură ocurență cunoaște forma *pânțeciului*: *asupra pieptului tău și pânțeciului tău să îmblî* (Fac. 3:14);

— întâlnim, într-o notă marginală, forma de declinarea a II-a *păun*³, iar în text, forma de plural *păuni*: *dinți de elifandu și moimâte și păuni* (2Paral. 9:21);

— forma *iepurile* ilustrează declinarea a III-a: *și iepurile, căci nu scoate rumăgală acesta și unghea nu-i geamănă; necurat voao acesta* (Lev. 11:6), *cămila, și iepurile, și ariciul, căci scot rumăgală acêstea și copita nu îngemăneadză, necurate voao vor fi* (Deut. 14:7);

— forma de feminin *pustie*, de declinarea a III-a, mai apropiată de etimon (<bg. *pustinja* [cf. și Frâncu, 2009: 20]), apare alături de forma mai nouă *pustiiu*, aparținând genului neutru și declinării a II-a: *să nu vă împreunați, rătăcind în pustie* (Is. 16:8), *și va fi pământul Eghiptului pierire și pustie* (Iez. 29:9), *voi pune pre Neneví spre stingere, fără de apă, ca o pustie* (Sof. 2:13) / *să duse de tábârî în pustiiu* (Fac. 12:9), *carele iaste în pustiiu* (Fac. 14:6).

Arvinte, 1994: 6 înregistrează situații în care modelul străin a deteminat schimbări de declinare (și de gen); astfel, substantivul *brățare* (< lat. *brachiale*): *au lega-vei belciug întru narea lui și cu brățare vei găuri*

² Cu privire la varianta morfologică din româna comună *strugure* (care coexistă cu *strug*), vezi Brâncuș, 1983: 117, 152.

³ Substantivul a fost de declinarea a III-a, *păune* (< lat. *pavo*, *-ōnem*), formă păstrată în Banat (vezi Frâncu, 2009: 245).

buza lui? (Iov 40:21) apare și cu o formă *brățariu*, sub influența echivalentului grecesc (τοη) *περιδεραξιον*, pe care Nicolae Milescu l-a redat printr-un neutru românesc: *vas de aur, și zgardă, și cercel, și inel, și brățariu* (Num. 31:50), *ca podoaba aurului la cel înțelept — învățătura, și ca brățariul pre brațul drept* (Sir. 21:23).

În mod similar, pe seama modelului grecesc este pusă forma de declinare a II-a *gălbănar(iu)* (după gr. (οφ) *ιγκτεροϝ*, -ov [Arvinte, 1993: 8]): *voi pune pre voi lipsa, și râia, și gălbănariul* (Lev. 26:16), *cu stricăciune de vântu, și cu gălbănariul* (Deut. 28:22), *stricăciune de vânt și gălbănar, lăcuste și cărăbuși* (2Paral. 6:28), *înțoarseră-să obrazele spre gălbănar* (Ier. 30:6).

1.4. În unele cazuri, se întâlnesc urme ale declinării a II-a, în care fuseseră încadrate în perioada preliterară unele substantive care au trecut ulterior la declinare I.

Ca formă nearticulată, se întâlnește în ms. 45 singularul feminin de declinare I *mână* (< lat. *manus*) (nu și forma arhaică *mănu*): *și luă a mână și focul și cuțitul și să duseră amândoi împreună* (Fac. 22:6), *moașa legă roșiu la mână* (Fac. 38:28), *să nu va fi cu mână tare* (Ieș. 3:19), articulat *mâna*: *să nu cândai va întinde mâna sa* (Fac. 3:22), *întinzându-și mâna l-au luat pre însul* (Fac. 8:9) etc.

Doar în pluralul articulat hotărât *mânule* (*manu* + art. *-le*), care apare în ms. 45 de 45 de ori, se păstrează urme ale declinării a II-a (care reprezintă un rest din declinare a IV-a latină [cf. și Dimitrescu, 1978: 199, Arvinte, 1991: 16]): *mânule lui pre toți și mânule tuturor pre însul* (Fac. 16:12), *vădzu cerceii și brățările în mânule sororei lui* (Fac. 24:30), *dêde bucatele și pâinele carele au făcut pre mânule lui Iacov* (Fac. 27:17), *era mânule lui ca mânule lui Isav* (Fac. 27:23), *Ruvim îl scoase pre însu den mânule lor* (Fac. 37:20), *Domnul îndreptează întru mânule lui* (Fac. 39:3), *împleți mânule voastre astăzi Domnului* (Ieș. 32:28), *mânule lui vor aduce aducerile Domnului* (Lev. 7:20), *lovi cu mânule lui* (Num. 24:10).

Se întâlnesc următoarele forme analogice de plural:

— *mânele*: *luați voi mânele pline de spudză den cuptoriu* (Ieș. 9:8), *le vei împlea mânele lor* (Ieș. 28:37), *cum au rădicat mînele pre împăratul Solomon* (3Reg. 11:27), *nu te învrăjbi cu omul sâlnic, ca nu cândai vei cădea la mânele lui* (Sir. 8:1);

— *mânile* (nearticulat, *mâni*): *fapte de mâni omenști* (Deut. 4:28), *faptu a mâni de meșter* (Deut. 27:15), *el – ostenit și obosit la mâni* (2Reg. 17:2), *și nu lua sama oamenilor căroră da argintul pre mânile lor* (4Reg. 12:15);

— *mâinele* (nearticulat, *mâine*): *slujnica ta în mâinele tale* (Fac. 16:6), *îl va scoate den mâinele lor* (Fac. 37:21), *argintul îndoit luați întru mâine voastre* (Fac. 43:12), *și vei săvârși mâinele lui Aaron și mânule fiilor*

lui (Ieș. 29:10), și-au împlut **mâinele** de însă (Lev. 9:16), curățiți-vă **pre mâine** și veți mânca carne (Num. 11:18);

— *mâinile* (nearticulat, *mâini*): *dediu păharul în mâinile lui faraon* (Fac. 40:11), *voi întinde mâinile mele către Domnul* (Ieș. 9:29), și luând *preutul unsul, cel săvârșit, la mâini*, (Lev. 4:5).

Urme mai clare ale declinării a II-a se întâlnesc în cazul substantivelor *soră* (< lat. *soror*) și *noră* (< lat. *nūrus* > lat. pop. *nōrus*, cf. Frâncu, 2009: 243). Ca și în alte texte ale perioadei, înregistrăm forme însoțite de adjectivul posesiv postpus: *zavistui Rahil pre soru-sa* (Fac. 30:1), *priviia soru-sa de departe* (Ieș. 2:4), *zi înțelepciunei ca soru-ta să fie* (Parim. 7:4), *soru-ta cea mai tânără de tine* (Iez. 16:45), *să vie, dară, Thímar, soru-mea, și să mă hrănească* (2Reg. 13:5), *ce să îmbuniră țitele tale, soru-mea, mireaso!* (Cânt. 4:10), și *pre Sára, noru-sa*, (Fac. 11:31), și *să sculă Aviméleh și Ohozáth, ce ținea pre noru-să*, (Fac. 21:32), *au curvit Thámar, noru-ta*, (Fac. 38:24), *să te vindec pre tine și pre noru-ta, Sárra* (Tov. 12:15); *soru* poate fi și regent al unui clitic pronominal în dativ: *de pre tată soru-mi iaste* (Fac. 20:12).

Forma *sor* apare de mai multe ori în ms. 45: *la tată și la mumă și la frate și la sor să nu să pângărească întru înșii murindu ei* (Num. 6:7), *blăstămat ceta ce doarme cu sor dupre tatăl său sau dentru maică-sa!* (Deut. 27:22), *era sor frumoasă la chip foarte* (2Reg. 13:1), *moartea am chemat tată să-mi fie; și maică mie și sor — putrejunea*. (Iov 17:14). Forma *nor* înregistrează o singură ocurență: *iată s-au întorsu cea împreună cu tine nor către nărodul ei și către bodzii ei. Întoarce-te, dară, și tu înapoia nororei, soției /tale/* (Rut 1:15).

Forma *suru*: *suru-mi iaste?* (Fac. 26:9) este posibil să de datoreze, cf. Arvinte, 1988: 69, unei transcrieri greșite.

Formele nearticulate *soră*, *noră* nu se înregistrează; apar, însă, de mai multe ori, formele articulate *sora*, *nora*: *sora lui Thóvel – Noemá* (Fac. 4:21), *trimiseră pre Revéca, sora lor*, (Fac. 24:59), *să dăm pre sora noastră* (Fac. 34:14), și *i dède lui muière pre sora muierii lui* (3Reg. 11:19), și *au văzut sora ei Oolivá* (Iez. 23:11), și *să întoarse Noemin și Ruth moaviteanca, nora ei*, (Rut 1:22), și *nora lui, muièrea lui Finees, zemisliță a naște* (1Reg. 4:19), *fata să va scula preste maica ei, nora preste soacra ei* (Mih. 7:6).

Forma de vocativ este *soro*: *nu avea cuvânt, soro* (Tov. 5:26), *scoală-te, soro, și să ne rugăm pentru ca să ne miluiască pre noi Domnul* (Tov. 8:3).

Notăm și forma moștenită din clasa imparisilabicelor *suroru-sa*: *căci audzí cuvintele Revécăi, suroru-sa* (Fac. 24:30), *rușinea suroru-sa au descoperit* (Lev. 20:17), respectiv *nurori-sa*: și dzise Noemin *nurori-sa* (Rut 2:20).

La genitiv-dativ apar și formele *sororei/ surorii*, *nurorii/ nurorei/ nororei*, cu precizarea că formele cu *-o-* (*sororei, nororei*) ar fi putut apărea

după modelul celor de nominativ-acuzativ *sor(ă)*, *nor(ă)*: *și fu dacă vădzu cerceii și brățărilor în mânule **sororei** lui* (Fac. 24:30), *rușinea **surorii** tale de pre tată au de pre maică* (Lev. 18:9), *rușinea **surorii** tătâne-tău și **surorii** maicii tale să nu descoperi* (Lev. 20:19), *mai mult decât curviia **surorii** ei* (Iez. 23:12), *rușinea **nurorii** tale să nu o descoperi* (Lev. 18:15), *întoarce-te, dară, și tu înapoia **nororei**, soției /tale/* (Rut 1:15), *și ieși Tovit întru timpinarea **nurorei** lui* (Tov. 11:11).

Formele de nominativ-acuzativ plural sunt *surori(le)*, *nurori(le)*: *pre frații miei și pre **surorile** mêle* (Ios. 2:13), *și **surorile** lui, Saruía și Avighéa* (1Paral. 2:16), *luând împreună cu înșii și pre cêle 3 **surori** ale lor* (Iov 1:4), *ai îndreptat pre **surorile** tale* (Iez. 16:50), *să sculă ea și amândoao **nurorile** ei* (Rut 1:6), *curvi-vor fêtele voastre și **nurorile** voastre vor preacurvi* (Osia 4:14).

Văduo < lat. *vīdua* a trecut la declinarea I, *văduă*, articulat *vădua*: *ședzi **văduă** întru casa tătâne-tău* (Fac. 38:11), *toată **vădua** și săracul să nu le faceți rău* (Ieș. 22:22). În două note marginale este consemnată forma articulată *văduva*: *și **văduva** cea den cetățile tale*, respectiv *sărăimanul și **văduva** asupriia întru tine*.

La genitiv-dativ singular apare cel mai frecvent forma *văduii*, dar se întâlnesc și formele *văduăi* și *văduvii*: *cela ce face giudețu nemêrnicului și sărăimanului și **văduăi*** (Deut. 10:18), *să nu abați giudețul nemêrnicului și sărăimanului și **văduvii** și să nu zălojești haina **văduii*** (Deut. 24:17), *vai, Doamne, mărturia **văduii** carea eu lăcuiescu cu ea tu ai căznit* (3Reg. 17:20), *jugul sărăimanilor au luat și vaca **văduii** pre carea au văduit* (Iov 24:3), *și întări hotarul **văduii*** (Parim. 15:26), *Dumnedzău, Dumnedzău cel al mieu, /și/ ascultă mie, **văduvii*** (Idt. 9:6), *au nu lacrămile **văduvii** preste falcă cură?* (Sir. 35:15).

Forma curentă de plural (articulată) este *văduile*: *și **văduile** le-ai trimis deșarte* (Iov 22:9), *și **văduile** lor nimeni nu le va milui* (Iov 27:15), *înmulțiră-să **văduile** lor mai mult decât năsâpul mării* (Ier. 15:8), *maicele noastre — ca **văduile*** (Plâng. 5:3); forma *văduvile* este mai rară: *pre sărăimaniilor lor și pre **văduvile** lor nu le va milui* (Is. 9:17). Forma de genitiv-dativ plural este *văduilor*: *turbure-se de cătră fața lui /părintelui sărăimanilor și judecătoriului **văduilor*** (Ps. 67:5), *preuții lor cu sabie căzură, și **văduilor** nu să vor plânge* (Ps. 77:70).

Cuvântul cunoaște și întrebuintărea adjectivală: *am porâncit acoló la o muiere **văduă** a te hrăni pre tine* (3Reg. 17:9), *vor fi fâmeile voastre **văduie*** (Ieș. 22:24).

Oscilații între declinarea a II-a și declinarea I se înregistrează în cazul următor: *rodu*, de declinarea a II-a și genul neutru (< v. sl. *rodŭ*) alternează cu *roadă*, de declinarea I și genul feminin: *nu va fi întru voi fără de **rodu*** (Deut. 7:14) / *tot lemnul care are întru sine **roadă** de sămânță sămănătoare* (Fac. 1:29), *veți mânca **roada** lui* (Lev. 19:25), *vei aduna **roada** ei* (Lev. 25:3).

1.5. Tregeri de la declinarea I la declinarea a II-a

Din forma de declinarea I *piuă* a rezultat *pio*: *o pisa în pio* (Num. 11:8); Arvinte, 1994: 6 îl explică pe *o* din *pio* din diftongul *-u≈ă*, printr-un fenomen de asimilație reciprocă (acomodare).

1. 6. Oscilații se pot înregistra și în interiorul aceleiași declinări. Pe de o parte, oscilații apar în interiorul declinării I; astfel, în ms. 45 se întâlnește atât forma *dzi*, cât și forma arhaică *dzuă*: *întru care dzi au făcut Dumnedzău pre Adam* (Fac. 5:1), *și să întoarse Isav întru acêea dzi în calea lui Siir* (Fac. 33:16), *nici strămoșii lor dentru care dzi s-au făcut pre pământu până în dzua de astădzi* (Ieș. 10:6) / *încă fiind dzuă* (2Reg. 3:35), *și în dzuă și în noapte somnu la ochii lui nu iaste văzând* (Ecles. 8:16). O ocurență cunoaște forma articulată *dziua*: *să va număra voao de a doao dzi de sâmbete den dziua carea veți aduce znopi a punerii de înainte* (Lev. 23:15), forma *dzua* având, în schimb, o frecvență foarte ridicată: *blagoslovi pre înșii întru dzua acêea* (Fac. 48:20), *întru acesta chip nu s-au făcut în Eghípet dentru dzua ce s-au zidit până întru dzua aceasta* (Ieș. 9:18); de două ori, în note marginale, apare forma articulată *zioa*.

Pe de altă parte, se pot observa oscilații și în interiorul declinării a II-a. Forma refăcută după plural *copac* nu se înregistrează în ms. 45; apare forma terminată în africată *copaci* și, o singură dată, cea terminată în *-u*, *copaciu*: *au pre vreun copaci au pre pământu* (Deut. 22:6), *și tăie ca un copaci nădêjdea mea* (Iov 19:10) / *și, iată, copaciu în mijlocul pământului și înălțimea lui — multă* (Dan. 4:7).

2. Numărul

2.1. Pluralul substantivelor feminine

Ca și în alte texte vechi, și în ms. 45 pot fi urmărite etapele procesului de înlocuire a desinenței de plural *-e* prin desinența *-i* la o serie de substantive feminine⁴:

— substantivele *izbândă* și *omidă*, cu radicalul în *-d*, au pluralul în *-e*, iar flectivul de genitiv-dativ singular conține desinența *-e* și articolul *-i*: *Dumnedzăul izbânderlor Domnul, Dumnedzăul izbânderlor să arătă* (Ps. 93:1), *rămășița omidei mâncat-au cărbușul* (Ioil 1:4);

— *aripă* are la plural numai desinența *-i*: *aripi de vultur* (Ieș. 19:4), în timp ce *pulpă* (tot cu radicalul în *-p*), apare o singură dată cu pluralul *pulpi*: *să te bată Domnul cu rană rea preste genunchi și preste pulpi* (Deut. 28:35), dar de cinci ori cu forma *pulpe*: *pulpele lui — de marmure* (Cânt. 5:16) etc.;

— *limbă* are atât forme cu *-e* la plural și *-ei* la genitiv-dativ singular,

⁴ Pentru detalii cu privire la acest proces, vezi Densusianu, 1932: 151-153, Diaconescu, 1970: 116-126, Frâncu, 2009: 30-32.

cât și forme cu *-i* la plural și *-ii* la genitiv-dativ singular: *toate limbele* (1Reg. 8:20), *asupra limbei* (Iov 34:29), *întru veselii limbei tale* (Ps. 105:5) / *întru limbile lor* (Fac. 10:5), *12 limbi va naște* (Fac. 17:20), *prorocii a limbii* (Ier. 23:30);

— *inimă* are atât forme cu *-e* la plural și *-ei* la genitiv-dativ singular, cât și forme cu *-i* la plural și *-ii* la genitiv-dativ singular: *tu ești cel ce cercetează inime* (1Paral. 29:17), *împiedecare inimii domnului meu* (1Reg. 25:31) / *inimile voastre* (1Reg. 6:6), *curăția inimii* (3Reg. 9:4); în schimb, *lacrămă*, tot cu radicalul terminat în *-m*, are numai forme cu *-i* la plural: *am vădzut lacrămile tale* (4Reg. 20:5), *bagă în urechi lacrămile mele* (Ps. 38:16), *hrăni-ne-vei pre noi pâine de lacrămi, și ne vei adăpa pre noi cu lacrămi* cu măsură (Ps. 79:6);

— *gură* are la plural numai forma *guri*: *sabii cu doao guri* întru mâinele lor (Ps. 149:6), *și astupă Dumnezău gurile leilor* (Dan. 6:18), dar genitiv-dativul singular este atât *gurei*, cât și *gurii*: *deasupra gurei sacului* (Fac. 42:27), *înpregiurul gurei* (Ieș. 28:28) / *cu duhul gurii* (Ps. 32:6), *puși gurii mele pază* (Ps. 38:2); în aceeași situație se află *măsură*: pluralul este *măsuri*: *doao măsurii de ordzu* (4Reg. 7:16), dar genitiv-dativul singular, atât *măsurei*, cât și *măsurii*: *trestia măsurii* (Iez. 42:16) / *ață a măsurii pământului* (Is. 34:11); *ocară*, cu radicalul tot în *-r*, apare numai cu formele *ocări*, respectiv *ocării*: *ocări nu voi grăi* (Iov 19:7), *arăta-să-vor ocările tale* (Is. 47:3), *au judecat județul ocării mele* (1Reg. 25:39), *pomeniște ocării tale* (Ps. 73:23);

— *grădină* are pluralul numai în *-i*: *ca niște grădini* (Num. 24:6), *făcutu-mi-am grădini și lezezi* (Ecles. 2:5), dar genitiv-dativul singular este atât *grădinei*, cât și *grădinii*: *în mijlocul grădinei* (Fac. 2:9), *păzitoriul grădinei* (Neem. 2:8) / *aceasta iaste a grădinii împăratului* (4Reg. 24:24) etc.; *rană* are pluralul numai în *-e*: *vor fi pre oameni și pre dobitoace rane* (Ieș. 9:9) și genitiv-dativul singular în *-ei*: *în locul ranei* (Lev. 13:19); substantivul derivat *mortăciune* are pluralul atât în *-e*, cât și în *-i*: *să făcură mortăciunile lor ca gunoiul* (Is. 5:25) / *mortăciunile lor să le oțărâți* (Lev. 11:11);

— *roată* are exclusiv pluralul *roate*: *mergea roatele* (Iez. 10:16), *4 roate de aramă* (3Reg. 7:30) și genitiv-dativul *roatei*: *în mijlocul roatei* (Iez. 10:10); *judecată* are pluralul atât în *-e*, cât și în *-i*: *spre judecate și sfăzi poziți* (Is. 58:4) / *pre judecățile tale nădăjduii* (Ps. 118:43), *preste judecățile dreptății tale* (Ps. 118:62), dar genitiv-dativul singular numai *judecății*: *cuvintele judecății* (2Paral. 19:6), *locul judecății* (Ecles. 3:16), *a cereștii judecăți vrăjmașe* (Iosip 9:15);

— *viață* apare exclusiv cu pluralul *vieți*: *nici viețile, nici nunțile încă curate le păzescu* (Sol. 14:24) și genitiv-dativul *vieții*: *izvorul vieții* (Sir. 21:14);

— *legătură* are pluralul în *-i* și genitiv-dativul singular în *-ii*: *vădzură legăturile argintului lor* (Fac. 42:35), *să strice legăturile* (2Mac. 13:25), *a legăturii* (Fac. 39:23);

— *rugă* are atât pluralul *ruge*, cât și *rugi*: *rugele mele* (Ps. 21:27), *rugele și cèle de bunăvoie dări a nărodului* (Idt. 4:12) / *toate rugile voastre* (Lev. 23:38), iar genitiv-dativul singular, numai *rugii*: *în dzua rugii* (Lev. 25:9), *toate dzilele rugii* (Num. 6:12); *slugă* are atât pluralul *sluge*, cât și *slugi*, iar genitiv-dativul singular atât *slugei*, cât și *slugii*: *săpară slugele lui Isaac* (Fac. 26:19), *vor aduce slugele tale* (Fac. 44:31) / *la toate slugile lui* (Deut. 29:2); *lui Moisi, slugei lui* (Ieș. 14:31) / *ai început a arăta slugii tale vârtutea ta* (Deut. 3:24).

Substantivul *crangă* are pluralul *crânge*, nu și *crângi* (forma *creangă* nu se înregistrează în ms. 45): *să înmulțiră crângele lui și să înălțară odraslele lui preste apă multă întinzându-să lor* (Iez. 31:5), *întru odraslele lui au încuibit toate pasările ceriului și dedesuptul crânelor lui năștea toate fiarăle câmpului* (Iez. 31:6)⁵, *brazi nu s-au făcut asemenea cu crângele lui* (Iez. 31:8); notăm însă și pluralul *crânguri* (datorat, poate, apropierii formale de *crâng*): *eu ca terevinthul am întinsu ramurile mele și crângurile mele — crânguri a mării și a harului* (Sir. 24:19).

În ms. 45 sunt consemnate substantivele *arie* și *funie*, cu pluralul *arii* și *funii*⁶: *grâu de la arie* (Num. 18:27), *ei jefuiescu [și calcă] ariile* (1Reg. 23:1), *ceia ce târâiesc păcatele lor ca cu o funie lungă* (Is. 5:18), *rumpseră funiile tale* (Is. 33:23).

Substantivul *fiară* are și la plural aceeași formă ca la singular, în condițiile velarizării lui *e* precedat de *r* (cf. și Arvinte, 1988: 70): *toate fiarăle pământului* (Fac. 1:30), *fiarălor pământului* (Ps. 78:2), *fiară rele voi aduce prestă pământ* (Iez. 14:15). *Fecioară* are, la plural, formele *fecioare* și *fecioară*: *întru dzua acêea lipsi-vor fecioarele* (Am. 8:13), *fecioarăle mele și tinerii miei merseră întru robire* (Plâng. 2:21).

Tot în urma velarizării (lui *i* la *î*), *țară* apare, uneori, cu pluralul articulat (de genitiv-dativ) *țărâlor*: *ieșiră copilașii boiêrilor țărâlor dentâi* (3Reg. 20:17), *să ia birurile țărâlor* (1Mac. 3:31).

În ceea ce privește alternanțele fonetice care marchează, alături de desinențe, opozițiile de număr, Arvinte, 1988: 71 ia în discuție alternanța *-ă-* la singular, *-ă-* la plural, la substantivele feminine, care nu devenise încă normă, motiv pentru care *jiganie* are la plural atât forma *jigani*, cât și *jigăni*: *toate jiganiile* (Fac. 8:19) / *jigăniile pământului* (Fac. 1:24); tot astfel, *pază* are pluralul *paze* sau *păzi*: *pazele cortului* (4Reg. 9:19) / *au pus în Iduméa păzi* (2Reg. 8:14); *pasăre* are, frecvent, pluralul *pasări*: *pasările nu le împărți*

⁵ *Odraslă* (din sl. *otraslŭ, odraslŭ*) are sensul ‘ramură tânără, lăstar, mlădiță’.

⁶ Pentru formele mai apropiate de etimon *are, fune*, a se vedea Frâncu, 2009: 32.

(Fac. 15:10) și, o singură dată, *păsări*: **păsările** ceriului (Osia 7:12); *sabie* are, în schimb, numai pluralul *sabii*: *i-au ucis cu sabiile* (Ios. 10:11).

2.2. Pluralul substantivelor masculine

Copaci reprezintă atât forma de singular, cât și de plural; forma *copac*, refăcută prin analogie cu *săraci* – *sărac* (cf. Densusianu, 1932: 146, Frâncu, 2009: 33), încă nu este atestată: *suptu copaciul des* (Deut. 12:2), *copaciul vieții* (Parim. 11:30) / *să nu strici copacii ei* (Deut. 20:19).

Pluralul substantivului *an* este atât *ani*, cât și *ai*, rezultată din $n' (n + i > i)$ [Frâncu, 2009: 28]: *întru dzile și întru ani* (Fac. 1:14), *și trăi Adam 230 ani* (Fac. 5:3), *pentru ca să nu-și îndălungescă anii* (Deut. 32:27), *și trăi Lámeh 188 ai* (Fac. 5:28), *și trăi Arfaxadu după ce i să născu Cainan ai 330* (Fac. 11:13).

La masculinul *gruma(d)z* nu se înregistrează încă alternanța $-(d)z- - -j-$ (cf. și Arvinte, 1988: 71): *au cădzut la grumadzii lui* (Fac. 33:4), *grumazii voștri* (Mih. 2:3).

2.3. Pluralul substantivelor neutre

Desinența *-uri* (< *-ure* < lat. *-ora*) marchează pluralul la numeroase substantive de genul neutru, precum *ceas*, *cer*, *dar*, *duh*, *gând*, *gard*, *grai*, *temei*, *vis*: *voi veni cătră tine la vrêmea aceasta în ceasuri* (Fac. 18:10), *veseliți-vă, ceriuri*, (Deut. 32:43), *și daruri dède fratelui ei și maicii ei* (Fac. 24:53), *cela ce face îngerii lui duhuri* (Ps. 103:5), *gândurile inemii lui* (Ps. 32:11), *5 garduri* (Ieș. 26:3), *voi sări întru voi cu graiuri* (Iov 16:4), *s-au dăscoperit temeiurile lumii* (2Reg. 22:16), *bătrânii voștri visuri vor visa* (Ioil 2:28).

Dintre neutre, *acoperemânt* apare, o singură dată, cu pluralul în *-ure*: *acoperemânture și sabii nu avea* (1Mac. 4:6), față de: *cortul, și mănuntăile, și acoperemânturile, și întinsorile, și pociumbii, și stâlpii* (Ieș 35:10), *acoperemânturile de asupra* (Ieș. 39:34), *100 de acoperemânturi* (2Reg. 3:14) etc.

Apariția desinenței *-uri*, într-un singur caz, la un substantiv masculin, a fost consemnată de Arvinte, 1991: 17: *au torsu păruri de capre* (Ieș. 35:24).

Alte neutre fac pluralul în *-e* – *arc*, *blid*, *obicei*, *mădular*, *mijloc*, *suflet*, *pârâu*, *zalog* etc.: *să sfărâmă cu tărie arcele lor* (Fac. 49:24), *vei face blidele ei* (Ieș. 25:29), *nu lepăda obiciele mâne-ta* (Parim. 1:8), *la mădulare ologi* (2Mac. 8:24), *legă cu brâu mijloacele lor* (Iov 12:18), *să smeriți sufletele voastre* (Lev. 16:29), *în pâraie* (Lev. 11:9), *făcându zăloage* (Deut. 21:20) etc.

Alternanța, la același substantiv, a desinențelor de plural *-uri* / *-e* se întâlnește la *nărod* (*norod*), *zăgaș* etc.: *după năroadele lor* (Num. 4:30), *după noroadele lor* (Num. 11:10) / *acêstea-s nărodurile lui Ghedsom* (Num. 3:21);

întinde cu mâna ta toiagul tău pre râuri, și pre zăgașe (Ieș. 8:5) / vor seca râurile și zăgașurile râului (Is. 19:6).

O altă alternanță, semnalată de Arvinte, 1991: 17 și raportată la situația actuală din graiuri (așa cum reiese aceasta din atlasele dialectale), este cea a formelor de plural *brâie* / *brâne*. În ms. 45, pluralul *brâie* (specific ariei nordice și nord-estice) apare de patru ori, pe când pluralul *brâne* (specific ariei sudice) apare de trei ori: *și-i vei încinge cu brâiele pre înși* (Ieș. 29:8) etc. / *fiilor lui Israil vei face îmbrăcămînți, și brâne, și pălării* (Ieș. 28:36) etc.

Unele substantive terminate în *-r* (*hotar*, *izvor*) au la plural atât desinența *-e*, cât și *-ă*, apărută în urma velarizării lui *e* precedat de *r* (cf. Densusianu, 1932: 105, Gheție, 1975: 159-160, Arvinte, 1988: 71, Frâncu, 2009: 35):

— spre *hotarăle* cèle cătră răsăriturile pământului (Iez. 45:7), *acêstea hotară* veți moșteni (Iez. 47:14) / *toate hotarele* lui (Iez. 45:1);

— *toate izvoarăle* celui fărăfundu (Fac. 7:11), *12 izvoară* de apă (Ieș. 15:27) / *pren izvoarele* apelor (Is. 49:10).

Formele de plural în *-e* *odoare*, *păhare*, *topoare*, *care* nu se înregistrează, ci numai *odoară*, *păhară*, *topoară*, *cară*: *și voi da ție odoară întunecoase* (Is. 45:3), *păharăle* cèle de aur (4Reg. 24:35), *cu topoară* au tăiat ușile ei deodată (Ps. 73:7), *ca volbura — carăle* lui (Is. 66:15), *cu cai și cară* (Is. 66:20).

Pluralul în *-e* *zăvoare* are o singură ocurență: *ferecă zăvoarele* cu aur (Ieș. 36:32), față de *zăvoară*, mult mai frecvent (40 de ocurențe): *au întărit zăvoarăle porților tale* (Ps. 147:2) etc.

În cazul substantivului *picior*, forma de plural în *-ă* se întâlnește doar de două ori, cea în *-e* fiind mult mai frecventă: *pre marginile picioarălor* lor (Ieș. 29:20), față de *mulțime de picioare* (Lev. 11:42) etc.

Ca și în româna actuală, neutrul *ou* primește la plural desinența *-ă*, forma de plural fiind în ms. 45 exclusiv *oaă*: *pre pasăre au pre oaă* (Deut. 22:6), *va lăsa la pământ oaăle* ei (Iov 39:14), *oaă* a aspîdilor au spart (Is. 59:5).

În ms. 45 se întâlnesc atât forma etimologică de plural *numere* (< lat. *nomina*), eventual *numeri* (prin înlocuirea desinenței *-e* prin *-i*, cum se observă frecvent în formele articulate: *numerile*), cât și forma *nume*, omonimă cu singularul (aceasta din urmă, atestată în textele sudice încă de pe la 1551-1553 [cf. Frâncu, 2009: 26]): *și le numi pre înse cu numere, și numerile* carele le-au numit Avraam, tatăl lui (Fac. 26:18), *și acêstea-s numerile* a fiilor Isav (Fac. 36:10), *acêstea-s numerile* hatmanilor Isav (Fac. 36:40), *vei săpa întru iale numerile* fiilor lui Israil (Ieș. 28:9), *cețățile acêstea, carele le vor chema pre iale pre numere* (1Paral. 6:65) / *aceștia sântu ficiorii lui Ismail și acêstea-s numele* lor (Fac. 25:16), *și acêstea-s*

numele ficiilor lui Israil (Fac. 46:7), **numele** părinților miei (Fac. 48:16).

În versetul: *și numi Adam numele tuturor dobitoacelor* (Fac. 2:20), în text fusese scris inițial *numere*, corectat marginal prin notarea literei *l*, marcată în text printr-o vrahie scrisă cu roșu, deasupra literei *r*. În următoarele două cazuri: *și acêstea-s numerile ficiilor lui Ismail* (Fac. 25:13), *6 numere pre o piatră și 6 numere, cêlealalte, pre a doao piatră, după nașterile lor* (Ieș. 28:10), este marcată, marginal, explicația: *numele*, respectiv *nume*.

3. Genul

3.1. Variații de gen la substantive inanimite

3.1.1. Variațiile masculine – neutru au fost corelate cu apariția sau generalizarea unor forme de plural (Frâncu, 2009: 24).

La plural, substantivul *belciug* apare o singură dată cu forma *belciuge* (de genul neutru): *și vei face belciuge de aur, 50* (Ieș. 26:6), și de patru ori cu forma de masculin *belciugi*: *și vei face 50 de belciugi de aramă și vei împreuna belciugii den chiotori de căpețele* (Ieș. 26:11) etc.

Forma de plural *rărunchi* (de genul masculin) are 20 de ocurențe: *amândoi rărunchii* (Ieș. 29:13) etc., pe când cea de genul neutru, trei ocurențe: *pre amândoao rărunchele* (Lev. 3:10), *și amândoao rărunchile* (Lev. 4:9).

Pluralul de genul masculin *mănunchii* (o singură ocurență): *rădicând mănunchii lor* (Ps. 125:8) alternează cu cel de genul neutru (două ocurențe): *au stătut asupra celor ce leagă mănunchile la câmpu* (Idt. 8:3).

Câmp (< lat. *campus*) apare la plural, de 22 de ori, cu forma de genul masculin *câmpi*: *bucate câmpilor cetății* (Fac. 41:48), *toți oamenii și dobitocul câte să vor afla în câmpi* (Ieș. 9:19), *ca să aducă fiii lui Israil jirtvele lor ca să le giunghe ei la câmpi* (Lev. 17:5) etc. Forma de neutru *câmpuri* apare de patru ori: *unde-s pâraie de apă și izvor a fărăfundurilor ieșindu pre câmpuri și pren munți* (Deut. 8:7) etc.

Notăm, la plural, atât forma de masculin *genunchi*, cât și forma de neutru *genunche*: *și-și puse obrazul lui întru mijlocul genunchilor lui* (3Reg. 18:42), / *și l-au adormit pre el întru mijlocul genunchelor ei* (Jud. 16:19).

Consemnăm și pluralul *umere*: *pre doao umere a lor* (Ieș. 28:21), *4 umere* (3Reg. 7:34). De două ori, forma de plural este *umeri*: *pre umeri puind cunună* (Iov 31:36), *preste umeri să poartă* (Ep. Ier. 1:22) etc. Forma articulată este întotdeauna *umerile* (de genul neutru), niciodată *umerii*: *puseră pre amândoă umerile lor* (Fac. 9:23), *mâinele tale pre umerile neprietenilor tăi* (Fac. 49:8).

În cazul altor substantive semnalate în lucrările de specialitate, nu am constatat în ms. 45 variații de gen, fie pentru că formele noi se generalizaseră deja, fie pentru că inovațiile încă nu se manifestaseră. În prima categorie

se încadrează, de exemplu, *grumad(z)* și *stâlp*, care și-au generalizat forma de masculin, având la plural numai formele *gruma(d)zi*, respectiv *stâlpi*: *au cădzut la grumadzii lui* (Fac. 33:4), *să zdrobești stâlpii lor* (Ieș. 23:24). În a doua categorie, se înscriu substantive ca *veac* (< v. sl. *věků*), de genul masculin, având numai pluralul *vêci* (nu și *veacuri*): *și va trăi în vâci* (Fac. 3:22), *întru vâcii vâcilor lăuda-te-vor pre tine* (Ps. 83:5), sau *obra(d)z*, care aparține încă genului neutru, cu pluralul *obra(d)ze*: *și obrazele lor, unul cătră altul, cătră acoperemântu vor fi obradzele heruvimilor* (Ieș. 25:20), *rușinat-ai astădzi obradzele tuturor robilor tăi* (2Reg. 19:5), *ia vino să ne ivim la obraze!* (4Reg. 14:8).

Se încadrează în aceeași categorie și pluralul *clopoți*, de genul masculin: *și au făcut clopoți de aur* (Ieș. 39:24), *și clopoți de aur 400* (2Paral. 4:13), considerat de Arvinte, 1991: 16, „o particularitate lingvistică remarcabilă”, evidențiată de N. A. Ursu, în contextul discuțiilor privitoare la paternitatea textului.

3.1.2. Variațiile neutru – feminin au fost corelate cu impunerea unor forme de singular (Frâncu, 2009: 24), cu repercusiuni asupra încadrării într-o declinare sau alta.

În ms. 45 întâlnim, pe de o parte, forma de neutru *rod(u)*: *luare de rod iaste* (Lev. 1:9), *nu va fi întru voi fără de rodu* (Deut. 7:14), cu pluralul *roduri*: *cêle dentâi roduri a pământului tău vei aduce înlontru în casa Domnului Dumnedzăului tău* (Ieș. 34:26). Pe de altă parte, există și varianta feminină *roadă*⁷: *lemnul roditor făcându roadă* (Fac. 1:11), *tot lemnul care are întru sine roadă de sămânță sămănătoare* (Fac. 1:29), *den roada ceriului de sus* (Fac. 27:39), *veți mânca roada lui* (Lev. 19:25), *vei aduna roada ei* (Lev. 25:3), explicată după forma de plural *roade*: *luați den roadele pământului* (Fac. 43:11), *și așteaptă cêle bune roade ale ei* (Sir. 6:20).

Femininul *pustie*, mai apropiat de etimon (bg. *pustinja*), apare alături de forma mai nouă *pustiū*, aparținând genului neutru: *voi pune pre Nenevî spre stingere, fără de apă, ca o pustie* (Sof. 2:13) / *să duse de tăbârî în pustiū* (Fac. 12:9).

Buruian, de genul neutru, provenit din sl. *burjanŭ* (Arvinte, 1988: 70), apare de șase ori (o dată, într-o notă marginală): *ca ploaia pre troscot și ca ninsoarea pre buruian* (Deut. 32:2), *ca un buruian ce să pornêște de vânt stai împotriva mea?* (Iov 13:25), *întru buruianul pământului* (Dan. 4:12). Forma de feminin, *buruiană*, are trei ocurențe: *răsaie pământul buruiană de iarbă sămănătoare* (Fac. 1:11), *budza râului mainte de toată buruiana să va zmulge* (Sir. 40:18).

---

⁷ Apărută la începutul secolului al XVII-lea în Moldova (Frâncu, 2009:24).

4. Cazul

4.1. Marcarea sintetică a cazurilor genitiv și dativ

Ms. 45 reflectă tendința generală de simplificare a flexiunii nominale prin modificarea, la genitiv-dativul substantivelor feminine, a flectivelor formate din desinență (-e sau -i) și articol hotărât (-ei) (cf. Diaconescu, 1970: 206, Frâncu, 2009: 36). Astfel, la substantivele care au, la singular (nominativ-acuzativ), desinențele -ă sau -e, flectivele -eei și -iei sunt complet înlocuite cu -ei și -ii: *a casei tale* (Fac. 17:12), *toate ciniile casii mele* (Fac. 31:36), *fetei lui* (Fac. 29:24), *a pizmei* (Is. 13:9), *rămășița omidei* (Ioil 1:4), *dedesuptul budzii ei* (3Reg. 7:24), *la marginile lumei* (Ps. 18:4), *nădêjdea lumii* (Sol. 14:6), *dzua morții mele* (Fac. 27:2), *păzitorul grădinei* (Neem. 2:8), *a grădinii împăratului* (4Reg. 24:24), *dzilele nuntei* (Est. 1:5), *den fața bisêrecii* (3Reg. 6:3).

O particularitate a textelor perioadei (cf. Frâncu, 2009: 266), confirmată și de ms. 45, constă în prezența formei de genitiv-dativ în -iii la substantivele cu forma de nominativ-acuzativ în -ie și cu pluralul în -i: *seminții tale voi da pământul acesta* (Fac. 12:7), *au ascultat Domnul smereniii tale* (Fac. 16:11), *începăturile ariii tale* (Ieș. 22:29), *usăbirea necurății ei* (Lev. 18:19), *păcatele preuții voastre* (Num. 18:1). Formele cu -iei au însă o frecvență mai ridicată: *și veți sluji slujbele dare preuției* (Num. 18:7), *seminției voastre voi da pre el* (Deut. 34:4), *dă-mi locul [tău] a ariei [tale]* (1Paral. 21:22), *mănâncă bucatele necurăției* (Parim. 4:17), *dzilele smereniei lui* (Plâng. 1:8) etc.

4.2. Marcarea analitic-prepozițională a cazurilor dativ și genitiv

Prepoziția *a* apare încă în ms. 45 în unele construcții arhaice echivalente cu dativul și genitivul. Substantivul poate fi primul (uneori, unicul) element din grupul nominal: *ieși-va om den seminția lui și va stăpâni a limbi multe* (Num. 24:7), *vei stăpâni a limbi multe, iar ție nu-ți vor stăpâni* (Deut. 15:6), *a multe limbi domnind* (Est. 3:13)⁸, *și fată a om preut de să va pângări a curvi numele tătâne-său ea pângărêște, preste foc să să ardă de tot* (Lev. 21:9), *și fată a om preut de să va da a om striin de neam, ea dentru începăturile cele sfinte nu va mânca* (Lev. 22:12), *fecior a fâmei văduă* (3Reg. 7:14), *și slugile împăratului Siriei au dzis cătră el: Dumnedzău a munți, Dumnedzăul lui Israil, și nu Dumnedzău a văi!* (3Reg. 20:23), *și o astrucați pre ea, căci fată a împărat iaste* (4Reg. 9:34), *rădica-vor râurile sfărâmăturile lor, de glasul a ape multe* (Ps. 92:5), *veseliia a măgari*

⁸ În ms. 45 sunt numeroase exemple în care verbele *a stăpâni* și *a domni* se construiesc cu dativul: *să stăpânească peștilor mării, și pasărilor ceriului, și dobitoacelor* (Fac. 1:26), *și era Assor mainte stăpânindu tuturor împăraților acestora* (Ios. 11:10), *domnêște noao, tu și fiii tăi și fiul fiului tău* (Jud. 8:22), *nu voi domni eu voao și nu va domni fiul meu voao, Domnul va domni voao* (Jud. 8:23), *și domniră lor ceia ce urâia pre înși* (Ps. 105:39) etc.

sălbateci, pășciuni **a păstori** (Is. 32:14) etc.

Substantivul poate fi precedat de adjectivul nehotărât variabil: *tot, toată, toți, toate* sau de substantivul *mulțime* (cf. și Dimitriu, 1999: 762); construcția cu *a* + adjectivul nehotărât *tot* a fost explicată de Arvinte, 1988: 71 prin calchierea construcției grecești formate din $\pi\alpha\tau\acute{\omicron}$ + genitivul: *vrêmea a tot omul vine cătră mine* (Fac. 6:13), *den mâna a toate jiganiile voi cêre pre însul* (Fac. 9:5), *ne vom rășchira pre faața a tot pământul* (Fac. 11:4), *vei fi tată a mulțime de limbi* (Fac. 17:4), *după cum iaste obicêiul a toată lumea* (Fac. 19:31), *și dzise lui Efron la urechi înaintea a tot nărodul pământului* (Fac. 23:13), *denaintea a toți fiii lui Israil* (Ios. 3:7), *plata a tot omul carele va lucra ție lângă tine să nu mâie, ce o dă pre ea îndată* (Tov. 4:18).

Prepoziția *de* este selectată în genitiv în cazuri ca: *sufală întru fața lui suflare de viață* (Fac. 2:7), *vrêmea de prânz iaste* (Sus. 1:12), *ne-au scos Domnul den pământul Eghiptului, den casă de robime* (Ieș. 13:14), *și lăcui împreună muiêrea lui Sampson cu aducătoriul de mireasă lui, carele era tovarăș lui* (Jud. 14:19), *într-o parte de țarina lui* (Fac. 23:9)⁹. Substantivul (*o*) *parte* apare de mai multe ori în ms. 45 în construcții cu prepoziția *de*: *o parte de țarină plină de ordzu* (1Paral. 11:13), *am întrat la înălțime de o parte de dumberă* (Is. 37:24), *la marginea la valea Arnon, de o parte de vale* (Ios. 12:2) etc.

O construcție cu *la* echivalentă cu genitivul am identificat în: *și între mijlocul sclipurilor — lărgime coți 20, împrejurul la casă prepregiur* (Iez. 41:10).

Construcțiile cu prepoziția *la* echivalente cu dativul sunt mai frecvente: *porânci faraó la oameni* (Fac. 12:20), *la aceștia oameni să nu faaceți strâmbătate* (Fac. 19:8), *vei lua la ficiorul meu, Isaac, fămêie de acoló* (Fac. 24:4), *el va împărți hrană la boiêri* (Fac. 49:20), *au ales să să aducă la împăratul* (2Mac. 11:36). Substantivul poate fi precedat de adjectivul nehotărât *tot*: *porânci Aviméleh la tot nărodul lui* (Fac. 26:11), *porânci Faraón la tot nărodul lui* (Ieș. 1:22), *și dzise David, împăratul, la toată adunarea* (1Paral. 29:1) etc.

În categoria construcțiilor echivalente cu dativul, Dimitriu, 1986: 45 le înscrie și pe cele cu prepoziția *cătră*: *dzise Căin cătră Ável* (Fac. 4:8), *grăi cătră nărod cuvintele Domnului* (Num. 11:24), *dzise cătră Domnul* (Num. 16:15) etc.

Notăm și faptul că, și atunci când este impus de recțiunea lui *împotrivă* (după care urmează un substantiv la care cazul se marchează prin morfeme legate), dativul își dezvoltă sensul său propriu: destinația: *toate-s împotrivă omului fără de minte* (Parim. 14:7). Apariția, în unele cazuri, a dativului în locul acuzativului este considerată rezultatul calculului gramatical

⁹ Ultimul exemplu este discutat și de Frâncu, 2009: 267.

(Arvinte, 1994: 7): *învrăjbiți-vă madienitênilor (...), căci învrăjbescu ei voao cu vicleșiug* (Num. 25:17) (după gr. *εσχθραινετε τοις μαδιηναιαοις*).

4.3. Prepoziția *pre/pe* s-a generalizat ca marcă a relației de subordonare dintre complementul direct (exprimat prin nume de persoane) în acuzativ și regentul său: *au chemat pre Moisi și pre Aaron* (Ieș. 9:27), *chemă pre fiul lui* (Tov. 14:3), *iarăși va milui pre ei Dumnedzău și-i va întoarce pre ei la pământ* (Tov. 14:6) etc.

5. Concluzii

Analiza aplicată clasei lexico-gramaticale a substantivului dovedește diversitatea faptelor de limbă înregistrate în ms. 45. În afara punctelor stabile, care s-au conservat în timp, asigurând astfel continuitatea sistemului morfologic, se pot constata și o serie de inovații, de modificări (vizând declinarea sau categoriile de gen, număr, caz), unele aflate în faze incipiente, altele, în faze avansate. Dacă schimbările morfologice se încadrează, în general, în două tendințe: de simplificare, respectiv de elaborare, de redundanță (Frâncu, 2009: 17), în prima categorie se încadrează, de exemplu, simplificarea flexiunii nominale prin modificarea, la genitiv-dativul substantivelor feminine, a flectivelor formate din desinență (-e sau -i) și articol hotărât (-ei) (flectivele -eei și -iei > -ei și -ii), iar în a doua categorie, marcarea opoziției de număr, pe lângă desinențe, prin alternanțe fonetice (alternanța -ă- la singular, -ă- la plural, la substantivele feminine, nu devenise încă normă, motiv pentru care *jiganie*, de exemplu, are la plural atât forma *jiganii*, cât și *jigăanii*, *pasăre* are atât pluralul *pasări*, cât și *păsări*).

Unele dintre variațiile evidențiate în analiză confirmă o serie intercondiționări semnalate în lucrările de specialitate; este vorba, de exemplu, de variațiile masculin – neutru, respectiv neutru – feminin, corelate cu impunerea unor forme de plural, respectiv de singular sau de repercusiunile morfologice ale unor modificări de ordin fonetic.

Bibliografie

1. Arvinte, Vasile, 1988, „Studiu lingvistic asupra primei cărți (*Facerea*) din *Biblia de la București* (1688), în comparație cu *Ms. 45* și cu *Ms. 4389*”, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars I. Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 47-105.
2. Arvinte, Vasile, 1991, „Studiu lingvistic asupra cărții a doua (*Ieșirea*) din *Biblia de la București* (1688), în comparație cu *Ms. 45* și cu *Ms. 4389*”, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars II. Exodus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1-51.
3. Arvinte, Vasile, 1993, „Studiu lingvistic asupra cărții a treia (*Preoția*) din *Biblia de la București* (1688), în comparație cu *Ms. 45* și cu *Ms. 4389*”, în *Monumenta Linguae*

- Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars III. Leviticus*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1-41.
4. Arvinte, Vasile, 1994, „Studiu lingvistic asupra cărții a patra (*Numerii*) din *Biblia de la București* (1688), în comparație cu *Ms. 45* și cu *Ms. 4389*”, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688, Pars IV. Numeri*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, p. 1-44.
  5. Brâncuș, Grigore, 1983, *Vocabularul autohton al limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
  6. Densușianu, Ovid, 1932, *Histoire de la langue roumaine*, II, Librairie Ernest Leroux, Paris.
  7. Diaconescu, Paula, 1970, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, Editura Academiei, București.
  8. Dimitrescu, Florica (coordonator), Pamfil, Viorica, Barborică, Elena, Cvasnii, Maria, Theodorescu, Mirela, Călărășu, Cristina, Marta, Mihai, Toma, Elena, Ruxândoiu, Liliana, 1978, *Istoria limbii române. Fonetică. Morfosintaxă. Lexic*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
  9. Dimitriu, C., 1986, „«Dublarea» complementului direct și a complementului indirect în *Biblia de la București*”, în „Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași”, secțiunea III e, Lingvistică, XXXII, p. 39-46.
  10. Dimitriu, C., 1999, *Tratat de gramatică a limbii române. Morfologia*, Editura Institutul European, Iași.
  11. Frâncu, Constantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
  12. Gheție, Ion, Mareș, Alexandru, 1974, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, București.
  13. Gheție, Ion, 1975, *Baza dialectală a limbii române*, Editura Academiei, București.
  14. Vasiliu, Emanuel, 1968, *Fonologia istorică a dialectelor daco-române*, Editura Academiei, București.

FORME DE MANIFESTARE ALE STEREOTIPIEI LINGVISTICE ÎN CONCEPȚIA LUI ALEXANDRU GRAUR

Mihaela NOHAI

Universitatea „Ștefan cel Mare”
Suceava, România

The present paper presents the concept of linguistic stereotype and several of its form, described in the work of Al. Graur. Mainly, we are going to refer to the tautology phenomenon as expression of repetitive thinking, underlying the expressive virtues of such a phenomenon. Next, we are going to present some stereotype elements, namely the words formation models, with reference to the names of places, so that, in the end, we can emphasize Al. Graur's contribution to the forms of repetitive speech analysis, in which the names of places have a semi intensity.

1. În urma parcurgerii și analizei operei lingvistice a lui Al. Graur, am observat că există o seamă de direcții de cercetare sau de preocupări constante pe care autorul le-a avut cu precădere în atenție. Una dintre aceste direcții a fost aceea a etimologiei. Preocupat în permanență de recuperarea și readucerea în orizontul de interes al specialiștilor români a acestui domeniu de cercetare, lingvistul a dezvoltat, pornind de la acesta, o serie de studii precum cele de onomastică și toponomastică. Ne-am oprit asupra acestora din urmă, deoarece, în lucrarea *Nume de locuri* (Graur, 1972), autorul surprinde, fără a le sistematiza din perspectivă psiho-socială, forme de manifestare ale stereotipiei culturale exprimate liber sau în discurs repetat. Prezența toponimelor și a etnonimelor în atare forme de discurs este justificată de faptul că acestea sunt purtătoarele de sens, raportarea pozitivă sau negativă la realitățile denumite de acestea reprezentând, în esență, stereotipul. Analiza lor se face din punctul de vedere al etimologiei și al gramaticii formale.

2. O formă de manifestare la nivel lingvistic a stereotipiei poate fi considerată tautologia. Definită ca o eroare din perspectiva pozitivismului logic, tautologia rezpezintă și din punctul de vedere al teoriilor lingvistice formale o greșeală de limbă. Cu puține excepții, majoritatea dicționarelor înregistrează, pentru domeniul lingvisticii, doar sensurile negative ale

termenului. Lucrările în care, pe lângă sensul de „pleonasm”, propun și un alt sens, nuanțat pozitiv, sunt *Dicționarul limbii române* (DLR), *Dicționarul enciclopedic român* (DER), *Mic dicționar enciclopedic* (M.D.ENC.), *Dicționarul explicativ al limbii române* (DEX). DLR propune o definiție din perspectiva sintaxei și anume: „Fenomen sintactic care constă în reluarea unor cuvinte cu același sens, dac cu funcțiuni diferite, marcate de obicei prin deosebire de intonație sau de formă și care au rolul de a sublinia o calitate sau o acțiune”.

Dicționarele mai vechi au în vedere doar sensul negativ. În această situație publică Al. Graur un prim articol dedicat, în 1962, tautologiei (*Tautologia în limbă*, Graur, 1970: 61-67). În acord cu logicianul Henri Wald, lingvistul pornește de la observația că lingviștii nu au tratat niciodată problema, „tocmai pentru că au considerat-o o greșeală elementară, neinteresantă” (Graur, 1970: 61) și crede că „tautologia nu este simpla alăturare a două elemente identice, ci poate exprima mai mult decât suma lor mecanică”, trecând la analiza alcătuirii formale a acesteia și la studierea categoriilor sintactice exprimate prin tautologie.

Un prim exemplu analizat este lapalisada, în care subiectul și predicatul unei propoziții ori două propoziții ale unei fraze exprimă același lucru folosind cuvinte diferite. Lingvistul ajunge la concluzia că acest tip de enunț tautologic, redundant, interesează numai în măsura în care apar repetițiile lexicale, pentru că, din punct de vedere sintactic, lapalisada nu se deosebește formal de orice altă frază, așadar nu are un specific demn de interesul gramatikerului: „Pe noi ne interesează numai textele în care același înțeles este exprimat prin aceleași cuvinte, pentru că numai în acest caz se ivesc probleme în limbă [...]. Vom defini deci tautologia astfel: o propoziție sau o frază unde se stabilește o relație gramaticală între doi termeni (părți de propoziție sau propoziții întregi) care au același înțeles și sunt exprimați prin aceleași cuvinte” (Graur, 1970: 62).

În continuare, autorul schițează o primă tipologie formală a tautologiei, din perspectiva gramaticii.

Mai întâi se oprește asupra repetițiilor „de insistență”, de felul *haide, haide* sau *vino, vino* și asupra „repetițiilor cu elipsă” (cf. Byck, 1934: 72), precum *și mai și, acu-i acu*, pe care, însă, nu le consideră tautologii; la fel, o repetiție de felul *un om, om*, este analizată tot ca un tip de repetiție eliptică, de vreme ce al doilea termen repetat poate fi interpretat ca propoziție atributivă.

La nivelul propoziției, sunt identificate mai multe situații în care același element lexical are diferite funcții sintactice, suportând modificări minime, în funcție de „organizarea formală a limbii”. Astfel subiectul poate fi exprimat printr-un substantiv articulat: *locuința e locuință* sau nearticulat *Ion e Ion*, cu observația că această situație este posibilă numai în cazul

numelor proprii, iar verbul poate fi utilizat la diverse moduri, fără schimbarea semnificativă a modelului enunțiativ: *să-mi fie casa casă, mi-ar fi casa casă* etc.

O altă situație este aceea în care unui dintre termenii tautologici este însoțit de un „element întăritor”, rest al unui enunț extins, întărind ideea că, și în aceste cazuri, este vorba despre un tip de comunicare eliptică, specifică limbajelor neliterare, precum limbajul popular, colocvial, familiar: *copilul, tot copil, copilul, ca copiii, de ieftin, e ieftin*.

La nivelul frazei, se disting două tipuri de tautologie: un prim caz, în care una dintre propoziții repetă predicatul celeilalte propoziții și al doilea, în care fiecare dintre propoziții constituie o tautologie diferită (fiecare dintre propoziții permițând interpretarea ca tautologie simplă). Totuși, observă lingvistul, între o frază ce conține cel puțin o propoziție tautologică și o frază netautologică nu există diferențe formale esențiale.

O altă diferențiere între elementele tautologiei din cadrul frazei este dată de faptul că una dintre propoziții poate fi marcată printr-o conjuncție, ca în exemplul *cât e cald, e cald, dacă-i bal, bal să fie, bată-te norocul să te bată* etc. Ceea ce diferențiază elementele tautologiei și adaugă acel plus semantic sesizat și de alți specialiști, precum Iorgu Iordan, de exemplu (Iordan, 1944: 263-264), este modificarea intonației. Această observație constituie un argument pentru demonstrarea faptului că tautologia funcționează mai ales în limbajele neliterare (popular, colocvial, familiar), alături de elipsa care se poate manifesta și la acest nivel: „tautologia devine principala unei dependente exprimate sau subînțelese, care conține de fapt ideea esențială a enunțului” (Graur, 1970: 65). Dar raportul poate fi și invers ori chiar unul de coordonare între cele două elemente sintactice.

Pentru fiecare dintre aceste tipuri – propoziție cu tautologie dependentă + propoziție fără tautologie principală; propoziție cu tautologie principală + propoziție fără tautologie dependentă; propoziție cu tautologie coordonată cu o propoziție fără tautologie – autorul analizează o serie de exemple.

Astfel, în exemplele de propoziții coordonate se pornește de la observația că propozițiile tautologice nu pot sta în relație de disjuncție, de vreme ce, la nivel semantic, rolul celei de a doua propoziții este, analog situației dintre subiectul și predicatul tautologice, să sublinieze semnificația primeia. Prin urmare, sunt identificate propoziții tautologice coordonate copulativ, adversativ, concluziv. În cazul propozițiilor coordonate copulativ, al doilea element este, de obicei, subînțeles, în vreme ce acest raport se poate identifica mai ușor la nivelul părților de propoziție: *în lumea asta există oameni și oameni*. Concluzia la care ajunge autorul este că, în aceste cazuri, a doua propoziție, netautologică, are rolul de a explica sau de a întări semantismul propoziției tautologice și include întotdeauna conjuncția.

În analiza relațiilor de subordonare este observată existența a două situații diferite, în funcție de locul conjuncției în frază: a. conjuncția face parte dintr-o propoziție tautologică; b. conjuncția nu face parte din propoziția tautologică și are rolul de a introduce un element exprimat sau subînțeles, care are rol explicativ ori de întărire.

3. Lingvistul demonstrează că tautologia este un subiect demn de interesul specialiștilor, cu implicații în analiza semantică a enunțurilor și va întări această opinie printr-un subcapitol al lucrării *Nume de locuri*, publicat zece ani mai târziu (Graur, 1972: 15-17).

În lucrarea menționată, lingvistul observă fenomenul tautologiei lexicale, ca mijloc de creare a unor toponime.

Din exemplele analizate, se pot distinge două tipuri de tautologii toponimice, analizate din perspectiva circumstanțelor istorice, extralingvistice și din perspectiva istoriei unei limbi, astfel:

1. tautologii neobligatorii, accidentale, la rândul lor grupate în două subtipuri:
  - a. tautologii formate prin intervenția unei limbi străine,
  - b. tautologii formate cu materialul lexical din aceeași limbă
2. tautologii obligatorii, mai rare, formate în una sau alta dintre manierele de sub tipul 1, dar impuse de necesitatea specificării clasei sau categoriei toponimice la care se face referire (oronim, hidronim, oiconim etc.), justificate, așadar, de necesitatea evitării omonimiei toponimice.

Ceea ce surprinde Al. Graur în acest text este procesul prin care un apelativ folosit ca nume de loc nu mai este înțeles de vorbitorii unei alte limbi, „numele vechi e socotit nume propriu neanalizabil și i se adaugă traducerea lui în limba nouă” (Graur, 1972: 15), citând pentru această situație celebrul exemplu care a dat, de altfel, și numele clasei, adică: *Linguaglossa*, un morfonim (Toma, 2015: 46) sau geomorfonim (Iosep, 2004: 318-319) din Sicilia, ocupată întâi de greci și apoi de romani, alături de altele precum oiconimul *Châteaudun* (< fr. *château* „castel” + galicul *dunum* „castel”) sau choronimul românesc *Insula Ada-Kale* în care turc. *ada* înseamnă tot „insulă”. Un exemplu special îl constituie unele toponime sau hidronime precum *Ostrov Meagostrov* sau *Ozero Lovozero*, formate la contactul dintre rusă și finlandeză.

Același proces se poate petrece în interiorul unei limbi, prin învechirea unui apelativ până într-atât încât vorbitorii nu mai consideră termenul respectiv ca fiind analizabil, îl consideră nume propriu și îl dublează cu un sinonim mai recent. Fenomenul a fost studiat de acad. Marius Sala, dar și de acad. Iorgu Iordan, acad. Emil Petrovici, de D. Ivănuș, de la care sunt preluate exemple pe care le vom regăsi citate și de Ion Toma: *Vârful Păguiorului* (unde *păgui* înseamnă „vârf de munte”), *Pasul Prislopului* (*prislop* „trecătoare”), *Lacul Techirghiol* (*ghiol* „lac”).

Pornind de la acest ultim exemplu, autorul arată cum, deși vorbitorii

cunosc sensul turcismului *ghiol*, ei simt nevoia specificării prin apelativul *lacul*, pentru a nu se crea confuzii toponomastice, în felul acesta ilustrând al doilea tip de tautologie toponimică.

4. Al. Graur observă, pornind de la analiza *numelor de populații*, o serie de stereotipii culturale reflectate și la acest nivel (Graur, 1972: 109-116, 141-144), cu trimitere la exemple preluate din mai multe limbi. Perspectiva analizei sale este cea a istoriei limbii, cu orientare spre explicația de natură etimologică. Astfel, după o scurtă detaliere a manierei în care se formează numele de popoare, trece la analiza manierei în care numele de popoare sau de populații devin nume comune, în limbile altor popoare sau populații, utilizate deseori cu valoare ironică sau depreciativă: de exemplu, *hun*, *hotentot*, *vandal* sunt folosite pentru sensul „distrugător de valori culturale”, *canibal* (< *caribales* „caraibi”, populație din Antilele Mici, contaminat cu romanicul *cane* „câine”) are sensul de „mâncător de oameni”. Dar manierele de exprimare a atitudinii față de alteritate pot fi diferite. Una dintre acestea este metonimia, adică denominarea unui popor sau a unui membru al acestuia printr-un termen ce face referire la obiceiurile alimentare: *frog-eater* pentru „francez”, *biftecks* pentru „englezi”, *kolbasnik* pentru „german” și, pe terenul limbii române, *pilașgiu* pentru „turc”, *macaronar* pentru „italian”, *mămăligar* pentru „român”. O altă manieră înregistrată de autor este derivarea pornind de la un nume comun, prin sufixe augmentative sau depreciative: *nemțoi*, azi, mai frecvent, *nemțâlău*, *unguroi*, *bulgăroi*, *grecotei*.

Prin schimbarea valorii gramaticale sau prin folosirea termenului în comparații, procedeul se folosește pentru exprimarea unor defecte general umane. Astfel, în română, termenul *liftă*, însoțit, eventual, de adj. *păgân* și provenit din *litva* „lituanian” a ajuns să însemne „om rău”, *tătar* sau *turc* pot desemna „un om cu care nu te poți înțelege, care pretinde să faci cum vrea el, fără să discuți”, *scoțian* e folosit pentru sensul de „zgârcit” etc. Alteori, numele de popoare sunt adjectivate și exprimă o anumită caracteristică, precum *nemțesc*, cu referire la *haină*, *port*, înseamnă „occidental”, *englezesc*, cu referire la *umor*, înseamnă „sec”, „subtil”, *scoțian*, despre *duș*, înseamnă „cu apă când caldă, când rece” cu dezvoltări semantice figurate, *unguresc*, cu referire la *flăcău*, înseamnă „tomnatic”.

Intrate în componența unor sintagme sau expresii verbale, etnonimele își schimbă sensul: francezii spun *ivre comme un Polonais* despre cineva „(extrem de) beat”, germanii folosesc sintagma *polnische Wirtschaft* „gospodărie poloneză”, cu aluzie la organizarea statului polon feudal. În română, *a face pe chinezul* sau *a fi chinez* înseamnă „a se preface că nu înțelege”, *a face pe englezul* înseamnă „a se arăta nepăsător, impasibil”, *a lua luleaua neamțului* înseamnă „a se îmbăta”, *a fuma ca un turc* se folosește pentru „a fuma mult”, *a se țigăni* (cu schimbarea valorii gramaticale) înseamnă

„a se tocmi (excesiv)”. Din franceză, românii au împrumutat expresia *a o șterge englezește* (< *filer a l'anglaisei*), în vreme ce englezii folosesc pentru aceeași situație *to take french leave* „a-și lua rămas bun franțuzesc”.

Numele de populații au devenit, în română, sinonime cu numele anumitor ocupații: *arnăut* „mercenar”, *boem* „ceh” desemnează un „artist care duce o viață puțin ordonată”, *bulgar*, *sârb* dar și *oltean* înseamnă „zarzavagiu”, *lipovean* „negustor ambulant de fructe”, *muscal* „birjar”, *țigan* „fierar”, „potcovar”, „lăutar”. Fenomenul este prezent și în franceză, unde *suisse* „elvețian” a însemnat, în trecut, „mercenar”, iar mai târziu a primit sensul e „paznic”, „portar”.

Folosirea toponimelor sau a etnonimelor în expresii proverbe și zicători (Graur, 1972: 145-149) este un fenomen general, întâlnit din antichitate până în prezent, în limbile europene la care autorul face referire. Este o formă de actualizare, la nivel lingvistic, a diverselor calități ori defecte general umane prin trimitere la anumite situații, circumstanțe, elemente specifice unui popor sau unei populații ori unei anumite zone geografice recunoscute de toți vorbitorii, fie prin experiență directă, fie prin intermediu livresc. Și aceasta se susține cu atât mai mult cu cât, în termenii lingvisticii coșeriene, aceste forme de discurs, numite de Eugeniu Coșeriu *discurs repetat* (Coșeriu, 2000: 258-262), pot fi puse în relație cu etnolinguistica, deoarece aceasta reprezintă variația și varietatea limbajului în corelație cu civilizația și cultura unei societăți și potrivit căreia o anumită formă de manifestare a limbajului este rezultatul unei anumite experiențe și al unei anumite cunoașteri intuitive a realității (Coșeriu, 1994: 133).

Din limba Romei, autorul citează câteva expresii păstrate până în zilele noastre, precum lat. *et in Arcadia ego / și eu am fost în Arcadia*: „Arcadia era considerată o țară idilică, fericită (efect al poeziei pastorale)”; lat. *timeo Danaos et dona ferentes / mă tem de greci (danai) chiar când aduc daruri*: „reminiscență din *Eneida* lui Vergiliu”; lat. *non cuivis homini contingit adire Corynthus / nu e dat oricărui om să meargă la Corint*: „adică nu oricine se poate împărtăși din comorile culturii” (Graur, 1972: 146, 147). Cu privire la evenimente și situații istorice, învechite, evocate prin expresii, sunt citate următoarele exemple: it. *perdere la Tramontana (stella)*; nume vechi pentru Steaua Polară n.n.), fr. *perdre la Tramontane* „a-și pierde busola”, „a se zăpăci”, „a fi dezorientat”, „a o lua razna”; fr. *tirez les premiers, Messieurs les Anglais* „trageți primii, domnilor englezi” „se spune când cineva lasă adversarului, din cavalerism, inițiativa atacului (cum au făcut francezii în bătălia de la Fontenoy)” (Graur, 1972: 146).

Dar multe alte forme de discurs repetat se referă la stereotipii culturale. Dacă un francez spune *fort comme un turc* „puternic ca un turc”, românul spune *cum e turcul și pistolul sau turcul plătește*, dar *turcul nu dă nici un ban pe trecut*; e de comparat fr. *nenuphar du Sahara* „nufăr de

Sahara” cu rom. *tufă de Veneția*. În componența expresiilor pot intra și hidronime: *de l'eau a passé sous la Seine* sinonimă cu *o să treacă multă apă pe Dunăre* sau *pe Dâmbovița* etc.; nume de continente: *te joci cu Europa în bunghi* (și *cu Asia în penițe*) „nu-ți dai seama că e lucru greu?”, *n-a descoperit America* „e prost”; oiconime: *ce n-a văzut Parisul* „lucru uimitor”, *o întoarce ca la Ploiești* „își schimbă total atitudinea” ș.a.

O altă categorie de expresii este aceea care face referire la un eveniment anecdotic, real sau imaginar, greu de generalizat sau de echivalat: *ambiiție de grec, pentru un purice dă foc la plapumă de mătase de 1000 de lei; se poftesc ca grecii la pușcărie; cald nemțesc* (cf. germ. *kalt* „rece”); *a nimeri ca țiganul miercurea la stână* „a nimeri rău”.

În fine, ultima categorie de expresii în care apare un toponim sau un hidronim este aceea a expresiilor rimate, în care „în majoritatea cazurilor termenul geografic este atras de rimă” (Graur, 1972: 149), precum: *București, punga scuturești; înșirați ca la Galați, a făgădui marea cu sarea și Oltul cu totul, c-o minciună boierească, treci în țara ungurească*, situații comparabile cu cea din fr. *gai comme un Portugais* „vesel ca un portughez”.

5. În încheiere trebuie subliniat faptul că în opera lui Al. Graur se identifică două tipuri de manifestare a stereotipiei la nivel lingvistic: pe de o parte tautologia, care este o formă de manifestare a stereotipiei logice, manifestată prin nevoia de explicitare, prin repetiție, a primului termen al tautologiei (lexem, propoziție), fiind specifică limbajelor neliterare (popular, colocvial, familiar etc.) și, pe de altă parte, stereotipia culturală, existentă deopotrivă la nivelul limbajului literar și la cel al limbajelor neliterare, exprimată în diverse forme ale discursului repetat. Discursul repetat ce conține toponime sau etnonime este și el o reflexie a manierei prin care se construiește identitatea prin raportare la o alteritate percepută pozitiv ori negativ, cu precizarea că se confirmă, de multe ori, faptul că există „universalii «de mentalități» comune” (Savin, 2011: 385) tuturor vorbitorilor, indiferent de limbă (chiar și în situațiile când același defect este pus, reciproc, pe seama celuilalt).

Bibliografie

1. Byck, Jacques, 1934, *La répétition en roumain*, în „Bulletin linguistique”, II, p. 67-85.
2. Coșeriu, Eugeniu, 1994, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Editura Știința, Chișinău.
3. Coșeriu, Eugeniu, 2000, *Lecții de lingvistică generală*, traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura ARC, Chișinău.
4. *Dicționar enciclopedic român (DER)*, 1966, vol. I–IV, Editura Politică, București.
5. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, 1996, coordonatori: acad. Ion Coteanu, Lucreția Mareș, Academia Română, Institutul de Lingvistică din București, Editura

- Univers Enciclopedic, București.
6. *Dicționarul limbii române (DLR)*, 1982, Serie nouă, tomul XI, partea a 2-a, *Litera T (T – TOCĂLIȚĂ)*, Editura Academiei, București.
  7. Graur, Al., 1970, *Scrieri de ieri și de azi*, Editura Științifică, București.
  8. Graur, Al., 1972, *Nume de locuri*, Editura Științifică, București.
  9. Iordan, Iorgu, 1944, *Stilistica limbii române*, Institutul de Linguistică Română, București; ediția a II-a, București, Editura Științifică, 1975.
  10. Iosep, Ioan, 2004, *Câteva opinii cu privire la clasificarea geografică a toponimelor*, în „Seminarul geografic D. Cantemir”, nr. 23-24, p. 317-326.
  11. *Mic dicționar enciclopedic (M.D.ENC.)*, 2005, Editura Univers Enciclopedic, București.
  12. Savin, Petronela, 2011, *Direcții de cercetare în frazeologia europeană în lumina lingvisticii integrale coșeriene*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom LI, Editura Academiei, București, p. 381-386.
  13. Toma, Ion, 2015, *101 nume de locuri*, Editura Humanitas, București.

OBSERVAȚII ASUPRA TOPONIMIEI BILINGVE DIN LOCALITATEA CĂLINEȘTI CUPARENCU (JUD. SUCEAVA)

Angela ROBU
Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

In this study we set forth to present the bilingual toponyms from Călinești Cuparencu, as this is where both Romanian and Ukrainian speakers live. We are going to analyse the toponyms from the perspective of origin, mention the place where they exist and whether they derive from a name or an anthroponym.

Graiul ucrainean de astăzi din satul Călinești Cuparencu (ca, de altfel, și din celelalte sate de pe valea pârâului Hatna), privit din punctul de vedere al interferenței dintre limbi, poate fi considerat o *limbă amestecată*. Dacă înțelegem prin limbă amestecată, așa cum face, de pildă, K. H. Schönfelder¹, că „limba în care elementele străine se cuprind nu numai în partea instabilă și lesne de modificat a vocabularului, ci și în fondul lexical principal, la care se includ și pronumele, particulele, conjuncțiile și numeralele”, ne dăm seama de justetea punctului de vedere, întrucât în acest grai sunt afectate, alături de vocabular, și sistemul morfologic și sintaxa limbii ucrainene.

Contactul dintre graiul ucrainean și limba uzuală, care la nivelul graiului ucrainean se produce prin amestec, e completat în comunicarea vorbitorilor din Călinești Cuparencu prin bilingvism. Faptul că unii locuitori se pot exprima la fel de repede în graiul ucrainean ca și în limba română dovedește că aici contactul dintre limbi se află într-o fază avansată, aceea a contactului total, când „bilingvismul trece de la o limbă la alta, fără ca vorbitorul să simtă că vorbește limbi diferite”²

Se vede clar, însă, că limba care acționează acum mai mult asupra celeilalte este limba română, care poate fi considerată *limbă – sursă* sau *limbă – model*, iar graiul ucrainean, care e supus mai mult influenței, ca

---

¹ K. H. Schönfelder, *Probleme der Volk-Und Sprachmische*, Halle, 1956, apud. I. Lobiuc, *Contactele dintre limbi*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2004, p. 185.

² I. Lobiuc, *Contactele dintre limbi. Istoricul teoriilor și metodologiilor*, Editura Universității „A. I. Cuza”, Iași, 1998, p. 170.

*limbă receptoare sau limbă copiatoare*³.

Bilingvismul, fenomen lingvistic care caracterizează majoritatea locuitorilor din satele de pe valea pârâului Hatna, se oglindește foarte bine în toponimie.

Iorgu Iordan scria că „urmarea, din punct de vedere toponimic, este amestecul de origine diferită, cu predominarea unora sau altora, după raportul de forță numerică sau politică dintre populațiile conlocuitoare. Amestecurile etnice, când sunt numeroase, dau naștere unei nomenclaturi potrivite și complicate, a cărei cercetare, cu scopuri istorice și etnologice, oferă greutatea de neînvinș”⁴.

Înr-adevăr, toponimia din satul Călinești Cuparencu este în cea mai mare parte bilingvă și ea va continua să existe mult mai mult ca bilingvismul ca atare, și asta datorită faptului că majoritatea toponimelor se păstrează neschimbate sute de ani⁵.

Toponimia bilingvă a graiului ucrainean din Călinești Cuparencu, ne-a reținut atenția. Majoritatea toponimelor de aici sunt de origine ucraineană, dar traduse și în românește. La analiza originii lor am indicat numai formele corespunzătoare din limba ucraineană literară, pe noi interesându-ne felul în care apelativele ucrainene au fost traduse în limba română. De asemenea, am precizat dacă toponimul provine dintr-un apelativ sau antroponim.

Toponimie bilingvă

1. Бабин клен (*Bábyn klen*), rom. *Clinul babei* – toponim din pădure, însemnând un petic de pământ în formă de triunghi, între o gărlă și un drum forestier. Forma românească este o traducere a celei din limba ucraineană, cu observația că apelativul *klen* este o calchiere după limba română, întrucât în ucraineană literară *klen* înseamnă „arțar”. E interesant de observat că apelativul *babă* (ucr. *bába*), care stă la baza toponimului, a format pe raza satului Șerbăuți toponimul *Babeika*.

2. Бражинівка (*Bražyniŷka*), rom. *Brajinova* – toponim de pe câmp, fostă proprietate a mazilului Brejan. Forma ucraineană este o calchiere a antroponimului românesc *Brejan* + suf. ucr. - *iŷka*, iar cea românească din același antroponim + suf. sl. - *ova*. Gavril Brejan este amintit de I. Ștefanelli prin 1784⁶, ca fiind nepotul lui Miron Cuparencu, fapt care ne îndreptățește să considerăm toponimul ca fiind de origine românească, deși ambele forme ale toponimului coexistă de multă vreme.

---

³ În studiul său, I. Lobiuc folosește, pentru primul caz, *limbă interferentă*, iar pentru cel de-al doilea, *limbă interferată*.

⁴ I. Iordan, *Toponimie românească*, Editura Academiei, București, 1963, p. 5.

⁵ Al. Graur, *Nume de locuri*, Editura Științifică, București, 1972, p. 7.

⁶ I. Ștefanelli, *op.cit.*, p. 2.

3. **Буда** (*Búda*), rom. *Buda* – toponim din pădure, având forma unei văgăune. Forma inițială a toponimului este de origine ucraineană, întrucât apelativul românesc *budă* provine din ucraineana literară *búda* – „gheretă, coteț”.

4. **У дубах** (*U dúbach*), rom. *Stejar* – toponim de pe câmp, unde se afla cândva un stejar mare. Spre deosebire de forma ucraineană (prep. *u* – „la” + apelativul ucr. pl. *dúbax*), forma românească e mult mai apropiată de adevăr, întrucât aici s-a afla un singur stejar.

5. **Коло двора** (*Kóto dvorá*), rom. *La curte* – toponim de pe câmp, în apropierea fostei curți boierești. Forma ucraineană este comusă din prepoziția *kóto* – „lângă” + apelativul ucr. sg. *dvorá* (ucr. lit. *dvir*), iar forma românească are în componență prepoziția *la*, care indică locul. Toponimul este folosit și astăzi, deși curtea și casa boierului au fost dărâmate.

6. **За гостинцим** (*Za hostýncym*), rom. *După șosea* – toponim de pe câmp, în partea stângă a drumului județean Suceava – Siret. Forma ucraineană este compusă din prepoziția *za* – „după” + apelativul ucr. m. sg. *hostýcym* (ucr. dial. *hostýnec* – „șosea pietruită”).

7. **Границя** (*Hranýc'a*), rom. *Frontieră* – toponim din pădure, însemnând vechea frontieră dintre Bucovina și Moldova (Regatul). Forma românească a toponimului utilizează apelativul *frontieră*, deși *graniță* ar fi fost mai apropiat de apelativul ucrainean, identic cu cel din ucraineana literară: *hranýcja* – „graniță”.

8. **У ялицях** (*U jaléc'ach*), rom. *La brazi* – toponim la marginea pădurii, în partea de sud-vest a satului, unde cresc câțva brazi. Faptul că în pădurile de aici cresc puțini brazi, a determinat ca locul acesta să pară deosebit locuitorilor, denumindu-l astfel. Forma ucraineană conține prep. ucr. – „în, la” + apelativul ucrainean *jaléc'ax* (în gr. ucr. *jaléc'a*, ucr. lit. *jalýna*) – „brad”.

9. **Луз** (*Luh*), rom. *Luncă* – toponim de pe câmp, în apropierea locului unde pârâul *Očerét* se varsă în pârâul *Hulúbna*. Forma ucraineană are la bază apelativul ucr. lit. *luh*. Acest loc mai este numit și *Méže luhámy*, rom. *Între lunci*, în care forma ucraineană este compusă din prep. *méže* – „între” și apelativul ucrainean *luhámy* – „lunci”, forma românească fiind o traducere a celei ucrainene.

10. **Межи гирлами** (*Méžy g'yrlámy*), rom. *Între gârle* – toponim de pe câmp, cuprins între două gârle fără apă. Forma ucraineană conține prep. *méžy* – „între” + apelativul ucrainean calchiat din românește *g'yrlámy* – „gârle”.

11. **Межи мостами** (*Méžy mostámy*), rom. *Între poduri* – toponim de pe câmp, de o parte și de alta a drumului județean Suceava – Siret, cuprins între două poduri. Forma ucraineană conține prep. ucr. *méžy* + apelativul ucrainean *mostámy* – „poduri”. Precizăm că în toponimia satului Călinești

Cuparencu, sunt frecvente formele care conțin prepoziția *mězy* (ucr. lit. *miž*) – „între”.

12. *Маріанів ліс* (*Mar'iján'iy l'is*), rom. *Pădurea lui Marian* – toponim din pădure, fosta proprietate a boierului Gustav Marin⁷. Cele două forme ale toponimului sunt analitice, provenind din antroponimul *Marian* + apelativul ucr. *l'is* sau cel rom. *pădure*.

13. *У норах* (*U nórach*), rom. *La izvoare* – toponim de pe câmp, unde-și strânge izvoarele pârâul Hatnuța. Forma ucraineană are la bază prep. ucr. *u* – „în, la” + apelativul ucr. *nórach* – “izvoare”, iar cea românească este o traducere exactă a celei ucrainene.

14. *У першій* (*U perš'im*), rom. *Parchetul unu* – toponim din pădure, consemnat de pădurari drept parchetul numărul unu. Forma ucraineană conține prep. ucr. *u* – „în, la” + numeralul ucr. *perš'im* – „primul”. În pădurea de aici, numărul de ordine al parchetelor a devenit, de cele mai multe ori, toponime de sine stătătoare, vechile denumiri ale locurilor pierzându-se. Vom găsi, astfel, în pădurea de la Călinești Cuparencu toponime de felul: *Trynác'itka* – „Parchetul 13”, *Štyrnác'itka* – „Parchetul 14”, *P'ek'nac'itka* – „Parchetul 15” etc. Dacă forma ucraineană are în componență numeralul substantivizat, cea românească e una analitică, formată cu ajutorul apelativului *parchet*.

15. *Полина* (*Polýna*), rom. *Poiană* – toponim de lângă pădure, unde cândva au fost tăiați copacii. Acum este folosit ca pământ cultivabil. Forma ucraineană a toponimului are la bază apelativul ucr. *polýna* – „poiană”, de unde provine, de fapt, apelativul românesc.

16. *Гурдуганска полина, Улчинска полина* (*Hurdugánska polýna, Ulč'inska polýna*), rom. *Poiana lui Hordugan* și *Poiana lui Ulcinschi*, unde apelativul ucr. *polýna* însoțește antroponimele românești *Hordugan* și *Ulcinschi* (corect *Volcinschi*), foștii proprietari ai pădurilor de la marginea satului. Este interesant de observat că apelativul ucrainean *polýna* este folosit în graiul ucrainean de aici și sub forma diminutivală *polýn'ka* – „poieniță”, însemnând „grămadă mare de ciuperci sau fragi în pădure”, fenomen mai rar întâlnit în limba română.

17. *Коло рогаткі* (*Kóto rogát'ki*), rom. *Lângă barieră* – toponim din pădure unde se află o barieră. Forma ucraineană folosește apelativul *rogátka* – „barieră”, înlocuindu-se consoana *h* cu *g*.

18. *Сад* (*Sad*), rom. *Pomăt* – toponim pe locul unde se găsește o livadă cu pomi fructiferi. Forma ucraineană a toponimului are la bază apelativul ucr. lit. *sad* – „livadă cu pomi fructiferi”, iar cea românească apelativul rom. reg. *pomăt*.

19. *Селиші* (*Séliš'i*), rom. *Săliște* – toponim de pe câmp unde a fost

---

⁷ Sătenii din Călinești Cuparencu îi numeau Marian.

vechea așezare a satului. Toponimul ucrainean are la bază apelativul ucr. *setó* – „sat, localitate” + suf. *-iši*, iar forma românească este o traducere a apelativului ucrainean.

20. Царскі ліс (*Cárskyj l'is*), rom. *Pădurea imperială* – toponim din pădure, fosta proprietate a statului țarist. Forma ucraineană are la bază adj. ucr. *cárskyj* – „țarist” + apelativul ucr. *l'is* – „pădure”, iar cea românească este o traducere mai recentă din ucraineană.

21. Цигани (*Cyhány*), rom. *Țigănie* – toponim pe locul unei poieni întinse, unde au locuit țiganii între 1814-1870. Forma ucraineană a toponimului are la bază apelativul ucr. *cyhány* – „țigani”, iar cea românească, apelativul rom. *țigan* + suf. *-ie*.

Concluzionând, putem afirma că în toponimia satului Călinești Cuparencu, bilingvismul este prezent ca și în vorbirea curentă a majorității localnicilor. Dacă unele toponime mai vechi sunt de origine românească, cele de origine ucraineană sunt mai numeroase.

Bibliografie

1. Drăganu, Nicolae, 1928, *Toponimie și istorie*, Institutul de Arte grafice „Ardealul”, Cluj, 1928.
2. Graur, Alexandru, 1972, *Nume de locuri*, Editura Științifică, București, 1972.
3. Iordan, Iorgu, 1952, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, vol. I, Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
4. Iordan, Iorgu, 1963, *Toponimia românească*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București.
5. Lobiuc, Ioan, 1998, *Contactele dintre limbi. Istoricele teoriilor și metodologiilor*, Iași, 1998.
6. Reguș, Corneliu, 1967, *Din nou despre toponimele Huluba, Hulubeasca, Hulubiște*, în „Limba română”, XVI, nr. 6, p. 517-520.
7. Ștefanelli, Inocențiu, 1907-1914, *Condica cronicală a enoriei Călineștii lui Cuparencu*.

**DESPRE VALOAREA POZITIVĂ
A UNOR STEREOTIPII TERMINOLOGICE:
FONDUL PRINCIPAL LEXICAL
ȘI MASA VOCABULARULUI**

Ioana ȘTEFĂNOAIA
Colegiul Național „Spiru Haret”,
Suceava, România

It is common knowledge that, the terminological phrases basic word stock (or the fundamental vocabulary) and the vocabulary mass have become very well known in Romanian linguistics, starting with the research from the '50s made by Alexandru Graur. The approach in which the above - mentioned linguist organizes in concentric circles, by using the frequency criterion, can also prove itself useful for the ones who try to mould in a similar way the etymological structure of the Romanian scientific terminology. As Alexandru Graur proved that the basic word stock of the Romanian language is predominantly made up of Latin origin elements, we can state, for instance, in a similar way, that the determinant nucleus of the Romanian linguistic terminology is represented by French origin terms. Although such analogies may be made with some reserves, they can sometimes determine science to evolve. In other words, although phrases such as the ones mentioned above may seem completely obsolete, they can still be used, suggesting different means of approach. This is what we try to prove in this paper, taking as starting point the Romanian linguistic terminology.

1. Problema pe care o voi trata aici se situează atât în spațiul stereotipiilor terminologice, cât și în domeniul interdisciplinarității. Pentru înțelegerea celei din urmă, este foarte utilă deosebirea pe care o face Eugeniu Coșeriu între o *interdisciplinaritate internă* și o *interdisciplinaritate externă*. Într-un studiu din 1980, *Interdisciplinarità e linguaggio* (Coșeriu, 2007: 243-248), Coșeriu operează mai multe serii de distincții ce au în vedere raportul dintre interdisciplinaritate și limbaj, dar, în cazul de față, este suficient să o luăm în considerație doar pe prima dintre ele, adică perechea conceptuală mai sus amintită. Astfel,

(a) *interdisciplinaritatea internă* se referă la diversele discipline ce constituie știința generală care se ocupă de un anumit fenomen, în timp ce

(b) *interdisciplinaritatea externă* este cea care privește raporturile unei științe cu alte discipline ce au legătură, în mod direct sau indirect, cu același obiect.

1.1. Chestiunea de care mă voi ocupa în continuare ține de interdisciplinaritatea internă. Lingvistica se ocupă de limbaj, dar limbajul prezintă mai multe aspecte și mai multe compartimente ce sunt studiate de disciplinele aferente, precum fonetica, gramatica, lexicologia etc. Între aceste discipline există colaborări „interne”: o disciplină poate lua ca model o altă disciplină pentru a cerceta un aspect al respectivului fenomen: bunăoară, gramatica a servit ca model foneticii (sau, mai bine zis, fonologiei).

1.2. După cum prea bine se cunoaște, faptul că termenii tehnico-științifici se diferențiază (mai ales prin conținutul lor) destul de mult de cuvintele obișnuite (vezi opoziția „lexic comun” vs „lexic specializat” de care se vorbește tot mai mult în ultima vreme) a dus la constituirea terminologiei ca disciplină (sensibil) diferită de lexicologia tradițională. Cu toate acestea, cercetările lexicologice „clasice” au oferit și continuă să ofere principii și metode de analiză științei terminologice.

Uneori, pur și simplu nu putem scăpa de anumite stereotipii cognitive și/sau lingvistice, cu care operăm de foarte multă vreme. De exemplu, din perioada liceului (actualmente, datorită noilor programe, elevii pot descoperi aceasta încă din gimnaziu) se poate face distincția dintre „fondul principal de cuvinte” și „masa vocabularului”. În facultate, cunoașterea acestor concepte devine mai clară, iar sintagmele terminologice aferente încep să apară tot mai des (la lectura lucrărilor de specialitate) ca niște veritabile expresii stereotipe. Însă chiar și asemenea „formule uzate” își pot dovedi utilitatea (ori „valoarea pozitivă”) la un moment dat, ieșind din starea de latență în care par să fi intrat câteodată. În acest sens, doresc să înfățișez aici o secvență din cercetarea proprie concretizată în teza mea de doctorat *Împrumuturile franceze în terminologia lingvistică românească*.

2. Înainte de toate, se cuvine să expun *criteriile* de care am ținut seama la delimitarea *corpusului destinat cercetării* și la stabilirea *inventarului terminologic*. De regulă, o astfel de cercetare se face pornindu-se de la un inventar de termeni deja adunați într-un dicționar de profil sau într-un glosar special (pentru limba avută în vedere) în cadrul cărora se operează o selecție în funcție de ceea ce ne interesează. Dacă asemenea dicționare sau glosare nu există, atunci se trece la examinarea lucrărilor de referință ale domeniului respectiv (în cazul de față, lucrări de lingvistică scrise/publicate în limba română). Acestea din urmă pot ajuta mult cercetătorul în munca sa, dacă prezintă și un indice de termeni/concepte la sfârșitul lor (o exigență pe care operele fundamentale din orice știință o respectă, de cele mai multe ori). În plus, trebuie urmărită și traducerea textelor specializate în „limba-țintă”, cercetându-se modul în care s-a realizat echivalarea terminologiei din „limba-sursă”.

2.1. Pentru studierea temei mele, căutând să stabilesc inventarul de

termeni lingvistici românești susceptibili de a fi fost împrumutați din franceză, m-am raportat – ca primă operație – la dicționarele de termeni lingvistici existente la noi. Odată ce selecția (provizorie) a termenilor a fost făcută (inventarul constând într-o listă de aproximativ 900 de termeni), am trecut la examinarea dicționarelor franțuzești de termeni lingvistici pentru a vedea, pe de o parte, în ce măsură termenii românești selectați au, într-adevăr, corespondent în lingvistica (de limbă) franceză și, pe de altă parte, dacă aceștia corespund și sub aspect conceptual celor franțuzești. Precizez că m-am oprit cu investigațiile la anul 2000, fiindcă mi s-a părut necesar și firesc să las o anumită distanță temporală (de circa un deceniu) între momentul începerii cercetărilor mele și dinamica obiectului cercetat. Până la un punct, cercetarea mea a avut și un caracter istoric. Or, nicio lucrare de acest gen nu poate pretinde să fie, în același timp, și o istorie „sincronică”. În prezent (în anul 2015) sunt vehiculați termeni lingvistici insuficient fixați în discursul de specialitate românesc, dar este prea devreme să-i luăm și pe aceștia în considerație.

2.2. Dar compararea dicționarelor terminologice româno-franceze reprezintă doar o latură a problemei. Pentru ca rezultatele să fie convingătoare și să dobândească mai multă obiectivitate, mai trebuiau cercetate (tot în vederea terminologiei) cel puțin două surse:

a) pe de o parte, *lucrările fundamentale de lingvistică românească* (tratate, studii etc.), fiindcă ar trebui să presupunem (cel puțin în principiu) că din acestea au fost excerptați, în primul rând, termenii lingvistici românești și că tot acestea au fost utilizate și pentru explicarea lor în dicționarele de specialitate redactate în limba română.

b) pe de altă parte, *lucrările fundamentale de lingvistică franceză* (tratate, studii etc.), fiindcă ar trebui să presupunem (măcar principial) că din acestea au fost excerptați, în primul rând, termenii lingvistici franțuzești și că tot acestea au fost utilizate și pentru explicarea lor în dicționarele de specialitate redactate în limba franceză.

2.3. În realitate, formarea unei terminologii specifice unei anumite științe/discipline nu așteaptă întocmirea unor astfel de dicționare. Glosarele și dicționarele de acest gen apar (mult) mai târziu. Este și cazul terminologiei lingvistice românești. Primul nostru dicționar de termeni lingvistici, elaborat de Gh. Constantinescu Dobridor, a văzut lumina tiparului abia în 1980 (la prima sa ediție), deci, la mai bine de un secol de la primele cercetări serioase de lingvistică românească.

2.4. În consecință, parcurgerea cărților fundamentale de lingvistică pe care le-au scris în limba franceză mari lingviști precum Saussure, Meillet, Bally, Benveniste, Martinet etc. devine obligatorie din considerente și mai importante: citite direct în franceză de către lingviștii români, ele au influențat puternic lexicul specializat întrebuițat de aceștia. Mai mult decât

atât, nu trebuie să uităm că majoritatea lingviștilor noștri mai însemnați (Iorgu Iordan, Al. Rosetti, Al. Graur) au studiat și în Franța și, adesea, au și scris materiale în limba franceză pentru revistele occidentale de lingvistică.

3. Care au fost *observațiile generale* care au rezultat în urma cercetărilor mele? La o evaluare imediată, am constatat că, din cei 863 de termeni lingvistici extrași din dicționarul lui Dobridor [vezi Constantinescu-Dobridor, 1998], un număr de 507 termeni au fost „confirmați” prin raportare la termenii echivalenți (ce corespund preponderent și din perspectiva semnificativității) identificați în textele franțuzești consultate, ceea ce înseamnă 58,7% din total.

3.1. În același timp, este important să precizez că 27 de termeni din cei 507 inventariați fac parte dintre cei neînregistrați în dicționarele franțuzești speciale pe care le-am parcurs (Marouzeau, 1961; Dubois *et alii*, 1973 etc.), ceea ce înseamnă, per ansamblu, un total de 720 de termeni (din cei 863) „confirmați” prin raportare la franceză (adică 83,4%). Cu titlu de curiozitate, semnez că cei 27 de termeni la care m-am referit (atestați preponderent la Ch. Bally și la H. Frei) sunt următorii (termenii francezi se găsesc între paranteze): *alterare* (altération)¹, *anchetă* (enquête), *anglicism* (anglicisme), *antepunere* (antéposition), *congruență* (congruence), *consonantism* (consonantisme), *coordonativ* (coordinative), *dedublare* (dédoublement), *discontinuitate* (discontinuité), *discursiv* (discursif), *indigen* (indigène), *inovație* (innovation), *intercalare* (intercalation), *invariabilitate* (invariabilité), *lexematică* (lexématique), *lingvist* (linguiste), *majusculă* (majuscule), *noțiune* (notion), *prefixare/prefixație* (préfixation), *pronunție* (prononciation), *purist* (puriste), *romanist* (romaniste), *rotacizare* (rotacisation), *sedilă* (cédille), *sufixație* (suffixation), *supletivism* (supplétivisme), *uzual* (usuel[le]).

3.2. Reamintesc că majoritatea termenilor din inventarul general (adică cei 863) au fost selectați din dicționarul lui Dobridor, care (după numărătoarea mea) conține 1724 de termeni, ceea ce înseamnă că aproximativ 50% din aceștia au fost considerați ca având (cel mai adesea) o origine franceză certă (rareori, probabilă). DSL-ul conține (după mărturisirea autoarelor) aproximativ 1400 de termeni (Bidu-Vrăncianu *et alii*, 1997). Diferența de număr de termeni dintre cele două dicționare se explică prin aceea că Gh. Constantinescu-Dobridor a inclus și o cantitate masivă de termeni desemnând principalele limbi ale globului (*albaneza, româna, rusa,*

---

¹ De remarcat că, în cazul termenilor *alterare*, *antepunere*, *intercalare*, *dedublare*, *prefixare* (substantive provenite din infinitivul lung) și al altora similari, Dobridor consideră că aceștia s-au format pe teren românesc de la verbele *altera*, *antepune*, *intercala*, *dedubla*, *prefixa*, care vin, ce-i drept, (și) de la verbele franțuzești *altérer*, *antéposer*, *intercaler*, *dédoubler*, *préfixer*. Totuși, se poate stabili ca etimon direct și substantivul franțuzesc corespondent.

turca etc.) și, separat, termeni denumind vorbitorii acestora (*albanez, român* etc.), ba chiar, frecvent, și termeni desemnând specialiștii care se ocupă de respectivele limbi (*indianist, indoeuropenist* ș.a.m.d.)². În plus, după cum am mai arătat, nu se obișnuiește nici ca termeni precum *filolog, lingvist, stilistician* etc. (înregistrați și explicați de Dobridor) să figureze în astfel de dicționare.

4. În aceste condiții, probabil că cifra mai „corectă” sau mai rezonabilă la care ar trebui să ne raportăm ar fi una de cca 1400 de termeni, câți apar în DSL, cifră care m-a făcut să mă gândesc imediat la o analogie cu calculele pe care le-a făcut Alexandru Graur cu mai bine de jumătate de secol în urmă, în anii '50, când a încercat să determine fondul principal de cuvinte al limbii române și structura etimologică a acestuia (Graur, 1954). Al. Graur a stabilit atunci că fondul principal este constituit dintr-un inventar de 1419 cuvinte³, identificând și trei categorii în cadrul său: *nucleul* fondului principal lexical (964 de cuvinte), *categoria mijlocie* (217) și *cercul maximal* (238). Mai amintesc că, în categoria nucleului, 645 de cuvinte (din cele 964), adică 66%, reprezintă cuvinte moștenite din latină (Sala, 2001: 214). Nu mai insist aici asupra puterii de circulație pe care o are elementul latinesc moștenit în comparație cu elementele de alte origini, lucru pe care l-a demonstrat fără drept de apel Hașdeu, cu mult timp înaintea lui Graur.

4.1. Reîntorcându-mă la calculele ce privesc terminologia lingvistică, considerând – prin analogie – inventarul de 863 de termeni drept un veritabil nucleu al „lexiconului lingvistic principal” (de circa 1400 de termeni), am observat că cei 507 termeni „confirmați” etimologic prin raportare la textele lingvistice franceze examinate (însemnând 58,7% din totalul de 863 de termeni urmăriți) prezintă pentru terminologia lingvistică românească (mai mult sau mai puțin) importanța pe care o prezintă cuvintele latinești moștenite în cadrul fondului principal de cuvinte al limbii române (în special) și al limbii române înseși (în general).

4.2. Desigur, o astfel de analogie este utilă pentru a sublinia, încă o dată, în ce măsură a fost influențată, și în acest domeniu, terminologia românească de cea franțuzească, însă (ca orice analogie) ea trebuie luată cu unele rezerve, întrucât:

---

² Pe aceștia din urmă nu i-am luat în considerație, în pofida faptului că, la mulți dintre ei, Dobridor indică tot un etimon franțuzesc. M-au interesat aici în special termenii care reprezintă concepte lingvistice.

³ Cercetări ulterioare (în 1965) au determinat și un vocabular reprezentativ de 2581 de cuvinte, ținându-se seama de măsurarea frecvenței acestora [cf. Sala, 2001: 214]. La fel, și în cazul inventarului de termeni lingvistici, autorii dicționarelor amintite puteau selecta mai mulți termeni, dacă ar fi dorit. De pildă, G. Mounin aprecia că, în primă fază, dicționarul pe care l-a coordonat [vezi Mounin, 1974: XXVII] ajunsese la aproape 5000 de termeni!

- nu am făcut cercetări pentru determinarea frecvenței acestor termeni, numărând ocurențele acestora ș.a.m.d. (fiindcă nu acesta a fost scopul principal al lucrării mele);

- nu am ținut seama de etimologia multiplă (consemnată frecvent de Dobridor, după practica lui Marouzeau), o realitate posibilă, dar care, în cazul de față, nu ne ajută prea mult⁴;

- nu am ținut cont de importanța ridicată pe care o prezintă unele subdomenii ale lingvisticii (de pildă, gramatica) în comparație cu altele ce cunosc un grad de specializare mai mare.

Chiar în legătură cu acest ultim aspect, am constatat că printre cei 507 termeni întâlniți în lucrările de lingvistică cercetate, nu apar unii (foarte) rar întrebuințați (dar trecuți în rândul celor 863 preluați de la Dobridor), precum *apocopă*, *areologie*, *arhigen*, *arhisemen*, *asertiv*, *asteronim*, *bisemie*, *bisilabic*, *cacografie*, *logografie*, *logogramă*, *macrolingvistică*, *microlingvistică*, *paralexem*, *polimorfism*, *sintetism* etc.

5. În mod similar, îndreptându-mi apoi atenția asupra bibliografiei lingvistice românești, am observat că dintre cei 863 de termeni românești urmăriți (susceptibili de a avea origine franceză), am descoperit 546 de termeni în lucrările de lingvistică românească avute în vedere, ceea ce reprezintă 63,2% din total, permițându-ne să vorbim de un nucleu terminologic de dimensiuni similare celui determinat în secțiunea anterioară (adică 58,7%). Dar, tot ca și în secțiunea precedentă, am păstrat acele rezerve exprimate cu privire la analogia sugestivă dintre structura/componența fondului principal lexical și structura/componența „lexiconului lingvistic principal”.

5.1. Desigur, și cu această ocazie mi s-a confirmat ipoteza că termenii foarte specializați sunt mai rar întrebuințați în astfel de lucrări. În textele românești consultate nu am întâlnit termeni (din rândul celor inventariați de Dobridor, mai cu seamă) precum *acatalectic*, *acceptabilitate*, *acrofonie*, *acronim*, *adjonctiune*, *agentiv*, *alonim*, *apodoză*, *dialingvistică*, *meliorație* (și *meliorativ*), *metadialect*, *sinalefă* ș.a.m.d.

5.2. În schimb, am descoperit în aceste lucrări (mai ales în cele aparținând unor buni cunoscători de franceză, cum erau Iordan și Graur) 46 de termeni lingvistici (simplici sau compuși) de origine (presupusă) franceză, cărora nu le găsisem un corespondent în dicționarele franțuzești speciale examinate: *anchetă*, *antepunere*, *antroponimic*, *areologie*, *arhivă*

---

⁴ Diferența ar fi aceea că un termen este considerat fie „de origine franceză”, fie „și (posibil) de origine franceză”, cu mențiunea că – și la Dobridor – opțiunile merg, în primul rând, către etimoanele franțuzești. În realitate, este foarte firesc ca (mai ales în știință) termenii să intre într-o limbă pe mai multe filiere, fiind apoi foarte dificil, dacă nu chiar imposibil, de hotărât în ce măsură o sursă a fost mai importantă decât alta/altele.

fonogramică, bisilabic, conclusiv, decodificare, derivativ, derivație sinonimică, discontinuitate, exprimare, extragramatical, fonetism, fonometrie, fragmentare, glosare, hidronimie, idiostil, influență, inovație, instrumentgramatical, latinist, lexicolog, lingvist, majusculă, monografie dialectală, noțiune, organ fonator, oronimie, ortoepic, paratactic, polarizare, polisemantism, prefixoid, pronunție, provincialism, pseudofonetism, pseudoprefix, regional, regionalism, stratigrafie lingvistică, structuralist, substantival, toponim și toponimic.

6. În concluzie, cel puțin în cazul „personal” pe care l-am înfățișat, se poate aprecia că unele sintagme ori formule terminologice îndelung uzitate (cum sunt expresiile *fondul principal lexical* și *masa vocabularului*) prezintă certe valențe metodologice pozitive prin sugestiile pe care le oferă în ceea ce privește structura etimologică a terminologiilor.

Bibliografie selectivă

1. Bidu-Vrănceanu, Angela; Călărășu, Cristina; Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana; Mancaș, Mihaela, Pană Dindelegan, Gabriela, 1997, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii* [= DSL], Editura Științifică, București.
2. Constantinescu-Dobridor, Gheorghe, 1998, *Dicționar de termeni lingvistici*, Editura Teora, București.
3. Coșeriu, Eugenio, 2007, *Il linguaggio e l'uomo attuale. Saggi di filosofia del linguaggio*, Edizioni Centro Studi Camprostrini, Verona.
4. Dubois, Jean; Giacomo, Mathée; Guespin, Louis; Marcellesi, Jean-Baptiste; Mével, Jean-Pierre, 1973, *Dictionnaire de linguistique*, Librairie Larousse, Paris.
5. Ducrot, Oswald; Todorov, Tzvetan, 1972, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Éditions du Seuil, Paris.
6. Ducrot, Oswald; Schaeffer, Jean-Marie, 1995, *Nouveau dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, avec la collaboration de Marielle Abrioux, Dominique Bassano, Georges Boulakia, Michel de Fornel, Philippe Roussin et Tzvetan Todorov, Éditions du Seuil, Paris.
7. Ducrot, Oswald; Schaeffer, Jean-Marie, 1996, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, în colaborare cu Marielle Abrioux, Dominique Bassano, Georges Boulakia, Michel de Fornel, Philippe Roussin, Tzvetan Todorov, Traducere de Anca Măgureanu, Viorel Vișan, Marina Păunescu, Editura Babel, București.
8. Graur, Al., 1954, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Editura Academiei, București.
9. Marouzeau, J., 1961, *Lexique de la terminologie linguistique français, allemand, anglais, italien*, 3e édition augmentée et mise à jour, Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.
10. Mounin, Georges (sous la direction de ~), 1974, *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, Presses Universitaires de France.
11. Sala, Marius (coord.), 2001, *Enciclopedia limbii române*, Univers Enciclopedic, București.

REALIZAREA IMPLICITĂ ȘI EXPLICITĂ A COORDONĂRII SINTACTICE ÎN TEXTE VECHI

Felicia VRÂNCEANU

Universitatea Națională din Cernăuți, Ucraina

Coordonation comprises in its sphere a multitude of structures which not always can be analysed by applying the traditional criteria (which aim exclusively at the semantic field). The so-called „formal” types of coordination do not represent the consequence of some deviations from norm, but correspond to the linguistic reality unanimously accepted, subordinating themselves to the needs of the Romanian user's adequate phrasing. We are referring to that which we have considered necessary to name as „implicit” realisation of this syntactical relation. The implicit coordination allows for the identification of a unic regent for the units which develop the relation; this type of coordination does not develop the enunciation, but arranges the terms within its structure. Researching the "Codicele Voronețean" text, published by Ion G. Sbiera (Cernăuți, 1885), we studied a series of such structures, our analysis aiming at the identification of causes for the phenomenon's appearance and of the way in which this is reflected in the modern Romanian language.

1. Aspecte ale definiției și clasificării structurilor de tip coordinativ

Studierea unor fenomene morfo-sintactice din perspectivă diacronică poate oferi o imagine completă a procesului de constituire a limbii române literare, propunând în acest sens și soluții în procesul de normare a variantei standard. Structurile gramaticale care constituie obiectul cercetării noastre nu au fost studiate în lingvistica istorică românească, pentru că nu au intrat în sfera de interes a cercetărilor tradiționale, însă necesitatea unei abordări de acest tip constituie o realitate.

În sintaxa tradițională coordonarea este încadrată în rândul raporturilor fundamentale, unanim acceptate (alături de subordonare). Sintaxa modernă, încadrează coordonarea în rândul relațiilor nondependente, facultative. De aici ideea conform căreia coordonarea ar fi nu un raport sintactic, ci un subtip de raport sintactic. Astfel, Iordan-Robu (Iordan, Robu, 1978: 234) distinge două tipuri fundamentale de relații sintactice: relații de dependență și relații de nondependență; în această ultimă categorie se încadrează „relația de coordonare” și „relația apozitivă”. Pe aceeași direcție se situează, de asemenea, I. Diaconescu (Diaconescu, 1995: 253-254) care

identifică trei tipuri de relaționare: 1. *dependența* – manifestată prin interdependență, subordonare, dependență mixtă și dublă subordonare; 2. *nondependența* – realizată prin coordonare și apozitionare; 3. *incidența*) și Guțu-Romalo (Guțu-Romalo, 1973: 38-45) care identifică următoarele tipuri de raporturi: dependență, nondependență, echivalență și repetare. I. Diaconescu (Diaconescu: 289-290), consideră că adordonarea este relația care se stabilește între unitățile sintactice care se află pe același plan, distingându-se prin aceasta de subordonare, care operează cu unități distribuite în planuri diferite. Acest concept desemnează ceea ce în lingvistica românească se exprimă prin nondependență, ca relație în a cărei sferă sunt cuprinse coordonarea și apozitionarea (echivalența). Adordonarea reprezintă în aceste condiții un mod de ordonare lineară, prin expansiune pozițională sau lineară. Ca relație internă, sintagmatică subordonarea este generatoare de structură și de funcții sintactice, în timp ce adordonarea, este o legătură externă, asintagmatică, fiind o modalitate de ordonare sintactică.

Autorul citat mai sus utilizează în caracterizarea raportului de coordonare și termenul *extensie*: „din perspectivă structurală, coordonarea reprezintă o expansiune sau o amplificare pozițională a unei unități sintactice” (Diaconescu, 1995: 292). Aici regăsim, de fapt, o opinie mai veche, conform căreia expansiunea reprezintă “orice element adăugat unui enunț care nu modifică raporturile reciproce și funcția elementelor preexistente” (Martinet, 1970: 168). În aceste condiții, se poate vorbi despre expansiune prin coordonare atunci când funcția elementului adăugat este identică cu aceea a unui element preexistent în același cadru, astfel încât am regăsi structura enunțului primitiv dacă am suprima elementul preexistent (și marca eventuală a coordonării) și dacă nu am lăsa să subziste decât elementul adăugat. Se identifică în comunicare o serie de structuri construite pe baza extensiei. Pornind de la un cuvânt se ajunge la o îmbinare, la o propoziție etc., rezultatul acestei extensii fiind numit construcție endocentrică. Construcțiile endocentrice pot fi formate pe baza coordonării sau a subordonării. „Construcțiile endocentrice formate prin coordonare au aceleași proprietăți sintactice ca și fiecare din componentele lor luate separat” (Martinet, 1970: 21).

În ceea ce privește terminologia utilizată pentru caracterizarea și definirea coordonării, există numeroase controverse de ordin terminologic. Astfel, pentru desemnarea unităților sintactice care contractează acest raport, este frecvent utilizată sintagma „unități de același fel”. Contestarea valabilității acestui demers terminologic are la bază aprecierea că în limba română pot fi coordonate și unități sintactice de feluri diferite (Dimitriu, 2002: 1161): *vorbește aici și acum* și se concretizează sub forma ideii că unitățile sintactice coordonate trebuie să aparțină aceluiași plan (*Gramatica*, 1966: 212), să aibă aceeași importanță (Dimitriu, 1982: 126), sau același

statut (*Dicționarul*, 1997: 139).

În ceea ce ne privește, pentru definirea și caracterizarea raportului de coordonare vom utiliza următoarele criterii: *importanța unităților sintactice care contractează un anumit raport sintactic*; la raportul de coordonare toate unitățile sintactice care, într-o măsură mai mare sau mai mică își păstrează gradul de independență în urma contractării raportului; *planul comunicării căruia aparțin unitățile*; unitățile sintactice pot fi situate fie în planul comunicării, fie în planul comentariilor; *gradul de interacțiune al unităților contractante*; fiecare raport sintactic presupune un anumit tip de interacțiune între unitățile contractante; interacțiunea poate fi de două feluri: interdependență și dependență; referitor la ceea ce unii specialiști numesc „dependență zero”, precizăm că este impropriu (din punct de vedere logic) să utilizăm această sintagmă, fiind evident că raporturile dintre unitățile sintactice se concretizează sau nu în comunicare (atât la nivelul conținutului, cât și la nivelul formei); în acest caz este mai convenabil să utilizăm termenul de nondependență; *efectul contractării raportului la nivelul funcțiilor sintactice*; deși nu generează funcții sintactice, raportul de coordonare nu poate fi discutat în afara acestui concept (funcție sintactică). De aceea, considerăm important a discuta și acest aspect în caracterizarea coordonării. Există opinia potrivit căreia rolul coordonării în planul expresiei și în planul semantic este de a „articula sintactic două sau mai multe nuclee predicative, situându-le pe același plan” și „de a extinde câmpul de dezvoltare concretă a unei funcții sintactice” (Irimia, 1983: 494). În opinia noastră, una din condițiile pe care trebuie să le îndeplinească unitățile sintactice coordonate este situarea lor pe același plan, aceasta fiind o condiție necesară contractării raportului și nu o consecință a sa.

Având în vedere aceste criterii, vom defini coordonarea ca *raport sintactic stabilit între unități sintactice care transmit informații de aceeași importanță, care aparțin aceluiași plan al comunicării (fie planului comunicării, fie planului comentariilor); raport posibil în limitele părții de propoziție, ale propoziției, ale frazei și ale textului și care ordonează funcții sintactice de aceeași importanță/dezvoltă o funcție sintactică în enunțul respectiv.*

Neomogenitatea raportului de coordonare se resimte nu numai în planul conținutului, ci și în planul expresiei. Nefiind un raport ierarhic, generator de funcții sintactice, coordonarea cuprinde în sfera sa o multitudine de structuri. Ne vom referi aici nu la tipurile „semantice” de coordonare, ci la câteva subtipuri a căror identificare presupune aplicarea unor criterii structurale. Tipologiile propuse sunt variate, criteriile de analiză nefiind unitare. Identificarea unei tipologii atât de diversificate de structuri ne determină să afirmăm că raportul de coordonare nu este doar o expansiune sau o amplificare pozițională a unei unități sintactice. Această afirmație se

bazează pe identificarea a două principii care generează structurile cu raport de coordonare: *principiul dezvoltării* (stabilirea raportului de coordonare presupune dezvoltarea unui enunț minimal deja existent, prin generarea funcțiilor sintactice); *principiul ordonării* (stabilirea raportului de coordonare presupune ordonarea elementelor componente ale unui enunț maximal deja existent). În acest caz nu este necesară existența explicită a acestor elemente. De exemplu, verbele care au două valențe pentru funcția de complement direct: *A întrebat ceva pe cineva*. Între cele două complemente directe (al persoanei și al obiectului) identificăm un tip special de coordonare: *coordonarea implicită*.

2. Coordonare implicită și coordonare explicită

Urmărind modul în care principiile prezentate anterior se materializează în procesul comunicațional, vom identifica următoarele tipuri structurale de coordonare:

1. *coordonarea explicită*; este coordonarea „propriu-zisă”, care ordonează funcțiile sintactice „de același fel” sau dezvoltă enunțul (prin multiplicare, repetiție, opoziționare etc.)

D-voastră nu cunoașteți țărănul român dacă vorbiți așa. Ori îl cunoașteți din cărți ȘI din discursuri și atunci e mai trist fiindcă vi-l închipuiți martir când în realitate e numai rău ȘI prost ȘI leneș. (L. Rebreanu, *Răscola*, p. 6)

În exemplul dat, raportul de coordonare dezvoltă funcția de complement circumstanțial de mod (*din cărți ȘI din discursuri*) și ordonează termenii ce intră în componența numelui predicativ multiplu (*rău ȘI prost ȘI leneș*).

Același enunț permite și identificarea raportului de coordonare la nivelul frazei (prin relaționare).

D-voastră nu cunoașteți țărănul român dacă vorbiți așa. ORI îl cunoașteți din cărți și din discursuri ȘI atunci e mai trist fiindcă vi-l închipuiți martir când în realitate e numai rău și prost și leneș. (L. Rebreanu)

În primul nucleu, raportul de coordonare disjunctivă este contractat de două propoziții principale (*D-voastră nu cunoașteți țărănul român dacă vorbiți așa. ORI îl cunoașteți din cărți și din discursuri*). Al doilea nucleu coordinativ are o structură complexă: primul termen este de fapt precedentul nucleu coordinativ, al doilea termen fiind o altă propoziție principală. În ambele situații principiul aplicat este cel al dezvoltării elementelor componente ale enunțului.

2. *coordonarea implicită*; permite identificarea unui regent unic pentru unitățile care contractează raportul; acest tip de coordonare nu dezvoltă enunțul, ci doar ordonează termenii din structura acestuia.

a) între părți de propoziție (marca Ø)

Ilie Rogojinaru sfârși gâfâind de convingere, își șterse chelia sfătoasă cu o batistă mare tărcată... (L. Rebreanu)

Cele două atribute adjectivale – *mare* și *tărcată* – se subordonează aceluiași regent, preluând de la acesta aceleași categorii gramaticale (prin acord direct). Așadar, între cele două unități sintactice care au aceeași importanță, se stabilește un raport de coordonare marcat prin flexiune.

b) între o parte de propoziție și o propoziție (marca raportului se concretizează într-un jonctiv cu funcție exclusiv de marcă sau cu funcție dublă – pronume relativ/adverb relativ).

(...) forfoteala aceasta îl obosea și-l întrista, cel puțin în primele momente, până se reobișnuia cu ea. (L. Rebreanu)

3. Aspecte ale realizării implicite a coordonării în *Codicele Voronețean*

Apariția scrisului în limba română este evenimentul care a influențat în mod decisiv procesul de constituire a limbii române literare unitare, expresie a culturii naționale. Începând cu secolul al XVI-lea, dezvoltarea scrisului dobândește un caracter constant, limba română devenind capabilă să asigure apariția celor două domenii: literatura originală și literatura tradusă. Inițial textele traduse erau restrânse la categoria scrierilor religioase care transpuneau în limba română liturghierul, pravilele sau predicile bisericești, precum și unele fragmente din *Biblie*. Astfel de texte aveau o destinație practică, reflectând conștientizarea necesității de promovare a limbii naționale.

Cercetarea noastră are ca obiect structurile încadrabile în categoria realizărilor implicite ale coordonării. Am analizat în paralel textul din *Codicele Voronețean* și fragmentele corespunzătoare din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și din *Biblia de la București* (1688), reproduse de I. G. Sbiera în ediția sa¹.

După cum se știe, *Codicele voronețean* cuprinde un fragment din *Faptele apostolilor*, de la capitolul 18, versetul 14, până la sfârșit (filele 1^r-53^v), epistola lui Iacob (55^r-67^v), prima epistolă a lui Petru în întregime (69^v-82^r), precum și a doua epistolă a lui Petru până la cap. 2, vers.9 (84^v-86^v). Cele trei epistole sunt precedate de câte o introducere.

Analizând textul, Mariana Costinescu a ajuns la concluzia că în cadrul lui putem delimita „cel puțin două straturi lingvistice: unul nord-moldovenesc

---

¹ Alegerea ediției îngrijite de I. G. Sbiera („*Codicele Voronețean*” cu un *Vocabulariu și studiu asupra lui* de Ion al lui G. Sbiera [...], Edițiunea Academiei Române, Cernăuț, Tipografia Arhiepiscopală, 1885) are la bază intenția de a readuce în atenția cercetătorilor o lucrare ce a inițiat o adevărată tradiție ce își propunea să recupereze și să promoveze texte fundamentale pentru înțelegerea specificului limbii și culturii naționale.

și altul bănățean-vestardelenesc”. De aceea s-ar putea afirma – în opinia aceleiași autoare – că „manuscrisul a fost copiat în Moldova după un text provenit din părțile sud-vestice ale țării” (Costinescu, 1981: 20, 45). În lucrarea citată se consideră că textul reprezintă o traducere efectuată după un *Apostol* slavon, acceptându-se datarea propusă de Al. Mareș pe baza examenului filigranologic, adică aprox. 1563-1583.

În fragmentele analizate am identificat o serie de structuri ce pot fi considerate modele² din limba veche care au avut forța să se impună ca normă în sistemul limbii române literare. Structurile ce permit identificarea coordonării implicite pot fi grupate astfel:

1. Structuri care în limba română literară modernă și-au păstrat caracterul coordonator; este vorba despre două complemente diferite plasate în vecinătatea aceluiași regent: *Și demăînreța sosimu întru Anticrihei*. (XVII, 10-11).

Remarcăm frecvența mai ridicată a unor astfel de structuri în fragmentele corespunzătoare din *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și din *Biblia de la București* (1688), reproduse de I. G. Sbiera. Astfel, dacă în *Codicele Voronețean* întâlnim structura *se grăescū cătră tînre*, în celelalte două texte vom identifica enunțuri în care același regent verbal este însoțit de doi determinanți completivi: *a'țū grăi ceva* (1648) și *a zice ceva către tine* (1688). Explicația o constituie evident dezvoltarea unor mecanisme interne de structurare a mesajului ce a permis amplificarea enunțului.

2. Structuri în curs de gramaticalizare ce permit identificarea fenomenului de dublare clitică (*Gramatica*, 2008: 205), adică de dublă exprimare a complementului direct și a complementului indirect: *Đise se lu ducă elu întru plăcu*. (CV) / *Porunci pre elū să lū ducî în tabărî*. (1648) / *Porunci să lū ducă pre elū la tabără*. (1688). Frecvente sunt și situațiile în care într-unul dintre texte (de cele mai multe ori în *Codicele Voronețean*) lipsește dubla exprimare a determinării complete.

Faptele identificate demonstrează că în epoca veche reluarea și anticiparea complementelor (direct, indirect) erau facultative, și nu obligatorii (Frâncu, 2009: 177). Se observă totuși tendința de creștere a frecvenței structurilor cu dublă exprimare a poziției sintactice, fapt ce demonstrează că procesul de gramaticalizare a lor se finalizează încă din această perioadă.

3. Structuri cu determinare atributivă care stau la baza procesului de gramaticalizare a articolului. În această categorie identificăm:
  - a) enunțuri ce reflectă procesul de gramaticalizare a articolului nehotărât: *Și ședē ūîn giurelu ce'i era nūmele Evtihu*. (CV) / *unū*

---

² Ion Oprea consideră că „Modelul se bazează de obicei pe analogie (manifestată spontan), dar poate fi furnizat și de o limbă străină, norma are în general în vedere corelarea unui număr foarte mare dintre elementele limbii”. (Oprea, 1996: 40)

voinică tinăru anume Evtihă (1648) / oare carele tinerel pre nume evtihă (1688).

Exemplele oferite evidențiază valoarea nehotărâtă a formelor *uîn / unăi*, al căror sens este „descifrat” în textul *Bibliei de la București* prin utilizarea nehotărâtului compus *oare carele*.

b) enunțuri ce reflectă procesul de gramaticalizare a articolului adjectival (demonstrativ): *Și ca vrē șapte zile a se sfrăși (CV) / Și împlându-sî acēle șapte zile (1648) / Și dēca era a să plini, cele șapte zile (1688).*

În procesul de gramaticalizare, articolul demonstrativ nu a devenit marcă a determinării, explicația fiind evidentă valoarea adjectivală pe care o au formele *acēle / cele*. Ele și-au dezvoltat rolul de lianți ai structurii determinative atributive, fără a se desemantiza (ca în cazul articolului nehotărât).

Realizarea implicită a coordonării este rezultatul dezvoltării capacității sistemului gramatical de a corespunde cerințelor exprimării coerente în scris. Aceste structuri au contribuit la apariția unor modele ce vor deveni normă, ele situându-se la baza procesului de gramaticalizare a articolului ca marcă a determinării, a impunerii fenomenului de dublare clitică sau a desemantizării formelor articolului adjectival. Faptul că putem vorbi doar de preponderența, nu de exclusivitatea anumitor structuri lingvistice (Cvasnâi-Cătănescu, 1996: 97-98) demonstrează importanța cercetării mecanismelor de impunere a modelelor de exprimare scrisă, acestea fiind elemente fundamentale în procesul de constituire a limbii române literare. Studiul realizat reprezintă o nouă punere în lumină a unuia dintre raporturile sintactice unanim acceptate de specialiști, prin abordarea unor aspecte neanalizate sau insuficient/neconvenabil tratate în sintaxa românească. Datorită modificărilor ce se produc la nivelul realizării coordonării în *limba* română, este necesară o reconsiderare a unor aspecte din *teoria* referitoare la acest raport, în special a unor aspecte care vizează clasificarea structurilor construite pe baza coordonării. Un astfel de demers constituie o etapă într-un proces analitic care ar trebui să aibă un caracter continuu.

Bibliografie

1. *Codicele Voronețean” cu un Vocabulariu și studiu asupra lui* de Ion al lui G. Sbiera (...), 1885, edițiunea Academiei Române, Tipografia Arhiepiscopală, Cernăuți.
2. Costinescu, Mariana, 1981, *Introducere la Codicele Voronețean*, Editura Minerva, București.
3. Cvasnâi-Cătănescu, Maria, 1996, *Limba română – origini și dezvoltare*, Humanitas, București.
4. Diaconescu, Ion, 1995, *Sintaxa limbii române*, Editura Enciclopedică, București.
5. *** *Dicționarul general de științe ale limbii*, 1997, Editura Științifică, București.

6. Dimitriu, Corneliu, 1982, *Gramatica limbii române explicată. Sintaxa*, Editura Junimea, Iași.
7. Dimitriu, Corneliu, 2002, *Tratat de gramatică a limbii române. Sintaxa*, Institutul European, Iași.
8. *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, 1966, Editura Academiei Române, București.
9. *Gramatica limbii române, I, Cuvântul*, 2008, Editura Academiei Române, București.
10. Frâncu, Costantin, 2009, *Gramatica limbii române vechi: (1521-1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
11. Guțu-Romalo, Valeria, 1973, *Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, EDP, București.
12. Iordan, Iorgu, Robu, Vladimir, 1978, *Limba română contemporană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
13. Irimia, Dumitru, 1983, *Structura gramaticală a limbii române. Sintaxa*, Editura Universității Al. I. Cuza, Iași.
14. Martinet, André, 1970, *Elemente de lingvistică structurală*, Editura Științifică, București.
15. Oprea, Ion, 1996, *Terminologia filozofică românească modernă*, Editura Științifică, București.

Secțiunea

Semiotică și comunicare

Coordonatori:
Claudia COSTIN
Evelina Mezalina GRAUR

În plan conceptual, *semiotica* și *comunicarea* fac trimitere la un complex de teorii și practici deosebit de vaste, încât orice (re)încercare de combinare a acestora lasă loc unui apreciabil spațiu de manevră semantică și interpretativă. După cum observa Maria Carpov, desprinderea semioticii din „mrejele” imanentismului structuralist a făcut posibilă construirea unui sistem de cooperare cu problematicile comunicării și instaurarea semioticii ca *interdisciplină*.

Organizatorii Colocviul Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” (CISL) propun participanților la această ediție să se lase în continuare seduși de productivitatea investigării relațiilor dintre *semiotică* și *comunicare*. Celebra definiție dată de Saussure obiectului epistemic al *semioticii* – „viața semnelor în sânul vieții sociale” – are o valoare profetică pentru că, în fond, orice manifestare din lumea naturală poate fi semiotizată.

DISCURSUL POLITIC CONFLICTUAL ÎN SPAȚIUL FORUMISTIC

Petru Ioan MARIAN

Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

Nous avons approché premièrement le discours conflictuel dans l'espace forumistique, dans l'intention de démontrer que la lutte et l'opposition sont des réalités courantes dans l'espace de l'opinion publique et un facteur de la relativisation de l'autorité du pouvoir du discours politique. Partant de l'analyse innovatrice d'Uli Windisch du discours conflictuel dans l'espace public, nous nous sommes proposé de déchiffrer les conflits politiques par l'intermédiaire des manifestations des conflits linguistiques. Plus concrètement, nous avons suivi le tissage complexe des discours correspondants et concurrents issus comme réaction au discours des politiciens. Nous avons soumis à l'analyse une série de lettres publiques adressées par des citoyens ordinaires aux hommes politiques. Plus tard nous avons dirigé notre attention vers les interactions discursives des rubriques réservées aux commentaires des lecteurs de la presse électronique, suivant dans les deux cas les marques et les stratégies pragmatiques et rhétoriques du discours conflictuel. Toutes ces interactions configurent un espace du débat public, un milieu de la démocratie participative et de l'initiative populaire.

Marshall McLuhan¹ formula teoria determinismului media, vorbind despre o influență subtilă a tehnologiilor de comunicare asupra vieții umane la nivel social. Jürgen Habermas² lega nașterea conștiinței critice a sferei publice de apariția presei independente. Aceasta lua locul cafenelelor și saloanelor în care se consolidase o cultură timpurie a raționalității și dezbaterii, contribuind la coagularea simțului civic și la crearea și consolidarea competenței politice a oamenilor obișnuiți. Puterea devenea astfel publică, supusă contestărilor. Credem că cele două teorii pot fi suprapuse, în sensul că evoluția tehnologiilor de comunicare poate fi legată de procesul de modificare a configurației și a raporturilor vieții politice. Suntem de părere că asistăm la un proces de transformare substanțială a societății contemporane sub influența noilor tehnologii, cu efecte la nivelul structurilor și mentalităților sociale, a paradigmatelor de gândire dominante și a

---

¹ Marshall McLuhan, 1964, *Understanding Media: The extensions of man*, McGraw-Hill.

² Jürgen Habermas, 2005, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, Comunicare.ro.

manierei de a face politică.

Deschiderea sferei publice continuă, odată cu rafinarea rețelilor sociale de comunicare și cu apariția platformelor interactive care oferă suport pentru exprimarea opiniei publice. Agora migrează în mediul electronic, acolo unde forum-urile, rubricile de comentarii, grupurile de discuții preiau funcțiile de control și supraveghere a puterii politice. Putem afirma, fără să exagerăm, că grupurile de discuții on-line, rubricile de comentarii ale articolelor din presa electronică sunt moștenitoarele firești ale cafenelelor, cluburilor și saloanelor literare de odinioară, cu precizarea că absolut oricine, indiferent de starea materială sau clasa socială este liber să se exprime aici. Ca urmare a orientării din prezent a mediilor de comunicare spre interactivitate, sfera publică actuală ne pare mai descentrată și mai liberă decât oricând. Comunitățile virtuale dinamice prin intermediul cărora informația circulă și se amplifică rapid pot reacționa ca un agent important al schimbării politice și sociale. Pentru că lupta și opoziția sunt realități curente și în spațiul on-line, fiind un factor al relativizării puterii discursului politic, prin intermediul mediilor de exprimare și de socializare se pot articula forme de rezistență la presiunile legitimize ale autorității. Canalele de comunicare specifice elitelor culturale și politice pot fi neutralizate și depășite cu ușurință de adaptabilitatea, capacitatea de reacție și de contagiune socială a acestor noi structuri de comunicare.

Sociolingvistul Uli Windisch investighează în studiul *Le k.-o. verbal: la communication conflictuelle*³ discursul conflictual de pe scena vieții sociale și politice a Elveției. Având un caracter direct și deliberativ, sistemul democratic al Țării cantoanelor încurajează inițiativele populare care pot să modifice cadrul legislativ de jos în sus. Cercetarea lui Uli Windisch examinează interacțiunile discursive ale oamenilor obișnuiți care își exprimă și își argumentează în spațiul public punctele de vedere privind unele chestiuni de interes general și care, de multe ori, îmbracă o formă polemică și ireconciliabilă. Mai exact, studiul lui Windisch supune analizei scrisorile adresate ziarelor de către cititori și care sunt expresia un dezacord legat de poziția publică adoptată de un politician, un jurnalist sau un alt cititor al ziarului. Cercetarea ignoră discursul elitelor politice și este interesată de formele de argumentare banale, cotidiene, aparținând oamenilor ordinari.

Conflictul e o componentă a interacțiunii sociale. Discursul conflictual este un revelator al forțelor care scindează o societate și care sunt domesticite de obicei prin respectarea regulilor comunicării consensuale: „Comunicarea conflictuală este o parte a realității și o realitate în sine, specifică și susceptibilă de a scoate în evidență mai bine ansamblul realității sociale și

---

³ Uli Windisch, 2007, *Le k.-o. verbal: la communication conflictuelle*, L'Age d'Homme, Lausanne.

politice”⁴ (t. n.) Conflictele discursive sunt importante și pentru că ele pot contribui la modificarea realității, fiind un element al schimbării sociale.

Definim conflictul ca o situație în care părțile, disputându-și superioritatea, se situează pe poziții adverse ca urmare a intereselor sau viziunilor contradictorii. Potrivit lui Windisch, formula *discurs conflictual* se referă la discursul uneia dintre părțile aflate în dispută și care este adresat unui adversar care are posibilitatea de a răspunde la rândul său. Fiecare discurs conflictual este alcătuit din enunțuri conflictuale, în vreme ce un conflict discursiv este alcătuit din întâlnirea mai multor discursuri conflictuale: „Un discurs conflictual este discursul unei persoane, în timp ce un conflict discursiv privește cel puțin două persoane, două discursuri: un atac și cel puțin un răspuns.”⁵ (t. n.)

Analiza noastră dedicată conflictului discursiv are ca punct de plecare declarația din 6 mai 2010 făcută de președintele în funcție la acea vreme în cadrul unei conferințe de presă, în care anunța scăderea salariilor, pensiilor, subvențiilor, ajutoarelor sociale cu un procent semnificativ, pe fondul crizei economice:

„Statul arată ca un om foarte gras de 200 kilograme care s-a cocoțat în spatele unuia foarte slab și subțirel, de 50 kilograme, care este economia reală, iar cheltuielile imense ale statului s-au transferat asupra celor care lucrează în servicii și industrie. (...)”

În primul rând este vorba despre reducerea fondului de salarii pentru tot aparatul bugetar din România cu 25%, iar până la sfârșitul anului, șefii de instituții au obligația să-și facă selecția, să-i aleagă pe cei mai buni și nu clientela politică, în așa fel încât în anul 2011, menținându-se anvelopa salarială și în speranța creșterii economiei, salariile să poată reveni la cele pe care le au acum. (...)”

N-aș vrea să facem împreună socoteala - și o putem face cu ușurință - constatăm că venitul mediu în bugetul de stat este 31% din PIB iar cheltuielile bugetului de stat sunt de 40%. Trebuie să completăm această diferență, iar locul unde trebuie să restructurăm este sectorul bugetar și sectorul social (...). Vor mai fi și multe alte măsuri pe care trebuie să le ia Guvernul, cum ar fi modificări ale Codului muncii pentru a flexibiliza forța de muncă, unele analize cu privire la impozite.

(...)

Dar sistemul bugetar nu poate fi atât de sus, din punct de vedere al salarizării și al veniturilor în mod deosebit, că e o mare diferență între salarii și venituri, în raport cu sectorul privat, care produce banii din care trăiește sectorul bugetar. Repet, e ca un om foarte gras și mare, de 200 de kilograme, care stă în spinarea unuia de 50 de kilograme și tot vrea când vede fărfa cu mâncare, tot acela gras vrea să mănânce, nu-i lasă nimic celui slab, în spatele căruia stă.”⁶

---

⁴ *Idem.*

⁵ *Ibidem*, p. 24.

⁶ <http://www.mediafax.ro/politic/basescu-statul-este-un-om-foarte-gras-cocotat-in-spatele-unuia-slab-si-subtirel-care-este-economia-6097010>, consultat în 25.09.2014.

Textul reprodus mai sus prezintă trăsăturile tipice ale apartenenței la universul discursiv al puterii. Enunțiatorul se adăpostește în spatele unei sintaxe nespecificatoare, care eludează agenții acțiunii prin mai multe procedee:

- prin substantivizare: „*reducerea* fondului de salarii”, „*modificări* ale Codului muncii”;

- prin impersonalizare: „*este vorba* despre reducerea fondului de salarii”, „*vor mai fi* și multe alte măsuri”;

- prin pseudoagentivitate: „*salariile* să poată reveni la cele pe care le au acum”;

- prin uz deictic: „N-aș vrea să facem împreună socoteala - și o putem face cu ușurință - constatăm că venitul mediu în bugetul de stat este 31% din PIB iar cheltuielile bugetului de stat sunt de 40%. Trebuie să completăm această diferență, iar locul unde trebuie să restructurăm este sectorul bugetar și sectorul social.” Referința pronomelui personal „noi” este neclară, facilitând confuzia intenționată dintre sensurile dezvoltate de apartenența sa la „semantica puterii”: *noi, puterea* sau la „semantica solidarității”: *noi, poporul*.

Concomitent, acest discurs prezintă mărcile pragmatice ale autorității, prin care se precizează în ce măsură consideră emițătorul că o altă persoană este obligată să efectueze o serie de acțiuni:

- acte de limbaj directive: „șefii de instituții *au obligația* să-și facă selecția”;

- modalizare deontică: „locul unde *trebuie* să restructurăm este sectorul bugetar și sectorul social.”

Există și câteva exemple de asumare enunțiativă care se face însă prin invocarea unei poziții de autoritate cu funcție pedagogică: „n-aș vrea”, „repet”. Folosirea marcatorului recurenței de tip conclusiv „repet” este o strategie prin care se accentuează importanța secvenței reluate în economia argumentativă a discursului și un mijloc prin care locutorul își consolidează poziția de autoritate în fața receptorului. Receptorului i se atrage atenția că urmează o secvență discursivă importantă și i se reconfirmă subtil tipul de relație discursivă asimetrică în care este angajat. De altfel, întreaga secvență discursivă reprodusă mai sus pare a avea o dominantă didactică. Se indică o problemă (dezechilibrul bugetar) și se demonstrează într-un limbaj accesibil, utilizând parabola și rezumatul, o soluție (reducerea fondului de salarii).

Discursul analizat uzează și de preteriție, o figură înrudită cu ironia, care constă în a pretinde că vei ocoli un subiect, asupra căruia atragi în acest fel atenția: „N-aș vrea să facem împreună socoteala - și o putem face cu ușurință - constatăm că...” Credem că preteriția este o marcă retorică a orientării polemice a discursului, fiind emisă de pe aceeași poziție de

superioritate pedagogică.

La nivel retoric mai funcționează eufemismul care este o marcă a caracterului disimulat al discursului politic. „Restructurarea aparatului administrativ”, „flexibilizarea forței de muncă” sunt expresii atenuate pentru acțiunile de a disponibiliza și de a crea cadrul legal pentru o mai ușoară concediere. Încălcând legea exhaustivității informației, eufemismul este utilizat pentru a conserva legitimitatea puterii pe terenul relațiilor sociale.

Prin intermediul acestor trăsături discursive care concretizează o ideologie a impersonalizării actelor de putere, discursul autoritar poate eluda cu ușurință obligațiile și responsabilitățile participanților sau le poate transfera asupra unor falși agenți.

Discursul analizat este construit în jurul metaforei omului gras (bugetarul) cocoțat în spinarea omului slab (privatul), menită să explice plastic dezechilibrele de pe piața forței de muncă din România. Funcția pragmatică a acestei figuri retorice este clară: justificarea reducerilor salariale operate bugetarilor. Caracterul contestabil al acestei metafore provine din faptul că ea reciclează o retorică ce și-a dovedit eficacitatea în trecut (în fascism sau în marxism), prin care erau denunțați exploatații sau paraziții din sânul societății. Acest gen de discurs este condamnabil pentru că alimentează sciziunile din societate, întorcând o categorie împotriva alteia. Printr-o acrobație ideologică, imaginea consacrată în marxism și în mișcările contemporane de protest împotriva sistemului bancar, a capitalistului obez care îl sufocă pe proletarul slab, este răsturnată. Exprimând nefamiliarul (relații subtile de natură macroeconomică) în termenii familiarului (imaginea gastric), această metaforă deplasează semnificația dinspre economie spre domeniul moralei publice, invocând subtextual valori ca dreptatea sau echitatea în sprijinul măsurilor de austeritate. Printr-o strategie de construire a simțului comun, acest discurs neoliberal încearcă să acrediteze ideea că lucrătorii din mediul bugetar sunt plătiți din profitul generat de mediul privat: „...sectorul privat, care produce banii din care trăiește sectorul bugetar”, ignorând caracterul productiv al muncii efectuate de cei angajați la stat. Simțul comun ideologic exclude și posibilitatea de a considera cauzele dezechilibrului bugetar ca fiind în responsabilitatea statului (politicile proaste) sau a mediului privat (munca la negru, evaziunea fiscală).

Acest discurs este o dovadă a felului în care un element de retorică poate fi utilizat ca un instrument ideologic de marginalizare și diabolizare a unei întregi categorii sociale și un exemplu al modului în care drepturile socio-economice ale unei categorii sociale pot fi restrânse atât prin decizii politice cât și prin mijloace de portretizare discursivă. În mod inevitabil, această intervenție discursivă, care beneficiază și de prestigiul autorității celui care a emis-o, a generat vii reacții polemice.

Vom urmări, în continuare o parte din replicile discursive din mediul electronic care ne îndreptătesc să vorbim despre acest spațiu ca despre o arenă a dezbaterii publice în care se desfășoară lupta ideologică între structurile puterii și rezistența categoriilor sociale cu interese contrare. Orientându-ne spre analiza discursului conflictual în spațiul on-line, ne propunem să descifrăm conflictele politice prin intermediul manifestărilor lor lingvistice. Ne vom îndrepta atenția asupra interacțiunii discursive din rubricile rezervate comentariilor cititorilor din presa electronică, urmărind mărcile și strategiile pragmatice și retorice ale discursului conflictual. Toate aceste interacțiuni configurează un spațiu al dezbaterii publice, un mediu al democrației participative și al inițiativei populare. Racordăm analiza discursului din perspectivă conflictuală la relațiile și reprezentările sociale, operând cu o imagine descentrată a spațiului public, în care puterea se diluează și e partajată de comunitate.

Suntem de părere că dezacordul reprezintă adevărata substanță a discursului politic. Uneori, atunci când pozițiile sunt ireconciliabile, dezacordul poate degenera în conflict. Considerăm că strategiile conflictuale pot fi interpretate ca tentative de reconfigurare a raporturilor sociale și ca încercări de remodelare a structurii sociale.

Windisch este de părere că pot fi identificate o serie de trăsături lingvistice care diferențiază discursul conflictual de cel cooperativ. El vorbește despre existența a două tipuri de indicatori ai apartenenței la discursul conflictual: 1) mărcile discrete și 2) strategiile discursive.

1) *Mărcile discrete* sunt „elemente lingvistice care semnaleză că, într-un text scris, autorul se opune în și prin propriul discurs, unui alt discurs, discursului unui adversar.”⁷ (t. n.)

Aceste mărci sunt, la rândul lor, de două tipuri: mărci lexicale și mărci grafice.

La nivel lexical, discursul conflictual este semnalat de prezența următoarelor mărci:

a) cuvinte injurioase, peiorative care sunt semne ale dezacordului față de adversar sau față de discursul acestuia.

Insulte, invectivele și injuriile⁸ sunt mărci clare ale conflictului discursiv. Obiectivul lor este umilirea adversarului și reducerea sa la tăcere. Proferarea actelor de limbaj ofensatoare nu este condiționată în cazul discursului epistolar sau forumistic nici de prezența interlocutorului în contextul interacțiunii nici de existența unei situații de interacțiune directă. Insulta marchează superioritatea ierarhică în interacțiunea discursivă,

---

⁷ Uli Windisch, *op. cit.*, p. 34.

⁸ Cf. Alina Ganea, 2008, *Insulte, invective, injurii. Forme lingvistice grosiere în discursul forumist*, în Diana Popa, Anca Gâță (editori), *Discurs și interacțiune verbală în spațiul public românesc*, Galați University Press. P. 49-59.

reprezentând o invadare gravă a teritoriului celuilalt. Totodată insulta e un simptom al epuizării resurselor comunicaționale. Comportamentul destinatarului insultei poate varia de la abandonarea schimbului discursiv, până la agravarea climatului interacțiunii discursive prin furnizarea unui răspuns simetric.

Alina Ganea ne pune la dispoziție o tipologie a insultelor în care putem identifica trei clase bazate pe:

- comparația cu elemente non-umane: bou (Bă oule);
- comparația cu elemente umane, profesii (cârpaci, casap), moravuri (alcoolic, bețiv, mincinos, leneș, obraznicul, o neica-nimeni);
- atacarea unor elemente ca rasa, etnia, afilierea ideologică: (comunist, bugetarule, burghez), inteligența: (tontomanul);

Un caz particular de semnalare a dezacordului față de adversar e ilustrat de registrul onomastic. Acesta este sursa unor deformări grafice sau morfologice cu efecte descalificante, mai puțin grave în comparație cu insulta frontală. Încălcarea integrității numelui de persoană este considerată de Rodica Zafiu „o formă de agresiune simbolică”⁹. Dintotdeauna creativitatea populară a dovedit apetența carnavalescă pentru deformarea mai mult sau mai puțin subtilă a numelui. Atunci când posesorul numelui reprezintă o autoritate publică, acest act de agresare a feței publice a adversarului este cu atât mai gravă, fiind similar cu un act de lezmajestate.

Întâlnim în materialele supuse analizei cele două tipuri majore de deformare onomastică identificate de Rodica Zafiu:

- deformarea de tip calambur, prin care numele propriu este supus unei transformări fonetice care îl apropie de numele comun. Acest tratament are o funcție insultătoare sau ridiculizantă: „Victor Tonta”, „Pilot Tonta”, „Pontănacul”, „Antenescu” (deformare a numelui Crin Antonescu). Alteori efectul descalificant se obține prin trimeri triviale: „Traian Băsexu”, „Constipatus Popescu” (deformare a numelui Cristian Tudor Popescu) sau prin aluzii la niște acuzații mai vechi: „Copylot Tonta”.

- o dezvoltare a acestui mecanism de deformare a numelui prin calambur este transformarea inițialelor numelui și prenumelui într-un acronim cu un conținut injurios: „CTP (CelTamP);

- deformare prin „înstrăinarea” numelui. Numele este deformat în așa fel încât să sune ca nespecific pentru onomastica autohtonă, sugerând originile alogene ale posesorului: „Viktor Naumovici Ponta”.

O extensie a ultimului procedeu este și fenomenul înlocuirii numelui consacrat cu altul mai puțin folosit, sau nefolosit în public de către posesor, acest procedeu având aerul că demască un amănunt incriminator sau jenant al vieții private a personajului: „Victor Viorel Ponta.” Des întâlnit este și

---

⁹ Rodica Zafiu, 2007, *Limba și politică*, Editura Universității din București, p. 279.

fenomenul deformării onomasticii prin scrierea premeditată fără majuscula inițială a numelui și prenumelui, ca o manifestare grafică a lipsei de respect sau a disprețului: „victor ponta”, „traian bănescu”.

O altă strategie de devalorizare a adversarului este utilizarea porecelor. Dacă numele și prenumele sunt arbitrare, supranumele reprezintă etichete motivate de caracteristicile fizice și morale sau de activitățile profesionale ale posesorilor: „Marinaru”, „Matrozu”, „Chioru”, „Președintele jucător”, „Masă verde”, „Che Gargara”, „Che Ghevara”, „Procuroru”, „Micul Titulescu”, „Miki Mouse”, „varanul Felix.”

În sfera convențiilor sociale asociate numirii persoanei se pot identifica încălcări ale utilizării politicoase a combinației dintre nume, prenume, funcție și formulă de politețe. Potrivit Rodicăi Zafiu, desemnarea doar prin nume a celebrităților incontestabile, cu eludarea formulelor de politețe, a funcțiilor și a prenumelui, este firească: „Bănescu”, „Ponta”. Pe de altă parte, ordinea nume de familie, prenume, e menită să-i pună într-o poziție de inferioritate pe cei astfel apelați, cărora li se neagă individualitatea prin evocarea situațiilor formale, ierarhice sau birocratice care ar justifica această utilizare: „Bănescu Traian”, „Ponta Victor”. Din același registru devalorizant fac parte situația numirii prin diminutiv: „Victoriaș”, „Băselu” și cea a numirii printr-o formă trunchiată a numelui: „Băse”. Numele propriu devine și bază de derivare a unor nume comune cu sens descalificant: „bășiști”, „pontaci”.

Convențiile numirii sunt încălcate și prin simularea ironică a deferenței care este asociată contragerii numelui la inițiale: „Maestre CTP, dar ce credeți...”. Teritoriul interlocutorului mai este încălcat și prin ignorarea distanței sociale pe baza căreia sunt construite convențiile adresării: „Fiule CTP (dacă pot să vă zic astfel)”, „CTP, drăgălașule gurnalist”.

Toate exemplele de mai sus demonstrează relevanța procedeelelor de adresare pentru descrierea raporturilor de adversitate dintre instanțele care sunt implicate în interacțiunea discursivă.

Pot fi identificate și cuvinte descalificante prin care contribuția discursivă a adversarului este evaluată negativ. Evaluarea negativă a participării la discurs poate viza conținutul discursiv: „*debilitatea* acestei concepții este, evident, mult mai mare, acum”, „*prolix, patetic, dezamăgitor... deci, clar, viral*” sau gradul de înțelegere al persoanei care emite discursul: „după gândirea politică *profundă* a domnului Bănescu”, „vădind o gândire politică aproape *maniheist* structurată, total *nepotrivită* unui om politic...”.

b) verbe declarative care anunță discursul Celuilalt și respingerea sa eventuală: „a pretinde”, „a declara”, „a spune”: „Acest Antenescu Birepetent a mai declarat ca îl prețuiește pe varanul FELIX”;

c) verbe evaluative, care exprimă o judecată negativă: „e absurd/fals

să se considere că”: „e absurd să crezi că așa se vor rezolva lucrurile”;

d) diverse forme de negație, negația fiind forma cea mai vizibilă a dezacordului discursiv: „nu este adevărat că”, „nu am declarat niciodată asta”;

Putând fi considerat ca o formă premergătoare a conflictului discursiv, dezacordul acoperă, în opinia Luminiței Cărăușu o serie de „acte de contestare, respingere la nivel pragmatic, în interacțiunea verbală.”¹⁰ Spre deosebire de acord, dezacordul este „tipul structural marcat”¹¹ într-o interacțiune.

Acte precum contradicția, refuzul, respingerea sau contestarea intră în sfera comunicării în care există dezacord. Aceste acte sunt semnalizate „fie prin reluarea, în formă negativă, a frazei contestate, fie prin *conectori argumentativi* de tipul: *nu, din contră, da de unde*, fie printr-o expresie echivalentă.”¹²

- marcarea dezacordului prin contra-aserțiune, prin reluarea în formă negativă a frazei contestate: „Sectorul bugetar ar fi cauza cea mare pentru care există și persistă criza în România! (...) Actuala criză financiar-economică nu își are izvorul în sectorul bugetar.” (sub-subcorpus II.2.1.A) Exemplul de mai sus este o ilustrare a polifoniei enunțiative la nivelul textului epistolar: antrenat în exercițiul retoric al contraargumentării, emițătorul enunță și teza și antiteza.
  - marcarea dezacordului prin conectori argumentativi de genul: *nu, din contră, da de unde, totuși, păi*: „Și nu, nu mă interesează câși primari sunt în țară și de la ce partide”, „Nu-ți scriu de dor, domnule Ponta! N-am cum.”, „(...) ba dimpotrivă, își are sorgintea în sectorul privat”, (sub-subcorpus II.2.1.C) „Totuși, parcă alte așteptări am de la tinerii intelectuali (sau poate nu e intelectuala, scuze...)”, („Dar totuși, suntem probabil cu miile cei care gândim la fel”, (sub-subcorpus II.2.2.A) „«miile[???] de manifestanți care au stat în ger astă iarna» - păi marea majoritate au stat în beneficiul lor, ba o sacoșă, ba o bancnotă, ba un post de SENATOR.” (sub-subcorpus II.2.2.C)
  - semnalarea dezacordului prin intermediul unor mărci mai complexe de tipul *nu chiar, nu prea, n-aș zice*: „Chiar așa să fie? Nu prea!”, „N-aș zice asta”, „Lucrurile nu stau chiar așa”.
- e) adverbe, adjective, verbe și timpuri ale acestor verbe care

---

¹⁰ Luminița Hoarță Cărăușu, 2008, *Distorsionări verbale și nonverbale în exprimarea acordului și dezacordului în româna vorbită actuală*, disponibil la http://www.philippide.ro/pages/distorsionari_2008.html, accesat în 12.08.2014.

¹¹ Liliana Ionescu Ruxândoiu (coord.), 2002, *Interacțiunea verbală în limba română actuală*, București, Editura Universității din București.

¹² Luminița Hoarță Cărăușu, 2008, *op. cit.*

semnalează că anumite elemente ale discursului nu sunt asumate ca *așa-zisa, pretinsa, în aparență, contra, pesemne*: „Păi dacă tot veți avea ocazia să îl vedeți pe *așa-zisul* șef al guvernului României, când îl întrebați, rugați-l să zică și câți bani a luat el personal (nu mai zic de toata gașca lui) de la contribuabilul român ABSOLUT DEGEABA...”(sub-subcorpus II.2.2.A)

f) restrictive de genul *sigur, desigur...însă*: „Oarecum, *nimic de zis* (...) statul este dator să ajute pe toți cetățenii săi, *însă* fără discriminări.” (sub-subcorpus II.2.1.A)

Discursul conflictual este semnalat prin următoarele mărci grafice: *ghilimele, paranteze, semne de întrebare, de exclamare, de suspensie, majuscule*;

Ghilimelele și parantezele marchează reproducerea unor fragmente din discursul pacient, funcționând totodată ca semne grafice ale ironiei și ale angajării conflictuale:

„Ei bine, acum ne putem simți cu toții luminați și mai liniștiți!!! Discursul «președintelui jucător» pe care mai din naivitate, mai din..., l-am reales, ne-a deslușit tenebroasele cauze ale crizei economico-financiare din România și, totodată, ne-a arătat calea “luminoasă” ce trebuie urmată spre îndeplinirea sloganului său electoral din 2004: “Să trăiți bine!” Și de această dată, după lungi și spectaculoase jonglerii politice („În România nu va fi criză; inamicul meu principal este criza; eu și guvernul ne-am propus să scoatem țara din criză... etc. etc.”) concluzia spre care ne îndeamnă “președintele tuturor românilor” este că “alții sunt de vină” desemnând noi inamici publici care trebuie ostracizați și spoliați.”¹³

Și semnele de întrebare, cele de exclamare, punctele de suspensie, majusculele, caracterele speciale sunt mărci ale încărcăturii retorice a discursului și ale orientării adversative:

„M-ai făcut să cred că legea se poate pune în cui într-o luni și da jos înapoi într-o joi, peste vreo 45 de zile. Că se poate măslui orice și că pentru unii ești mumă și pentru alții ciură. Să știi că eu n-am 45 de zile să îmi răspunzi. Știi de ce? **Pentru că eu merg zilnic la muncă pentru a plăti taxele, pensiile, dar mai ales pomenile electorale pe care le dai cu atâta generozitate către diverse categorii: bugetari, asistați sociali, BOR și cine te mai ajută pe dumneata în cer sau pe pământ, să ajungi președinte.** Apropo de bani și nevoi reale... poate găsești în vreun buzunar câțiva gologani să plătești și însoțitorii persoanelor cu handicap.”¹⁴ (sub-subcorpus II.2.1.C)

2) Potrivit lui Windisch, *strategiile discursive* „reprezintă mijloacele de a trata discursul advers, de a-l integra transformându-l și manipulându-

¹³ http://scmdfiliala1sibiu.blogspot.ro/2010/05/cei-grasi-cei-slabi-solidaritatea_si.html, consultat 15.06.2014.

¹⁴ [facebook.com/vio.gradinar](https://www.facebook.com/vio.gradinar), consultat 14. 06. 2014

l.”¹⁵(t. n.) Cele mai frecvente strategii sunt: discursul raportat direct, discursul raportat indirect, demascarea, ironia și reprezentarea fantasmatică.

a) Prin strategia discursului raportat direct, discursul conflictual integrează discursul autorității, pentru a augmenta capacitatea argumentativă a propriului discurs și a-l legitima:

„Vorba lui Napoleon Hill: FIE CĂ-ȚI SPUI CĂ POȚI, FIE CĂ-ȚI SPUI CĂ NU POȚI, AI DREPTATE.”¹⁶

b) Prin utilizarea discursului raportat indirect, discursul advers este înglobat în discursul agent, fiind supus unor modificări de structură și de conținut. Reluarea discursului celuilalt fără citare reprezintă o cale mai facilă de a-l denatura și descalifica:

„De data aceasta guvernării trec la acțiune și ne explică, atât de ușor, doar au istoria în sânge, cum că în România sunt două feluri de oameni. Cei buni, cei din sistemul privat, adică cei care fac șuruburi sau porumb și ceilalți, oamenii răi, cei care sunt întreținuți. Oamenii aștia răi, însă, după gândirea politică profundă a domnului Bănescu, s-au „îngrășat” peste măsură și au ajuns să „sugă sângele poporului”, adică al tuturor celor care lucrează în sistemul privat. Adevărații muncitori nu mai pot să țină în spate acești „întreținuți” și trebuie să dăm milităria jos din pod și să îi scuturăm bine. Prietenul Hitler spunea ceva asemănător despre neamțul slab care îl ține în spate pe evreul gras, deși cred că pentru evreu folosea un alt termen.”¹⁷

În exemplul anterior, discursul pacient este falsificat, atribuindu-se aserțiuni care nu îi aparțin. Mai mult, evocarea modelului de autoritate nelegitimă în contextul parafrazării discursului pacient îl include pe adversar într-o galerie dezonorantă a personajelor istorice monstruoase.

c) Prin utilizarea strategiei demascării, discursul conflictual se angajează să traducă și să exprime adevăratele intenții ale adversarului. Doar că acest act de translație este un act de rescriere și de resemantizare a discursului pacient prin care se pot atribui presupozii false. Mărcile acestei strategii sunt formule ca: *ceea ce nu se spune este, ceea ce vor să facă, în traducere liberă, nu se spune că, trebuie să vedem adevăratele motive ale acestei inițiative:*

„Pt Haryy în puf - Iată, cu cuvinte populare, ceea ce ai scris tu: „Un efect benefic al scăderii lefurilor bugetare va fi că probabil acum voi putea și eu găsi legătoare care

---

¹⁵ Uli Windisch, *op. cit.*, p. 39.

¹⁶ <http://hymeron.ro/2010/05/09/era-nevoie-de-neghiobia-taierii-lefurilor-dl-boc-ar-trebuie-sa-se-prezinte.html>, consultat la 15.06.2014.

¹⁷ <http://revistacultura.ro/blog/2010/05/lupta-de-clasa-privati-vs-bugetari-o-analiza-de-alfred-bulai>, consultat 15.06.2014.

să lucreze pt 9 milioane pe lună.” Tradus - eu sunt un zgârcoman, caut fraieri să-i rup pe salariu mic, cu ore suplimentare la greu, gratuite, doar la amanta îi trebuie Vuiton iar eu vreau în vacanță în Antile, ce se crede ăsta?”¹⁸

d) Ironia, ca strategie a discursului conflictual, funcționează prin camuflarea actului de vorbire cu o valoare amenințătoare îndărătul unui mesaj aparent neutru sau chiar opus. Această figură este legată de funcția critică, polemică a discursului politic. Scopul ironiei este ridiculizarea adversarului și a discursului său. Mărcile sale grafice sunt punctuația și semnul exclamării:

„Cum le observi tu pe toate, papillon! Mă și mir cum de, ținând cont de capacitățile tale intelectuale.”¹⁹

„...concluzia spre care ne îndeamnă “președintele tuturor românilor” este că “alții sunt de vină” desemnând noi inamici publici care trebuie ostracizați și spoliați.”²⁰

e) Reprezentarea fantasmatică este înțeleasă de Windisch ca acțiunea de reconstruire a imaginii adversarului, care nu are nimic de-a face cu realitatea, fiind o pură fabulație:

„UN OM GRAS, CARE E VARANUL, STA IN CARCA UNUI OM SLAB, CARE ESTE CTP. PRIN URMARE, SA-I ALERGAM ... PE AMANDOI. DE CE ? CAND OBOSESTE CTP, ROLURILE SE SCHIMBA; INTRA VARANUL IN DIETA STRICTA MARCA MENCINICOPSCHI-ICA-DNA SI SE UMFLA IN PENE BUFNITA GAZETAR. SCUIPATI IN SAN CAND ZARITI PERECHEA ASTA SI NU UITATI CA, IN " PILDA" ASTA STA TOATA FILOZOFIA GUVERNARII ESALONULUI 2 PCR DIN 90 PANA ACUM.”²¹

Putem conchide că internetul a devenit o platformă de manifestare a gândirii critice și a e-participării oamenilor la deliberarea unor probleme cruciale pentru cetate. Funcționarea discursului conflictual în spațiul public ilustrează puterea ascunsă a celor fără de putere. Comunicarea publică de natură conflictuală, structurată conform unui cod opozițional, poate fi interpretată ca fiind faza acută a procesului de revendicare a câmpului de luptă ideologic, reflectând echilibrul instabil de forțe și permanentele regrupări din sfera socială.

¹⁸ <http://hymerion.ro/2010/05/09/era-nevoie-de-neghiobia-taierii-lefurilor-dl-boc-ar-trebui-sa-se-prezinte.html>, consultat la 15.06.2014.

¹⁹ <http://adevarul.ro/news/politica/scrisoarea-tinere-ponta-Iti-scriu-mos-craciun-sper-faca-minuni-ajun-craciun-dumneata-faci-pomeni-ajun-alegeri>, consultat la 15.06.2014.

²⁰ <http://scmdfiliala1sibiu.blogspot.ro/2010/05/cei-grasi-cei-slabi-solidaritatea-si.html>, consultat la 15.06.2014.

²¹ <http://www.gandul.info/puterea-gandului/slabii-si-grasii-10735662>, consultat la 27.06.2014.

Bibliografie

1. Ganea, Alina, 2008, *Insulte, invective, injurii. Forme lingvistice grosiere în discursul forumist*, în Diana Popa, Anca Gâță (editori), *Discurs și interacțiune verbală în spațiul public românesc*, Galați University Press, Galați, p. 49-59.
2. Habermas, Jürgen, 2005, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, Comunicare.ro, București.
3. Hoarță Cărăușu, Luminița, 2008, *Distorsionări verbale și nonverbale în exprimarea acordului și dezacordului în româna vorbită actuală*, disponibil la http://www.philippide.ro/pages/distorsionari_2008.html, accesat în 12.08.2014.
4. Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coord.), 2002, *Interacțiunea verbală în limba română actuală*, București, Editura Universității din București.
5. McLuhan, Marshall, 1964, *Understanding Media: The extensions of man*, McGraw-Hill.
6. Windisch, Uli, 2007, *Le k.-o. verbal: la communication conflictuelle*, L'Age d'Homme, Lausanne.
7. Zafiu, Rodica, 2007, *Limba și politică*, Editura Universității din București.

Corpus:

- <http://www.mediafax.ro/politic/basescu-statul-este-un-om-foarte-gras-cocotat-in-spatele-unuia-slab-si-subtirea-care-este-economia-6097010>, consultat în 25.09.2014.
- <http://hymerion.ro/2010/05/09/era-nevoie-de-neghiobia-taierii-lefurilor-dl-boc-ar-trebui-sa-se-prezinte.html>, consultat la 15.06.2014.
- <http://revistacultura.ro/blog/2010/05/lupta-de-clasa-privati-vs-bugetari-o-analiza-de-alfred-bulai>, consultat 15.06.2014.
- <http://adevarul.ro/news/politica/scrisoarea-tinere-ponta-Iti-scriu-mos-craciun-sper-facaminuni-ajun-craciun-dumneata-faci-pomeni-ajun-alegeri>, consultat la 15.06.2014.
- <http://scmdfiliala1sibiu.blogspot.ro/2010/05/cei-grasi-cei-slabi-solidaritatea-si.html>, consultat la 15.06.2014.
- <http://www.gandul.info/puterea-gandului/slabii-si-grasii-10735662>, consultat la 27.06.2014.
- [facebook.com/vio.gradinar](https://www.facebook.com/vio.gradinar), consultat la 14. 06. 2014.

ORALITATEA DIN BASARABIA REFLECTATĂ ÎN TEXTUL PUBLICISTIC

Viorica MOLEA

Universitatea de Stat Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

It is known that, following objective and unpredictable historical objectives, the Romanian language in Bessarabia has had a different evolution, more precisely, an involution, with degrading treatment from the high-placed people of that particular time. In this regard, the most stricken was the spoken language segment, the orality. Although, specific aspects of the Bessarabian orality are linked, mainly, to the language cultivation behaviour, we will approach them from the point of view of the pragmatism and stylistic intention of the publicistic text, namely, the written press.

Întrucât realitatea lingvistică din Basarabia diferă, în anumite privințe, de cea de peste Prut, ne-am propus să relevăm unele ipostaze ale ei reflectate în textul jurnalistic de aici. După cum spuneam, este cunoscut faptul că, în urma unor configurări istorice obiective și imprevizibile, limba română din Basarabia a avut o altă evoluție, mai exact o involuție, cu tratamente degradante din partea mai marilor vremii respective. Deși după prăbușirea Uniunii Sovietice și declararea independenței statului Republica Moldova s-a început o nouă etapă (cea de-a șaptea, în clasificarea lingvistului M. Gabinschi; vezi: Gabinschi Marcu, 2012) în evoluția, formarea/devenirea limbii române din Basarabia, azi putem declara că situația glotică rămâne în continuare dificilă, dacă nu chiar dezastruoasă. Ne exprimăm consternarea față de faptul că entuziasmul care ne-a cuprins pe la începutul anilor 90' în privința unor schimbări rapide și calitative în ființa limbii a fost o rătăcire și suntem nevoiți să recunoaștem că procesul de recuperare a limbii este mult mai anevoios și mai complex decât ne imaginam inițial. Sechelele îndelungatei agonii a limbii se fac simțite și astăzi cu aproape aceeași intensitate. Mentalitatea noastră a rămas captivă în „băltoaca” ideologică a trecutului recent, care ne ghidează faptele și vorbele. De aceea limba, în special aspectul ei informal, adică cel vorbit, oral, descrie iregularitățile acestei mentalități și a liniei istorice din această parte a României.

Este adevărat că există și unele progrese în ceea ce privește racordarea la normele limbii literare și tendința de unificare a acestor norme pe întreg

spațiul lingvistic de pe cele două maluri ale Prutului. Prin urmare, nu putem nega saltul vizibil al limbii române literare, standard, în primul rând, scrise și vorbite în sectoarele culte ale spațiului public. În același timp, trebuie să remarcăm că a fost ridicat prestigiul limbii române pe acest teritoriu, fapt extrem de important pentru conștiința națională a vorbitorilor, pentru descătușarea lingvistică totală, pentru sentimentul de apartenență la o comunitate culturală, cu tradiții, întrucât „degradarea limbii era corelată cu lipsa prestigiului și a statutului limbii române în societate.” (Bojoga) Însă persistența încă masivă a situației glotice din trecutul apropiat, precum și a influențelor reale actuale se manifestă, în vorbire, prin perpetuarea unor mostre indezirabile de limbaj, care se strecoară cu sau fără intenție și în unele texte literare, elaborate. Acestea sunt, în primul rând, textele cu caracter artistic, din stilul beletristic sau din mass-media, care acceptă sau doar tolerează numeroasele inserții ale oralității substandard, adică neliterare, urmărindu-se, prin aceasta, obținerea unor valențe pragmatistice, conotații șocante, disonanțe stilistice originale. Ne vom referi, în continuare, la unele dintre acestea, întâlnite în textul publicistic scris din spațiul nostru basarabean, în special, în textele de opinie. Aici avem în vedere, întâi de toate, elemente ale oralității distincte de cele utilizate în spațiul românesc din dreapta Prutului care n-au fost afectate de influența distructivă a limbii ruse. După cum spuneam, în procesul de rusificare, numeroase aspecte ortoepice, lexicale, formule-clișeu, structuri sintactice copiate după modelul limbii dominante s-au înrădăcinat atât de mult în mentalitatea oamenilor, încât au ajuns să reflecte un mod de a fi și de a gândi în această parte a României. Urmele adânci lăsate de modul de viață al românului basarabean în perioada sovietică, prin urmare, sunt decodificate printr-o sumă de activități, atribute culturale, politice, economice, sociale, care au trecut, prin uzul repetat și îndelung, în reflexe de gândire și exprimare, de aceea, credem, persistă și se vor regăsi încă mult timp în vorbirea românilor de pe aceste meleaguri. Trebuie să menționăm, totodată, că, pe parcursul celor douăzeci și cinci de ani de relativă libertate lingvistică, elementele verbale orale specifice spațiului nostru, cu unele diferențe, s-au perpetuat în textele publicistice cu aceleași conotații și funcții de satirizare, persiflare sau înfierare, asigurând cititorului atât un confort lingvistic autohton, cât și diverse atitudini. Dacă am evalua frecvența apariției acestor mostre de limbaj, precum și tipul de elemente orale de aici, am releva că, pe tot parcursul perioadei, întâlnim aproximativ același spectru verbal al oralității. Deși s-au schimbat multe lucruri în acest interval de timp, cu preponderență în domeniul tehnologic și, odată cu aceasta, în cel al percepției colective față de economie, politică, cultură, relații interumane etc., se creează impresia că proiectul de revenire la normalitate a limbii române, de curățare și cizelare a ei, a fost abandonat sau a rămas la faza inițială a implementării. Cel puțin, în textele publicistice de atunci și de acum (am luat ca reper un singur publicist în acest

sens: pe C. Tănase) se perpetuează aceleași mostre de limbaj popular, substandard, care reflectă cu multă pregnanță și exactitate realitățile lingvistice din acest spațiu. Așadar, deși adesea condamnăm formele verbale degradante din limba vorbită din mediul nostru, publiciștii basarabeni le transformă frecvent în surse de inspirație pentru scopurile lor nobile de înfierare a realităților urâte, de stigmatizare a apucăturilor repugnante ale conaționalilor noștri. Astfel, chiar dacă strâmbe, nearătoase sau chiar de-a dreptul eronate, aceste mostre de limbaj oral au partea lor de adevăr, contribuind, prin penița jurnaliștilor, la crearea unei imagini sociale carnavalești complete de aici.

Elementele orale utilizate în textul publicistic basarabean sunt dintre cele mai diverse și, pe alocuri, mai neașteptate: de la ortografii și ortoepii specifice acestui spațiu lingvistic până la aspecte gramaticale, lexicale nemaîntâlnite în alte teritorii populate de români. Datorită perspicacității și talentului publicistic, vom releva multiplele valori, funcții, subtilități ale oralității basarabene, întrebuițate în textul jurnalistic, ușor recunoscute și percepute de cititorul autohton, dar și aspecte mai puțin inspirate, care totuși reflectă o stare de lucruri de aici.

Dintre elementele ortoepice vorbeam despre unele influențe rusești, reflectate și în textele culese (vezi: Bockmann, Dumbravă, 2002), precum palatalizarea consoanelor *d*, *t* (d.e., *t'imp*). Un astfel de fenomen este ridiculizat de către publicistul C. Tănase, în chiar titlul unui articol: *O sî fiibî și țioția !* (titlu, C. Tănase, timpul.md, 30.01.14), condamnând vehement atare moduri de pronunție: *Țioția mamei lor de părinți, că o limbă stricată de la părinți se învață !* (C. Tănase, *O sî fiibî și țioția !* timpul.md, 30.01.14).

Cele mai multe aspecte ale oralității în textele publicistice basarabene însă țin de lexic, care presupun atât elemente ale diverselor straturi stilistice orale, precum cele popular-familiare, regionale, argotice, vulgare etc., cât și elemente ale substandardului specific basarabene, despre care vorbeam în capitolul I, adică cele preluate din limba rusă, fie cu păstrarea intactă a semnificativului, fie având flexiune românească: așa-numitele barbarisme. Dintre acestea, unele au valori pertinente, chiar notabile în funcție de intenția comunicativă, altele însă sunt folosite forțat, artificial, fără vreo contribuție stilistică sau de sens. În contextul ce urmează sunt inserate câteva elemente care au misiunea de a imita un mod de exprimare specific locului, mai exact, a fixa o stare de fapt în limba română din acest spațiu lingual: *Alter Ego-ul meu jubilează și îmi aruncă zeflemitor: „Naivule! De fapt, ăsta e eufemism pentru prostănăc, știi, nu ? Vseo, în weekend ne răslăghim. Turnăm piva !”*. (Valentin Buda, *Vseo, davai, poka !*, evz.md, 23.07.14). Cuvintele rusești *vseo* („gata, destul”), *piva* („berea”), precum și barbarismul *ne răslăghim* (cu sensul „*ne relaxăm*”), format din rusescul *расслабиться* („a se relaxa”) și sufixul românesc *-im*, pentru conjugarea a IV-a, pers. a III-a, pl., reflectă și

satirizează, concomitent, tipul de vorbire al unui tânăr basarabean, indiferent de gradul său de instruire, de civilizare, surprins în ipostază informală. Trebuie să remarcăm faptul că majoritatea tinerilor din Basarabia cunosc foarte bine limba literară, îngrijită și o vorbesc fără dificultate când sunt puși în situații oficiale specifice. Aceeași tineri însă, în mediul lor familiar, utilizează exprimarea „macaronică” descrisă mai sus, probabil, în virtutea deprinderilor căpătate de la părinți, care au fost ostaticii perioadei de rusificare intensă în Basarabia, dar și a unor sentimente, complexe de frustrare, iarăși, moștenite.

În presa de la Chișinău mostre similare celor de mai sus sunt destul de răspândite, mai ales, în textele unor publiciști ca V. Mihail, redactorul ziarului „Săptămâna”, sau ale regretatului C. Tănase, redactorul-șef de la „Timpul”, dar și ale altora. Aceștia inserează astfel de elemente verbale în textele lor, de regulă editoriale sau pamflete, pentru diverse funcții pragmatice și conotații surprinzătoare. De exemplu: *Dacă, prin absurd, se întâmplă asta, studenții, încurajați de suflul european, de astă dată nu vor da foc clădirilor statului, căci le-au făcut felul pe 5 aprilie 2009. Ci vor merge direct la conacul și horomurile de pe strada Ciocîrliei...* (V. Mihail, *Pelagra comunistă*, saptamina.md, 21.10.13); *Chiar dacă bătaia de „bâdlo”, ramura lui preferată, nu este disciplină olimpică, Grișka ar fi putut intra în vederile vreunui selecționer pentru Londra 2012, dacă ar fi arătat mai devreme cât e de nervos cu nervii.* (C. Tănase, *Petrenko, olimpicul ratat*, tmpul.md, 09.07.12) Un asemenea lexic reflectă, în primul rând, după cum spuneam, un mediu lingvistic real de aici, chiar dacă nedorit, apropiindu-se astfel de cititorul familiarizat și obișnuit cu atare aspecte. În textele de mai sus, sunt relevate mai multe note pragmatilistice, care decodifică atitudini, poziții contradictorii într-un proces politic, social complex și adesea scandalos. Sesizăm în cuvintele marcate depreciativ din punct de vedere stilistic (*horomuri* cu sensul de „palate, case de lux”; aici: obținute prin fraudă; *bâdlo* – un element vulgar argotic, cu sensul de „bovină”; prenumele hipocoristic rusesc *Grișca*, formă des întâlnită în textele de opinie de la Chișinău) conotații accentuate de sarcasm, ironie, dispreț, fiindu-ne înfățișată o imagine dezgustătoare a unor elemente criminale sau antinaționale ale politicului moldovenesc.

O prezență extrem de activă o au antroponimele de aici din Basarabia, în mare parte, afectate de formele, de structura rusească, păstrate, în contexte mediatice, aproape exclusiv cu funcții și conotații depreciative, peiorative. Astfel, se atestă diverse mostre de nume și prenume, de la pronunții rusești, marcate variat în scris, cum e, bunăoară, în textul *Mereu încrunțata Radica Crețu, prezentatoarea știrilor de la Moldova-1, este blândă și zâmbitoare.* (p. 47) (C. Tănase, *Hoții de mituri*, Chișinău, Timpul, 2004, 332 p.), la forme hipocoristice împrumutate, în virtutea circumstanțelor istorice, din aceeași

limbă rusă: *Pe parcursul celor 132 de zile pline de zvrcoliri convulsive și de fărâdelegi în serie, toți acești funcționari europeni n-au zis nici pîs și cînd colo... pe 3 mai, Dima îl trezește pe dl Buchichio...* (V. Mihail, *Domnule Moser, asta e jungla în care trăim !*, saptamina.md, 18.05.13) sau *R. Moldova, împărțită în două tabere: Leonia Tabără și Cristi Tabără (titlu, C. Tănase, timpul.md, 11.02.14)*, precum și forme de politețe ale numelor după model rusesc: *Marian Ilici e martor că babalâcul Voronin nu e așa de strașnic. Iar că a ieșit de la comuniști e o greșeală de marketing.* (Alexandru Vakulovski // *Un ghimp în c... m...*, deschide.md, 15.01.15); *Sășuca, вам u карты в руку, cum se zice. Ce va fi după asta ? Te vei împăca cu Filat, precum s-a împăcat Diacov, după o vreme. Și acum, Dmitriy Gheorghevici nu-l mai scoate pe Filat din Vladimir Vasilevici. Tu vei deveni Alexandru Constantinovici, nu ?* (V. Mihail *Alexandru Constantinovici* în loc de *Mihail Feodorovici* ?, saptamina.md, 15.03.13). În toate cazurile menționate, antroponimele se pliază pe o formulă rusească de exprimare, care în textul publicistic obțin pregnanță satirică, de cele mai multe ori, sau producând alte funcții pragmatice pentru cititorul conștient de discordanța formelor gramaticale obișnuite în acest spațiu: aluzii transparente la unele reflexe nomenclaturiste ale elitei politice de la noi, precum și servilismul jenant față de potențaii Rusiei. De regulă, prin asemenea formule de adresare se insinuează o legătură secretă, mascată a unor persoane sus-puse cu forțele de securitate moscovite, mai exact, cu KGB-ul rusesc, cunoscut prin tacticile sale scabroase pentru a domina ex-spațiul sovietic. Prin urmare, aici nu este vorba doar de sarcasm sau ironie, ci chiar de incriminări indirecte.

Pe de altă parte, un segment lexical important al limbajului oral familiar, precum cel argotic, este utilizat în pamfletul publicistic basarabean, în mare parte, cu ambalaj rusesc, fiind mai aproape de înțelesul cititorului (din orice categorie socială ar fi acesta) în virtutea cunoașterii cvasigenerale a limbii ruse. Mai mult decât atât, receptorul basarabean va putea detecta toate subtilitățile marcate de context ale unui asemenea lexic. Acest lucru este posibil, întrucât impactul canalelor de televiziune rusești este incomensurabil mai mare decât al celor românești, iar producția mediatică rusească, în sensul de cultura promovată aici, constituie, în proporție de circa 80 la sută, filme, seriale cu tematică delincventă. Astfel, trebuie să recunoaștem că argourile rusești predomină în textele jurnalistice de la noi asupra celor românești, iar cititorul nostru le va percepe mai bine semnificațiile contextuale, funcțiile acestora decât ale celor venite din spațiul românesc din dreapta Prutului: *Porțile Rusiei s-au trântit și, cu ajutorul socialiștilor – al lui don Dodon și Zinei Carabina, cum s-ar spune: „bazarul” socialiștilor cu Putin a dat roade.* (A. Vakulovski, *Gastarbaiter în Transnistria*, deschide.md, 09.02.15) (*bazar* are sensul de „înțelegere între mafioți, pușcăriași”); *Ca un gopnic din anii 90, Șevciuk, în costum sport, zboară de câte ori vrea de pe Aeroportul*

din Chișinău. Probleme ? Nuuu, ce probleme pentru un președinte separatist? (A. Vakulovski, *Terorismul în Moldova: de la Ciorca la Vl. Beșleagă*, deschide.md, 07.11.14) (*gopnic* = persoana neinstruită, needucată”); *Idealul omului care a reușit în viață e șmecherul, descurcărileșul, cel care în limba moldo-rusă de la Chișinău e numit „krutoi”, „barzoi”*. (C. Tănase, *Noi și ei: de ce ei reușesc în viață, iar noi nu*, timpul.md, 03.04.13) (*krutoi, barzoi* = „tip dur, fudul”). În textul *Dar Chirtoacă a fost prea drăguț când i-a numit tuzicii lui Putin. De fapt ei au fost la nivelul unor gopnici, sau racheți, sau chiar bâci – de-a dreptul. Cred că și ratingul lui Usatâi va scădea, de la mafiot să cobori până la gopnic parcă e prea dezonorant*. (Alexandru Vakulovski, *Gopnicii vs. Harry Potter*, 15.05.15), elementele argotice înșiruite, toate având mărci stilistice peiorative, *tuzici* însemnând „căței”, *gopnici* – „elemente degradante ale societății”, *racheți* – „elemente criminale”, *bâci* – „proști, needucați”, servesc la degajarea unei revolte, a unei atitudini subiective intense, contribuind la reflectarea realității într-un moment dat al istoriei actuale. Mai mult, elementul lexical neologic „rating” nuanțează grotescul situației cu alură politică de aici.

Apoi, atestăm chiar inserția unor cuvinte rusești scrise cu grafie chirilică, fapt întâlnit mai rar, dar, în contextele în care apare, are un conținut nuanțat depreciativ. „... Și-ncă-și mai zice, *тоже мне !, Doctor habilitat ! Doctor care are nevoie de doctor, căci se dă drept mare deștept în fața unor studenți ! Ru-și-ni-că, Anatoale !*” (V. Mihail Abzaț, *полный abzaț, Anatoale !*, saptamina.md, 24.08.12); *Noi ne-am expus pe marginea modului în care se împart decorații-profanații în Moldova (“S” din 8.08.2014). Numai că, Vava ! Чья бы корова мычала ! Sau ți se pare că ești mai breaz decât Plahotniuc ? Nu tot așa și tu ai primit tinicheaua, numai că nu de la Timoști, ci de la un subdezvoltat pe care l-ai lingușit ?* (V. Mihail, *Doamna Prostie și decorații Măriei sale*, saptamina.md, 19.09.14) Pe de altă parte, inserția unor cuvinte sau chiar enunțuri în limba rusă, cu grafie chirilică, în textul publicistic, se produce, după cum spuneam, cu scopuri pragmatice clare: a se identifica cu un receptor nostalgic după timpuri apuse, cu un limbaj familiar, pentru un avans de încredere în publicația respectivă.

Referindu-ne la sintaxa oralității în textul publicistic din Basarabia, pot fi urmărite unele calchieri din limba rusă sau chiar expresii rusești intrate în uz încă din perioada sovietică, structuri care nu se regăsesc în textele din țară. De exemplu: *În această ecuație pare stranie adresarea lui Ghimpu cu o scrisoare la BNM cu cerința de a repara situația, după ce un pachet important de acțiuni a ajuns în posesia băncii de stat rusești „Vneșeconombank”. Vorba ceea, e cam târziu de băut „Borjomi”, Mihail Fiodorovici !* (Victor Ciobanu, *Tăcerea (de aur) a mielului*, ziarulnational.md, 02.05.14), în care expresia frazeologică rusească *Поздно, бабка, пить боржому*, calchiată și înțeleasă de vorbitorii limbii ruse, dar și de cei ai

spațiului ex-sovietic, face aluzie la afaceri dubioase, cu rezonanță largă, defavorabilă politicianului unionist.

O construcție rusească calchiată în româna din stânga Prutului este „tăt normal”, foarte răspândită aici, înrădăcinată, am zice, astfel încât este utilizată chiar de intelectuali, care, se știe, au grijă de exprimarea lor. Evident, o atestăm și în textul publicistic cu diverse conotații contextuale: *Filat a promis călătorii fără vize în Europa. – S-a făcut ? – Tăt normal. S-a făcut. Filat a promis Acord de Asociere. – S-a făcut ? – Tăt normal. S-a făcut. Filat a promis sute de kilometri de drumuri asfaltate. – S-a făcut ? – Tăt normal. S-a făcut.* (V. Mihail, *Ani de ocupație și de libertate*, saptamina.md, 05.12.14) Copiată după modelul rusesc *vseo normalino*, cu echivalentul *în regulă*, în contextul respectiv, expresia sugerează o familiaritate neforțată cu cititorul, autorul identificându-se cu acesta. În același timp, sesizăm o încercare de a induce receptorului sentimente pozitive față de acțiunile politice ale personajului din text, producând o stare de confort lingual. Aceste valențe pragmatice sunt sugerate mai intens și prin figura retorică de repetare a expresiei. În alt context, această îmbinare produce efecte distincte de primul exemplu: *Namilele care-i păzesc pe separatiști n-au nici o jenă: îi bruschează ca-n tranșee pe ziarști, făcându-i culoar Ninei. Nici o problemă, tăt normal pe Aeroportul din Chișinău, devenit o insulă a separatiștilor.* (A. Vakulovski, *Shopping cu separatiștii*, deschide.md, 07.10.14). Producând conotații peiorative de zeflema, dar și de indignare reținută, este sugerat ridicolul situației în care ne-am pomenit cu toții.

Există și alte unități verbale fixe, uzuale la ruși și de aceea des întâlnite în exprimarea românilor basarabeni, cu funcții asemănătoare celei discutate de noi: „*N-are decât, căci, vorba rușilor: хотеть не вредно, însă între el – cu încă 3 deputați scoși pe furiș din fieful comunist – și Vlad Filat, cu 31 de deputați în legislativ, este o diferență, nu ?* (V. Mihail, *Testamentul politic al dlui Dodon*, saptamina.md, 29.03.13). Expresia *хотеть не вредно*, echivalentă în română cu sintagma „încercarea vină n-are”, foarte sugestivă în orice context, o structură populară la ruși, aici, dezvăluie o atitudine ironică, zeflemitoare la adresa politicianului vizat în articol, punând în valoare un alt personaj politic. Ea conferă simplitate și accesibilitate pentru un destinatar anume, adică exclusiv pentru cititorii spațiului nostru lingvistic îngust.

Unele structuri utilizate de publiciștii noștri sunt inspirate din folclorul rusesc, îmbinate cu elemente lexicale românești, astfel încât se obține o formulă populară hibridă, rimată, cu aluzii la creația folclorică, sugestivă sub aspect stilistic: *Iar acuma, trali-vali, trei sandali: vale, căci apăs pe pedale.* (V. Mihail, *Românie, fii prudentă ! Doamna Pavlicenco se mobilizează pentru alegerile locale !* saptamina.md, 19.12.14). În contextul respectiv, această formulă degajează, printr-o lejeritate ironică, sentimente de dispreț față de personajul politic. În fond, inserarea acestei structuri trădează

poziția ideologică subiectivă a autorului, încorsetat, după limbajul utilizat, în reflexele gândirii sovietice. Deși asemenea mostre sunt mai rar întâlnite în textele publicistice, ele denotă o stare de fapt a acestui spațiu, definită de noi anterior: o conștiință lingvistică profund marcată de trecut.

Construcții verbale rusești, preluate din unele texte (melodii, cărți, filme, uzanțe specifice sistemului), într-un cuvânt, elemente intertextuale, se perpetuează și astăzi în pamflete, mai ales, cu scopuri fixe de satirizare, având variate conotații contextuale. De exemplu: *Comuniștii se tem de acești tineri, vor să le schimbe modul de gândire, să-i înregistreze, să le pună budionovci pe cap și ei să-i salute în poziție de drepți, cu „Vsegda gotov !”*. *Încă pe timpul socialismului multilateral mutilat exista o frază înaripată: „Eslî Partia scazala „Vpereod !”, Komsomol otvetit: „Posmotrim !”*. (p. 40) (C. Tănase, *Hoții de mituri*). Relevăm în pasajul citat note manifeste de ironie acidă și de sarcasm, provocate de revolta latentă a autorului.

Sintagmele rusești, frazeologice sau nu, precum și enunțurile cu diverse conotații, asociații din trecutul sovietic, adesea legate de sistem, nomenclatură, tradiții, sărbători, lecturi din perioada respectivă și pătrunse temeinic în exprimarea basarabenilor, relevă cel mai bine stadiul de rusificare a populației de aici, întrucât ele au fost impregnate în conștiință, în reflexele de gândire. O mostră de vorbire amalgamată sau, după S. Berejan, „macaronică”, întâlnită într-o secvență de text publicistic, explică, fără rezerve, condiția glotică a românului basarabean mediu, simplu, neinstruit: *Mulți moldoveni se simt deja ruși, dacă stau prea mult la televizor. Ați auzit probabil pe mai mulți cu expresia: „eu mai ușor mă vârajăsc pa russki”*. (A. Vakulovski, *Televiziunile AIE-ului și propaganda putinistă*, deschide.md, 02.12.14). Tradusă prin „Eu mai ușor mă exprim rusește”, autorul transmite, pe lângă ironia subtilă, un sentiment de alarmă și de preocupare pentru o situație de-a dreptul frustrantă.

Relevăm, așadar, că limbajul oral, familiar cititorului basarabean, conține numeroase aspecte specifice, distincte de oralitatea de pe întreg teritoriul românesc cunoscut. Deși este considerat eronat, degradat din punctul de vedere al sistemului limbii române, precum și al normelor literare, acest material lingvistic există și se manifestă foarte activ în Basarabia la nivelul limbii vorbite, dovadă fiind faptul că el pătrunde adesea și în limbajul literar, chiar dacă are funcții și valori prestabilite.

Bibliografie

1. Bochmann, Klaus, Dumbravă, Vasile, 2002, *Limba română vorbită în Moldova istorică*, vol. I., Leipziger Universitätsverlag, Leipzig.
2. Bojoga, Eugenia, *Prestigiul limbii române în Republica Moldova*, Contrafort: 5-6, (175-176), mai-iunie, [online] <http://www.contrafort.md/old/2009/175-176/1701.html>.
3. Gabinschi, Marcu, 2012, *Lucrări alese de lingvistică română*, S.C. Profesional Service SRL, Chișinău.

(META)SEMNELE COGNIȚIEI.
O DIALECTOMETODOLOGIE TRIALECTICĂ
A CUNOAȘTERII

Victor UNTILĂ

Universitatea Liberă Internațională din Moldova
Republica Moldova

Le Logos, en tant que Langage + Raison est dans l'incapacité d'exprimer le Réel situé au-delà de l'intelligence. Il doit se contenter de le re-présenter, l'indiquer, le signifier, l'interpréter introduisant un nouvel ordre de fonctionnalité, celui de la transcendance du Réel – d'afficher le Réel par des signes et de comprendre ces signes comme représentant le Réel.

L'herméneutique, dans cet ordre d'idées, est l'art/technique de penser, de découvrir une connaissance dissimulée, celée derrière ces signes qui implique pour nous le fait de devoir comprendre et/ou interpréter dans l'intention de la (re)(con)quête du sens. L'accomplissement effectif de ces opérations cognitives se manifeste souvent sous diverses modalités méthodologiques, dans un perpétuel conflit des herméneutiques polyphoniques et tous azimuts.

Dépassant ce conflit des théories/écoles herméneutiques qui œuvrent à la reconstitution raisonnée et à la (re)découverte des formes revigorées de la correspondance entre les jugements du sujet et les états de l'objet, on atteste que l'herméneutique n'était pas l'apanage de la seule tradition théologique et/ou philologique, mais aussi d'un intérêt métaphysique dans le but de (re)trouver la vraie nature humaine. Ainsi, la (pré)compréhension, l'interprétation et surtout la cognition des manifestations du Logos humain exige une saisie des raisons profondes, des sources de jaillissement, ancrées dans la nature ternaire de l'homme – physique, biologique et psychique/spirituelle – suivant un antagonisme adaptatif (J. Demorgon) dynamique et immuable entre ces composantes.

Pour ce faire, nous voudrions (re)visiter la philosophie de l'antagonisme contradictoire trialectique de Stéphane Lupasco, surtout sa dialectométrologie cognitive. Évitant l'écroulement des fondements épistémologiques et les limites de la connaissance, le philosophe français d'origine roumaine Stéphane Lupasco réussit, à notre avis, par sa trialectique de l'antagonisme énergétique dynamique transfini à orchestrer un supra modèle, un algorithme méthodologique qui s'inscrit dans les prétentions universalistes, mettant en exergue l'interdépendance des constituants ainsi que des mécanismes dynamiques de la connaissance et inspirant d'autres paradigmes: transdisciplinaire, systémique, complexe, synergique, holistique, intégral.

Il existe une raison trinitaire, susceptible d'actualisations multiples.

(D. R. Dufour)

1. Consemnări metodologice asupra hermeneuticii

Când abordăm domeniul hermeneuticii în sensul modern al termenului, cel introdus de Schleiermacher, subînțelegem în mod evident primăria interpretării ca singura cale de acces la sens sau chiar unica - cea de deciptare a sensului. Într-adevăr, *hermeneia* în greacă semnifică *a interpreta* oriunde există sens. Dar mai amintim că, în primul rând, termenul semnifică *a cunoaște*, vizând facultatea și procesul de *raționare* umană. Pentru a evita, în acest sens, speculațiile savante asupra definițiilor și clasificării hermeneuticii vom releva importanța sesizării și eșalonării conceptului de *hermeneutică* la trei nivele:

1. *Metodologic*, adică un tip de metodă pusă la dispoziție de o exegeză sau diverselor forme de interpretare textuală. Scopul său constă în reliefaarea unui sens a cărui existență este prezumată dar care nu este vizibilă și proeminentă;

2. *Epistemologic*, în cazul unei reflecții purtând asupra metodelor de interpretare care le pune la dispoziție un fundament și care profilează principiile unei metodologii ale descifrării;

3. *Filosofic*, un model/paradigmă filosofică în care hermeneutica își găsește justificarea pornind de la o oarecare concepție a existenței, conștiinței și rațiunii.

Devenind puternică și hegemonică, denunțând naivitatea oricărei cunoașteri care ar încerca să ignore interpretarea ilimitată pe toate orizonturile și azimuturile, hermeneutica a manifestat o oarecare abandonare a artei de a gândi, de a descoperi fundamente ontologice și antropologice disimulate, dar mai ales, a artei de a opera ghidarea gnoseologică/epistemologică în cunoașterea lumii.

Astfel, s-a ajuns la situația în care, în secolul XX, hermeneutica s-a îndepărtat, cu rare excepții, de orice legătură cu cunoașterea efectivă. Să ne amintim în acest sens de tentativa lui Schleiermacher de a conferi cunoașterii o teorie proprie hermeneuticii, gândită filosofic, pentru că sarcina hermeneuticii nu era numai de a „înțelege sensul” dar și de a „pătrunde comprehensiunea”. Aceiași idee era exprimată de Dilthey, care a dezvoltat o hermeneutică marcată de psihologia experimentală din timpurile sale și de fenomenologia lui Husserl al cărei proiect, totuși, depășea orice cadru angajând o întregă filozofie a vieții, centrată pe analiza și structura experienței vitale și asumându-și astfel asumțiunea că spiritul se cunoaște în manifestările sale. Pentru a-și onora această sarcină epistemologică, considera autorul citat, hermeneutica trebuie să treacă de la instrumentarul auxiliar al filologiei la cel de fundament al științelor spiritului: „dacă comprehensiunea este fundamentală pentru științele spiritului atunci analiza comprehensiunii în termeni de teorie a cunoașterii, de logică și de metodologie este o sarcină principală a fundamentării științelor spiritului”

(Diltey, 55-56).

Istoria hermeneuticii rămâne între timp devenirea însăși a acesteia în ascensiunea sa spre adevăr. Totuși, ultimele cercetări atestă o revitalizare a hermeneuticii filosofice¹ în eforturile de (re)găsi o „obiectitate” pentru a salva dimensiunea (meta)teoretică și/sau filosofică a hermeneuticii. Vom raporta aici unele demersuri în acest sens:

☞ Günter Figal cu interconexionismul de inspirație analitică și nietwscheană;

☞ filosofia interpretării lui Günter Abel cu etajarea nivelurilor de interpretare;

☞ „gramaticile inteligenței” ale lui Jean-Marc Ferry;

☞ reabilitarea interpretării a lui Jean-Claude Passeron;

☞ Danneberg, Bühler, Scholz cu „pasajul fără sincretism între diverse tradiții de gândire”;

☞ Szondi, Bollack, cu dimensiunea critică susținută de hermeneutica filologică;

☞ Ernst Tugendhat, Albrecht Wellmer, Charles Taylor, Richard Rorty cu „hermeneutica rațională” în trena lui H. P. Grice, Quine sau Donald Davidson ș.a.

Astfel, reflecția filosofică relansează importanța hermeneuticii procesului cognitiv urmând provocările și mizele lansate încă de multiple școli și curente de gândire, mai ales cele care vedeau în cogniție un proces prin excelență al *Dasein*-lui și ¹*deschiderii sale spre ființă*.

Dar modul rațional de a exista al ființei umane implică un imperativ de elucidare a căilor complexe prin care se parvine la o cunoaștere adevărată. Procesul de cogniție necesită o activitate de orientare fundamentală, o formă de inteligență complexă și complementară care ar putea anticipa și proiecta o matrice, un algoritm pentru procesele cognitive ulterioare. Această matrice trebuie să constituie o instrucțiune și punct de pornire pentru orice act cognitiv complex, coerent, articulat, sistemic și integrativ.

Dezbaterile savante în jurul hermeneuticii actuale sunt departe de a fi univoce și situează între două extremisme: 1) cel al scepticismului care tinde să îndrepte orice cunoaștere spre o interpretare urmată la infinit de altele; 2) cel al unui realism sigur de a (re)găsi sub auspiciile interpretării infinite

---

¹ După filosoful german Martin Heidegger, acest termen a devenit, odată cu lucrarea sa *Ființă și Timp (Sein und Zeit)* un concept major prin intermediul căruia filosoful încearcă să distingă modul specific (privilegiat) de a fi al ființei umane care este diversă de lucrurile ordinare. Literal înseamnă a fi aici sau *prezență* (germ. *sein* a fi, și *da* aici) adesea tradus cu sensul de *existență*. *Dasein*-ul (sau *a-fi-aici* reprezintă existența umană în sensul de prezență și deschidere către lume. *Dasein*-ul, din momentul în care este, este „aici”, adică este „prezență intențională” - deschidere sau, mai mult, disponibilitate - către ființă, pe care o percepe, o înțelege, o respinge etc.

„adevărul” „faptelor”. Totuși această confruntare hermeneutică și tot felul de reduționisme nu se adevărește promițător și nu asigură gândirii filosofice actuale și cunoașterii științifice „necesitatea conceptuală” (D. Davidson, D. C. Dennett), fundamentele unei dialectici revizitate a cunoașterii hermeneutice.

Pentru a realiza acest deziderat este imperativ de a pune în valoare „statutul principiilor generale (metaprincipiilor) fondatoare ale comprehensiunii și interpretării care ar ține de sarcinile unei hermeneutici generale” (Scholz, p. 337). Lipsa acestora, neclaritatea și echivocul se reflectă într-o terminologie compozită și flotantă, degradând statutul lor metodologic, epistemologic și pragmatic. Totuși, căutarea unui (meta)principiu fondator se adevărește la mulți cercetători, precum și la autorul citat anterior, unul *logico-procedural* propriu unei *dialectici gnoseologice internaliste* care nu transcende natura complexă a ființei umane. În aceste condiții hermeneutica trebuie să depășească preceptul – *comprehensiunea ca mod de cunoaștere* la unul mai complex – *comprehensiunea ca mod de a fi* pentru a se dota cu o paradigmă transdisciplinară, complexă, sistemică și integrală proiectând ființa umană în toate dimensiunile fiindului.

Realitatea din jur nu se dezvăluie ușor rațiunii decât luând în calcul condiția trialectică (fizică, biologică și psihică) a ființei umane precum și a „angajării decisive”, cum s-ar fi exprimat Heidegger, în acest cerc pentru a purcede la „circularitatea ontologică a comprehensiunii” și a fundamentelor unei hermeneutici a cunoașterii. Ca urmare problema validității și/sau adevărului nu mai este cea a metodei, dar a unei *dialectici de manifestare a ființei* pentru o ființă (omul) a cărei existență constă în cunoașterea Ființei. Această logică și pretenție universalistă nu mai este o logică reduționistă metafizică, dar o dialectică transcedentală care se instituie pentru o ființă pretinzând să se ridice printr-o conștiință corectivă de la neînțelegere la înțelegere și cunoaștere flatându-și bucuria și dorința de existență.

Iată de ce filosofia rămâne a fi o hermeneutică, o lectură/interpretare a sensului ascuns al Ființei

în sensul aparent al fiindului, iar lui *homo sapiens* îi rămâne să asigure această misiune de cunoaștere.

2. Dialectometodologia cognitivă și mecanismele dinamice ale cunoașterii²

Filosoful francez, de origine română Ștefan Lupașcu acordă antropogenezei gândirii o deosebită atenție încă din teza sa de doctorat. Gnoseologia elaborată de el în al doilea volum al tezei *Eseu asupra unei noi teorii a cunoașterii* (1935) urmărește să explice, plecând de la postularea caracterului dualist și contradictoriu al logicului și al existenței, posibilitatea unui cunoscut și a unui cunoscător, a unei stări de conștiință și a unui subconștient, odată cu posibilitatea cunoașterii înseși, ceea ce ar legitima propria sa teză a cunoașterii. Această teorie ne apare ca un proiect de o largă cuprindere și de o radicalitate filosofică matură. În egală măsură, putem aprecia atât fecunditatea ideii directoare, cât și distanțarea critică față de o tradiție, în general, venerată, erudiția științifică însuflețită de interogație.

Reamintim în acest context că perioada numită a fost una prolifică și revoluționară, marcată prin „cotituri de paradigme” și apariția unor noi teorii de cunoaștere³ cu implicații filosofice.

Nimic nu este mai practic decât o bună teorie. Această apreciere este formulată de savantul J. Costagliola la adresa modului de gândire lupascian.⁴ Într-adevăr, după anul 1960, când își definise deja și experimentase metodologia de gândire și interpretare a lumii, Lupașcu își propune să definească în mod clar metodologia sa cognitivă și să formalizeze teoria despre sistemele energetice într-o sistemologie generală axiomatică și o metodologie dialectică cognitivă. El face acest lucru, mai întâi, definind o sistemologie generală sau o logică algebrică a sistemelor energetice în revista „Arguments” nr. 24, 1961, pentru a o relua în lucrările *Energia și materia vie* (1962, 1974), *Energia și materia psihică* (1974), iar în 1979, în lucrarea *Universul psihic. Sfârșitul psihanalizei*, direcționată clar sub aspect dialectic, definește și metodologia sa cognitivă, care este o *dialectometodologie*.

3. Dialectometodologia cognitivă

Încă în concluzia lucrării *Experiența microfizică și gândirea umană*, din 1941, Lupașcu anunța schița unui *Nou discurs asupra metodei*. Era, într-adevăr, o metodă nouă – grație conținutului său contradictoriu și dualistic, impus de experiența microfizică – ce „consta în a cerceta în prezența unui fenomen oarecare, în primul rând, care este fenomenul său contradictoriu, și, în al doilea rând, în ce măsură îl virtualizează sau este virtualizat de el”. Termenul de *virtualitate* este înlocuit mai târziu (în lucrarea *Ce reprezintă*

---

² Victor Untilă, *Ștefan Lupașcu și filosofia contradictoriului – o radiografie a contradicției*, București, Editura Fundației România de Mâine, 2015, p. 95-100.

³ *Ibidem*, p. 20-29.

⁴ Jacques Costagliola, *L'antagonisme est la nécessité*, in: „Nouvelle Acropole”, nr. 66-67, 1982, p. 35.

o structură ?, 1971), prin *potențialitate*, pentru că virtualitatea nu comportă în mod necesar actualizarea, pe când potențialitatea implică actualizarea sa. Deci, trebuiau legate între ele raționalul și iraționalul, identitatea și non-identitatea, invariantul și variantul etc.; prin raportul constitutiv de complementaritate contradictorie cu dualitatea termenilor dinamici și dublul aspect principal, fiecare termen comportând trecerea de la potențial la actual, și invers, unul dintre termeni acționând asupra celuilalt.

Prima reformă ce urma a fi realizată în aceste circumstanțe era aceea a logicii. Logica generală sau formală, principială, trebuia să devină o logică imanentă a posibilităților contradictorii, o *logică a complementarității dinamice*. Fundamentul acesteia este principiul contradicției, sau principiul antagonismului (*Logică și contradicție*, 1947). Mai târziu, în 1951, pe calea deducției, Lupașcu descoperă cele trei logici dinamice, care stau la baza celor trei materii-energii. El formalizează această logică în *Principiul antagonismului și logica energiei*, 1951. A urmat descoperirea că logica energiei generează sisteme de sisteme și structuri de structuri, Lupașcu elaborând, pentru prima dată în știință și filosofie, noțiunile de „sisteme de sisteme” și „structuri de structuri”, care se multiplică și se ierarhizează progresiv prin acest antagonism sistematizant și structurant. Prin această alternanță fundamentală a actualizărilor și potențializărilor dinamicii contradictorii, se manifestă o mișcare dialectică inerentă termenilor antitetici, dar care nu fuzionează într-o sinteză.

În lucrarea *Universul psihic* (1979, trad. rom., Iași, 2000), Lupașcu insistă în explicitarea și degajarea clară a mișcării dialectice antagoniste a complementarităților contradictorii, demonstrând clar că „există o trecere constantă de la potențialitate la actualizare și invers, respectiv și reciproc, a forțelor sistematizante și structurante de atracție și repulsie, de omogenizare și eterogenizare; care constituie principiile dinamice logice ale elementelor sau evenimentelor, sistemelor și sistemelor de sisteme etc.”.

Toată această ierarhizare sistemică este în dependență de dialectica lor operațională intrinsecă, generând *dialectici de dialectici*, constituind o *dialectogeneză*, care implică o logică dialectică antagonistă și contradictorie fundamentală – o *Dialectologie*. Astfel, în concepția lui Lupașcu, degajarea acestor dialectici interne și căutarea dialecticilor antagoniste contradictorii ale fiecărui element sau eveniment, sistem, sistem de sisteme, structuri sau structuri de structuri antagoniste și contradictorii constituie o *metodă nouă de cunoaștere a lumii și de acțiune asupra acesteia, și anume, dialectometodologia cognitivă și operațională*.

4. Dialectica sau mecanismul energetic al cunoașterii

Ocupându-se, în lucrarea sa *Energia și materia psihică*, de o disecare transversală neuro-psihologică, autorul observă, de fapt, fenomenele într-o fază arbitrar nonevolutivă. Or, orice sistem, la Lupașcu, este, în primul rând, un sistem de dinamisme energetice antagoniste și contradictorii, care nu încetează. Același lucru se întâmplă în ceea ce privește devenirea sistemelor neuropsihologice, fie în filogeneză, fie în ontogeneză. În acest sens, sistemul neuropsihologic al omului atinge cea mai înaltă complexitate a eșafodării ierarhice a sistemelor. Originalitatea acestui sistem constă în orientarea lui nu spre o omogenizare sau eterogenizare predominantă, cu dezechilibrele respective, ci spre un echilibru antagonist și contradictoriu. Astfel, sistemul perceptiv aferent generează *sisteme de sisteme* (vizual, auditiv, olfactiv, tactil), care constituie un sistem de „conștiințe și inconștiințe” din ce în ce mai complexe și care, la rândul lor, constituie ceea ce se numește *cunoașterea* (un sistem de conștiințe), și un sistem care se „prăbușește” în inconștiință prin actualizările subiectivizante, instaurând inconștiința – *necunoașterea*.

Același lucru se petrece cu sistemul aferent motor. Conștiințe și inconștiințe motrice generează sisteme cognitive și incognitive prin actualizarea omogenizării și potențializarea eterogenității, constituind o cunoaștere și o necunoaștere acțională, praxiologică. Orice sistem cognitiv-incognitiv comportă, în opinia filosofului român, sisteme de sisteme, în mod progresiv mai complexe, care se actualizează, potențializând sistemele de sisteme antagoniste și contradictorii, adică generând *subiecte* și *obiecte*. Iată de ce orice mecanism al cunoașterii legat de mecanismul necunoașterii comportă, consideră Ștefan Lupașcu, un *subiect necunoscut* și *cunoscător* și un *obiect cunoscut*. Alternanța ritmică, ce nu se oprește niciodată, a actualizărilor subiectivizante și operaționale și potențializărilor obiectivizante, operate de către mecanismele aferente perceptive, cât și de către mecanismele motorii și acționale, vor constitui *sisteme de sisteme*. Între timp, acestea din urmă, supuse atacurilor exterioare și interioare ale sistemului vital, se orientează din ce în ce mai mult de la dezechilibrul biologic normal spre un echilibru normal, cel psihic. Acesta implică o alterare, o inhibiție și o transformare a sistemelor de sisteme, opunându-se atât neuropsihologicului perceptiv, cât și celui acțional, generând *sisteme de sisteme pur psihice*. Dezvoltarea acestor sisteme în cadrul celei de a treia materii psihice constituie specificitatea și originalitatea mecanismului energetic antagonist al cunoașterii, relevat de Lupașcu ca fiind „cunoașterea necunoașterii și cunoașterea cunoașterii”.

Ne aflăm aici în starea $T = \frac{1}{2} A, \frac{1}{2} P$, și anume, unde $\frac{1}{2} A$ – semiactualizarea, este operatorul subcunoașterii, generând semipotențializarea

contradictorie – $\frac{1}{2}$ P, adică *cunoașterea cunoașterii*, care se va prezenta ca o cunoaștere nouă. Astfel, pornind de la concept, se formează *judicata în extensiune* sau *omogenizantă* și *judicata în intensiune* sau *eterogenizantă*. Semiactualizând-se intensiunea conceptului în proprietățile sale energetice eterogene, individuale, specifice, subconștientizând-o ca atare, se semipotențializează extensiunea conceptului, omogenizarea sa. Și invers, dacă semiactualizăm, de la starea T, extensiunea conceptului – omogenitatea, semipotențializăm intensiunea sa și cunoaștem caracterele eterogene individuale, specifice, numite particulare, în raport cu precedentele, numite generale.

În activitatea științifică, prima operație care domină este cea a extensiunii conceptuale a datelor experimentale. Cunoașterea este astfel generală, pro-venind de la sistemul aferent de percepție. Iată de ce logica clasică a identității și invarianței legilor apare aici ca fundament necesar al cunoștințelor. În activitatea praxiologică, cât și în aplicarea cunoștințelor, în tehnologie, domină sistemul eferent, iar cunoașterea va fi aceea a actului particular. În activitatea estetică, *judicata în extensiune omogenizantă* și cea în intensiune eterogenizantă se vor amesteca într-o complexitate contradictorie și antagonistă dramatică, iar cunoașterea rezultată va fi cea a *cunoașterii cunoașterii* și *subcunoașterii*. Autorul unei opere de artă sau literare simte acționând atât subconștiința, subcunoașterea, cât și conștiința, cunoașterea sa. Astfel, „actualizarea energiei fizice și biologice, cât și a semiactualizării neuropsihice sunt cauzele necunoașterii și subcunoașterii, în timp ce cunoașterea este efectul potențializării și semipotențializării. Aceasta este dialectica cunoașterii și necunoașterii”⁵.

Problema capitală a oricărei gnoseologii – cunoașterea cunoașterii – își găsește rezolvarea în contextul concepției dialectic-energetiste luptăciene. Gnoseologiile construite în perspectiva unor metafizici, care pot fi caracterizate ca monism universal ori ca paralelism riguros a două universuri, împiedică prin propriul lor conținut cunoașterea posibilă a cu-noașterii. *Cunoașterea cunoașterii este o consecință naturală a constituției cunoașterii*, așa cum o concepe și o descrie Ștefan Lupașcu. Autorul se vede obligat să situeze gnoseologia și în raport cu diversele sensuri pe care tendințele filosofice ale spiritului uman le-au atribuit fenomenului cunoașterii. Ni se pare, spune el, că în fiecare dintre aceste sensuri o atitudine răspunde câte unui aspect din concepția noastră asupra cunoașterii, fără totuși ca aceasta să realizeze o conciliere între metafizicile care le susțin. Fie că e vorba de realismul vulgar, ori de cel platonician, de criticismul kantian, de gândirea idealistă germană (Fichte, Schelling, Hegel), de subiectivismul schopenhauerian sau de pragmatism, Lupașcu se arată constant preocupat să

---

⁵ Ștefan Lupașcu, *Universul psihic*, (2000), Editura „Ștefan Lupașcu”, Iași, p. 167.

stabilească de fiecare dată două momente: 1) aspectele privind cunoașterea, pe care aceste doctrine le relevă în chip absolutizant, se regăsesc în propria sa teorie; 2) aceasta din urmă implică posibilitatea și sensul respectivelor doctrine.

Conchizând, vom menționa că, oricare ar fi fost dezbaterile în jurul cunoașterii în secolul XX (statutul conceptelor, valoarea adevărului, validitatea teoriilor și metodelor etc.), nu este arbitrar să degajăm linia magistrală, preocuparea constantă a gnoseologiei – *căutarea conceptelor unitare, susceptibile de a reduce complexitatea realului la un model unic*. Astfel, putem afirma cu certitudine că, până la începutul secolului XX, mecanica lui Newton s-a impus în filosofia cunoașterii. Ideea unei legi unificatoare, a unui determinism universal servea ca model în eforturile științifice, dar revoluția științifică de la începutul secolului XX a proclamat că a venit ora de a angaja o „cunoaștere a cunoașterii” – ce s-ar referi la multiplele dimensiuni ale aparatului cognitiv: creierul, limba, logica⁶ – care generează implicații respective în toate domeniile.

Dualitatea cunoscător/cunoscut apare necesară și inevitabilă ochiului cunoașterii. A cunoaște înseamnă a fi sediul unei dualități ai cărei termeni nu pot aparține nici unor universuri străine, nici unora identice, ci unui conflict existențial, care îl definește pe unul în raport cu celălalt. În operația de cunoaștere, cunoscătorul se ignoră ca atare. Chiar dacă cel ce cunoaște și ceea ce poate fi sau este cunoscut formează o aceeași realitate, funcția cognitivă operează o exteriorizare a obiectului și, corelativ, o interiorizare a subiectului. Pe de altă parte, însă, cunoașterea operează și o unificare a cunoscătorului și obiectului său de cunoaștere prin însăși efectuarea cunoașterii. Actul cunoașterii reclamă, deci, o dualitate și are drept efect transcenderea acesteia prin refularea unuia dintre termeni de către celălalt. Cunoscătorul este antagonistul cognoscibilului sau cunoscutului. Un lucru ca lucru nu se poate cunoaște. Lucrul pe care îl cunoaște și care îi este contrar se definește progresiv ca exterior cunoscătorului. Cunoscătorul nu cunoaște decât ceea ce respinge, adică virtualizează. A cunoaște înseamnă a refula. Și ce poate fi refulat? Nu ceea ce e străin sistemului refulant, nici ceea ce este identic cu acesta, ci ceea ce îi este contradictoriu. Atât fenomenalitatea existențială, cât și activitatea cognitivă sunt condiționate de un antagonism inerent naturii lor. Ele se caracterizează printr-o vizualitate susceptibilă de actualizare alternativă a termenilor contradictorii ai dualității. A cunoaște – subliniază Lupașcu – înseamnă a te situa pe drumul de la actual la virtual al acestui principiu, adică a și ține de principiul antagonismului, dar a-i și dori suprimarea, a o realiza. A cunoaște înseamnă deci a transcende.

Această transcendență se realizează prin intermediul a două dialectici

---

⁶ Edgar Morin, *La méthode. 3. La connaissance de la connaissance*, Paris, Seuil, 1986, p. 83.

antagoniste: a omogenizării entropice și a eterogenizării negentropice progresive, prima realizând sistematizarea fenomenelor energetice (macro)fizice; a doua – fenomenele energetice biologice. Acest *determinism dialectic contradicțional*⁷ este „stăpînit”, în opinia filosofului, de *determinismul dialectic contradictorial*, această stare „T”, a terțiului inclus, ca $\frac{1}{2}$ A (actualizare) și $\frac{1}{2}$ P (potențializare), unde toate tipurile de terț inclus sunt posibile îndreptîndu-se spre A sau P și conjugîndu-se astfel cu una din cele două dialectici a materiilor - fizică ori biologică:

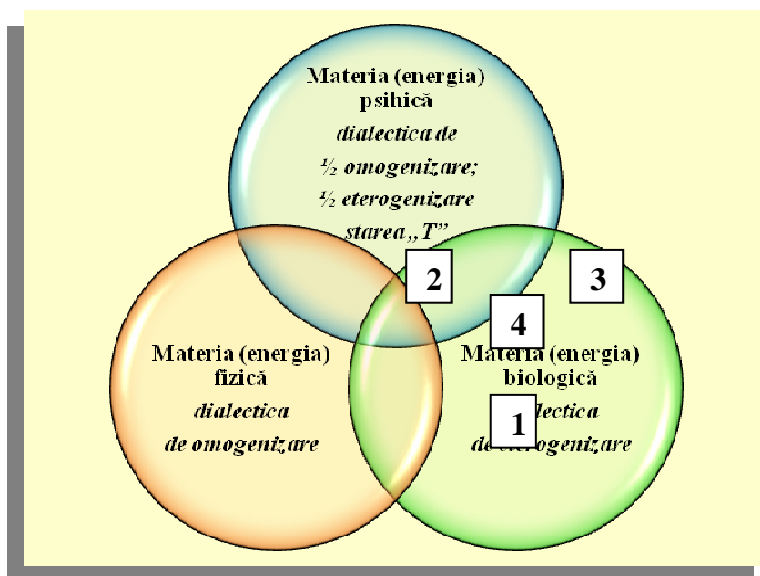

Fig. 1. (Meta)semnele gnoseologiei trialectice de cunoaștere a lumii la Șt. Lupașcu:
 Zona 1 – dialectica *determinismului contradicțional* (antagonisme opozitive dinamice reciproce transfinite: actualizare/potențializare; potențializare/actualizare);
 Zonele 2, 3 - *determinism dialectic contradictorial*:
 $\frac{1}{2}$ omogenizare; $\frac{1}{2}$ eterogenizare;
 semi-actualizare/semi-potențializare; semi-potențializare/semi-actualizare);
 Zona 4: zona de schimbare a *Nivelurilor de Realitate* (B. Nicolescu)
 ca urmare a interacțiunii celor 3 dialectici.

Marcând raporturi strânse și complexe între semne și lucruri hermeneutica care s-ar deduce din schematizarea trialectică energetistă lupasciană de mai sus s-ar caracteriza prin deschidere, fluiditate și complementaritate. Totul grație faptului că natura semnului/simbolului lingvistic este marcată de un *antagonism adaptativ* (J. Demorgon)

⁷ Stéphane Lupașcu, *L'Univers psychique. La fin de la psychanalyse*, Paris, Denoël/Gonthier, 1979, p. 194.

manifestând posibilități de sistematizare și structurare pentru că semnul are natură fizică, biologică, psihologică și sociologică:

abordarea problemei semnului fără logica antagonismului contradictoriu a celor 3 materii-energii, fără spațialitățile și temporalitățile sociologice pe care le implică, fără proprietățile de actualizare și de potențializare, de omogenizare și eterogenizare a energiei, fără apariția și dispariția datelor ontologice ale afectivității, fără noțiunile de subiect actualizator [...] și obiect potențializat [...] ar însemna să te lipsești de instrumente de investigație indispensabile pentru astfel de fenomene... (Lupasco: 1978, p. 131).

A face hermeneutică, în acest sens, înseamnă totdeauna să faci „anatomia raporturilor”, înseamnă să conștientizezi modul în care sensul se potrivește semnelor-funcții dinamice și situaționale. Ca urmare, orice semioză/interpretare se manifestă prin valorizarea „simultaneităților și succesiunilor dinamice omogenizante ale semnelor ciocnindu-se constitutiv de spațialitate și temporalitate - antagoniste și contradictorii, eterogenizante în actualizările și potențializările lor dialectice alternante [...] (ibidem: p. 138).

Sub pecetea paradigmei energetiste și trialectice, demersul gnoseologic lupașcian se manifestă printr-o coerență rațională, cucerită prin experiența epistemologică fondatoare. Postulând o *dialectometodologie cognitivă*, bazată pe o dialectică intrinsecă antagonistă și contradictorie fundamentală a fiecărui element, eveniment, sistem, în situația când a cunoaște înseamnă a fi sediul unei dualități, ai cărei termeni nu pot aparține nici unor universuri străine, nici unor universuri identice, ci unui conflict existențial care îl definește pe unul în raport cu celălalt (subiect-obiect).

5. Sinoptic de cadrare integrală a „integralității” coșeriene

Având o formație dublă - de filosof și filolog -, Coșeriu a reușit să profileze o viziune profund concertată între aceste două domenii. Astfel, inspirat de Humboldt, prin filosofia lui Aristotel, Coșeriu va statua că limba nu este „o lucrare făcută” (*érgon*), ci „o activitate în perpetuă facere” (*enérgeia*). Problematika *enérgeia* suportă un transfer din sfera fizică și metafizică spre sfera lingvistică. În această ordine de idei, Coșeriu va sublinia că o cunoaștere totală a limbajului e posibilă doar ca manifestare specifică a spiritului uman în dimensiunile sale multiforme, utilizând explicit conceptul de *energeia* și în sensul aristotelic, adică metafizic, de activitate/dinamică universală, sugerând în mod explicit în lucrarea sa *Sincronía, diacronía e historia* (1958), asemeni lui Humboldt că spiritul uman este una din multiplele manifestări ale dinamicii universale și parte integrantă și ireductibilă a universului natural.

Astfel visul său de lingvistică integrală poate fi apropiat epistemologic de *interacționismul social* (gen teoria V. N. Volochinov), *fenomenologie* în

sens primordial, de „optică transcendentă” (Lambert), când „adevărul” este determinat de „aparențe/contexte” sau de evoluționismul antropologic al limbajului „*antropogenia*” (*anthropogénie*) gen Henri Van Lier sau chiar de gândirea integrală (Ken Wilber).

Coșeriu a știut să depășească preferințele sale „idealiste” (Hegel, Croce sau Husserl) și disensiunile filosofice, afirmând conceptele de „conștiință”, „cultură”, „intenționalitate” ca specifice ființei umane, urmând a fi tratate coerent și compatibil cu realitatea limbajului-*enérgeia*, astfel făcând să se înțeleagă că spiritul uman are un caracter „fizic” (ontologic). Acceptând postularea Stagiritului despre *enérgeia* ca natură dinamică a Universului, Coșeriu, în opinia unor cercetători⁸, nu a dezvoltat suficient problematizarea statutului și raportului între *enérgeia* langagieră și cea universală cât și consecințele acestei problematizări. În schimb, dimensiunea antropologică este una dominantă, manifestată printr-o largă deschidere spre probleme non lingvistice, precum conștiința, cultura, cunoașterea, socializarea, acțiunea umană *toto genere*. De la filosofii de pe timpurile sale a încercat să exploateze, mai curând, potențialul epistemologic decât cel metafizic sau universalist, mulțumindu-se cu afirmarea: „limbajul în totalitatea sa este o „universală” umană a cărei justificare nu este una lingvistică”. Astfel, refulând caracterul dogmatic al luării de poziții – materialism „vulgar” sau idealism „ingenios” – ,pleda totuși pentru dotarea lingvisticii cu o concepție unitară și integrală, dar marcată de un antropocentrism vădit. În schematizarea următoare (diagrama Venn), încercăm să-o ilustrăm:

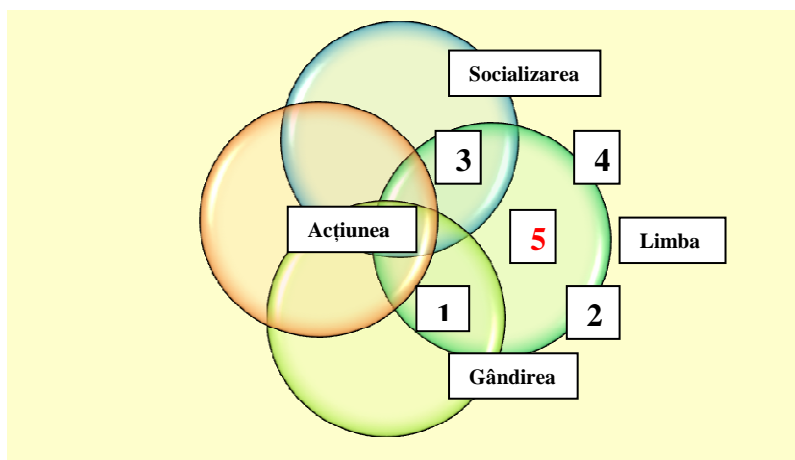

Fig. 2. Dialectica antropogenetică (*enérgeia*) a integralismului lingvistic la E. Coșeriu

⁸ Cristian Bota, *Eugenio Coșeriu et le potentiel épistémologique de l'energeia langagière*, in: www.romling.uni-tuebingen.de/.../bota_eugenio_Coșeriu.pdf

- 1, 2, 3, 4 – Zonele polarităților opozitive ale *antagonismului adaptativ* (J. Demorgon); *antagonismului dialogal gestativ* (R. Panikkar), *înfrateturii de fecundare colaterală și dialogică* (E. Morin) etc.
- 5 – zona de *dialog procreativ* (R. Panikkar) care se construiește în baza dialecticii opozitiv-dihotomice: *endogen/exogen; eterogen/omogen; autonom/integrat; deschidere/închidere; disjuncție/conjuncție* ș.a. urmând principiul: „a diferenția pentru o mai bună integrare:
Realitatea constă mai degrabă
în complexitatea relațională și complementară decât în opoziția simplistă.

Calificând limbajul în plan științific ca un fenomen eterogen și proteiform – fie social, fie facultate, fie activitate, fie subiectiv, fie abstract, fie concret etc. – Coșeriu nu dorea o „atomizare” a obiectului de cercetare, ci pleda pentru continuitatea și unitatea ontologică a limbajului.

Dat fiind faptul că *enérgeia* nu reușește realizări fenomenale „complete”, ea trebuie sesizată urmând firul ontologic care unește toate lucrurile (părțile) între ele, or *enérgeia* limbajului este privită de Coșeriu în concordanță cu energia universală atunci când afirmă: „ceea ce este exprimat semnifică, într-un proces infinit, care este procesul propriu-zis al realității semnificante”⁹ (traducerea noastră). În acest context, vom încerca din nou o modelare triadică, care, în opinia noastră, ar ilustra prezența trialectică a integralității limbajului uman la Coșeriu:

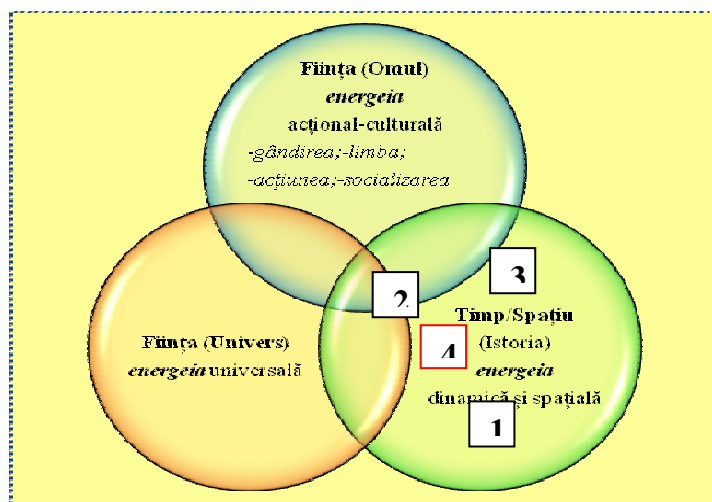

Fig. 3. Trialectica (inter)acțională *enérgeia* la Coșeriu:
1, 2, 3 – Zonele polarităților opozitive ale *logicii dinamice a contradictoriului*,

⁹ *Idem.*

*antagonism dinamic reciproc transfinit: actualizare/potențializare -
potențializare/actualizare* (Șt. Lupașcu);
4 – zona „*sintezei disjunctive*”, „*disjuncției incluse*” (G. Deleuze), a „*terțiului
ascuns/inclus*” (Șt. Lupașcu), „*terțiului rezonant*” (Salantin), *de schimbare a
Nivelurilor de Realitate* (B. Nicolescu) ș.a

Lingvistica integrală coșeriană dezvăluie un caracter în aparență paradoxal, dar în esență unul dialectic. Pentru a se demonstra integrală, orice lingvistică este obligată să renunțe să fie numai o știință antro-po-culturală a limbajului. Pentru a realiza plenar intenția integralistă orice teorie este obligată să intensifice incontestabil problema „naturalizării spiritului și limbajului” (Auroux X). Dualismul ontologic impune o discontinuitate radicală între *materie* (energie) și *spirit*, or demarcația dintre cultură și materie astăzi trebuie (re)gândită în direcția unei soluții de continuitate a celor două componente, pentru că statutul limbajului este direct vizat de raporturile interconexioniste și complementare între *natură* și *cultură*.

Concluzii

– Postulând o ontologie cu dublă intensitate științifică și filosofică, Ștefan Lupașcu „producea un imaginar constitutiv al Realității care reliefează coexistența normelor interne și externe sub pecetea interacțiunii” (Chatué 14). Rațiunea umană „nu poate decide de una singură despre meandrele sale fără a se supune în mod constant realului și logicii sale de mare complexitate” (Lupasco, 1951: 63) pentru că orice demers științific, în opinia filosofului, se fundamentează în Ființă. Aceste considerente implică o teorie a unor orto-deductii care sunt urmarea convergentă de implicații izvorâte din trei 3 materii-energiei – un fel de cauzalitate dialectică conjunctivă și sursieră, indispensabilă pentru o dezvoltare epistemologică a ontogenezei. Astfel, cunoașterea (înțelegerea) nu mai este o activitate a Logosului, aparent externă fenomenelor, ci un proces al realității propriu-zise, al energiei active.

– Printre filosofii cu pretenții universaliste de descriere și cuprindere maximă a totalității sistemice - ale „totalității actuale”(de la presocratici pînă la Hegel), ale „totalității imposibile”(Pascal, Kierkegaard), ale „totalității refulate”(A. Comte, filosofia analitică), filosofia și implicit dialectometodologia cognitivă lupășciană se înscrie în dimensiunea „totalității potențiale”, care pune în valoare Totalitatea în concordanță cu Absolutul (Platon, Descartes, Kant, Morin etc), precum și cu filosofia ca „suport”(vezi Berner) în care „dasein”-ul își asumă confruntarea cu „fiindul”, punîndu-l în (inter)relație cu „Ființa” și profilîndu-i o devenire transfinită.

– Postulând o totalitate sistemică, complexă, integrală, universalistă paradigma de cunoaștere lupășciană, precum și cea coșeriană, din punct de vedere gnoseologic și metodologic ar putea fi circumscrisă schematizării (Venn) trialectice triple de mai jos:

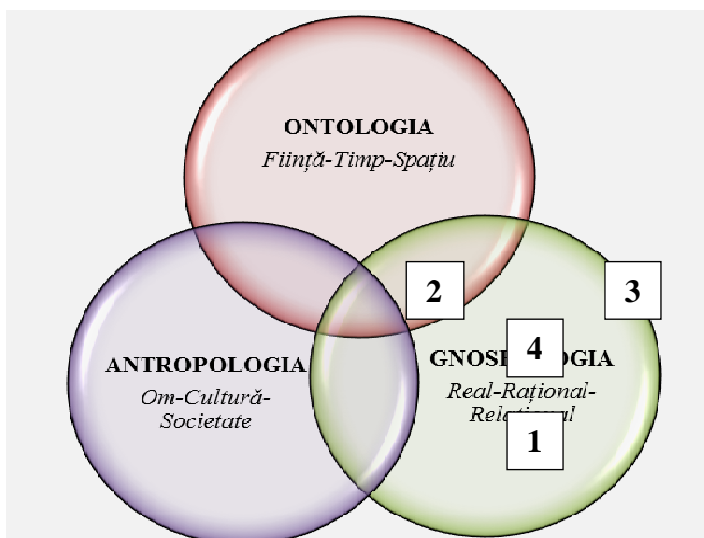

Fig. 4. Trialectica (triplă) (inter)acțională dinamică transfinită a cunoașterii
 1, 2, 3 – Zonele polarităților opozitive
 ale antagonismului dinamic reciproc transfinit:
actualizare/potențializare - potențializare/actualizare (Șt. Lupașcu);
 4 – zona „sintezei disjunctive”, „disjuncției incluse” (G. Deleuze), a „terțiului
 ascuns/inclus” (Șt. Lupașcu), „terțiului rezonant” (Salantin), *de schimbare a
 Nivelurilor de Realitate* (B. Nicolescu) ș.a.

Referințe bibliografice

1. Auroux, Sylvain, Jacques Deschamps et all., 2004, *La philosophie du langage*, Paris, PUF.
2. Berner, Cristian, 2007, *Au détour du sens. Perspectives d'une philosophie herméneutique*, Paris, Cerf.
3. Chatué, Jacques, 2009, *Épistémologie et transculturalité. Le paradigme de Lupașcu*, tome 1. Paris, l'Harmattan.
4. Coșeriu, Eugen, 2011, *Istoria filozofiei limbajului. De la începuturi pâna la Rousseau*. București, Humanitas.
5. Diltey, Wilhelm, 2011, *L'herméneutique et les sciences de l'esprit*, in *Herméneutique contemporaine. Comprendre, interpréter, connaître*. (textes réunis par D. Thouard), Paris, Vrin. doi: 10.3406/phlou.1974.5801
6. Dufour, Dany-Robert, 1991, *Les mystères de la trinité*. Paris, Gallimard.
7. Duthu, Henri. *Parcours ricordien. Fonder l'herméneutique*, in: www.initiationphilo.fr/articles.php?pg=118
8. Fabietti, Ugo, 2009, *Antropologia culturale. L'esperienza e l'interpretazione*, Milano, Laterza,.
9. Ghils, Paul, 2012, *Le langage est-il logique ? De la raison universelle aux diversités culturelles*. Paris, L'Harmattan, Academia.

10. Lupasco, Stéphane, 1951, *Le principe d'antagonisme et la logique de l'énergie - Prologomènes à une science de la contradiction*, in "Actualités scientifiques et industrielles", n° 1133, Paris,; 2ème édition: Le Rocher, in « L'esprit et la matière », Paris, 1987.
11. Lupasco, Stéphane, *L'énergie et la matière psychique*, Paris, Julliard, 1974; 2ème édition: Le Rocher, in « L'esprit et la matière », Paris, 1987.
12. Lupasco, Stéphane, 1962, *L'énergie et la matière vivante*, Paris, Julliard; 2ème édition: Julliard, Paris, 1974; 3ème édition: Le Rocher, in « L'esprit et la matière », Paris, 1986.
13. Lupasco, Stéphane, 1960, *Les trois matières*. Paris, Julliard; réédité en poche en 1970 dans la Collection 10/18; 2ème édition: Cohérence, Strasbourg, 1982.
14. Lupasco, Stéphane, 1947, *Logique et contradiction*. Paris, P.U.F.
15. Lupasco, Stéphane, 1978, *Psychisme et sociologie*. Paris, Casterman.
16. Lupasco, Stéphane, 1971, *Qu'est-ce qu'une structure ?* Paris, Christian Bourgois.
17. Lupasco, Stéphane, 1941, *L'expérience microphysique et la pensée humaine*. Paris, P.U.F., 2ème édition: Paris, Le Rocher, in « L'esprit et la matière », 1989.
18. Mantzavinos, Chrysostomos, 2012, *Herméneutique naturaliste*, Paris, Presses de l'Université Paris-Sorbonne.
19. Morin, Edgar, *Au-delà de l'humanisme, l'humain*. (2014), in: www.intelligence-complexite.org/fileadmin/docs/1502...
20. Scholz, Oliver, 2011, *Compréhension et rationalité: les règles de présomption herméneutiques*, in: *Herméneutique contemporaine. Comprendre, interpréter, connaître*, Paris, Vrin.
21. Thouard, Denis, 2011, *Herméneutique contemporaine. Comprendre, interpréter, connaître*, Paris, Vrin.
22. Vallee, Marc-Antoine, 2013, *Gadamer et Ricœur: La conception herméneutique du langage*. Rennes: PU Rennes.
23. Voss, Josef, 1974, *Aristote et la théorie énergétique du langage de Wilhelm von Humboldt*, in „Revue Philosophique de Louvain”, Quatrième série, tome 72, n°15, p. 482-508 ou: www.persee.fr/.../phlou_0035-3841_1974_num_72_15_5801
24. Wissmann, Heinz, 2012, *Penser entre les langues*. Pars: Albin Michel.
25. www.intelligence-complexite.org/fileadmin/docs/1502...
26. www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/phlou...

Secțiunea

Discurs literar / Discurs critic

Coordonatori:

Elena-Brândușa STEICIUC

Cornelia MACSINIUC

Literatura ca discurs este un agent al mutației culturale și oferă un spațiu de negociere creativă, de redefinire, negare, deconstruire și reinventare a valorilor, sensurilor și identităților.

Totodată, natura fluidă și dialogică a discursurilor critico-teoretice actuale indică fenomenul erodării granițelor fixe într-o lume aflată în radicală transformare: migrația conceptelor, abordările inter- și transdisciplinare, eclecticismul metodologic largesc în mod considerabil posibilitățile de abordare a *textului literar*. Unor problematici devenite deja tradiționale, cum ar fi *identitatea post-colonială*, *relațiile de gen* sau *etnicitatea*, li se adaugă linii de interes critic noi, precum *migrația transnațională* și consecințele sale în plan identitar, *hibriditatea culturală*, *corporalitatea*, *post-umanul*, *memoria traumatică* și *relația natură-cultură*.

Această secțiune a Colocviului Internațional de Științe ale Limbajului „Eugeniu Coșeriu” invită la explorarea strategiilor discursive și a sferei de reprezentări a literaturii contemporane. În egală măsură, se pot lua în considerare aspecte ale producției și receptării textelor literare în contextul tendințelor de globalizare culturală, relația dintre literatură și tehnologiile digitale, dinamica relației centru-margine și re-evaluarea canonului literar din perspectiva noilor paradigme critico-teoretice etc.

LA GÉOGRAPHIE POÉTIQUE DE MARGUERITE DURAS

ENTRE L'ART DE L'IMAGE

ET L'ÉCRITURE AUTOFICTIVE

Daniela CĂTĂU VEREȘ
Université « Ștefan cel Mare »,
Suceava, România

La Marguerite Duras, literatura îmbracă uneori forma unui discurs despre o realitate geografică ale cărei limite sunt voit transgresate. Astfel, ajungem într-un spațiu al deconstruirii și al reinventării unei lumi fizice printr-un proces pur imaginativ, ancorat într-o magmă de amintiri din copilăria colonială și de reverie în fața imaginii fotografice. Într-adevăr, geografia poetică a scriitoarei Marguerite Duras trimite la trei universuri distincte și complemetare totodată, aflate în perfectă sincronie și dominate de o ambiguitate cultivată intenționat. Odată ce pătrunde pe teritoriile numite "Durasie", cititorul descoperă lumea interioară durasiană (sau locul unde se odihnesc "arhivele sinelui") și lumea exterioară, compusă din tot atâtea referințe geografice, totul încorporat în procesul scriiturii al cărei rezultat, textul, rămâne locul privilegiat al comunicării dintre scriitoare și cititori. Din această perspectivă, textele scrise de Duras pentru a însoți fotografiile realizate de Hélène Bamberger și publicate sub titlul de "La Mer écrite" (1996) constituie cel mai bun exemplu de ștergere sau de amestecare a frontierelor geografiei fizice, punând totodată în evidență particularitățile geografiei poetice a scriitoarei Marguerite Duras.

Modalité d'arrêter le temps ou d'immortaliser un segment de géographie physique ou du monde extérieur, la photographie remplit une tout autre fonction chez Marguerite Duras, écrivain qui conjugue admirablement l'art de l'image à l'écriture. Cette fonction avoisine le rôle de médium dans la lecture du monde. En effet, Duras aime voir le monde autrement et elle choisit, dans *La Mer écrite* (Marguerite Duras, Hélène Bamberger, 1996), de lire l'univers extérieur photographiquement, pour le restituer ensuite par l'écrit. Le résultat est un texte inédit, une autofiction photographique, qui accompagne quelques images apparemment banales. Quels sont les moyens artistiques déployés par Duras dans la réalisation de ce livre ? Quelles sont les frontières entre la géographie physique et la géographie poétique chez cette écrivaine à un riche passé colonial ? Comment appeler ce territoire situé à la limite entre la photographie, l'écriture et l'imaginaire ? En réalité, ce

livre est structuré autour d'un espace « autofictionnel » typiquement durassien, dont la géographie poétique est empreinte de thèmes et d'une toponymie récurrents. Cet espace autofictionnel est le résultat direct du « pacte autobiographique » que Duras conclut avec elle-même. (Philippe Lejeune, 1975) Bien plus, ce médium qu'est la photographie, devient une force génératrice d'imaginaire autofictif, permettant à Duras d'exprimer par le texte sa conception sur l'écrit, sur l'histoire, sur la mémoire même, mais aussi de se découvrir soi-même et aux autres.

Il sera question, dans notre analyse, d'identifier dans un premier temps, à partir de *La Mer écrite*, le rapport entre l'écrit et l'art de l'image/la photographie chez Duras, pour pouvoir ensuite comprendre son discours sur la photofolie de l'écriture à travers un espace géographique fortement autofictif. D'une part, l'univers de l'écriture de Marguerite Duras est composé de deux mondes, deux espaces qui se combinent parfaitement: l'*espace intérieur* dominé par l'« ombre interne » (ou le lieu où se retrouvent les « archives de soi ») et l'*espace extérieur* (le « monde extérieur ») qui constitue autant de référentiels géographiques utilisés dans le processus d'écriture, allant de la rue jusqu'aux pays les plus exotiques (paysages cambodgiens, le delta du Mékong, Hiroshima) en passant par Vitry en France etc. D'autre part, à ces deux espaces se rajoute un troisième, celui du *texte* proprement dit, lieu privilégié de communication entre l'écrivain et ses lecteurs. En cela, nous rejoignons la perspective réceptionniste, qui établit toujours un rapport nécessaire et inévitable entre l'œuvre, son auteur et son lectorat. Un lieu privilégié de rencontre entre Duras et ses lecteurs est constitué par les textes qu'elle fait pour accompagner les photographies réalisées par Hélène Bamberger, avec sa complicité et celle de Yann Andréa, publiés sous le titre *La Mer écrite*. (Marguerite Duras, Hélène Bamberger, 1996) C'est peut-être le meilleur exemple durassien d'effacement ou de brouillage des frontières de la géographie physique, particularité de son écriture.

Par ailleurs, les trois espaces ci-dessus mentionnés se combinent, se complètent, se dépassent, s'entrecroisent jusqu'à l'invention d'un nouveau territoire d'écriture typiquement durassien, celui de l'autofiction et de la mythographie. C'est ici que Duras prend ses libertés. Elle recompose le monde extérieur à partir du monde intérieur pour ainsi esquisser une géographie imaginaire surprenante. A cet effet, elle écrit à partir des bords de la Seine en s'imaginant sur les bords du Mékong. La géographie poétique qui en résulte fait plonger le lecteur au « cœur de la Durasie » (Claude Roy, „Le Nouvel Observateur”, 31 août 1984: 66), parsemée de paysages volontairement confus, destinés à l'errance de ses personnages. Le monde est vu, perçu, transfiguré et transgressé à sa manière. Les frontières des lieux d'écriture sont en permanente mouvance, à partir du monde extérieur photographié jusqu'à sa transformation en mythe. On parle ainsi chez Duras

d'une permanente volonté de construction, de destruction et de reconstruction de la géographie réelle à travers le monde intérieur et le texte.

1. Les deux instances créatives de *La Mer écrite*: l'image et l'écrit

Entre l'écriture et l'art de l'image (photographie, cinéma) il y a un rapport mutuel d'invention. « C'est la littérature qui donne du sens à la photographie », dit Jérôme Thélot dans son livre *Les Inventions littéraires de la photographie*, au sens où finalement « c'est la littérature qui a inventé la photographie ». (Jérôme Thélot, 2003: 1) Bien plus, chez Marguerite Duras, l'image ne peut pas exister sans texte. Ils sont indissociables, quoique parfois sans aucun lien apparent, l'une faisant exister l'autre. L'image même imaginaire, fait exister le texte. Mais aussi le texte s'associe à l'image pour parfaire l'œuvre. A la base de l'œuvre de Duras, on retrouve donc deux instances créatives, l'écrit et l'image, tel que le prouve si bien son livre *La Mer écrite*. Ici, la réalité immédiate (la géographie physique) immortalisée dans les photographies est lue photographiquement par l'écrivaine et transformée en territoire d'écriture autofictive.

Par ailleurs, dans cet ouvrage de petit format paru chez Marval en 1996, il semble qu'on assiste à une invention réciproque de la photographie et du texte. En fait, on n'est pas très sûr de l'ordre des choses. Il est possible que la création littéraire et photographique ait eu lieu simultanément, car Duras écrit les « mots » du texte qui accompagne les photos « comme si elle voyait pour la première fois ». (Duras, Bamberger, 1996: 68) Cette phrase ambiguë nous fait donc penser à la simultanéité de l'écrit et de ce premier regard jeté sur le monde, quoique écrire ne veuille pas automatiquement dire transcription du voir. Autrement dit, la lecture de la réalité par Duras ne produit pas forcément les « mots » du livre. Comme le dit Danièle Méaux dans un article portant sur la mise en regard des mots dans *La Mer écrite*, « il y a une différence fondamentale entre le visible et le lisible ». (Danièle Méaux, « La mise en regard des mots et des images. A propos de *La Mer écrite* de Marguerite Duras et Hélène Bamberger », 2005: 281) Les photos sont ici des « signifiants à signifiés inattendus ». (Daniel Grojnowski, 2002: 322) Pourtant, derrière ce divorce dramatique entre le lisible et le visible, au cœur des images, se cache une secrète unité qui a pour but de mettre du sens dans les images. Le livre se situe ainsi à mi-chemin entre image et réalité.

Par un déséquilibre voulu entre photographie et écriture, Duras travaille le réel par des indications techniques et métamorphose la réalité par l'écrit. C'est une mise à nu du réel photographié dans le texte. Cette mise à nu du réel traduit la propension de Duras à transformer le réel, à le projeter dans le mythe à travers l'écriture. Cependant, la relation entre les photos et le texte qui les accompagne n'empêche nullement pas les images de produire un ensemble d'effets visuels inédits, vu leur originalité. « Souvent elle me

dirigeait et parfois se mettait en scène », avoue Hélène Bamberger. « Avant de la connaître », poursuit-t-elle, « je n'aurais jamais eu l'idée de photographier un paysage, et encore moins une flaque d'eau ». (Hélène Bamberger, 2004) Chez Duras, la géographie à petite échelle est aussi importante que celle à grande échelle. Autrement dit, les moindres unités de la géographie physique (telle l'image d'une flaque d'eau dans la rue) ont une importance primordiale pour l'écrivaine. Hélène Bamberger raconte la manière dont Duras lui apprend à regarder le monde photographiquement, pour en extraire la beauté qui n'est souvent pas facile à saisir:

« Les premiers jours quand elle m'emmena en voiture pour photographier ce qu'elle voulait, elle m'avait dit: "Tiens, prends-moi ça", c'était une flaque d'eau sur le côté de la route, rien, et je lui ai dit: "Vous croyez vraiment ?", et elle m'a coupée, elle m'a dit: "Fais vite, tu vois bien que le nuage s'en va", et je me suis alors penchée tout contre son épaule, je me suis penchée à la hauteur de ses yeux, et c'était vrai, de là apparaissaient, dans cette eau, des frisations d'arc-en-ciel et le cerne du nuage, et à partir de ce soir là, lorsque ce n'était pas évident, je me penchais pour voir moi aussi ce qu'elle, si petite, voyait. » („Le Monde", 12 avril 1996)

Voici donc une autre Duras, qui voit le monde photographiquement, selon son imaginaire à elle et repère dans le monde extérieur des images qui siègent déjà dans son monde intérieur, dans son esprit. Ceci nous fait penser à une préexistence de l'image pas encore matérialisée, une image universelle, mythique au sens de construction de l'esprit, qui ne repose pas forcément sur un fond de réalité¹, mais qui peut y trouver des racines. Les images de *La Mer écrite* existaient déjà dans l'imaginaire durassien, dans son monde intérieur où elles siégeaient silencieusement « comme un discours oublié » et n'attendaient que le moment opportun pour se matérialiser et prendre ainsi le corps des mots dans ce livre. (Duras, Bamberger, 1996: 23) La géographie poétique qui en résulte surprend le lecteur notamment par un effet recherché de brouillage des frontières entre le monde réel immortalisé par la photographie et le texte durassien. Ce que Duras nous offre dans ce livre n'est qu'une lecture photographique du monde réel à travers l'univers autofictif.

---

¹ Cf. la définition du *mythe* telle qu'elle est donnée par *Le Petit Larousse*.

2. Un discours écrit sur la photofolie aux accents autofictifs et intertextuels

Vraisemblablement, la photographie est pour Duras un déclencheur de discours et pas forcément son objet. Peut-on parler pour autant d'une volonté de l'écrivain de s'emparer du monde réel pour le transformer en mythe par le biais de la photographie et de l'écriture ? Sinon, pourquoi alors photographier et décrire ensuite la Seine comme si elle était le Mékong ? Dans cette perspective, « le pont de Tancarville franchissait le Mékong, les prés salés devenaient des rizières, on traversait "les forêts du Canada..." ». (Bamberger, 2004) Dans *La Mer écrite*, Duras passe de l'image au texte par la transformation du réel. D'ailleurs, ce n'est pas la première fois que Duras « devient l'ambassadrice d'une Indochine perdue », car elle conseille à Laure Adler :

« Tu ne trouveras rien au Vietnam. Yann va t'emmener sur les bords de la Seine, à trente kilomètres de Paris, là où elle fait une boucle et où les feuilles font un lit sur la rive et où la terre devient spongieuse. C'est pas comme le Mékong. C'est le Mékong. » (Laure Adler, 1998: 23)

Les deux « couches sémiotiques » de l'image, l'iconique et le symbolique, sont accompagnées par l'imagination dans son commentaire photographique. (Philippe Ortel, 2002: 126) Les images entretiennent avec le texte durassien les rapports les plus troubles, élaborant, comme le dit Daniel Grojnowski, ce « troisième sens », le « sens obtus » que R. Barthes situe « en dehors du langage (articulé) ». (Grojnowski, 2002: 309) Duras garde l'iconique, comme support de son écriture, tout en le transformant en symboles. Le symbolisme est obtenu par une mise en configuration sémantique du réel surpris dans la géographie physique. Les images délivrent un savoir sur le monde plutôt qu'un sens. Ainsi, l'ombre du balcon, prise en image, qui « nous rappelle rien », devient symbole du « Tout », du fer, de l'absence, du vide et mène en fin de compte à un « état avancé de désespoir ». (Duras, Bamberger, 1996: 21) Ou bien l'image d'un pont « ouvert sur les marais de la Seine comme sur l'espoir des enfants qui passaient par là » devient le symbole de la vie, de l'espérance: « Lire ça: qu'on est en vie ». (Duras, Bamberger, 1996: 29) Encore plus loin, un mur effondré renvoie directement « au désordre de la nature, à sa folie ». (Duras, Bamberger, 1996: 51)

Par ailleurs, l'écriture sur l'image n'est pas une écriture essentiellement référentielle chez Duras. Pour elle, comme pour Barthes, la photographie est subordonnée à l'intuition.

« Pour moi, dit Barthes, les photographies de paysage (urbains ou campagnards) doivent être habitables et non visitables. Ce désir d'habitation est fantastique, relève d'une sorte de voyance qui semble me porter en avant, vers ces temps utopiques, ou me reporter en arrière, je ne sais où de moi-même... » (Barthes, 1980: 67-69)

Les paysages projetés dans des temps utopiques, aux dimensions mythologiques, semblent trouver des échos dans les écrits de Duras accompagnant les photographies d'Hélène Bamberger. Duras s'exerce à l'analyse de photos qui participent aux mythologies de la vie quotidienne à travers un brouillage volontaire des frontières entre le réel et l'imagination. Les émotions de l'expérience personnelle font naître l'écriture. En interrogeant la fonction du message linguistique dans son rapport à l'image photographique dans *La Mer écrite*, on découvre un vrai « discours » de l'image sur le temps. Plus précisément, le réel passé incite ici, comme le suggère Danièle Méaux, « à une rêverie sur la fuite du temps » et à « un lent travail de l'oubli ». (Danièle Méaux, 2005: 284) Car, si pour Roland Barthes, « les photos réussies sont des souvenirs » et « quelquefois des témoignages de la réalité », pour Duras la photographie rend captifs le temps et la géographie en les déconstruisant. (Barthes, 1980: 67-69)

En effet, les lieux photographiés sont pour la plupart des espaces désertés par l'homme. Bien plus, Duras elle-même n'apparaît nulle part dans les images de *La Mer écrite*. C'est dans le texte qu'elle fait signe de présence par le pronom personnel « je » et l'indéfini « on »:

« On regarde, on lit les noms, l'âge du mort, l'ombre des croix dans l'eau du fleuve. Puis on parle de la mort. Puis on se tait. [...] J'y ai vu le Gange la première fois. A cause du ciel, sans doute décoloré. » (Duras, Bamberger, 1996: 44)

Les repères géographiques se mêlent à l'histoire pour donner naissance à un espace typiquement durassien, à un paysage peuplé de fantômes du passé historique aux allures mythiques.

Certainement, la volonté que Duras manifeste, de mélanger la vérité et l'imaginaire, comme dans un jeu avoisinant la folie, charme le lecteur et l'attire sans cesse vers son univers autofictionnel. Quant à Yann Andréa et Hélène Bamberger, ils vont à la cueillette d'images, animés par Duras elle-même qui transforme les clichés en mythe par la force du mot. Peut-on parler dans cette perspective de photogénie chez Marguerite Duras ? Ou plutôt l'idée d'une certaine photofolie ne restituerait-elle mieux l'essence de ce merveilleux mélange d'image et de mots dont le résultat est cette géographie poétique inédite de *La Mer écrite* ?

Incontestablement, la manière dont Duras regarde le monde à travers la photographie ou l'écriture, mais aussi la manière dont elle se met en scène elle-même (l'effet personnage) pour la prise photographique confirment son talent à manipuler jusqu'à la folie des mots l'art de l'image afin de tout ramener à elle et à son œuvre écrite. D'ailleurs, Duras elle-même confirme le côté mythique de ses livres lorsqu'elle dit à Aliette Armel avoir vécu le réel comme un mythe. („Le Magazine littéraire”, juin 1990) En conséquence, l'on ne s'étonnera pas si l'enfance, l'amour, la mort, la passion, la mer/la mère forment le bagage thématique récurrent de la géographie poétique de Marguerite Duras. Ces mêmes thèmes, situés tous sous le signe de la folie, reviennent dans ses textes qui accompagnent les photographies de *La Mer écrite*.

2.1. Lecture photographique de la mer/mère

Pour aller plus loin dans la lecture de *La Mer écrite*, on doit nécessairement tenir compte de l'intertextualité, qui est un phénomène bien fréquent chez cette écrivaine. En effet, formant l'intertexte ou le « travail de deuil », ces images récurrentes chez Duras « infiltrent » l'écriture et la « stimulent ». (Stéphane Patrice, 2005: 265-268) Ainsi, l'enfant (aux yeux bleus) au bord de la mer (« Le bleu reste là. Acharné. Le bleu des enfants comme celui d'un ciel. ») renvoie-t-il à l'enfant aux yeux gris de *L'Été 80*. (Duras, Bamberger, 1996: 25) Le jeune aviateur anglais, la mer, le vent, le petit bac, les arbres, les morts « épousent et accompagnent un travail de deuil » tout en inclinant à une réflexion sur « le lent travail de l'oubli, une rêverie sur la fuite du temps ». (Stéphane Patrice, 2005)

En revanche, de ce tourbillon intertextuel se détache un élément repérable dès le titre du livre: *la mer*, presque omniprésente dans les livres durassiens. Cet élément facilement rattachable à la géographie terrestre, renvoie directement à l'univers autofictif de Marguerite Duras, qui, par un effet recherché d'homophonie, nous fait visualiser le visage de *la mère*. Il s'agit d'un couple de deux réalités opposées, l'une représentant le monde fini et éphémère (la mère), l'autre caractérisant les territoires infinis de l'écriture (la mer). Mer et mère deviennent ainsi métaphores de la vie et de la mort, de la liberté et des contraintes, de l'équilibre et de la folie. Ces deux principes sont à la base de la géographie poétique de *La Mer écrite*, l'un inspirant l'autre et les deux se combinant dans la simultanéité ou la singularité des deux actes créateurs: l'écriture et la photographie. L'interaction des deux principes produit des effets au niveau de la perception de la réalité, au sens où Duras procède à une transfiguration volontaire, par l'écrit, de l'image photographique qui rend captifs les éléments appartenant à la géographie physique ou au monde extérieur. Par l'image combinée à l'écriture,

Duras réalise donc la photomorphose² de la mer et transfère ainsi dans le mental du lecteur le visage de la mère. (Jean Delors, 1980) Duras invite donc le lecteur à un jeu qu'elle aime tellement, celui de la lecture de la présence/absence et du blanc dans ses textes. La géographie poétique durassienne est remplie de vide, de blancs et d'absences parlants.

2.2. Les silences d'une géographie imaginaire

Parallèlement à la richesse intertextuelle qui circonscrit *La Mer écrite*, une lecture des blancs et des silences s'impose pour mieux comprendre la géographie imaginaire de ce livre sur la photofolie. Dans cette perspective, images et texte, tout est prêt à signifier dans *La Mer écrite*, même les blancs. Les vues de petit format (10 X 6,6 ou 6,7 cm, sauf la dernière 3 X 4,5 cm) sont entourées d'une large marge blanche. En vis-à-vis, quelques phrases brèves se détachent sur la page: « c'est dire combien le blanc prend d'importance », explique Danièle Méaux, lectrice de *La Mer écrite*. (Danièle Méaux, 2005: 282) Loin de correspondre à un vide, il possède une certaine densité et participe à une évocation du silence, silence des paysages de la géographie terrestre fixés par la photo, silence si cher à Duras et qui peuple toute son œuvre. Duras se met à l'écoute de ce que taisent les images. Leur silence laisse percer l'essentiel, il provoque une fascination qui ne parvient pas à épuiser son objet.

D'une part, il faut remarquer le fait que le texte ne rejoint pas toujours les images apparentes: « Elle est là comme un discours oublié. Bleue. Elle est. C'est indéniable. C'est bleu. », alors que dans le cliché cette couleur est absente. (Duras, Bamberger, 1996: 22.) Ce n'est d'ailleurs pas le seul exemple de ce genre, car, plus loin, Duras note: « Ça c'est la capitale des mouettes » sans toutefois pouvoir discerner sur l'image aucun oiseau. (Duras, Bamberger, 1996: 66)

D'autre part, on constate que les images et le texte paraissent à la fois étroitement liés et profondément autonomes. Comme le note Alain Buisine, « le seul (non-) rapport possible entre le texte et les photos est de mettre en scène leur impossible rencontre ». (Alain Buisine, 1988: 149.) En effet, pour Duras, la réalité photo n'est pas assujettie à la notion de ressemblance: le rapport à la réalité géographique n'est pas la réalité photo. Il n'y a pas de règle d'interprétation dans l'image, il n'y a que de l'imaginaire. Quel rapport Duras entrevoit-elle finalement entre les images et le texte ?

Si pour Roland Barthes, la photographie est une image sans code, pour Duras la photographie est la liberté. (Roland Barthes, „Cahiers du cinéma”, 1980: 138,139.) La liberté de dire, de voir à son gré la réalité. Il n'y

---

² Le terme de *photomorphose* appartient à R. Barthes, repris par Jean Delors dans *Roland Barthes et la photographie*, Créatis, 1980.

a pas de code préétabli. Car la photographie, comme le disait Barthes dans ses notes sur l'art de la lumière, n'est pas une « copie » du réel, mais une « émanation du réel passé ». (Roland Barthes, 1980.) Duras s'approprie une image de manière à entremêler jusqu'à l'indistinction parfois, ce qui relève de la théorie, de la spéculation, de l'autobiographie, du commentaire libre et de la rêverie. Il y a une différence considérable entre ce que Duras voit dans une photo et ce qu'elle en ressent. Duras ne se trouve pas engagée dans une problématique de la fidélité de l'écriture par rapport à la photographie. La photo constitue pour elle une source d'écriture. Renvoyée à son statut « spectaculaire », elle tombe dans le genre littéraire, celui d'une parole muette, concise, parsemée, comme on l'a déjà vu, de blancs. (Jean Delord, 1980: 19) Duras écrit le texte poussée par la violence de la photographie qui « lui emplit de force sa vue », car « en elle rien ne peut se refuser ni se transformer. Qu'on puisse parfois la dire douce ne contredit pas sa violence ». (Barthes, 1980: 143.)

Dans cette perspective, Duras voit l'invisible et dit l'innommable. Les photos doivent être lues comme des moments d'aveux et de réflexion. Elles « fixent la part de l'indicible, elles captent des choses tues. » (Grojnowski, 2002: 304.) La force constative du discours durassien, qui sillonne le texte accompagnant les images, rejoint les exclamations non marquées de l'écrivain devant le paysage parfois vide.

C'est ici qu'intervient le rôle du lecteur. En regardant ces photographies, il doit imaginer l'écrivain contempler et transformer en mythe les paysages ou les images photographiques, tout en se servant de son imaginaire. On est projeté dans un tourbillon d'images empreintes de nostalgie et de folie. Inflation d'exclamations devant le bleu du ciel, des enfants et des fleuves (« C'est à crier, tellement c'est bleu... Le bleu des enfants comme celui d'un ciel. »), devant les arbres et les larmes non enterrées, devant l'honneur américain et la mort du jeune aviateur anglais dans la forêt normande, devant l'immobilité du temps et le calme du blanc (« le reste est le temps »), devant l'effondrement de tout, sauf du désordre de la nature, dont on a gardé la folie...(Duras, Bamberger, 1996: 25,43) Mais aussi inflation d'interrogations rhétoriques le plus souvent sur la vie, sur la mort, sur le passage du temps, sur l'espoir:

« C'est un très petit pont ouvert sur les marais de la Seine comme sur l'espoir des enfants qui passaient par là. Tout doit être cassé autour. Tout va mourir ? Tout va-t-il finir ? S'arrêter ? Aussi bien les larmes, l'amour, la mort ? Le sentiment ? [...] C'est un mauvais jour ? Serait-ce cela ? Seulement ça, un mauvais jour ? On ne sait plus rien de façon claire. On a 100 ans tout à coup. On pleure. [...] Les cris des femmes, ceux des enfants ? Ça continuerait encore ? [...]. » (Duras, Bamberger, 1996: 29)

Par ailleurs, il ne faut pas oublier que l'œuvre littéraire a son origine dans le regard que l'auteur porte sur le monde, comme le dit Iser. Il « perce les représentations du monde, les systèmes, les interprétations et les structures ». (W. Iser, 1976: 9) Bien plus, Duras comprend que le regard dépasse ou « outrepassé » l'immanent, le visible et les préjugés des divers lecteurs. C'est pourquoi, dès la première phrase qui introduit *La Mer écrite*, Duras prône le rôle du regard qui rend possible la transgression du visible et le brouillage des frontières de la géographie réelle: c'est le pouvoir constatif du regard qui voit l'invisible, le vide, le blanc et l'absence, en les nommant: « Chaque jour on regardait ça: la mer écrite ». (Duras, Bamberger, 1996: 7) Admirative, Duras outrepassé le réel, la vie immédiate et voit au-delà. Elle veut être unique dans sa démarche:

« C'est la mer. Elle a tout pris. Elle a cassé la forêt de marbre. Elle garde aussi. Christ, elle garde aussi. Et rien, elle garde aussi, elle se trompe la mer. Elle marche avec le temps, tout comme si c'était possible. » (Duras, Bamberger, 1996: 9)

Duras parle ici indirectement de la mort, « la forêt de marbre » renvoie au cimetière et l'image de la mer qui marche avec le temps nous fait penser à une autre temporalité durassienne, qui a pour unité de mesure la « photofolie », l'absence de la présence ou la présence insoutenable de l'absence.

Duras voit ce qu'un autre admirateur ne peut pas voir et lit ce qu'un autre lecteur ne peut pas lire dans une photo. La folie photo est pour elle « ce moment tellement affecté qu'en lui s'aboliraient la vie et la mort, la nature et la culture ». (Duras, Bamberger, 1996: 16) On assiste ainsi à un effacement du temps, des limites géographiques et des choses réelles, car l'écrivain nous invite à vivre « dans l'immobilité du temps ». (Duras, Bamberger, 1996: 35) On rejoint ainsi un espace de liberté cher à Duras que l'écrivain veut partager avec son lecteur.

En conclusion, le texte de *La Mer écrite* se veut tantôt commentaire de l'image photographique, tantôt production intellectuelle d'un réel passé et stocké dans la conscience de l'auteur. Pourtant, Duras aime aller encore plus loin dans la lecture du monde et, par la lecture photographique de la géographie réelle, elle-même captive des photos, l'écrivaine réussit à transmettre sa conception sur l'écriture, dont le principe reste la liberté absolue. Liberté de commenter les blancs d'une image, liberté de souffrir devant une page blanche, prélude de la naissance d'un texte. Moyen de lire le monde extérieur selon l'univers intérieur peuplé de silences et d'une soif inassouvie de tout connaître, la photographie constitue donc pour Duras une voie d'autotémoignage et de découverte de soi auprès des autres et à soi

même. La photographie est aussi pour l'écrivaine une manière de rester en contact avec ses lecteurs, de « dominer » leurs pensées, de les guider à son aise tout en leur offrant la liberté de la vision. La géographie terrestre ou le monde référentiel ne constituent pour Duras que le prétexte d'une géographie imaginaire et autofictive, territoire qu'elle explore et recrée sans cesse dans ses livres.

Bibliographie

1. Adler, Laure, 1998, *Marguerite Duras*, coll. Folio, Paris, Gallimard.
2. Adler, Laure, 2000, « Ecrire Duras », *Entretiens sur la biographie*, textes réunis et présentés par Francis Marmande et Eric Marty, Carnets Séguier, éd. Séguier, Paris, p. 11-16.
3. Adler, Laure, 2000, « Ecrire la biographie d'un biographe », *Entretiens sur la biographie*, Carnets Séguier, Biarritz, Atlantica, p. 17-32.
4. Armel, Aliette, propos recueillis en juin 1990, « J'ai vécu le réel comme un mythe », *Le Magazine littéraire*.
5. Bamberger, Hélène, 2004, *Marguerite Duras de Trouville*, L'Yeuise.
6. Beaujour, Jérôme, juin 1990, « L'oubli et la photographie », *Le Magazine littéraire*, p. 50.
7. Barthes, Roland, 1980, *La Chambre claire* 36, *Cahiers du cinéma* Gallimard/Seuil.
8. Barthes, Roland, 1975, *Roland Barthes par Roland Barthes*, Paris, Paris, Seuil.
9. Boyer-Weinmann, Martine, 2005, *La relation biographique. Enjeux contemporains*, Ed. Champ Vallon.
10. Buisine, Alain, 1988, « Tel Orphée... », *Revue des Sciences Humaines*, n° 210, *Photolittérature*, p. 149.
11. Clerc, Thomas, 2001, *Les écrits personnels*, Hachette.
12. Cournot, Michel, propos recueillis le 12 avril 1996, « Marguerite a dit, tu vois, c'est l'Intelligence », *Le Monde*.
13. Duras, Marguerite, Bamberger, Hélène, 1996, *La Mer écrite*, Paris, Marval.
14. Duras, Marguerite, 1987, *La Vie matérielle*, Paris, P.O.L.
15. Grojnowski, Daniel, 2002, *Photographie et langage*, José Corti, p. 299-332.
16. Iser, W., 1976, *L'acte de lecture. Théorie de l'effet esthétique*, trad. Evelyne Sznycer, Bruxelles, éd. Pierre Mardaga.
17. « Le bon plaisir de Marguerite Duras » émission du 20 octobre 1984.
18. Lejeune, Philippe, 1975, *Le Pacte autobiographique*, Seuil, coll. "Poétique".
19. Lecarme, Jacques, 1997, *L'autobiographie*, Ed. Armand Colin.
20. Le Masson, Hervé, 28 sept. 1984, « Inconnue de la Rue Catinat », entretien avec Julia Watres, *Le Nouvel Observateur*.
21. Meaux, Danièle, 2005, « La mise en regard des mots et des images », *Les Lectures de Marguerite Duras*, Alexandra Saemmer et Stéphane Patrice, ouvrage publié avec le soutien du LERTEC, de la Région Rhône-Alpes et du Centre Culturel de la Tourette, PUL, p. 279-289.
22. Ortel, Philippe, 2002, *La littérature à l'ère de la photographie*, éd. Jacqueline Chambon.
23. Patrice, Stéphane, 2005, « Photo et cinéma » in *Les Lectures de Marguerite Duras*, Alexandra Saemmer et Stéphane Patrice, ouvrage publié avec le soutien du LERTEC, de la Région Rhône-Alpes et du Centre Culturel de la Tourette, Lyon, PUL, p. 265-268.
24. Robbe-Grillet, Alain, 1987, *Angélique ou l'enchantement*, Paris, Minuit.

25. Roy, Claude, « Duras toute entière à la langue attachée », 31 août 1984 *Le Nouvel Observateur*, p. 66-67.
26. Thélot, Jérôme, 2003, *Les Inventions littéraires de la photographie*, Paris, Presses Universitaires de France.
27. Vouilloux, B., oct. 1992, « Le texte et l'image: où commence et où finit une interdiscipline ? », *Littérature*, n° 87, p. 95-98, cité par Philippe Ortel, *op. cit.*
28. Waters, Julia, 2005, « Marguerite Duras ou l'enchantement: l'angoisse de l'influence chez Alain Robbe-Grillet », in *Les Lectures de Marguerite Duras*, Alexandra Saemmer et Stéphane Patrice, ouvrage publié avec le soutien du LERTEC, de la Région Rhône-Alpes et du Centre Culturel de la Tourette, Lyon, PUL, p. 269-277.

MEMORIILE CA AUTOBIOGRAFIE SPIRITUALĂ

SABINA FÎNARU

Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

The paper reveals the representation of self-consciousness in Mircea Eliade's "Memorii", the strategies through which the author-narrator creates an authentic emblematic character. The confession has as stake the unended relation between past and present and the undoing between the interior life and the historical one. The scholar's life story has, at its core, the experience of knowledge, emphasizing the work's biographic underlayer in its assembly and ontological value. Resorting to a fascination rhetoric, the narrator investigates the inaccessible or difficult to check areas of his biography, from the first years of formation, of symbolic and metaphorical organisation of mental forms; the narration's self-ironic vision and its accelerated tempo equivocate the public image by examining past attitudes and surprises the interior conversion through thinking events, which have as substance, his life's truth and cohesion.

*Memoriile*¹ lui Mircea Eliade, apreciate de Șerban Cioculescu drept „un pasionant *Bildungsroman*, singurul de acest fel în limba noastră”², acoperă perioada 1907-1960, prezentând destinul cultural al autorului și al generației sale. Ele nu salvează, ca jurnalul, ființa concretă, ci relevă, în primul rând, totalitatea ei dinamică, facerea de sine ca devenire. În spațiul autobiografic, experiențele evocate sunt semnificative în măsura în care pot să evidențieze prin succesiunea lor o conversiune interioară; în ultimă instanță, ele reflectă o morală și o filozofie a căror valoare ține de acțiune, mai mult decât de autocontemplație.

Dinamica spațiului biografic, prezentat în cele șase părți ale *Memoriilor*, este structurată în trei momente esențiale, formarea, afirmarea, consacrarea. Perioada *Mansardei*, care cuprinde o treime din paginile *Memoriilor*, a fost decisivă pentru formarea personalității și a conștiinței de sine a acestui precoce poligraf, ce se va dezvolta în mitul personal al creatorului, încheindu-se cu decizia de a deveni orientalist. A doua treime cuprinde experiența sa indiană, anii de consacrare în România și misiunile de atașat cultural la Londra și Lisabona, când țara și Europa întregă au căzut pradă „terorii istoriei”, iar ultima treime - perioada exilului.

---

¹ Mircea Eliade, *Memorii, 1907-1960*, ediția a II-a revăzută și de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București, 1997.

² *Ibidem*.

În *Mansarda*, evocarea reprezintă strategia prin care eul iese din timpul obiectiv, continuu, cronologic, instalându-se într-o buclă temporală subiectivă, care actualizează trăiri paradiziace, legate de imagini din trecut; ea structurează viața în jurul mitului identitar al originii. De aceea, textul propune câteva imagini primordiale, apărute la vârsta preșcolară, când cunoașterea lumii se realiza prin gândirea simbolică; ele vor constitui, de-a lungul anilor, „talismanul secret” al energiei spirituale a autorului, nucleul care a fondat universul „vieții și operei” lui, viziunea originală asupra realității și temele semnificative care le vor străbate.

„Coborârea în amintiri” și retrăirea emoțiilor în prezent dilată și diversifică într-o multitudine de forme durata timpului istoric, dându-i un spor de ființă. Pe de o parte, progresia și integrarea lor în prezent mijlocește procesul semiotic de adecvare a celor trei instanțe narrative, care se recunosc în toate etapele traseului parcurs, conferind verosimilitate reprezentării narrative. Pe de altă parte, perspectiva retrospectivă a narațiunii (marcată prin timpurile verbale perfect compus și mai mult ca perfect) reliefează veridicitatea întâmplărilor relatate, creditându-l pe autorul-personaj ca martor al poveștii rostite de narator, care rămâne deschisă imprevizibilului.

Această actualizare dinamică, mijlocită de memorie, este un procedeu de aducere în prim-plan a adevărilor intime ale autorului și de explicitare a atitudinii sale radicale față de viață, a cărei trăire înseamnă, deopotrivă, *a făptui* în ordinea exterioară și *a simți*; astfel încât, alături de spectacularea „mise en histoire” a personalității publice, asistăm la o „mise en utopie” a persoanei private, care conferă un caracter românesc narațiunii non-ficționale, în ciuda schemei previzibile a conținutului ei: „M-am născut la București, la 9 martie 1907 (25 februarie stil vechi). Fratele meu, Nicolae Remus, se născuse cu un an mai înainte, iar după patru ani a venit pe lume Cornelia. Tatăl meu era moldovean din Tecuci și, înainte de a-și schimba numele în Eliade, se numise Ieremia. Dicționarul francez-român pe care l-am folosit tot timpul liceului era semnat: Gheorghe Ieremia. Tata era cel mai mare din patru copii. [...] La mijlocul lui iunie, am petrecut câteva zile la Elison Bay conduși de Harriet Platt. [...] Începeam să simt altfel America. Știam că legea imigrației îmi îngăduia să mai rămân până în vara următoare, 1961. După aceea, trebuia să ne întoarcem pentru doi ani în Franța și să reintrăm în Statele Unite cu o nouă viză, de imigrant-permanent. Eram amândoi fericiți. Am fi pus capăt peregrinărilor de fiecare vară și așa fi putut lucra mai cu spor. Dar destinul hotărâse altfel.”³

În mod paradoxal, cu cât trecutul este mai îndepărtat, cu atât povestirea este mai bogată în detalii senzoriale (culori, miresme, emoții) care dau pregnanță interiorității personajului; pentru el, ca și pentru narator, raportul dintre prezent și trecut nu este pe deplin încheiat. Traseul memoriei este organizat pe o retorică a fascinației, care tutelează geneza personalității, experiențele decisive, ambițiile, visele și modelele formative ori structurale ale copilului și ale adolescentului.

Primele amintiri sunt semnificative în ordinea creației de mai târziu, fiind

---

³ *Ibidem*, p. 9, 504.

cele dintâi intuiții ale unei realități metafizice, prin imaginile lumii fizice, epifanice. Ele jalonează deopotrivă drumul omului, scriitorului și al filosofului religiilor, conferindu-le coerență și unitate și relevând receptorului o dimensiune secretă a creatorului și a creației sale. Fetița din Tecuci, gușterul de la Râmnicu Sărat, feeria luminoasă din salonul casei de acolo, sau reacția în fața violenței și hazardului se orchestrează ca teme și motive prezente de-a lungul întregului text și al operei în ansamblu (stările de beatitudine paradiziacă, dimensiunea misterioasă/fantastică a vieții, camuflarea acesteia în realitatea imediată, experiențele revelatorii, spaima de moarte etc.): „Cred că aveam patru sau cinci ani când, atârnat de mâna bunicului, am zărit, printre pantalonii și rochiile care înaintau agale, la căderea serii, pe Strada Mare, o fetiță cam de vârsta mea, purtată și ea de mână de un bunic. Ne-am privit amândoi, adânc în ochi, și, după ce-a trecut, m-am întors s-o mai privesc, și am văzut că întorsese capul și se oprise. Au trecut așa câteva clipe, până ce bunicii ne-au tras pe fiecare după sine. Nu știam ce se întâmplase cu mine. Simțeam doar că se întâmplase ceva extraordinar și hotărâtor. Într-adevăr, chiar în seara aceea, am descoperit că mi-era destul să evoc imaginea de pe Strada Mare, ca să mă simt lunecând într-o beatitudine nemaicunoscută, pe care o puteam prelungi indefinit. În lunile care au urmat, evocam imaginea cel puțin de câteva ori pe zi, mai ales înainte de a adormi. Simțeam cum tot trupul se adună într-un fior cald, apoi încremenește și, în clipa următoare, totul dispare în jurul meu; rămâneam suspendat ca într-un suspin nefiresc, prelungit la infinit. Ani de zile, imaginea fetiței de pe Strada Mare a fost ca un fel de talisman secret, căci îmi îngăduia să mă refugiez instantaneu în fragmentul acela de timp incomparabil.” „O dată, în pădure, înaintând pe brânci prin iarbă, m-am trezit pe neașteptate în fața unui gușter verde-albastru, strălucitor — și am împietrit amândoi, privindu-ne. Nu mi-era frică, și totuși inima mi se zbătea. Eram covârșit de bucuria de a fi descoperit o asemenea viețuitoare nemaîntâlnită, de o atât de stranie frumusețe. Dar mai cu seamă îmi amintesc de o după-amiază de vară, când toată casa dormea. Am ieșit din odaia noastră, a fratelui meu și a mea, și, de-a bușilea, ca să nu fac zgomot, m-am îndreptat spre salon. [...] În clipa următoare, emoția m-a țintuit locului. Parcă aș fi intrat într-un palat din basme: storurile erau lăsate și perdelele grele, de catifea verde, erau trase. În odaie, plutea o lumină verde, irizată, ireală, parcă m-aș fi aflat dintr-o dată închis într-un bob uriaș de strugure. Nu știu cât timp am rămas acolo, pe covor, respirând anevoie. [...] Dacă aș fi putut utiliza vocabularul adultului, aș fi spus că descoperisem o taină. Ca și imaginea fetiței de pe Strada Mare, puteam evoca oricând feeria aceasta verde, și atunci rămâneam nemișcat, aproape nemaîndrăznind să respir, și regăseam beatitudinea de la început, retrăiam cu aceeași intensitate intrarea bruscă în paradisul luminii aceleia neasemuite. Exercițiul acesta de recuperare a momentului epifanic l-am practicat mulți ani și regăseam întotdeauna aceeași plenitudine, în care mă lăsam să alunec ca într-o clipă fără durată, fără început și fără sfârșit.”⁴

---

⁴ *Ibidem*, p. 11, 12-13.

Lumea situată dincolo de spațiul familiar produce aceeași fascinație pentru formele sau semnele unor valori ascunse, aflate sub aparența amorfă, ca în scena în care copilul asistă la despachetarea mobilelor și porțelanurilor cu ocazia instalării la Cernavodă. Ea seduce la aventură, ca spațiul „secret” și fabulos al Bucureștiului, descoperit în clasele primare, cu pivnițele și maidanele lui și, mai ales, cu istorisirile despre familia mamei, prin care pătrunde într-un „univers inepuizabil de secrete și surprize”, cu personaje pitorești și arome „din altă lume”, cu vestigii uitate, care stimulează spiritul detectivist să le exploreze, ca arheolog al misterului din cotidian.

Spiritul de observație, care a dezvoltat în copilărie sensibilitatea intuitivă și curiozitatea față de lume, a motivat pasiunea preadolescentului, aflat la gimnaziu, pentru descifrarea rațională a structurii tainice a acesteia. Iar legile ei subtile și complexe au provocat utilizarea imaginației native, dezvoltate de lectură, ca instrument de cunoaștere, care mijlocește experiențe spirituale ce narcotizează și eliberează sufletul de durere; astfel, băiatul de 9 ani a descoperit funcția ei tămăduitoare, care îl putea apăra de teroarea morții produsă de război, a trăit voluptatea primei experiențe de „scriitor” și magica manifestare a inspirației „literare”. Imaginația și visul treaz construiesc un univers al tuturor posibilităților și, folosite voluntar, dezvăluie puteri spirituale nelimitate, prin care eul își afirmă libertatea în raport cu istoria: „Se auzeau — grele, pietroase — copitele cailor tăind tăcerea de pe bulevard. După ce s-au depărtat și a venit rândul batalioanelor de bavarezi, m-am întors acasă. În după-amiaza aceea, am descoperit că mă pot consola, că mă pot răzbuna chiar. S-a întâmplat așa. Mi-am închipuit că într-un lan de porumb din marginea Bucureștiului se ascuseseră câțiva soldați români. La început, erau neînarmați, sau aproape; dispuneau de o singură carabină, de câteva baionete, un revolver. [...] Era de ajuns să rămân din nou singur, — într-o cameră, în pivniță, în pod — și să evoc lanul de la început, așteptând să văd tremurând cei dintâi coceni de porumb. Scena se punea imediat în mișcare. Descopeream alți soldați ascunși îndreptându-se, cu mare grijă, spre locul de concentrare. [...] Simțeam că eram tas la o taină care ar fi putut schimba mersul războiului. Desigur, știam că totul pornise din mintea mea, că armata aceea secretă ieșise dintr-un lan pe care — cel puțin la început — îl inventasem eu. Dar, pe de altă parte, simțeam că eu eram stăpânul închipuirilor mele. În fond, nu-mi închipuiam, ci *vedeam* ce se întâmpla, ca pe un ecran interior, adesea, nu mă așteptam deloc la întorsătura pe care o luau creșterea și organizarea armatei secrete.”⁵

Din refuzul „istoriei”, a ajuns să construiască universuri compensatorii fantastico-onirice. Primele încercări literare din gimnaziu (*Cum am găsit piatra filozofală, Călătoria celor cinci cărăbuși în țara furnicilor roșii, Memoriile unui soldat de plumb*) reflectă, prin tematica lor, interesul pentru realitatea concretă și pentru intriga spirituală a cunoașterii ei; acestea configurează micro-geografia imaginare, perspective insolite de reprezentare a lumii fizice și panorame temporale, străbătute de neliniștea provocată de fragilitatea umană, reflectând

---

⁵ *Ibidem*, p. 34-35.

indirect pasiunile intelectuale (botanică, zoologie, chimie și alchimie); prin ele, lumea în ansamblul ei capătă sens și coeziune, relevând elanul vital al naturii și unitatea structurală a universului⁶. Însăși conștiința situării într-un cosmos organizat inteligibil a stimulat căutarea inițiativă a propriului centru și convingerea că nu se va rătăci în labirintul formelor. Astfel, prin imaginație și visul treaz realizează fuziunea dintre real și ireal și creează o suprarealitate, care transgresează reperele imediate: „Acum mi se părea că aflasem secretul: nu puteam scrie bine decât dacă eram «inspirat». Și știam ce înseamnă asta: era un fel de narcoză plăcută pe care o simțeam cum pătrunde în toată ființa mea, până ce rămâneam cu privirile pironite asupra unui obiect sau a unui punct din peretele din față, clipe sau minute număr, dar care treceau fără să le simt durata; simțeam cum mă strămut într-un alt spațiu, undeva aproape de mine, chiar în fața mea, spațiul în care se desfășurau întâmplările pe care aveam să le povestesc. Știam acum, din experiență, că nu trebuie să încep a scrie decât după ce reveria aceasta atinge o intensitate și o beatitudine anevoie de suportat.”⁷

Aventurile fantasmatică și cognitive erau dublate de aventurile unui băiat zburdalnic și nonconformist, independent și liber pe maidanele și în pădurile din jurul Bucureștiului, în excursiile cercetășești la munte, la mare și în deltă ori la cursuri și la întâlnirile extrașcolare. Vagabondajul și hoinăreala au fost, pentru micul explorator și tânărul scriitor, simptomele vitalității excepționale, curiozității multilaterale și înzestrării native cu numeroase talente, ignorând pericolele pe care le implica ardoarea exclusivistă a experimentării lor, care uneori a produs traume pe termen lung (spaima de înec și de tunete, sentimentul pierderii iremediabile, teama de a nu fi înțeles și de mediocritate etc.).

Încă de pe atunci, între experiențele vieții din realitatea imediată și cele cognitive s-a stabilit o relație de intercondiționare, care a vădit un sens inițiativ și autobiografic al creației sale, indiferent de direcțiile ei de manifestare; acestea au fost reunite, încă de la sfârșitul gimnaziului, într-un proiect personal de anvergură, care le includea pe toate. Odată cu începerea redactării jurnalului, care va oferi materia epică a *Romanului adolescentului miop*, reflectând, coagulând și sporind conștiința individuală în perioadele de criză spirituală, scrisul devine un mijloc și un scop asumat personal, cale și substanță a vieții. Prin însăși structura compozită și neelaborată, natura confesivă și formula narativă cronologică, scrierea jurnalului a fondat și modelat conștiința de sine; practica discursului diaristic, a eliberării

---

⁶ „Pe nesimțite, m-am trezit că sunt anumite taine pe care le înțelegeam. Erau tainele acelei puteri misterioase pe care Moiescu o numea «Natură». Înțelegeam de ce fluturile de pădure are aripile de culoarea scoarței de copac, de ce ariciul este prevăzut cu țepi, de ce bărbătușii atâtor păsări sunt exuberant împodobii decât femelele. «Natura» făcuse toate acestea ca să-i camufleze, să-i apere, să-i selecționeze. Existau deci anumite legi pe care le puteai descifra — și atunci toate lucrurile căpătau înțeles și noimă. Lumea nu se mai arăta ca o aglomerare de vietăți feri fără legătură între ele, ci se dovedea a fi rezultatul unei voințe unice și irezistibile. Așa cum mi se releva ea din lecțiile lui Moiescu, «Natura» era însuflețită de un singur elan: acela de a crea viața și de a o menține, în pofida tuturor piedicilor și dezastrelor.” (*Ibidem*, p. 44-45.)

⁷ *Ibidem*, p. 56-57.

emotive și a libertății de gândire, a situat într-un raport inextricabil viața și activitățile spiritului și a construit, din eterogenitatea acestora, ordinea interioară; vizând împlinirea vocației autentice, legată de mitul mântuirii, ea relevă atitudinea transgresivă a eului (prin progres sau ruptură) și încrederea în propriul destin: „Visam să pot și eu, dacă nu multe sute de volume pe care știam că le scrisese Iorga, cel puțin o sută de volume. Unele din ele le și aveam în minte. Făcusem chiar o listă, și în capul listei se afla *Romanul* adolescentului miop, primul volum dintr-o serie compactă de romane al căror titlu general era *Dacia felix*. Romanul următor trebuia să oglindească viața de student, iar al treilea se petrecea într-o bărbierie. Dar lista aceea cuprindea mai ales cărți de eseuri, filozofie și istoria culturii. [...] Dar știu că lista era destul de lungă și, când arătat-o într-o zi lui Dinu Sighireanu, el mi-a spus: «De câte ori sfârșești de scris o carte, pui o cruce în dreptul titlului»...”⁸

Modele ale adolescenței sale, autorii fecunzi din literatura română și universală în care s-a recunoscut, i-au oferit repere pentru înțelegerea și organizarea acestei înzestrări polivalente a personalității sale: enciclopedismul și stilul frenetic, vijelios și caustic al lui Papini, „vastitatea culturii și îndrăzneala ipotezelor istoriografice” ale lui Hasdeu, profetismul cultural al lui Iorga, „cel mai învățat istoric pe care-l dăduse neamul românesc”⁹.

Dar cele mai profunde modele spirituale pentru metoda și strategia „vieții și operei” lui Mircea Eliade sunt Balzac, Blaga și Goethe. Balzac l-a fascinat pentru întinderea și diversitatea universului său, care a cuprins laolaltă observația realistă a „stării civile” și „a inventat atâtea mitologii în legătură cu «voința» și «energia» omului în acțiune”¹⁰. Dacă de la acesta a preluat procedeul de panoramare a determinărilor destinului uman și structurarea ciclică a reprezentării, de Blaga îl apropie metoda de înțelegere, de transfigurare și de interpretare a antropocosmosului, capacitatea de a descoperi structurile și „elementele de unitate în natură și în cultură, ceea ce este esențial, fundamental”, prin întoarcerea către fondul autohton și „fenomenul originar”. Pentru același motiv, va aprofunda, ca student, operele lui Novalis, Kierkegaard și filosofia renescentistă, deschise către mistică, alchimie și hermetism.

Viziunea universalistă și enciclopedică, structura faustică a personalității sale îl apropie și de Goethe; el este, până la sfârșitul vieții lui Eliade, modelul dezirabil, datorită „norocului” de a fi trăit suficient pentru a-și împlini opera, spre deosebire de alte personalități remarcabile, care nu au avut această șansă (Mihai Eminescu, Vasile Pârvan și, într-un anumit sens, Bogdan Petriceicu Hasdeu): „mă întrebam dacă pasiunea, timpul, energia pe care le cheltuiam în cercetările mele extraliterare, nu-mi vor anula, până la urmă, posibilitățile de scriitor. Nu puteam răspunde, dar știam că, oricare ar fi răspunsul, nu era nimic de făcut. Nu puteam renunța la aceste aspecte ale «operei» mele, întocmai cum Goethe nu a putut niciodată abandona cercetările lui științifice. Exista, de asemenea, riscul de a muri

---

⁸ *Ibidem*, p. 100.

⁹ Despre ruptura de acesta, vezi *Ibidem*, p. 118-120, 123-124.

¹⁰ *Ibidem*, p. 75.

înainte de vreme, așa cum se întâmplase cu mulți scriitori și cărturari români.”¹¹

Visul și ambiția de a-și împlini vocația printr-o operă enciclopedică și conștiința caracterului excepțional al proiectului său cultural îi temperează crizele biologice și sufletești cauzate de solitudine; sublimarea lor și exercițiul de auto-centrare determină orientarea sa, către sfârșitul liceului, spre filosofie, orientalism și istoria religiilor, în care spera să găsească „izvorul secret al unității de gândire a umanității”: „În acei ani de aproape mistică admirație a Orientului antic, când credeam în «misterele piramidelor», în înțelepciunea adâncă a chaldeenilor, în științele oculte ale magilor persani, toate eforturile mele erau nutrite de speranța că, într-o zi, voi ajunge la izvorul secret al tuturor acestor tradiții și că, în acea zi, voi rezolva toate «tainele»: ale religiilor, ale istoriei, ale destinului omului pe pământ.”¹²

Complexul urâteniei și rolul compensator al împlinirii spirituale, conștiința limitelor și dorința depășirii lor sunt premisele înțelegerii propriului eu, prin diferența sa specifică; tânărul valorifică stările de negativitate prin consecințele lor benefice: singurătatea - pentru a-și auto-confirma unicitatea, prin munca devotată și eroică, voința - pentru a se învinge moral pe sine și forța spirituală de auto-sacrificiu - pentru a deveni liber, suspendând convențiile normalității: „Continuam să dorm patru, cel mult cinci ore pe noapte, și poate m-aș fi mulțumit să rămân aici dacă n-aș fi citit undeva că Alexander von Humboldt nu avea nevoie decât de două ceasuri de somn. Asta mi-a dat de gândit. De câțiva ani, de când citisem *Educația voinței*, eram convins că omul poate face orice, cu condiția să *vrea* și să *știe* cum să-și controleze voința. De mult mă învățasem să-mi domin dezgustul, izbutind să mănânc, pe rând, pastă de dinți, săpun, cărăbuși, muște, omizi. Când vedeam că pot mastica și înghiți o insectă sau o larvă, fără să mai simt repulsia normală în stomac sau în gât, treceam la un exercițiu și mai îndrăzneț. Îmi spuneam că o asemenea stăpânire de sine deschide drumul către libertatea absolută. Lupta contra somnului, ca și lupta contra comportamentelor normale, însemna, pentru mine, o încercare eroică de a depăși condiția umană. Pe atunci, nu știam că acesta era tocmai punctul de plecare al tehnicilor yoga. Dar e foarte posibil că interesul pentru yoga, care, trei ani mai târziu, avea să mă ducă în India, ilustra și prelungea credința mea în posibilitățile ilimitate ale omului. Nu-mi dădeam seama atunci de consecințele acestei ambiții faustice. Ceea ce știam despre «pragmatismul magic» al lui Papini dinainte de convertire îmi încuraja această tendință. Curiozitatea cu care, în ultimii ani de liceu, citisem cărțile lui Steiner și literatura ocultistă își avea desigur aceeași explicație. Dar poate mai e și altceva, de care nu aveam să-mi dau seama decât mult mai târziu. Libertatea pe care credeam că o pot dobândi făcând *contrariul* decât era «normal» să fac însemna depășirea condiției mele istorice, sociale, culturale. Într-un anumit fel, nu mai eram condiționat de faptul că mă născusem român, deși integrat unei culturi provinciale, cu o anumită tradiție, în care se amestecau elemente latine, grecești, slave și, recent, occidentale. Deveneam

---

¹¹ *Ibidem*, p. 303.

¹² *Ibidem*, p. 91.

disponibil pentru orice aventură într-un univers spiritual străin și chiar exotic. Faptul că nu citeam aproape niciodată cărțile franțuzești recente, pe care le devorau prietenii mei, că nu mă lăsam atras de nici una din «modele» culturale contemporane mie ar putea fi interpretat cam în același fel. În fond, rezistam instinctiv oricărei încercări de a fi modelat după tiparele curente.”¹³

Spiritul de frondă reprezintă învelișul sub care se ascunde nevoia de libertate și se manifestă prin dialectica unor confruntări externe și opoziții interioare care implică, în ciuda izolării și precarității fizice, o dilatare spirituală puțin obișnuită. „Pactul cu sine”¹⁴ privilegiază vocea naratorului, care integrează în discurs intuițiile „primitive”¹⁵ și actele de voință lucidă ale eului biografic, care i-au jalonat drumul spre împlinirea aspirațiilor sale inițiale. Exemplaritatea destinului individual rezidă în maniera în care naratorul creează un personaj autentic, prin sondarea zonelor inaccesibile și dificil de verificat din biografia și conștiința sa. În prima parte a *Memoriilor (Mansarda)*, contextul istoric este plasat în plan secundar, iar naratorul exploatează acele evenimente din istoria personală (până la absolvirea facultății) care au relevanță pentru construirea dimensiunii umane profunde a personajului „emblematic”. Povestea lui din această etapă, structurată de emoții și de evenimente estetice și intelectuale, reliefează încrederea funciară a autorului în forța spiritului creator, în raport cu fenomenele contingentei individuale sau istorice: „Mă trudeam mai ales evoc voluptatea descoperirilor intelectuale; să arăt, bunăoară, că a înțelege imposibilitatea unui Dumnezeu antropomorf era o experiență tot atât de excitantă ca și descoperirea dragostei fizice. Încercam să descriu, cât mai precis și mai amănunțit, procesul de gândire. [...] Voiam de asemenea, să arăt cât de *vii* sunt cărțile, ce extraordinară experiență e să descopăr la anticari o carte pe care o căutam de ani de zile. Uneori, asemenea descoperiri deveneau și mai dramatice, datorită împrejurărilor în care fuseseră făcute. Astfel, îmi aduc aminte cum... [...] În acea noapte, am însemnat toate acestea, cât am putut mai amănunțit, cu speranța că mai târziu le voi integra unui capitol din roman. Mi se părea că asemenea «experiențe» sunt importante. Nu mă simțeam un «cerebral» [...] dar voiam să arăt că, cel puțin pentru mine, uneori cărțile sunt mai *vii* decât oamenii, că pot fi de asemenea încărcate cu explozibile, că din întâlnirile cu anumite cărți poți ieși sfârțecat sau de zece ori mai puternic decât te credeai până atunci. O asemenea întâlnire — decisivă și pentru mine, și pentru *Romanul adolescentului miop* a fost...”¹⁶

Literatura, eseurile, cercetările sale sunt ancorate în trăirile, visele, speranțele și aspirațiile profunde, vădindu-și valoarea ontologică. Nu doar articolele de botanică, zoologie, povestirile fantastice și *Romanul adolescentului miop*, redactate sau publicate în jurul anului 1920, ori scrierile din vremea studenției, ci și întreaga sa producție eseistică și științifică de până la exil sunt

¹³ *Ibidem*, p. 115.

¹⁴ Philippe Lejeune, *Pactul autobiografic*, Editura Univers, București, 2000.

¹⁵ Nicole Celeyrette-Pietri „L'autobiographie spirituelle”, *Littérature*, 1984, 56, p. 3-22, http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/litt_0047-4800_1984_num_56_4_2240.

¹⁶ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 86-88.

raportate în *Memorii* la substratul biografic implicat, care a determinat caracterul autentic, ca miză a scriiturii și a operei în ansamblul său, integrând experiența de viață: „La un moment dat, am simțit că nu mai pot scrie decât la persoana întâi, că orice altfel de literatură, în afară de cea direct sau indirect autobiografică, n-avea nici un sens.”¹⁷

Scrisul, ca răspuns la o necesitate interioară, are forța magică de a modifica ordinea realului, schimbând comportamentul și destinul omului și devenind substanță a vieții. Astfel scrie tânărul, îndrăgostit de Rica, seriile de articole despre *Oameni din cărți*¹⁸ și Kierkegaard, *Apologia virilității*, *Itinerariul spiritual* și *Scrisorile către un provincial*¹⁹; ele reflectă propria lui luptă cu timpul individual, cu somnul și nevoia de făptuire, extrapolate ca teme ale generației sale, configurând, în fond, un „portret indirect” al autorului, care se revoltă împotriva propriilor crize de melancolie, cu rădăcinile în frustrările vârstei și în ereditatea sa „moldovenească”.

Dorința de a schimba omul prin scris și lectură conferă un aer mesianic publicisticii sale, ce oglindește și vrea să producă o criză de conștiință în cititori, care ar trebui să se elibereze de clișeele și miturile culturale impuse de tradiție, înnoindu-și viziunea asupra existenței.

Crizele erotice se revarsă în paginile romanelor autobiografice de tinerețe, iar acestea îi modelează tacit traseul vieții. Valorile individuale, în confruntare cu cele colective, propun o nouă viziune asupra erosului, care întrupează însăși această dorință de schimbare radicală a raporturilor omului cu lumea, de libertate și de (auto)cunoaștere, iar vitalitatea sexuală a personajelor lui a declanșat scandaluri de presă și procese, cel mai răsunător la apariția *Domnișoarei Christina: Gaudeamus* reprezintă, cu lirism și frenezie, beatitudinea dragostei, care înobilează tinerețea, salvând-o de mediocritate prin jertfă; atmosfera stranie din *Isabel și apele diavolului* recrează primele impresii produse de oamenii întâlniți în India de Sud; viața și experiențele sale exotice din Bengal și pierderea involuntară a iubirii trec în *Șantier – roman indirect*, *Lumina ce se stinge...* și *Maitreyi*; mai mult decât atât, scrierea acestui din urmă roman îl ajută pe autor să își recupereze libertatea

---

¹⁷ *Ibidem*, p. 71.

¹⁸ „Scriam unele articole ca și cum aș fi vrut s-o învăț, s-o îndemn să iubească autorii care îmi plăceau mie.” *Ibidem*, p. 123.

¹⁹ „De curând, începusem o altă serie, *Scrisori către un provincial*, în care, într-un anumit fel, stăteam de vorbă cu tinerii din generația mea. Din multele scrisori pe care le primeam construiseam un «provincial», la care adăugasem și multe trăsături personale, bunăoară melancoliile mele (împotriva cărora, evident, tunam și fulgeram). Acestui «provincial» îi dădeam lecții de bărbăție și eroism, îl somam să se scuture de clișee, de indolență și mediocritate, să-și ia tinerețea în serios, adică în primul rând să muncească din răspuțeri, să facă ceva, să creeze. Eram obsedat de teama că generația noastră, singura generație liberă, «disponibilă», din istoria neamului românesc, nu va avea timp să-și îndeplinească «misiunea», că ne vom trezi într-o zi «mobilizați» așa cum au fost părinții, moșii și strămoșii noștri, și atunci va fi prea târziu ca să putem crea liber, atunci nu vom mai putea face decât ceea ce au fost urșiți să facă înaintașii noștri: să luptăm, să fim jertfiți, să amuțim. [...] De unde viziunea aceasta apocaliptică? În nici un caz din situația politică a României sau a Europei.” *Ibidem*, p. 140.

sufletească, iar cea a *Întoarcerii din Rai* să își clarifice dificila alegere morală între două iubiri (Sorana Țopa și Nina Mareș); *Nuntă în cer* îi facilitează asumarea destinului creator în ordinea spiritului; carte a unei generații, *Huliganii* exprimă revolta împotriva istoriei, prin absolutizarea libertății de a crea conform vocației, „răzbunând” totodată existența potolită din căsnicie, iar experiența încarcerării la Miercurea Ciuc i-a oferit material epic pentru romanul *Noaptea de sânzien*e, al cărui germene încolțește în 1934, când se întorcea din Germania.

Lista poate continua cu majoritatea nuvelor și povestirilor, în care apare același melanj dintre existența personală reală cu ficțiunea, numai că în ultima etapă a prozei sale ele sunt orientate spre ezoterism, iluminare, căutarea secretelor lumii, a raporturilor misterioase dintre om și univers, spre o ontologie a identității transgresive.

Memoriile relevă că mesianismul scrierilor sale de tinerețe cu „context autobiografic” nu este doar o poză, ci o mărturisire directă a convingerii că omul, eliberat de slăbiciuni și prejudecăți morale, are de împlinit o misiune spirituală care îi înobilează viața. Sinceritatea crudă, prin caracterului frust al mărturisirii, aparține deopotrivă omului (cu trăirea dezlănțuită, dezordonată și excentrică) și operei (cu stilul spontan și nesistematic).

În *Memorii*, rescrierea trecutului din perspectiva prezentului nu este doar un moment de aprofundare a vieții interioare din primii ani de formare, de organizare simbolică și metaforică a formelor mentale²⁰ care s-au manifestat în mod specific în diferitele etape de viață, ci ea implică și un examen de conștiință; naratorul judecă atitudinile personajului și intențiile auctoriale din trecut, ambiguizând reprezentarea traseului existențial al unei personalități care se refuză fixării într-un singur rol, prin nuanțări, clarificări și relativizări.

Perspectiva (auto)ironică, îl obiectivează, subminând imaginea publică din excipit, a omului de succes, și atrăgând atenția asupra sensului ascuns al reușitei; crizele tragi-comice, provocate de corigențele la română, franceză și germană sau de constatarea „papinismului” din *Romanul adolescentului miop*, stilul narativ direct și frenetic prin care reprezintă, cu teribilismul primei tinereți, convingerile și experiențele de viață, reliefează însă motivația personală profundă a descoperirilor intelectuale și viziunea spirituală asupra realității, care fundamentează, în fond, estetica și concepția asupra autenticității. Eliade nu și-a renegat niciodată maestrul, de aceea distanța autocritică față de „contaminările” din anumite etape este sugerată prin inserarea opiniilor colegilor de generație despre *Apologia virilității* și *Scrisorile către un provincial*: „Stelian Mateescu părea destul de interesat, dar nu putea accepta ceea ce numea el «sexualizarea Spiritului». Lui Paul Sterian i-a plăcut mai ales pentru «poezia» pe care o descoperise în proza aceea năvălaşă. Era un fragment în care autorul își urla furia de a nu putea fi tot și în același timp. Mircea Vulcănescu îmi spunea că ar putea fi utilizat pentru demonstrarea necesității metafizicii. [...] De curând, începusem o altă serie, Scrisori către un provincial, în care, într-un anumit fel, stăteam de vorbă cu tinerii din generația mea.

---

²⁰ Nicole Celeyrette, *art. cit.*

Din multele scrisori pe care le primeam, construisem un «provincial», la care adăugasem și multe trăsături personale, bunăoară melancoliile mele (împotriva căroră, evident, tunam și fulgeram). Acestui «provincial» îi dădeam lecții de bărbăție și eroism, îl somam să se scuture de clișee, de indolență și mediocritate, să-și ia tinerețea în serios, adică în primul rând să muncească din răputeri, să facă ceva, să creeze.”²¹

Dubla perspectivă asupra vieții și operei relevă miza ontologică asupra acesteia din urmă, care proiectează și modelează alegerile omului, ca personaj și spectator al propriului destin: „La toate astea nu mă gândeam atunci. Încercam să ghicesc cum va soluționa Pavel Anicet problema – care era în același timp și problema mea.”²²

Eliade prezintă și dramatice erori de judecată, fără însă a le anihila adevărul trăirii intime, ca în cazul relației cu familia mentorului său indian; iar această tensiune reflectă însăși viziunea sa paradoxală asupra vieții: „Dar, deși crezusem că încep să cunosc sufletul indian, mă înșelasem. Nu era vorba de nici un complot. E probabil că Dasgupta se gândise la cu totul altceva: să mă introducă în familia lui printr-un fel de «adopție». E probabil că-și făcuse planuri să se strămute în Europa. [...] Cu toate ezitățile și rezistențele, cu tot ce putea separa o sensibilitate și o cultură indiană de una occidentală, cu toate neîndemânările sau îndrăznelile nesocotite, dragostea a crescut și s-a împlinit așa cum îi era destinul. [...] Am recitat [...] *Jurnalul* acelor luni. Am utilizat chiar unele pagini, integrându-le direct în textul romanului. Cu tot patosul narațiunii, am încercat să mă țin cât mai aproape de realitate. Dar, evident, această «realitate» devenise mitologică din chiar clipa când o trăisem. Trăisem din nou un lung, beatific și totuși terifiant vis de noapte de vară.”²³

Memoriile dezvăluie, totodată, clivajul dramatic dintre adevăr și realitatea istorică, ori consecințele nefaste ale naivității cu care mărturisește public opoziția unor intelectuali față de politica totalitară ori relațiile personale: „Câțiva ani mai târziu, când vor începe să apară primele romane, incapacitatea aceasta de a depăși, sau măcar controla «autenticitatea» experiențelor pe care le relatam, avea să provoace o serie nesfârșită de încurcături.”²⁴

Memoriile relevă paradoxul rupturii dintre idee și devenire, dintre faptă și reprezentarea ei, cât și supunerea la „principiul alterității”²⁵, care însă îi potențează transformarea. Ele nu demonstrează o morală ad-hoc, ci explică natura unor alegeri; atitudinea dublă, de atașare și detașare de acestea demonstrează, încă o dată, că pentru Eliade libertatea și adevărul țin deopotrivă de limitele individuale și de cele ale realului.

---

²¹ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 139.

²² *Ibidem*, p. 260.

²³ *Ibidem*, 189-190.

²⁴ *Ibidem*, p. 132.

²⁵ Henri Bergson, *Cele două surse ale moralei și religiei*, traducere și studiu introductiv de Diana Morărașu, Editura Institutul European, Iași, 1992.

Din acest context se nasc deopotrivă „noul umanism” al omului „total”²⁶ și ideea „operei totale”, cât și nevoia unui receptor ideal, care să o cunoască integral, pentru a-i înțelege mesajul: „Mă grăbeam deci. Nu numai pentru că aveam neconținut nevoie de bani, dar și pentru că voiam să apuc să prezint începutul unei opere, adică o serie de cărți din care să se poată înțelege ce gândesc, ce iubesc, ce cred și ce sper eu că ar putea deveni cultura românească, dacă am avea timp, dacă am fi lăsați în pace. Dar mi-era teamă că nu voi apuca să prezint *opera* în întregimea ei. Mă întrebam adesea dacă n-ar trebui să procedez altfel; să mă concentrez, bunăoară, asupra unei, cel mult două cărți. [...] Îmi spuneam că dacă voi reuși să scriu o singură carte excepțională, fie roman, fie operă filozofică sau istorică, întreaga mea producție ar putea fi «salvată», în sensul că va continua să fie citită măcar de o mână de oameni, care, în acest caz, i-ar putea descifra mesajul revelat de totalitate. Evident, cunoșteam prea bine riscurile. Nu uitam, bunăoară, lunga perioadă de sterilitate literară pe care a cunoscut-o Goethe, chiar în plină maturitate, datorită, probabil, excesivei lui preocupări pentru problemele științifice. Marele noroc al lui Goethe a fost că a mai trăit după aceea încă vreo treizeci de ani, în care timp și-a regăsit creativitatea și a scris alte câteva capodopere. Mă întrebam dacă pasiunea, timpul, energia pe care le cheltuiau în cercetările mele extraliterare nu-mi vor anula, până la urmă, posibilitățile de scriitor. Nu puteam răspunde, dar știam că, oricare ar fi răspunsul, nu era nimic de făcut. Nu puteam renunța la aceste aspecte ale «operei» mele, întocmai cum Goethe n-a putut niciodată abandona cercetările lui științifice. Exista, de asemenea, riscul de a muri înainte de vreme, așa cum se întâmplase cu mulți scriitori și cărturari români. (Și dintre cărturari mă gândeam numai la Pârvan, mort tânăr, dar după ce-și tipărise *Getica* și *Memoriale*, dar mai ales la V. Bogrea, «cel mai învățat român», cum îl numise Iorga, mort la 40

---

²⁶ „Încă din adolescență, încercasem să anulez comportamentele normale, visasem o transmutație radicală a modului de a fi. Pasiunea pentru yoga și Tantra se datora aceluiași nostalgii faustice. Poate că dorința mea de a iubi două femei în același timp nu era decât un nou episod dintr-o lungă istorie secretă, pe care nici eu nu înțelegeam prea bine. În felul meu, încercam să compensez incapacitatea mea funciară de a deveni «sfânt» printr-o experiență paradoxală, inumană, care, cel puțin, îmi deschidea drumul către misterul totalității. Evident, în acele zile de vară, scriind *Întoarcerea din Rai*, alături de Sorana, nu înțelegeam sensul profund al acestei dorințe. Adesea nu simțeam decât tortură, remușcările, resentimentele pe care le provoca și alimenta ambiguitatea situației mele. De abia mai târziu am înțeles că încercarea aceasta făcea și ea parte din destinul meu, care îmi cerea să trăiesc «paradoxal», în contradicție cu mine însumi și cu epoca mea, silindu-mă să exist concomitent în «Istorie» și dincolo de ea; să fiu viu, prezent în evenimente și totodată inactual, ocupându-mă cu lucruri și probleme aparent desuete, extraistorice; să asum modul românesc de a fi în lume și totodată să trăiesc în universuri străine, depărtate, exotice; să fiu în același timp «autentic bucureștean» și «om universal». Nu *les extrêmes me touchent* — ci *coincidentia oppositorum*. Nu era, cred, aplecare către extravaganță și paradox. Era mai degrabă, camuflat în incidente biografice și creații de ordin cultural, modul meu de a fi religios în lume. Care e solidar atât cu religiozitatea «populară» din Europa răsăriteană, cât și cu experiența religioasă de tip oriental sau arhaic. Aș putea merge și mai departe și spune că paradoxul coincidenței contrariilor se regăsește la baza oricărei experiențe religioase. Într-adevăr, orice hierofanie, orice manifestare a sacralului în lume ilustrează o *coincidentia oppositorum*: un obiect, o ființă, un gest devin sacre — adică transcend lumea *aceasta* —, continuând totuși să rămână ce-au fost până atunci: un obiect, o ființă, un gest participă la lume și în același timp o transcend.” (Mircea Eliade, *ibidem*, p. 259.)

de ani, fără să fi apucat să publice o singură carte; publicase numai extraordinar de erudite recenzii și scurte articole.)”²⁷

Ereditatea dublă, moldovenească și oltenească, și originea etnică par a explica, pe de o parte, complexitatea structurii sale psihice (melancolia, contemplativitatea, visătoarea, sensibilitatea pentru trecut vs. vitalitatea, energia, puterea de muncă, spiritul aventuros, dârzenia), iar pe de altă parte deschiderea spre universalitate și rolul de mediator cultural între Orient și Occident. Exilul însuși, cât și pendularea între America și Europa sunt privite ca ipostaze arhetipale ale transumanței originale și originare, explicabilă prin practica pastorală, păstrată și astăzi în civilizația românească, specifică „spațiului mioritic”; alegoria ciobanului mioritic („invariant” etnic al creatorului), despre convertirea sfârșitului în renaștere, prin integrare cosmică, pare a metaforiza însăși alegoria destinului planetar al autorului.

Memoriile punctează, rând pe rând, valoarea novatoare a romanelor, eseurilor și cercetărilor sale. Dacă inovațiile din planul literaturii și eseisticii sunt relevante în primul rând pentru receptorii din România, cele realizate prin studiul comparat al miturilor și religiilor au avut (și continuă să aibă) un impact extrem de important în lumea științifică occidentală.

Viziunea sa novatoare nu se datorează doar proiectării operei la scara unor valori europene, ci și orientării sale spre noi spații culturale, nefrecventate de majoritatea intelectualilor din generația sa. Libertatea și disponibilitatea pentru asimilarea unor noi experiențe culturale determină viziunea sa originală despre ortodoxie, nesubordonată celei tradiționaliste, a creștinismului răsăritean, ca a lui Mircea Vulcănescu sau Nae Ionescu: „Dumneata – îi spune profesorul său – consideri ortodoxia ca un liman la care speri să te reîntorci după o serie de aventuri pe mare. Dar la liman nu te întorci de bună voie, ci numai când scapi dintr-un naufragiu, așa că dorința de a te întoarce la liman e aproape o fatalitate. Pentru dumneata, existența înseamnă, în primul rând, o serie de aventuri spirituale. Cred că te înșeli...”.

El integrează viziunea înscrisă în ethosul românesc în problematica filosofică a epocii și o corelează cu valorile altor civilizații; de aceea, poziția sa „neromânească” este criticată atât de gânditorii de dreapta, cât și de cei de stânga.

Încercarea de deprovincializare a creativității naționale și producerea unei culturi majore este vizibilă nu doar în opera sa literară, ci și în cea științifică, prin întemeierea orientalisticii ca domeniu de cercetare, inovarea interpretării folclorului și etnologiei românești și promovarea rezultatelor cercetărilor sale în Occident; ele realizează saltul de la o fază „filologică” la comparatism și hermeneutică, arătând valoarea istorico-religioasă a legendelor, elaborând o teorie generală a originii lor în studiul despre mătrăgună.

Ultimele două părți ale *Memoriilor*, din perioada exilului, reliefează implicarea sa în organizarea diasporei românești, dificultățile de integrare în lumea academică occidentală, greutățile materiale întâmpinate în Paris, până la plecarea în

---

²⁷ *Ibidem*, p. 302-303.

America, bucuria de a avea prieteni (ca Georges Dumézil, Virgil Ierunca, Emil Cioran, Eugen Ionescu) și o nouă familie, prin Christinel; cea mai mare parte a însemnărilor consemnează biografia spirituală a autorului, conferințele, articolele, cărțile, invitațiile și onorurile oferite de universități prestigioase de pe mapamond, care i-au răsplătit activitatea științifică după 1945. Prezența sa ubicuă, deși obositoare pentru om, avea justificarea unui activism patriotic (desuet astăzi, pentru majoritatea românilor): „În acea perioadă de sălbatic stalinism, cultura românească era complet absentă în Occident, iar oamenii de cultură se aflau în închisori sau, în cel mai bun caz, condamnați la tăcere. Nu-mi puteam îngădui să refuz un act de prezență culturală românească, numai pentru că sperasem să-mi termin romanul.”

Ideea care străbate referirile la acestea este că ele rescriu cărțile și ideile elaborate în România, înainte de exil, că secretul succesului său stă în spiritualitatea sa de obârșie, viziunii specific românești, enciclopedice și sintetice: „Am vorbit despre *România și Orientul*, dezvoltând una din temele mele favorite. Am insistat mai ales asupra funcției de intermediar — adevărată «punte de legătură» între Orient și Europa Occidentală — pe care ar putea-o îndeplini cultura românească. Într-adevăr, această cultură realizase, de-a lungul secolelor, sinteza câtorva importante tradiții spirituale: a neoliticului și a vechiului Orient, a Traciei și a Bizanțului. La care se adăugaseră, alături de contribuțiile culturale de origine slavă și, recent, extrem-orientală, familiaritatea cu credințele, obiceiurile și instituțiile specifice Imperiului Otoman.”²⁸

Dinamica spațiului biografic, prezentat în cele șase părți ale *Memoriilor*, structurată în cele trei momente esențiale, este organizată pe un dublu plan de referință, intern și extern: mansarda și plecarea în India, via Italia; întoarcerea bogată în realizări și trăirea „terorii istoriei”, în țară și pe orbitele ei diplomatice (Londra și Lisabona); exilul parizian, ca nouă viață, și stabilirea în Chicago, unde culege „recoltele solstițiului”.

Traseul său anevoios, cu obstacole și rătăcirii, își asociază imaginea străbaterii unui labirint, în care, datorită unor erori de înțelegere, a riscat să se piardă, iar salvarea a venit, de fiecare dată, prin relativizarea răului prezent în bine absolut, viitor; căci răul ține de hazard, iar binele este o certitudine și se află înscrisă în destin: „După câteva săptămâni, am simțit că încep să mă înseninez. Începeam, totodată, să înțeleg sensul întâmplărilor care provocaseră ruptura mea cu Dasgupta. Dacă India «istorică» îmi era interzisă, mi se deschidea acum calea către India «eternă».” [...] „Îndată după plecarea lui *Swami* Shivananda, pierdusem șansa de a mă integra Indiei «eternă». [...] Nici viața de bengalez «adoptat», nici cea de sihastru himalayan nu mi-ar fi permis să-mi împlinesc virtualitățile cu care venisem pe lume.” [...] „După reîntoarcerea la Paris, către mijlocul lui septembrie, a urmat o perioadă agitată. [...] Lucram când în rue de la Tour, când la prieteni. [...] Mă apăram de oboseală și deznădejde repetându-mi că această neașteptată agitație și rătăcire ar putea constitui o nouă serie de încercări inițiatice. «Rătăceam în labirint» într-o perioadă pe care o anticipasem, dimpotrivă, mai senină decât multe altele din

---

²⁸ *Ibidem*, p. 430-431.

trecut.” [...] „Începeam să simt altfel America. Știam că legea imigrației îmi îngăduia să mai rămân până în vara următoare, 1961. După aceea, trebuia să ne întoarcem pentru doi ani în Franța și să reintrăm în Statele Unite cu o nouă viză, de imigrant-permanent. Eram amândoi fericiți. Am fi pus capăt peregrinărilor de fiecare vară și așa fi putut lucra mai cu spor. Dar destinul hotărâse altfel.”²⁹

Convertirea contrariilor aduce un sentiment de fericire amară, sau mai bine zis de suferință temperată rațional și se leagă de perioadele de criză. Optimismul funciar, auto-centrarea și energia cu care urmărește împlinirea vocației sale culturale, gândirea pozitivă l-au făcut să evite polemicile sterile cu cei care îl criticau pentru cărțile sale (*Yoga* – deopotrivă de cei de dreapta și de cei de stânga, pentru că era „neromânească”, *Oceanografie* - pentru stilul eseisticii sale alerte, *Domnișoara Christina* - pentru pornografie) sau pentru solidarizarea cu oameni și idei, care îi pun în lumină caracterul loial (față de cercul de prieteni, de maestru, dar și față de Mihail Sebastian, a cărui carte o apără în fața criticilor lui).

Desigur, este o componentă religioasă în această atitudine, care s-a manifestat de-a lungul întregii lui vieți, ale cărei întâmplări sunt gândite simbolic: „camuflat în incidente biografice și creații de ordin cultural, [este] modul meu de a fi religios în lume.” [...] „Încercam să mă apăr, printr-o deznădăjduită, paradoxală răsturnare a valorilor: acceptam morțile din jurul meu, le acceptam și pe cele care știam că vor veni, ca un sindrom al lumii noi care va trebui să se nască.”³⁰

Bibliografie

1. Bergson, Henri, 1992, *Cele două surse ale moralei și religiei*, Traducere și studiu introductiv de Diana Morărașu, Editura Institutul European, Iași.
2. Celeyrette-Pietri Nicole, „L'autobiographie spirituelle”, 1984, *Littérature*, http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/litt_0047-4800_1984_num_56_4_2240.
3. Eliade, Mircea, 1997, *Memorii, 1907-1960*, Ediția a II-a revăzută și de Mircea Handoca, Editura Humanitas, București.
4. Lejeune Philippe, 2000, *Pactul autobiografic*, Editura Univers, București.

---

²⁹ *Ibidem*, p. 193-504.

³⁰ *Ibidem*, p. 259-295.

ÉLÉMENTS AUTOBIOGRAPHIQUES

DANS LA PETITE POULE D'EAU DE GABRIELLE ROY

Veronica ILAȘ
Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

Opera autoarei canadience Gabrielle Roy este puternic influențată de biografia sa: familia, episoade din copilăria petrecută la Manitoba, cariera de învățătoare și călătoriile sale vor fi principalii piloni ai universului românesc. Pornind de la constatarea că opera scriitoarei Gabrielle Roy se caracterizează mai ales prin amestecul celor două genuri, autobiografic și ficțional, al realității istorice și al reprezentării artistice, ne propunem să identificăm în acest studiu elementele autobiografice în romanul La Petite Poule d'Eau la nivelul conținutului, al construcției personajelor și al viziunii asupra lumii.

L'œuvre de l'auteure canadienne Gabrielle Roy est bien ancrée dans sa propre biographie: sa famille, les épisodes de son enfance au pays de Manitoba, ses études, la courte carrière d'institutrice et ses voyages seront les principaux piliers de son univers romanesque.

Reconnue comme l'un des plus importants écrivains de la littérature québécoise du XXe siècle, Gabrielle Roy privilégie les deux âges de la vie, l'enfance et la vieillesse, les bonheurs et les misères de l'existence humaine, les relations interpersonnelles. La période de sa vie vécue au Manitoba, « cette source d'inspiration fragmentée se transforme vers la fin de sa vie en un véritable voyage de retour aux origines. Comme si elle voulait resserrer le cercle de la vie, elle ne cesse de scruter son passé manitobain. » (Harvey, 1993: 48)

L'œuvre de Gabrielle Roy se caractérise surtout par le mélange des deux genres, l'autobiographie et la fiction, la réalité historique et la représentation romanesque, le récit homodiégétique à la troisième personne et le récit à la première personne basé sur l'expérience personnelle.

Carol Harvey constate à propos de cette dualité - autobiographie et fiction - présente dans le roman québécois contemporain:

« La frontière entre les récits fictifs de Gabrielle Roy et ses récits autobiographiques semble être bien floue. L'espace romanesque ressemble à celui de l'autobiographie, l'imaginaire et la réalité se confondent dans un long récit au cours duquel l'auteure crée et recrée son passé. De ce fait, tous les textes écrits dans cette veine autobiographique (...) constituent des fragments d'un seul et même texte, véritable Künstlerroman au cours duquel l'auteure raconte son cheminement d'artiste, source de sa détresse et de son enchantement. » (Harvey, 1993: 251)

Nous nous proposons pour la présente étude d'identifier les éléments de la biographie de l'auteure dans le roman de fiction *La Petite Poule d'Eau*. Notre analyse portera sur la construction de l'œuvre et l'histoire racontée, sur la création des personnages et sur la vision du monde propre à l'auteure québécoise.

I. Le roman *La Petite Poule d'eau*

Comme la critique l'a bien observé, le roman *La Petite Poule d'Eau* est en fait composé de trois nouvelles (*Les vacances de Luzina*, *L'école de la Petite Poule d'Eau* et *Le capucin de Toutes- Aides*) qui surprennent quelques aspects de la vie de famille des Tousignant. A la Petite-Poule-d'Eau, une petite île située dans la province canadienne du Manitoba, « au fin fond du bout du monde » (Roy, 2012: 12) vit la famille Tousignant qui a la mission de peupler l'île. Dans ce but, la mère, Luzina, doit voyager presque chaque année à Rorketon, le plus proche village. La première partie du roman décrit les aventures de Luzina lors d'un de ces voyages: le long trajet, la multitude des moyens de transports à changer, les dangers dus aux changements de la météo mais aussi les nouvelles amitiés liées, la découverte d'autrui et de sa culture.

La deuxième partie a au centre le processus d'instruction des enfants Tousignant qui, dans leur isolement, ne peuvent suivre que des cours d'été. Suite aux lettres de l'entrepreneuse Luzina, le Gouvernement de Winnipeg leur envoie les matériaux nécessaires à l'éducation et paie le salaire des enseignants. L'île va accueillir la charmante jeune fille mademoiselle Côté, la sévère vieille fille d'Ontario, Miss O'Rorke, et Armand Dubreuil, un jeune homme passionné par la chasse. Comme le constate Elena-Brândușa Steiciuc, « ayant accès à l'instruction, les nombreux enfants Toussignant quitteront l'île, l'un après l'autre » (Steiciuc, 2003: 153), pour passer à une nouvelle étape de leur vie.

Le troisième récit regroupe presque tous les personnages déjà mentionnés dans le livre autour du capucin Joseph-Marie que le lecteur est invité à suivre pendant sa tournée missionnaire dans le grand Nord de Manitoba. Et il va falloir bien en profiter pour découvrir des gens de tous les coins du monde, différents et semblables à la fois, enveloppés du même regard plein d'amour du représentant du Dieu sur terre.

Le roman *La Petite Poule d'Eau* exprime une vision sublimée des grands espaces canadiens du Nord du Manitoba, commune aux œuvres manitobaines. L'auteure dépeint en couleurs vives, en images visuelles et auditives très suggestives le cadre paradisiaque de l'œuvre. Chez Gabrielle Roy la nature est synonyme de rêve et d'évasion et non pas de possession du sol comme dans le roman de la terre.

II. Genèse du roman *La Petite Poule d'Eau*

Pendant son deuxième séjour en Europe, Gabrielle Roy écrit son deuxième roman, *La Petite Poule d'Eau*, dans la demeure protectrice de ses amis anglais, la famille Perfect, comme elle le raconte dans son autobiographie posthume:

« Et en moi-même, un matin, en m'éveillant tout apaisée dans le grand lit en cuivre, je trouverais, prêts pour en faire un livre, filtrés et transfigurés par le temps, mes souvenirs de la Petite –Poule- d'Eau, devenus, par la grâce des profondeurs dormantes et sans que j'eusse connaissance, des éléments de fiction, c'est-à-dire, sans doute, de vivante vérité. » (Roy, 1988: 493)

Dans son livre *Au pays de Gabrielle Roy*, Annette Saint-Pierre nous fait part des conclusions édifiantes de sa propre enquête dans l'île de la Petite Poule d'Eau:

« je décide de visiter le « pays » mystérieux en compagnie de deux institutrices. Le voyage s'effectue sous un soleil de plomb, à travers une route cahoteuse et combien poussiéreuse. En abordant dans l'île, je m'écrie: « Mais il n'y a rien ici ! » Une preuve tangible de l'imagination fortunée de Gabrielle Roy qui perce dans son œuvre poétique, *La Petite Poule d'Eau*. À ma grande surprise, j'y découvre les restes de la cheminée de la maison aménagée par monsieur Côté, pour servir d'école. (...) Là-bas, je retrace quelques personnages de *La Petite Poule d'Eau*. D'abord, cette femme mécontente de reconnaître son père dans le rôle de Bessette; ensuite la signature de mademoiselle O'Rooke dans un registre du bureau de poste. En apprenant que cette dame était membre de l'association des Dames Franciscaines, je reconnais la remplaçante de Gabrielle dans l'île. » (Saint-Pierre, 2005: 121, 122)

D'autres expériences vécues par l'écrivaine ont joué leur rôle dans la genèse du roman. Après la vente de sa maison d'enfance, Gabrielle passe ses vacances d'été à Camperville, un « tout petit village de rien de tout » sur les bords du lac Winnipegosis, chez sa cousine Eliane. Là, au milieu de la nature, elle trouve consolation, paix et inspiration:

« Quand j'écrivis, des années plus tard, *La Petite Poule d'Eau*, je mêlai beaucoup de détails et d'éléments pris à Camperville à ceux de la région de la Petite -Poule - d'Eau, les deux contrées ayant au reste beaucoup au commun. » (Roy, 1988: 187)

Des aventures de son voyage vers l'île la Petite- Poule -d'Eau, l'auteure retire des vérités simples qu'elle mettra dans la bouche de ses personnages. La sollicitude et la bonté des gens qu'elle rencontre dans son chemin, tel le chef de gare qui lui offre sa chambre et son repas, fait l'auteure s'étonner, comme Luzina et le père Joseph, de l'infinie bonté humaine:

« J'avais un peu cet homme en tête quand je fis dire à Luzina de la *Petite Poule d'Eau* que l'on n'a qu'à se mettre sous la protection d'un être humain pour qu'il soit envers nous tel que nous le souhaitons » (Roy, 1988: 221)

III. L'école de la Petite Poule d'Eau

Gabrielle commence sa carrière d'institutrice en 1929 quand, munie du brevet de la Provincial Normal School of Winnipeg, elle remplace quelqu'un pendant deux mois à l'école de Marchand. Elle enseigne ensuite à Cardinal, une petite commune de la Montagne Pembina, avant d'être embauchée à l'Académie Provencher, à Saint-Boniface. La plupart du temps, elle a des classes d'enfants d'immigrants qui feront le sujet d'un de ses romans *Ces enfants de ma vie*.

Avant son premier séjour en Europe, Gabrielle, qui veut augmenter ses économies, obtient du ministre de l'Éducation un poste d'enseignante dans l'île de la Petite-Poule-d'Eau. Selon Annette Saint-Pierre, les enfants de la famille Côté avaient déjà eu un jeune instituteur et deux enseignantes anglaises avant l'arrivée de la jeune demoiselle enthousiaste, Gabrielle Roy.

L'été passé dans l'instruction des enfants Côté de l'île de la Petite-Poule-d'Eau reste un souvenir très précieux pour la jeune institutrice qui y puise son inspiration pour le roman *La Petite-Poule-d'Eau*. Dans son roman autobiographique, *La détresse et l'enchantement*, l'auteure québécoise nous fait part de ses expériences en tant qu'institutrice et avoue la source d'inspiration de ce roman:

« En quittant la Petite-Poule-d'Eau, à la toute fin du mois d'août, je possédais pourtant à mon insu, les uns pris à Camperville, d'autres en ce lieu même, presque tous les matériaux nécessaires au roman que je commencerais à écrire en 1948 seulement, sauf, bien entendu, la couleur, le genre de vie que je mènerais d'ici là et qui apporteraient leur tonalité à l'œuvre. » (Roy, 1988: 229)

L'hypothèse que la jeune et délicate institutrice mademoiselle Côté serait Gabrielle Roy est encore une fois confirmée par l'auteure elle-même: « Dans un sens je fus elle, ou elle fut moi » même si elle se plaît à confondre le lecteur en l'assurant du contraire dans la note préliminaire:

« Les personnages et les circonstances de ce roman sont purement imaginaires. Toute ressemblance avec une personne ou des circonstances réelles ne serait qu'une coïncidence due à l'inspiration de l'auteur, à ses observations, mais non voulue par lui. »

IV. La construction des personnages

Les personnages du roman *La Petite Poule d'eau* sont construits à partir de l'image de l'auteure ou des personnes de sa connaissance.

Luzina Tousignant est, sans doute, madame Côté, l'hôte de Gabrielle Roy lors de son passage dans l'île de la Petite-Poule-d'eau, mais son portrait physique et moral a une autre source d'inspiration: la cousine Eliane, « une belle femme blonde, élancée, aux yeux bleus tout pleins de bonté, étant encore tout jeune et comme imprégnée des rêves candides de la jeunesse. » (Roy, 1988: 187)

Dans *La détresse et l'enchantement*, roman autobiographique paru après la mort de Gabrielle Roy, l'auteure avoue sa source d'inspiration pour la création des personnages de la famille Tousignant:

« L'enfant Joséphine de *La Petite Poule d'Eau* me fut inspirée par la petite Denise de ma cousine Eliane qui, à peine âgée de cinq ans et demi, me suivait partout, dans l'escalier, au dehors, dans le champ de cailloux, son abécédaire à la main, me suppliant à chaque pas: « Cousine, montre-moi encore une page. » J'entends encore souvent leur douce petite voix chantante à tous: « Cousine, montre-nous comment faire. Montre-nous... » Les vrais enfants de *La Petite Poule d'Eau*, je les ai pris pour une bonne part, c'est certain, chez ma cousine de Camperville. De même que j'ai pris à Eliane, je m'en confesse, les yeux bleus « toujours un peu émus » ou tout « pleins d'émotion » de Luzina. » (Roy, 1988: 188)

Les deux personnages le mieux construits dans le roman, Luzina et le capucin, se ressemblent par une même vision du monde – qui est en effet celle de l'auteure même – une foi très grande dans l'homme, l'amour de tous les hommes, quelles que soient leurs cultures, etc. Yannick Gasquy-Resch souligne elle aussi cette identité dans la construction des personnages: « Au personnage de la mère répond dans le dernier récit la figure du capucin, habité comme elle, d'une bienveillante attention aux autres, incapable de voir le mal chez ses ouailles et toujours admiratif de l' « inépuisable somme de bonté dans le monde ». (Gasquy-Resch, 1994: 115)

V. Les communautés des immigrés

La description de la fête des Ukrainiens à laquelle assiste le capucin lors d'un ses tournées missionnaires a des éléments communs avec le reportage *Petite Ukraine* du recueil *Fragiles Lumières de la Terre*. Dans l'article mentionné, l'auteure avoue avoir participé à un banquet des Ukrainiens: « J'étais dans un milieu ukrainien vers le temps de la fête de Saint-Pierre-et- Saint-Paul et je fus invitée au banquet annuel qui a lieu à cette occasion » (Roy, 1996: 97)

Les mêmes catégories de gens sont présentes (notaire, avocat, instituteur, paysans illettrés, les femmes à fichu blanc), on sert les mêmes plats (*pyrohy*, *holopce*, *kasha*, *hychky*, soupe à la betterave, etc.) et les mêmes discours patriotiques qui font couler les larmes de la « petite vieille »:

« Les discours commencèrent. (...) Les mouches bourdonnaient, la chaleur devenait étouffante dans la petite salle, mais les femmes à fichu blanc, les paysans des environs, presque tous illettrés, la plupart n'ayant jamais ouvert un livre de leur vie, tous écoutaient, les mains jointes, dans une immobilité chaude et recueillie. Certains gardaient la bouche ouverte comme pour boire le long discours ennuyeux. Sous les joues ridées d'une vieille femme, une larme coula. » (Roy, 2012: 170)

« Il y eut beaucoup de discours vers la fin du repas, ennuyeux à ce qu'il me sembla. Je vis pourtant dans l'assistance une petite vieille qui ne touchait plus à aucun mets, mais qui, doucement, avec ses mains rugueuses jointes sur sa poitrine comme pour une prière, pleurait. » (Roy, 1996: 98)

VI. Conclusions

Récits de fiction, autofiction ou autobiographie pure, tous les écrits de

l'auteure québécoise Gabrielle Roy concourent à la reconstruction du soi, à un vaste projet autobiographique qui sera couronné par le roman autobiographique *La détresse et l'enchantement*.

Bibliographie

Corpus

1. Roy, Gabrielle, 2012, *La Petite Poule d'Eau*, Ed. Boréal, Montréal.
2. Roy, Gabrielle, 1996, *Fragiles lumières de la terre*, Ed. Boréal, Montréal.
3. Roy, Gabrielle, 1998, *La détresse et l'enchantement*, Ed. Boréal, Montréal.

Références critiques

1. Dimitriu-Panaitescu, Corina, 2011, (dir.) *Dicționar de francofonie canadiană*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.
2. Harvey, J. Carol, 1993, *Le cycle manitobain de Gabrielle Roy*, Harvey, Editions des Plaines, Saint-Boniface.
3. Lejeune, Philippe, 1975, *Le pacte autobiographique*, Editions du Seuil, Paris.
4. Morency, Jean, 2003, *L'espace autobiographique et le décroisement des genres dans l'œuvre de Gabrielle Roy*, Francophonie d'Amérique, n° 15, p. 141 – 150
5. Saint-Pierre, Annette, 2005, *Au pays de Gabrielle Roy*, Editions des Plaines, Saint-Boniface.
6. Steiciuc, Elena-Brândușa, 2003, *Pour introduire à la littérature québécoise*, Ed. Universității Suceava.
7. Yannick, Gasquy-Resch, (dir.), 1994, *Histoire littéraire de la francophonie. Littérature du Québec*, Editions EDICEF, Vanves

Acknowledgement. Articol realizat cu sprijinul FONDULUI SOCIAL EUROPEAN. Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013. Axa prioritară 1 - „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”. Domeniul major de intervenție 1.5 - ”Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”. Titlul proiectului: “Exelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA. Cod de identificare: POSDRU/187/1.5/S/155425, Cod SMIS: 59019

Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul “Exelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA” cofinanțat din *Fondul Social European*, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155425.

This work was supported by the project “ Interdisciplinary excellence in doctoral scientific research in Romania - EXCELLENTIA” co-funded from the European Social Fund through the Development of Human Resources Operational Programme 2007-2013, contract no. POSDRU/187/1.5/S/155425.

FENOMENUL CEDĂRILOR ESTETICE ÎN EXEGEZA POSTBELICĂ DIN BASARABIA

Natalia IVASIȘEN

Universitatea de Stat „Alec Russo” din Bălți
Republica Moldova

This study is concentrated around the aesthetic concession phenomenon in the post-war exegesis in Bessarabia. Starting from the premises that the „intellectuals's betrayal” is hidden in nuances, which, from case to case, denote a higher or lower conviction degree, we will establish, in the first part of the study, a transnational reading of the phenomenon by determining the intellectual profile subordinated to power. Consequentially, the research transposes such model in Bessarabia's exegesis field, presenting the opportunistic experience of Mihail Dolgan, a two-faced critic, and that of Valeriu Senic, a maladjusted opportunist.

În ecuația cedărilor estetice, criticul literar are o dublă misiune, de a manifesta convingere și de a semnala lipsa acesteia în opera scriitorilor comentați. Înainte însă de a judeca relația exegezei din Basarabia cu puterea comunistă, este important să explicăm natura fenomenului, prin determinarea nuanțelor de context autohton. Problema cedărilor estetice are o poveste mai lungă, care poate fi cunoscută parcurgând câteva texte: *Trădarea cărturarilor* de Julien Benda, *Gîndirea captivă* de Czesław Miłosz, *Trădarea intelectualilor*, *Reeducare și prigoană*, cele 6 volume din seria *Literatura în totalitarism* de Ana Selejan, *Jurnalul fericirii* de Nicolae Steinhardt, *Literatura română sub comunism* de Eugen Negrici, capitolul *Perioada postbelică: rătăcirii dogmatice și întoarceri la Ithaka* din *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia* de Mihai Cimpoi și *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă* de Petru Negură. Astfel, se asigură abordarea din interior a martorilor, adepților, promotorilor ideologiei totalitariste și din exterior, a cercetătorilor concentrați pe factual și interesați să determine cauzele și efectele oportunismului intelectualului. În același timp, abordarea transnațională a fenomenului permite modelarea unui profil al omului de cultură din Europa Centrală și de Est, aflat într-o relație de complicitate cu puterea sovietică, specificând că, dincolo de raționamentul declarat al cedării, există și raționamente personale, intime chiar.

Fiind aplicat în varianta sa clasică, sovietică, alta decât în Polonia sau România, comunismul în Basarabia a avut o biografie distinctă, care cuprinde anii 1924-1991. Dacă prima perioadă este pusă sub semnul violenței, atunci, începând cu anii '60, putem vorbi de o „îmblânzire” a realismului socialist. În aceste condiții,

spiritul critic își găsește o rampă de lansare prin discursul lui Vasile Coroban (mai ales, cel din *Romanul moldovenesc contemporan*, 1969), care impune astfel gustul pentru estetic în critica literară, iar, mai apoi, prin cel al lui Mihai Cimpoi, care plasticizează limbajul critic (mai ales, prin *Narcis și Hyperion*, 1979).

Acestea fiind, în mare parte, excepțiile, vom urmări două modele comportamentale de pe celălalt „front” ideologic, care, deși sunt niște „conștiințe luptătoare” în numele cauzei lui Lenin, își manifestă diferit convingerile după prăbușirea sistemului. Mihail Dolgan își schimbă imediat ipostaza de cântăreț în cea de critic al regimului, cu un comportament derivat din schematicismele doctrinei comuniste, pe când Valeriu Senic rămâne fidel idealurilor sale și se refugiază la Tiraspol.

I. Cedarea estetică în lectură transnațională

Surprins într-o „epocă a extremelor”¹, într-un „secol al totalitarismelor”², scriitorul a fost martorul și agentul politicii de stat ce a dus, în consecință, la „nenorocirea secolului”³, implicându-l într-un joc al compromisurilor, al cedărilor estetice care, în mod sigur, au schimbat mersul literaturii. În acest context, interesează modelul existențial al omului de cultură din Europa Centrală și de Est, în general, și al celui din Basarabia, în mod particular.

O lectură de anticipare. Relația dintre omul de cultură și putere duce, în timpul dominării totalitarismului, la un fenomen pe care Julien Benda, în 1927, prin anticipare, îl va numi „trădarea cărturarilor”. În linii generale, acesta presupune implicarea scriitorului în jocul puterii. Ulterior, în plin totalitarism previziunile lui Benda din *Trădarea cărturarilor* au devenit posibile. Cartea autorului francez intră astfel în circuitul dezbaterilor despre tipul intelectualului lipsit de integritate. Se critică, așadar, angajarea „clericilor” în jocul politic, în condițiile în care acest joc se face în defavoarea scrisului ca atare:

„Este oare nevoie să mai spunem că nu predicarea cultului onoarei și al curajului o deplângem, ci predicarea lui de către cărturari. Repetăm: civilizația ne pare posibilă numai dacă omenirea respectă o împărțire a funcțiilor; numai dacă, alături de cei ce practică pasiunile laice și exaltă virtuțile care le slujesc, există o categorie de oameni care să tempereze aceste pasiuni și să laude binele de dincolo de temporal” (Benda, 1993: 137).

Atras de jocul politic, cărturarul provoacă dezechilibrul repartiției funcțiilor într-o societate, ceea ce, în mod inevitabil, duce la declinul civilizației.

O lectură din interior. Eseul *Gîndirea captivă* a scriitorului polonez Czesław Miłosz publicat în Franța, în 1953, reprezintă un alt reper important în determinarea modelului existențial al omului de cultură din spațiul Europei Centrale și de Est, surprins într-o relație de conivență cu puterea. Meditând asupra

---

¹ Hobsbawm, Erick, 1994, *Secolul extremelor*, traducere Anca Irina Ionescu, București, Editura Lider.

² Poliakov, Leon, 1987, *Les totalitarismes du XXe siècle*, Paris, Fayard.

³ Besançon, Alain, 1999, *Nenorocirea Secolului. Despre Comunism, Nazism și unicitatea „Șoah”-ului*, București, Editura Humanitas.

compromisurilor literare, autorul polonez constată că „teama de a gândi pe cont propriu” este trăsătura definitorie a omului de cultură. Cartea impune, prin titlu, o definiție a intelectualului subordonat ideologiei comuniste, „înrobirea prin conștiință” fiind mecanismul anulării individuației întru convertirea la marxism-leninism.

Autorul pornește de la „experiența individuală, personală”, pe care o transformă „într-o experiență socială, supraindividuală, în experiența unei generații” (Bolecki, 2008: 274). Iată cum explică însuși Czesław Miłosz colaborarea sa cu regimul sovietic, dislocat în Varșovia:

„În toți acești ani am avut impresia unui om care se poate mișca destul de slobod, dar trage după sine pretutindeni un lung lanț ce-l încâtușează într-un singur loc. Lanțul acesta era parțial de natură exterioară, dar – ceea ce e mai important – exista în mine însumi” (Miłosz, 2008: 18).

Factura exterioară a acestui lanț este explicată prin posibilitatea de a scrie în limba maternă, pactizarea cu sistemul făcându-se din rațiunea menținerii legăturii cu publicul său. În interior, lanțul cerea implicarea „în Jocul cedărilor și al dovezilor de loialitate, al vicleniilor și încurcatelor subterfugii în apărarea anumitor valori” (Miłosz, 2008: *ibidem*). Noțiunile de *Murti-Bing* și *Ketman* îi permit autorului să instrumenteze procesul transfigurării intelectualului sub influența ideologiei și cel al disimulării poziției față de partid.

Inspirat de romanul *Nesațul* de Stanisław Ignacy Witkiewicz, Czesław Miłosz preia ideea pastilelor Murti-Bing⁴, cu efect de anestezie a conștiinței morale. Compromisul scriitorului cu puterea este explicat astfel gradual prin administrarea, mai întâi inconștientă, iar, mai apoi, conștientă a pastilei. Procesul este descris cu o precizie clinică, în momentul când asumarea ideologiei necesită trecerea unui prag psihologic, de depășire a sentimentului de vină:

„Când sosește clipa de a lua porția de Murti-Bing în întregime, delincventul o suportă în chip dureros, este ruinat nervos și uneori se simte bolnav. Știe că se va despărți de sine cel de altădată și că își va anula vechile adeviziuni și deprinderi” (Miłosz, 2008: 36).

Acceptarea murti-bingismului este susținută de „teama de a gândi pe cont propriu” și este explicată prin referire la concepția lui Stalin cu privire la materialismul dialectic, care

„modelează condițiile sociale și politice în care omul încetează a mai ști să scrie și să gândească altfel decât trebuie; totodată este obligat să accepte acest „trebuie” deoarece în afara sa nu poate apărea nimic de valoare. Iată mângâina dialecticii. Scriitorul cedează nu numai pentru a-și apăra pielea. Lui îi e teamă de ceva mai prețios, de valoarea operei sale care alunecând pe calea „filozofării” devine, într-o măsură mai mică sau mai mare, o simplă grafomanie” (Miłosz, 2008: 32).

---

⁴ În romanul lui Witkiewicz, constată Czesław Miłosz, „Cel care lua pilulele Murti-Bing se schimba complet, devenind senin și fericit. Problemele cu care se confruntase până atunci i se prezentau brusc drept iluzorii și nesemnificative. [...] Omul care înghițea pilulele Murti-bing înceta să mai fie sensibil la elementele metafizice; considera anumite manifestări, cum ar fi excesele sălbatice ale artei care trăia „nesațul formei”, drept prostii ale trecutului” (Miłosz 2008: 24).

Punctul vulnerabil al cărturarului este valoarea operei sale, care poate fi compromisă, dacă nu acceptă cedarea. Trebuie să remarcăm că, în acest punct, conformismul este justificat prin continuitatea unei literaturi, prin șansa scrisului de a răzbate, de a rezista într-un sistem ostil esteticului. În consecință, intelectualul se metamorfozează, în urma adaptării la sistem, într-un tip util societății.

Un alt proces invocat este cel al disimulării convingerilor și este prezentat prin intermediul noțiunii de Ketman⁵, înțeleasă drept joc al disimulării convingerilor, prin purtarea unei măști tipice, simptomatice pentru omul comun al sistemului:

„Deși identificarea jocului și a proprietății ideatice private este foarte avansată, rămân elemente neasimilate care obligă la vigilență. Mascarea continuă, deși creează o aură colectivă greu de suportat, oferă celor care se maschează satisfacții certe, destul de mari. A spune că un lucru e alb, dar a gândi că e negru; a zâmbi în sinea ta, dar a arăta în afară o râvnă solemnă; a urî, dar a da semne de iubire; a ști, dar a simula ignoranța; ducându-l de nas pe adversar (care la rândul său ne duce de nas), începem să apreciem mai presus de toate propria viclenie. Succesul în joc devine sursa de satisfacție. Concomitent, ceea ce este ocrărit în noi de ochii celor nevizitați capătă o valoare deosebită, căci nu este niciodată clar formulat, iar ceea ce nu este formulat în cuvinte posedă farmecul irațional al unei calități pur emoționale. Omul se apără în sanctuarul interior, care este cu atât mai frumos, cu cât trebuie să plătească un preț mai mare pentru a interzice celorlalți accesul la el” (Miłosz, 2008: 76-77).

Prin închiderea „în sanctuarul interior”, jocul se prezintă drept singura șansă a scriitorului de a-și apăra eul, or a determina poziția sa reală față de putere este greu de identificat în lipsa unor mărturii de epocă. Scena îl prezintă ca pe un adept al cauzei proletare, pe când în culise realitatea poate fi diferită, sugerând constrângerea, sau aceeași, indicând convingerea și dedicația actorului.

Cele patru portrete regăsite în eseu - *Alfa sau moralistul* (Jerzy Andrzejewski), *Beta sau îndrăgostitul nefericit* (Tadeusz Borowski), *Gamma sau robul istoriei* (Jerzy Putrament), *Delta sau trubadurul* (Konstanty Ildefons Gałczyński) – reflectă fețele și măștile oportunismului în literatura poloneză.

O lectură de context românesc. Înaintând în spațiul românesc, figura intelectualului captiv într-o gândire captivă nu-și pierde esența. Se schimbă contextul, datele, or jocul puterii presupune schimbarea decorului și a actorilor ideologiei, pe când piesa rămâne mereu aceeași, una regizată la Centru. În România, fenomenul cedărilor estetice a fost explorat în amănunt de Ana Selejan, care propune, în cartea sa de debut, *Trădarea intelectualilor*, o sinteză a discuțiilor asupra fenomenului din presa vremii. Autoarea delimitează trei căi prin care se manifestă compromisul cu puterea:

„Iată, deci, conturate trei atitudini posibile pentru artist, pentru scriitor în special: a trata generalități, a tăcea sau a fi o conștiință luptătoare. Dar există și o a patra: dreptul artistului de a

---

⁵ Cartea lui Gobineau *Les religions et les philosophies dans l'Asie centrale* îi permite scriitorului polonez să surprindă analogia dintre civilizația islamului din Orientul Apropiat și Europa secolului al XX-lea în baza noțiunii de Ketman, înțeleasă drept „actorie practică la scară de masă” într-un „apărarea propriilor gânduri și sentimente” (Miłosz 2008: 77).

scrie ce vrea, ce simte, de a exprima adevărul său, necondiționat și fără a fi sancționat de contingent” (Selejan, 1992: 100).

Toate aceste trei poziții sunt ilustrate cu nume de scriitori și critici literari, care, între 1944-1948, au fost supuși transfigurării, învinși de „uniformitatea și obligativitatea consumării” ideologemului artistic declarat. În comun, volumele cercetătoarei, *Trădarea intelectualilor, Reeducare și prigoană* și cele șase volume ale seriei *Literatura sub totalitarism*, reflectă o panoramă a cedărilor estetice din România, de la originile conformismului pînă la prăbușirea blocului sovietic. Autoarea diferențiază autorii *convertiți* de cei *dedicați* în baza criteriului cronologic și cel al convingerii scriitorilor. Autorii *convertiți* sînt personalități consacrate în perioada interbelică, dar care au cedat ulterior sub influența regimului: Mihail Sadoveanu, Camil Petrescu, G. Călinescu, Tudor Arghezi, Alexandru Philippide, Zaharia Stancu, Gellu Naum, Eugen Jebeleanu ș.a. Autorii *dedicați* sunt personalități care au practicat, în tinerețe, metoda realismului socialist, dar care ulterior s-au salvat de aceasta prin scrieri de valoare: Dumitru Micu, George Munteanu, Silvian Iosifescu, Mihai Beniuc, Geo Dumitrescu, Nichita Stănescu, Marin Preda, Dumitru Radu Popescu ș.a.

Nicolae Steinhardt, în *Jurnalul fericii*, meditează asupra „trădării cărturarilor” interbelici, mai cu seamă asupra celor consacrați. Ținta atacului sînt Tudor Vianu, G. Călinescu, Mihai Ralea, dar și alte personalități care au recurs la „afirmarea adevărilor veșnice” în pofida adevărului prezentului violent:

„În legătură cu aceasta apare și teribila problemă a lui $2 + 2 = 4$. Exemplul lui Tudor Vianu și al altora ca el, care țineau cursuri serioase și conferințe instructive ori rosteau fraze armonios și temeinic înjghebate, ne era mereu dat – dat, de nu chiar zvârlit în față. Dar nu vorbesc, oare, în deșert? – întrebam noi. Nu, ni se răspundea, deoarece afirmarea adevărilor veșnice este oricând bine venită, e întotdeauna sănătos și util să arăți că doi și cu doi fac patru. (Doi și cu doi fac patru reprezenta formula bunului-simț, a dreptului natural, a nesticăcioaselor axiome). [...] Știam bunăoară de la Camus că «vine mereu în istorie o clipă cînd cei care afirmă că doi plus doi fac patru sunt pedepsiți cu moartea». Iar de la Dostoievski, în alt fel, că doi ori doi fac patru nu mai e viață, ci obârșie a morții. Omului, zice Dostoievski, i-a fost neîncetat frică de această regulă; o tot caută, de dragul ei străbate oceanele, își jertfește viața în căutarea aceasta, dar se înspăimîntă la gândul că va da de ea. E un principiu de moarte, și bun lucru este că uneori doi și cu doi mai fac și cinci. Orwell, însă, crede altminteri, crede că libertatea înseamnă libertatea de a spune că doi plus doi fac patru și că, de îndată ce lucrul acesta e recunoscut, restul tot urmează de la sine” (Steinhardt, 1992: 20).

Pentru Steinhardt, această formă de evadare în tratarea unor teme generale nu este altceva decît o faptă reprobabilă, deoarece reflectă lipsa rezistenței din partea intelectualilor capabili de rostirea imediată a adevărilor tragice, produse în România în „obsedantul deceniu”. Autorul subliniază că doar intelectualul are menirea de a rezolva „teribila problemă a lui $2 + 2 = 4$ ”:

„Secretul, așadar, coană Lenuță, iată-l: nouă ne revine de fiecare dată sarcina s-o aritmetizăm. A spune că doi și cu doi egal patru nu înseamnă a declara ca Tudor Vianu că Goethe a scris *Poezie și Adevăr*, că Voltaire a murit în 1778 ori că Balzac, domnilor, e un realist romantic. Sau a ține, ca G. Călinescu, admirabile inedite prelegeri despre viața și opera lui Eminescu. Cînd

alături de tine oamenii sînt tăiați cu ferăstrăul, dacă vrei să enunți că doi și cu doi fac patru înseamnă că trebuie să urlî cît te ține coșul pieptului: este o nedreptate strigătoare la cer ca oamenii să fie tăiați în două cu ferăstrăul. [...] Pe doi ori doi fac patru, alde Vianu, Călinescu sau Ralea l-ar fi putut aritmetiza vorbind, bunăoară, despre Canal, *drumul cel fără pulbere*” (Steinhardt, 1992: 22).

Dincolo de această manifestare a prodiției, mai este și cea care înfățișează scriitorul drept o „conștiință luptătoare” și pe care Eugen Negrici, interpret al literaturii sub comunism, o explică prin caracterul românului:

„A fost, omeneste vorbind, peste puțină ca scriitorii să reziste ispitelor respectabilității, jindului consacrării, poate și din pricina impacienței noastre temperamentale latine, avide de rezultate imediate, căci, la capătul tunelului, nu se zărea, într-adevăr, nici o lumină” (Negrici, 2006: 14).

O lectură de context autohton. Căderea în utilitarism a intelectualului basarabean nu a putut fi evitată, mai cu seamă din cauza experienței proletcultiste a literaturii din acest spațiu. Amintim că practica compromisurilor literare este inițiată odată cu înființarea în 1924 a RASSM, care duce, în mod treptat, la anestezierea conștiinței morale și istorice a scriitorilor din acest spațiu prin injectarea unei conștiințe false. „Hemoragia de cadre” din anii ’30-’40, deportările din anii ’40-’50, dar și persecuțiile, arestările, presiunile de tot felul sunt date care au marcat memoria imediată a generației ’60, facilitând astfel „reeducarea și prigoana” scriitorilor. Argumentele erau de prisos. Autocenzura a devenit vârful de lance al sistemului, implantat în chiar conștiința omului de cultură.

Chiar de la începutul capitolului *Perioada postbelică: rătăcirii dogmatice și întoarceri la Ithaka* din *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Mihai Cimpoi afirmă că:

„Ar fi lipsit de orice raționament învinuirea de colaboraționism adusă unui sau altui poet, prozator, dramaturg sau critic din moment ce întreaga literatură a fost supusă ideologizării totale, devierile de la linia dogmatică fiind prompt și aspru sancționate” (Cimpoi, 1997: 156).

Încercarea criticului de a echilibra aprecierile se observă din prezentarea unor scriitori ai Basarabiei interbelice, impuși prin „reeducare” să slujească partidul (Nicolai Costenco, George Meniuc ș.a.). Iată, de exemplu, ce declară Mihai Cimpoi despre Nicolai Costenco, „poet basarabean crucificat pentru aspirațiile naționale”:

„Deși a acceptat o ideologizare extremă în spiritul dogmatic al realismului socialist, «crainicul de răspîntii la marile prefaceri» de pînă la 1940 a rămas uimitor de consecvent și în perioada înstrăinării de baștină, cînd a fost aruncat timp de 15 ani în GULAGUL sovietic. Demonismul său este o formă de perpetuare a spiritului său basarabeano-român” (Cimpoi, 1997: 173).

În cazul lui George Meniuc, criticul apreciază păstrarea conștiinței estetice formate în perioada interbelică, în ciuda ostilităților ce au dus la „o adaptare anevoiasă la canoanele realist-socialiste”:

„Scriitorul a dat dovadă de o înaltă conștiință estetică, refuzând să includă producțiile sale ocazionale (*Cîntecul zorilor*, consacrat «colectivizării» ș.a.) în volumele selectate pe care le-a editat spre sfârșitul vieții” (Cimpoi, 1997: 175).

Acest gest de asumare a vinei prin refuzul de a perpetua slova oportunistă în culegerile ulterioare rămâne (încă!) un gest neasumat de unii critici lansați în anii '60, care, dimpotrivă, recurg la republicarea textelor compromise anterior.

Referindu-se la condiția exegezei anilor '60-'80, criticul va admistra, totuși, în cazul unora, aprecieri ce-i discreditează tocmai datorită colaboraționismului. Ceea ce îi caracterizează este faptul că „au exercitat o critică oficială” (Simion Ciubotaru, Haralambie Corbu, Andrei Hropotinschi, Iosif Varticean), redactând studii „dogmatice și absolut anacronice” (Ion Racul) sau reflectând o „extremă ideologizare” în judecarea procesului literar al timpului (Valeriu Senic) ș.a.

Cartea *Nici eroi, nici trădători* de Petru Negură, un sociolog din Basarabia zilelor noastre, cercetează, conform subtitlului, relația dintre „scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă”. Dincolo de polemica pe care a iscat-o, de altfel una absolut necesară pentru literatura din acest spațiu, cartea rămâne un document de sociologie literară, necesar pentru a înțelege cum au fost regizate în spațiul interriveran colaborările scriitorilor cu puterea. Titlul în sine rezumă tendința de legalizare a compromisului literar prin echilibrul dintre diversele poziții ce le putem avea față de scriitorii care au colaborat cu sistemul: *afirmare vs contestare, aprobare vs negare, justificare vs acuzare, asumare vs ignorare* etc.

Toate aceste contribuții denotă, în fond, dificultatea de a iniția un proces asupra oportunistului scriitorilor, atâta timp cât în această ecuație este pus individul, cu variile sale implicații morale, or totalitarismul, oricare ar fi el, îl atrage într-un proces de uniformizare, de reducere sau chiar anulare a sinelui în numele unei doctrine. Logica cedărilor ascunde, dincolo de anumite date comune, varii note intime, personale, rămase în biografiile scrise și nescrise ale scriitorilor.

II. Fețele și măștile cedărilor estetice în exegeza din Basarabia sau despre continuitatea „rătăcirilor dogmatice”

Revizuirea poziției față de putere devine, la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90, esențială pentru destinul criticilor literari din Basarabia. Schimbarea bruscă a accentelor, de pe ideologic pe estetic, este o adevărată încercare pentru cei care s-au identificat, timp de câteva decenii, cu doctrina partidului. Vom urmări, prin urmare, continuitatea „rătăcirilor dogmatice” (Cimpoi, 1997), reflectând activitatea lui Mihail Dolgan și Valeriu Senic, înainte și după ruptura de proletcultism. Avem două modele comportamentale diferite ca realizare scenică, primul schimbând toga ideologică pe cea estetică, pe când celălalt și-a păstrat ținuta oportunistă cu fidelitate, având nevoie doar de a transfera scena de la Chișinău la Tiraspol.

Mihail Dolgan, un „Mitică” al exegezei din Basarabia

„Tema de a gândi pe cont propriu”, trăsătură pe care o reținem din eseu lui Czesław Miłosz, este specifică criticului Mihail Dolgan, a cărui activitate reprezintă o dovadă a acceptării murti-bingismului într-o variantă irecuperabilă. Pentru a demonta mecanismul convingerii în discursul criticului, e nevoie să suprapunem crezul de dinainte de 1991 și cameleonizarea discursului critic după 1991.

Activitatea criticului în plin realism socialist conține date și titluri ilustrative pentru verticalitatea oportunistă de care dă dovadă. În această perioadă, pusă sub semnul supremației principiului ideologic, publică volumele *Idee și imagine poetică* (1971), *Marginalii critice* (1973), *Metafora poetică și semnificațiile ei în poezia sovietică moldovenească* (1974), *Conștiința civică a poeziei contemporane* (1976), *Poezia sovietică moldovenească din anii '20-'30* (1979), *Creația lui L. Corneanu în școală* (1981), *Crez și măiestrie artistică* (1982), *Poezia militantă și imperativul vremii* (1983), *Creația lui L. Deleanu în școală* (1983), *Creația lui Gr. Vieru în școală* (1984), *Creația lui Petrea Cruceniuc în școală* (1986), *Poezia moldovenească de azi și problemele vieții* (1987), *Responsabilitatea cuvântului critic* (1987), *Creația lui Em. Bucov în școală* (1987), *Poezie: adevăr artistic și angajare socială* (1988), *Creația lui L. Damian și P. Zadnipru în școală* (1989), *Creația scriitorilor moldoveni în școală: N. Costenco, A. Busuioc, Vl. Beșleagă, Gh. Malarciuc* (1990).

Obiectul criticii este, după cum se observă, poezia realismului socialist, dar și critica literară, ambele fiind abordate prin prisma unei recuzite tematice specifice doctrinei. Propunem, în mod aleatoriu, două fragmente ilustrative:

„Lirica filozofică actuală întreprinde explorări intense cu predilecție în sfera vieții intelectuale și morale a contemporanului nostru. Ea militează pentru puritatea relațiilor umane, pentru afirmarea principiilor moralei comuniste, duce o polemică vehementă contra concepțiilor vetuste și retrograde cu privire la viață. Coarda etică e deosebit de viguroasă în lirica patetică a lui Em. Bucov și Arh. Cibotaru, în lirica conflictuală a lui Gh. Vodă și P. Boțu, în lirica confesională a lui L. Damian și P. Zadnipru” (Dolgan, 1976: 51).

Și

„Patosul cetățenesc al poeziei moldovenești contemporane se manifestă cu plenitudine în interesul crescând față de problemele majore ale omului nou – făuritor al istoriei și față de schimbările radicale ce au survenit în conștiința lui, în tendința de a surprinde esența socială a realității, a epocii lui Octombrie, în poziția activă a eroului liric și în creșterea responsabilității lui față de sine și față de semenii săi. Aspirînd să contureze tot mai mult și mai profund dimensiunile multiple ale însuși realului și socialului, lirica civică moldovenească din ultimul deceniu – în ceea ce are ea mai de preț – aduce elogiul vibrante omului activ, omului luptător și creator, într-un cuvînt omului muncii comuniste. Altfel nici nu poate fi, deoarece omul muncii comuniste este în poezia noastră măsura tuturor lucrurilor, conștiința avansată a epocii în care trăim” (Dolgan, 1982: 63).

Condimentate emfatic, secvențele denotă o dovadă a asumării crezului leninist subliniind totodată didacticismul, militantismul și caracterul propagandistic al demersului critic. Astfel, în optica lui Mihail Dolgan, poezia trebuie să fie

expresia ideologemului artistic formulat la Centru, reflectând caracterul de clasă și cel popular, partinitatea, imaginea omului nou, „al muncii comuniste” etc.

Referindu-se la critica literară, Mihail Dolgan își prezintă crezul asupra partinității actului critic:

„A fi partinic în critica literară înseamnă a participa activ în afirmarea idealurilor comuniste și în lupta de idei a contemporaneității, în combaterea rebutului ideologico-estetic și a concepțiilor eronate sau străine modului nostru de viață, în exercitarea unei influențe binefăcătoare atât asupra scriitorului, cât și asupra cititorului. A fi partinic în critică înseamnă a analiza literatura contemporană de pe poziții ideologice și estetice clare și cu o permanentă intransigență față de tot ce e pseudovaloare sau nonvaloare artistică, înseamnă a promova numai acele opere literare, care, distingându-se prin bogăția conținutului de idei și prin perfecțiunea forței artistice, contribuie din plin la modelarea – în spirit comunist – a sufletului contemporanului nostru” (Dolgan, 1987b: 12).

În volumul *Responsabilitatea cuvîntului critic*, din care am citat anterior, autorul adună studii și articole de critica criticii, pe care le-a scris în spiritul tezelor formulate în Hotărîrea CC al PCUS *Cu privire la critica literară și artistică*⁶ (1972), declarându-se un adept și promotor activ al tezelor formulate în documentul de partid.

Cele circa 20 de cărți și alte câteva sute de articole semnate în această perioadă sunt expresia unui spirit combativ, angajat, patetic, fapt care demonstrează că autorul și-a însușit lecția oportunistă.

Un examen al probității criticului ar scoate la iveală nu doar conformismul asumat, dar și inerția spiritului critic, prins în limitele ideologiei comuniste, care se observă mai cu seamă din exercițiul autoplagierii. Dependența de ideile enunțate anterior, prin reluarea lor integrală sau modificată duce la integrarea acestora în produse științifice declarate noi. Structura culegerii *Poezia militantă și imperativul vremii* ilustrează încercarea de a-și extinde bibliografia doar prin publicarea redundantă a unor texte mai vechi. Această formă de autoplagiat este însoțită de reciclarea textului, obținută prin retușarea unor segmente. Articolul liminar *Principiul leninist al partinității literaturii* este o copie a articolului *Vitalitatea marelui principiu leninist*, pe care-l publică cu un an înainte în culegerea *Crez și măiestrie artistică*. A se compara, de exemplu, fragmentele:

„Sînt, de fapt, mai bine de trei sferturi de veac [s.n.] de continuă afirmare a unei literaturi noi, temeinic angajate în lupta pentru triumful socialismului, de strălucite victorii ale artei realismului socialist, bazate pe partinitate comunistă și caracter popular, de verificare a vitalității marelui principiu leninist. În același timp sînt mai bine de trei sferturi de veac [s.n.] de neîntreruptă polemică cu cei mai înverșunați adversari ideologici, care au încercat în fel și chip să discrediteze nemuritoarele idei leniniste” (Dolgan, 1982: 5).

⁶ „Datoria criticii, se afirmă în Hotărîre, este de a analiza adînc fenomenele, tendințele și legitățile procesului artistic contemporan, de a contribui pe toate căile la întărirea principiilor leniniste ale partinității și caracterului popular, de a lupta pentru un înalt nivel estetic-ideologic al artei sovietice, a acționa în mod consecvent împotriva ideologiei burgheze. Critica literară și artistică are menirea de a contribui la lărgirea orizontului ideologic al artistului și la perfecționarea măiestriei lui”, secvență preluată din *Literatura și arta Moldovei*: Enciclopedie, vol. I, Chișinău, Redacția principală a enciclopediei sovietice moldovenești, 1985, p.338.

Și

„Perioada de timp ce s-a scurs de atunci este o perioadă [s.n.] de continuă afirmare a unei literaturi noi, temeinic angajate în lupta pentru triumful socialismului, de strălucite victorii ale artei realismului socialist, bazate pe partinitate comunistă și caracter popular, de verificare a vitalității marelui principiu leninist. În același timp este o perioadă [s.n.] de neîntreruptă polemică cu cei mai înverșunați adversari ideologici, care au încercat în fel și chip să discrediteze nemuritoarele idei leniniste” (Dolgan, 1983a: 3).

Înlocuind sintagma *sferturi de veac* prin noțiunea de *perioadă*, criticul își manifestă lipsa de idei, astfel că procedeul sinonimizării îl ajută să creeze impresia unui nou text. Celelalte articole din culegere au același destin, fiind teleportate din culegeri apărute anterior. Astfel, studiul *Marea temă a Partidului în poezia moldovenească* este contrafăcut fără modificarea titlului original din volumul *Conștiința civică a poeziei contemporane*. Articolele *Tradițiile solidarității internaționaliste în poezia contemporană* și *Orizonturile poeziei cetățenești* sunt luate cu modificări superficiale ale titlului din *Crez și măiestrie artistică*, iar *Actul eliberării și întruchiparea lui lirică* vine din volumul de debut *Idee și imagine poetică*. Reproducerea textelor originale este trucată prin introducerea în textul-sursă a unor alineate noi, textul-țintă fiind prezentat drept o producție autonomă, fără a i se indica paternitatea.

O altă formă de reciclare a textului se obține din reformularea titlului unui studiu.

O tentativă de a sancționa criticul-autoplagiator s-a produs la mijlocul anilor '80, cu 4 ani înainte de publicarea volumului *Responsabilitatea cuvântului critic* (1987), printr-o recenzie internă, după cum mărturisește însuși Mihail Dolgan într-un interviu:

„Ca să mă dea cu totul gata, să mă ponosească pe o parte și pe alta, discreditându-mă, directorul editurii a găsit o criticantă («critichesă»), care a acceptat să facă harcea-parcea (anonim!!!) nu numai din *Responsabilitatea cuvântului critic*, ci și din toate studiile și cărțile semnate de mine până la acea dată, cauza cauzelor fiind găsită în constatările preconceptuate: «un studiu repetă pe alt studiu, o carte repetă pe altă carte», autorul «nu aduce mai nimic nou despre poetul X sau despre criticul Y»” (Dolgan, 2005: 24).

Constatările „critichesei”, al cărei nume este divulgat în același interviu, sunt absolut justificate și ar fi putut să-l scoată din circuitul ideilor literare, dacă nu intervenea orgoliul criticului învinuit de involuție. Mihail Dolgan dezvăluie că gestul Elizei Botezatu l-a provocat să lupte cu mai multă înverșunare, pentru ca volumul să vadă, totuși, lumina tiparului:

„A trebuit să scriu 4 ample contra-recenzii de apărare a adevărului meu [s.n.] la recenziile distructive, inclusiv la materialul anonim, să revin de 4 ori asupra manuscrisului în cei 4 ani de târâgănare voită până la apariție. Despre acest caz ieșit din comun știa directorul editurii, știa șeful Comitetului de Stat pentru edituri, știa conducerea Uniunii Scriitorilor din Moldova, știa Academia de Științe, știa organele de resort ale C.C. Dar nimeni nu mi-a întins măcar un deget de ajutor [s.n.]” (Dolgan, 2005: *ibidem*).

Mărturisirea făcută de pe poziția unui câștigător este contrazisă de rezultatele examenului comparativ, pe care le-am expus anterior, indicând, de fapt, statutul de perdant în câmpul ideilor literare din Basarabia.

A doua etapă a creației lui Mihail Dolgan, pe care o desprindem începând cu 1991, nu reflectă altceva decât un proletcultism camuflat, incifrat în mentalitatea criticului care, în pofida încercărilor de a trece de partea esteticului⁷, continuă să plătească „tribut timpului”. Analizând parametrii discursului critic (obiectul, forma, metoda, criteriile), observăm că aceștia păstrează din discursul anterior lipsa spiritului critic. Aceeași inerție, născută din autoplagierea unor studii mai vechi, poate fi urmărită, de data aceasta, nu prin reluarea unor titluri comode partidului, ci prin retușarea, detoxifierea limbajului oficios din textele scrise anterior.

A se compara, de exemplu, transferul de mărci ideologizante din capitolul *Metafora poetică și măiestria artistică a monografiei* publicate în 1974 într-un subcapitol cu același titlu al unei „noi” monografii publicate deja în 2009:

„Concepția despre lume condiționează, în mare măsură, caracterul viziunii poetice, însă aceasta din urmă nu este nicidecum o simplă ilustrare a celei dintâi. Filozofia marxist-leninistă [s.n.] nu face decât să traseze direcțiile călăuzitoare în zborul gândirii și fanteziei artistice, nu însă și modul cum va decurge acest zbor. Iată de ce o viziune pe drept cuvânt [s.n.] poetică nu reproduce, ci doar sugerează anumite principii și teze filozofice. Iată de ce în cadrul poeziei realismului socialist [s.n.], poezie care se bazează pe o concepție comună despre lume, pe concepția marxist-leninistă, scriitorii pot poseda viziuni artistice variate și autentice, fapt care dezmente afirmațiile adversarilor noștri [s.n.], cum că poezia realist-socialistă [s.n.] ar suferi de „uniformitate”, de lipsă de originalitate a viziunilor poetice. Dimpotrivă. Întreaga dezvoltare a poeziei sovietice [s.n.] multinaționale, inclusiv poezia moldovenească, demonstrează că metoda realismului socialist [s.n.] implică un proces continuu de îmbăgățire și diversificare a viziunii poetice, a modalităților artistice, a tehnicilor literare. Prin urmare, departe de a «uniformiza» viziunea poetică, această metodă oferă largi posibilități de aplicare a celor mai diverse forme de zugrăvire artistică a vieții” (Dolgan, 1974: 185).

Și

„Concepția despre lume condiționează, în mare măsură, caracterul viziunii poetice, însă aceasta din urmă nu este nicidecum o simplă ilustrare a celei dintâi. Filozofia materialistă [s.n.] nu face decât să traseze direcțiile călăuzitoare în zborul gândirii și fanteziei artistice, nu însă și modul cum va decurge acest zbor. Iată de ce o viziune propriu-zis [s.n.] poetică nu reproduce, ci doar sugerează anumite principii și teze filozofice, le transfigurează în plan ficțional [s.n.]. Iată de ce în

---

⁷ După o activitate prolifică în vederea promovării idealurilor comuniste, Mihail Dolgan se declară un agent al procesului de „renaștere națională și integrare spirituală”, fără a-și asuma însă vina pentru „consecințele nefaste” ale experienței sale oportuniste: „În lumea literelor noastre a început să se desfășoare un intens și fructuos proces de integrare spiritual-artistice, o firească și organică întregire a valorilor [...]. Schimbările în bine nominalizate, precum și caracterul arbitrar sau chiar contrafăcut al scării de valori stabilite sub presiunea regimului totalitar, au impus o nouă ierarhizare și interpretare a literaturii, o serioasă revizuire și reconsiderare din perspectiva mentalității curente a complicatului și contradictoriului proces literar din perioada de după război. [...] Sînt bine cunoscute consecințele nefaste în sfera literaturii ale metodei «realismului socialist» și ale «partinității comuniste», cu cele cîteva principii de fier ale lor, care urmau să fie respectate fără crîcnire: ele uniformizau individualitățile creatoare și stilurile lor artistice, au izgonit curentele literare, au schematizat și dogmatizat literatura” (Dolgan, 2007: p. 7-9).

cadrul poeziei realiste [s.n.], poezia care se bazează pe o concepție comună despre lume, scriitorii pot poseda viziuni artistice variate și autentice, fapt care dezmințe afirmațiile adversarilor cum că poezia noastră [s.n.] ar suferi de „uniformitate”, de lipsă de originalitate a viziunilor poetice. Dimpotrivă. Întreaga dezvoltare a poeziei multinaționale, inclusiv poezia moldovenească, demonstrează că metoda realistă [s.n.] implică un proces continuu de îmbogățire și diversificare a viziunii poetice, a modalităților artistice, a tehnicilor literare. Prin urmare, departe de a «uniformiza» viziunea poetică, această metodă, dacă e «deschisă» [s.n.], oferă largi posibilități de aplicare a celor mai diverse forme de reflectare [s.n.] artistică a vieții” (Dolgan, 2009: 38).

În esență, mesajul din textul-sursă rămâne același în textul-țintă, chiar dacă se încearcă o cosmetizare a textului prin înlocuirea unor termeni cu alții, adăugarea sau omiterea unor segmente. Astfel, se substituie segmentele „marxist-leninistă” cu „materialistă”, „poezia realismului socialist” cu „poezia realistă”, mai vechiul „zugrăvire” cu „reflectare” ș.a., ceea ce nu poate trece sub incidența revizuirilor, în accepție lovinesciană, or conținutul compromis al tezei enunțate denotă limitele viziunii criticului asupra poeziei contemporane. Introducerea elementelor noi („le transfigurează în plan ficțional” și „dacă e «deschisă»”) are valoare explicativă și nu influențează mesajul. Omisiunea unor segmente din textul original („pe concepția marxist-leninistă”, „sovietice”) este expresia efortului de a detoxifia discursul de caracterul său ideologic, or simpla neglijare a terminologiei nu este suficientă pentru a salva textul de eticheta oportunistă.

Publicarea unor articole și studii răzlețe sub pălăria monografiei, adunate unele din presa vremii unde au fost publicate inițial, altele din culegerile anterioare, altele din monografia din anii '70 care i-a adus titlul de doctor, este un gest care discreditează noutatea ideilor enunțate. Mai mult decât atât, studiul monografic *Poezia contemporană*, mod de existență în *Metaforă și Idee* (2007) se regăsește reluat aproape în întregime în monografia *Metafora este poezia însăși (Investigații ale poezicii figurative)* (2009). În consecință, se obțin două monografii, care, în esență sunt niște culegeri de articole și studii, editate la o distanță de doi ani și care se repetă în mod spectaculos.

Am deschis această paranteză deontologică, pentru a demonstra că lichelismul și fripturismul criticului sunt moștenite din experiența sa proletcultistă, care-l transformă, în cele din urmă, într-o mască fără identitate în exegeza din Basarabia. Drept mărturie, antologia *Eseuri. Critică literară* nu reține niciun text din prolifică activitate a criticului. Tăcerea lui Eugen Lungu sancționează dur lipsa integrității lui Mihail Dolgan (Lungu, 2004), dovedind că legile nescrise ale conduitei unui cercetător funcționează mult mai bine decât oricare alte coduri deontologice⁸. Un bun prilej de a încheia acest portret, ni-l oferă

---

⁸ Dacă suprapunem rezultatele testului de integritate cu laurii pe care și i-a pus Mihail Dolgan de-a lungul timpului, constatăm că, dintr-o inerție a spiritului critic, a fost promovat în mediul academic din Republica Moldova (în 2007, i se conferă titlul de academician) și decorat cu varii distincții. Astăzi, conform *Codului de etică și deontologie profesională a cercetătorilor și cadrelor universitare*, autoplagiatul este considerat o abatere de la normele de bună conduită, fiind definit prin „expunerea într-o operă scrisă sau o comunicare orală, inclusiv în format electronic, a unor texte, expresii, demonstrații, date, ipoteze, teorii, rezultate ori metode științifice extrase din opere scrise, inclusiv în format electronic, ale aceluiași sau acelorași autori, fără a menționa acest lucru și

însuși Mihail Dolgan prin meditația asupra simțului măsurii în judecata de valoare, or tocmai acest simț lipsește în demersul criticului:

„De la un timp încoace tot mai des se poate costata cu amărăciune că mulți dintre cei care stăpânesc condeiu (poeți, prozatori, critici literari, esești, oameni de știință, publiciști) manifestă o slăbiciune irezistibilă pentru superlaude, pe de o parte, sau pentru insinuări ieftine, citind totul pe dos, într-un cuvânt demonstrează în mod fățiș că sunt certați cu *bunul simț al măsurii* și al probității profesionale. [...] Numai un spirit critic și autocritic mereu treaz și autoritar, numai o exigență în continuă sporire, numai o nemulțumire persistentă în planul creației ne vor ajuta să depășim faza de umflare și de tămâiere a valorilor, faza de automulțumire bucolică și de... *autoamăgire* [s.n.]” (Dolgan, 2007: 595).

Valeriu Senic, un „ostaș” inadaptat

Valeriu Senic face figură aparte în tabără intelectualilor care au cedat estetic, deoarece are un parcurs linear în promovarea convingerilor asumate în plin realism socialist. La mijlocul anilor '90, după ce încearcă să-și facă o carieră politică⁹, se refugiază în Transnistria, unde, până în 2003, continuă să-și etaleze patosul în interpretarea procesului literar în cadrul cursurilor de *Teoria literaturii și Literatura moldovenească* la Universitatea de Stat „T. G. Șevcenko” din Tiraspol, dar și prin editarea unor manuale de literatură moldovenească (cu grafie chirilică) pentru școlile transnistriene.

Până în 1991, criticul publică, cu o ritmicitate de invidiat, contribuind astfel la îmbogățirea bibliografiei realismului socialist: *Internaționalul și naționalul în romanul moldovenesc* (1973), *Realitate și mesaj* (1981), *Cuvîntul: angajare și răspundere partinică* (1984), *Creația lui V. Teleucă în școală* (1985), *Omul nou: patriot și internaționalist* (1986), *Ecuția poetică a înaltului* (1986), *Cuvîntul și datorii noastre* (1988), *Pagini de leniniană: permanență și continuitate* (1988). Cităm câteva fragmente, pentru a surprinde spectacolul emfazei oportuniste:

„Cititorul de azi se vrea în tovărășia versului, ce i-ar trăi bucuriile și îndoielile, i-ar împărtăși frământul problemelor nerezolvate, i-ar dărui bucuria revelațiilor frumosului, surprinzătorului în faptul divers, cunoscut de el pe din afară. Gînd bogat, scînteie de adevăr comunist, străluminat de intensitate afectivă nesimulată – iată condiția patosului civic și patriotic, fără de care nu există adevărata poezie. Patosul e alimentat întotdeauna de actualitatea și semnificația socială largă a problemei abordate, de atitudinea cetățenească fără echivoc a autorului, acestea materializate numaidecît într-un sistem de imagini artistice, cizelate sub semnul ineditului

---

fără a face trimitere la sursele originale”. Potrivit art. 38 *a,b,c*, al prezentului cod, autoplagiatul *trebuie* pedepsit, prin aplicarea unor sancțiuni disciplinare, care prevăd: „a) retragerea calității de conducător de doctorat pentru o teză sau pentru o perioadă; b) retragerea (inițierea) gradelor științifice de doctor și doctor habilitat; c) retragerea (inițierea) titlurilor științifice / științifico-didactice de conferențiar universitar, conferențiar cercetător, profesor universitar sau profesor cercetător”. A se vedea, Hotărîrea nr. AT-3/1 din 23 mai 2012 cu privire la *Codul de etică și deontologie profesională a cercetătorilor și cadrelor universitare* – http://www.edu.asm.md/tc_userfiles/COD%20de%20etica%20si%20deontologie.PDF [citat 20 iunie 2015].

⁹ În 1994 face parte din Frațiunea Socialiștilor și Interfrontiștilor din Parlamentul Republicii Moldova, care a votat Constituția Republicii Moldova, prin care se acceptă termenul de *limbă moldovenească* pentru limba română vorbită în Basarabia.

plasticizant, al irepetabilului, capabil să uimească” (Senic, 1986: 6).

Și

„Împletind virtuos meditația și confesiunea cu rafala de cîntec proletar, sursă a aceluiași lirism răvășitor, autorul continuă să lărgescă parametrii simbolului, acesta înmagazinînd sugestiv retrospectiv de luptă a maselor pentru transformarea revoluționară a societății, pentru ridicarea temeliiilor formației comuniste” (Senic, 1986: 46).

După 1991, urmează o scurtă perioadă a căutărilor, a inadaptării convingerilor sale la realitățile survenite în urma rupturii de sistemul totalitar. Va publica în ziarul „Tineretul Moldovei” câteva articole fără vreo relevanță analitică¹⁰, dar care rețin încercarea criticului de a se adapta la noul sistem lipsit de constrîngerii. Format la școala cauzei proletare, Valeriu Senic nu-și găsește totuși un loc printre „vechea gardă” de la Chișinău și evadează la Tiraspol. Transnistria devine astfel o enclavă a proletcultismului în agonie, avînd toate condițiile pentru continuitatea crezului leninist, instituționalizînd cedarea estetică în postproletcultism. În această oază de confort își împlânzește orgoliul de critic literar la catedra universității-gază, singura care-i legitima convingerile, îi recunoștea meritele oportuniste, îi oferea spațiu și public pentru teoria „moldovenismului” etc. Din aceleași considerente, au făcut naveta Chișinău-Tiraspol criticul Andrei Hropotinschi și Vasile Stati, autorul controversatului¹¹ *Dicționar moldovenesc-românesc*, personaje ilustrative pentru ideea continuității oportunismului.

Concluzii

Tendența de legalizare a cedărilor estetice suscită tot atâtea contradicții ca și tendința de contestare a scriitorilor și criticilor sensibili la compromisul cu puterea sovietică, or „teroarea istoriei” pe care au trăit-o poate fi atât cap de acuzare, cât și motiv pentru a înțelege condițiile vitrege în care a dăinuit scrisul ca atare.

O contradicție a rupturii de proletcultism însă ar însemna continuitatea cauzei lui Lenin într-o perioadă postproletcultistă. În critica literară din Basarabia, fenomenul cedărilor estetice continuă să existe prin agenții de altădată ai ideologiei comuniste, în ciuda faptului că scrisul de calitate s-a desprins de presiunile doctrinei. Se atestă așadar existența, în forme latente, a unor ideologeme congenitale în demersul unor critici ce și-au schimbat ușor macazul (Mihail

---

¹⁰ Senic, Valeriu, 1991, *Creația în ofensivă* [Despre Lidia Codreanca] // Tineretul Moldovei, 13 mai; *Prospecțiuni* [Despre poezia tînără. Cenaclul „Sol”] // Tineretul Moldovei, 20 mai; *Zodie* [Despre poezia lui I. Ursenea] // Tineretul Moldovei, 29 mai; *Dialectica vieții, eclecticismul viziunilor poetice...* [Despre poezia lui I. Guzun] // Tineretul Moldovei, 8 iunie; *Comprehensiune, bun simț și...antiflastic* [Despre Viorel Mihai] // Tineretul Moldovei, 24 iunie; *Destin și poezie* [Despre poetul A. Miholea] // Tineretul Moldovei, 15 iulie.

¹¹ A se vedea chestionarul *Un monument al minciunii și al urii - 'Dicționarul moldovenesc-românesc' al lui Vasile Stati*, în *Contrafort*, numărul 7-8 (105-106), iulie-august, 2003 - <http://www.contrafort.md/old/2003/105-106/570.html> [citât 22 iunie 2015].

Dolgan, Haralambie Corbu ș.a.) și a altora care-și etalează verticalitatea oportunistă pe alte scene și sisteme valorice (Valeriu Senic, Andrei Hropotinschi, Vasile Stati). Ceea ce unește aceste destine este osatura ideologică a discursului pe care l-au practicat, contribuția lui Mihail Dolgan și a lui Valeriu Senic rămânând una substanțială în bibliografia realismului socialist, la scară locală.

Bibliografie

1. Benda, Julien, 1993, *Trădarea cărturarilor*, traducere din franceză de Gabriela Creția, București, Editura Humanitas.
2. Besançon, Alain, 1999, *Nenorocirea Secolului. Despre Comunism, Nazism și unicitatea „Șoah”-ului*, București, Editura Humanitas.
3. Bolecki, Włodzimierz, 2008, în *Postfață la Gîndirea captivă* de Czesław Miłosz, traducere din polonă de Constantin Geambașu, prefață de Vladimir Tismăneanu, ediția a II-a, București, Editura Humanitas.
4. Cimpoi, Mihai, 1997, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Editura Arc.
5. Dolgan, Mihail, 1971, *Idee și imagine poetică*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească.
6. Dolgan, Mihail, 1973, *Marginalii critice*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească.
7. Dolgan, Mihail, 1974, *Metafora poetică și semnificațiile ei în poezia sovietică moldovenească*, Chișinău, Editura Știința.
8. Dolgan, Mihail, 1976, *Conștiința civică a poeziei contemporane*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească.
9. Dolgan, Mihail, 1979, *Poezia sovietică moldovenească din anii '20-'30*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
10. Dolgan, Mihail, 1981, *Creația lui L. Corneanu în școală*, Chișinău, Editura Lumina.
11. Dolgan, Mihail, 1982, *Crez și măiestrie artistică*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
12. Dolgan, Mihail, 1983a, *Poezia militantă și imperativul vremii*, Chișinău, Editura Lumina.
13. Dolgan, Mihail, 1983b, *Creația lui L. Deleanu în școală*, Chișinău, Editura Lumina.
14. Dolgan, Mihail, 1984, *Creația lui Gr. Vieru în școală*, Chișinău, Editura Lumina.
15. Dolgan, Mihail, 1986, *Creația lui Petrea Cruciuc în școală*, Chișinău, Editura Lumina.
16. Dolgan, Mihail, 1987a, *Poezia moldovenească de azi și problemele vieții*, Chișinău, Editura Știința.
17. Dolgan, Mihail, 1987b, *Responsabilitatea cuvîntului critic*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
18. Dolgan, Mihail, 1987c, *Creația lui Em. Bucov în școală*, Chișinău, Editura Lumina.
19. Dolgan, Mihail, 1988, *Poezie: adevăr artistic și angajare socială*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
20. Dolgan, Mihail, 1989, *Creația lui L. Damian și P. Zadnipru în școală*, Chișinău, Editura Lumina.
21. Dolgan, Mihail, 1990, *Creația scriitorilor moldoveni în școală: N. Costenco, A. Busuioc, Vl. Beșleagă, Gh. Malarciuc*, Chișinău, Editura Lumina.
22. Dolgan, Mihail, 2005, *Polemici literare*, Chișinău, Centrul Ed.-poligr. al USM.
23. Dolgan, Mihail, 2007, *Poezia contemporană, mod de existență în Metaforă și Idee*, Chișinău, Editura Elan Poligraf.
24. Dolgan, Mihail, 2009, *Metafora este poezia însăși (Investigații ale imaginarului și poezicii figurative)*, Chișinău, F.E.-P. „Tipografia Centrală”.
25. Hobsbawm, Erick, 1994, *Secolul extremelor*, traducere Anca Irina Ionescu, București, Editura Lider.

26. Hotărîrea nr. AT-3/1 din 23 mai 2012 cu privire la *Codul de etică și deontologie profesională a cercetătorilor și cadrelor universitare* - http://www.edu.asm.md/tc_userfiles/COD%20de%20etica%20si%20deontologie.PDF
27. Miłosz, Czesław, 2008, *Gîndirea captivă*, traducere din polonă de Constantin Geambașu, prefață de Vladimir Tismăneanu, postfață de Włodzimierz Bolecki, ediția a II-a, București, Editura Humanitas
28. *Literatura și arta Moldovei*: Enciclopedie, 1985, vol. I, Chișinău, redacția principală a enciclopediei sovietice moldovenești.
29. Lungu, Eugen, 2004, selecție, studiu introductiv și note biobibliografice la antologia *Literatura din Basarabia în secolul XX: Eseuri, Critică literară*, Chișinău, Î.E.P. „Știința”, Editura Arc.
30. Negrici, Eugen, 2006, *Literatura română sub comunism (Proza)*, ediția a II-a, București, Editura Fundației Pro
31. Negură, Petru, 2014, *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă*, trad. din fr. de Gabriela Șiclovan, Chișinău, Editura Cartier.
32. Poliakov, Leon, 1987, *Les totalitarismes du XXe siecle*, Paris, Fayard.
33. Selejan, Ana, 1994-2000, *Literatura în totalitarism (1949-1960)*, 6 volume, vol.I, Sibiu, Editura Thausib, 1994; vol.II, Sibiu, Editura Thausib, 1995; vol.III, Sibiu, Editura Fronde, 1996; vol.IV, București, Editura Cartea românească, 1998; vol. V, București, Editura Cartea românească, 1999; vol VI, București, Editura Cartea românească, 2000.
34. Selejan, Ana, 1993, *Reeducare și prigoană*, Sibiu, Editura Thausib.
35. Selejan, Ana, 1992, *Trădarea intelectualilor*, Sibiu, Transpres.
36. Senic, Valeriu, 1973, *Internaționalul și naționalul în romanul moldovenesc*, Chișinău, Editura Știința.
37. Senic, Valeriu, 1981, *Realitate și mesaj*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
38. Senic, Valeriu, 1984, *Cuvîntul: angajare și răspundere partinică*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
39. Senic, Valeriu, 1985, *Creația lui V. Teleucă în școală*, Chișinău, Editura Lumina.
40. Senic, Valeriu, 1986a, *Omul nou: patriot și internaționalist*, Chișinău, Editura Lumina.
41. Senic, Valeriu, 1986b, *Ecuția poetică a înaltului*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
42. Senic, Valeriu, 1988a, *Cuvîntul și datorii noastre*, Chișinău, Editura Literatura artistică.
43. Senic, Valeriu, 1988b, *Pagini de leniniană: permanentă și continuitate*, Chișinău, Editura Lumina.
44. Senic, Valeriu, 1991a, *Creația în ofensivă* [Despre Lidia Codreanca] // Tineretul Moldovei, 13 mai.
45. Senic, Valeriu, 1991b, *Prospecțiuni* [Despre poezia tînără. Cenaclul „Sol”] // Tineretul Moldovei, 20 mai.
46. Senic, Valeriu, 1991c, *Zodie* [Despre poezia lui I. Ursenea] // Tineretul Moldovei, 29 mai.
47. Senic, Valeriu, 1991d, *Dialectica vieții, eclecticismul viziunilor poetice...* [Despre poezia lui I.Guzun] // Tineretul Moldovei, 8 iunie.
48. Senic, Valeriu, 1991e, *Comprehensiune, bun simț și... antifrastic* [Despre Viorel Mihai], // Tineretul Moldovei, 24 iunie;
49. Senic, Valeriu, 1991f, *Destin și poezie* [Despre poetul A. Miholea] // Tineretul Moldovei, 15 iulie.
50. Steinhardt, Nicolae, 1992, *Jurnalul fericii*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.

ЯМБ У ТВОРЧОСТІ ПОЕТІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ 90-х РОКІВ ХІХ СТОЛІТТЯ

Оксана ЛЮБИМОВА

Lyubimova O. Iambic Metres in West Ukrainian Poetry of 1890s.

The article explores West Ukrainian poetry in terms of meter and rhythm, with iamb in the focus of attention. The poets tested a vast array of accentual-syllabic metres, dominated by disyllables. Among disyllables, iambic pentameter was most widely used. Among iambic metres, dimetres, trimetres, tetrameters, caesured iambic hexameter, as well as fixed and unsettled iambic structures varying in the number of feet are quite common.

Ямбічні форми в західноукраїнській поезії кінця ХІХ століття розглянули Г. Сидоренко (16), Н. Костенко (9), Б. Бунчук (1, 2). Проте, літературознавці вивчали версифікацію окремих поетів цього періоду. Аналіз поетичних творів цілого пласту авторів щодо метрики і ритміки та класифікація одержаних результатів увиразнили б загальну картину віршованих форм української поезії, як важливої складової поетики. Тому необхідно розглянути всі ямбові форми у творчості більшого числа поетів означеного часового відрізка.

Зосередимося на окресленому матеріалі.

Об'єктом вивчення стали усі поетичні твори зазначеного періоду, написані авторами Західної України. Предмет дослідження – метрика та ритміка ямбічних розмірів. Про ямбічні форми у творчості поетів 80-х років йдеться у попередній публікації (13).

Силабо-тонічна палітра авторів Західної України останнього десятиліття ХІХ віку доволі багата розмаїттям використаних метрів. У сегменті силабо-тонічних розмірів, традиційно домінують двоскладові, частка яких становить 75,4%. Найбільше творів написано ямбом – 55,5% від усіх силабо-тонічних структур. Серед ямбових двоскладовиків превалює п'ятистоповик – 33%. Поети використали Я2, Я3, Я4, Я5, Я6ц та різностоповики.

Я2 характерний для однієї поезії, що становить 0,2% від ямбових і 0,2% від двоскладових творів. Зразком двостоповика є 24-рядковий вірш Т. Галіпа – „Мрії”:

Хороша весно	○ ○ ○ ○ ○ Я2
зелений гаю,	○ ○ ○ ○ ○ Я2
тебе у тихих	○ ○ ○ ○ ○ Я2

думках витаю!	У1У1У Я2
Милують слух мій	У1У11 п/сх Я2
солодкі нути,	У1У1У Я2
чарують щасте	У1У1У Я2
давно забуте (Галіп, 1901: 23).	У1У1У Я2

У творі не фіксуємо „вкраплень” іншорозмірних рядків. Усереднений відсоток обтяжень – 4.

До тристопового ямба у зазначене десятиріччя зверталися І. Франко, В. Щурат, О. Маковей, С. Воробкевич, Б. Лепкий, Т. Галіп. Найчастіше до цієї форми вірша вдавалися В. Щурат (18% від ямбічних творів поета) та І. Франко (5,6%). Загалом частка ЯЗ від усіх двоскладових текстів західноукраїнських авторів 80-х років – 5%, а відсоток від ямбічних творів становить 6,6.

Різниця в наголошуваності сильних І – III і слабкої II стопи, приміром, у тристопових ямбах В. Щурата становить 25 – 29% („Плила по небі хмаронька...”, 1895), 25 – 33,3% („Дошу краплина впала...”, 1898), 12,5 – 25% („Ой виберусь я полем...”, 1892); у С. Воробкевича – 41,8 – 45,8% („Вже рожі всі відцвіли...”, 1897), 70,8 – 70,8% („Дівчино чорноброва...”, 1890); Т. Галіпа – 50 – 50% („Чобан”), 70 – 75% („Пісня з села”), 33,2 – 54% („По жнивях”); О. Маковея – 16,6 – 8,6 („Я з нею бачився знову...”, 1898). Наведемо першу строфу вірша С. Воробкевича „Вже рожі всі відцвіли...”:

Вже рожі всі відцвіли,	У1У1У1У ЯЗ
зів’ялий лист паде;	У1У1У1 ЯЗ
від співу птиць веселих	У1У1У1У ЯЗ
лісок вже не гуде (Воробкевич, 1909: 203-204).	У1У1У1 ЯЗ

Усереднена схема акцентуації стоп у тристоповиках західноукраїнських поетів 90-х років XIX століття виглядає так:

I	II	III
91	56	100

Різниця між наголошеністю I – III і II стопи становить 35 – 44%. Середня кількість рядків із понадсхемними наголосами у творах з ритмом ЯЗ – 8%.

Ритм тристоповика витримано „чисто”, лише у поезії О. Маковея – „Я з нею бачився знову...” (1898) – перший рядок – „несилабо-тонічний” („Я з нею бачився знову...” У1У1У1У).

Я4 укладено 30,3% від ямбічних і 22,3% від усіх двоскладовиків. Чотиристоповик застосували більшість поетів цього періоду. Цей розмір не фіксуємо лише серед поетичного масиву К. Попович і Т. Галіпа. Його активно використовували О. Козловський (62,5% від усіх ямбів автора), С. Яричевський (47%), О. Маковей (41%), П. Карманський (40%), І. Франко (25,8%).

В останнє десятиріччя XIX століття співвідношення між творами з „традиційною” та „архаїчною” ритмічними тенденціями становить майже 50% – 50%.

„Традиційний” ритм превалює у чотиристоповиках С. Воробкевича (100%), У. Кравченко (100%), В. Масляка (100%), В. Щурата (100%), О. Маковея (61%). Різниця між сильною II та слабкою I стопами коливається в діапазоні 6,5 – 40%. Найменшу різницю спостерігаємо у творі В. Щурата – „Бувають хвилі...” (1896) – 5%, найбільшу – у вірші У. Кравченко „О, як легко тому жить...” (1899) – 58,5%.

Узагальнені дані наголошуваності стоп в оригінальних творах західноукраїнських авторів із „традиційним” ритмом виглядають так:

I	II	III	IV
74	93,3	53,4	100

Середня різниця між II та I стопами складає 19,3%.

До „архаїчної” форми чотиристоповика найчастіше тяжіли С. Яричевський (82%), І. Франко (70%), О. Козловський (54,5%). Деякі з цих поетів, за своїми акцентуаційними особливостями близькі до рівнонаголошення I та II стоп – 5% (вірш О. Маковея „Співак” (надр. у 1890), 6,3% (вірш О. Козловського „Вечером”, 1898). Найменшу різницю – 4% фіксуємо у поезії О. Козловського – „Цвинтарок” (1897), найбільшу – 25% у творі О. Маковея – „Она” (1896). Наведемо другу строфу поезії „Она”:

Она з тим серцем ще не зрячим,   U↓U↓UUUU↓U Я4
 що усміхом мене в'ялить,   U↓UUUU↓U↓ Я4
 що поглядом своїм гарячим,   U↓UUUU↓U↓U Я4
 як сонце у жнива, палить (Маковей, 1990: 148).   U↓UUUU↓U↓ Я4

Середня акцентуація стоп у творах поетів з „архаїчною” ритмічною структурою така:

I	II	III	IV
98	82	57,5	100

Різниця між сильнішою I та слабшою II стопами у творах з „архаїчним” ритмом становить 16%.

Загальна картина наголошуваності стоп усіх оригінальних творів західноукраїнських поетів 90-х років, витриманих у річці 4-стопового ямба, має такий вигляд:

I	II	III	IV
86	87,7	55,5	100

У середньому, різниця між II та I стопами становить 1,7%. Процент

повнонаголошених рядків у творах із „традиційною” та „архаїчною” структурою становить 35 і 27,3 відповідно. Усереднений відсоток повнонаголошених рядків у творах з ритмом Я4 – 31,2. Кількість рядків із понадсхемними наголосами – 5%.

Для більшості творів характерна „чистота” розміру. Поява „інометричних” рядків притаманна для поезій С. Яричевського „Коли би я не був поет...” (1890) – у 14-у рядку, „Крокодили” (1892) – у 8-у і 61-у рядках, „Ти любиш” (1896) – у 16-у рядку. „Вкраплення” версів Я3 (1,5% від рядків тексту), Я2 (0,7%) і Я1 (1,5%) у тканину чотиристоповика спостерігаємо у творі О. Козловського „Пролог” (90-і).

З-поміж ямбових творів цього періоду найпоширенішим став п’ятистоповик, частка якого становить 33% від ямбічних і 24,3% від усіх двоскладових структур. Найчастіше Я5 фіксуємо у метричній палітрі У. Кравченко (79% від усіх ямбів поетеси), В. Щурата (43%), І. Франка (38,2%), С. Яричевського (35,3%), О. Маковея (29,5%), О. Козловського (16,6%).

У плані ритміки п’ятистоповики розподіляються так: 35,2% – твори з сильною І, ІІІ, V стопами, по 32,4% припадають на структури з висхідним та спадним ритмом.

Тривершинний альтернуючий ритм найбільше притаманний поезіям І. Франка – 50%, В. Щурата – 38,5%, С. Яричевського – 36,4%, У. Кравченко – 31,5%.

Усереднена схема акцентуації стоп в усіх оригінальних творах з альтернуючим ритмом має такий вигляд:

I	II	III	IV	V
87,3	73	86,8	62,4	100

Частка повнонаголошених рядків у віршах із названим ритмом становить 23%. Кількість рядків з понадсхемними наголосами – 7% .

Висхідний ритм, у творах витриманих Я5, активно використовували Т. Галіп (50%), В. Щурат (38,5%), С. Яричевський (27,2%), У. Кравченко (26,3%), І. Франко (25%). Вкажемо на високий процент повнонаголошених рядків у п’ятистоповиках із висхідним ритмом. Приміром, у „Воєнному сонеті” (1897) О. Козловського, частка таких рядків становить 50%, в октаві В. Щурата „Елегія на смерть Юліана Целевича” (1892) – 31,3%, у сонетах У. Кравченко „Нащо ту міць, на серця дні дрімучу...” (1898) та В. Щурата „Ти сам, ах сам...” (1898) – 28,6%.

Усереднений процент повнонаголошених рядків у творах, написаних Я5, з висхідним ритмом – 20%. Частка рядків з обтяженнями сягає 7,7%.

Середні показники наголошуваності стоп у поезіях з висхідним ритмом такі:

I	II	III	IV	V

81,3	83,5	78,3	64	100
------	------	------	----	-----

Я5 зі спадним ритмом найчастіше спостерігаємо у поезіях Т. Галіпа (50%) та У. Кравченко (42%). Його також використовували у своїх п'ятистоповиках В. Щурат та О. Маковей. Частка повнонаголошених рядків у творах зі спадним ритмом коливається в діапазоні – 14,3 – 29%. Найвищий цей показник у поезії О. Маковей „Серна” (1896) – 33,3%, найнижчий – у сонеті У. Кравченко „Мене чарує проста віра та...” (1894) – 7%.

Загальна картина акцентуації стоп у віршах зі спадним ритмом має такий вигляд:

I	II	III	IV	V
84	82	75,6	63,5	100

Середній показник повнонаголошених рядків у творах зі спадним ритмом – 19,5%. Кількість рядків з обтяженнями – 8%.

Усереднена схема наголошуваності стоп у творах авторів Західної України 90-х років XIX століття, укладених Я5, має такий вигляд:

I	II	III	IV	V
84,2	79,5	80,2	63,3	100

Середня кількість рядків з обтяженнями у всіх поезіях із ритмом Я5 – 7,5%. Кількість повнонаголошених рядків – 20,8%.

У п'ятистоповиках західноукраїнських поетів спостерігаємо „вкраплення” „іншорозмірних” рядків. Приміром, у творах С. Яричевського „Вінчане” (1891) та „Веселий лист” (1896) фіксуємо по одному рядку Я6. Появу рядків Я6 спостерігаємо у поезіях І. Франка „Не слід усякого любити без розбору” (1895), „Жіноче серце! Чи ти лід студений...”, „Епілог” (обидві – 1893) та „В Перемишлі, де Сян пливе зелений” (1896), а також у сонетах У. Кравченко „Далеко ся весна ясна за мною...” і „За рід ілотів, оповитий тьмою...” (обидва – 1898). Наведемо першу строфу вірша поетеси „Далеко ся весна ясна за мною...”:

Далеко ся весна ясна за мною	o1000101010 Я5
й чимало довелось дожить невдач,	o100010101 Я5
а все ж, як бачу на лугах лотач,	o101000101 Я5
міцніє кволий дух і рветься знов до бою.	o101010101010 Я6

(Кравченко, 1958: 102).

Ябц укладено 1,6% від ямбічних і 1,2% від усіх двоскладовиків. Найчастіше до цього розміру звертався І. Франко. У його метричному репертуарі він представлений трьома творами-сонетами: „За що, красавице, я так тебе люблю...” (1891), „Так, ти одна моя правдивая любов...” (1891) і переробкою сонета 1873-го року „Народна пісня” (1893). Фіксуємо шестистоповик у поетичному доробку О. Маковей. Він характерний для його

твору „Другові” (1899).

Шестистоповик західноукраїнських поетів представлений двома видами ритму – симетричним двочленним (II стопа менше наголошена, ніж III, переважає чоловіча цезура) (50%) і несиметричним альтернуючим (II стопа більше наголошена, ніж III, переважає дактилічна цезура) (50%).

Акцентна схема Я6 із симетричним ритмом така:

I	II	III	IV	V	VI
84,7	73	90,3	73	59	100

Усереднений малюнок наголошуваності стоп у Я6 з несиметричним альтернуючим ритмом має такий вигляд:

I	II	III	IV	V	VI
85	89,4	65	96	47,3	100

Загальна схема акцентуації стоп західноукраїнського Я6 90-х років така:

I	II	III	IV	V	VI
85	81,2	77,7	84,5	53,2	100

Ритм шестистоповика поети витримали „чітко”. Появу іншого розміру (Я5) фіксуємо лише в сонеті І. Франка „За що, красавице, я так тебе люблю...”:

Чи за той гордий хід, за ту красу твою,

○○○⊥○⊥||⊥⊥○⊥○⊥ Я6

За те таємне щось, що тліє полускритно

○○○⊥○⊥||⊥⊥○○○⊥○ Я6

В очах твоїх і шепче: “Тут сповито

○⊥○⊥○⊥○⊥||⊥○⊥○ Я5

Живую душу в пелену тісну?” (Франко, 1976: т. 2, 124).

○⊥○⊥○⊥||○○⊥○⊥ Я5

28% від ямбів і 20,6% від усіх двоскладовиків написано різностоповиками. Серед них – 85,7% творів укладено врегульованими ямбами. Традиційно домінують поезії з чергуванням 4-и та 3-стопових рядків – Я4343 (26,4% від усіх впорядкованих ямбів). У решті врегульованих ямбічних різностоповиків відтворені вже апробовані поетами у попереднє десятиліття розміри (Я43443, Я443443, Я4443). Західноукраїнські поети використали такі різностоповики: Я4442, Я4454, Я4543, Я5565, Я663663 (І. Франко), Я5444, Я44442, Я555543 (С. Яричевський), Я4343434344 (С. Воробкевич), Я4466, Я5454, Я5455 (О. Козловський), Я554554 (Т. Галіп), Я6556, Я5555562 (У. Кравченко), Я5353, Я5555553 (В. Щурат), Я3443,

Я545455, Я54544, Я6556666 (О. Маковей), Я43434343, Я43433 (П. Карманський).

Невпорядковані ямбічні форми характерні для 14,3% від усіх різностоповиків. Фіксуємо їх у творчості О. Козловського. Автор використав розмір ЯЗ – 6 у вірші „Загублений рай” (1897), Я4 – 5 властивий його ж поезії „За що?” (1897). Неврегульований різностоповик зі структурною схемою Я2 – 5 характерний для рядків твору О. Маковея „На березі ріки” (1894). Ритм невпорядкованого різностоповика ЯЗ – 6 має вірш С. Яричевського „В парну днину” (1899). Сім творів (за даними Б. Бунчука), укладених неврегульованими ямбічними різностоповиками, дав І. Франко: „Три долі” (1895), „Чого являєшся мені...” (1896), „Важке ярмо твоє, мій рідний краю...” (1897), „Поклін тобі, моя зів’яла Квітко...” (1898), „Коли обід хтось славний зготував...” (1895), „Хто тому шкодить, що йому...” (1898), поема „Сатні і Табубу” (1899).

Отже, в окреслений період західноукраїнські поети використали чималий пласт силабо-тонічних розмірів серед яких превалювали двоскладові форми. Поміж них домінував ямбовий п’ятистоповик. Поети вдалися до таких форм: Я2, ЯЗ, Я4, Я5, Ябц та впорядкованих і невпорядкованих різностоповиків.

Отримані результати доповнюють загальну картину вітчизняної версифікації останніх десятиріч ХІХ століття.

Література

1. БУНЧУК, Борис, 2000, *Вішування Івана Франка*, Монографія, Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича, Чернівці: Рута, 308 с.
2. БУНЧУК, Борис, ЛЮБИМОВА, Оксана, 2008, *Вішування Сильвестра Яричевського 90-х років ХІХ століття*, Науковий вісник Чернівецького університету, зб. наук. пр., Чернівці: Рута, Вип. 394 – 398, Слов’янська філологія, с. 159 – 166.
3. ВОРОБКЕВИЧ, Сидір, 1909, *Твори Ізидора Воробкевича: в 3 т.*, Львів: Просвіта, т. І., 417 с.
4. ГАЛІП, Теодот, 1901, *Думки та пісні*, Чернівці: Друк. т-ва „Руська Рада”, 36 с.
5. ГАСПАРОВ, Михайл, 1984, *Очерк истории русского стиха. Метрика, ритмика, рифма, строфика*, Москва: Наука, 314 с.
6. КАРМАНСЬКИЙ, Петро, 1899, *3 теки самоубийця. Психологічний образок у замітках і поезіях*, Львів: Друк. В. А. Шийковського, 48 с.
7. КАЧУРОВСЬКИЙ, Ігор, 1994, *Метрика*, Підручник, Київ: Либідь, 120 с.
8. КОЗЛОВСЬКИЙ, Олександр, 1905, *Мирти й кипариси: поезії*, Львів, 86 с.
9. КОСТЕНКО, Наталія, 2006, *Українське вішування ХХ століття*, навч. посіб., 2-ге вид. випр. та допов., К.: Київський національний університет, 287 с.
10. КРАВЧЕНКО, Уляна, 1958, *Вибрані твори*, К.: Держлітвидав УРСР, 498 с.
11. ЛЕПКИЙ, Богдан, 1901, *Стрічки: поезії*, Львів: Друк. В. А. Шийковського, 103 с.
12. ЛЕПКИЙ, Богдан, 1902, *Листки падуць: поезії*, Львів: Друк. В. А. Шийковського, 123 с.
13. ЛЮБИМОВА, Оксана, 2013, *Ямбічні розміри в західноукраїнській поезії 80-х років ХІХ століття*, Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, серія: Філологія (мовознавство), збірник наукових праць, Вінниця: ТОВ "Фірма "Планер", Вип. 18., с. 350 – 357.

14. МАКОВЕЙ, Осип, 1990, *Твори*: в 2 т., Т. 1: Поетичні твори. Повісті, Київ: Дніпро, 711 с.
15. МАСЛЯК, Володимир, 1897, *З чорного шляху*: поезії, Львів: Накладом редакції „Зорі”, Т. 2., 182 с.
16. СИДОРЕНКО, Галина, 1980, *Від класичних нормативів до верлібру*, Київ: Вища школа, 182 с.
17. ФРАНКО, Іван, 1976 – 1986, *Зібрання творів*: у 50 т., Київ: Наук. думка.
18. ЩУРАТ, Василь, 1895, *Lux in tenebris*: поезії, Львів: Друк. Ставропігійського Інститута під зарядом І. Пухира, 66 с.
19. ЩУРАТ, Василь, 1898, *Мої листи*: поезії, Львів: Вид-во М. Заячківського, 69 с.
20. ЯРИЧЕВСЬКИЙ, Сильвестр, 1904, *Пестрі звуки*: поезії, Чернівці: Друк. акц. тов. „Австрія”, 160 с.
21. ЯРИЧЕВСЬКИЙ, Сильвестр, 1977, *Твори*: в 2 т., Бухарест: Критеріон, Т. 1., 301 с.

THE LITERARY DISCOURSE OF SUZAN-LORI PARKS

AS REINTERPRETATION OF HISTORY

Narcisa ONU
Universitatea „Al. I. Cuza”
Iași, Romania

Suzan-Lori Parks creates, through her plays, the means through which she interacts with her readers/spectators, constructing a space in which they use their knowledge of Afro-American culture, among other aspects, in order to understand how the playwright reinterprets history. As the title suggests, the present paper focuses on Suzan-Lori Parks's literary discourse as an innovative tool used to interpret and reinterpret history. A selection of three plays has been made in order to illustrate this idea; i.e. "The America Play", "Topdog/Underdog" and "Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom".

"History is time that won't quit".¹

Introduction

Asking herself what theatre can do for black people, Suzan-Lori Parks argues that they can "tell it like it is"; "tell it as it was", "tell it as it could be" (Parks, 1995: 21), "it" referring to the African American experience throughout time. The playwright continues with this idea and gives further explanations:

"In my plays I do all three; and the writing is rich because we are not an impoverished people, but a wealthy people fallen on hard times. I write plays because I love Black people. As there is no single "Black Experience", there is no single "Black Aesthetic" and there is no one way to write or think or feel or dream or interpret or be interpreted." (Parks, 1995: 21)

Since there are several ways of interpreting things/experiences, Parks uses a variety of techniques to interpret and rewrite history and to present it to her readers, who interact with her through her "characters". The readers are given the task to discover the hidden meaning of Parks's choice of words and to view history through her eyes (or better said, through the eyes of her "characters").

In the following pages more information regarding this topic will be given and elements from three plays will be used in support of this idea (*The America Play*, *Topdog/Underdog*, *Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom*). The

---

¹ Parks, 1995: 15

discourse chosen by the playwright to express her ideas is very interesting and innovative, and it requires from the readers vast general knowledge concerning Afro-American culture in order to fully understand what Parks intends to say.

Perhaps due to the above written aspects, it is important, among other details, to answer the following questions throughout the present scientific paper:

- What is discourse?
- What “elements of style”² distinguish Suzan Lori Parks’s plays from others dealing with history?
- What historical events/characters appear in the plays?
- How does the playwright rewrite history?

I. Suzan-Lori Parks’s discourse

The definition of the term “discourse” has long been under debate. If one seeks the word in an English dictionary, then (s)he can read about the difference between oral and written discourse: “a serious speech or piece of writing on a particular subject”, or “the language used in particular types of speech or writing”³. Pennycook and Paltridge (apud Locke, 2004: 13, 14) offer a more detailed explanation of the same word, differentiating between “the language in use as a social practice with particular emphasis on larger units” (for example utterances or texts) and a “practice not just of representing the world, but of signifying the world, constituting and constructing the world in meaning”. It is the second meaning that Suzan-Lori Parks employs in her plays, shaping her characters and rewriting history through innovative techniques, some of which she herself explains, in a few essays that precede her plays from the book *The America Play and Other Works*.

Furthermore, if “discourse” is “the social process in which texts are embedded” (Hodge ad Kress, 1988, apud Locke, 2004: 14), then it is not far-fetched to say that Suzan-Lori Parks’s presentation of American history is embedded in the experience and in the culture of the Afro-American people. And since language is “at the heart of critical discourse analysis” (Locke, 2004: 11), it will be interesting to see how the playwright uses it in the three plays in order to make the dramatic dialogue more realistic.

Since discourse analysis is mentioned above, then it is important to say that it refers to language “in a running discourse”, “involving the interaction of speaker (or writer), and auditor (or reader) in a specific situational context and within a framework of social and cultural conventions”. (Abrams, 1999: 66). In the present case, the writer is Suzan-Lori Parks, we are the readers, the context is created by the works of an African-American representative and the framework is generated by historical people/events (e.g. President Abraham Lincoln, the Middle Passage, slavery).

But the important question to be answered is: should we analyse drama by

---

² Allusion to some essays written by the playwright in order to shed light upon the way in which she organises her dramatic discourse.

³ According to *Longman Dictionary of Contemporary English*, 2003

focusing on performance, or on the dramatic text?⁴ The present article analyses the discourse of Suzan-Lori Parks using the dramatic texts of *The America Play*, *Topdog/Underdog* and *Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom*, and not the various performances of these plays.

Having answered the first question from the Introduction, attention should be drawn towards the next ones: What makes Suzan-Lori Parks's discourse an innovative one? What "elements of style" distinguish her plays from other plays? And what do these three plays have in common?

To begin with, all three plays allude to important historical people or events: in *Topdog/Underdog* the characters are Lincoln and Booth, in *The America Play* Lincoln plays again a central role – he is The Great Man, the Foundling Father, there is reference to *The Great Hole of History*, to Mary Todd and to the moment when Lincoln is shot dead during a play and in *Imperceptible Mutabilities*, which is formed of four parts, there are allusions to the Middle Passage and slavery among other aspects connected to Afro-American life style, in different moments in time. But a reader who knows quite a few about the topics mentioned above might have a surprise when reading the plays entirely, as history is rewritten and reshaped in order to convey the message that the playwright tries to send to the readers.

Secondly, since Parks is aware that some might have difficulties understanding her discourse, she gives some explanations concerning some "elements of style" that constitute yet other common aspects of the three plays. However, at the same time, these differentiate her plays from those of other playwrights.

- a. CHARACTERS: Suzan-Lori Parks argues that her characters are inappropriately named "characters"; instead, they should be referred to as "figures, figments⁵, ghosts, roles, lovers maybe, speakers maybe, shadows, slips, players maybe, maybe someone else's pulse" (Parks, 1995: 12). This seems fair since their names have a symbolic value, alluding to historical people – Booth, Lincoln, Queen-then-pharaoh-Hatsheput⁶, stereotypes – Black Man With Watermelon, Black Woman With Fried Drumstick⁷, means of informing the public – Voice On Thuh Tee V (this figure keeps repeating the news that the Last Black in the Whole Entire World has died),

---

⁴ In the article "Discourse Analysis and the Analysis of Drama", Mick Short (Carter, Simpson, 2005: 137-165) argues that critics should focus on the dramatic text, not on the performance when analysing a playwright's discourse.

⁵ "something that you imagine is real, but which does not exist" – Longman Dictionary of Contemporary English

⁶ Hatsheput was a pharaoh in Ancient Egypt, "forunner of Cleopatra", very influential; she ruled for 15 years; for further details please visit <http://discoveringegypt.com/ancient-egyptian-kings-queens/hatshepsut/>, access date: June, 29th, 2015, 2:28 a.m.

⁷ For further details on watermelon and fried chicken as stereotypes, please visit <http://www.authentichistory.com/diversity/african/3-coon/5-chickwatermelon/>, access date: June, 29th, 2015, 1:31 p.m.

metaphors – Kin-Seer, Soul-Seer, Shark-Seer (figures during the Middle Passage, in the second part of “Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom”).

- b. REPETITION AND REVISION (REP & REV): Suzan-Lori Parks is passionate of jazz and she applies this procedure from the musical genre to her plays. The interesting part is that she writes the same idea several times, in order to emphasize something, but she does not leave it unchanged – Parks alters the idea, bringing new details through each revision (for example the way in which the death of The Last Black Man... is announced – once he falls from the 23rd floor of a building, another time he is lynched etc.). Instead of reading the plays from A → B, the readers proceed as follows: A → A → A → B → A. The playwright argues that this is important because “characters refigure their words and through a refiguring of language show us that they are experiencing their situation anew” (Parks, 1995: 9).
- c. REST and SPELL: each of the three plays (and not only) contains rests and spells. They are marked in the text by repeating the names of the figures (in the case of the “spells”), or by writing the word (“rest”), and the director and actors can fill the pauses as they find fit (according to Parks). She gives the definitions of the two concepts: “A (rest) – Take a little time, a pause, a breather; make transition.”; “A spell – An elongated and heightened (rest). Denoted by repetition of figures’ names with no dialogue. Has sort of an architectural look” (Parks, 1995: 16).
- d. LANGUAGE: to make the dramatic dialogue seem more realistic, Parks tries to write some of the words in the way she considers that Afro-Americans pronounce those words, or makes some grammar mistakes. Such words are present not only in the three plays under discussion, but in all her plays. Examples:
  - Grammar mistakes: “*Pleasures* mine.”; “the Great *Mans* murder”; “We hope you *dont* mind.” (from the *America Play*); “*Aint* never seen *no* woman...”; “This boat *tooked* us to-the-coast.” (from *Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom*); “One-good-pickll-get-you-in”; “Cops *looking* my way?”; “*Shes* in love with me...” (from *Topdog/Underdog*);
  - Spelling words as they are pronounced: “*Zit* him?”; “*Mmlistening*.”; “Daddy *iduhnt* either.” (from the *America Play*); “*Whatduhya* think?”; “*Yer* leg. *Thuh* guard.”; “*may wah-vin et ma may wah-vin et eye may wah-vin et me* soul.” (from *Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom*); “*thuh* cards”; “Oh *lordamighty* *Ima* faint, Pa! Get me *muh med-sin*⁸!” (from *Topdog/Underdog*).
- e. TIME: a very important construct in the plays, since it also influences the way history is reinterpreted. According to the playwright, it has “circular

---

⁸ Booth refers to whiskey as medicine (Parks, 2012: 26).

shape”, but it could also be sometimes flat, like the world was once considered: “Could Time be tricky like the world once was – looking flat from our place on it – and through looking at things beyond the world we found it round?” (Parks, 1995: 10).

There are other aspects on which the playwright sheds light; she even writes about what etymology means to her, she creates some math equations, she gives details about what she understands by *possession*, but such aspects are not relevant here. The next few pages of the present article will focus on the answers to the last two questions in the Introduction, i.e. *What historical events/characters appear in the plays?* And *How does the playwright rewrite history?*

II. Three History Plays

II.1. *The America Play*

Written between 1990-1993, *The America Play* is a two-act play. The first act is called “The Lincoln Act”, while the second is entitled “The Hall of Wonders”. The play has three main characters: The Foundling Father⁹, a grave-digger and later an impersonator of Abraham Lincoln (the Founding Father), Lucy, the wife of the Foundling Father, a secret keeper for the dead, and Brazil¹⁰, the son, who is the weeper and who is taught by his father, before leaving, that there are different ways of weeping at someone’s funeral.

The play revolves around an African-American family whose members earn their living by dealing with dead people. The Foundling Father leaves when Brazil is only 5 years old, but not before teaching him ways of weeping and acting out: “the Wail”, “the Weep”, “the Sob”, “the Moan”, “the Gnash” – all part of “the Mourning Moment” (Parks, 1995: 182). As a grave-digger, he loves his job and, seeing The Great Hole of History in a theme park, The Lesser Known¹¹ creates a replica in the middle of nowhere, which becomes The Hall of Wonders in the second act and where Lucy and Brazil dig, trying to find The Foundling Father’s body.

However, even though The Lesser Known loved digging, he left his occupation to become a Lincoln impersonator, his true “calling” according to his wife: “Digging was his livelihood but fakin was his callin.”¹² (ibidem, 179). The motivation for this choice is that on the one hand he has always admired him, and on the other hand, it was due to his great resemblance to the Greater Man, which everybody has seen. At first delivering Lincoln’s speeches (including the

---

⁹ He has the main role in the first act; very few sentences are not spoken by him; he is dead in the second act but he still plays an important role as his wife and son are talking about him, while digging in the replica of The Great Hole of History. When they find him, they talk to him and invite him to occupy his position in a coffin, so that they can give him a proper burial.

¹⁰ Lucy and Brazil have roles in Act Two. They are mentioned by the Foundling Father in Act One, but they do not say anything.

¹¹ The Foundling Father is often referred to as The Lesser Known, in opposition to The Greater Known, who is Abraham Lincoln.

¹² This statement is repeated several times throughout the play.

Gettysburg Adress), and then allowing people to act as Booth and shoot him in a dark room, the Lesser Known created a set of fake beards to make him even more “similar” to the Founding Father and he even put a fake wart on his face, to honour the Greater Man.

Suzan-Lori Parks rewrites history in *The America Play* through parody, irony, puns and rep & rev. This play, like others written by her, is about “stories left out of the popular, mainstream depictions of history” (Holder, 2007: 18). The history that this playwright presents is full of “holes”, it is characterised by the “absence” of something, according to what Parks herself has said in an interview with Steven Drukman: “they [the figures] come from holes, it’s the fabricated absence.” (Drukman, 1999: 296). Lucy repeats to her son, several times throughout the play, “Can’t stop diggin till you dig up something” (Parks, 1995: 174); through digging, the figures try to “counter the dehumanizing effects of hegemonic historical discourses which erase the presence of African-Americans as historical agents”, when their history is written through someone else’s eyes. (Bush, 2007: 73)

The playwright rewrites history by recontextualizing Lincoln’s death; this important historical moment is deliberately devalued and undermined through parody and irony. The Lesser Known re-enacts over and over again the moment when Lincoln is shot dead. In a dark room, he sits on a chair, dressed like the Greater Man, waiting to be shot by customers, who pay a small fee, choose a gun from several models (The Lesser Known’s favourite is the Derringer – he respects the customers who choose it¹³) and then they “kill” him. Some of them repeat Booth’s alleged words, in order to increase the dramatic effect of the moment: “Thus to the tyrants!”, “The South is avenged!” (Parks, 1995: 165). Furthermore, ironically, among the beards that the Lesser Known uses for his act, there is a blonde one, used for “diversity”, a “holiday one” and one matching a pair of shoes. Thus, the “hole” in “The Great Hole of History” can be interpreted from three points of view: firstly, it can refer to the hole in Lincoln, after having been shot, secondly, it can represent the opposite idea of Hegel’s view of history, seen as a “whole”¹⁴ and lastly, it can be interpreted as an allusion with sexual implications¹⁵.

The whole text can be seen as a paradox, since there are many oppositions present in it: The Lesser Known is opposed in fame to the Great Man, they are also called the Foundling Father and the Founding Father; while the first lives in the Small Town, the second lives in the Big Town; one is fake, an impersonator, the other is authentic, one is a grave digger, the other is a President. Moreover, the Great Man is measured by stature, whereas the Lesser Known is associated to a hole (ibidem, 162).

As mentioned above, puns play a key role in the present play. Not only do they form part of the irony, but they also contribute to the reinterpretation of history. The most important pun seems to be the one surrounding the main symbol,

---

¹³ “The ones who choose the Derringer are ones for History.” (Parks, 1995: 166)

¹⁴ See “Absolute Knowing”, from “Phenomenology of Spirit”.

¹⁵ “People have asked me why I don’t put any sex in my plays.” “The Great Hole of History” – like, duh.” (Parks, 1995: 16).

“The Great Hole of History”. Another important one refers to the names of the two contrasting characters: the Founding Father and the Foundling Father. The former refers to the name given to the people who contributed with signatures to the *Declaration of Independence* or who participated in framing the Constitution. The latter one refers to an abandoned child who has become a father. However, the pun does not stop here: the alteration of the word goes from “founding” or “foundling” to “foe-father”¹⁶, “fo’-father”, or “faux-father”¹⁷. And not only can the text be seen as a large paradox, but the Lesser Known himself is trapped in “a series of paradoxes, simultaneously occupying the space of presence/absence, margin/centre, and father/son divisions deeply instilled into his, and America’s psyche.” (Goto, 2007: 119).

The text is not only paradoxical, but it is one extended example of the rep & rev procedure, due to the Foundling Father’s enactments of Lincoln’s death: “the Foundling Father repeats and revises the assassination of Lincoln in *The America Play*” (Drukman, 1999:285). Another interesting example of rep & rev is connected to Brazil’s digging and discovering wonders in the replica of the Great Hole of History. At first his mother says: “Dig on, Brazil. Cant stop diggin till you dig up something.”, while two pages later she reiterates the idea, revising it and adding something new:

“Dig on, son. - . Cant stop diggin till you dig up something. You dig that something up you brush that something off you give that something uh designated place. Along with the other discoveries. In thuh Hall of Wonders. A place in the Hall of Wonders right uhlong with thuh rest of thuh Wonders hear?” (Parks, 1995: 176).

The text also contains references to other historical characters such as: George Washington, Amerigo Vespucci or Mary Queen of the Scots, along with allusions concerning the slave trade, the war between North and South, the Gettysburg Address and some alleged quotations belonging to Lincoln, Mary Todd or Booth. Moreover, because the play ends with Brazil saying: “And how thuh nation mourns-“ then the readers should ask themselves: did the Lesser Known become Great by his death and by being exhibited like the other wonders in the Hall of Wonders? Did he earn his place in history among the other Greats?

II.2. Topdog/Underdog

If we agree with Jason Bush’s idea that “the historical experience of African-Americans which Parks tracks in her work (...) can be characterized as a history of repeated cycles of violence” (2007: 74), then it is not far-fetched to say that there can be only one possible ending to the play: the shooting of Lincoln by Booth. This idea is reinforced by the fatalism behind their names: historically, the southern actor (John Wilkes) Booth kills (Abraham) Lincoln.

---

¹⁶ Foe = enemy

¹⁷ Faux = false

This is the play that transformed Suzan-Lori Parks into the first Afro-American woman to win the Pulitzer Prize for Drama. It is a one-act play, containing six scenes and it focuses on topics such as racism, class differences, masculinity, surrounding two Afro-American brothers who struggle to make a living.

A rewriting of *The America Play*, *Topdog/Underdog* focuses on another paradox: the older brother, the “topdog”, whose name is Lincoln as opposed to the younger brother, Booth, or the “underdog”. After their parents left them¹⁸, Lincoln assumed the role of a parent, taking care of his younger brother. At a point in time, he began playing 3-card monte with some friends, tricking people on the street. He later gave up this game because one of his friends was shot dead and he started working in an arcade, impersonating Lincoln, so that people could come and shoot him. Booth, however, is still unemployed, he spends his time shoplifting, dating women and more recently, trying to learn 3-card monte and become better than his brother.

Unlike the Lesser Known in *The America Play* who was self-employed, Lincoln is treated poorly by his boss, who decreases his salary a lot and finally decides to replace him with a wax dummy. In his turn, when feeling threatened that he would eventually be fired, Lincoln acts his role at home, trying to make it seem more interesting and Booth helps him with the performance. Another difference between the two plays is that the action in *Topdog/Underdog* is clearly marked, as opposed to the other play; it happens “now” and “here”, neither in a hole, nor in a dark room, as it happens in the other play.

Again, the playwright uses rep & rev, parody and irony to present to the readers a history with direct consequences on people’s lives – a history in which Afro-Americans still struggle against racism, violence, and from which they cannot escape. Parks herself mentioned, when interviewed, that *Topdog/Underdog* is connected to “the artifice of everyday life, with the performative aspects of life, with the masks we wear”; it is about “personal history and family history and about this overriding history that they can’t escape” (apud Bush, 2007: 75, 76).

A highly ironic moment is when Lincoln, returning in his impersonator suite from the arcade, meets a “rich kid. Born on easy street” (Parks, 2012: 11) who asks for his autograph, because he has “just done Lincoln in history class and he knew all about him.” (ibidem) Lincoln asks for 10 dollars to sign the autograph and because the child only has a 20 dollar note, he promises that next day he would give him the change back, on the same bus, as he is “Honest Abe” (ibidem, 12).

Another aspect worth mentioning, connected to rewriting history is one of the moments when Booth tries to persuade Lincoln to start playing cards again. The older brother refuses to do this because he wants to earn money in honest ways, but Booth does not agree with him, arguing that impersonating a white man and getting “shot” is basically the same thing. So, in Booth’s view, Lincoln not only fools people, but he also goes “back to way back then when folks was slaves.” (ibidem,

---

¹⁸ Booth was 11 years old and Lincoln was 16.

22). However, we find out a few pages later that Lincoln perceives the act of getting shot as a real thing and he believes, for a moment, before the other pulls the trigger, that he really is Lincoln. In his turn, Booth helps Lincoln practice his role, when he finds out that his brother might get fired. This moment is very important because, according to Bush, it makes the genuine historical moment collide with the present moment, foreshadowing the assassination that will take place in the future (i.e. at the end of the play). (Bush, 2007: 83).

Like Toledo in August Wilson's *Ma Rainey's Black Bottom*, Lincoln is attached to his African roots and tries to convince his brother (as Toledo tries, in his turn, with Levee), to get in touch with them. In support of this idea is the fact that he suggests choosing an African name, instead of renaming himself "3-card monte". However, he also advises him to be careful and choose a name an employer could spell, because "no ones gonna hire you if they cant say yr name" (Parks, 2012: 14).

All in all, this play also contains an extensive rep & rev pattern (among other briefer examples), since it repeats and revises Lincoln's murder at a "simulacral level" and on the level of "a very realistic re-enactment" of the President's death, when Booth really shoots his brother (Achilles, 2010:103).

II.3. *Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom*

This last play is Park's first history play as it presents the history of almost 300 years in four parts: "Snails", "Third Kingdom", "Open House" and "Greeks" (or "Slugs"). The second part has a "Reprise" between the third and the fourth part. The play is about the Middle Passage, slavery, the Afro-American soldier and the Afro-American person as object of study. It represents "the blueprint of an event.", as Parks says (apud Garret, 2007: 4), because it both describes and distorts history - it writes and rewrites it.

The title plays a very important role as it suggests to the readers that they are going to read something different, something innovative and perhaps difficult to understand. The structure "imperceptible mutabilities" refers to the changes that cannot be sensed, while "Third Kingdom" refers to "a watery space connoting tears as well as the perverse baptism of the Middle Passage" (Garret, 2007: 10). The figures are stuck, either on a boat during The Middle Passage, in a flat infested by "bugs", or on an island.

In *Imperceptible Mutabilities...* the figures "are conscious that they always have an audience and always play multiple, self-alienating roles" (ibidem, 6). Molly, for example, plays both the role of Mona, in "Snails", but also the role of Kin-Seer in "Third Kingdom", asking repeatedly, in both plays, "Should I jump should I jump or what?" (Parks, 1995: 26), "Shouldijumporwhut? (ibidem, 40). This last subtitle alludes to the third "I", who was created and who got stuck in the Middle Passage, waving good-bye at the other "I". Parks reinforces this idea in the third part of the play, through Kin-seer, using rep & rev: "My uther me was wavin at my Self. My uther me was wavin at muh black black speck in thuh middle of thuh sea where years uhgoh from uh boat I had been - UUH!" Over-Seer continues

her idea and says that she has been jettisoned¹⁹. Then, Kin-Seer draws the readers' attention back to the third self: "And I whuduhnt me no more and I whuduhnt a fish. My new Self was uh third Self made by the space in between." (ibidem: 39)

The Middle Passage refers to slave trade, and their transportation on sea, when they reached the middle of their voyage. Since the ships were overcrowded and the africans poorly fed, a lot of them died and their bodies were "jettisoned" over board. The characters in "Third Kingdom" are afraid that this might also happen to them if they continue speaking, so Over-Seer repeatedly reminds them to be quiet. In addition to this, the playwright uses her "ghosts" to explain what the Third Kingdom means and to suggest to the readers the large number of slaves that died, not just being exploited on plantations, but also during their voyage. Thus, the bottom of the sea hosts bleaching bones – "Thuh hullholesfull of bleachin bones.". (ibidem, 39) of many "black" people. There is also an allusion to Bleached Bones Man, a figure that also appears in August Wilson's *Joe Turner Come and Gone*, but under a slightly different name: The Shiny Man.. One of the Seers from the ship alludes to the Igbo population who c to commit suicide rather than discover what fate awaits for them on the other shore.

The Third Kingdom is inscribed by "two worlds", separated by the sea (ibidem). So, the Middle Passage voyage is rewritten, retold, through the eyes of the "ghosts" from "Third Kingdom" and Aretha, another slave, gives more details about the slave trade, helped by Miss Faith: the size of the typical slave ship, the proportion of male and female slaves. For example, the Brookes, an English slave ship was 3,250 square feet, which mean that it had room for 451 slaves. However, 600 slaves were transported on it in one voyage and the usual ratio male to female was 2:1. Aretha has her teeth pulled out, so that she can be taken out of the register and is told, by Miss Faith that she is going to expire soon, probably alluding to her death. Thus, Aretha probably realises that the only way to escape her fate is precisely through her death.

Imperceptible Mutabilities is full of irony (a way in which Parks rewrites history); one such example is that the playwright mentions several amendments in "Open House", but they either do not exist, or they are called "histironical amendments" by Aretha. Another important irony is present in "Snail". The Naturalist has planted electric bugs in the women's flat, using these devices to monitor them. He refers to their world "mundus primitivus" as opposed to his own, the "mundus modernus". Parks mocks this use of words, "showing how these first and third worlds are one and the same" (Garret, 2007: 6, 7). Furthermore, when the Naturalist goes to their flat, he says that he is going to the "jungle", but the actual road separating Africa from the civilised world is only a drive through his town. (ibidem).

Imperceptible Mutabilities... uses three stereotypes from the history of drama: the ghetto-dwellers in "Snails", the slave nanny in "Open House" and the

---

¹⁹ Jettison = „to throw things away, especially from planes or ships”, “to get rid of something” (Longman Dictionary of Contemporary English, 2003).

assimilated military family in “Greeks”. “As their parts come apart, however, these figures develop a drawing awareness of the historical forces that still hold them in check.” (Garret, 2007: 10). This view is somewhat in contrast with Kolin’s opinion that precisely because they have been stereotyped, they have been disconnected from the past and from history, a history written by white representatives:

“Because they have been stereotyped and thereby erased, black characters in *Mutabilities* find themselves repeatedly fragmented and disconnected from a past, their heritage, that has been written out of white revisionist history” (Kolin, 2010: 45).

To sum up, *Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom* is “fundamentally concerned with the problem of history, especially the problem of self in relation to history, i.e. the problem of identity” (Garret, 2007: 1). Suzan-Lori Parks manages to create a cyclical history using the same actors for the four different parts of the play, showing that her figures are different selves of the same person. Furthermore, in this play, her ghosts “seek to re-configure rather than identify (and thereby confirm) the universal (rational Eurocentric) structures of knowledge that underwrote the slave trade” (Garret, 2007: 9).

Conclusion

For Suzan-Lori Parks, a play is “a way of creating and rewriting history through the medium of literature” (1995: 4). She uses her figures to inform the readers of milestone events in the history of African-Americans and through parody, irony or rep & rev, she rewrites those events, “rewriting the Time Line – creating history where it is and always was but has not yet been divined” (*ibidem*, 5).

The playwright interacts with her readers through her plays; she engages them to understand, to live the same experience that her characters undergo and to see history through their eyes. Her discourse constructs a space in which the readers are actively involved, since they must use what *they* know in order to see what the figures see and to feel how *they* feel.

Bibliography

Primary sources:

1. Parks, Suzan-Lori, *Topdog/Underdog*, New York, Theatre Communications Group, 2012.
2. Parks, Suzan-Lori, “Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom”, *The America Play and Other Works*, New York, Theatre Communication Group, 2013, p. 23-71.
3. Parks, Suzan-Lori, “The death of the last black man in the whole entire world”, *The America Play and Other Works*, New York, Theatre Communication Group, 2013, p. 99-131.

Secondary sources:

1. Abrams, M.H., 1999, *A Glossary of Literary Terms*, Heinle & Heinle, Boston.
2. Achilles, Jochen, 2010, “Does Reshuffling the Cards Change the Game? Structures of Play in Parks’s Topdog/Underdog”, in *Suzan-Lori Parks. Essays on the Plays and Other Works*, edited by Kolin, Philip C., McFarland & Company, Inc., North Caroline.
3. Bush, Jason, 2007, “Who’s Thuh Man?! Historical melodrama and performance of masculinity in *Topdog/Underdog*”, in *Suzan-Lori Parks. A Casebook*, edited by Wetmore, Jr, Kevin J., Smith-Howard Alycia, Taylor & Francis e-Library, p. 73-88, pdf, download date,

29.04.2014, 10:04 a.m.

4. Childs, Peter, Fowler, Roger, 2006, *The Routledge Dictionary of Literary Terms*, Routledge, Abingdon.
5. Drukman, Steven, 1999, "Doo-a-diddly-dit-dit: An Interview with Suzan-Lori Parks and Liz Diamond (1995)", in *A Source Book of African-American Performance. Plays, People, Movements*, edited by Bean, Annemarie, Routledge, London, p. 284-306.
6. Garret, Shawn-Marie, 2007, "Figures, Speech and Form in Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom", in *Suzan-Lori Parks. A Casebook*, edited by Wetmore, Jr, Kevin J., Smith-Howard Alycia, Taylor & Francis e-Library, p. 1-17, pdf, download date, 29.04.2014, 10:04 a.m.
7. Goto, Andrea J., 2007, "Digging Out of the Pigeonhole: African-American representation in the plays of Suzan-Lori Parks", in *Suzan-Lori Parks. A Casebook*, edited by Wetmore, Jr, Kevin J., Smith-Howard Alycia, Taylor & Francis e-Library, p. 1-17, pdf, download date, 29.04.2014, 10:04 a.m.
8. Hegel, G.W.F, 2004, *Phenomenology of Spirit*, Oxford University Press, Oxford.
9. Holder, Heidi J., 2007, "Strange Legacy: The History Plays of Suzan-Lori Parks", in *Suzan-Lori Parks. A Casebook*, edited by Wetmore, Jr, Kevin J., Smith-Howard Alycia, Taylor & Francis e-Library, p. 1-17, pdf, download date, 29.04.2014, 10:04 a.m.
10. Kolin, Philip C., 2010, "<<You one of uh mines?>> Dis(re)membering in Suzan Lori Parks's Imperceptible Mutabilities in the Third Kingdom", *Suzan-Lori Parks. Essays on the Plays and Other Works*, edited by Kolin, Philip C., McFarland & Company, Inc., North Caroline, p. 45-64.
11. Locke, Terry, 2004, *Critical Discourse Analysis*, Continuum International Publishing Group, London.
12. *Longman Dictionary of Contemporary English*, 2003, new edition, Pearson Education Limited, England.
13. Short, Mick, 2005, "Discourse Analysis and the Analysis of Drama", in *Language, Discourse and Literature*, edited by Carter, Ronald and Simpson, Paul, Taylor and Francis e-Library, p. 137-165.

Online sources:

1. <http://discoveringegypt.com/ancient-egyptian-kings-queens/hatshepsut/>
2. <http://www.authentichistory.com/diversity/african/3-coon/5-chickwatermelon/>

MÉTAMORPHOSES (META)NARRATIVES
DU PEUPLE FLUIDE
DANS LA VISION DE MATEI VISNIEC

Elena PRUS

Universitatea Liberă Internațională din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

The postmodern society which profiles the confused, heterogeneous and dynamic socium and discourse, supported by the concepts of “liquidity” and “fluidity”, does not contribute to the elucidation and delimitation of concepts in the modern world. The uncertainty of current ideologies and paradigms is based on the diversions and subversions which cover the contradictory realities and entropy. The history, being perceived critically, being reinterpreted and represented in fiction and non-fiction works, becomes a ground for the analysis of some controversial modern aspects.

The present article is based on the analysis of the Balkan socio-cultural context (the favourite of the Romanian area from the Republic of Moldova), interpreting it as a parable of the Present, as an evidence of the writers’ attempt to explain modern events and mentalities. The analysis of the implications is realized from the historical perspective, the dramatist suggesting that the theory about the existence of a fluid nation is the consequence of a tragic Past. From one epoch to another, the experience of the Past hadn’t given a consistent incentive to change things. The same experience gives rights to writers to explain how the history and language are revealing the spirit of a nation: the symbolic and significant thing for the Moldavian identity lays in the fact that the history was built not only by the politicians but also by the writers.

The language, as an identity assertion and the destiny of the Romanian language in the Republic of Moldova represent another “thorny” issue – subject of the prefabricated controversies. Being lead to the extreme limit of the absurdity, divested by the own memory, but adaptable to any historical context, the given problem lead to damaging the synergetic mechanisms of the speech self-organization in the work of Matei Visniec « The Fluid Nation » (« Le Peuple fluide »). Thus, the tragic phantasmagorias from the writer’s works appear as perfect exemplifications regarding the anatomy of the Republic of Moldova as a geopolitical failure and the so-called “Moldavian language” as a linguistic phantom. The Visniec’s play makes us to conclude the importance of the awakening of numbing of the national consciousness of the people in order to change the indoctrinated mentality of those thousands by the dogmas of a retrogressive and antinational ideology.

La société postmoderne, avec son profil de *socium* et discours confus, hétérogène et dynamique, basé sur les concepts de „liquidité” et „fluidité” (Zigmund Baumann) ne contribue pas à la délimiter et élucider les concepts dans le monde contemporain. L’incertitude des idéologies et paradigmes courants est fondée sur la diversion et la subversion qui couvrent les réalités et l’entropie contradictoires. L’histoire, étant perçue d’une manière critique, étant réinterprétée et représentée dans des œuvre de fiction et non-fiction, devient le cadre pour l’analyse de certains aspects modernes controversés.

Le passage à la modernité s’est réalisé par la configuration de l’identité, procès qui atteint sa légitimation, cristallisation et valorisation du fond identitaire. Dans le monde postmoderne, l’identité devient une catégorie de plus en plus instable et incertaine. L’anatomie du discours identitaire ne se simplifie pas, elle devient plus complexe, corroborée souvent avec la (ré)organisation politique identitaire et de ses marques.

La notion d’identité présente à l’analyse une complexité qui procède de sa polysémie: elle intègre, en effet, différentes nuances où se retrouvent les concepts d’unicité, de ressemblance extrême, de continuité interrompue et de permanence dans le temps. L’identité n’est-elle pas un ajustement de l’image de soi par rapport au milieu, une réponse à l’hétérogénéité des milieux que le sujet traverse? Mais aussi, le discours sur l’identité emprunte la voix altériologique de la perception d’autrui.

La construction identitaire se situe à l’intersection entre la conscience de soi (*idem*) et la reconnaissance par l’autre (*ipse*), entre l’axe du réel et celle de l’imaginaire, entre continuité et rupture. La nécessité d’affirmer son identité et de son définir son l’appartenance provient de la revendication de son irréductible différence et la proclamation inaltérable de son altérité. « Pris entre les commencements et une postmodernité explosive, entre tradition et la globalisation, les Roumains ont été encore une fois obligés de se réorienter, essayant une autodéfinition ambiguë de ce terme » d’identité nationale (Dorobanțu, Gurgu 2008: 266, trad. E.P.).

Le mode particulier *d’être dans le monde* suppose, chez chaque peuple, un certain niveau de profusion de sa spécificité. Toute nation et culture se définit par rapport avec les autres. L’histoire, la culture et le discours idéologique participent directement à la constitution et reconfiguration identitaire. L’identité possède un caractère historique mais n’acquiert pas absolument une forme nationale. Si la Roumanie est un concept ethnique, la Moldavie est un concept géographique, devenu inéluctablement géopolitique. La Bessarabie est une dénomination initialement donnée par les Russes à la partie de sud de la Moldavie historique, pour camoufler et justifier un rapt territorial, nom inventé pour la séparer de son identité originaire. La Moldavie, divisée entre les empires Habsburgique, Turque et Russe est devenue, dans la partie annexée à l’Empire russe, Bessarabie, pays « en marge de l’existence ». Le destin du bâtard a préfiguré son affiliation aux univers culturels multiples où il a dû se diluer mais non pas d’une manière à perdre totalement les traits identitaires propres, devenant, par extrême, une nation fluide.

L'Europe contemporaine n'a pas produit de nations nouvelles, elle a recyclé et métamorphosé celles déjà existantes. Plus que ça, l'Europe actuelle a une structure fluide à frontières fluctuantes. Dans le cas de la Bessarabie, il s'agit de l'identité roumaine volée et diluée dans un espace-temps hostile.

La Bessarabie est un pays, qui, quoique ayant une Patrie, n'a pas réussi de quitter sa condition d'exil, avec un présent ambigu et un futur imprévisible. Ayant une immunité aux changements, elle s'occupe de la récupération systématique mais non systémique, par des prismes différents, du passé. Gelés en Sibérie, fusillés en Transnistrie, les Bessarabiens ont appris peu de l'histoire. La soi-disante nation et langue moldave sont des produits inventés à la court russe et, ultérieurement, soviétique. Comme tout produit imaginaire, ce concept souffre d'un déficit identitaire de définition de son soi collectif. Ainsi, la République de Moldova présente un projet identitaire fluide: « Après la disparition de l'empire soviétique, la Bessarabie continue la distillation d'une identité „originale” – différente de celle roumaine – de la population autochtone » (Gârnet 2005: 14, trad. E.P.). Les fractures nationales sont des emblèmes d'une mémoire controversée et conflictuelle, elles s'inscrivent entre les tentatives d'annuler les identités nationales et la redécouverte des racines roumaines indiscutables.

Pour combler le vide historique, les écrivains ont défini cette identité plus explicitement que les politiciens. Les marques de l'identité symbolique sont reprises dans les narrations identitaires actuelles, dans lesquels s'affirme la substance propre, les thématiques et les valeurs spécifiques.

L'histoire dramatique de la Bessarabie produit des textes narratifs d'une dramaturgie profonde. Parmi eux, on va mentionner le texte du dramaturge Matei Visniec *Le Peuple fluide*, qui fait partie de *Occident express*. Même si on ne peut pas affirmer que le texte traduit proprement-dit la réalité moldave, l'auteur spécifie qu'il s'agit d'un des peuples balkaniques, parmi lesquels celle moldave, croyons-nous, est visé directement.

Soutenant en permanence que le peuple fluide de la région balkanique est invisible, puisque « C'est un peuple qui a traversé 3000 ans d'histoire sans signaler une seule fois sa présence dans l'univers. » (*ibidem*: 48), le doctorant évoque aussi certains signes spatiaux, reconnus également par les membres de la Commission de doctorat en tant que preuves fluides:

Et concernant sa localisation géographique vous êtes plus qu'incohérent. Vous dites qu'à l'époque de l'antiquité ce peuple a vécu au nord du Danube... Mais qu'au Moyen-âge il aurait émigré vers le sud dans les montagnes du Pinde tout en abandonnant l'une de ses branches dans les Carpates tandis qu'une autre serait allée vers le Caucase... Et vous dites aussi que plus tard ce peuple serait devenu avec prépondérance urbain... [...] (*ibidem*: 50).

Cette pièce du dramaturge « pose, à son tour, en valeur la capacité de Matei Visniec de répondre aux provocations de la réalité (...), un problème d'ordre conceptuel, dans l'économie de l'œuvre artistique et d'attitudes existentielle » (Ciobanu 2005: 19-20, trad. E.P.).

L'intrigue de la pièce de Matei Visniec s'axe sur des hypothèses avancées

pour la soutenance de thèse d'un doctorant que le président du jury a ainsi formulées brièvement: « vous prétendez, en effet, que dans l'espace qui s'étale des Balkans jusqu'au Caucase il y a un peuple caché qui parle une langue inconnue... » (Visniec 2011: 47). Les définitions et les arguments du doctorant s'inscrivent dans la formule d'un scénario assez vraisemblable (comme le début même des pièces du théâtre de l'absurde):

Un *peuple fluide* est un peuple qui prend la forme du contexte historique du moment. (...) Sa capacité d'adaptation à chaque *contexte historique* a été totale. C'est un peuple qui a traversé 3000 ans d'histoire sans signaler une seule fois sa présence dans l'univers. Etant donné qu'il a su se dissoudre dans chaque nouveau contexte historique, il n'a jamais été dominé par personne. Et comme il n'a jamais signalé sa présence, il a échappé à l'esclavage, si je peux m'exprimer ainsi. (*ibidem*: 47, 48)

Comme le signalait le critique Mircea Ghițulescu, dans les pièces de Matei Visniec, pas à pas, le fond réaliste se dissipe et le ton prend un air abstrait, poématique et philosophique. La série des hypothèses avancées par le supposé doctorant sont portées par le dramaturge jusqu'à une zone extrême, pour démontrer combien absurde est déjà la situation initiale de l'existence d'un peuple dépersonnalisé qui s'est toujours adapté au contexte du moment. On reconnaît ici, avec grande approximation, le destin historique et le destin culturel de la Bessarabie. Reformulant avec un terme repris aux existentialistes: „Quelle a été/est son destin?“, l'académicien Mihai Cimpoi affirme:

La culture roumaine de Bessarabie est une culture – on peut dire – pas tellement écrite que vécue existentiellement, brûlante, au propre et au figuré comme la Bibliothèque d'Alexandrie (...) Puisque c'est l'évidence-même que ce qui est arrivé tient d'un fatum, d'une éliadesque terreur de l'histoire, d'un rejet dans un féroce enfer dantesque (...) (Cimpoi: 4, trad. E. P.).

Dans un recueil d'essai intitulé d'une manière suggestive *Anatomia unui faliment geopolitic: Republica Moldova* [*Anatomie d'un faillite géopolitique: la République de Moldova*], Vitalie Ciobanu parle de « l'expérience qui commence d'une façon prometteuse (et incertaine) en août 1991 finit aujourd'hui avec le pressentiment d'un échec de proportions » (Ciobanu 2011: 12, trad. E. P.). Le qualificatif d'« avorton géopolitique appelé République de Moldova » (*ibidem*: 14) s'explique par « son refus de rétablir ce scénario de normalité », causé par le fait que « pour la Bessarabie, la fermeture des néfastes parenthèses du régime soviétique d'occupation devrait signaler l'union avec la Roumanie. [...] elle a visé l'identité de cette nouvelle formation d'état apparue sur les ruines d'un empire défunt, et, comme conséquence, lui a imposé la légitimité historique, géopolitique et culturelle [...] » (*ibidem*: 13).

Et, comme conséquence logique, Vitalie Ciobanu va constater: « Les Bessarabiens sont plus adaptés à la cohabitation », et d'ici « l'expérience de l'altérité jusqu'à la dissolution, jusqu'à la dissolution de l'identité propre. »

(Ciobanu, 2005: 22, trad. E.P.)¹ Parlant de la dilution de la fibre nationale, l'auteur conclut: « Puisqu'aux citoyens de la République Moldova il manque une idée-force, un fondement national sur lequel ils puissent se forger une solidarité communautaire, ils ne forment pas une „société” dans le vrai sens du mot, mais une population amorphe, désarticulée » (*ibidem*: 23).

On va consigner que Lucian Boia atteste plusieurs fois la viabilité du concept de fluidité pour tout la région roumaine:

La spécificité roumaine peut être approximé non comme une donnée originale et transcendante, comme roumanité absolue et éternelle mais comme une synthèse *fluide* de traits divers. (...) la psychologie ethnique n'est pas une donnée originale mais un amalgame fluide d'attitudes et comportements variés, issus de l'histoire et évoluant dans son rythme (Boia, 2005: 247, 249, trad. E. P.).

Comparant la République Moldova avec un Absurdistan, Sorin Hadârcă notait: « Ce qui ne nous a réussi à nous c'est de tenir le théâtre de l'absurde sur la scène [...]. Malheureusement, l'absurde a envahit les rues, les lieux publics et est monté sur la tribune du Parlement. Nous nous retrouvons à nouveau dans notre lieu préféré: le cul-de-sac » (*Saptămâna*, 8.III.2013, trad. E.P.).

La thèse autour de laquelle le doctorant dans la pièce de Matei Visniec organise la stratégie de soutenance est la langue du peuple étudié², ce qui implique de même des caractéristiques surprenantes:

Ce peuple fluide a préservé sa langue ancestrale en tant qu'unique substance identitaire. En revanche, les membres de ce peuple ont appris toutes les langues des voisins et des peuples envahisseurs. Ce qui fait de lui un cas unique dans l'histoire, de survie grâce à l'adaptation linguistique. [...] Par une curieuse capacité de mémorisation, sa manière de se défendre et de conserver son identité a été l'apprentissage rapide des langues parlées par les peuples envahisseurs. (Visniec, 2011: 48).

Le paradoxe sur lequel est construit l'argumentaire de la thèse avance jusqu'à la limite extrême, par l'hypothèse surprenante (procédés de l'arsenal du

---

¹ „La preuve est la coutume de plusieurs d'entre eux, à l'époque soviétique, d'envoyer ses enfants à l'école russe et même de parler avec eux en russe dans la famille. Cet abandon des attributs nationaux s'explique, sans doute, par une précarité intérieure et une adaptabilité polie jusqu'à l'autoannulation, durant les longues décennies d'occupation étrangère très dure” (Ciobanu 2005: 22, trad. E.P.). „[...] les Bassarabiens ont perdu l'immunité face au mal. Maintenant les Moldaves présentent un organisme susceptible de toutes les infections possibles. [...] La Moldavie va se rétablir plus difficilement de cette léthargie de l'esprit” (*ibidem*: 26).

² „A l'heure de l'invasion romaine, ces gens ont appris immédiatement le latin. Quand les Romains sont arrivés dans son espace géographique, ce *peuple fluide* était déjà latinisé, avait déjà adopté les dieux romains, la législation et la cuisine romaines. Plus tard, quand les Huns ont déferlé sur l'Europe, ces *gens fluides* ont appris la langue des Huns, et lors de l'invasion mongole ils ont appris la langue des Mongols. Quand ils ont vu que l'Empire Byzantin allait étendre son pouvoir sur eux, ces gens-là ont appris le grec. Quand les Turcs sont arrivés dans leur *zone de survie*, ils savaient déjà, depuis quelques décennies, la langue turque. Et au moment où leur *pays fluide* a été capté dans la sphère d'influence de l'Empire Austro-hongrois, ils parlaient déjà ces deux langues, l'allemand et le hongrois...” (Visniec, 2011: 48-49).

théâtre de l'absurde) que ce peuple fluide a appris « à temps, parfois en avance de quelques décennies, la langue des envahisseurs, toujours donc avant que l'invasion ne se produise concrètement » (*ibidem*: 49), et les langues auxquelles on fait référence – le russe, le persan et le français – envoient à leur tour à l'espace roumain. Même si on découvre quelque chose du positif chez ce peuple fluide, la conséquence va être néfaste et assez dure, pareille à l'atmosphère critique cioraniene envers son propre peuple, faisant allusion à la bien-connue rouille moldave:

L'idéal de ces êtres a été, comme je le disais, de ne jamais se laisser soumettre. Et le prix à payer a été l'absence totale de créativité, ou plutôt la créativité zéro... et l'originalité zéro... à l'exception d'une troublante capacité d'imitation. (*ibidem*: 50)

Parmi les phrases de synthèse finale, on va retrouver une sacramentelle: « Le peuple fluide dont je parle s'est mondialisé... » (*ibidem*: 50), conclut le doctorant. On peut entrevoir ici une prévision futurologique du dramaturge qui projette le destin de certaines nations petites dans le monde global, où elles vont être de plus en plus effacées et vont pouvoir survivre seulement les peuples dont l'empreinte civilisationnelle est forte.

Aborder la fragilité linguistique est un des aspects importants de l'existence dans l'espace bessarabien avec vecteur oscillant permanent, donc fluide. L'a favorisé réunion ratée durant le XXe siècle, le phénomène du „bilinguisme” unilatéral et celui du „moldovenisme” primitif. La dénationalisation et la dépossession de la langue sont les conséquences d'une histoire où on a abusé de l'aspect idéologique. Eugeniu Coșeriu, linguiste renommé et notre compatriote, signalait:

Le cas de la langue roumaine de l'autre côté du Prut est beaucoup plus grave que celui des autres langues des pays ex-soviétiques. Ceci parce que là-bas on a affirmé seulement la doctrine absurde du bilinguisme harmonieux, mais en République de Moldova on a fait encore autre chose; on a prétendu que cette langue n'est pas la même langue roumaine, la culture n'est pas non plus la culture roumaine. [...] On a créé ainsi un fantôme linguistique; on a prétendu que c'est une autre langue et une autre culture, et cette culture commence avec le régime soviétique. Ceci est arrivé quand on a prétendu construire une langue locale autre que le roumain (Coșeriu, 2003: 65; trad. E. P.).

Dans ce contexte, le linguiste moldave Anatol Ciobanu nous renvoie au linguiste romaniste italien Carlo Tagliavini qui, dès 1958, dans *Origine des langues néolatines*, au Congrès des romanistes de Florence, a démontré, suite à la translittération avec alphabet roumain de quelques textes édités à Chișinău avec graphie russe, que la « prétendue langue moldave » n'est rien d'autre que le *roumain littéraire*, écrite avec un alphabet russe modifié (Ciobanu, 2009: 72, trad. E.P.).

Même si, en réalité, la Bessarabie n'a pas dégénéré jusqu'à cette condition de peuple dilué qui aurait ressuscité comme « l'oiseau Phoenix de ses propres cendres, qu'on n'a pas réussi de dissiper dans les vents de l'histoire » (*idem*), le contexte général dans lequel elle s'est développé et continue d'affirmer, son

identité roumaine reste assez controversée. Et même si les efforts de déconstruire le canon identitaire ont été insistants, « il n'est pas si simple d'extraire de l'histoire ce peuple³ „sédentaire et domestique”, définition appartenant à l'écrivain d'origine bessarabienne Alecu Russo » (Vartic, 2007: 20, 21, trad. E.P.).

Etant la province roumaine plus orientale formant, avec la Bucovine, la frontière de l'est, étant sacrifiée durant l'histoire par l'instinct de survie des principautés et de l'État roumain, et par le cynisme des nomades, la Bessarabie « est la frontière que la langue roumaine n'a jamais quittée » (*ibidem*: 6, 7).

Nous allons conclure, avec Anatol Ciobanu, qu'à présent, la classe politique, tous les intellectuel et les gens de bonne volonté moldaves doivent déposer maximum d'efforts pour réveiller la conscience nationale de la population, pour changer sa mentalité endoctriné par les dogmes d'une idéologie rétrograde et antinationale. Dans ce processus, les œuvres artistiques contribuent à la radiographie des essences ethno-psychique de l'identité nationale.

Bibliografie

1. Boia, Lucian, 2005, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas.
2. Cimpoi, Mihai, 2008, „Odiseea rezistenței culturale basarabene”, in *Literatura și arta*, Chișinău, 6.03.2014, p. 4.
3. Ciobanu, Anatol, 2009, „Situția glotică în Republica Moldova după 20 de ani de funcționare a legislației lingvistice” in *Limba și comunicare XI. Creativitate, semanticitate, alteritate*, Iași, Demiurg, p. 71-79.
4. Ciobanu, Vitalie, 2005, *Anatomia unui faliment geopolitic: Republica Moldova*, Iași, Polirom.
5. Coșeriu, Eugeniu, 2003, „Politici lingvistice”, in *Limba și comunicare I*, Suceava, Editura Universității Suceava, p. 59-70.
6. Gârneț, Vasile, 2005, *Intellectualul ca diversiune*, Iași, Polirom.
7. Dorobanțu, Marinela Doina, Gurgu Mălina, 2008, „Aspecte ale identității românești”, in *Simpozion internațional Româna ca limbă străină – între metodă și impact cultural*, Iași, Demiurg.
8. Vartic Andrei, 2007, „Limba și geopolitică la hotarul de est al poporului român”, in *Limba și cultură românească în Basarabia*, Bacău, Vicovia, p. 5-22.
9. Visniec, Matei, 2011, „Le peuple fluide”, in *Occident Express*, Broché.

---

³ „Il est évident que, malheureusement, les divers aspects de la transition vers la démocratie occidentale ont généré peu le changement des mentalités de ce peuple latin résidant à la frontière entre Orient et Occident, les Romains ayant en continuation une mentalité qui conserve les clichés du passé.”(Dorobanțu Marinela Doina, Gurgu 2008, 266)

Les axes existentiels bessarabiens, de même que celles balkaniques sont déterminé par la relation entre le sentiment de son histoire tragique et la volonté collective de survivre. L'écrivain américain Leon Wiseltier affirmait que la définition de reconnu comme identité n'est pas une définition négative, c'est une définition non seulement de ce qu'on est, mais aussi de ce qu'on n'est pas. La spécificité du roumanisme, en général, et de celui oriental en espèce, se caractérise par la souffrance, la tolérance, le silence. Mais où est la révolte ?

PATRICK CHAMOISEAU ET L'UNIVERS DES ANTILLES

Elena Sofica SEVASTRE (DUMITRASCU)

Universitatea « Ștefan cel Mare »,
Suceava, România

Departamente franceze prin statut, dar ținuturi de sclavie și colonizare prin istorie, Antilele ne furnizează o literatură barocă, exotică, totuși realistă, în care scriitorii creoli se străduiesc să reprezinte adesea splendorile și mizeriile cotidiene ale unui popor ce-și afirmă imperios identitatea.

Universul antilez, cu particularitățile sale, populat cu personaje banale sau insolite, însă înzestrate cu o forță innăscută, uneori magică ("Joberi", "povestitori", "Mentôs", negustori) garantează supraviețuirea culturii creole prin forța scenelor de viață cotidiană descrise în spațiul romanesc.

Vom analiza reprezentarea acestui univers așa cum este el imaginat în proza lui Patrick Chamoiseau, un spațiu populat de acești actori marginalizați ai societății antileze, pe un corpus format din două romane: Texaco și Chronique des sept misères. Amestecul dintre realitate și imaginar este pus în scenă de către Chamoiseau prin personajele sale și, dacă Marie Sophie Laborieux, personajul emblematic din Texaco, este inspirat de către Madame Sicot, un personaj real, Chamoiseau a știut să-i încredințeze rolul de "Păstrătoare a memoriei", așa cum vom demonstra în acest articol. Cu aceste două romane, Chamoiseau realizează un tablou realist al societății martinicheze, retrăsându-i istoria și punând în valoare identitatea creolă a personajelor.

Départements français par leur statut mais terres d'esclavage et de colonisation par l'histoire, les Antilles nous fournissent une littérature baroque, exotique mais quand même réaliste, dans laquelle les écrivains créoles s'attachent à représenter souvent les grandeurs et les misères quotidiennes d'un peuple qui réclame une identité créole propre.

Patrick Chamoiseau, l'un des écrivains d'importance de la littérature antillaise, nous dévoile à travers son œuvre, l'univers antillais avec ses particularités et ses spécificités, peuplé de personnages banals ou insolites, mais toujours munis d'une force innée parfois magique. Les « djobeurs », les conteurs, les « Mentôs », les marchands créent tout un univers qui garantit la survie de la culture créole par la force des scènes de vie quotidienne décrites dans l'espace romanesc. Dans ses romans, les personnages principaux se font remarquer, car autour d'eux se déploie toute action, mais malgré leur rôle central, ces personnages ne sont qu'un prétexte qu'utilise l'auteur pour marquer l'Histoire d'une collectivité marginalisé. En ce sens nous allons analyser comme exemple, les deux personnages pilons des romans qui font le corpus de notre article: Pipi - Pierre Philomène Soleil personnage de *Chroniques des sept misères*, représentant

l'univers des « djobeurs » martiniquais et Marie Sophie Laborieux personnage emblématique de *Texaco*, fondatrice du quartier Texaco.

Chamoiseau a porté son attention sur le détail du réel antillais et il a réalisé à travers ses romans une peinture réaliste de la société martiniquaise, en retraçant son lien avec l'histoire et en valorisant l'identité créole des personnages. Les personnages chamoiseauniens sont des porteurs d'un quotidien et d'une mémoire collective, et le rôle de l'auteur est de les investir de pouvoirs mythiques pour reconstituer cette conscience collective du passé qu'il faut réhabiliter.

Nous allons analyser la représentation de cet univers tel qu'il est envisagé dans la prose de Patrick Chamoiseau, un espace peuplé de ces acteurs marginalisés de la société antillaise, dans les deux romans *Chronique des sept misères* et *Texaco*.

Dans son premier roman, *Chroniques des sept misères*, écrit en 1986, Patrick Chamoiseau présente l'histoire de Pierre Philomène, surnommé Pipi, le roi des « djobeurs¹ » de Fort-de-France. À partir de l'histoire de ce personnage, l'auteur nous plonge dans un vrai univers martiniquais, formé de marchands, de « djobeurs » et de lieux de survie. Une peinture de la grandeur et décadence des djobeurs du marché de légumes qui transportaient les produits des marchandes en brouettes. C'est un univers révélateur de la culture et de l'identité créole. L'histoire de Pipi n'est qu'un point central où convergent les histoires évoquées des autres personnages: Héloïse - la mère de Pipi, le nègre Phosphore, Anatole-Anatole, Elmire, la pacotilleuse², Isidore Célie, etc.

Tout en tissant la chronique des personnages du marché de Fort-de-France, l'auteur nous fait découvrir les histoires des marchandes, les histoires de ceux qui sont entrés dans leurs vies et les histoires des parents de leurs parents. Des petits récits, des tranches de vie, mises bout à bout, pour former une histoire collective: celle du peuple martiniquais.

Dès le début du roman, le lecteur est introduit dans le monde des djobeurs par la voix commune des narrateurs anonymes, à la première personne du pluriel. Ce « nous » omniprésent est attribué aux travailleurs. Ils sont ensemble à la fois, le narrateur du roman, un locuteur pluriel, la voix du peuple qui veut dire et redire les souvenirs de sa vie condamnée à la perte:

---

¹ Djobeur: « personne qui travaille occasionnellement ou qui travaille au noir », Raphaël, Confiant, *Dictionnaire du créole martiniquais* <http://www.potomitan.info/dictionnaire>, page consultée en ligne, le 20.06.2015. Dans la préface de *Chronique des sept misères*, Glissant fournit une large explication sur le *djob*: « Le *djob*, mode du charroi ou du transport et, par extension, travail inqualifiable et chaque jour ressuscité, a été le moteur, dans les villes antillaise en formation, d'une économie de subsistance qui était déjà la règle dans la campagne, et qui est un mode de la survie. L'art de la survie est le douloureux et joyeux talent des peuples sous-développés. Le *djob*-mot adopté de la langue anglaise, comme pour mieux suggérer un écart - manque le stade « industrialisé » de cet art. Le djobeur a son secret, qui est d'inventer la vie à chaque détour de rue. Il construit sa rhétorique, dont le code est réservé aux seuls usagers, mais dont la richesse éclabousse alentour. Sa parole exalte un espoir dont le lancinement quotidien débouche sur une manière de magie. Le marché, son habitation naturelle, est tout à fait le ventre prodigieux du monde. »

² Pacotilleuse: « en Martinique et dans la plupart des îles de l'archipel antillais, une pacotilleuse est une marchande itinérante », cf., <http://www.dictionnaire-creole.com>, page consultée en ligne, le 23.06.2015.

Messieurs et dames de la compagnie, les trois marchés de Fort-de-France (viandes, poissons, légumes) étaient, pour nous djobeurs, les champs de l'existence. En vous confiants qui nous étions, aucune vanité n'imprégnera nos voix: l'histoire des anonymes n'ayant qu'une douceur, celle de la parole, nous y goûterons à peine. Riches seulement d'une brouette et de son maniement, nous ne cultivons rien, ne pêchions rien, n'apportons rien. Et notre participation à la vie du marché n'avait point, comme pour les tôles du toit, les grilles ou le ciment des établis, la confortable certitude d'y être indispensable³.

Riches de leur seule brouette, mais aussi de leur verve et de leur tendresse, ils sont les rois des marchés de Fort-de-France, leurs seuls « champs de l'existence » un destin à l'intérieur duquel ils « battent leur misère »; ce sont des acteurs marginalisés de la société antillaise:

Notre clan se composait de cinq grands maîtres: Didon (couli⁴ sec, aux beaux cheveux noirs), Sifilon (ancien pêcheur des Anses-d'Arlets, musclé comme un vieux coq), Pin-Pon (nègre d'on ne sait où, mystérieusement habile pour éteindre les incendies), Lapochodé (brave bougre, rapide comme un cabri, défiguré à l'acide par une concubine), Sirop (sorte d'ange, puissant mais tout gentil). Autours de nous gravitaient deux apprentis: Bidjoule (fils adoptif d'une marchande ancestrale nommée Man Goul) et, bien sûr, celui qui était appelé à nous étonner tous, Pierre Philomène Soleil, fils de dorlis, Pipi pour le marché.⁵

Parmi eux, le meilleur de tous, « maitre- djobeur, roi de la brouette, coqueluche des jeunes marchandes et fils de tous les vieilles⁶ », Pierre Philomène Soleil, surnommé Pipi devient le pilon du récit. Son origine est entourée de merveilleux, car son père s'avère être un *dorlis*⁷, un personnage surnaturel appréhendé par les filles car il a le pouvoir d'entrer pendant la nuit dans leur chambre pour satisfaire ses passions.

Alors, mesdames et messieurs de la compagnie, voici comment vint le dorlis, père de Pipi. De retour du cimetière, Héloïse s'en allait à petits pas vers un destin définitif de vieille fille, quand quelque chose se déclencha dans la tête d'Anatole-Anatole, fils du fossoyeur, qui s'avisa de la suivre. Anatole-Anatole était un de ces nègres dont les parents, ou même les arrière-grands-parents, n'avaient pas fréquenté le moindre béké⁸ ou métis.⁹

L'histoire continue brusquement ensuite avec l'histoire du nègre Phosphore-le Fossoyeur, père d'Anatole-Anatole; un enchaînement de contes qui ont la fonction de former un tout, l'histoire collective. A travers ce récit,

---

³ Patrick Chamoiseau, *Chronique de sept misères*, Paris, Ed. Gallimard, 1986, p. 15.

⁴ Couli: « Descendant d'Hindous immigrés », définition proposée par Patrick Chamoiseau comme note en bas de page, *op. cit.*, p. 32.

⁵ *Ibidem*, p.75.

⁶ *Ibidem*, p.16.

⁷ Dorlis: le mot en créole *dowlis*, qui signifie « incubé » cf. Raphaël Confiant, *Dictionnaire du créole martiniquais*, <http://www.potomitan.info/dictionnaire>, page consultée en ligne le 26.06.2015,

⁸ Béké: « descendant des premiers colons blancs », définition proposée par Patrick Chamoiseau comme note en bas de page, *op. cit.*, p. 29.

⁹ *Ibidem*, p. 28.

Chamoiseau fait l'éloge d'une société anéantie au cours du temps, le monde des « djobeurs », un « mode de survie » qui exigeait un travail inqualifiable, et qui était le moteur dans les villes antillaises.

Le récit chamoiseauian se veut, premièrement, une réécriture de l'Histoire, d'un passé qui n'a pas trouvé sa place dans l'Histoire antillaise et qui risque de se dissiper de la mémoire collective. Le devoir de mémoire qui guide l'écrivain antillais face à ce passé douloureux et marquant, se reflète dans son œuvre fictionnelle et ses essais. Ainsi l'Histoire devient un motif obsessionnel récurrent, ayant un rôle central et essentiel dans l'imaginaire créole. Le titre choisi par l'auteur pour son premier roman est significatif; une « chronique » est un récit linéaire, qui s'écrit au fur et à mesure des événements historiques. *Chronique des sept misères* aborde le pouvoir séduisant et engageant de la maîtrise de la parole historique qui constitue le trésor de la mémoire. Les petites histoires des vies des personnages ne suivent pas une linéarité chronologique mais elles suivent le fonctionnement normal de la mémoire, « en rupture de temps, de lieux ¹⁰ » qui transgresse la linéarité du temps.

Au fur et à mesure que la société antillaise prenait son élan de développement économique, comme département français, les djobeurs disparaissaient, écrasés par l'agrandissement et la technologie des grandes surfaces et l'urbanisation des villes.

Bientôt, ils quadrillèrent le pays libre-service, supermarchés, hypermarchés, auprès desquels les nôtres faisaient triste figure. Le peuple des établis, tout à la joie d'avoir été sacré membre du grand pays (français par un coup de loi), était fier de ces vitrines étincelantes, ces rayons interminables débordant de beauté[...] La vie de djobeur devint plus aride qu'à l'époque de l'Amiral Robert. Pipi, Sifln, Sirop, Lapochodé, Didon, Pin-Pon et Bidjoule, tous nous flottions dans nos tricots augmentant par les demandes de crédit le trône de cahiers de Chinotte. Les marchandes n'étaient plus aimables avec personne. Elmire parlait peu, et Pipi raccourcissait ses tournées entre les établis.¹¹

Sur le fond de cette crise et agonie des marchés, et pour fuir sa passion non partagée par la belle métisse Anastase, Pipi part à la conquête du trésor d'Afoukal, un ancien esclave tué par son maître et chargé de « protéger d'une férocité amère » son trésor enterrée au fond de la terre. C'est bien le moment où Pipi commence son errance dans le domaine du zombi Afoukal et où il va (ré)découvrir la mémoire ancestrale:

De temps en temps, il retournait au domaine d'Afoukal. A plat ventre il se soûlait de l'étrange musique des remontées de la jarre. Parfois il murmurait au gardien: Oui c'est moi Pipi, djobeur de déveine comme toi Afoukal, je creuse des trous sans savoir s'il s'agit de ma tombe et chaque jour quelque chose me fend la tête... [...] il auscultait ses rêves à la recherche d'Afoukal, des paroles qu'il aurait pu lui avoir dites. Il n'y rencontrait qu'une détresse sans nom, des bruissements de chaînes, des puanteurs de cales sombres, des clapotis de vagues amères. Afoukal lui laissait dans la tête ses propres souvenirs sans lui jamais rien lui confier à propos de la jarre. Pipi renouvela

---

¹⁰ *Ibidem*, p. 247.

¹¹ *Ibidem*, pp. 133-134.

souvent l'opération. Afoukal prit plaisir à visiter ses rêves, à lui parler de plus en plus nettement de la vie des plantations sous l'esclavage: plus grande des détreuses quotidiennes. [...] C'est par là que Pipi remonta sa propre mémoire fendue d'oubli comme une calebasse et enterrée au plus lin de lui-même.¹²

Le rêve de Pipi est révélateur, il incite à une prise de conscience du passé, de l'histoire et de la culture antillaise. Ces « paroles rêvées » qui rapportent l'Histoire sont offertes à Pipi par Afoukal, le zombi, qui à travers ses dix-huit paroles rappelle la traite des noirs et leur esclavage sur les plantations. Mais ce n'est pas une Histoire chronologique, elle n'est pas racontée objectivement. Ce serait plutôt une histoire revue et corrigée, une chronique réinventée pour les Antillais, une histoire qui met les personnages en situation de prendre conscience et d'affronter leur passé, car la représentation du passé est un élément essentiel pour l'identité du peuple créole, comme nous le fait savoir Tzvetan Todorov, qui affirme que les êtres humains éprouvent le besoin d'appartenir à un groupe au risque de disparaître: « c'est qu'ils trouvent là le moyen le plus immédiat d'obtenir la reconnaissance de leur existence, indispensable à tout un chacun. Je suis catholique, ou berrichon, ou paysan, ou communiste: je ne suis pas personne, je ne risque pas d'être englouti par le néant. »¹³.

En 1992, Chamoiseau réalise avec un nouveau roman, *Texaco*, une peinture réaliste de la société martiniquaise, en dépeignant son lien avec l'histoire. Le récit, « cette vaste fresque peinte en couleurs vives et brillantes »¹⁴ comme l'affirme Elena-Brândușa Steiciuc, est constitué de rappels de l'histoire, de l'esclavage, de l'exil vers les mornes mais aussi très vivantes scènes de vie quotidienne des personnages. Considéré comme son chef-d'œuvre pour lequel il a remporté le prix Goncourt, le roman évoque l'amertume et l'espérance du peuple antillais, depuis « l'horreur des chaînes » jusqu'à l'époque contemporaine. Similaire à son premier roman, *Texaco* se propose de raconter « des histoires dont aucun livre ne parle »¹⁵. *Texaco* est une épopée qui mélange le réel et le merveilleux, une histoire épique, militante, une réinterprétation et une « récréation mythologique du passé »¹⁶ à la fois.

A travers le récit de Marie-Sophie Laborieux, « une vieille femme cypresse »¹⁷, sur la création et la lutte pour la ré-habitation de Texaco, quartier périphérique de Fort-de-France, Chamoiseau retrace plus de cent cinquante ans d'histoire de la Martinique. La narratrice raconte l'histoire d'Esternome, son père, un « nègre-chien »¹⁸, et puis sa propre histoire jusqu'à la fondation du quartier Texaco, depuis les sombres plantations esclavagistes jusqu'au drame

---

¹² *Ibidem*, pp.150-151

¹³ Tzvetan Todorov, *Les abus de la mémoire*, Paris, Arléa, 2004, pp.52-53.

¹⁴ Elena Brândușa Steiciuc, *Horizons et identités francophones*, Chișinău, Cartier, 2012, p. 236.

¹⁵ Patrick Chamoiseau, *Texaco*, Paris, Gallimard, 1992, p. 49.

¹⁶ *Ibid.*, p. 426.

¹⁷ Le métissage des Antilles se manifeste aussi par la couleur de la peau. Marie-Andrée Ciprut dans l'essai *Outre Mère Essai sur le métissage*, Paris, L'Harmattan, 2004, p.20 définit le terme *cypresse*: métisse noire mulâtresse aux cheveux couleur brun sapotille.

¹⁸ Nègre-chien – nègre en chaînes

contemporaine et la politique de développement urbain.

Le personnage de Marie Sophie Laborieux nous fait vivre à travers ses paroles, les luttes, les pratiques de survie et les traumatismes qui unissent le peuple martiniquais dans sa confrontation avec les békés et leurs programmes de développement urbain; ainsi elle devient le porte parole des plus démunis, la voix du peuple créole: « mon intelligence de la mémoire collective n'est que ma propre mémoire », et le symbole de la résistance. Le retour dans le passé de son père et son grand-père prend la forme d'une immersion dans l'histoire de la Martinique, et cette « épopée des Misérables créoles »¹⁹ - selon la définition qu'en donne Lorna Milne - est une forme de résistance des « nègres-de-terre » pour la liberté.

Le père de la narratrice, Esternome, un vieil « esclave affranchi », laisse à sa fille, comme seul héritage, ses mémoires et ses récits sur le passé douloureux, les traumatismes et les souffrances subies par les esclaves. Il lui lègue surtout le goût pour la liberté et le désir de lutter et de résister devant les békés.

Les personnages chamoiseaunians ne sont pas des individus ordinaires; ils sont des « forces », des combattants qui trouvent leur pouvoir et leur vivacité dans leur désir de liberté.

Pour raconter son histoire, Marie-Sophie mélangeait « le créole et le français, le mot vulgaire et le mot précieux, le mot oublié, le mot nouveau. »²⁰. Elle consigne les paroles de son père dans de nombreux carnets qu'elle confie au « marqueur de paroles », témoin de la narratrice ce qui symbolise la transmission et de la préservation de la parole, de l'« oraliture ».

Conclusions

Comme nous avons pu constater, dans son œuvre Chamoiseau peint le portrait de gens simples, dont le point commun est la misère et un héritage ancestral peu glorieux. Le mélange entre la réalité et l'imaginaire est mis en scène par Chamoiseau à travers ses personnages et, si Marie Sophie Laborieux, le personnage emblématique de *Texaco*, est inspirée de Madame Sicot, un personnage réel, Chamoiseau a su lui confier le rôle de « Gardienne de la mémoire ». L'auteur essaie de fonder l'histoire sur la figure des personnages-symboles, porteurs du passé collectif, des résistants, les seuls à pouvoir s'approprier le passé.

Nous allons conclure en citant Samira Kassab-Charfi qui affirmait que « l'écriture de Chamoiseau est une chevauchée à travers les espaces froids du temps et de la mémoire, dont l'auteur fréquente les opacités drues sans pourtant jamais se gélifier dans les pliures empesées du parchemin mémoriel. »²¹ En effet, la vaste œuvre de Patrick Chamoiseau a un lien directeur commun: le souci de préserver la Mémoire, de restaurer une culture qui a été profondément marquée par l'esclavage et de réécrire un passé qui n'a pas trouvé sa place dans l'Histoire antillaise, risquant de se dissiper de la mémoire collective.

---

¹⁹ Lorna Milne, *Patrick Chamoiseau. Espace d'une écriture antillaise*, Ed. Radopi B.V. Amsterdam, New York, 2006, p. 77.

²⁰ Patrick Chamoiseau, *Texaco*, Paris, Ed. Gallimard, 1993, p. 493

²¹ Samia, Kassab-Charfi, *Patrick Chamoiseau*, Paris, Ed. Gallimard, 201, p.10.

Note:

Cet article a été financé par le projet «*SOCERT. Société de la connaissance, dynamisme par la recherche*», n° du contrat POSDRU/159/1.5/S/132406, cofinancé par le Fonds Social Européen, par le Programme Opérationnel Sectoriel pour le Développement des Ressources Humaines 2007-2013. **Investir dans les Gens!**

Bibliographie

1. Chamoiseau, Patrick, *Chroniques des sept misères*, Paris, Ed. Gallimard, 1986.
2. Chamoiseau, Patrick, *Texaco*, Paris, Gallimard, 1993.
3. Ciprut, Marie-Andrée, *Outre Mère Essai sur le métissage*, Paris, L'Harmattan, 2004.
4. Milne, Lorna, *Patrick Chamoiseau. Espace d'une écriture antillaise*, Ed. Radopi B.V. Amsterdam, New York, 2006.
5. Kassab-Charfi, Samia, *Patrick Chamoiseau*, Paris, Ed. Gallimard, 2012.
6. Steiciuc, Elena-Brândușa, *Horizons et identités francophones*, Chișinău, Cartier, 2012.
7. Todorov, Tzvetan, *Les abus de la mémoire*, Paris, Arléa, 2004.

Sitographie

8. Confiant, Raphaël, *Dictionnaire du créole martiniquais*,
<http://www.potomitan.info/dictionnaire>
9. <http://www.dictionnaire-creole.com>

ALEXEI MARINAT, OMUL DIN GULAG

Inga SÎRBU

Universitatea de Stat Moldova
Chișinău, Republica Moldova

This article takes under discussion Alexei Marinat's work, a Bessarabian Solzhenitsyn, in terms of biography and fiction. Emphasis is placed on the characteristics of the writer's method of creation, on the documentary prose and stories inspired by the hell of GULAG. Transfigurations of the raw fact into the fact of creation are relevant, insisting on the atrocities of the totalitarian regime, on the tragedy of some human destinies, on exasperating cases and situations, on the limits of manifestation of "the human from inside human".

Alexei Marinat (24.05.1924-17.05.2009), supranumit Soljenițan al Basarabiei, face parte din generația scriitorilor șaizeciști, care se afirmă în literatură după dezghețul hrușciovian. Este autorul romanelor *Fata cu harțag* (1962), *Urme pe prag* (1966), *Mesagerii* (1977), *Grădina dragostei* (1980). Scrie proză documentară, mai multe culegeri de povestiri umoristice, se consacră teatrului semnând comedii *Opriți planeta !* (1966), *Dragostea din mai* (1970), *Curajul bărbaților* (1981) ș.a., o piesă politică *Unde ești, Campanela ?* (1968) ș.a. Din punctul de vedere al autenticității trăirii jurnalul intim *Eu și lumea*, pentru care a fost exilat, rămâne cel mai important document uman în literatura română din spațiul dintre Prut și Nistru în anii regimului totalitar.

Eu și lumea cuprinde cele mai valoroase pagini din publicistica sa literară. Primele fragmente ale jurnalului apar în revista „Nistru” (1988, nr. 3) și apoi în *Scrieri alese* (1991). Este un jurnal pe care diaristul, ca un condamnat stigmatizat, îl ține, cu mici intermitențe, pe parcursul întregii sale activități de creație. Ultima ediție, revăzută și completată, este intitulată sugestiv, *Călătorii în jurul omului* (2004).

Tânărul transnistrean, cu decorații de pe front și veleități de scriitor, se înscrie la Facultatea de Istorie și Filologie a Universității din Chișinău, dar în anul I, în toiu sesiunii de vară (în 28 mai 1947), este arestat, anchetat și deportat în gulag. Vinovatul fără de vină se pomeni în Lagărul special nr. 7, codificat *Ozerlag*, din regiunea Irkutsk, destinat deținuților politici. Se știe: condamnații erau privați de dreptul de a ține vreun jurnal, de a face vreo notiță. Iată de ce Marinat încearcă să-și „scrie” jurnalul în memorie: „... lagărul nostru e păzit de unități militare ale KGB-ului, cu soldați instruiți, cărora li s-a băgat în cap că ei îi păzesc pe cei mai înrați dușmani ai puterii sovietice și ai ideologiei comuniste. Nimeni dintre ei nu poartă răspundere dacă împușcă vreun deținut din întâmplare sau înadins. Cu alimentația

stăm prost. Normele de lucru sunt mari, cu greu obținem porția minimă de mâncare... n-am nume. Am doar un număr, în vopsea neagră, cusut pe haină: R-886”.

Când regimul lagărului s-a mai „îmblânzit”, încearcă să țină un jurnal, *Zilnicul Naturii*, în care înscrie, în trei caiete, timp de doi ani vreo 200 de biografii ale oamenilor pe care i-a întâlnit și cunoscut în lagăr. Din mărturisirile autorului aflăm că „într-o noapte, fiind prevenit de un temnicer (băiat bun, de altfel) că voi fi dus la carceră chiar în acea noapte și crezând că aceasta se va face din cauza „Zilnicului Naturii”, le-am ars tot atunci, în soba pentru uscarea păslelor”. În 1954, după moartea lui Stalin, fiind reabilitat, iese din lagăr, fără a fi supus unui control riguros, cu *Caietul filologic*, *Caietul muzical* și carnetul *Fulgere siberiene*.

Infernul lagărelor de concentrare i-a marcat puternic nu numai memoriile, publicistica, proza documentară, dar și romanele *Urme pe prag*, *Mesagerii*, piesa *Unde ești*, *Campanela ?* ș.a. „Întreaga operă a unui scriitor autentic e un jurnal, din care nu e cu puțință să rupi nicio filă fără să întrerupi cronologia sufletului” (G. Călinescu, *Fals jurnal*, întocmit și prefațat de Eugen Simion, Editura Fundației PRO, București, 1999, p. 85-86).

La examinarea creației lui Marinat prin prisma „biografie și ficțiune”, remarcăm de la bun început că, mai cu seamă, în proza memorialistică sau în cea documentară, totul este ficțiune și concomitent totul este realitate. Mai exact, invenția artistului este în strânsă legătură cu experiența tragică a omului din GULAG. Totul e năucitor, ficțiune pură nu există la el, realitățile coloniilor siberiene, înșirate pe traseul Taișet-Bratsk-Lena, întrec orice fantezie, conturând un cronotop ieșit din comun. Mai mult, realitățile siberiene pe timpul Rusiei țariste din romanul lui C. Stere *În preajma revoluției* nu pot concura cu atrocitățile din gulagul lui Beria.

Destinul de deținut politic a avut un impact decisiv asupra întregii sale creații care se distinge prin modul de transfigurare a faptului brut. Ion Ciocanu, în volumul *Literatura română contemporană din Republica Moldova* (Chișinău, 1998, p. 318), surprinde cu exactitate metoda de creație a scriitorului: „Se destăinuia odată Alexei Marinat că lucrul său asupra operelor literare se aseamănă cu acțiunea mării asupra pietricelelor care, indiferent de forma lor inițială, datorită șlefuirii iminente capătă aspecte dintre cele mai neașteptate, mai ciudate, mai frumoase, toate de o naturalețe desăvârșită. Paralela cu acțiunea mării asupra pietricelelor voia să însemne că scriitorul nu este obligat să nască întâmplări și situații neobișnuite, de vreme ce realitate îi servește la tot pasul cazuri interesante, bune de pus în pagini de carte” (p. 318). Desigur, susține criticul, „nu e o lege universală a creației artistice”, dar pentru caracterizarea metodei de creație a lui Marinat sau „cel puțin pentru deslușirea modalității sale preferate de transfigurare a faptelor autentice în fapte de artă exemplul cu pietricelele șlefuite de apa mării ni se pare edificator” (p. 318).

Chiar dacă sunt deficitare sub aspectul limbii literare, scrierile lui Marinat prezintă interes în sensul sublimării unei biografii exemplare. Este adevărat, cu excepția a două povestiri, în care protagonist este autorul, în toate celelalte autorul narator este martorul ocular care relatează în stil reportericesc biografii

excepționale de intelectuali, aristocrați, ofițeri generali, prizonieri de război, reprezentanți de diferite naționalități, foști mari demnitari, activiști de partid etc. Mai multe însemnări ale evenimentelor și faptelor brute din jurnalul *Eu și lumea* au stat la temelia celor mai inspirate texte artistice, între care se remarcă romanul *Urme pe prag*, povestirile *Damen-vals*, *Prânzul anchetatorului*, *Ziua „X”*, *Taina primei nopți*, *Împăratul Mancuriei*, *Armeanul*, *Amiralul și poezia*, *Albgardistul* ș.a., incluse în volumul *Scrieri alese* (1991).

Într-un interviu cu Efim Josanu, publicat în hebdomadarul „Literatură și artă” (27 mai 2004), Marinat reține mai multe grozăvii: „Dacă patru din zonă se hotărau să fugă, unul era pentru sacrificare. Îl mâncau. Dacă în camera deținuților deceda cineva, o zi, două, cei vii întindeau mâna mortului în care i se puneau porția, până când cel care-și dăduse sfârșitul începea să miroase. Lagărul era laboratorul unde se experimenta existența dincolo de limitele extreme, era iadul fără început și sfârșit...”. (De altfel, aceste mărturii ale lui Marinat și-au găsit transfigurare artistică în romanul *Temă pentru acasă* de Nicolae Dabija). În malaxorul lagărelor, unde se lucra 12 ore pe zi, totul e pus în mișcare ca să depersonalizeze omul, moartea fizică fiind o obișnuință.

Personajul narator e preocupat mai puțin de brutele torționare, de mizeria condițiilor existențiale, el e fascinat de „omul din om”, de demnitatea pe care și-o apără deținutul deseori cu prețul vieții. Memorabile se fac mai toate figurile din lumea gulagului, dar între acestea impresionează în mod deosebit „împăratul Mancuriei”, învățătorul de istorie („fascist și dușman al poporului”), Gheorghe (Jora, Jorj), „Francezul” (Gazenbruc Albert Franțievici, născut în „R.S.S. Belgiană”, cum scrisese în dosar „cărturarul” securist), amiralul din Leningrad, evreul Leib Levin din Cernăuți care, cum remarcă naratorul, vorbea într-o română foarte corectă și frumoasă, firi culte, rafinate, edificatoare prin felul lor de a fi, de a supraviețui.

Între mai multe destine tragice exemplificator e cel al unui armean care a ajuns în gulag din Grecia, unde fusese proprietar al unei fabrici de cofetărie. Avea doi feciori – unul de 18 și altul de 20 de ani. Soția lui era tot armeană și ambii purtau o dragoste nesfârșită pentru patria străbună. Deși prietenii îl sfătuiau să nu dea crezare propagandei sovietice, care chema pe toți armenii de pretutindeni să se repatrieze, ei și-au lăsat bogățiile și într-o zi au ajuns la Odesa. Dar după primii pași la trecerea frontierei nimeresc în strungul așa-numitului lagăr-filtru. Cei doi fii sunt duși într-un lagăr de la nordul țării, el în Lagărul special nr. 7.

Scriitura lui Marinat e a unei experiențe insolite, fără artificialități, înfloriri stilistice, la prima vedere, dezamăgitor prin platitudinea relatărilor: „... Și n-a mai ajuns pe pământul strămoșilor. În cele din urmă n-a dorit nimic decât să moară în picioare. Luase hotărârea aceasta de îndată ce a aflat că și feciorii și soția se află la închisoare. S-a îngădit cu niște vergi, și-a luat un metru pătrat de pământ siberian înghețat și s-a izolat acolo. N-a mai vrut să comunice cu nimeni, n-a vrut să ia fărâmitură în gură...

Seara când ne-am întors de la lucru, Armeanul mai trăia. Dar cu fiecare oră devenea tot mai mic. Se stingea. La picioarele lui se adunau tot mai multe bucățele de pâine și zahăr, dar el nu se atinge de ele. Toată seara, până a sunat „stingerea”,

au stat armenii lângă dânsul, încercau să lege capăt de vorbă, ceva îi povesteau, despre ceva îl rugau, țineau predici sau îi făceau slujba după datinile lor... Venise doctorul să-i probezească: de ce îl lasă pe prietenul lor să moară în asemenea mod. I-au răspuns armenii: „E mai bine să se spânzure ? Odată ce a hotărât să moară, nimeni nu mai poate să îi stea în cale”.

El nici nu se uita la nimeni, era dus în altă lume, privea în pământ. Niciodată nu-mi închipuisem că omul e în stare să stea atâta timp în picioare și să privească atât de mult în pământ. Se înclina ba într-o parte, ba în alta, sub o povară din ce în ce mai grea. Atâta lucru le-a spus fraților armeni, când va cădea – să-l mute de acolo.

L-am întrebat pe un tânăr armean, student din Erevan, de ce, totuși, s-a decis să se osândească la moarte ? Pot surveni schimbări în țară... Și mi-a spus studentul din Erevan că i-ar fi văzut armeanul în vis pe feciorii săi, care îi reproșau: „Tată, tată, ce-ai făcut cu noi ? !” Și se teme că o să-și iasă din minți.

Într-o dimineață, Armeanul a căzut. Adică n-a căzut dintr-o dată, ci s-a lăsat încetinel pe pământ, s-a împușinat milimetru cu milimetru, cum se împușinează flacăra unei lumânări, apoi s-a stins, s-a topit.

Erau triști armenii – înmormântau un om viu. Înmormântau o părticică din neamul lor. Își înmormântau o părticică din istoria lor.

Au așteptat până s-a stins definitiv.

Au venit temnicerii, doctorul și doi sanitari. Au constatat moartea. L-au dus la poartă, ca la cimitir.

La poartă aveau să-i facă „expertiza”. După lege, orice decedat dintre pușcăriași, fie la închisoare, fie la lagăr, nu trecea dincolo de poartă până nu i se făceau „formalitățile” de rigoare: cu un ciocan de fier i se spărgea țeasta și cu o baionetă i se spărgea pieptul în dreptul inimii. Abia după asta se socotea mort.

I-au legat apoi de degetul mare al piciorului drept o etichetă cu numele și data morții. Și a fost dus la groapa comună de către doi sanitari, escortați de soldați, care, și de data asta, au dat glas formulei: „Șag vlevo, șag vpravo, streleaiu bez preduprejdennia !” („*Pentru orice tentativă de evadare, tragem*”). Numai că de data asta formula nu s-a referit la el..”. E un text semnificativ în dilema: confesiune sau ficțiune ?

În 2004, Marinat publică volumul *Călătorii în jurul omului*, care reia o serie de proze din *Scrieri alese*, cu genericul *În subsolul KGB-ului* și alte 30 de fragmente inedite (*Pe traseul siberian*), dintre care 10 povestiri și nuvelete spicuite din zilnicele ținute în gulag și salvate, ca prin minune, la ieșirea din lagăr. Alte 20 de secvențe au ca subiect soarta fostului deținut după reabilitarea politică. Acestea sunt urmate de alte două proze scurte (*Biletul de lup* și *Spaima cea mare*), care exprimă frica omului mic în fața sistemului totalitar, lupta pentru supraviețuire în afara zonei penitenciare, sugerându-ne gândul că tot URSS-ul a fost un lagăr, o imensă pușcărie. Cea de a doua are un sfârșit foarte semnificativ: „Au trecut mulți ani de atunci – peste 40. M-am eliberat din lagărul special nr. 7 în 1954, după șapte ani și jumătate de detenție în gulagul sovietic, dar și acum visez câteodată că mâine-poimâine trebuie să vină comisia specială a comuniștilor, îmi va arunca

arcanul pe gât și mă va duce la un șantier de unde nu se întoarce nimeni niciodată. Mă trezesc cu sudori reci pe frunte. Dându-mi seama că sunt acasă, lângă ai mei, respir adânc și zic: „Doamne, păzește-mă ! Doamne, să nu se mai întoarcă timpurile celea niciodată !”.

Marinat evocă omul din gulag în situații extreme, reconstituie atmosfera plină de dramatism, punctează destine excepționale, relevând „tragismul opțiunilor, fixează limitele de manifestare ale omenescului. În centrul relatărilor se află forme de manifestare a „omului din om” văzute sau trăite de personajul identificat cu autorul narator, deținutul politic cu numărul în vopsea neagră, cusut pe haină: R-886, apelând la scene și forme ale vieții deținuților politici, ale prizonierilor de război, ale lumii criminale. Este genul în care se transfigurează realități absolut năucitoare prin dramatismul și tragismul lor.

Ceea ce sare în ochi în povestirile din gulag este nețărâmurita dragoste de viață, biografiile neînchipuite ale deținuților politici și confesiunile nemaiauzite ale personajului protagonist: „M-a salvat fundamentul moral moștenit de la părinți. În al doilea rând, curiozitatea – asistam la un spectacol mare al lumii la care eram spectator și eram cuprins de o curiozitate ciudată: ce-o să se mai întâmple ? Și-apoi, eram optimist, îmi plăcea gluma, aveam mereu o speranță în viață”.

Pentru a ilustra po(i)etica prozei profesate de Marinat, metoda de creație a scriitorului, vom stărui asupra povestirii *Prânzul anchetatorului*, caracteristică manierei colocviale, puțin cam abuzivă, cu multe generalități, dar care nu sunt cu totul nemotivate, în pagini de adevărat „roman al detenției”:

„Se aude zăvorul ușii, greu de vreo două puduri... Ușa se deschide, apare figura temnicerului, pe jumătate, ca și cum s-ar feri să nu-i sar în cap. Îmi face semn să ies din cameră-celulă. Stau singur, sunt ținut la regim strict din cauza că nu vreau să recunosc ceea ce-mi cere anchetatorul. Foamea, izolarea, condițiile celulei ar trebui să acționeze psihic asupra mea și să iscălesc tot ce mi se impune.

Cercetările au loc la etaj. Eu stau în subsol, fără lumină de zi; numai becul electric, galben ca o lămâie răsoaptă, stă înfipt în ochii mei – unicul obiect care mijește și care pare că se mișcă câteodată: devine când mai mare, când mai mic, depinde cum mă amețește capul.

Urc scările încet, cu greu, mă țin cu o mână de perete. Temnicerul, în urma mea, tot strigă: „Mâinile la spate !”. Mă aduce la ușa anchetatorului, deschide ușa. Mă dă în primire, anchetatorul îi face semn să plece”. E secvența cu care debutează povestirea *Prânzul anchetatorului*. E de observat conștiința construcției pe care o are prozatorul, vizibilă în toate scenele: „Anchetatorul, în haine militare, cu gradul de căpitan, bărbierit, pieptănat, hrănițel, e și tânăr, și deloc nu seamănă să fie un om răutăcios. Mă privește atent, dar nu cu răutate, zâmbește.

- Ei, cum ai dormit ?
- Binișor...
- Nu te-ai visat la libertate ?
- În visuri trebuie să crezi, altfel nu vin...
- Va să zică, mda... Nu te-au obijduit temnicerii ?
- Nu.
- Le-am spus să nu se atingă de tine. I-am prevenit ! Ce cred ei, că... ? Trebuie să știi cu cine și cum... Nu-i așa ?
- Probabil...

Iar zâmbește. Un zâmbet, ca un pui de șarpe. I se unduiește ba pe la buza de sus, ba pe la cea de jos. Apoi își desface buzele și un dinte de aur străluminează ca un fir dintr-un tunel, dându-i

în vileag apartenența la oameni avuți, poate chiar și nobili, și educați. Aurul totdeauna, totdeauna a servit ca indiciu de avuție. Dar pe mine aurul mă ducea în eroare și, totdeauna, încurcam avuția cu educația și inteligența. Acest metal nobil, care strălucește pe dintele unui individ, mă face să cred că omul e și inteligent. Naivitatea vine din lipsa practicii de viață”.

Narațiunea ca reprezentare (*shoing*) alternează cu narațiunea ca expunere (*telling*) încheiate cu un rezumat narativ. De regulă, orice secvență de scenă oricât de temperată ca „viteză”, de mică durată ar fi, se încheie cu un rezumat narativ: „Pe colțul din stânga al mesei se află dosarul meu cu nr. 934, dar căpitanul nu se atinge de el. Iar mă privește, binevoitor. Iar zâmbește. El șade în jilț, la masă, eu – în ungher, pe un scaun special, dintr-o scândură îngustă, de parcă aş șede pe gard. Șed și aștept: ce întrebare nouă mi se va pune. Dar anchetatorul nu se grăbește. Se joacă cu mine, ca mâța cu șoarecele”. Dincolo de calitățile incontestabile de regizor ale autorului narator, e de remarcat exactitatea și plasticitatea comparațiilor din cuvântul autorului.

De fapt, textul se constituie dintr-o serie de scene, secvențe de scene care se încheie cu rezumate narrative. Generalizând constatările, am putea afirma că povestirile reprezintă un șir de scene cu rezumate narrative, după o scenă urmează rezumatul narativ. Mai mult, toate textele sfârșesc cu rezumate narrative, uneori cu generalități erodate, dar cu conexiuni care pot fi făcute la experiențele comune, la omul universal. Uneori povestirile debutează cu un rezumat narativ (*Taina primei nopți, Împăratul Mancuriei*), dar și acestea sunt organizate în construcție inelară.

Relațiile temporale dintre text (enuț narativ) și poveste (diegeză, istorie povestită), contrar unui stil tradițional colocvial, sunt neașteptat de variate. Povestirile, bine elaborate, ilustrează șlefuirea „pietricelor”, adică prelucrarea faptelor brute cu dexteritate de giuvaer artistic. Autorul are vocația detaliului de portretist și calități de operator-regizor, demonstrează o ingenioasă expunere a faptului relatat, o bună stăpânire a tehnicilor narrative centrate pe ordine, durată, frecvență, pe discursul reprodus, transpus, narativizat, pe perspectivele narrative:

„El se întoarce spre dulapul de la spatele său și scoate de acolo un colet nu prea mare, învelit într-un ziar. Desface neglijent coletul, într-un fel anume, manierat, încetișor, manierat, fără grabă, ca și cum în afară de aceasta nu ar mai avea nimic de făcut. Din ziar, coletul apare învelit într-o hârtie albă... Desface hârtia, atât, de parcă ar avea o bombă acolo, și... de acolo izbucnește un miros ucigător de cârnaț!”. Utilizarea elipsei are rațiuni strategice în proiectarea autoportretului: „Scoate și pâine albă, tot de acolo. Doamne, de parcă m-ar fi lovit cu ceva ascuțit la linguriță! Îmi era gura uscată. Acum o simt umedă, a țâșnit saliva din toate glandele, au început să mă doară intestinele și mai tare. Nu-mi pot rupe ochii de la cârnațul pe care îl taie roticele, încetișor și cu o grijă anume, dar fără grabă, de parcă nici nu i-ar fi foame! Și eu – parcă n-am mai văzut cârnaț în viața mea, parcă n-am mai mâncat niciodată! Iar el taie cârnațul și se uită la mine: efectul a avut loc! Mă văd prins, mă văd slab, pierdut, fără nici o putere de împotrivire. Acuși o să zică: „Ia și mănâncă!...” Și eu o să mă arunc asupra cârnațului...”.

Elipsele și prolepsa sunt menite să sugereze intensificarea sentimentului de foame, dar anticiparea îndemnulii nu are loc. Autorul insistă pe atitudinile anchetatorului, a anchetatului, relevând, pe de o parte plăcerea sau ipocrizia, pe cealaltă parte, suferința, umilința sau decăderea virtuală: „Dar el tace. Continuă să

taie cârnațul cu un cuțitaș de buzunar, taie roticele subțiri și de la ele vine un miros care mă scoate din minți. Încep să lupt cu mine înainte de a-mi propune el: „Ja și mănâncă !...” Fiindcă, știu bine, propunerea va veni în schimbul semnăturii mele pe fiecare sfârșit de coală a procesului-verbal”.

Scena alternează cu autosugestiile și divagațiile dintr-un monolog interior: „Anchetatorul ia pe vârful cuțitului o rotică de cârnaț și o duce la gură, tot așa de fin și manierat cum ar proceda la o lecție, demonstrând cum trebuie să se folosească omul de cuțitul de buzunar la un popas turistic. Eu încep să strig în sinea mea: „Canalie !” Mai bine m-ar fi bătut. Bătaia o suport mai ușor: te doare locul unde ești lovit, pe când în modul acesta te torturează cu picătura chinezească. Pe om nu poți să-l deprinzi cu moartea, fiindcă ea vine numai o dată și la sigur, dar poți să-l înveți a se comporta în diferite situații extreme, spre a nu se deda panicii, a nu cădea pradă fricii”. Protagonistul, supus supliciilor fizice și morale, are la un moment dat o descoperire obsedantă. În timp ce căpitanul rumegă încet și cu plăcere, memoria involuntară îl duce pe autorul narator la foamea cumplită din anii '32 - '33:

„Învățătorul nostru venea la școală, intra în clasă, se așeza la masă și desfăcea dintr-un colet bomboane – multe, dulci, seducătoare - și le înșira pe masă. „Copii, cine din voi a văzut unde a ascuns tata grâul, un sac sau doi, ori o tonă, va primi o bomboană !” Copiii se uită la bomboane, înghit în sec, le curge saliva... Unul ridică mâna: „Eu am văzut: sub scârta de paie din dosul casei”... Acesta obține o bomboană. O desface și o pune repede în gură: e dulce-dulce ! Prietenul de alături nu mai poate să rabde. Ridică mâna și el: „Și eu am văzut unde a ascuns tata un tobultoc de grâu !”. Obține și acesta o bomboană. Iar când au venit acasă – fost luat și grâul, și tata”.

Este dificil aici să stabilim unde e faptul brut și unde, invenția artistică.

Meritul scriitorului e în selectarea evenimentelor, a faptelor și situațiilor veridice, dar și în organizarea inspirată a lor într-un tot întreg. Invenția artistică stă în simplitatea și echilibrul clasic al relațiilor, în identificarea anumitor coincidențe relevante, specifice unui timp și spațiu concret.

„Anchetatorul meu continuă să ducă la gură, pe vârful cuțitului, roticele de cârnaț, mă privește iscoditor, zâmbeste fin. Dar, până la urmă, se plictisește și el.

- Dacă ai să recunoști, ai să mănânci și tu cârnaț cu pâine !
- Ce să recunosc ? Îl întreb nu pentru prima dată.
- Ai uitat de-acu ? ! Dragă, d-apoi noi de când lucrăm cu tine și, iaca, dosarul încă-i gol-goluț ! Din cauza că nu ești cuminte, te împotrivesți, nu vrei să recunoști, nu vrei să-ți ușurezi situația... Să comand să-ți aducă cotlete ? Și țigări ?
- Recunosc că sunt un rebel singuratic. Ce mai vreți ?
- Dar de ce nu vrei să recunoști că faci parte dintr-o organizație ?
- Un rebel singuratic e mai mult decât o organizație !
- Nu înțeleg: cum poate unul să fie mai mult decât o organizație ?
- Am părerea mea personală despre toate celea, și asta face mai mult decât apartenența la o organizație.
- Trebuie să fie ceva și asta ! O trecem la anchetă ?
- Treceți-o.
- Bun. Dacă mai recunoști ceva, te servesc...
- Ce să mai recunosc ?

- De la cine ai primit însărcinarea de a avea părere personală ?
- De la Dumnezeu.
- Asta e veche. Zi-i mai concret. Ce ai avut de gând să faci cu părerea personală ? Cui ai avut de gând s-o împărtășești ? Vezi cum vine când omul are părerea sa personală ! ? E logic ?
- E logic...”.

Prânzul anchetatorului e o proză antologică, reprezentativă pentru metoda de creație a scriitorului, de intuire a noilor conflicte și caractere singulare. Relațiile dintre călău și victimă, dintre profitorii sistemului și sclavii, vinovați fără de vină, își află reflectare în antiteze și paralele de destine, evenimente, fenomene sau situații notorii prin unicitatea lor.

Dosarul nr. 934, inițiat pe numele lui Marinat, la 27 mai 1947, și finalizat în 27 septembrie 1947, cuprinde sute de pagini pline de logica absurdă a anchetatorilor. Primul în rândul călăilor și sadiștilor e căpitanul Ciudnâi, apoi maiorul Markov, locotenentul-major Fedosov și căpitanul Krâlov. În proza scriitorului anchetatorii au rămas cu numele lor adevărate. Despre primul anchetator, autorul mărturisește: „Îl privesc și eu atent: de ce n-are decorații ?” (De altfel, dacă nu ar fi avut decorații, Marinat, ar fi fost condamnat la 25 de ani de detenție). E un bărbat la vârsta când ar i trebuit să ia parte la război. Dacă ar fi avut decorații, le-ar fi purtat, acum toți poartă decorații. Are ciudă pe mine că am decorații. Mi-a spus cu o deosebită plăcere că decorațiile mele vor fi arse. L-am întrebat: de ce ? Mi-a răspuns că toți care sunt judecați pe bază de articol politic sunt lipsiți de decorații. Și l-am mai întrebat: „Dar poate eu n-am să fiu judecat ?” „La noi nimeni nu nimerește nevinovat. Și nimeni nu iese de aici nepedepsit”. Acum îl privesc și mă întreb: unde a fost în timpul războiului ? A căutat „spioni” în spatele frontului ? Pe câți i-a prins ? Pe câți i-a anchetat ? Încep să mi-l închipui ca pe un tanc al inamicului (...) Îl caut cu cruciulița aparatului optic al tunului... ridic țeava, lucrez cu o manivelă, fac corectura, ridic țeava tunului tot mai sus, văd tancul cum vine peste mine, e de tip „tigr”, îl las mai aproape, l-am prins în cruciuliță. Îl aștept, vine, vine, vine – foc ! Apăs cu mâna dreaptă pe clapa trăgaciului: răsună împuşcătura ! Tresar... stau cu ochii mijiți și-l privesc țintă”. Personajul de aici încolo face parte din categoria nonconformiștilor. Poanta este memorabilă:

- „- Ce-i cu tine ? Mă întrebă, văzând că am tresărit și m-am schimbat la față.
- Nimic... Niște gânduri, aiureli...
- Hm !... Aiureli ! Poate că nu sunt chiar aiureli ? Întrebă de parcă mi-ar fi ghicit gândurile.
- Apoi își spune și el un gând... tot aiurit ca și al meu: ce-ai face dacă te-ai pomeni la libertate ? Să zicem că îți dăm drumul !...
- Aș trage cu tunul în dumneata !
- O ! Iată de aici o să începem ! Îmi place sinceritatea dumitale. Să luăm o coală de hârtie și să scriem frumușel data de azi, că, vezi cum stăm, în atâtea zile nu ne-am mișcat deloc. Dar, iată că începi să spui adevărul !...
- ... Anchetatorul și-a luat prânzul. Începe ziua de lucru...”

Povestirea *Prânzul anchetatorului* este foarte caracteristică pentru proza lui

Marinat prin construcția ei. Iată de ce am insistat mai detaliat anume pe po(i)etica, pe detaliile organizării unei scriituri în care „biografemele” și „realemele” obțin semnificații majore, universale. În pofida unei inerții în marea majoritate a textelor autorul narator trece în planul secund, acordând prioritate biografiilor ieșite din comun. În pofida unui atașament manifest față de formele literare specifice memorialisticii deghizate, Marinat încearcă să se delimiteze de bestialitatea naturalistă, de didacticismul moralist al literaturii penitenciare, iar superioritatea experienței trăite a omului din gulag asupra experienței închipuite rămâne un subiect care poate fi discutat în contradictoriu și la care vom reveni.

Bibliografie

1. Călinescu, George, 1999, *Fals jurnal*, Editura Fundației PRO, București, p. 85-86.
2. Ciocan, Ion, 1998, volumul „Literatura română contemporană din Republica Moldova”, Chișinău, p. 318.
3. Marinat, Alexei, 2004, *Călătorii în jurul lumii*, Editura Prut Internațional, Chișinău.

**« LE LIVRE EN TRAIN DE SE FAIRE »
ET AUTRES ÉLÉMENTS POÏÉTIQUES
DANS LA PROSE DE PATRICK MODIANO**

Elena-Brândușa STEICIUC
Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

*În romanele autorului francez Patrick Modiano, câștigătorul Premiului Nobel de literatură 2014, geneza cărții, modul în care cartea prinde formă și viață este un motiv constant, începând cu romane precum *Livret de famille* până la recentul *Pour que tu ne te perdes pas dans le quartier*. Preocupare recurentă a protagoniștilor modianieni, scrisul, luarea de notițe, munca literară se aliază cu o privire care le scrutează nu numai identitatea, ci și procesul în sine - ”cartea în procesul facerii” - , aspect pe care îl vom analiza din perspectivă poietică. Vom demonstra că la Modiano, cartea (alături de alte forme de transmitere a cunoștințelor, precum presa scrisă, almanahuri, fotografia, radioul) este mijlocul preferat de auto-referință, o oglindă în care personajul-narator se contemplă și se dezvăluie.*

Le dialogue avec la bibliothèque est un des axes majeurs de la création littéraire de Patrick Modiano, car la représentation de livres ou du processus d’écriture dans ses romans s’intègre à un dispositif intra et intertextuel plus ample, qui se retrouve reconfiguré d’un titre à l’autre, à partir de romans de sa première période de création (*Place de l’Etoile, Ronde de nuit*), en passant par les années 70-80 (*Livret de famille*, par exemple), jusqu’au plus récent titre, *Pour que tu ne te perdes pas dans le quartier* (2015).

Dans l’histoire de la littérature, la mise en fiction de livres n’est pas une découverte de la modernité: rappelons-nous « l’anti-roman » des XVIIe et XVIIIe siècles, où ce type de structure permet l’effacement des frontières entre la réalité et la fiction. Dans le roman « réaliste », mimétique par excellence, la réflexion sur la littérature et ses rapports avec la réalité peut prendre une forme narrative et souvent ludique. Les personnages, qui sont largement des *alter ego* de l’auteur, lisent et tiennent des discours sur la littérature.

Lorsque Patrick Modiano met en texte des livres, leur faire, leur réception par l’acte de la lecture, cela ne contrevient pas à la règle de l’illusion référentielle. La présence des livres dans un récit qui a un fort « effet de réel » est un facteur de prévisibilité et de cohérence. Le lecteur est renvoyé à des œuvres qu’il connaît ou qu’il a toutes les chances de connaître et ainsi une zone de prévisibilité est créée.

Nous nous proposons d'analyser les modalités dont le livre est envisagé dans le cadre de quelques romans modianiens ayant comme repère théorique l'ouvrage de J. Gleize, *Le double miroir. Le livre dans les livres, de Stendhal à Proust*. Tout en privilégiant une lecture poïétique, nous allons nous focaliser sur quelques principaux aspects: le livre comme objet; le livre comme texte; le livre en train de se faire. Nous aurons en vue la direction lancée par Irina Mavrodin, qui, dans son ouvrage de 1982 *Poietica si poetica (Poïétique et poétique)* affirmait: « L'écriture est, par conséquent, non seulement la transcription d'une expérience, mais l'expérience même, celle qui instaure l'œuvre, et, à travers l'œuvre, une nouvelle connaissance. » (Mavrodin, 79.)

Le livre, « objet de prix »

Comme chez tant d'autres auteurs, le livre est porteur de sens dans la prose de Modiano. Il est lourd de tous les comportements humains qu'il engendre ou peut engendrer. Selon J. Gleize, le livre est « objet matériel, pouvant se prêter aux mises en texte de l'objet, le livre bénéficie également d'un statut spécifique, puisque c'est un objet de langage, un texte et son paratexte. » (Gleize, 45.) Produit manufacturé et reproductible, le livre peut être identifié et individualisé grâce à son titre, référence qui le classifie comme objet culturel, qui appartient au monde réel.

Dans la plupart des cas, le livre apparaît chez Modiano identifié, désigné par le titre et des éléments de description, comme objet de valeur offert à un être aimé pour lui faire plaisir, pour le séduire ou même pour le protéger. Le cadeau somptueux que le narrateur de *Livret de famille* reçoit de la part de Denise est un substitut de l'amour que la jeune femme ne peut pas accorder exclusivement à son amoureux (elle se fait entretenir par un autre); cet objet précieux sera le seul souvenir palpable que Patrick gardera de cette relation de jeunesse:

J'ai fini par lui avouer que les vêtements ne m'intéressaient pas et comme elle insistait pour savoir ce qui « m'intéressait », je lui ai dit: des livres. Et j'ai conservé jusqu'à maintenant ceux qu'elle eut la gentillesse de m'offrir: le Larousse du XXe siècle, en six volumes, le dictionnaire Littré, *L'Histoire naturelle* de Buffon, dans une très vieille et très belle édition illustrée et enfin les *Mémoires* de Bülow, reliés d'un maroquin vert-pâle. (Modiano, 1977: 146)

Les éléments de description de l'objet-livre présents ici ont une fonction bien précise dans l'économie narrative et symbolique du roman. D'une part, cela nous transmet le goût du personnage-narrateur pour le livre, ce qui le relie à son avenir d'écrivain; d'autre part, cette description d'objets de collection, rares et précieux, est une marque très claire du statut social de Denise (ou de l'homme qui l'entretient), de son aisance matérielle, lui permettant de faire des cadeaux somptueux.

Dans l'univers de Modiano, qui abonde en personnages habitués à gagner de l'argent par des méthodes frisant la malhonnêteté, il arrive pourtant que le livre perde sa fonction d'objet culturel, censé transmettre un savoir ou un plaisir esthétique. Dans le cas du jeune protagoniste de *Boulevards de ceinture*, le livre est

un objet réduit à sa valeur marchande, truqué même, car le faux et l'usage de faux sont de rigueur pour la plupart des personnages modianiens. Voilà comment est raconté le colportage de livres soit-disant « de grande valeur », dans un milieu de collectionnaires naïfs, afin d'obtenir des revenus immérités:

Je m'aperçus rapidement qu'il était très difficile de se procurer à bas prix des éditions rares... Au hasard d'une expédition passage Jouffroy, j'achetai pour 3,50 francs un exemplaire de *Matière et mémoire*. On y lisait, en page de garde, cette curieuse dédicace de Bergson à Jean Jaurès: « Quand cesseras-tu de m'appeler la miss ? » Deux experts reconnurent formellement l'écriture du maître et je revendis cette curiosité 100.000 francs à un amateur. Encouragé par mon premier succès, je résolus de faire moi-même de fausses dédicaces qui révéleraient chacune un aspect inattendu de tel ou tel auteur... Ainsi trafiquions-nous... Nos affaires allaient bon train puisque nous exploitions des gens qui n'avaient pas tout à fait leurs esprits. (Modiano, 1972)

Le livre comme texte

La prose modianienne abonde en livres, réels ou imaginaires, qui jalonnent le vécu des personnages et qui sont désignés par le titre, parfois par l'auteur aussi, ou bien dans certains cas par des éléments de description. Prenons l'exemple du premier roman de l'auteur, *La Place de l'Etoile*, que nous pourrions considérer comme le roman d'une formation – celle de l'écrivain, celle de l'homme –, à part son statut de long débat autour de l'identité juive, du drame de l'exclusion et de la Shoah. On trouve tout au long de ce texte un véritable panorama du roman français du XXe siècle, un tableau brossé avec le pinceau de l'ironie et de la dérision, surtout pour ce qui est de certains écrivains « du terroir », obscurs plumentifs que le narrateur regarde avec dédain.

La même attitude contestataire par rapport à la littérature et aux livres, aimés et détestés à la fois, apparaît dans le cas d'un personnage du roman qui semble pasticher un célèbre esthète proustien. Il s'agit du vicomte Charles Lévy-Vendôme, pour lequel le livre représente non seulement un objet de collection, rare et cher, mais aussi un objet de désir, qu'il lui plaît de pervertir:

Regardez toutes ces belles relieures, me dit-il, la bibliophilie est mon vice secret. Tenez, je prends un volume au hasard: un traité sur les aphrodisiaques par René Descartes. Des apocryphes, rien que des apocryphes... J'ai réinventé à moi seul toute la littérature française. Voici les lettres d'amour de Pascal à Mlle de la Vallière. Un conte licentieux de Bossuet. Un érotique de Mme de la Fayette. (Modiano, 1968: 96-97)

Et comme la dichotomie vrai/faux est un des axes thématiques majeurs chez Modiano, rappelons-nous que les livres mis en scène dans ses divers romans sont souvent réels, mais aussi bien fictifs. Dans un roman assez récent, intitulé *Dans le café de la jeunesse perdue*, le groupe de jeunes qui se réunit au début des années 60 dans un café un peu louche lit avec plaisir et avec profit des chefs-d'œuvre de la littérature française, mais aussi des romans à succès, comme le dernier titre de la citation qui suit, traduction française de l'auteur britannique John Hilton:

Souvent, les habitués du Condé avaient un livre à la main qu'ils posaient négligemment sur la table et dont la couverture était tachée de vin. *Les Chants de Maldoror. Les Illuminations. Les Barricades mystérieuses.* [...] Et puis, elle a voulu sans doute faire comme les autres et un jour, au Condé, je l'ai surprise seule, qui lisait. Depuis, son livre ne la quittait pas. [...] C'était un livre de poche, à la couverture salie, de ceux que l'on achète d'occasion sur les quais et dont le titre était imprimé en grands caractères rouges: *Horizons perdus.* (Modiano, 2007: 15)

Dans le délire du narrateur de *La Place de l'Etoile*, des noms de livres fictifs apparaissent, dont les titres sont significatifs pour son état, où le réel est de plus en plus remplacé par l'onirique: « Je m'en servirai pour rédiger la première partie de mon œuvre, qui s'intitulera *Du côté de Fougeire-Jusquiamés* ou *Les mémoires de Saint-Simon, revus et corrigés par Schérazade et quelques talmudistes* » (Modiano, 1968: 55)

Le livre en train de se faire

« L'acte d'écrire est inséparable de l'expression d'une pensée ou d'un trouble », constate Thierry Laurent dans son essai *L'œuvre de Patrick Modiano: une autofiction*, qui cite, entre autres, des entretiens dans lesquels le romancier avoue faire dans son œuvre « un nettoyage par le vide. » (Laurent, 27) En effet, dans l'ensemble de sa prose, ce qu'il y a de plus fictionnalisé, c'est l'acte d'écrire, car la genèse du livre, la manière dont celui-ci prend forme est une préoccupation constante chez les personnages modianiens. Dans *L'herbe des nuits*, par exemple, le narrateur, un écrivain vieillissant, se rappelle son obsession de tout noter dans son mythique « carnet noir », qui est à la base de ses recherches personnelles et de son écriture; dans *Livret de famille*, il s'agit d'un jeune homme d'environ vingt ans, qui fait l'apprentissage de la vie et de la littérature; dans *Quartier perdu* ou bien dans *Voyage de noces* nous trouvons des adultes, plus ou moins déçus par leur vie et qui, retrouvant le passé à la suite d'événements inattendus, se mettent à écrire. Tous ces personnages, qui narrent leur propre histoire, prennent des notes, rédigent leur trajectoire ou celle des autres.

Le livre en train de se faire est donc une présence emblématique dans la prose modianienne. Nous avons toutes les raisons d'affirmer qu'il s'agit là d'une véritable profession de foi de l'auteur, qui met beaucoup de son vécu dans ces personnages. Il y a tout d'abord des éléments biographiques, comme la mère, actrice de music-hall; le père, Juif méditerranéen fixé en France avant la guerre et disparu sans laisser de traces au début des années 60; le frère, Rudy, mort très jeune. Mais il y a aussi des actes physiques concrets, qui instaurent l'activité scripturale: la façon dont le personnage narrateur s'y prend quand il rédige un texte. Les conditions matérielles qui gouvernent la genèse de l'œuvre sont décrites avec des détails précis – qualité ou marque du papier, de l'encre, position du scripteur -, sans pour autant en faire un cas. Une activité « aussi harassante que fastidieuse », comme Modiano l'avoue lui-même dans une interview avec J. F. de Rambures. Voilà un bel exemple de précision quant aux notes servant d'appui à la mémoire, tiré du roman *L'herbe des nuits*: « Sur la page du carnet où il est noté à l'encre

noire “ Maison de campagne avec Dannie“ figure une liste de villages écrite au stylo bille bleu ... » (Modiano, 2012, 43)

On rencontre parfois une autre vision de cet acte, démythifié par l’(auto)ironie sous-jacente de l’auteur. Dans une séquence comme celle du roman *Livret de famille*, l’exercice d’écrire apparaît inconsistant et superficiel, car son but n’est pas de créer une forme d’art, mais de faire plaisir à une jeune femme, dont le personnage-narrateur, Patrick, est amoureux. On reconnaît dans cette séquence ce qu’Annie Demeyère appelle avec justesse « un autoportrait en forme de boutade » (Demeyère, 2009), car – se rappelant cette histoire de jeunesse – l’auteur se moque d’une tentative d’écrire vouée à l’échec dès le début. Installé dans un décor pompier par Denise, qui lui confie la tâche de rédiger la biographie de son père, le sulfureux Harry Dressel, le jeune Patrick se met à travailler sans aucun succès:

Elle voulait que je travaille dans un décor digne d’une telle entreprise et la table sur laquelle je rédigerais mon œuvre lui causait beaucoup de soucis. Elle a fini par se décider pour un bureau Empire, tout surchargé de bronze. Le fauteuil où je prenais place avait les bras recouverts d’un velours grenat bordé de clous d’or et un dossier haut et massif. Enfin, je lui avais expliqué qu’il m’était difficile de rester longtemps assis et elle fit l’acquisition d’un lutrin de cathédrale qui lui coûta une fortune. Je sentais qu’elle m’aimait bien dans ces moments-là. (Modiano, 1977, 146)

Comme on peut le voir, tout ce fragment baigne dans une tendre ironie, car le regard rétrospectif de l’auteur ne peut pas s’empêcher de railler gentiment la naïveté de la belle femme ou le compromis auquel recourt le jeune « écrivain » pour se faire aimer. Comme il le dit à la fin de ce chapitre, après l’échec de cette histoire, il ne lui reste plus qu’à « devenir un écrivain français ».

*

Nous pouvons constater que dans le corpus choisi, de même que dans toute la prose de Patrick Modiano, il y a un équilibre instable entre représentation et autoreprésentation, entre réalisme et réflexivité. Analogon de la réalité dans le projet esthétique modianien, mais d’une réalité distillée par les capillaires de sa mémoire, le livre ne se suffit pas à lui-même. Cet auteur ne se passe pas du commentaire et de l’effet de miroir que lui fournit la mise en fiction d’un livre ou d’une lecture.

Banalisé parfois, concurrencé souvent par d’autres formes de transmission du savoir et par d’autres formes de communication, le livre n’en reste pas moins un terme privilégié d’auto-référence, un miroir dans lequel Modiano n’en finit pas de se contempler.

Bibliographie

a) Corpus de textes

- Patrick Modiano, *La Place de l'Etoile*, Paris, Gallimard, 1968.
Patrick Modiano, *Boulevards de ceinture*, Paris, Gallimard, 1972.
Patrick Modiano, *Livret de famille*, Paris, Gallimard, 1977.
Patrick Modiano, *Dans le café de la jeunesse perdue*, Paris, Gallimard, 2007
Patrick Modiano, *L'herbe des nuits*, Paris, Gallimard, 2012.

b) Bibliographie critique

1. Demeyre, Anne, *Portraits de l'artiste dans l'œuvre de Patrick Modiano*, Paris, L'Harmattan, 2002.
2. Gleize, Joëlle, *Le double miroir. Le livre dans les livres, de Stendhal à Proust*, Paris, Hachette, 1992.
3. Laurent, Thierry, *L'œuvre de Patrick Modiano: une autofiction*, Lyon, Presses Universitaires de Lyon, 1997.
4. Mavrodin, Irina, *Poietică și poetică*, București, Univers, 1982.

ALEXANDRU HURMUZACHI – ANIMATOR AL CULTURII DIN BUCOVINA

Veronica TODOȘCIUC
Universitatea Națională „Yuri Fedkovici”,
Cernăuți, Ucraina

Alexandru (Alec) Hurmuzachi, publicist, politician and animator of Bucovina's culture, was born on 16 August 1823 at Cernaucu, a village beyond Prut, located at a distance of only 18 km from Cernăuți. He is the seventh child and the one before last of the nobleman Doxachi Hurmuzachi, but also the one endowed with an „idealistic and poetic nature” and the one who „had a rare intelligence, a lively character and a warm, sometimes sharp, energy” [3, p. 738]. Given these rare qualities, Alecu Hurmuzachi „appeared similar to a providential genius and became, among his compatriots, dizzy with foreign indoctrinations, a powerful engine in order to enliven and determine them towards political and cultural movements for the preserving and development of their national existence” [3, p. 738].

Școala primară, gimnaziul și liceul le-a urmat la Cernăuți între anii 1829 și 1841 [3, p. 738], iar studiile superioare, juridice le-a efectuat la Viena în perioada 1841-1845 [12, p. 96]. După absolvirea Facultății de Drept din capitala Austriei, Alecu Hurmuzachi s-a întors în Bucovina, însă nu și-a creat familie, ci a început să-și pună întreaga sa pricepere și avere personală în slujba intereselor naționale. Din octombrie 1848 până în decembrie 1849 îl ajută pe fratele său Gheorghe la redactarea ziarului „Bucovina”, iar în 1850, atât timp cât a mai apărut această valoroasă gazetă, el a rămas singurul ei redactor responsabil. Prin scrisul său, Alecu Hurmuzachi a promovat o politică de apropiere culturală a tuturor românilor, anume de aceea „Bucovina” s-a transformat într-un organ al întregii românimi. Dar Alecu și Gheorghe Hurmuzachi s-au străduit, în primul rând, să facă din acest ziar o tribună a revendicărilor naționale. „Bucovina” a găzduit multe informații privind starea reală în care se aflau autohtonii „sub stăpânirea austriacă, petiții ale locuitorilor adresate forurilor superioare, decizii favorabile sau dezavantajoase românilor adoptate de Curtea imperială etc.” [10, p. 176]. Frunzașii românilor bucovineni, printre care și frații Hurmuzachi, au alcătuit memorii și au publicat articole menite să convingă autoritățile de necesitatea introducerii limbii române în viața publică a Bucovinei. Evident, Hurmuzăcheștii, alături de elita intelectuală a Bucovinei, au participat la alcătuirea celebrei „Petiții a Țării”, document care conținea 12 articole sau „dorințe” și care a fost adoptat în unanimitate la Marea

Adunare Națională de la Cernăuți din 20 mai 1848. Documentul, pe care și-au depus semnăturile peste 230 de bucovineni, a fost înmănat împăratului Austriei, Ferdinand, în luna iunie a aceluiași fierbinte an revoluționar. Documentul era programatic pentru înviorarea mișcării de emancipare națională a elementului etnic autohton din Bucovina subjucată de habsburgi. Petiționarii, majoritatea covârșitoare a cărora o alcătuiau românii, reprezentând toate stările sociale, cereau ca în primul rând să le fie îndeplinite cerințele politice. Prima cerință politică consta în separarea Bucovinei de Galiția și în crearea unei diete provinciale. „A doua cerință și-a găsit în scrisoarea de însoțire a petiției o tălmăcire mai amplă: păstrarea naționalității prin ridicarea de școli elementare și înființarea la Cernăuți a unei catedre de limba și literatura română, prin angajarea în serviciile publice și administrative a persoanelor cunoscătoare a limbii române și prin obligarea autorităților provinciale de a folosi și limba română în administrație” [2, p. 11]. După multe alte demersuri, făcute la Viena de către elita intelectuală bucovineană în vara anului 1848, „Petiția Țării” a prilejuit comentarii favorabile în planul dreptului istoric al românilor bucovineni de a fi înaintat îndrăznețe cerințe politice în continuare, datorită susținerii și promovării lor și de către unii deputați bucovineni în Parlamentul austriac, cerințele au fost în mare parte realizate. De exemplu, la 6 septembrie 1848, Ministerul Învățământului a comunicat că, în baza petiției înaintate adunării parlamentare de către „cei mai respectabili locuitori ai Bucovinei”, s-a dispus ca la Gimnaziul german din Cernăuți să fie înființată o catedră de limba și literatura română, pe cheltuielile Fondului Bisericesc din Bucovina [10, p. 179]. În legătură cu această decizie ministerială, în ianuarie 1849 corpul didactic de la Institutul de studii filozofice din Cernăuți l-a însărcinat pe Alecu Hurmuzachi „cu cenzurarea elaboratelor de concurs ale lui Teoctist Blajevici și Aron Pumnul pentru ocuparea catedrei de limba și literatura românească, creată în decembrie 1848 la acel institut” [3, p. 738].

Deși încă foarte tânăr, la acea vreme Alecu Hurmuzachi era un bun cunoscător al limbii și literaturii române. Și cărturarul, care „și-a pus în gând a urma de mic să lupte toată viața pentru nația sa și de aceea a învățat de cu bună vreme din fir în păr limba, literatura și istoria românilor, l-a propus pe Aron Pumnul ca pe cel mai potrivit candidat pentru ocuparea postului de profesor de limba și literatura română la gimnaziul din Cernăuți.

Alecu Hurmuzachi a acționat nu numai în direcția promovării limbii și literaturii române în Bucovina. Cultivarea spiritului național el a văzut-o și în crearea de biblioteci publice. De aceea a sprijinit cu însuflețire, prin donație de carte românească, Biblioteca Bucovinei, înființată în 1851 și Biblioteca studenților gimnaziali din Cernăuți, înjghebată în 1856 la inițiativa studentului I. Gh. Sbiera [3, p. 738].

În anul 1861 exista în capitala Bucovinei un casino frecventat de bărbați din toate stările sociale, indiferent de naționalitate. Aceștia, printre care și mulți români, se adunau acolo în fiecare seară, conversau, citeau ziare, jucau biliard, cărți etc. Românii, înscriși la acel casino, vorbeau nemțește, făcând cauză comună cu străinii. Ca să nu se admită în continuare slăbirea sentimentului național la

reprezentanții elitei românești din Cernăuți, Ion Gh. Sbiera a elaborat un proiect de statut pentru înființarea „Reuniunii românești de lectură”. Apoi au fost contactați Orest Reney, Leon Popescu, Nicolai Vasilco și Leon Ciupercovici, care împreună au pus bazele viitoarei reuniuni. „După ce ne-am asigurat de un număr ajungătoriu de membri, am căutat să interesăm pentru această primă societate culturală în Bucovina pre ingeniosul Alexandru Hurmuzachi ca, în numele nostru să inaugureze această reuniune într-a 19 April/1 mai 1862. În admirabilul său *Cuvânt de deschidere*, tipărit în Cernăuț în 1862, acest talentos bărbat a difenit tendința acestei Societăți astfel: „Reuniunea, pe care o inaugurăm astăzi, este cea mai vie, cea mai fericitoare și binecuvântată mărturie, că am sâmtât adânc această trebuință, că ne-am pătruns de necesitatea de a ne deștepta din amorțârea în care am zăcut un timp prea îndelungat, și a începe o viață nouă, mai că aș zice o viață vie, adecă nu langedă, vegetătoare, pasivă și deșartă ca pân acum, ci deșteaptă, cugetătoare, încordată spre un scop măreț și serios, activă; cu un cuvânt: o viață morală și de cultură” [14, p. 172].

Ca Reuniunea să câștige mai mulți membri, să realizeze scopurile statutare, s-a insistat ca la conducerea ei să fie atrași bărbați din toate stările sociale, cu interes pentru cultura națională și cunoscători ai istoriei neamului. Din primul comitet au făcut parte: Mihai Zotta, președinte, Alexandru Hurmuzachi, vicepreședinte, Ion Calinciuc, Aron Pumnul, Alexandru Costin, Leon Ciupercovici [14, p. 173]. „Îndată după constituirea sa sub vicepreședinția energicului și însuflețitorului A. Hurmuzachi, comitetul a publicat o „Înștiințare despre deschiderea Reuniunii române de lectură în Cernăuț”, Cernăuț 1862, împărțând-o în toată țara prin bărbați de încredere, și apoi își propuse ca să urmărească cu deosebită atențiune, toate mișcările din viața publică a bucovinenilor” [14, p. 174].

Activitatea național-culturală, pe care avea s-o desfășoare în continuare Alexandru Hurmuzachi avea să fie strâns legată de activitatea Reuniunii, care în ianuarie 1865 a fost transformată în Societatea pentru Literatura și Cultura Română în Bucovina” [14, p. 175]. La adunarea generală din 11/23 ianuarie 1865, el avea să declare cu mândrie: „Societatea noastră s-a născut în puterea ideii de conștiință și demnitate națională” [8, p. 181]. La adunarea generală din ianuarie 1867 Alecu Hurmuzachi a făcut propunerea ca comitetul Societății „să cugete asupra modalităților înființării unei catedre pentru istoria națională aice în țară” [14, p. 177]. Propunerea lui Alecu Hurmuzachi a fost finalizată mai târziu, prin crearea, în 1912, la Universitatea din Cernăuți a catedrei de istorie sud-est europeană, condusă de Ion Nistor [13, p. 307].

Timp de 15 ani, de la dispariția ziarului „Bucovina”, românii din această provincie istorică rășluită de habsburgi n-au mai avut un organ de presă. Se impunea, deci, înființarea unui ziar al românilor din Bucovina. Un grup de intelectuali au hotărât editarea unui ziar, care să se numească „Steaua Bucovinei”, sub redacția lui Veniamin Iliuț (cleric, unchiul după mamă a lui Ion Gh. Sbiera) sau Samuil Andrievici-Morariu. Instaurarea absolutismului în Austria a făcut imposibilă apariția ziarului proiectat. În situația dată mai lesne de realizat era o revistă literară, care a și început să apară de la 1 martie 1865 cu titlul „Foaia

Societății pentru Literatura și Cultura Română în Bucovina” [1, p. 26]. Această foaie, al cărei redactor și editor a fost la început Dr. Ambrosiu Dumitroviță, iar apoi Ion Gh. Sbiera, a apărut o dată pe lună, până în decembrie 1869, și printre harnicii ei colaboratori s-a numărat și A. Hurmuzachi. În primul an de apariție a „Foi...”, el publică trei articole, titlurile articolelor publicate din cel de al doilea an fiind: *La schimbarea anului nou, Aron Pumnul. Cuvântarea funebrală la înmormântarea lui A. Pumnul, Despre o lipsă în învățământul public, Serbarea memoriei lui A. Pumnul la țeară, Necrolog asupra morții lui I. Costin*. În cel de al treilea an de apariție a „Foi...”, A. Hurmuzachi a tipărit materialele *V. Alecsandri în Cernăuț, Despre una din ideile daunitoare ale timpului*, iar în cel următor – *Mișcări de reforme bisericești în Austria, Teatrul național în Cernăuț* [3, p. 738].

Alecu Hurmuzachi, care la 22 aprilie 1866 a fost numit membru al Academiei Române, iar în 1867 a fost ales deputat în Dieta Bucovinei, iar mai apoi și în Parlamentul de la Viena [3, p. 738], a fost și omul ce s-a aflat la temelia teatrului românesc din Bucovina. Împreună cu boierul Alexandru Costin (acesta în martie 1864 adusese din Moldova, pentru 20 de reprezentanți, o companie de teatru, în frunte cu Fany Tardini), Alecu Hurmuzachi a organizat la Cernăuți un comitet teatral [7, p. 121]. Grație corespondenței dintre V. Alecsandri și A. Hurmuzachi se știe că reușita reprezentațiilor teatrale s-a datorat sprijinului material din partea boierimii. Alecu Hurmuzachi a fost sufletul acestor acțiuni. „El scria elogioase dări de samă despre teatrul românesc în „Foaia Societății”, el făcea propagandă în cercurile boierești și mai ales el grija de un repertoriu potrivit. În scopul acesta era în neîntreruptă corespondență cu cel mai mare poet dramatic din vremea aceea, cu V. Alecsandri. Numai cine cunoaște această întinsă corespondență va înțelege câtă grijă purta V. Alecsandri teatrului românesc din Bucovina. Iar Alecu Hurmuzachi a înțeles să puie în această acțiune nu numai eforturi personale, ci și ambițiune națională” [7, p. 121].

Unul din meritele deosebite ale lui Alecu Hurmuzachi constă în aceea, că la îndemnul său s-a încheiat, în 1871, Societatea „România Jună” din Viena, pe temelia celor două societăți studențești anterioare, adică „România” și „Societatea literară și științifică”. Alecu Hurmuzachi a fost oaspete al „României” și la ședința acesteia din decembrie 1868, a intervenit pentru realizarea unirii celor două societăți [6, p. 290]. N-a ajuns, însă, să vadă cum s-au unit acestea, la stăruința sa, căci la 8/20 martie 1871 a decedat la Neapole, unde se afla pentru un tratament. Osemintele sale au fost transportate la Dulcești, în Moldova, unde locuia sora sa Eliza și unde fusese înmormântat alături de fratele său Constantin.

A trăit puțin, dar pe tot parcursul vieții sale „neadormit a fost în luptă pentru naționalitatea română în Bucovina și pentru dezvoltarea ei prin toate mijloacele” [3, p. 739]. Al. Hurmuzachi a fost unul dintre fondatorii ideologiei românismului în Bucovina, căci lupta pentru menținerea românismului a însemnat pe tot parcursul ocupației austriece liantul care a sudat populația românească din această provincie. Cercetătorii vieții și activității Hurmuzăcheștilor spun că Alexandru Hurmuzachi a fost „cel mai român dintre românii timpului său și unul dintre cei mai mari gazetari și purtători de condei pe care i-a avut cândva Bucovina, cel mai cult român din

vremea sa, cel dintâi membru bucovinean al Academiei Române” [11, p. 157].

Remarcându-se prin articolele sale, publicate în „Foaia Societății”, Alecu Hurmuzachi, ca ideolog bucovinean din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, intuiește mai întâi evoluția inexorabilă a popoarelor asuprite din Imperiul Habsburgic spre constituirea lor în națiuni cu o viață statală, socială, economică și culturală independentă. Analizând procesul firesc al dezvoltării omenirii, el a relevat că națiunea și naționalitatea sunt factori esențiali ai progresului social-cultural, că fără națiune nu este omenire, că fără naționalitate nu se poate ajunge la umanitate. Alecu Hurmuzachi a dezvoltat, totodată, o concepție modernă asupra devenirii perpetue a naționalității, datorită perspectivei filosofice din care o abordează „Naționalitatea, precum națiunea, nu e însă un produs sfârșit, țărnut, încheiat o dată pentru totdeauna, ci are viață neprecurmată, ce se dezvoltă și se înnoiește” [4, p. 73-74]. El a știut, de asemenea, să respingă, într-o manieră originală, cosmopolitismul politicianilor austrieci, care propagau, ideile diversioniste și retrograde despre „omul universal”. Referitor la aceasta, el arată că toți românii din Bucovina aveau de dus „o luptă grea și amară, luptă fără repaus, pentru conservarea și mântuirea existenței, a naționalității, întâlnim și avem de respins neconținut acele triste teorii, care sunt mai stricătoare atunci, când, propagate sub masca cosmopolitismului, încearcă a ademeni, a rătăci, a seduce pe cei mai slabi dintre noi, a-i înșela, cu măgulirea cam naivă, că atunci se vor arăta mai „luminați” când vor fi mai liberali, când se vor lepăda de îndatorirea sfântă a ajuta, după putință, națiunea în năzuințele și aspirațiunile ei” [5, p. 64].

Criticând ideologia cosmopolită a cercurilor guvernamentale de la Viena, Alecu Hurmuzachi în același timp relevă că adevărata școală de iubire a umanității este patriotismul, precum școala patriotismului o constituie spiritul familiei [5, p. 66].

Reliefând conceptele de patrie și patriotism, Alecu Hurmuzachi considera că principiul suprem de viață trebuie să fie mai întâi dragostea față de națiunea proprie și numai după aceea față de omenirea întreagă. Expresia acestor concepte nu poate fi redusă doar la pământul natal. Principiul patriotismului trebuie să „îl întindem la toată moșia strămoșească, la toate bunurile materiale și spirituale ce ne-au fost lăsate moștenire, la pământ și la popor, la limbă și la credință, la tradiții, la istorie, la virtuți și datini, la drepturi și îndatoriri. Toate acestea – spunea mai departe Al. Hurmuzachi – ne sunt și ne vor rămâne pururea scumpe, pururea sfinte, pe dânsule a le iubi mai presus de toate, mai presus de viață. a le păstra, a le dezvolta, a spori pe cele materiale și pe cele morale neconținut. Iată în ce trebuie să consistă patriotismul nostru!” [11, p. 159].

Alexandru Hurmuzachi a fost adeptul teoriilor moderne despre formarea națiunilor și despre rolul statului național, exprimând și prin aceasta idealurile generației revoluționare de la 1848. „Deși aflată la perefieria imperiului, intelectualitatea română din Bucovina a fost permanent în contact cu mișcările intelectuale novatoare din Europa, în special cu cele din spațiul cultural german – așa cum o dovedește exemplul lui Alecu Hurmuzachi” [9, p. 91].

Evident, omul care a intrat în contact cu ideile novatoare ale spiritualității europene, idei prin care a impulsionat mișcarea culturală a românilor bucovineni

din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost promotor al spiritului progresist, de anvergură, dând viață programului de emancipare națională.

Bibliografie

1. Cocuz, Ioan V., Hulubei, Matei, *Presa românească în Bucovina 1809-1944*, Suceava, 1991.
2. Covalciuc, Dumitru, *Revoluția de la 1848 și lupta frunțașilor bucovineni pentru autonomie provincială*, în Almanahul cultural-literar al românilor nord-bucovineni „Țara Fagilor”, vol. VII, Cernăuți – Târgu-Mureș, 1998.
3. Diaconovich, Corneliu, *Enciclopedia română*, Tom. I, Sibiu, 1898.
4. *Foaia Societății pentru Litartura și Cultura Română în Bucovina*, An.III, nr. 3, 1867.
5. *Foaia Societății pentru Litartura și Cultura Română în Bucovina*, An. IV, nr. 3, 1868.
6. Grămadă, Ion, *Cartea sângelui*, S.C. „Mușatinii”, S.A. Suceava, 2002.
7. Loghin, Constantin, *Istoria literaturii române din Bucovina 1775-1918*, Editura „Alexandru cel Bun”, Cernăuți, 1996.
8. Negură, Ion, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, în „Suceava – Anuarul Muzeului județean”, IV, 1977.
9. Olaru, Marian, *Alexandru Hurmuzachi și Societatea Românească din Bucovina la jumătatea secolului trecut*, în Almanahul Societății pentru Cultura Românească „Mihai Eminescu” din Cernăuți, Editura Fundației Culturale Române, București, 1993.
10. Purici, Ștefan, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Editura „Hurmuzachi”, Suceava, 1998.
11. Rușșindilar, Petru, *Hurmuzăcheștii în viața culturală și politică a Bucovinei*, Editura „Glasul Bucovinei”, Iași, 1995.
12. Satco, Emil, Pânzar, Ioan, *Dicționar de literatură. Bucovina*, Suceava, 1993.
13. Satencu, Rodica, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, în „Analele Bucovinei”, VI, București, 1999.
14. Sbiera, Ion Gheorghe, *Familia Sbiera după tradițiuni și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899.
15. Todoșciuc, Veronica, *Contribuția membrilor familiei Hurmuzachi la dezvoltarea culturii și literaturii române în Bucovina*, Editura „Semne”, București, 2011.

LITERATURA ȘI PIATRA DE HOTAR A MILENIILOR.

RENEGAREA CANOANELOR

ȘI VACUUMUL FICȚIUNII ARTISTICE

Dragoș VICOL

Universitatea Liberă Internațională din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

The literature from the beginning of the third millenia dive ineffably, rejecting the archtypes with corosive acidity and ardently disappointing the values of knowledge. Ironically disguised, ostentatiously camouflaged, the „literary match” does not seem to take into account today any guiding principle, any directing thread, does not support itself on positum, does not have a genealogy, does not transcendently derive and does not miraculously assert itself from the ontological vision of the world. Without proposing essencies, without sensing, shortly and comprehensively, that literature represents a primordial and wonderful tradition, of sacropsalmodic origin, today's writers metamorphosed themselves into sculpters, artistically degenerated themselves, claiming that only in such conditions they can emancipate, implicitly shaking the ideological blame, the affectation of excessive prudery and antiquated elements, by which they have been shackled decades in a rough.

The proposed solution is the creation of a literature from new ontological, paradigmatic and eschatological prisms, from present towards the immemorable, from national towards universal, starting from the understanding of the new through the genesis' „grid” of the world and literature. It is also the supreme purgatory proof of the literary critic and history, which has the duty to sanction the dismissal of evanescent, everyday thing, dross, weight, lagging behind in an undulated, original, matrix-space.

Mânia literaturii

Plonjând mereu în necunoscut și inefabil, respingând cu aciditate corosivă arhetipurile și dezabuzând vitriolant, până la refuz, valorile sapiențiale, literatura începutului de mileniu III pare simptomatică timpurilor pe care le trăim sau, mai bine zis, care ne trăiesc prin subjugare, ele, timpurile bicisnice, pe noi. Deghizată ironic, camuflată ostentativ, *partida literară* pare să nu țină cont astăzi de nici un principiu călăuzitor, de nici un fir director, să nu se sprijine pe *positum*, să nu aibă genealogie, să nu derive transcendent și să nu se revindice miraculos din viziunea ontică asupra Lumii. Fără a propune *esențe*, fără a intui în interioritate că literatura reprezintă un dat primordial mirific, de sorginte sacral-psalmodică, scriitorii momentului furibund și ai clipei de grație efemeră s-au metamorfozat grabnic în *scriptori*, au degenerat intelectual, pretinzând că doar în atare condiții se pot emancipa, scutura de blamul ideologic și de pudibonderii, de *elementele corosive* cu care au fost încorsetați decenii la rând. De aici și până la declanșarea stihiei nu

a fost decât un pas: negrul s-a dorit peste noapte alb, ipohondrul a îmbrăcat anapoda sarica geniului, speciile și genurile s-au amalgamat într-atât încât au dispărut la propriu ca identitate și entitate monadică, altfel zis a sucombat suflul, s-a risipit în cele patru zări echilibrul, *ordinea interioară a literaturii*. Grav este faptul că și o parte semnificativă a criticii literare, a oamenilor de cultură în general, ori a capitulat definitiv sub tiradele necruțătoare ale „noii orânduiri literare”, ori, și mai rău, a adulmecat din mers mirosul pestilential al spectacolului lugubru. Iar acum legitimează frenetic „fenomenul magistral” în discuție, ridicându-l ditirambic la rang de bun intelectual suprem. Critica literară nu avea dreptul să clacheze, clacarea echivalând, în aceste situații-limită, cu abandonul, cu trădarea și, implicit, profanarea chintesențelor. Și dacă luciditatea cercetării literare, ochiul de Argus al criticului a căzut „în somnul cel de moarte” sau s-a convertit în erezie, atunci derapajul nu a mai putut fi evitat. S-a rupt echilibrul, a fost supus sacrilegiului sufletul divin din miezul literaturii. Și s-au scurs într-una, de-a valma, tot felul de scriptori inhibați, refulându-și ostentativ insatisfacțiile, impaciențele și obsesiile lubrice direct pe foaia imaculată de hârtie, uitând, sau mai grav, conștienți fiind de faptul, că peticul alb așteaptă pojar artistic, duh solar, miriști înmiresmate și potop de dragoste străfulgerată.

Nu ne propunem să anatemizăm și nici să desființăm unilateral, în opinia noastră aceste „cataclisme” ce se pretind opere literare autentice, ci doar să combatem, cu mostrele ce ne stau la dispoziție din cele mai vechi timpuri, racilele unei mentalități bovarice, mentalități malade și prizoniere lipsei crase de cultură generală, lipsei de lecturi profunde, atât sub aspect cantitativ, cât mai ales calitativ firește, lipsei de vocații și har culant, lipsei de discernământ și, în definitiv, lipsei misiunii sacre asumate *sine-qua-non*.

Propunem, în locul rămas viran, căci conchidem că din actualele mostre pseudoliterare nu se alege nimic, o *cercetare inactuală* (sintagma este utilizată în sensul accepțiunii lui Heidegger atunci când se referă la lucrările *Despre cristitatea teologiei din zilele noastre* de Overbeck și la *Considerații inactuale* de Nietzsche), deloc pe plac modelor literare actuale, a celor mai vechi texte românești, tocmai pentru a demonstra, pe viu și din interior, pe verticală și orizontală, că originile literaturii române sunt viguroase, sănătoase, demne de un alt parcurs, de o altă continuitate și, implicit, de un alt destin: providențial. Potrivit lui Heidegger, scrierile inactuale „rostind și întrebând, călăuzesc către o așteptare configuratoare în fața a ceea ce este inaccesibil”. Literatura veche este pentru mine (noi), trebuie să recunosc, un *pretext*, dar și un *subtext de reflexivitate*, o mină auriferă, mai bine zis o vână unduitoare de apă vie, de apă cristalină purgatorică, care mă întoarce, și ne întoarce pe toți cei răătăciți, la izvoarele începutului și care mi se înfățișează, și ni se înfățișează tututor, ca o pavăză dreaptă de neclintit, schimbată la față, plină de lumină divină, aidoma chipului lui Moise când cobora cu cele două table ale mărturiei în mână de pe Muntele Sinai. Acele table reprezentau începuturile, temelia pe care trebuia să se înalțe în continuare cuvântul scris. Se spune în *Exod* (32:16): „Tablele erau lucrarea lui Dumnezeu, și scrisul era scrisul lui Dumnezeu, săpat pe table”.

A cerceta cu ochiul minții neadormit și cu inima curată slova biblică, istorică, literară este o acțiune recuperatorie neprecupețită de cinstire totodată și a scriitorilor autohtoni înaintași. Pentru că în decursul istoriei noastre, afirmă Nicolae Dabija, sfinții au trecut din cărțile de religie în cele de istorie (vezi cronicile lui Ureche, Neculce etc.), iar martirii din cărțile de istorie în calendarele bisericii (Ștefan cel Mare, Constantin Brâncoveanu etc.).

Recitirea și reinterpretarea din noi prisme, ontice și ontologice, paradigmatică și escatologică, comparatistă, dinspre prezent spre imemorabil, dinspre național spre universal, pornind de la înțelegerea noului prin „grila” genezei lumii și literaturii, reprezintă proba purgatorică, supremă pentru criticul și istoricul literar din toate timpurile. Este lepădarea de efemer, de cotidian, de zgură, de balast, consfințind zăbovirea îndelungă, neptunică, ocrotitoare într-un spațiu matrice ondulat, originar.

Și Înălțarea. Nu a sa, a criticului și istoricului. Ci a Literaturii. Religia pe care o predică și o slujește fără preget.

Pro domo

Literatura română, ca și cultura scrisă în ansamblu, a începutului de mileniu III a intrat într-un colaps degenerant, într-o agonie determinată de renegarea modelelor sapiențiale, de criza de idei, de vidul de artistism, de vacuumul ficțiunii imagistice. Scriitorul de astăzi nu mai are răbdare, dar nici pregătire intelectuală, să citească literatura trecutului național și extranațional, catalogând-o, din necunoaștere și trufie, ca fiind perimată, desuetă în formă și fond. Se avântă, acest scriptor, fiind lipsit de rădăcini, în iureșul evenimentialului imediat, adulmecând ca un hoitar leșurile prezentului maladiv. Își face un vițel de aur, un soi de postmodernism autohtonizat, acomodată ad-hoc și deturnat în manieră proprie, diferit totalmente de concepția și filozofia postmodernismului acceptate încă la începutul secolului XX în Europa occidentală, hibrid căruia să i se închină bezmetic. Ca odinioară poporul, care „văzând că Moise zăbovește să se pogoare de pe munte, s-a strâns în jurul lui Aaron, și i-a zis: „Haide! Fă-ne un dumnezeu care să meargă înaintea noastră; căci Moise, omul acela care ne-a scos din țara Egiptului, nu știm ce s-a făcut” (*Exodul* 32:2).

Pentru a contracara și a îndrepta prin vindecare sminteala „noii literaturii”, textele vechi au menirea nu numai de a fi parcurse și studiate cu minuție, ci trebuie recitate și reinterpretate într-o cheie dialectică inedită, revelatoare, tocmai pentru a le reliefa splendoarea actualității perpetue, dincolo de timpul trecut, și a pleda irevocabil *pro domo*. Literatura română, inclusiv cea din Basarabia, abandona în anii 80 ai secolului trecut forma mutilantă a ideologicului, a dogmaticului, a robiei spirituale în definitiv. Se prefigurau niște auspicii extrem de benefice, dar, odată scăpată din chingile acestei încorsetări, a derapat, inexplicabil, spre vițelul de aur, fără a continua, în condiții firești, libere și prielnice de această dată, strădaniile generațiilor 60-70, care au dus adevărata cruce a literaturii române în vremuri dramatice, sufocante, pline de vicistitudini. Inexplicabil doar dacă nu ținem cont de faptul că majoritatea celor ce se revendică „optzeciști” retrăiesc din plin destinul plin de înfrigurare al poporului biblic scos din țara Egiptului care „s-a stricat”.

„Foarte curând s-au abătut dela calea, pe care le-o poruncisem Eu; și-au făcut un vițel turnat, s-au închinat până la pământ înaintea lui, i-au adus jertfe, și au zis: „Israele! Iată dumnezeul tău, care te-a scos din țara Egiptului! Domnul a zis lui Moise: „Văd că poporul acesta este un popor încăpățânat” (*Exodul* 32:7-9).

Încăpățânată este și „noua literatură”, „noua cultură” a nimicului, care nu conștientizează faptul că generațiile '60-'70 au avut de îndeplinit misiunea lui Moise, cea de a scoate din robie literatura, generației '80 revenindu-i împlinirea, desăvârșirea acestei misiuni sacre, pe care însă a ratat-o. Conștient sau inconștient – aceasta-i o altă problemă. Activitatea generației '80 trebuia să devină una misionară, testamentară, în sensul în care 1300 de ani după darea Legii pe Sinai, Domnul Iisus a reactualizat valabilitatea principiilor cuprinse în cele 10 porunci, spunând în predica de pe munte: „Să nu vă închipuiți că am venit să stric Legea sau Proorocii; am venit nu să stric, că să împlinesc. Căci adevărat vă spun, câtă vreme nu va trece cerul și pământul, nu va trece o iotă sau o frântură de slovă din Lege, înainte ca să se fi întâmplat toate lucrurile” (*Matei* 5:17-18).

Odată cu descătușarea spirituală, ideologică și politică din spațiul comunist de la mijlocul-sfârșitul anilor 80, soldată cu sucombarea regimurilor dictatoriale din Europa, se aștepta apariția în literatura română a unei comunități scriitoricești mântuită prin har, aptă să aplice Legea Iubirii prin desăvârșirea celei vechi. N-a fost să fie, astfel încât, din punct de vedere al substanței infecte proliferate, „optzeciști” s-au suprapus totalmente acele părți a generației cincizeciste care s-a identificat cu minciuna și hula de cele sfinte și adevărate. Păcatul strămoșilor (cu mici excepții), a generației obediente cincizeciste, sociologist-vulgare în spiritul lui Marr, a căzut și în acest caz pe umerii lubrici și senzuali ai nepoților optzeciști, care, hălăduind „pe drumurile pustiei”, au reprezentat în literatura română tranziția înspre o nouă generație. Simptomatică în această ordine de idei este cartea *Deuteronom*, cartea biblică a tranziției, care atestă parcursul intermediar înspre o nouă moștenire, toată mulțimea de oameni scoasă din Egipt și numărată la Sinai prăpădindu-se pe drumurile pustiei. Roadele dulci ale unor rădăcini-existențe amare, date în pârg de generațiile 60-70 vor fi culese de cei care încă n-au venit, dar care vor cinsti adevăratul nume și renume al literaturii române. După acalmie, pseudo-revoluții, răzmerițe disparate, lovituri siropoase de palat, experimente excentrice, când literatura a coborât în stradă din turla sa de catedrală, a sosit timpul ca textele vechi ale neamului românesc să-și croiască un alt destin, să-și găsească apărătorii de vis și continuatorii vrednici. Nu ca formă, nici ca expresie, nici ca logos, nici ca predilecție, nici ca topos, ci ca spirit curat dumnezeiesc, neanemiât de morbul cadaveric al cosmopolitismului, ca trăire ierurgică a cuvântului *născut nu făcut*, rostit cu smerenie și înfrigurare, scris cu evlavie și frică de Dumnezeu.

Literatura se roagă pentru scriitori

Iubirea lui Dumnezeu față de oameni nu cunoaște margini. Dumnezeu nu vrea moartea păcătosului. Nici literatura pe cea a scriitorului care a păcătuit în fața ei, cu voie sau fără voie.

Literatura, deși „bătrână”, de-o seamă cu pământul fiind, niciodată nu este împovărată de ani și „încărcată de zile” (*Iov* 42:17, 1 *Paral.* 23:1), căci, aidoma lui Moise ajuns la o vârstă înaintată, are încă „destulă putere și vedere foarte bună” (*Deut.* 32:48-52). Va avea însă literatura română destinul nefericit al lui Moise, care, deși aflat în deplinătatea puterilor fizice și mintale, moare la 120 de ani fără a vedea împlinindu-se făgăduința? Vor ajunge literele românești să-l implore pe Dumnezeu, aidoma lui Moise: „Îngăduie-mi să trec și să văd pământul cel bun”? Și vor auzi același răspuns din partea Domnului: „Ajunge! De acum să nu-mi mai grăiești de aceasta!”? (*Deut.* 3:25-26).

Mânia fără margini a lui Moise urmează Mâniei lui Dumnezeu. „Moise s-a aprins de mânie, a aruncat tablele din mână, și le-a sfărmat de piciorul muntelui” (*Exodul* 32:19). Nu pentru că ar fi avut ceva cu tablele sfinte „scrise pe amândouă părțile, pe o parte și pe alta” (*Exodul* 32:15), ci potopit de ură fiind față de semenii săi care nu conștientizau faptul că sunt aleșii Celui de Sus. La fel și scriitorii începutului de mileniu III, nesocotesc nimbul cu care au fost înzestrați de providență, uitând că ei, prin harul care li s-a dat, au fost miruiți de Dumnezeu cu cele mai alese daruri și virtuți tocmai pentru a cânta frumosul, binele, pacea sufletească, triumful asupra patimilor, bolilor și rățăcirilor de tot felul.

De la noile table la noua literatură

Noua literatură va trebui să-și asume penitența, să urmeze *calea împăcării* cu Dumnezeu. Și cu sine bineînțeles. Altă cale, decât cea a împăcării de obște, a renunțării la stihia pierzaniei pur și simplu nu există. Noua literatură are șansa obținerii repetate a tablelor sfinte și a înnoirii legământului, dar, aidoma lui Moise, de această dată depunând un efort major și doar în anumite condiții inițiatice.

Bibliografie

1. *Biblia cu explicații*, 1998, Editura Christian Aid Ministries, ediția a V-a, Ohio.
2. Heidegger, Martin, 1988, *Repere pe drumul gândirii*, Editura Politică, București.
3. Beauchamp, P., 2001, *Cincizeci de portrete biblice*, Editura Cartier, Chișinău.
4. Din învățături ale Bisericii Ortodoxe, 1990, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, Iași.
5. Plămădeală, A., 1996, *Tâlcuri noi la texte vechi*, Editura Pronostic, București.
6. *Originile creștinismului. studii*, 2002, Editura Polirom, Iași.
7. La Coque, Ricoeur, P., 2002, *Cum să înțelegem Biblia*, Editura Polirom, Iași.
8. Mihăilă, G., 1979, *Cultura și literatura română în context european*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
9. Cimpoi, M., 1998, *Panorama literaturii române postbelice din Republica Moldova*, în „Literatura română postbelică. Integrări. Valorificări. Reconsiderări.”, Editura Tipografiei Centrale, Chișinău.
10. Bahtin, M., 2002, *Probleme de literatură și estetică*, Editura Univers, București, 2002.
11. Marthe, R., 2003, *Romanul începuturilor și începuturile romanului*, Editura Univers, București.

Secțiunea

Traducerea – limbă universală

Coordonatori:

Albumița-Muguraș CONSTANTINESCU

Raluca-Nicoleta BALAȚCHI

Actualitatea traducerii este mai acut resimțită în epoca globalizării, odată cu amploarea deosebită pe care o cunoaște fenomenul de retraducere și cu dezvoltarea și diversitatea dialogului intercultural. Tot mai des, traductologii și traducătorii vorbesc despre necesitatea relaționării între practică și teorie în reflecția și teoretizarea despre traducere, fie ea literară, didactică, pragmatică, tehnică, audio-vizuală sau generală. Caracterul multimediat / multi-semiotic al comunicării în contextul globalizării afectează în mod esențial dinamica traducerii și a retraducerii dar și conceptul însuși de traducere / text tradus / original.

Asistăm, de asemenea, la o recentrare a istoriei și criticii traducerilor pe figura și personalitatea traducătorului, pe proiectul și orizontul său traductiv. Tot acum, în multe culturi este reconsiderată și pusă în valoare contribuția și rolul traducerilor în formarea și fasonarea patrimoniului cultural național.

Toată această problematică propune numeroase piste de reflecție și invită la o dezbateră incitantă în cadrul secțiunii de traductologie

CLIVAGE ET DIALOGISME: PISTES POUR LA TRADUCTION

Irina BREAHNĂ
Universitatea de Stat din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

Cercetările în lingvistica textuală situează fenomenul frazei clivate în relație cu procesele de rematizare. Construcția c'est... qu- ar indica astfel explicit informația esențială.

În momentul în care studenții românofoni sunt puși să traducă construcții clivate în limba maternă, aceștia recurg adeseori la calc, generând deconstrucții stângace.

Demersul nostru constă în a trata fraza clivată în etapa înțelegerii textului dintr-o perspectivă dialogică, propunând studenților să identifice vocile care stau la originea construcțiilor cu c'est... qu-. Acest tip de demers ar permite tratarea lor nu atât ca dispozitive sintactice de suprafață cât mai curând ca urme ale unui dialogism aparținând structurii de profunzime enunțiativă.

Acest demers a fost inspirat în special de cercetările în dialogism efectuate de echipa Praxiling (UMR 5267 CNRS - Université Paul-Valéry Montpellier). Ne propunem să-l testăm la cursul de reducere, conform metodologiei de tip cercetare-aplicație.

1. Considérations théoriques

Ce travail de réflexion et de mise en situation a pour point de départ des observations récurrentes en classe de traduction, et notamment la façon dont les étudiants roumanophones débutants en traduction traitent les structures *c'est...qu-* lors des exercices de version. La solution proposée le plus souvent par l'étudiant consiste à calquer le *c'est... qu-* en roumain par des constructions de type *acesta/acesta este...* Une première démarche à remédier aux solutions de ce type impliquait des renvois systématiques aux règles du roumain et à ses dispositifs de mise en relief/de rhématisation. Pourtant, cette stratégie s'appliquait surtout post-factum, lors de l'analyse de la version et de l'évaluation. Notre objectif était alors d'identifier une approche qui puisse intégrer la phase de compréhension du texte source et faire appel moins aux compétences grammaticales en langue maternelle (parfois lacunaires) et plus aux compétences d'interprétation du texte en langue étrangère.

En français, la structure clivée peut être analysée à plusieurs niveaux (Nowakowska, 2002b):

1) *Analyse syntaxique*

En grammaire générative transformationnelle, le tour clivé a été étudié principalement comme une structure basée sur le mécanisme de l'extraction. Selon Maurice Gross, une phrase clivée peut être toujours dérivée transformationnellement d'une phrase simple par extraction dans *c'est...qu-* (Gross, 1978: 52).

L'approche syntaxique, bien qu'opératoire en grammaire générative, reste une investigation de surface qui s'applique mal en roumain, langue avec un ordre des mots dans la proposition relativement libre. En outre, lors de la phase de compréhension du texte source il s'avère nécessaire de mettre en œuvre une investigation en profondeur qui ne se limite pas seulement à la dimension horizontale de la textualité.

2) *Analyse en thème et rhème*

De nombreux travaux en linguistique textuelle place la phrase clivée au centre du processus de rhématisation. La construction *ce...qu-* indique explicitement l'information essentielle de l'énoncé. Du fait que la phrase clivée est placée en tête, se produit un changement dans l'ordre habituel des constituants, ce qui permet de mettre en évidence l'élément clivé.

L'utilité de l'approche par rhème en phase de compréhension du texte source est incontestable. Identifier le thème de l'énoncé, l'information nouvelle par rapport à un noyau thématique, fait partie d'un algorithme essentiel pour l'analyse en constituants de signification. Toutefois, le couple thème-rhème n'est pas un instrument exhaustif pour déceler les implications de profondeur de certaines opérations discursives. On pourrait dire que l'approche thématique explique assez bien le *qui* et le *quoi*, mais n'offre que peu de lumière sur le *pourquoi*. Pourtant le *pourquoi* (nous utilisons, certes, une désignation quelque peu simpliste pour renvoyer à des mécanismes complexes qui sous-tendent la construction du sens) permet d'assurer lors de la traduction une équivalence de surface et de profondeur, produisant les mêmes effets sur le récepteur ou, au moins, créant les conditions suffisantes pour la production de dits effets.

3) *Analyse sémantico-discursive*

L'analyse sémantico-discursive de la phrase clivée traite la construction *c'est...qu-* comme une structure identificatrice ou spécificatiionnelle (Le Goffic, 1993: 221). La tâche du récepteur consiste alors à déterminer le type d'identification/spécification. Nowakowska propose de délimiter grosso modo deux types d'identification: présentative et contrastive (Nowakowska, 2002a).

L'identification présentative est essentiellement rhématique. La construction *c'est...qu-* introduit un élément en rapport avec une situation afin de mettre en évidence que cet élément est rhématique.

La phrase clivée à valeur contrastive, comme son nom l'indique, sert à mettre en valeur un constituant par opposition aux autres éléments du même paradigme. Cette mise en valeur peut se faire implicitement ou explicitement, en

identifiant clairement les membres de l'opposition.

Contrairement à la phrase clivée présentative, la phrase clivée contrastive ne peut pas être supprimée sans compromettre la cohésion textuelle. C'est pourquoi lors de la traduction il est impératif de garder des traces de cette mise en opposition par les moyens appropriés de la langue cible. La surface textuelle doit transmettre un enchaînement logique de type « contrairement à ce qu'on pourrait penser ou dire (ce n'est pas X), c'est Y qu- Z » (Nowakowska, 2002b). Pour des raisons liées notamment à l'importance de la phrase clivée dans la cohésion globale du texte, nous allons retenir pour cette investigation des exemples relevant principalement de la mise en valeur contrastive.

On pourrait donc postuler l'approche sémantico-discursive comme un instrument pertinent pour le traitement des structures *ce... qu-* lors des formations en traduction français-roumain. Pourtant il faut observer que les étudiants le plus souvent sont confrontés à des textes où la phrase clivée ne représente qu'un dispositif parmi les autres dans le grand engrenage discursif. Il ne suffit alors de bien identifier en langue cible les moyens sémantiques qui puissent indiquer l'opposition de l'élément qu'ils accompagnent aux autres éléments susceptibles d'être pris en considération et employés à sa place dans une autre prédication (Nowakowska, 2002b). Il faut encore comprendre les raisons d'une telle opposition, identifier son point d'origine et construire une version cohérente et compatible dans tous ses constituants sémantiques avec l'original. La mission du traducteur consiste à démêler les fils énonciatifs afin d'être capable à les emmêler dans la version. C'est pourquoi l'approche dialogique, que nous allons détailler tout de suite, représente à notre avis une approche qui, assistée d'une analyse sémantico-discursive, pourrait donner des résultats importants.

4) *Analyse dialogique*

L'approche dialogique se base sur un principe d'altérité/hétérogénéité énonciative. C'est une approche nouvelle qui s'inspire des travaux sur le dialogisme de Bakhtine et des recherches en actualisation de Bally. La phrase clivée représente un des centres d'intérêt des approches dialogiques parmi d'autres dispositifs qui présentent des traces d'une profondeur énonciative hétérogène.

Selon Bakhtine, toute énonciation, même figée par l'écriture, est une réponse à quelque chose et est construite comme telle. Elle n'est qu'un maillon de la chaîne des actes de parole. Toute inscription prolonge celles qui l'ont précédée, engage une polémique avec elles, s'attend à des réactions actives de compréhension, anticipe sur celles-ci, etc. (Bakhtine, 1929/1977: 105). Même le discours monologal est construit comme dialogue interne avec d'autres voix. Bakhtine distingue ainsi le dialogisme interdiscursif (en relation avec d'autres discours antérieurs), le dialogisme interpersonnel (anticipant la réaction de son destinataire) et l'autodialogisme (dialogue avec son propre discours).

Les travaux en dialogisme menés par l'équipe Praxiling de l'Université de Montpellier identifient la phrase clivée comme un marqueur qui fait entendre, implicitement ou explicitement, le dialogue avec la voix de l'autre.

En s'appuyant sur la notion d'actualisation de Bally (Bally, 1934/1965: 36-38), application d'un modus (acte de penser) à un dictum (contenu représentatif) et sur les travaux de Bres (Bres, 1999), Nowakowska (Nowakowska, 2002b) formalise l'interprétation dialogique de la phrase clivée comme il suit: « l'acte de modalisation effectué par E1, consiste à s'opposer explicitement, à travers la négation, à une partie de l'énoncé (e) d'e1, afin de la remplacer par l'élément extrait au moyen de la particule c'est ... qu-».

L'acte d'opposition effectué par la phrase clivée, bien qu'implicite, peut être restitué grâce au cotexte. C'est donc la tâche du traducteur de réaliser ce travail de décodage et de restitution à partir des constituants textuels immédiats, mais aussi d'un contexte global qui fait référence non seulement aux conditions de production du texte, aux connaissances spécialisées sur le thème, mais aussi aux compétences cognitives du sujet-traducteur.

Dans ce qui suit, nous allons développer notre analyse dialogique de la phrase clivée en classe de traduction à l'aide d'une mise en situation relevant d'une approche recherche-action.

2. Etude expérimentale: méthode et matériel

L'étude expérimentale qui a suivi cette réflexion sur les multiples méthodes d'interprétation de la phrase clivée a été placée dans un cadre défini par une méthodologie de type recherche-action. En effet, il s'agissait de vérifier une hypothèse d'action, à savoir si une consigne explicite à interpréter des énoncés contenant des structures *c'est... qu-* comme exprimant une opposition à une affirmation contraire pourrait améliorer la performance en traduction des mêmes énoncés par rapport à une performance antérieure.

L'étude a visé un groupe de 11 étudiants en première année de traduction. Leur niveau de français langue étrangère peut être situé entre A2-B2. Les étudiants n'étaient informés ni sur le fait qu'ils participaient à une étude, ni sur le sujet/l'objectif de l'exercice qu'on leur avait proposé de réaliser.

Le matériel identifié pour l'étude expérimentale consistait de 7 énoncés¹,

---

¹1. Il faut rappeler que c'est l'Armée rouge qui, au terme d'un assaut dévastateur sur Berlin, a mis un point final à la guerre contre l'Allemagne hitlérienne", a déclaré M. Poutine lors d'un discours sur la place Rouge, en prélude à la parade militaire à laquelle ont participé 16.000 soldats russes, ainsi que des troupes étrangères, notamment serbes, indiennes et chinoises.

2. C'est depuis Saada que les Houthis, aidés de soldats partisans de l'ex-président Ali Abdallah Saleh, ont lancé en juillet l'offensive qui leur a permis de s'emparer de vastes zones du centre et de l'ouest de ce pays pauvre et instable de la péninsule arabique, dont la capitale.

3. Jean-Marie Le Pen, qui a refusé de comparaître devant le bureau exécutif, estime que, dans cette affaire, "c'est l'âme du FN qui a été blessée."

4. C'est notamment une mauvaise gestion financière reprochée à l'ancien président Jean-Claude Dassier qui a conduit à son éviction, au mois de juin, et à son remplacement par Vincent Labrune.

5. Bastion de la guérilla pendant la guerre civile de 1996 à 2006, le Sindhupalchok a toujours un élu maoïste au parlement. C'est sur ses routes que des convois humanitaires ont été agressés après le tremblement de terre.

6. Pourtant, à écouter les locaux, le profil des candidats importe peu. Ici, c'est le programme du Labour sur le logement qui effraie, ou, au contraire, enthousiasme.

parfois accompagnés des énoncés environnants afin de faciliter la compréhension du sujet global. La source des énoncés était des articles récents de la presse française. Le type de phrase clivée concernait premièrement les relations d'opposition à dialogisme interpersonnel principalement. Puisque le choix de ce petit corpus d'étude est basé sur nos propres interprétations sémantico-discursives, il impose évidemment des limites lors du traitement des résultats pour des raisons liées à sa nature subjective.

L'étude s'est déroulée lors d'un cours d'introduction à la traductologie selon les étapes suivantes:

1. Les étudiants ont reçu la liste de 7 énoncés qu'on leur a proposé de traduire sans spécifier les raisons ou l'objectif d'une telle consigne. Ils étaient pourtant encouragés à poser des questions sur les mots inconnus ou certaines lacunes dans leurs connaissances concernant le sujet d'actualité. Il faut noter que lors du dit cours le problème lié à la traduction de la phrase clivée a été atteint seulement en contexte de correction des versions en faisant appel à des considérations d'incompatibilité entre les langues.

2. Lorsque les étudiants ont rendu leurs traductions, on leur a proposé d'effectuer une deuxième tentative de traduction. Cette fois-ci, la consigne était plus explicite. Ils devaient interpréter le contenu des fragments à traduire comme des répliques adressées à un Autre non-identifié qui serait opposé au contenu des énoncés ou qui aurait une autre opinion, pas forcément conflictuelle. Les étudiants pouvaient choisir le nombre d'énoncés qu'ils allaient traduire.

Cette démarche en deux temps permet en effet de tester l'hypothèse concernant l'incidence des relations sémantiques d'opposition appartenant à une altérité énonciative sur la traduction globale (pour l'étudiant) et sur la traduction de la construction *ce...qu-* (pour le sujet chercheur). En laissant aux étudiants le choix des énoncés qu'ils traduiraient lors de la deuxième tentative, notre objectif était de déterminer les phrases qui étaient plus difficiles à traiter. Nous sommes pourtant conscients du fait que les difficultés pourraient avoir des raisons tout à fait hétéroclites: longueur de la phrase, lexicale et constructions syntaxiques difficiles, impossibilité à attribuer un contenu antonymique à celui exposé par les énoncés proposés, faute de connaissances spécifiques.

3. Interprétation des résultats

Pour le traitement des résultats de cette mini-étude nous avons établi une méthodologie assez évidente, à savoir analyser les traductions produites lors de la première tentative afin de déterminer le degré d'emploi des constructions fautives et confirmer ainsi notre hypothèse de recherche (la traduction de *ce...qu-* en roumain est influencé par une mauvaise compréhension du rôle de la phrase clivée

---

7. Deuxièmement, la manifestation a été tout sauf antimusulmane. Au contraire, elle était fraternelle. Son message était clair: «On fait tous partie (même si c'est en partie faux) de la même communauté nationale, qui est républicaine» et «ce sont les valeurs républicaines qui nous tiennent ensemble», et non pas telle ou telle opinion politique, telle ou telle croyance. C'est la république qui est le cœur de l'affaire.

dans l'original). Ensuite, nous avons comparé les deux traductions pour chaque étudiant pour établir si une amélioration s'est produite par rapport à la première tentative et confirmer ainsi l'hypothèse d'action.

Dans le tableau ci-dessous, nous avons indiqué les versions proposées lors des deux essais de traduction. Les syntagmes en gras (deuxième traduction) montrent si la consigne « interprétez le contenu des fragments à traduire comme des répliques adressées à un Autre non-identifié qui serait opposé au contenu des énoncés ou qui aurait une autre opinion, pas forcément conflictuelle » a produit un résultat meilleur en termes de traitement de la construction *ce... qu-* en roumain.

	1	2	3	4	5	6	7
E 1	...anume	<i>omis</i>	<i>omis</i>	Anume...	Anume...	<i>omis</i>	<i>omis</i>
	...anume	-	-	Anume...	-	...este cel care	-
E 2	...aceasta este...	<i>omis</i>	Acesta e...	Acesta este...	Este drumul pe care...	Aici, e...care	Aceasta e...
	-	<i>omis</i>	Din cauza gestiunii...	-	-	...a fost cel care	-
E 3	...anume	-	Aceasta este...	Aceasta este	Pe aceste drumuri...	Aceasta este...	Aceasta este...
	-	-	Aceasta este...	-	-	Aceasta este anume...	Aceasta este anume...
E 4	...este cea care	-	-	...anume în urma	Pe aceste drumuri...	Aici este...care	...este cea care
	...anume... este cea care	-	-	Anume... este cea care	-	-	...este cea care
E 5	ceea ce...care	<i>omis</i>	Acesta este...	Totuși aceasta este...	Pe aceste drumuri...	Aici este...care	Aceasta este...
	...a fost aceea care	-	-	-	Pe aceste rute...	Aceasta este...	-
E 6	<i>omis</i>	<i>omis</i>	<i>omis</i>	Acest lucru...	<i>omis</i>	<i>omis</i>	<i>omis</i>
	...a fost cea care	-	-	-	-	Ceea ce...este programul	anume...
E 7	...a fost cea care	<i>omis</i>	<i>omis</i>	<i>omis</i>	Acestea sunt...	Aici, este...care	<i>omis</i>
	-	-	-	Doar anume...	Anume asupra rutelor...	Numai programul...	Numai republica...
E 8	...anume	<i>omis</i>	...a fost cel rănit	...a fost cea care a condus	Pe aceste drumuri...	Aceasta este...	<i>omis</i>
	...anume	-	...a fost cel rănit	Anume...	-	-	-
E 9	<i>omis</i>	<i>omis</i>	<i>omis</i>	<i>omis</i>	Pe aceasta	Aceste este...	<i>omis</i>

					ruta...		
	...este cea care	-	Anume centrul...	...a fost motivul din care	-	-	-
E 10	...este cea care	<i>omis</i>	<i>omis</i>	<i>omis</i>	Doar rutele...	Aici este...care	Este...care
	-	<i>omis</i>	-	-	Doar rutele...	Aici, este...care	-
E 11	...anume	<i>omis</i>	Acesta este...	Anume acesta este...	Este sigur ca rutele...	Aici, este...care	Este...care este
	...anume	-	Anume sufletul...	-	-	Aici, anume... care	-

En traitant les résultats, nous avons pu constater quelques phénomènes qui avaient mené à des interférences dans l'interprétation de la phrase clivée. Deux s'imposent par leur récurrence. Premièrement, la présence de *depuis* dans son emploi spatial dans l'énoncé 2 a posé des difficultés lors du transfert, de l'omission du clivage à la non-traduction. Deuxièmement, l'adverbe *ici* dans l'énoncé 6 a été interprété comme un élément de focalisation suffisant pour omettre les éléments équivalents en roumain. Ces deux observations font partie à notre avis d'une problématique plus complexe qui touche au traitement des connecteurs, y compris des adverbes, lors de la traduction.

Si l'on se penche sur le phénomène qui a fait l'objet de notre hypothèse de recherche, nous observons facilement, lors de la première traduction, l'incidence de la construction calquée *aceasta este...care* dans une grande partie des traductions. Dans la deuxième traduction, l'utilisation de ce type de construction diminue considérablement. On peut également observer que la consigne additionnelle a été appliquée par certains étudiants comme une instruction à superposer sur la traduction initiale, comme le témoignent des constructions *aceasta este anume...*. D'ailleurs le cas de l'emploi d'une telle forme est assez intéressant puisque il montre que le sujet apprenant bien que familier avec la sémantique de *anume* en roumain, s'avère incapable d'identifier son usage comme équivalent du clivage en français, ou bien de traiter la phrase clivée en français selon les mêmes instructions qui l'amènent à utiliser *anume* en roumain.

Un autre résultat important concerne la place de la phrase clivée. E4 place l'élément clivé en tête de phrase dans la deuxième traduction, marquant ainsi une double focalisation. Cet exemple témoigne à notre avis que la traduction initiale, bien que correcte, n'a pas été interprétée comme exprimant l'opposition stipulée dans la consigne additionnelle, ce qui nous fait penser à une traduction plutôt par correspondance que par équivalence. Un autre cas intéressant concerne les solutions proposées par E7 lors de la deuxième étape, à savoir l'utilisation des adverbes restrictifs *doar* et *numai* pour répondre à la consigne dans 3 cas sur 4. E7 utilise toutefois la structure *anume* dans l'énoncé 5.

4. Conclusions

En guise de conclusions à cette mini-étude sur le transfert de la phrase clivée nous voudrions souligner que, malgré encore un grand nombre de variables à prendre en compte, il est toutefois évident, même sur ce petit échantillon, que la traduction de la phrase clivée peut être formalisée par une approche dialogique. Cet algorithme s'inscrit très bien dans une démarche d'analyse discursive qui devrait précéder toute traduction de qualité dans un contexte pédagogique ou bien professionnel. L'analyse dialogique peut commencer par les marqueurs syntaxiques pour aboutir à une interprétation globale de l'altérité énonciative et de ses mécanismes principaux.

L'apport de cette étude, le plus important à notre avis, réside dans le fait que les étudiants bien que familiers avec le(s) correspondant(s) syntaxiques de la structure *ce...qu-* en roumain, sont encore déboussolés quand il s'agit de l'interpréter en tant qu'instruction sémantico-pragmatique. Cette constatation est une piste pertinente de recherche et action traductologique que nous envisageons de poursuivre lors des cours de traduction.

Bibliographie

1. Bakhtine, Mikhaïl, 1929/1977, *Le marxisme et la philosophie du langage*, Minuit, Paris.
2. Bally, Charles, 1934/1965, *Linguistique générale et linguistique française*, Francke, Berne.
3. Bres, Jacques, 1999, *Entendre des voix: de quelques marqueurs dialogiques en français*, in „L'autre en discours”, Montpellier III: Praxiling, Dyalang, Montpellier, p. 191-212.
4. Crișan, Alexandru, 2006, *15 ani de schimbare în curriculum. Patru exerciții de politică educațională în România*, Humanitas Educațional, București.
5. Gross, Maurice, 1978, *Grammaire transformationnelle du français. Syntaxe du verbe*, Larousse, Paris.
6. Le Goffic, Pierre, 1993, *Grammaire de la phrase française*, Hachette Université, col. LangueFrançaise, Paris.
7. Nowakowska, Aleksandra, 2002a, *La prédication dans les phrases clivées*, in „Aspects de la prédication”. Actes du colloque Jeunes Chercheurs 23-24 mars 2001, Montpellier, Publication Montpellier III, Langue et Praxis, Montpellier, p. 233-247.
8. Nowakowska, Aleksandra, 2002b, *Problématique de la phrase clivée dans une approche plurilingue*, in „Marges linguistiques”, <http://www.marges-linguistiques>

LE DYNAMISME DU TERME GASTRONOMIQUE

DANS LE CONTEXTE LITTÉRAIRE:

DIFFICULTÉS DE TRADUCTION

Iulia CORDUȘ
Universitatea „Ștefan cel Mare”
Suceava, România

În comunicarea noastră ne propunem să analizăm trei ipostaze ale termenului gastronomic specializat, în context literar. Pornind de la un grad redus de specializare, unde termenul este asimilat de textul literar, trecând printr-o etapă intermediară, care integrează termenul în firul narativ și în fine, ajungând la un grad înalt de tehnicitate, termenii gastronomici din analiza noastră vor fi clasificați și ilustrați cu exemple extrase din corpus, în funcție de strategiile de traducere adoptate de traducători. Ca purtător de bogate semnificații implicite, culturile gastronomice trebuie să transporte aceeași valoare simbolică atunci când trece într-un alt spațiu socio-cultural și lingvistic.

1. Aperçu historique de la terminologie agro-gastronomique

Le début du développement de la terminologie agronomique est placé après la libération du commerce roumain du monopole turque dans les XIIIe-XIXe siècles. En 1796 un traducteur anonyme souligne l'importance de l'enrichissement des méthodes de travail dans l'agriculture, en prenant comme modèle les peuples plus civilisés (cf. Ursu, 39). L'intérêt pour l'augmentation de la production agricole des céréales a eu comme conséquence la création d'une nouvelle terminologie à cause du « manque et de la baisse de mots dans la langue roumaine »¹ (Molnar in Ursu, *Ibidem*). Cette pénurie lexicologique a été comblée par des emprunts du latin, de l'allemand ou du français. Des mots courants ont été investis avec de nouveaux sens: « Avec le sens de „céréales”, Șincai utilise le mot régional transylvain *bucate* »² (Ursu, 41). Angela Bidu-Vrânceanu observe que dans ce domaine particulier on constate une spécialisation dénotative du sens agricole par *mobilité dénotative* (41), procédé qui donne un sens nouveau, plus technique, à un terme commun.

Peu de créations terminologiques ont eu des effets durables dans le lexique roumain, le fait qu'elles n'ont pas passé l'épreuve du temps prouvant que les termes ont été des simples reports. Nous découvrons de tels exemples dans l'ouvrage de Neculai Alexandru Ursu: *odora* « mirosi », *sapor* « gust », *cannă*

¹ « pentru lipsa și scăderea cuvintelor în limba românească. » (Notre trad.)

² « Cu sensul de „cereale”, Șincai întrebuințează cuvîntul regional ardelenesc *bucate*. » (Notre trad.)

« trestie », *tornulă* « pâlnie », *cânțime* « cantitate », *plânta* « planta » etc., termes créés par analogie avec les éléments latins hérités. Depuis 1830, la littérature et la terminologie agronomique roumaine se développe dans un rythme accentué, sous l’empreinte prononcée de la langue française, influence qui sera maintenue aussi dans la terminologie gastronomique.

2. Particularités de la terminologie et du discours gastronomique

La définition de la gastronomie n’est pas unitaire dans tous les dictionnaires que nous avons consultés, les repères ayant changé selon la période historique ou l’espace géographique. Dans *Dicționarul limbii românești*³ de 1939 nous trouvons la définition « amour excessif de plats bons et spéciaux », tandis qu’une explication plus ancienne précise seulement que c’est « l’art de bien manger »⁴. Les sens donnés par les dictionnaires roumains les plus récents semblent être plus en accord: la gastronomie est l’art de préparer des plats distingués et savoureux ou de reconnaître leur qualité/goût. En d’autres mots, la hiérarchie de l’art gastronomique peut être résumée très simplement: « La cuisine est un perfectionnement de l’alimentation. La gastronomie est un perfectionnement de la cuisine elle-même » (Revel in Boutaud, 2008: 24).

La terminologie d’une langue, surtout dans le domaine gastronomique, est profondément ancrée dans la culture. Eugeniu Coșeriu (1994: 139) observe une connexion extra-linguistique entre le langage et la culture non linguistique, ce qui exprime les connaissances, les idées et les jugements sur la réalité connue. Le chercheur roumain considère que cet aspect de la relation langage-culture a donné naissance à l’ethnolinguistique, science qui étudie les modifications du langage en relation avec la culture et la civilisation d’une communauté sociale.

Le terme gastronomique représente la dénomination d’un plat, en participant à la transmission de connaissances de spécialité à un degré réduit d’ambiguïté. Généralement caractérisés par l’univocité, les unités terminologiques de la gastronomie peuvent faire référence à des réalités physiques légèrement différentes lors de leur migration d’une zone à l’autre. Les recettes culinaires ont la caractéristique de travailler très facilement dans d’autres pays, ce qui apporte plus d’instabilité au terme, du point de vue des ingrédients ou de la manière de préparation. Même si, en général, le terme est monoconceptuel et que sa désignation renvoie à un seul concept (en devenant ainsi monoréférentiel et monosémique), la réalité ne correspond pas toujours au principe de monosémie, à cause du changement évolutif et permanent des connaissances. (cf. Lenzen, 2005: 120)

La terminologie gastronomique est en relation avec d’autres terminologies de domaines connexes, ce qui soutient la compréhension des termes par un public large, non-spécialiste. Selon Alina-Roxana Hoțu (2015), l’emprunt permanent de termes d’un domaine à l’autre est facilité par l’interférence avec d’autres sciences

---

³ August Scriban (1939): *Dicționarul limbii românești*, Editura Institutu de Arte Grafice “Presa Bună”: gastronomie = f. (vgr. *gastronomía*, d. *gaster*, pînțece, și *nómos*, lege). Îubirea excesivă de mîncări [!] bune și alese.

⁴ <http://dexonline.ro/definitie/gastronomie>, date de la consultation le 28.06.2015.

comme la biologie, la chimie, l'agriculture, l'horticulture, l'aviculture, la viticulture, l'apiculture, la pisciculture, la floriculture, mais aussi avec l'histoire, la géographie, les arts plastiques et la littérature. Jean-Jacques Boutaud considère que l'espace figuratif de l'imaginaire culinaire est formé de plusieurs niveaux auxquels il peut se déployer: « [...] les signes sensoriels (forme, couleurs etc.), les textes (recettes, par exemple), les objets (aliments et cuisine), les scènes prédictives (le faire culinaire), les stratégies globales (dimension du plaisir, de la santé, du lien etc.) et, donc, les formes de vie (associées aux valeurs, à *l'ethos*) ». (Boutaud, 2008: 25)

Exprimés sous un titre intimidant, de nature savante/scientifique, le terme gastronomique peut être souvent trompeur, car les auteurs de notre corpus ne produisent pas un discours technique sur les recettes, mais des digressions littéraires sur les plaisirs de la table et la gastronomie. Boutaud observe encore que:

Le discours de l'épicurien, du gastronome, de l'homme lettré a besoin d'espace et de liberté pour trouver la distance avec son objet: tantôt réflexive, sur le mode de l'introspection, du rapport intime avec la sensation alimentaire; tantôt réfléchie, à propos de la sagesse du goût, son humanité, son rapport vivant et profond à la vie en société. (Boutaud, 2008: 26)

Bien que la terminologie gastronomique soit un lexique spécialisé, le territoire commun avec le lexique commun est assez étendu. Il est impossible d'établir une frontière claire entre ces deux composantes, car souvent on observe le phénomène de *déterminologisation*, qui fait passer les termes considérés comme spécialisés dans la langue commune, en devenant connus par la majorité des locuteurs d'une langue.

Le vocabulaire terminologique est normalement de nature nominale, contenant des noms communs ou propres, des constructions nominales, des verbes et des adjectifs dont le contenu notionnel ne peut pas se ramener à celui d'un nom. (cf. Lenzen, 2005: 120). Les entrées terminologiques et le domaine de spécialité sont étroitement liés, en partant même de la définition de la terminologie comme étude scientifique des notions et des termes en usage dans les langues de spécialité.

Envisagé comme un système sémiotique capable de modéliser des mentalités et des idéologies, le discours gastronomique est pour Mariana Neț « beaucoup plus intéressant que la gastronomie proprement-dite »⁵ (2007: 159). Trouvé dans des livres de cuisine et des encyclopédies culinaires, des mémoires de voyage et des menus de restaurants, le discours gastronomique a un caractère hétérogène. Bien que la concentration de l'information varie dans les différents types de textes gastronomiques, on ne peut pas affirmer qu'ils contiennent strictement des recettes de cuisine. Les conseils pratiques, les informations historiques et géographiques sur les ingrédients, les anecdotes et les mythes ont le but, selon Neț, d'informer et d'amuser le lecteur ciblé, ce qui permet de réaliser l'esquisse d'un portrait-robot du destinataire hypothétique. La chercheuse roumaine observe que « le discours gastronomique est un discours épistémique, un moyen par lequel le sujet

---

⁵ Toutes les références de cet ouvrage ont été traduites du roumain par nous.

épistémique s'inscrit dans une culture donnée et exprime sa position concernant cette culture » (Neț, 2007: 160). Ce type de discours a un caractère performatif et il doit offrir la garantie de l'authenticité, car il est une médiation entre « la catégorie de l'*actuel* et celle du *possible*, c'est-à-dire entre la performance antérieure de l'énonciateur et celle probable/future du lecteur » (*Ibidem*). Le caractère persuasif et appétissant d'un livre de cuisine, son côté crédible et, dans le même temps, fictionnel, l'inclut dans une *science popularisée* et dans la *paralittérature* (cf. Neț, 2007: 161).

3. Taxonomie des termes gastronomiques

Les degrés de spécialisation des termes varient selon la période de temps qui est passée depuis leur inclusion dans le lexique ou selon l'environnement culinaire dans lequel ils sont utilisés (professionnel/ expert vs. apprenti/débutant).

A. Termes spécifiques: haut degré de spécialisation (récemment entrés dans le lexique, connus par les chefs de cuisine/les professionnels directement impliqués dans l'art gastronomique)

B. Termes usuels: degré moyen de spécialisation (inclus dans le lexique depuis quelques dizaines d'années, connus par une catégorie restreinte de locuteurs)

C. Termes génériques: termes consacrés, à un degré réduit de spécialisation (entrés dans le lexique depuis une longue période de temps et/ou adaptés)

Cette classification que nous proposons, qui prend en compte la fréquence de l'utilisation des termes dans un groupe de locuteurs, démontre que la marque culturelle d'un terme gastronomique est directement proportionnelle avec sa relevance lexicale dans la langue. Autrement dit, les termes génériques (présents dans toutes les langues, donc sans empreinte locale) n'entrent pas dans la catégorie des culturèmes, tandis que les termes spécifiques sont très culturellement marqués.

L'importance de la classification, en général, et particulièrement du système notionnel dans toute définition terminographique réside dans la possibilité de voir un terme dans ses relations avec les autres termes, pour le différencier et mieux le comprendre. Les terminologies peuvent donc être vues comme « de véritables systèmes définitionnels » (Lenzen, 2005: 118), où le terme reçoit une définition biunivoque qui établit son contenu et le délimite par rapport aux autres termes en évoquant ses caractéristiques particulières. Le système notionnel implique une structuration hiérarchique dans laquelle les divers termes composants sont liés entre eux par liens d'hyponymie (superordination), d'hyponymie (subordination) et d'association (coordination) ou par métonymie, vue comme une relation entre le tout et ses composantes (*Ibidem*).

Paradoxalement, la question de la traduction des textes contenant des terminologies ne suppose pas « traduire » les termes spécialisés, mais trouver les formes d'expression du même concept dans les deux langues. Une démarche simple dans le cas des termes génériques, assez compliquée pour les termes usuels

et presque impossible pour les termes spécifiques, la traduction des textes gastronomiques se révèle un travail minutieux qui dépasse les informations contenues dans les dictionnaires:

[...] il ne saurait être question pour le terminographe de “traduire” des termes et à plus forte raison des définitions. La démarche consiste, pour chaque langue, à aller vers le concept (qui peut être différent d’une langue à l’autre), puis à procéder à sa description dans chaque système et enfin à rechercher la forme de sa désignation, c’est à dire le terme. La confrontation des deux définitions permettra de conclure à l’équivalence totale ou partielle des termes. (De Bessé in Lenzen, p. 120)

Une autre classification des termes gastronomiques, cette fois du point de vue de leur goût, est réalisée par Olivia N. Petrescu dans l’analyse d’un roman de Guillermo Arriaga. La chercheuse de Cluj énumère les stratégies traductives utilisées (par elle) dans la traduction de plusieurs sous-types de gastronomie: douce, douce-salée et piquante. En posant les degrés de spécialisation des termes gastronomiques sous le seul signe de leur valence culturelle/couleur locale, Petrescu met en évidence les combinaisons de techniques de traduction utilisées pour rendre les fonctions référentielles des plats traduits. Après l’analyse de son travail, elle observe que « les stratégies de traduction ont été très diverses, desquelles nous remarquons: l’adaptation neutre, la formation discursive et l’adaptation culturelle-fonctionnelle, l’emprunt accompagné par des notes, la description, la généralisation et la particularisation »⁶ (Petrescu, 2012: 45).

La motivation derrière les options de traduction peut être très subjective, en menant le traducteur à utiliser des termes usuels ou spécifiques de la gastronomie d’arrivée⁷, selon les possibilités de rendre l’information et en fonction de ses préférences. Dans son article de 2013, Cappelli identifie une motivation possible pour la subjectivité des traductions dans le concept de *linguaging*. Les chercheurs socio-linguistiques décrivent cette *mise en mots* comme la manière des individus d’exprimer leur identité dans un contexte social spécifique ou une conséquence du racinement de l’individu psychologique et moral dans la dimension locale sociale. Cette manière d’acquérir le sens linguistique d’une place est particulière à chaque individu qui « plante » le langage dans sa mémoire, ce qui implique forcément son côté affectif. (cf. Cappelli, 2013: 354-355).

Car c’est une « science » à la portée de la plupart de locuteurs d’une langue, la gastronomie est la science la plus apprivoisée et, de ce point de vue, elle perd la rigueur et la stabilité des autres sciences. Boutaud observe que, simultanément avec le développement de l’Internet, l’Art gastronomique, autrefois réservé aux professionnels à hautes aspirations gustatives et esthétiques, est descendu au niveau de tous les lecteurs. Dorénavant, le lecteur peut passer d’un *ethos* qui lui permet de s’inscrire dans un monde/mode alimentaire à une *praxis* qui lui donne la possibilité

---

⁶ Notre traduction du roumain.

⁷ Nous proposons ce terme dans l’esprit des dichotomies traductologiques du type langue de départ – langue d’arrivée, culture de départ – culture d’arrivée etc.

d'agir à l'intérieur de ce monde. Les chefs-d'œuvre gastronomiques et leurs recettes n'ont plus de titres, mais des « noms »: « En première lecture, on note donc un déplacement progressif du titre, au fil du temps et des supports: lié initialement à la science (recettes et dictionnaires), puis aux arts culinaires (revues), avant de laisser place à l'expérience (Internet) » (Boutaud, 2008: 25).

4. La relation hyperonyme-hyponyme comme procédé de traduction

Souvent rencontrée dans la pratique traductive, la relation entre les hyperonymes et les hyponymes est un procédé de traduction utilisé par les traducteurs qui se trouvent devant l'impasse de traduire des termes gastronomiques *spécifiques* et *usuels*. Relevant de la linguistique et de la sémantique, les notions qui sont à la base de ce procédé de traduction sont définies par Delisle, Lee-Jahnke et Cormier (1999: 43-44):

Hyperonyme: Mot ou <terme> qui entretient une relation hiérarchique avec un autre mot ou terme dont l'extension sémantique est plus restreinte. (synonyme: terme générique)
Hyponyme: Mot ou <terme> qui entretient une relation hiérarchique avec un autre mot ou terme dont l'extension sémantique est plus large. (synonyme: terme spécifique)

Le spécialiste en traductologie Michel Ballard, qui soutient le principe selon lequel la traduction est une forme de reformulation, a étudié la relation hyperonyme-hyponyme comme forme de structuration du lexique dans le processus de traduction. Selon lui, le groupe d'objets réels ou imaginaires auxquels réfère un mot constitue son *extension*; la relation logique du mot qui a une extension (hyperonyme) avec les objets de l'extension (hyponymes) a été élaborée par les sémanticiens. Cette relation offre une description structurée du lexique, soumise aux choix subjectifs du locuteur qui veut donner expression à sa pensée « ou, dans le cas de la traduction, à la pensée d'un autre » (Ballard, 1997: 43).

La démarche d'un locuteur qui vise à produire un discours est de nature onomasiologique, en allant d'une idée ou d'un concept à un terme ou un signe linguistique. Selon Michel Ballard, le paradigme de désignation est défini par le parcours vers l'expression d'un nom, concrétisé par la représentation par signe zéro ou par signé plein. Le choix du locuteur/traducteur peut varier d'un équivalent déjà établi jusqu'à des relations d'équivalence comme: « définition: terme », « terme propre: trope » ou « hyperonyme: hyponyme ». Pour la dernière, il propose l'explication suivante: « la traduction fonctionne parfois sur le mode d'une reformulation intralinguistique, selon des schémas identifiables et balisables: la relation hypero-hyponymique représente l'un de ces schémas. » (Ballard, 1997: 45) Plus important, ce procédé de traduction illustre « l'impossibilité de la traduction mot pour mot de manière régulière (le même mot sera toujours traduit par le même mot) [et] le fonctionnement de la créativité » (Ballard, 1997: 67).

L'analyse des exemples réels de traductions publiées confirme les idées énoncées par le chercheur français, qui découvre deux phénomènes inclus dans la

relation d'équivalence identifiée ci-dessus:

- l'équivalence lexicale figée: le traducteur opère un choix dans du pré-traduit à partir des dictionnaires, des glossaires terminologique ou de sa connaissance personnelle de la langue. Le procédé de traduction qui dérive est *la relation hypero-hyponymique figée*.

- l'équivalence non-établie: selon le cas, le traducteur offre des solutions terminologiques qui ne figurent pas toujours dans les dictionnaires comme équivalents des unités de traduction concernées. Cette équivalence est la base du procédé de traduction connu comme *la relation hypero-hyponymique libre*, qui fait intervenir la créativité du traducteur.

En observant la manière d'implémentation de la relation hypero-hyponymique libre, Ballard identifie plusieurs composantes qui génèrent ce mécanisme de traduction. Ces déclencheurs, classifiés en facteurs objectifs et subjectifs, dérivent de multiples raisons stylistiques: le traducteur souhaite éviter une répétition ou un référent non signifiant dans la culture d'arrivée, ou bien il se propose d'être plus clair que l'auteur. Cette relation a la caractéristique de ne pas être enregistrée dans les dictionnaires, pouvant faire appel à des hypéronymes maximaux, comme *chose, truc, machin* etc. Ce genre d'hyperonymes généraux ont été reconnus par Loïc Depecker comme *l'hyperonomase*, « phénomène linguistique [qui fait] recours à un terme superordonné pour traduire dans une langue A un terme logiquement subordonné dans une langue B, [ce qui] est surtout un artifice de traduction » (Depecker, 2002: 136).

5. Niveaux de figurativité

L'univers culinaire et gastronomique, composé de parties pratiques et symboliques, se rapporte en permanence au point central du goût. Selon Boutaud (2008: 30), l'expression de la sensation gustative se fait dans des niveaux successifs qui expriment les différents aspects de la figurativité⁸:

- Niveau substantiel: le terme met l'accent sur le goût, l'aspect esthétique, l'odeur etc.

- Niveau référentiel et sectoriel: le terme renvoie explicitement à un produit, ce qui produit une redondance au profit des aspects techniques.

- Niveau thématique: le terme s'attache à un thème spécifique au sous-domaine gastronomique.

- Niveau technique et opératoire: le terme est très spécifique, étant créé avec un souci pour le besoin et l'utilité; on se déplace « du geste pratique au style [et] on marque aussi un déplacement de la technique à l'identité culinaire » (Boutaud, 30).

- Niveau identitaire: le terme est créé sous le signé d'une figure d'autorité (un pays, un territoire, la figure d'un chef) etc.

- Niveau situationnel et interactionnel: le terme est mis en valeur et en

---

⁸ Nous nous rapportons au concept discursif de *figurativité* vu comme le contenu d'un texte qui se manifeste dans le monde naturel et peut être perçu avec les cinq sens.

contexte par « l'espace figuratif de la scène alimentaire » (*Ibidem*); la saveur des aliments est mélangée avec la saveur du partage des acteurs de la table.

Ces aspects divers de la *sémantique du goût* mettent l'accent sur l'art, sur l'homme et sur le produit final du processus culinaire. Ce processus anticipe l'art de goûter et de savourer le plat, tandis que la gastronomie apporte l'organisation des ingrédients et des saveurs par le cuisinier. Toutes ces caractéristiques et étapes peuvent être marquées dans la création d'un terme gastronomique, en exprimant des liens métonymiques entre les causes et les effets, entre les mots et les images trouvés dans la cuisine. « La chimie des saveurs et l'alchimie des valeurs incorporées avec la nourriture » (Boutaud, 2008: 28) recouvre une multitude de réalités et de symboles cultures, ce qui affecte la monoréférentialité des termes gastronomiques tout en inspirant la libre inspiration des auteurs/créateurs de spécialités culinaires.

6. Conclusion

Dans le domaine lexical de la gastronomie, la pénurie de termes identifiée pendant le processus traductif a été solutionnée principalement par des emprunts et des créations terminologiques nouvelles. Nous avons proposé une classification en trois catégories des termes gastronomiques, selon leur degré de spécialisation, après des analyses sur corpus que nous avons effectuées dans notre recherche traductologique sur un corpus littéraire. Nos observations après les articles que nous avons rédigés après cette recherche coïncident en grande partie avec les théories que des autres chercheurs ont proposées et que nous avons citées ci-dessus:

- Les termes gastronomiques ont eu un parcours sinueux jusqu'à leur inclusion dans le lexique roumain, mais en dépit des trous lexicaux observés en comparaison avec les autres cultures européennes au XIXe siècle, la vitalité et le dynamisme du terme culinaire sont preuves de l'intérêt pour tout ce qui touche la nourriture, le plaisir de la table et le but de bien manger.

- Le moment le plus favorable de conscientiser l'état actuel du lexique gastronomique est le moment des traductions vers la langue en cause. Le rôle du traducteur devient dans cette étape aussi un rôle de créateur de lexique, en se servant de multiples procédés de traduction pour transmettre au lecteur la diversité culturelle et la saveur du texte source.

- L'évolution du discours culinaire montre un changement d'approche dans les cuisines « ordinaires »: les termes sont plus simples, plus proches de la pratique culinaire du lecteur. Le raffinement des plats devient accessible à son expérience d'*amateur éclairé*⁹, tandis que la signification du terme devient évidente dès sa lecture, qui invite le lecteur à recréer le plat dans sa propre cuisine.

---

⁹ Syntagme emprunté à Boutaud, p. 29.

Bibliographie

Ouvrages critiques:

1. Ballard, Michel (1997): « Relation hypéro-hyponymique et traduction » in *TradTerm*, 4(2), 2e semestre de 1997, p. 41-69.
2. Bidu-Vrâncianu, Angela (2010): *Terminologie și terminologii*, București, Editura Universității din București, 295 p.
3. Boutaud, Jean-Jacques (2008): « L'Art de concocter des titres en cuisine » in *Protée*, vol.36, n°3, p. 23-33, URI: <http://id.erudit.org/iderudit/019631ar>, DOI: 10.7202/019631ar.
4. Capelli, Gloria (2013): « Travelling Words: Languaging in English Tourism Discourse » in Yarrington, Alison, Villani Stefano, Kelly, Julia (éds.): *Travels and Translation. Anglo-Italian Cultural Transactions*, Amsterdam/New York: Editions Rodopi, 390 p., p. 353-374.
5. Coșeriu, Eugeniu (1994): *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică*, Chișinău, Editura Știința.
6. Delisle, Jean, Lee-Jahnke, Hannelore, Cormier, Monique (1999): *Terminologie de la Traduction*, John Benjamins Publishing Company, 433 p.
7. Depecker, Loïc (2002): *Entre signe et concept: éléments de terminologie générale*, Paris, Presses Sorbonne Nouvelle, 198 p.
8. Hoțu, Alina-Roxana (2015): *Terminologia gastronomică în limba română actuală*, Rezumatul tezei de doctorat,
9. http://mecanica.ucv.ro/ScoalaDoctorala/Temp/Rezumate/HOTu_REz_Ro.pdf
10. Neț, Mariana (2007): « Gătire. Gastronomie și mentalități » in *Șocurile cotidianului. Stiluri, gesturi și mentalități*, Colecția Istoria Mentalităților, București: Ideea Europeană, 224 p., pp.159-181.
11. Savin, Petronela (2012): *Un univers dans une cuillère. Sur la terminologie alimentaire du roumain*, Colecția Academica, Seria „Științele limbajului”, Iași, Institutul European, 185 p.
12. Ursu, Neculai Alexandru (1962): *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică, 300 p.
13. Petrescu, Olivia N. (2012): “Gastronomie și traducere literară cu miros de Mexic” in *Traductions sans frontières. Volum aniversar Rodica Baconsky*, Ulrich, Miorița, Moțoc, Diana (coord.), Colecția Paraliteraria, Florești, Limes, 292 p.

ORALITÉ, HUMOUR ET IRONIE
DANS LA TRADUCTION DES REGISTRES
DE LANGUE CHEZ IONESCO, BECKETT ET VIȘNIEC

Violeta CRISTESCU

Universitatea « Ștefan cel Mare »
Suceava, Roumanie

Pornind de la faptul că, în zilele noastre stilul cultivat se apropie de oralitatea familiară de la care împrumută cuvinte, expresii, modele sintactice, procedee stilistice, invazia oralității familiare nu mai reprezintă o noutate. În prezent, "stilul viu" (Rodica Zafiu) pare să fi câștigat competiția și de aceea se vorbește despre necesitatea de a-i mai tempera excesele ludice. Aceeași tendință poate fi observată și la traducerea operelor literare cunoscute, mai ales că, așa cum spunea Gustave Guillaume, nu există două limbi care să folosească aceleași modalități de construcție a unui cuvânt. Analiza noastră își propune să arate influența pe care registrele de limbă o au asupra oralității, precum și în realizarea umorului și a ironiei. Pentru a ne atinge scopul, vom folosi traducerile în română ale pieselor de teatru La Cantatrice chauve (Eugène Ionesco), En attendant Godot (Samuel Beckett) și traducerea în franceză a piesei Ultimul Godot (Matei Vișniec), respectiv Cântăreața cheală (Vlad Russo et Vlad Zografî), Așteptându-l pe Godot (Gellu Naum) și Le Dernier Godot (Gabrielle Ionesco).

En guise d'introduction

Nous savons bien que la langue enregistre des changements à tous les niveaux d'analyse: lexical, morphologique, phonologique, syntaxique et discursif, « la forme et la valeur des monèmes changent, la nature et les conditions d'emploi des unités distinctives se renouvellent » (Ardeleanu; Balațchi, 2005: 26). La conscience du concept de « norme » a existé dès le début du XVIe siècle, mais l'on commence à utiliser le terme de « norme » à partir de la deuxième moitié du XXe siècle (*Idem*: 56). C'est dans les années 50 que le linguiste danois Louis Trolle Hjelmslev (pour lui, la norme désigne l'ensemble des traits distinctifs du système d'une langue) et le linguiste roumain Eugeniu Coșeriu (pour lui, la norme réunit l'ensemble des contraintes imposées par la société, ce qui renvoie aux besoins langagiers des locuteurs) interprètent « l'usage » et « la norme » dans le sens de « système » (*Idem*: 58). Il est bien clair qu'on parle de « norme » et de « bon usage » depuis des siècles, mais la dynamique linguistique s'avère génératrice de questions sur la norme et les usages à partir des pratiques et des attitudes des sujets parlants.

Quelques concepts clé: registre, niveau, style

Il y a toute une discussion par rapport à la manière dont les dictionnaires de référence expliquent le métalangage utilisé à propos des différents niveaux de langue. Le concept de « registre de langue » est en rapport étroit avec d'autres termes issus également de la sociolinguistique: « type de langue » et « variété des usages » (*Idem*: 73). Étant encore très loin d'un consensus, il faut dire que le problème réside moins dans les modalités du classement que dans la « pertinence d'une démarche qui consiste à attribuer des étiquettes à ce dont on est loin d'avoir pu montrer qu'il s'agissait de variétés de langue » (Gadet, 1996: 21). On parle plutôt du terme de « niveau », qui est plus répandu dans les écrits français, par rapport aux termes « style », « genre » ou « registre ». On parle aussi de « variations linguistiques », de « niveaux de langue » ou de « marques stylistiques », mais il y a des voix qui considèrent que le terme « registre » a des acceptions plus ou moins larges, par rapport à « niveau » et à « style ».

En interaction verbale, le locuteur choisit le registre qui lui semble le plus approprié pour arriver à atteindre ses objectifs dans l'échange communicationnel. Le problème apparaît au moment où il faut reconnaître la diversité des usages de la langue, car cela impose une réévaluation du statut de la « langue standard », qui n'est, en réalité, qu'« un point de repère, par rapport auquel l'usage de chaque locuteur peut être situé » (Ardeleanu; Balaçchi, 2005: 72). Le terme « registre » définit « les usages de la langue ou du discours selon les milieux où l'on l'emploie ou selon les situations psychologiques dans lesquelles se trouve l'émetteur » (Balaçchi, 2012: 16). Il désigne aussi « une variété isolable d'une langue employée dans des situations sociales définies » (*Ibidem*), tandis que « la catégorie du style se trouve à la croisée de l'ensemble des sciences humaines, la stylistique ayant de nombreuses interférences avec l'analyse du discours » (*Idem*: 17). Reconnaître les registres de langue et pouvoir y avoir recours font partie de la compétence linguistique des locuteurs (Ardeleanu; Balaçchi, 2005: 71). On ne peut pas avoir un « diagnostic incontournable » (*Idem*: 75) au point de vue « registre » pour tel ou tel discours ou pour différentes structures langagières. Il est assez difficile de tracer des frontières nettes entre les registres (où l'on ne retrouve pas l'argot), « néanmoins, on en reconnaît quatre en français » (*Ibidem*): soutenu, moyen (ou non marqué), populaire, vulgaire.

Stratégies de traduction des registres de langue

L'histoire de la traductologie a prêté depuis toujours une attention à part à la question des registres. Il suffit de jeter un regard sur les différentes approches (pédagogique, prescriptive, descriptive) pour constater combien cette dimension est importante. Les théories de la traduction établissent, parmi les « 'lois' absolues d'une bonne traduction » (Balaçchi, 2005: 18), la préservation du style de l'écriture du texte original. Le traducteur doit rechercher et identifier « les indicateurs de la relation entre l'émetteur et le récepteur, le canal sélectionné pour la transmission du message et la fonction du discours » (*Ibidem*).

Comme le domaine lexical joue un rôle évident dans la caractérisation du

niveau de langue, on parle de la difficulté d'éviter une part de subjectivité lorsqu'il s'agit de déterminer si « un mot est vulgaire ou simplement relâché » (Muller, 1996: 54). De plus, le discours oral et familier évolue rapidement et certains mots, considérés inacceptable à une époque, se généralisent jusqu'à devenir courants, tandis que d'autres se démodent au point qu'ils ne sont plus compris (*Ibidem*). La « non correspondance des variétés de langues socio-situationnelle » (Cristea, 2000: 176) mène à la difficulté de faire équivaloir les variétés de deux langues telles qu'elles apparaissent dans les dictionnaires actuels. Tout traducteur se heurte à des difficultés « soulevées par les barrières que la charge civilisationnelle oppose à la traduction » (*Idem*: 178): difficultés de compréhension, difficultés provenant de la non correspondance des niveaux et de registres de langue, difficultés de l'emploi figuré de certaines expressions, difficultés provenant de la non transparence des allusions historiques, littéraires, anecdotes, etc. Si nous partons de l'idée, soutenue par Nida, que le but d'une traduction doit concerner non pas la reproduction de la forme d'un message (n'étant pas une opération d'identité) mais la réponse que le récepteur du texte traduit est censé donner (étant plutôt une opération d'équivalence), il faut dire que la traduction est « forcément infidèle, quelque part, à des degrés différents » (Trabelsi, 2000: 473). Elle doit produire une « équivalence formelle », question qui est incluse dans l'établissement des « priorités » de l'étape de préparation d'une traduction, car la traduction du style d'un texte reste, selon Nida, au second plan, par rapport au contenu. Il y a d'autres voix qui soutiennent que, lorsqu'on parle du rapport registre / style, on doit prendre en considération le fait que, « par le traitement particulier des coordonnées linguistiques et extralinguistiques » (Balaçchi, 2012: 19), le traducteur impose son style au texte qu'il traduit. Le côté subjectif de l'acte traduisant est une réalité que les théoriciens n'ignorent point: « Le traducteur n'est pas un opérateur neutre, mais un individu, avec à la fois son histoire linguistique et culturelle, sa compétence linguistique et sa propre conception de la traduction » (Hewson, 1996: 89).

Oralité, humour et ironie en théorie

Ce n'est qu'au XXe siècle qu'on a commencé à affirmer la primauté de l'oral sur l'écrit. Les linguistes de nos jours savent que « l'on n'atteint vraiment la langue (et le discours) qu'à travers la parole » (Ardeleanu; Balaçchi, 2005: 9). Lorsqu'on parle de l'analyse du français oral, l'entreprise des linguistes ressemble plutôt à une expédition d'alpinistes qui ont fait de leur mieux avant de se lancer à l'assaut de la « montagne imprévisible et pleine d'embûches » (*Ibidem*), qui est la parole, considérée aussi apaisante que vertigineuse, aussi claire que sombre, aussi volontaire qu'instinctive (*Idem*: 10). À l'oral, la situation de communication a ses particularités « *le sujet parlant* [se trouvant] in praesentia de son / ses interlocuteur(s) » (*Idem*: 13). En général, nous parlons pour être compris, pour satisfaire nos besoins communicatifs, mais nous parlons souvent pour parler, c'est-à-dire pour ne rien dire, mais pour satisfaire encore un autre besoin de communication: celui de se comprendre soi-même (c'est le cas bien connu des

personnages d'Ionesco). On peut même dire que l'oralité, c'est le centre de la dynamique langagière, le locuteur étant le maître du langage et de la langue, donc toutes les variations linguistiques apparaissent en fonction de lui. Communiquer ne représente pas seulement transmettre une information, c'est aussi « un processus de conception et de compréhension où l'homme, sa pensée et le langage se constituent dans une relation de réciprocité » (*Idem*: 35). L'existence de cette relation de réciprocité, même de « manifestation spectaculaire » (*Ibidem*), a mené à la conclusion que la communication est une mise en scène qui, au cas de la communication orale, se déploie dans l'environnement physique de l'acte de communication dans une situation de communication.

Parler de l'oralité, c'est aussi faire des références aux fonctions du langage (décrites par Roman Jakobson en 1963). L'analyse des interactions verbales et des fonctions du langage nous aide à mieux comprendre la communication et nous fait penser à une communication idéale. Le linguiste peut s'intéresser, dans le cadre de cette analyse, à la manière dont les fonctions du langage agissent à travers les discours. André Martinet souligne l'importance de la recherche linguistique dans l'investigation des conflits existants à l'intérieur de la langue, dans le cadre du besoin permanent des gens de communiquer au moyen du langage. « Le bavardage », dit-il, « est souvent un exercice gratuit qui ne vise pas réellement à la communication, mais plutôt à une sorte de communion, ce qui est très différent » (1960: 130). On parle même d'un « *besoin de brièveté* » (Ardeleanu; Balațchi, 2005: 50) qui se manifeste au niveau du discours, c'est-à-dire « un esprit d'économie discursive » (*Ibidem*) du locuteur qui cherche à réduire la longueur et le nombre des éléments dans la chaîne parlée. Ce qui intéresse le sujet parlant, c'est, surtout, l'efficacité des unités de la langue dans la transmission du message, à savoir la compréhension mutuelle, car parler, c'est affirmer son humanité, son existence, son importance (Martinet, 1993: 358).

L'humour est considéré comme une sorte de processus magique réservé aux initiés, un pouvoir de création ou même une capacité de compréhension qui demande un long apprentissage pour arriver à être mis en œuvre (Laurian, 1989: 5). Lorsque les locuteurs sont confrontés à des langues étrangères ou ils tentent de s'exprimer en une langue seconde, ce phénomène se fait difficilement sentir, car il se produit surtout « au sein d'une pratique langagière monolingue » (*Ibidem*). Raison de plus pour considérer la traduction de l'humour compromise, mais les choses se passent en sa faveur, autant que sa magie, qui a son origine dans les performances linguistiques (*Ibidem*), est conservée. Pour traduire l'humour, le traducteur doit se conduire comme un sportif de performance qui aspire toujours à dépasser ses limites. Il doit être habile, bien entraîné et assez inventif pour surmonter ce qui semble (« semble seulement ») être « insurmontable » (*Idem*: 6). Parler de l'humour, c'est parler de son « caractère ressenti [...] comme doublement constitué » (*Ibidem*): le caractère linguistique et le caractère culturel. C'est exactement la combinaison de ces deux facteurs qui rend la traduction plus ou moins aisée. Nous trouvons intéressante l'idée de classer les connaissances communes que le locuteur et l'auditeur devraient avoir pour comprendre les

blagues et les histoires drôles, ainsi que l'idée de rédiger même une liste qui résume les présupposés cognitifs des situations de traduction de l'humour. Il s'agit de: références précises des mots; connotations précises des mots; homonymies, ambiguïtés, doubles sémantismes de chaque langue; mentalités, comportements, traits psychologiques propres ou donnés pour propres à un groupe linguistique; types de textes, types de styles, types de publications propres à un groupe linguistique; valeurs (morales, religieuses, scientifiques, etc.) qui imprègnent les locuteurs d'une langue; environnement social, politique, économique d'un groupe linguistique (*Idem*: 13). Il est bien connu que, dans l'usage quotidien, le terme « humour » s'applique à des productions différentes, qui ne sont pas négligées par les dictionnaires.

L'ironie, considérée longtemps comme simple procédé comique, change de contenu au XXe siècle et s'impose non plus uniquement comme recours stylistique, mais elle affecte en profondeur la construction même de l'univers de fiction (Trofin: 2002). Nous nous trouvons face à une double lecture qui offre certains indices, nous permettant de l'opérer: l'intonation, certains procédés typographiques (guillemets, signes d'exclamation, points de suspension), le contexte linguistique, le contexte extralinguistique, l'hyperbole, etc. La traduction de l'ironie est aussi la traduction des jugements de valeurs. Les barrières en communication apparaissent quand on comprend d'une manière erronée le sens d'un message transmis par quelqu'un issu d'une autre culture. Jean Delisle considère qu'avoir de l'oreille, être sensible au rythme des phrases, mais aussi au déroulement de l'action et manier parfaitement la langue orale sont des qualités qui font un bon traducteur. Cela veut dire que l'analyse de la traduction de l'ironie et de l'elliptique exige une attention spéciale accordée au rythme et à l'oralité. Parce qu'il n'existe pas de signaux de l'ironie, il reste à identifier la présence de certains procédés linguistiques et stylistiques dans la langue source, comme: l'écart de registre, la répétition, le jeu de mots, la maxime, la litote, l'hyperbole, l'oxymore. Grâce à une traduction adéquate, l'ironie peut être goûtée en dehors de l'aire linguistique et culturelle d'origine. On parle de l'ironie tragique lorsque le personnage constate avec une amère dérision et avec lucidité qu'il est le jouet du destin, que « le piège » s'est refermé sur lui. Le retour du tragique dans ce qu'on appelle « le théâtre de l'absurde » est le signe d'une angoisse universelle ou existentielle (chez des auteurs comme Camus, Beckett, Ionesco, Sartre). Le thème de « l'attente » est le plus fréquemment présent dans le théâtre de l'absurde, à côté du thème du déclin des phrases ou des mots qui ne restent ensemble que grâce au lien subtil de leur absurde. Les chercheurs qui s'attachent à l'étude de modes d'expression pour traduire l'ironie font place aux sous-entendus, aux jeux langagiers et à l'antiphrase et soulignent que le traducteur parvient même à renforcer l'ironie, si elle est reconnue et comprise.

Nous tenons à rappeler aussi que, dans l'univers de la traduction, l'ironie est pointée comme « un obstacle langagier et culturel important » (Lievoy & Schoentjes, 2010: 11). L'aspect culturel de l'ironie se montre, assez souvent, résistant à la traduction. Face à cette difficulté, le traducteur réduit parfois le texte

et, de cette manière, il anéantisse les réseaux ironiques de l'œuvre. Toute réduction textuelle affecte la compréhension d'une œuvre et les coupures détruisent les réseaux sémio-connotatifs (Constantinoiu, 2010: 154). L'ironie ionescienne, par exemple, est considérée « paradoxale » et « morbide » (*Ibidem*: 155), car elle se manifeste sous diverses formes et ne résiste pas toujours à la traduction. La répétition de l'adjectif « anglais », dans la première didascalie de *La Cantatrice chauve*, qui paraît 17 fois dans la première page de la pièce, ne fait que renforcer l'ironie, annonçant, en même temps, la tonalité ironique de toute la pièce. Dans la traduction de Russo et Zografi, cet adjectif paraît 20 fois dans la première page, ce qui renforce notre idée.

Traduire l'oralité, l'humour et l'ironie (oralité, humour, ironie en traduction)

Dans ce qui suit, nous nous rapportons aux jeux de mots, blagues ou histoires drôles qui apparaissent chez Ionesco, Beckett et Vişniec. Il est à remarquer que, dans l'écriture de ces dramaturges, les figures de style, présentes dans la langue orale aussi, pour retenir l'attention du récepteur, sont bien nombreuses. Nous analyserons ici l'écart de registre, la répétition, la litote, l'hyperbole ironique qui renforcent l'ironie. Nous avons choisi de présenter la façon de traduire toute une architecture d'images scéniques (ironie, ambiguïté, paradoxe ou ironie paradoxale, dérision, ludisme et ellipse), pour observer comment se produit surtout l'ironie et à quelles modalités de traduction peut être soumis le discours dramatique. Une pièce de théâtre comprend, comme tout le monde connaît, deux textes, l'un écrit, l'autre joué. Le théâtre, à la différence du roman, par exemple, peut faire un commentaire sur plusieurs niveaux de communication: le spectateur entend une interprétation verbale du mot de l'acteur et une interprétation visuelle de la mise en scène. Pour Vişniec, par exemple, l'humour a deux aspects: l'un qui fait rire et l'autre, caché, qui fait pleurer. Il avoue avoir proposé le survol de l'humour triste: « *Pentru mine, umorul are două fețe: cea înaintea căreia râzi și o față ascunsă, cea care te face să plîngi. În piesele mele, eu propun un zbor deasupra umorului trist* » (Vişniec, 2007, la quatrième de la couverture). Ionesco considère que « le mot empêche le silence de parler » (1967: 121) et exprime clairement sa conception du langage: « un langage est une pensée » (*Idem*: 47). Il considère que le langage est une chose, tandis que la façon de parler en est une autre. Les exemples que nous avons choisis viennent montrer comment fonctionnent l'oralité, l'humour et l'ironie chez les trois dramaturges:

Oralité	
Eugène Ionesco, <i>La Cantatrice chauve</i> , Gallimard, 1954.	<i>Cântăreața cheală</i> , traducere de Vlad Russo și Vlad Zografi, Humanitas, 2010.
M. MARTIN Mariette, cul de marmite ! (p. 79)	DOMNUL MARTIN: Marină, cur de strachină! (p. 47)
Samuel Beckett, <i>En attendant Godot</i> , Éditions de Minuit, 1989 (1952).	<i>Așteptându-l pe Godot</i> , traducere de Gellu Naum, Ed. Univers, 1970.
POZZO. - On te parle, porc. Réponds. (À <i>Estragon</i> .) Allez-y. (p. 36)	POZZO: Ți se vorbește, porcule! Răspunde! (<i>Către Estragon</i> .) Hai! (p. 25)
Matei Vișniec, <i>Ultimul Godot</i> , Ed. Cartea Românească, 1996 (1987)	<i>Le Dernier Godot</i> , Actes Sud, 2004 (1996), traduction en français: Gabrielle Ionesco
GODOT (<i>Întinzându-i chiștocul</i>): Ia un fum. Vrei un fum ? (p. 383)	GODOT (<i>en lui tendant le mégot</i>). Tu veux une taffe ? (p. 39)
Humour	
<i>La Cantatrice chauve</i>	<i>Cântăreața cheală</i>
M. SMITH Prenez un cercle, caressez-le, il deviendra vicieux ! (p. 72)	DOMNUL SMITH: Luați un cerc, mângâiați-l și va deveni vicios! (p. 44)
<i>En attendant Godot</i>	<i>Așteptându-l pe Godot</i> ,
ESTRAGON. – Je me déchausse. Ça ne t'est jamais arrivé, à toi? (p. 11)	ESTRAGON: Mă descalf. Ție nu ți s-a întîmplat niciodată? (p. 8)
<i>Ultimul Godot</i>	<i>Le Dernier Godot</i>
SAMUEL BECKETT: Șoferul era surd. Când l-am întrebat unde trebuie să cobor a ridicat din umeri. (p. 386)	BECKETT. Le chauffeur était sourd. Quand je lui ai demandé où je devais descendre, il a haussé les épaules. (p. 45)
Ironie	
<i>La Cantatrice chauve</i>	<i>Cântăreața cheală</i>
registre courant/registre populaire: « a trage la măsea »/« s'en mettre plein la lampe ».	
M ^{me} SMITH Notre petit garçon aurait bien voulu boire de la bière, il aimera s'en mettre plein la lampe, il te ressemble. (p. 13)	DOAMNA SMITH: Băiețelul nostru ar fi vrut să bea bere, o să-i placă să tragă la măsea, cu tine seamănă ... (p. 8.)
<i>En attendant Godot</i>	<i>Așteptându-l pe Godot</i>
l'emploi de l'expression « c'est le pompon ! » pour « c'est le comble ! », a été traduite par « a nu fi întrecut de nimeni ».	
VLADIMIR. – Ma foi ... (<i>Se fâchant</i> .) Pour jeter le doute, à toi le pompon. (p. 18)	VLADIMIR: Păi... (<i>Supărându-se</i> .) Când e vorba să arunci îndoiala în sufletul omului, nu te-ntrece nimeni. (p. 13)
<i>Ultimul Godot</i>	<i>Le Dernier Godot</i>
registre courant / mot vulgaire: « draci ! » / « merde ! ».	

SAMUEL BECKETT: Draci ! Doar
n-am să fumez din tomberon. (p. 385)

BECKETT. Merde ! Je ne vais tout de
même pas fumer des ordures. (p. 44)

Le syntagme « comme c'est curieux ! », qui apparaît dans *La Cantatrice chauve* est 30 fois répété, au long de la même scène (4 fois dans le cadre d'une seule réplique, p. 29); « comme c'est bizarre ! » est 8 fois répété et « quelle coïncidence ! », avec les variantes « quelle bizarre coïncidence ! » et « quelle coïncidence bizarre ! », est 14 fois répété. Russo et Zografî conservent cette situation. Chez Beckett et Vişniec la répétition a surtout le rôle de renforcer l'affirmation, comme dans les exemples: « du calme » ... « calme ... calme » (*En attendant Godot*, p. 20) / « fiicalm » ... « calm ... calm » (*Aşteptându-l pe Godot*, p. 14); « existi. Exist. [...] exist [...] nu exist ? » (*Ultimul Godot*, p. 383) / « tu existes [...] j'existe [...] je n'existais pas ? » (*Le Dernier Godot*, p. 41).

Fin observateur de la société, Ionesco a conclu que les gens ne communiquent pas, ils répètent des clichés. Il insiste, dès le début de la pièce *La Cantatrice chauve*, sur l'absurdité du stéréotype: « Intérieur bourgeois anglais, avec des fauteuils anglais. Soirée anglaise. M. Smith, Anglais, [...], fume sa pipe anglaise [...], près d'un feu anglais. [...] Un long moment de silence anglais. La pendule anglaise frappe dix-sept coups anglais. » (p. 11) / « Interior burghez englezesc, cufotolii englezeşti. Seară englezească. Domnul Smith, englez, [...], fumează din pipa sa englezească [...] lângă un şemineu englezesc în care arde un foc englezesc [...] Moment prelungit de tăcere englezească. Şaptesprezece băţai englezeşti de pendulă englezească. » (*Cântăreaţa cheală*, p. 7). Ionesco étiquette les objets anglais qui n'ont pas d'affiliation nationale: un feu, un silence ou un coup ne correspondent pas à un pays. Par la répétition et l'usage étrange du mot « anglais », l'auteur change le sens de ce mot, faisant référence au stéréotype.

L'arsenal discursif fonctionne comme intensificateur d'ironie dans le texte traduit, comme il est bien évident dans les exemples suivants:

<i>La Cantatrice chauve</i>	<i>Cântăreaţa cheală</i>
M. MARTIN Oh! Vous, les femmes, vous vous défendez toujours l'une l'autre. (p. 41)	DOMNUL MARTIN: Ah, voi femeile, săriţi mereu una în apărarea alteia. (p. 26)

<i>En attendant Godot</i>	<i>Aşteptându-l pe Godot</i>
ETRAGON. – Qui le croit ? VLADIMIR. – Mais tout le monde. On ne connaît que cette version-là. ETRAGON. – Les gens sont des cons. (p.16)	ESTRAGON: Cine-l crede ? VLADIMIR: Toată lumea. Nu se cunoaşte decât versiunea asta. ESTRAGON: Oamenii sunt nişte tâmpiţi. (p.11)

<i>Ultimul Godot</i>	<i>Le Dernier Godot</i>
GODOT: Nu, e păcat să bei pur şi simplu. În lumea asta e păcat să bei pur şi simplu. Iroseşti băutura dacă bei pur şi simplu.	GODOT. Non, c'est dommage de boire tout simplement. Dans ce monde c'est dommage de boire tout court. Tu gaspilles

(*Ridică sticla și bea.*) Pentru teatru ! Care tocmai a murit. (p. 388)

la boisson si tu bois tout court. (*Il lève la bouteille.*) Pour le théâtre! Qui vient de mourir. (p. 47)

L'ironie est renforcée par l'antithèse: « Gogo léger – branche pas casser – Gogo mort. Didi lourd – branche casser – Didi seul » (*En attendant Godot*, p. 22) / « Gogo ușor - creanga nu rupe - Gogo mort. Didi greu - creanga rupe - Didi singur. (*Așteptându-l pe Godot*, p. 17); « a murit, n-a murit, eu vreau să intri la sfârșit » (*Le Dernier Godot*, p. 387) / « mort ou pas mort, je veux que tu entres à la fin » (*Ultimul Godot*, p. 47). Il faut noter aussi la présence de l'oxymore, qui aide à créer une nouvelle réalité, toujours ironique: « pînă și stafia apare ! Tot ce e scris pe foaie intră în scenă. » (*Ultimul Godot*, p. 384) / « Même le fantôme! Tout ce qui est écrit sur le papier entre en scène » (*Le Dernier Godot*, p. 43).

Figure de sens qui consiste à dire moins pour faire entendre plus, la litote, à côté des figures d'opposition déjà mentionnées, sert l'ironie. Elle atténue une idée en affirmant son contraire et laisse entendre plus qu'on ne dit: « tu t'es regardé dans la glace tu ne t'es pas vu » (p. 68) / « te-ai privit în oglindă, nici nu te-ai văzut » (p. 41) (Ionesco); « ne me touche pas »...« reste » (p. 81) / « nu mă atinge »... « rămâi » (p. 55) (Beckett); « n-o să pot trăi fără teatru... n-o s-o pot duce prea mult » (p. 388) pour: « voi muri » / « je ne pourrai pas vivre sans théâtre... je ne ferai pas de vieux os »: pour « je vais mourir » (p. 48) (Vișniec).

L'hyperbole ironique, la principale figure de l'exagération de ses propos, exprimée par l'accumulation, par l'emploi d'intensifs ou par l'emploi de mots excessifs, présente dans les pièces analysées, donne de la saveur à l'expression. Russo et Zografi ajoutent l'adverbe « tot » pour renforcer l'exagération: « puisque vous n'avez pas l'heure » donne « dacã tot nu știți cât e ceasul », dans le dialogue suivant: « moi, dans trois quarts d'heure et seize minutes exactement j'ai un incendie » (p. 70) / « pe mine, în trei sferturi de oră și șaisprezece minute fix, mă așteaptă un incendiu » (p. 43) (Ionesco); « la mer Morte était bleue pâle » ... « nous nagerons, nous serons heureux » (p. 14) / « marea Moartă era bleu-pal » ... « o să înotăm, o să fim fericiți » (p. 10) (Beckett); « m-ai fărîmițat, m-ai jupuit, m-ai distrus » (p. 383) / « tu m'as écorché vif, tu m'as écorché, tu m'as détruit » (p. 42) (Vișniec).

Le jeu de mots est assimilable au divertissement et met en pratique une sorte de jonglerie verbale. Ionesco crée des jeux de mots en s'appuyant sur l'ambiguïté et sur le potentiel polysémique d'une forme verbale qui inclut, dans l'exemple choisi, la figure du pape: « Le pape dérape ! Le pape n'a pas de soupape. La soupape a un pape » (p. 79) / « Papa sapă ! Papa n-are supapă. Supapa are-un papă. » (p. 47). Pour Beckett et Vișniec, les mots sont comme les cailloux, les boules en cristal ou les monades, avec lesquels ils jouent. Cela est évident dans les exemples qui suivent: « mais si...mais non » (*En attendant Godot*, p. 65) / « ba da...ba nu » (*Așteptându-l pe Godot*, p. 46); « mucuri... tomberon... resturile (teatrului) » (*Ultimul Godot*, p. 385) / « mégots... poubelle... les ordures (du théâtre) » (*Le Dernier Godot*, p. 44). Chez Ionesco, l'expression figée

« donner froid dans le dos », pour « effrayer », en opposition avec « une certaine chaleur », a été traduite « a lua cu frig pe șira spinării » et en allongeant la phrase avec l'interjection « brrr », pour accentuer l'opposition avec « o anumită căldură » et favoriser l'effet de surprise:

<i>La Cantatrice chauve</i>	<i>Cântăreața caldă</i>
M ^{me} MARTIN Ça m'a donné froid dans le dos... M. MARTIN Il y a pourtant une certaine chaleur dans ces vers. (p.69)	DOAMNA MARTIN: Brrr... Mă ia cu frig pe șira spinării... DOMNUL MARTIN: Există totuși o anumită căldură în aceste versuri. (p. 42)

En guise de conclusion

On peut dire que l'évolution d'une langue reste sous le signe de la dépendance de la dynamique des besoins communicatifs du groupe qui l'emploie, mais on ne peut pas ignorer que ces besoins sont en rapport direct avec l'évolution intellectuelle, sociale et économique de ce groupe. Dans ce sens, nous trouvons essentiel de revenir à l'ouvrage *Éléments de linguistique générale* (André Martinet, 1960) qui signale le danger de croire en l'unité et l'homogénéité de chaque langue nationale.

Pour la traduction de l'oralité, il faut tenir compte de deux syntagmes, considérés « *réconciliants et unificateurs* » (Ardeleanu; Balățchi, 2005: 41) à l'intérieur de la direction soi-disant « séparatiste »: oral / écrit, à savoir « *l'écrit dans le parlé (oral); le parlé (l'oral) dans l'écrit* » (*Ibidem*). Nous tenons à rappeler que les disputes autour de la suprématie d'un usage par rapport à un autre ont porté fruit, menant à l'affinement des analyses et à l'enrichissement métalinguistique (*Ibidem*).

En ce qui concerne la traduction de l'humour et de l'ironie, il est à noter la présence de toute l'architecture d'images scéniques (ironie, ambiguïté, paradoxe, dérision, ludisme, ellipse) dans les trois pièces analysées, ce qui prouve des techniques d'écriture similaires chez les dramaturges du théâtre de l'absurde. L'ironie crée aussi la possibilité des lectures plurielles, car, sous la plume des traducteurs, les textes sont transformés et potentialisés et le lecteur a la possibilité de la goûter sous des formes diverses. Les pièces d'Ionesco, de Beckett et de Vișniec éveillent et conservent l'attention du public puisque les auteurs font en permanence appel aux phénomènes de l'attente, de l'intérêt et du suspense.

Bibliographie

1. Ardeleanu, Sanda-Maria; Balațchi, Raluca, 2005, *Éléments de syntaxe du français parlé*, avec un « Avant-Propos » de Vasile Dospinescu, Institutul European, Iași, p. 19-75.
2. Ardeleanu, Sanda-Maria; Balațchi Raluca-Nicoleta; Coroi, Ioana-Crina, Moroșan, Nicoleta-Loredana, 2007, *Perspectives discursives: concepts et corpus*, avec la contribution de Dominique Maingueneau, Casa Editorială Demiurg, Iași.
3. Barthes, Roland, 1972 (1953), *Le Degré zéro de l'écriture*, Seuil, coll. « Points », Paris.
4. Balațchi, Raluca, 2012, « Style et registre de langue en traduction », in *Écho des études romanes*, revue semestrielle de linguistique et littérature romanes, publiée par l'Université de Bohême du Sud de České Budějovice, Institut de langue et littérature romanes (République Tchèque), Volume VIII, N° 2, 2012, p. 15-25.
5. Constantinoiu, Maria, 2010, « Transposer l'ironie théâtrale dans la langue de l'Autre. Le cas de *La Cantatrice chauve* d'Ionesco en grec », p. 151-171, in *Linguistica Antverpiensia. Translating irony*, N° 9, Lievois, Katrien & Schoentjes, Pierre (Eds.), Artesis University College Antwerp, Department of translators & interpreters, University Press Antwerp (UPA).
6. Cristea, Teodora, 2000, *Stratégies de la traduction*, București, Editura Fundației România de Mâine.
7. Cristescu, Violeta, 2014, « Traduire l'ironie et l'elliptique dans le discours dramatique (Ionesco, Beckett, Vișniec) », in Boldea, Iulian (Coordinator), 2014, *Communication, Context, Interdisciplinarity*, Studies and Articles, Volume III, Section: Literature, « Petru Maior » University Press, p. 1110-1122.
8. Debreuille, Jean-Yves, 1999, « Éros et Thanatos dans le théâtre d'Ionesco », article consulté le 08. 10. 2014, sur le site <http://semen.revues.org/2879>.
9. Delisle, Jean, 2013, *La traduction raisonnée. Manuel d'initiation à la traduction professionnelle de l'anglais vers le français*, 3e édition, Les Presses de l'Université d'Ottawa (« Objectif 24: Traduire l'humour »), p. 250.
10. Hobjilă, Angelica, 2012, *Comunicare, discurs, teatru. Delimitări teoretice și deschideri aplicative*, cuvânt-înainte de Rodica Nagy, Institutul European, Iași.
11. Ionesco, Eugène, 1967, *Journal en miettes*, Orne, Mercure de France.
12. Iordan, Iorgu, 1977, *Limba literară. Studii și articole*, Ediție îngrijită și note de Pavel Țugui și Ion Trăistaru, Editura Scrisul Românesc, Craiova, p. 64-93.
13. Kristeva, Julia, 1981, *Le langage, cet inconnu. Une initiation à la linguistique*, Éditions du Seuil, p. 263-321.
14. Laurian, Anne-Marie, 1989, « Humour et traduction au contact des cultures », *Meta*, « Humour et traduction », vol. 34, n° 1, p. 5-14.
15. Lievois, Katrien & Schoentjes, Pierre, 2010, « Traduire l'ironie », in *Linguistica Antverpiensia*, Translating irony 9/2010, Lievois, Katrien & Schoentjes, Pierre (Eds.), p. 11-23, Artesis University College Antwerp, Department of translators & interpreters, University Press Antwerp.
16. Martinet, André, 1960, *Éléments de linguistique générale*, Armand Colin, Paris.
17. Martinet, André, 1993, *Mémoires d'un linguiste. Entretiens avec Georges Kassae et avec la collaboration de Jeanne Martinet*, Éd. Quai Voltaire, Edima, Paris.
18. Meschonnic, Henri, 1999, *Poétique du traduire*, Verdier, Paris, p. 493-578.
19. Trofin, Roxana Anca, 2002, « L'ironie comme catégorie narrative », in *Revue Arches*, N° 4, Tome 4, Cluj-Bucarest, consultée le 30 novembre 2014, sur le site: www.arches.ro.
20. Ubersfeld, Anne, 1996a, *Lire le théâtre I*, Éditions BELIN, Paris.
21. Ubersfeld, Anne, 1996b, *Lire le théâtre II. L'école du spectateur*, Éditions Belin, Paris.
22. Ubersfeld, Anne, 1996c, *Lire le théâtre III. Le dialogue se théâtre*, Éditions Belin, Paris.
23. Zafiu, Rodica, 2001, *Diversitate stilistică în româna actuală*, Editura Universității din București, p. 193-291.

CORPUS D'ANALYSE:

1. Beckett, Samuel, 1989 (1952), *En attendant Godot*, Éditions de Minuit, Paris.
2. Beckett, Samuel, 1970, *Așteptându-l pe Godot*, traducere de Gellu Naum, Editura Univers, București.
3. Ionesco, Eugène, 1954, *La Cantatrice chauve*, Gallimard, Paris.
4. Ionesco, Eugène, 2010, *Cântăreața cheală*, traducere de Vlad Russo și Vlad Zografii, Humanitas, București.
5. Vișniec, Matei, 1996 (1987), *Ultimul Godot*, in *Păianjenul în rană (Teatru I)*, Prefață de Valentin Silvestru, Ed. Cartea Românească, București.
6. Vișniec, Matei, 2004 (1996), *Le Dernier Godot*, Actes Sud, traduction en français: Gabrielle Ionesco.
7. Vișniec, Matei, 2007, *Păianjenul în rană, Teatru*, ediția a II-a, Prefață de Mircea Ghițulescu, Ed. Cartea Românească, București.

NOTE: Cet article a été financé par le projet « **SOCERT. Société de la connaissance, dynamisme par la recherche** », n° du contrat POSDRU/159/1.5/S/132406, cofinancé par le Fonds Social Européen, par le Programme Opérationnel Sectoriel pour le Développement des Ressources Humaines 2007-2013. **Investir dans les Gens!**

ASPECTELE EXTRALINGVISTICE ALE ROLULUI ȘI COMPORTAMENTULUI TRADUCĂTORULUI DISCURSULUI ORAL

Elena GHEORGHÎĂ

Universitatea de Stat Moldova
Chișinău, Republica Moldova

The translation, including that of the oral speech, is characterised by the tight link between the linguistic, pragmatical and extra-linguistical aspects. Obviously, the better the linguistic training of the translator, the surer he is of his own forces, managing to surpass the extralinguistic barriers in the intercultural communication. And conversely, the better the translator possesses the pragmatical and extralinguistic aspects (in the knowledge field with encyclopedic feature and correct behaviour), the easier he can manage to surpass the linguistic type of difficulties. In this presentation we will examine the extralinguistic aspects of the translator's role and behaviour in the oral speech, offering answers to frequently raised questions faced by the oral speech translator. Using some of the pertaining theory's proposals we will try to understand also the motives causing the pragmatical failures, including the means through which the translator can prevent them not only in the communication with the author stage, but also in the stage of transmitting his message to the public.

O traducere poate fi considerată adecvată doar dacă redă intenția comunicativă a emițătorului din limba sursă în limba țintă la nivel maxim posibil de echivalență fără a încălca normele și uzul limbii în care se efectuează traducerea, adică ținând cont inclusiv de caracteristicile culturologice și chiar personale ale emițătorului. Astfel, luarea deciziilor privind algoritmul de traducere ține cont atât de factorii lingvistici, cât și de cei extralingvistici.

Comunicarea interculturală prin intermediul traducerii este inferențială, adică necesită implicare ostensivă în anumite comportamente (de exemplu, folosirea gesturilor, producerea semnalelor codate), care, cel mai probabil, vor activa la receptor anumite structuri conceptuale sau idei (prin recunoaștere sau decodaj). Pentru receptor, acest efect împreună cu informația din context devin punctul de plecare al unui proces inferențial, care trebuie să ducă la identificarea mesajului (în sens de propoziție logică sau atitudine propozițională), pe care intenționa să îl transmită emițătorul.

Pentru reprezentarea comunicării prin traducere și a procesului de selectare a echivalentului, teoria clasică a comunicării codate evident nu este potrivită, iar

versiunea ei actualizată la prima vedere pare a fi mai oportună. Teoria clasică, are totuși avantajul de a oferi o explicație simplă, puternică și suficientă a modului în care, în general, este posibilă comunicarea. Varianta actualizată a teoriei pierde acest avantaj, pentru că invocă un mecanism inferențial pentru a explica cum poți comunica mai mult decât este codat. Teoria actualizată vine cu două mecanisme distincte - codajul/decodajul și inferențele - care se invocă separat sau împreună pentru a explica modul în care este comunicat un mesaj.

Jocul traducerii reprezintă seria de mișcări sau combinații de mișcări consecutive. Miza în acest joc este pusă pe trăirile fenomenologice, pe care traducerea trebuie să le producă în receptor. Are loc ceva de genul competiției cu autorul în ceea ce privește căutarea sensurilor și imaginilor ascunse. Traducătorul, încercând să identifice cea mai bună variantă, soluție ce ar garanta cel mai bun efect, uneori este nevoit să-și asume riscuri, să sacrifice părți pentru a păstra întregul, sau, mai corect, integritatea.

Folosindu-ne de unele postulate ale teoriei pertinentei vom încerca să înțelegem motivele producerii eșecurilor pragmatice, să identificăm tipurile acestora și să vedem specificul manifestării lor în cadrul comunicării prin intermediul traducerii, inclusiv modurile în care traducătorul le poate preveni atât în etapa comunicării cu autorul, cât și în etapa transmiterii mesajului său către *auditoriu*.

Comunicarea este o activitate destul de riscantă. Chiar dacă ne oferă beneficii extraordinare, ea este și o sursă de vulnerabilitate la dezinformare întâmplătoare sau intenționată. Enunțurile sunt nu altceva decât niște *metareprezentări* publice ale gândurilor (Sperber 2012). Pentru a comunica cu succes, receptorul trebuie să proceseze enunțul în mod adecvat și să obțină interpretarea, pe care emițătorul intenționa să o comunice. Ca stimulente de ordin intențional, enunțurile vin cu o garanție a *pertinenței* acestora, i.e. garanție a faptului că procesarea enunțului va avea *efecte cognitive*. Aceste efecte survin atunci când informația comunicată prin enunț interacționează cu informația veche, posedată de receptor, prin consolidarea sau contrazicerea informației vechi sau are ca rezultat o informație nouă, pe care receptorul nu avea cum să o obțină altfel. Însă aceste efecte cognitive necesită un anumit efort din partea receptorului pentru procesarea enunțului. Enunțurile, la rândul lor, generează așteptări ferme privind relevanța lor, adică efortul de procesare merită a fi investit.

În timpul procesării enunțului, receptorul caută interpretarea cu cele mai multe efecte cognitive, obținută cu efort cognitiv minim. Cu alte cuvinte, receptorul va căuta interpretarea ce va avea un *nivel de relevanță optim* pentru el, realizând procedura numită în literatura de specialitate *procedura de comprehensiune pertinentă* (în engleză – *relevance-theoretic comprehension procedure*) (Wilson, Sperber 2004).

Cea mai simplă strategie cognitivă de procesare a enunțurilor disponibilă receptorului este ceea ce Sperber numește *optimism naiv*. Un receptor naiv și optimist presupune că interlocutorul său este:

- binevoitor, i.e. nu va încerca să-l păcălească, și
- competent, i.e. aplică în mod adecvat regulile gramaticale și principiile de

utilizare a limbii, pe care o vorbește, încearcă să evite neînțelegerile și va oferi informații pertinente (Sperber 1994; Mascaró and Sperber 2009).

Dacă emițătorul este într-adevăr competent și binevoitor, atunci:

- informația ce urmează a fi comunicată va avea nivel de relevanță optimă pentru receptor,
- strategia comunicativă selectată pentru transmiterea mesajului va fi una potrivită, și
- receptorul va reuși să recupereze interpretarea intenționată rapid și cu ușurință și o va prefera altor variante posibile.

Cu siguranță, nu se poate exclude posibilitatea ca un receptor naiv și optimist să obțină o interpretare diferită de cea intenționată de emițător. În procesul de comunicare nu există garanția că receptorul va interpreta întotdeauna enunțurile în conformitate cu intenția emițătorului (Wilson and Sperber 2004). Receptorul *contextualizează* informația comunicată cu ajutorul cunoștințelor generale sau de cultură generală (de exemplu, ce cunoaște despre alte persoane, comportamentul acestora et al.), cunoștințelor specifice sau locale (despre aspecte particulare ale realității și comportamentului) și cunoștințelor interactive (despre interacțiune în contexte specifice) (Hayashi 1996). O bună parte din aceste cunoștințe sunt rezultatul creșterii într-un mediu sociocultural sau o comunitate de practicieni. Prin aceasta se explică cerința, uneori obligatorie, ca potențiali candidați, care doresc să studieze traducerea, să efectueze un sejur obligatoriu de cel puțin șase luni în țara unde se vorbește limba străină, care este limba de lucru a candidatului. La fel aceasta explică și faptul că cele mai reușite traduceri ale operelor literare sunt efectuate, de regulă, de persoane din mediu profesional apropiat de literatura artistică.

După identificarea interpretării cu nivel de relevanță optim, receptorul poate lua decizia că aceasta a fost intenția informativă a emițătorului, adică intenția de a-i induce receptorului o anumită reprezentare mentală, un anumit set de presupuneri. Dacă receptorul nu reușește să identifice interpretarea cu nivel de relevanță optim sau interpretarea identificată nu corespunde cu intenția emițătorului, comunicarea eșuează.

Numeroase cazuri de comunicare eșuată se atestă în procesul comunicării intraculturale, adică între membrii diferitor comunități sau grupuri culturale (orașeni vs săteni, tineri vs vârstnici et al.) (e.g. Tannen 1990). În cadrul comunicării interculturale neînțelegerile sunt și mai frecvente, motivul fiind faptul că, în anumite circumstanțe de comunicare, receptorul poate să nu înțeleagă ceea ce intenționează să-i comunice emițătorul prin enunțul său sau să nu perceapă corect forța pragmatică intențională a enunțului. În aceste cazuri se produce fenomenul numit în literatura de specialitate *eșec pragmatic* (în engleză – *pragmatic failure*), definit deseori ca incapacitatea de a înțelege ce a vrut să spună vorbitorul (Thomas 1983, p. 93). Cu toate că acest termen pare să fie limitat la situații de comunicare interculturală, adică între vorbitor nativ și non-nativ al unei limbi, considerăm că el se referă totuși la orice situație în care interlocutorii nu reușesc să-și înțeleagă corect intențiile, indiferent dacă e vorba de discurs oral sau scris.

Considerăm că este cazul să atenționăm asupra distincției existente în

literatura de specialitate între *eșec pragmalingvistic* și *eșec sociopragmatic* (urmând distincția între aspectul *pragmalingvistic* și *sociopragmatic* de folosire a limbii, făcută de Leech (Leech 1983)). Ne confruntăm cu un *eșec pragmalingvistic* atunci când vorbitorul non-nativ transferă strategiile lingvistice din limba maternă în limba străină în mod inadecvat, ceea ce împiedică identificarea corectă a mesajului interlocutorului sau transmiterea corectă a celui propriu. Exemple în acest sens sunt numeroase: dubla negație în limba română (e.g. Oricât nu aș vrea, similar cu construcția în limba rusă «как бы мне ни хотелось»), încălcarea topicii în limba engleză et al. Chiar și simpla prezență a accentului străin poate reduce din credibilitatea vorbitorului (Lev-Ari, S., & Keysar, B. 2010).

Eșecul sociopragmatic, din contra, se produce atunci când comportamentul vorbitorului non-nativ, din necunoștință de cauză, se bazează pe competențe socioculturale din limba maternă. Cu alte cuvinte, nu se identifică corect situația socială de comunicare (mai detaliat vezi de exemplu Wolfson 1989). În caz de eșec sociopragmatic nu are loc o încălcare deschisă, intenționată, a normelor pragmatice cu scopul de a provoca un anumit efect (e.g. implicaturi conversaționale), ci o încălcare, după cum am spus deja, neintenționată, care poate avea mai multe urmări, inclusiv mai puțin dorite, pentru că vorbitorul nativ poate crede că cel nenativ nu vreau sau nu știe să respecte regulile de comunicare în limba respectivă. De exemplu, în limba engleză, lipsa intensificatorilor de gen *very*, *deeply* sau *really* în scuzele formulate se percep de interlocutorul vorbitor nativ de engleză ca nesincere, formale [Olstein și Cohen, 1990].

Traducătorul atât al discursului scris, cât și al celui oral, trebuie să fie conștient de faptul că poate și chiar trebuie să contribuie la evitarea eșecului pragmalingvistic și chiar a celui sociopragmatic, însă e foarte important să fie extrem de precaut și să intervină doar atunci când este absolut sigur că greșeala comisă nu este una intenționată. Cauza eșecului pragmatic este procesarea incorectă a enunțului la nivel cognitiv. Uneori, însă, chiar dacă înțelege sensul tuturor cuvintelor, interlocutorul nu este în stare să perceapă nuanțele sensurilor sau sensurile implicite într-un anumit context sau să vină cu o reacție adecvată din punct de vedere al emițătorului. Într-o astfel de situație traducătorul, dacă este posibil, poate și uneori chiar trebuie să intervină și să comunice autorului despre un eventual eșec pragmatic. Iată câteva exemple de astfel de situații. În filmul cu desene animate *Chip 'n Dale Rescue Rangers* există un personaj cu numele Monterey Jack, iar altul – cu numele Gadget. Traducerea în limba rusă a acestor nume proprii a fost *Рокфор* și, respectiv, *Гайка*. La prima vedere s-ar părea că e vorba de un eșec pragmatic, pentru că Monterey Jack, fiind o denumire de cașcaval foarte popular atunci în SUA, nici pe departe nu este echivalentul variantei alese de traducătorul filmului de desene animate. Însă, în acest caz, este vorba de o decizie conștientă a traducătorului, care a selectat o variantă de traducere aparent greșită, însă eficientă din punct de vedere pragmatic. Se transmitea ideea că personajul respectiv era marele amator de cașcaval și s-a utilizat o denumire de cașcaval exotic pentru majoritatea auditoriului, însă totuși cunoscută. S-a evitat eșecul pragmalingvistic.

Eșecurile pragmatice se produc atât la nivel implicit, cât și la nivel explicit.

Să examinăm, pe rând, cazurile de eșec pragmatic la nivel implicit și explicit, identificate în rezultatul observării traducerilor efectuate de studenți în grupul *The Craft of Language*, în cadrul activităților practice organizate de autoarea prezentului articol, cât și de către colegii autoarei. Mai întâi le vom reprezenta sumar cu ajutorul următoarei figuri:

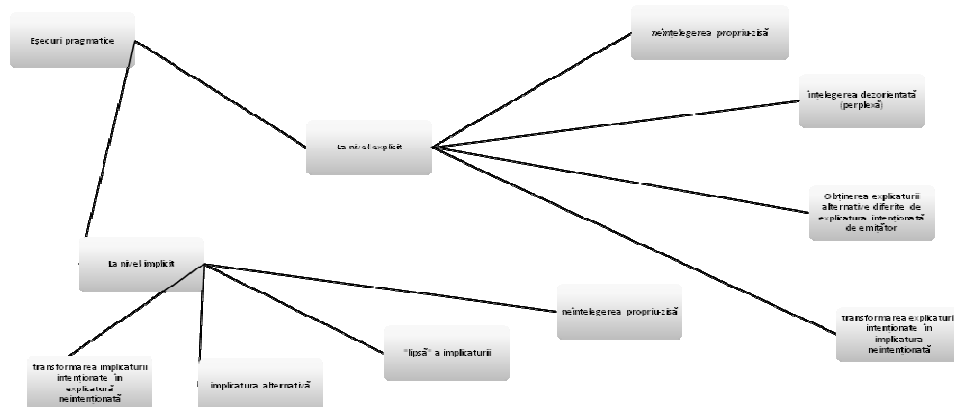

Fig. 1. Eșecuri pragmatice la nivel implicit și explicit

Să examinăm acum fiecare element al schemei cu referire la situații de comunicare interculturală mediată de traducător.

Neînțelegerea propriu-zisă se produce atunci când receptorul nu poate găsi o interpretare plauzibilă a enunțului emițătorului din cauza zgomotului în canalul de comunicare, cauzat de pildă de pronunția incorectă, scrisul greu descifrabil, accentul puternic, cunoașterea slabă a limbii în cauză de către emițător sau folosirea metalimbajelor, jargoanelor specializate.

Înțelegerea dezorientată (perplexă) se produce atunci când receptorul înțelege propoziția logică din spatele enunțului, însă interpretează enunțul altfel decât și-ar fi dorit-o emițătorul: de exemplu, în loc de compliment se percepe critică. Motivul acestei interpretări greșite rezidă în faptul că receptorul, în etapa îmbogățirii pragmatice a formei logice a enunțului, interpretează greșit importanța presupunerilor contextuale. Din punct de vedere al teoriei pertinentei, forma logică a enunțului este un set structurat de concepte, care devin propoziție logică după îmbogățirea pragmatică, în timpul acestei operații receptorul obținând *explicatura* enunțului sau *explicatura de nivel inferior* (în engleză – *lower-level explicature*), care este inclusă în schema presupunerilor cu referire la actul de vorbire efectuat sau atitudinea față de conținutul exprimat. După efectuarea acestei operații, receptorul obține *explicatura de nivel superior* a enunțului.

Obținerea explicaturii alternative diferite de explicatura intenționată se produce atunci când receptorul nu efectuează corect dezambiguizarea sau nu stabilește corect referințele făcute cu ajutorul pronumelor, deicticelor. Motivul

acestui lucru este selectarea informației contextuale nepotrivite. Este o problemă cu care se confruntă foarte des traducătorii începători. Experiența arată că adesea ei merg pe calea minimei rezistențe și preferă să selecteze varianta cea mai evidentă.

Transformarea explicaturii intenționate în implicatură neintenționată se produce atunci când receptorul nu este satisfăcut de informațiile din propoziția logică din enunț și extinde contextul interpretativ, fără a fi necesar acest lucru, în căutarea presupunerilor contextuale suplimentare, care i-ar permite să obțină implicații suplimentare. Acest caz de eșec pragmatic este deosebit de periculos pentru comunicarea prin intermediul traducerii pentru că presupune implicarea personală a traducătorului, ceea ce nu este admisibil.

Lipsa implicaturii la nivel implicit presupune că receptorul nu are informații contextuale importante sau nu își dă seama că le are, deci nu poate ajunge la implicatura intenționată de emițător. De exemplu, cineva întreabă cât e ceasul cu scopul de a indica interlocutorului că acesta a întârziat.

Implicatura alternativă se obține atunci când receptorul ajunge la o altă concluzie decât cea menită de emițător pentru că a ales presupuneri contextuale greșite. Se întâmplă des în cadrul schimburilor interculturale atunci când receptorul procesează informația percepută din punct de vedere al culturii ai cărei purtător este. Scuzele formulate în limba engleză fără intensificatori de gen *very, deeply* sunt percepute ca nesincere, deci uneori e cazul să fie adăugate în traducere, chiar dacă în limba sursă ele au lipsit, însă intenția comunicativă de a exprima scuze sincere este indubitabilă.

Atunci când receptorul ajunge la o altă concluzie decât cea dorită de emițător pentru că a ales presupuneri contextuale greșite se produce *implicatură alternativă*. Aceasta are loc des în cadrul schimburilor interculturale, atunci când receptorul procesează informația percepută din punctul de vedere al culturii al cărei purtător este. Studenții din grupul *The Craft of Language* s-au confruntat cu acest tip de eșec pragmatic, atunci când li s-a propus spre traducere următoarea frază: *Gentleman Death, that has been my epithet, and I so treasure it. What gentleman can refuse a lady, after all?* (<http://kilagan.tripod.com/dwellers/index-rice.html>) Alegând calea minimei rezistențe, sintagma *Gentleman Death* s-a tradus ca *Domnul Moartea* fără a ține cont de faptul că în contextul cultural al limbilor germanice moartea se antropomorfizează ca o ființă de gen masculin (<http://edge.org/conversation/how-does-our-language-shape-the-way-we-think>), nu de gen feminin, cum este cazul culturii române sau ruse (ale limbilor în care se efectuau traducerile în cadrul activităților).

Se pare că la originea eșecului pragmatic se află factorii de dezvoltare și măiestrie lingvistică, cum ar fi: transferul negativ al strategiilor lingvistice dintr-o limbă în alta; generalizarea excesivă a formelor din una dintre limbile implicate în comunicare, fapt ce duce la folosirea lor în condiții nepotrivite; folosirea inadecvată a mijloacelor prosodice; lipsa cunoștințelor de ordin cultural; folosirea excesivă și restrictivă a limbajului „din carte”; caracterul limitat al limbajului, la care este expus studentul în auditoriu. Traducătorul în oricare din situațiile descrise, se confruntă cu o problemă foarte delicată, depășirea acesteia necesită o evaluare

foarte atentă a situației. În marea majoritate a cazurilor, un adevărat „colac de salvare” îl reprezintă cunoașterea contextului general de comunicare sau așa-numita cunoaștere a domeniului, nu atât a terminologiei specializate. Simpla cunoaștere a terminologiei, fără încadrarea acesteia în tezaurul personalității lingvistice integrate a traducătorului (la acest subiect ne vom referi mai detaliat în capitolul următor), contextualizarea acesteia, nu este utilă. În astfel de situații un adevărat ajutor este studierea detaliată a materialelor suplimentare. Așa-numita pregătire pentru eveniment permite evitarea neînțelegerilor dintre emițător și traducător, cauzate de zgomete în canalul de comunicare. Studiind materialele oferite pentru pregătire, sursele suplimentare disponibile în biblioteca personală a traducătorului și nu doar, traducătorul poate identifica caracteristicile lingvistice și extralingvistice ale comunicării ce urmează a fi mediată prin traducere și chiar poate prognoza anumite reacții de ordin lingvistic și extralingvistic din partea auditoriului la informația comunicată. Astfel, se pregătește un material lingvistic cu caracter neutru (e.g. terminologie), pozitiv (e.g. expresii de apreciere) și negativ (e.g. expresii de dezacord).

Materialele de studiu disponibile pentru instruirea traducătorilor au mai multe neajunsuri referitor la modalitățile de prevenire a eșecului pragmatic. Chiar dacă conțin material lingvistic autentic, ele se bazează pe corpusul colectat de expert sau pe intuiția autorilor. Deci, adesea se oferă material lingvistic considerat de autor ca reprezentând situații autentice de interacțiune prin traducere, iar adevăratele eventuale dificultăți cu care se poate confrunta traducătorul în situații reale pot să nu fie abordate în mod adecvat. Sarcinile din manuale conțin deseori un limbaj aproape imaginar, iar studenții sunt puși în situații în care puțin probabil se vor regăsi vreodată în practicarea profesiei. Se propune traducerea textelor din literatură artistică, sarcini de natură exclusiv lingvistică. Aspectul extralingvistic al comunicării mediate prin traducere nu este luat în discuție decât în cadrul orelor practice, dacă, în general, este luat.

În pregătirea traducătorilor, profesorul trebuie să ofere studenților instrumente lingvistice, care îi vor permite să interacționeze într-un mod cât mai apropiat de cel al vorbitorilor nativi aflați în contexte diferite. Important este, însă, că spre deosebire de un multilingv, traducătorul trebuie să învețe să proiecteze mai multe personalități discursive. Traducătorul trebuie să facă alegeri informate în mod conștient, în baza normelor de interacțiune ce urmează să fie respectate în contextul comunicativ concret și a normelor de comportament verbal adecvat situației de comunicare. Totuși, scopul instruirii traducătorilor nu este „clonarea” vorbitorului nativ, ci producerea unui „*străin competent*”, care știe să se exprime eficient și în mod acceptabil.

Din punctul nostru de vedere, una din cele mai eficiente tehnici de instruire a traducătorilor întru evitarea eșecului pragmatic sunt exercițiile de aplicare a strategiilor compensatorii: parafrazăre, exprimare a aceleiași idei cu mai multe sau mai puține cuvinte, cu explicarea detaliată a efectului pragmatic obținut. Este foarte important să fie folosite materiale cu adevărat autentice, în niciun caz șiruri de propoziții scoase din context. Se va solicita, în mod obligatoriu, argumentarea

variantei de traducere selectate și explicarea motivului pentru care alte variante nu ar fi potrivite. Astfel se va obține cel puțin implicarea în materiale autentice și o experiență culturală realistă.

O altă tehnică eficientă ar fi alcătuirea fișelor cu notițe privind comportamentul interlocutorilor nativi în anumite contexte. Este utilă și participarea vorbitorilor nativi și traducătorilor-practicieni, analiza cazurilor din practică, a greșelilor comise, a situațiilor penibile create, înscenarea interacțiunii prin intermediul traducătorului în contexte diferite și cu scopuri diferite. Se va analiza și discuta ponderea variabilelor sociale, a normelor și valorilor culturale în situații concrete, se vor examina comportamente, deciziile luate de traducător și eventualitatea eșecului pragmatic.

Traducătorul trebuie să fie conștient de rolul său activ de mediere a comunicării. Rolul său este, de fapt, cel al unui ascultător activ. Este important ca traducătorul să înțeleagă că este absolut normal ca uneori să nu înțeleagă ceva din cauza unei abrevieri necunoscute, a unei pronunții mai puțin obișnuite a cuvântului, utilizării a unei expresii mai puțin cunoscute. Pentru aceasta e nevoie de a stăpâni modalitățile de verificare a corectitudinii înțelegerii mesajului, de solicitare a clarificării sau chiar a repetării unor fraze în cazuri excepționale. Traducătorul este responsabil pentru procesarea și atribuirea corectă a intențiilor și redarea lor cu mijloacele limbii-țintă. Or comunicarea nu se bazează în exclusivitate pe existența unui cod comun și procesele de codare și decodare a mesajelor. Pentru a stabili mesajul emițătorului și a-l reda cât se poate de exact cu mijloacele limbii-țintă traducătorul face uz de „dovezi” lingvistice oferite de emițător, de propriile cunoștințe contextuale și culturale (în literatura de specialitate acest proces se numește *mind reading* sau prognozarea gândurilor interlocutorului (Wilson and Sperber 2004)).

Traducerea eficientă și adecvată este posibilă doar prin contextualizarea enunțurilor. Numai în acest mod se realizează interpretarea cea mai pertinentă a conținutului comunicării. O dificultate în acest sens este elaborarea unei strategii cognitive, care va permite luarea deciziei corecte și atribuirea corectă a intențiilor și mesajelor. Problema reală a eșecului pragmatic constă în aceea că se realizează o interpretare a intenției interlocutorului care, în mod normal, nu trebuia să acumuleze un nivel de pertinentță optim. Strategia ce permite evitarea unei astfel de situații s-ar numi *optimismul precaut* (în engleză *cautious optimism* (Sperber 1994, p. 192)).

Un traducător bun este un optimist precaut. Trebuie să accepte că un cuvânt ca „domnișoară” nu este de genul feminin în toate limbile (de exemplu, în germană este de gen neutru), să accepte că autorul poate să nu posede limba utilizată suficient de bine sau să aplice principii interactive diferite în momentul concret al interacțiunii. Optimismul precaut este necesar pentru evitarea eșecului pragmatic, care își are originea în *pertinență întâmplătoare* (în engleză – *accidental relevance*) și *lipsă întâmplătoare de pertinentță* (în engleză – *accidental irrelevance*) a enunțurilor și comportamentelor (Wilson 1999, p. 137). Optimismul precaut ajută la depășirea situațiilor de lapsus. Optimistul naiv în acest caz va face uz doar de „probe” lingvistice. Optimistul precaut observă irelevanța aparentă și efectuează corectarea singur sau atenționează emițătorul și așteaptă conformarea sau

infirmarea necesității de a face corectări în traducerea enunțului. În loc să oprească procesarea informației și să piardă efectele cognitive, un traducător ce manifestă optimism precaut în procesarea cognitivă își pune întrebarea ce ar fi putut avea în vedere emițătorul și accesează contextul ce îl ajută să stabilească interpretarea cu nivel de pertință optim. Drept exemplu putem aduce cazul vehiculat în comunitatea traducătorilor despre un traducător de limbă franceză invitat să traducă un film, care s-a dovedit a fi în limba arabă. Traducătorul a luat decizia să explice auditoriului cele petrecute pe ecran de fiecare dată când se făcea un comentariu pe ecran. Un alt caz similar a fost descris de R. Miniar-Belorcev, care a fost impus să traducă simultan discursul unui lider african, având la dispoziție doar versiunea franceză imprimată pe hârtie. Alături s-a așezat un membru al delegației, al cărei reprezentant urma să țină discursul, pentru a indica cu degetul ce parte a textului imprimat urma să fie tradusă. Atunci când s-a terminat textul de pe hârtie, discursul încă nu se încheiase. Traducătorul a luat decizia să înceapă iarăși să citească discursul disponibil. În acele condiții era probabil unica modalitate de a acționa.

Traducătorilor începători li se atestă orientarea inițială spre realizarea identității pozitiviste sau a celei fenomenologice, independent de caracterul textului tradus. Nu există, totuși, forme reglementate de exprimare a disonanței cognitive în discursul traducerii. Am ajuns la această concluzie ca rezultat al studierii discursului traductologic al unor specialiști de înaltă calificare din diverse domenii de mediere interlinguală. Instruirea viitorilor traducători nu trebuie să fie axată numai pe competențele de folosire a limbilor străine, după cum se face deseori. Este mult mai importantă o cunoaștere excelentă a subtilităților de exprimare în limba maternă, care deseori poate să compenseze anumite lacune în cunoașterea limbii străine.

Bibliografie

1. Hayashi, Takuo. 1996. *Politeness in conflict management: a conversational analysis of dispreferred message from a cognitive perspective*. In *Journal of Pragmatics* 25(2) p. 227-255.
2. Leech, Geoffrey. 1983. *Principles of pragmatics*. London: Longman.
3. Lev-Ari, Shiri & Keysar, Boaz, Why don't we believe non-native speakers? The influence of accent on credibility, *Journal of Experimental Social Psychology* (2010), doi:10.1016/j.jesp.2010.05.025.
4. Mascaro, Olivier & Sperber, Dan. 2009. *The moral, epistemic, and mindreading components of children's vigilance towards deception*. In *Cognition* 112 (3) p.367-380
5. Olstain, Elite & Cohen, Andrew D. *The learning of complex speech act behaviour*. In *TESL Canada Journal* 7 (2) p. 45-65.
6. Sperber, Dan. 1994. *Understanding verbal understanding*. In KHALFA, Jean (ed) *What is intelligence?* Cambridge: Cambridge University Press. p. 179-198.
7. Tannen, Deborah. 1990. *You just don't understand. Women and men in conversation*. London: Virago Press.
8. Thomas, Jenny. 1983. *Cross-cultural pragmatic failure*. In *Applied Linguistics* 4 (2) p. 91-112.
9. Wilson Deirdre. 1999. *Metarepresentation in linguistic communication*. In *UCL Working Papers in Linguistics* 11 p. 127-161.
10. Wilson, Deirdre, Sperber, Dan. 2004. *Relevance Theory*. In Horn Lawrence & Gregory Ward (eds) *The Handbook of Pragmatics*. Oxford: Blackwell, p. 607-632.

LES DÉFIS DE LA TRADUCTION SPÉCIALISÉE DES TEXTES ODONTO-STOMATOLOGIQUES

Angela GRĂDINARU

Universitatea de Stat Moldova,
Chişinău, Republica Moldova

The present article treats the lexical, stylistic, pragmatic-semantic and translation peculiarities of the text from the domain of odonto-stomatology. The study of texts from this domain and implicitly the terminology in odonto-stomatology poses a great interest both at intralingual and interlingual level. The aim of the article resides in attracting the public's opinion that uses the lingual material in various situations to the ambiguities that may arise in comprehending and translating the texts from the domain of odonto-stomatology difficulties often linked to the conceptual migrations. The language of medicine is characterized by a variety of themes and by a specific vocabulary. It is an active and dynamic field that linguistically enriches almost daily. The language of medicine being inundated with neologisms and loan words that once infiltrated in the language finally managed to impose themselves as linguistic phenomena and as a means of enriching the vocabulary. It is stated that decoding terms of odonto-stomatology is a necessity of communication both at intralingual and interlingual level and a source of lexical creativity.

The terminology in odonto-stomatology is studied as a polyvalent endeavor at system level and in translation. These theoretical and methodological considerations fall within the scope of research issues related to categorical semantics, lexical semantics, referential semantics and pragmatics of odonto-stomatology texts.

We analyzed the translation peculiarities of the texts from the domain of odonto-stomatology, a special attention being paid to translation difficulties of this type of text. It was revealed the importance of the study of the domain which represents a challenge both for specialists and translators. The domain represents a challenge for the specialists in this field because it consists of many developing disciplines. As for the translators, the first challenge is connected with the updated terminology in odonto-stomatology texts. Being so complex and diverse, the terminology in odonto-stomatology has become omnipresent in translation in a world so strongly influenced by innovation.

Le domaine de l'odonto-stomatologie est un défi tant pour les spécialistes, que pour les traducteurs et les interprètes. Pour les spécialistes (stomatologues, dentistes, chirurgiens, étudiants en odonto-stomatologie), le domaine odonto-stomatologique est un défi car c'est un domaine vaste qui est composé de plusieurs disciplines qui sont toujours en développement. Pour un traducteur, le défi est lié premièrement à la terminologie spécialisée. Complexe et diverse, la terminologie odonto-stomatologique est devenue une partie omniprésente dans la traduction dans

ce monde profondément influencé par l'innovation.

Pour pouvoir bien analyser les particularités du domaine odonto-stomatologique dans le cadre des terminologies spécialisées, il est nécessaire de préciser quelques informations générales concernant ce domaine dans le contexte de la médecine. Avant de définir la notion d'*odonto-stomatologie*, il faut mentionner que ce terme est formé lui-même à l'aide de la composition, c'est un mot-valise composé de deux mots: *odontologie* et *stomatologie*. Le mot *odontologie* vient du grec "*odontos*" et signifie "dent". L'odontologie (aussi appelée *dentisterie* ou *médecine dentaire*) est la science médicale qui concerne l'étude de la dent en tant qu'organe de la cavité buccale et de ses tissus de soutien, des articulations temporo-mandibulaires et des pathologies buccales. Le mot *stomatologie* vient aussi du grec "*stoma*" et signifie "bouche". La stomatologie est la science médicale qui se consacre à la bouche et aux dents. Par conséquent, *l'odonto-stomatologie* est la discipline médicale qui se consacre à la prévention, au diagnostic et au traitement des maladies et des anomalies affectant la bouche et les dents.

Il est important pour un traducteur de savoir que le domaine de l'odonto-stomatologie est plus vaste que ce que l'on pourrait croire, par conséquent, la traduction demande une approche documentaire et l'approfondissement des connaissances médicales dans plus d'une vingtaine de disciplines. L'engagement du traducteur ou de l'interprète est de toute façon inévitable car le développement de l'odonto-stomatologie dans le contexte de la mondialisation est marqué par la création de différentes associations internationales des spécialistes en ce domaine. Le nombre de congrès, assemblées, conférences, séminaires au niveau régional et mondial est toujours en croissance. Dans ce cas, le traducteur doit faire face à ce défi, en assurant la communication entre ces spécialistes et de contribuer ainsi au développement de cette science. Les plus connus congrès et conférences sont *Le Congrès International de Chirurgie Dentaire*, *Le congrès de la Société Francophone de Médecine Buccale et Chirurgie Buccale*, *Le Congrès d'Implantologie et de Chirurgie Pré-implantaire*, *La Conférence Internationale Dentisterie Adhésive et Esthétique*. Outre ces congrès internationaux, les spécialistes de Moldavie organisent chaque mois des séminaires nationaux et internationaux, en collaboration avec des spécialistes de différents pays. En février 2014 ont eu lieu 3 séminaires dans ce domaine, à Chişinău et à Bologne (Italie). Un événement au niveau international qui est organisé chaque année à Chişinău dans ce domaine est l'exposition *Moldmedizin & Molddent*. De plus, il y a des associations et des organisations nationales et internationales qui travaillent dans le domaine de l'odonto-stomatologie. En France on trouve *La Société Française de Stomatologie et Chirurgie Maxillo-Faciale*, *L'Association Française pour le Développement de la Stomatologie*, etc. Chez nous il y a *ASRM* ou *l'Association des Stomatologues de la République de Moldavie*, qui dirige la revue „Médecine de la stomatologie” avec des publications en roumain, anglais et russe. *ASRM* est le membre de *la Fédération Dentaire Internationale (FDI)*, associé à *l'Organisation Régionale Européenne ERODENTAL*.

Les défis et les contraintes du domaine odonto-stomatologique ne résident

seulement dans la richesse de sa terminologie, mais aussi dans la variation des types de traductions demandées. La traduction de notices de médicaments, d'expertises médicales, de résultats d'analyses, d'études scientifiques, d'articles de publications et de notices d'utilisation pour les appareils médicaux, etc., nécessite un degré de compétence élevé dans le domaine odonto-stomatologique, pharmaceutique et technique. C'est parce que la distribution de produits pharmaceutiques et d'appareils odonto-stomatologiques sur le marché international est très développée.

Lors de la traduction, le traducteur se trouve devant les difficultés de traduction liées aux particularités de chaque langue et de chaque texte. Mais plus grand encore est le défi lors de la traduction spécialisée, en particulier dans le domaine de l'odonto-stomatologie. En effet, le traducteur de textes du domaine odonto-stomatologique doit non seulement faire face aux difficultés générales, propres à toute sorte de traduction, mais il confronte encore les difficultés liées à la terminologie odonto-stomatologique qui sont spécifiques dans chaque langue. Dans les domaines spécialisés, les professionnels emploient des mots ou des expressions très précises, des termes qui se dénombrent en millions chaque année, des milliers de notions et de réalités nouvelles qui apparaissent et qu'il faut pouvoir désigner. En effet, les professionnels doivent pouvoir communiquer dans leur langue de façon précise et les traducteurs doivent traduire correctement les textes techniques de différents domaines.

Le traducteur des textes odonto-stomatologiques a la grande chance d'avoir affaire à un domaine qui colle parfaitement à l'actualité, mais pour lequel on ne dispose pas d'une documentation considérable. Il existe en effet aujourd'hui beaucoup de journaux et de magazines spécialisés (notamment dans le domaine de la stomatologie et l'odontologie, pour lequel il existe à l'heure actuelle une très forte demande), auxquels le traducteur peut avoir recours pour approfondir tel ou tel sujet ou trouver des indices susceptibles de l'aider à comprendre le sens d'un terme. Les dictionnaires spécialisés, et bien sûr, l'internet, sont d'autres sources d'information très précieuses dans la caisse à outils du traducteur.

Nous savons que selon le locuteur auquel s'adresse la traduction, le registre de la langue peut varier. Pour les spécialistes du domaine odonto-stomatologique le traducteur va utiliser des termes spécialisés propres au langage des dentistes et des stomatologues, ainsi que leur jargon. Par contre, pour un autre destinataire, comme le patient, le traducteur va rédiger un autre texte vulgarisé.

Un autre objectif de notre étude est d'analyser les défis linguistiques des textes odonto-stomatologiques avant d'identifier les difficultés et les particularités de traduction de ces textes du français en roumain et d'en chercher des solutions pour la traduction. La médecine, comme tout domaine de spécialité, se caractérise par une terminologie particulière. Celle-ci pourrait donner à penser que le langage médical est dénoté, strictement scientifique, afin de garantir la rigueur et l'exactitude des faits exposés. En réalité, le discours médical recourt parfois dans les textes vulgarisés à des figures métonymiques et métaphoriques qui connotent le discours et donnent vie aux termes, en véhiculant une véritable philosophie de l'art de guérir: *haleine de crocodile* (métaphore); *de banals amas de cellules, conservés*

dans un froid plus que sibérien (métaphore); *le cœur de la santé pour dire sourire sain*; *le support de la vie pour dire l'ADN* (périphrase); *dent de l'œil, dent de sagesse, coiffe de cicatrisation* (compléments du nom); *les vitamines B donnent à l'haleine une odeur proche de celle de l'ail*; *malgré des progrès dans le choix du vecteur – sorte de cheval de Troie chargé d'amener le gène thérapeutique à bon port* (analogie); *on peut comparer les hormones à des clés* (comparaison). Cependant, les textes odonto-stomatologiques proposent également des termes techniques, qui en rendent la lecture très délicate pour le profane. En effet, le texte odonto-stomatologique est utilisé à différents degrés de technicité, par des spécialistes s'adressant à des spécialistes, mais aussi à des non spécialistes, ce qui fait que les discours peuvent ainsi être hautement spécialisés, semi-spécialisés ou de vulgarisation. Ce qui est important de mentionner c'est que les textes odonto-stomatologiques sont beaucoup plus techniques que les textes d'autres domaines spécialisés.

L'obstacle le plus difficile à surmonter dans la réalisation d'une bonne traduction du français vers le roumain et du roumain vers le français est le plus souvent la **terminologie**. En 1985, la terminologie de la médecine a été reconnue comme internationale car correspondant aux exigences suivantes: précision, valeur scientifique, clarté, compression, logique. La terminologie a beaucoup changé au fil des ans et le rythme de ce changement s'est accéléré aujourd'hui. Cette situation est aussi valable pour le domaine de l'odonto-stomatologie. Le développement de la chirurgie buccale, les relations internationales entre les spécialistes, l'évolution des technologies dans le domaine de l'odonto-stomatologie se multiplient de manière spectaculaire. Évidemment, les changements touchent également la terminologie. La forme d'un terme subit toujours des transformations, et la terminologie cherche à éliminer les ambiguïtés en intervenant avec la création des unités lexicales pour l'environnement spécifique odonto-stomatologique: *biopulpectomie, brycose, distocclusion, édentement, endodontie, nécrose, fluorose, orthodontie, ostéointégration, implantologie, gencive, gingivite, parodontite, hétéroodontie, homodontie, hypercondylie, occlusodontie, psalidodontie, pulpectomie, pulpolithe, stomatite, trismus*. Donc, ainsi que les terminologues, les traducteurs ont toujours beaucoup de travail dans l'exploration, le traitement et la traduction des termes. Les termes doivent correspondre à des exigences déterminées. Ils doivent être informatifs, neutres du point de vue stylistique, monosémantiques, limités dans leur capacité synonymique, polysémique et combinatoire.

En analysant les termes du domaine odonto-stomatologique, on peut observer que beaucoup d'entre eux sont d'origine greco-latine: *dentine, dentition, dentiste, dentisterie* vient du latin "*dentis*" qui signifie "dent"; *adénolymphome* vient du grec "*aden*" "glande", et du latin "*lympho*" - "eau"; *occlusion* vient du latin "*occludere*" - "enfermer" et "*claudere*" - "fermer"; *dysplasie* vient du grec "*dus*" - "difficulté" et "*plasis*" - "modeler"; *ectodermose* vient du grec "*ektos dermatos*" - "maladie à l'extérieur de la peau"; *gingivite, gingival, gingivoplastie*, vient du latin "*gingivo*" - "gencive"; *pédodontie* vient de *paidós*, génitif du mot grec ancien *païs*, signifiant "enfant" et du grec ancien *odontos* "dent".

Dans les textes odonto-stomatologiques on fait état des termes qui désignent des maladies ou des syndromes dont l'intitulé comporte un nom propre, le plus souvent celui de l'auteur de la description de l'entité: *angine de Ludwig* - cette infection sérieuse et potentiellement dangereuse pour la vie, a été baptisée du nom du médecin allemand, [Wilhelm Frederick von Ludwig](#) qui a décrit pour la première fois cette infection en 1836; *Le syndrome de Gougerot-Sjögren*, aussi appelé syndrome sec, est une affection chronique d'origine [auto-immune](#). Ce syndrome atteint les glandes qui, normalement, produisent les fluides de lubrification. Les glandes salivaires de la bouche et les glandes lacrymales des yeux sont les plus communément touchées: elles cessent alors de fonctionner; *Le syndrome de Treacher Collins*, ou *syndrome de Franceschetti-Zwahlen-Klein*, est une [maladie génétique](#) se manifestant essentiellement par des malformations de la face; *Le syndrome de Simpson-Golabi-Behmel (SGBS)* est caractérisé par une avance de croissance globale pré- et postnatale, une dysmorphie faciale et des malformations viscérales et squelettiques, variées et inconstantes, *Le syndrome de Möbius* ou *syndrome de Moebius* est une [maladie génétique congénitale](#) extrêmement rare, décrite pour la première fois en 1884 par le professeur allemand [Paul Julius Möbius](#) etc.

Il convient de remarquer que la terminologie de l'odonto-stomatologie comprend un grand nombre de **collocations spécialisées**, le plus souvent des syntagmes nominaux plus ou moins figés. Dans la transposition de ces collocations, le traducteur ne pourra se satisfaire de simples lexiques ou glossaires, mais devra nécessairement acquérir une connaissance approfondie des cooccurrences privilégiées spécifiques au domaine de l'odonto-stomatologie: *abcès parodontal*, *abcès dentaire*, *abcès péri-apical*, *amalgame dentaire*, *alginate de moulage*, *articulé dentaire*, *blanchiment dentaire*, *carie dentaire*, *chevauchement dentaire*, *chirurgie orthognatique*, *composite dentaire*, *dentisterie holistique*, *endodontie chirurgicale*, *extraction dentaire*, *greffe gingivale*, *orthopédie dento-faciale*, *pont dentaire*, *poche parodontale*, [prothèse dentaire](#), *ostéosclérose pulpo-périapicale*, *endodontie chirurgicale*, *extraction dentaire*, [émail dentaire](#), *fraises dentaires*, [plaque dentaire](#).

L'évolution constante du domaine odonto-stomatologique s'accompagne de l'apparition des **néologismes** censés être, sur le plan linguistique, les indices du progrès dans le domaine concerné. Ces néologismes représentent une certaine réalité dans leur pays d'origine, réalité qui n'est pas toujours la même dans les autres pays. La transposition des néologismes s'inscrit dans une démarche particulièrement complexe et ambitieuse de la part du traducteur. On en atteste une multitude, car l'hyperspécialisation de la médecine en général et de l'odonto-stomatologie dans son contexte, demande l'apparition des termes nouveaux. Dans ce sens, la terminologie a évolué en exploitant les ressources de la langue, mais on fait aussi recours aux néologismes empruntés. On atteste beaucoup d'emprunts lexicaux de l'anglais comme: *couronne jacket*, *inlay-core*, *inlay*, *invisalign*, *bridge*, *abutment*, *veneer*, *bracket*, *gutta-percha*, *ana liner*, *bonding*, *dental dam*, *rubber dam*, *scaler*, *scanner*, *laser*, le [dispositif M'T Dents](#), etc. Dans certains cas, en français on utilise une petite explication au lieu de l'emprunt pour bien transmettre

le message à un non-spécialiste. Toutefois parmi les spécialistes, ces mots empruntés sont bien connus.

La polysémie et l'ambiguïté des termes posent des problèmes de compréhension au traducteur. Nous pouvons également parler des termes que l'on emploie dans le langage courant et qui n'ont pas forcément le même sens dans le langage spécialisé: *antagoniste*, *champignon*, *collet*, *digue*, *examen*, *biscuit*, *pont*, *pilier*, *corrosion*, *empreinte*, etc. L'extension d'un concept peut être différente entre les deux langues et susciter des décalages (Cristea, 2007: 59).

Le terme *antagoniste* dans le sens courant de la langue française, selon le dictionnaire Larousse signifie « qui s'oppose à quelque chose, qui y est contraire » ou en cas de nom, ce mot signifie « une personne qui s'oppose dans une lutte idéologique, dans un conflit ». Dans le domaine odonto-stomatologique, le terme *antagoniste* est attribué à une dent qui se trouve en occlusion sur l'arcade opposée. On peut observer dans ce cas une migration terminologique du mot *antagoniste*, car en médecine ce terme désigne une « substance se fixant sur les mêmes récepteurs cellulaires qu'une substance de référence, en empêchant celle-ci de produire tout ou partie de ses effets habituels ». La migration terminologique n'est pas seulement dans ce cas, les termes *biscuit* et *champignon* sont des termes du domaine agroalimentaire qui ont pris d'autres sens dans le domaine odonto-stomatologique. Ainsi *champignon* désigne, pour un spécialiste en médecine et en odonto-stomatologie, un « champignon microscopique susceptible de provoquer chez l'homme de nombreuses affections parasitaires de la peau et des viscères, appelées mycoses ou candidose buccale ». Le terme *biscuit* signifie la « dent céramique cuite non finie pour essai et correction ». Les termes *pont*, *digue*, *pilier*, viennent d'un autre domaine, du domaine des constructions ou de l'architecture. Le terme *pont* dans le domaine odonto-stomatologique indique un objet, « une prothèse d'un implant et notamment la partie entre des dents naturelles porteuses et des dents prothétiques remplaçant des dents absentes ». Le terme *digue* présente une « feuille de latex perforée que l'on ajuste autour du collet d'une dent pour un traitement endodontique afin de l'isoler complètement de la salive ». Et par le terme *pilier* on a nommé une « dent servant de support à une prothèse ». Le terme *collet*, utilisé en odonto-stomatologie avec le sens « partie de la dent constituant le point d'union entre la racine et la couronne », peut se retrouver dans d'autres domaines: bâtiment « partie la plus étroite des marches d'un escalier à vis »; boucherie « morceau de viande correspondant au cou chez le veau et chez le mouton »; botanique « zone de passage entre la partie aérienne et la partie souterraine d'une plante, généralement située au niveau de la surface du sol »; vêtements « petite pèlerine courte ». Le mot *empreinte* selon le dictionnaire Larousse signifie « marque pratiquée en creux ou en relief par l'objet que l'on presse sur une surface; relevé de la forme de quelque chose avec un matériau plastique; le moulage ainsi obtenu; trace naturelle laissée par un contact, par la pression d'un corps sur une surface; marque durable, profonde, caractère distinctif ». Avec un sens spécialisé, on peut retrouver le terme *empreinte* en odontologie « moule d'un maxillaire permettant un moulage qui servira à la confection des travaux de prothèses » mais en même temps

et en archéologie « marque en relief laissée sur l'argile fraîche des tablettes cunéiformes ou des bouchons de jarres par les cachets et les cylindres-sceaux »; en géologie « marque laissée dans les roches par un animal ou un végétal ou par une action mécanique »; en imprimerie « moulage en creux d'une composition ou d'un cliché en relief »; en sculpture « dans les techniques de moulage, cavité du moule, correspondant à la forme extérieure du modèle ». Ce terme a subi une **migration conceptuelle** et devient ambigu pour les locuteurs mais pas pour les spécialistes.

Les sigles et les acronymes interlinguistiques imposent parfois des difficultés de compréhension et de traduction. Cette explosion d'abréviations met en difficulté l'acte verbal. On les utilise pour présenter une agence, une organisation, un certain produit ou composant chimique, une fonction, une maladie: *AA (acide aminé)*, *ADN (acide désoxyribonucléique)*, *AL (anesthésie locale)*, *CS (Cadre de Santé)*, *FDR (Facteur de risque)*, *LA (liquide amniotique)*, *OMS (Organisation Mondiale de la Santé)*, *TRT (traitement)*, *SFOP (Société Française d'Odontologie Pédiatrique)*, *AFNOR (Agence Française pour la normalisation)*, *ATM (Articulation Temporo Mandibulaire)*, *DASRI (Déchets d'activités de soins à Risque Infectieux)*, *ICM (Intercuspitation maximale)*, *ODF (Orthopédie dento-faciale)*, *OIM (Occlusion en intercuspitation maximale)*, *PEI (Porte-empreinte individuel)*, *PPA (Prothèse partielle amovible)*, *PTA (Prothèse totale amovible)*, *SADAM (Syndrome Algo Dysfonctionnel de l'Articulation Mandibulaire)*, *RIM (Rapports intermaxillaires)*, *OSMB (Ostéotomie sagittale mandibulaire bilatérale)* etc. **Les sigles et les acronymes interlinguistiques** nécessitent un décodage correct, une transparence sémantique, parce qu'elles sont souvent actualisées dans des textes qui se trouvent à la base de la santé humaine.

La ressemblance entre le français et le roumain constitue une facilité pour le parleur roumain. Mais, paradoxalement, cette ressemblance conditionne des difficultés pour le traducteur roumain. Le phonétisme identique et les sens différents de certains termes peuvent représenter des difficultés pour les traducteurs, des difficultés liées à l'**homonymie** des mots, et dans ce cas on peut parler des **faux amis**, qui sont des mots appartenant à deux langues différentes, qui ont entre eux une similitude de forme mais dont les significations sont différentes. Le domaine odonto-stomatologique n'est pas une exception pour de telles confusions, par exemple le terme **aérobic** nous invite de penser au sport car dans ce domaine on parle de la « zone d'entraînement utilisant uniquement les ressources en lipide du corps humain ». En odontologie, le terme **aérobic** désigne « la capacité ou le besoin d'un organisme ou d'un micro-organisme à se développer dans l'air ambiant. En termes plus techniques, on définit un organisme aérobic comme un être vivant dont la voie métabolique de production d'énergie peut utiliser l'oxygène comme accepteur d'électron. Ainsi, ce terme doit être traduit en roumain par **aerobe**. Les homophones **dentaire (adj.)** - qui appartient, qui a rapport aux dents: terme d'anatomie - canaux ou conduits dentaires, canaux osseux qui livrent passage aux vaisseaux et nerfs dentaires. *Noyau dentaire*, nom donné à la papille ou pulpe dentaire, qui est centrale et sur laquelle la dent se moule. *Arcade dentaire*, réunion de la série des dents, décrivant toujours une ligne plus ou moins courbe. *Cavité*

dentaire, cavité existant dans toutes les dents peu éloignées de l'époque de leur éruption et contenant la pulpe dentaire. Terme de vétérinaire: cul-de-sac ou cornet dentaire, cavité existant à la surface de frottement des incisives, des solipèdes, qui disparaît par suite de l'usure de la dent, et dont la disparition est un des signes utilisés pour la connaissance de l'âge. Terme de zoologie: Formule dentaire, disposition de chiffres adoptée pour indiquer d'une manière abrégée le nombre des dents de chaque espèce, chez les mammifères; et **dentaire (n.f)** (Botanique) Plante (*Dentaria*) de la famille des crucifères, qui sont ainsi nommées parce que leurs racines ont la forme des dents molaires, peuvent mener à des confusions. Pour éviter les ambiguïtés, il faut étudier le contexte.

Les termes de l'odonto-stomatologie, empruntés ou récemment créés sont souvent similaires et peuvent constituer une source de confusions dans la communication. Le fait qu'on associe deux termes avec un corps sonore quasi-identique, mais avec des sens différents, détermine le fait que le terme paronymique le plus connu attire et remplace celui moins assimilé par les locuteurs. On atteste la présence des alliances paronymiques tant au niveau intralinguistique (dans la communication écrite et orale) qu'au niveau interlinguistique (dans le processus de la traduction). Le phonétisme proche et les sens différents conditionnent le phénomène de **la paronymie**, valable pour le vocabulaire de toute langue. Le phénomène de la paronymie se situe dans la problématique de la corrélation et de l'interaction entre le signifiant et le signifié. Toute forme à laquelle on peut associer plusieurs significations est virtuellement ambiguë, mais certains termes paronymiques gardent leur ambiguïté même dans le contexte: une **chéilite** angulaire qui est une **inflammation**, accompagnée de fissure, des commissures des **lèvres**, peut être confondu avec **la cellulite** qui est une inflammation du tissu cellulaire à point de départ dentaire ou péri-dentaire. **Les affections bucco-dentaires** - principalement la carie et les maladies du parodonte (gencive et os alvéolaire), se distinguent **des infections bucco-dentaires** qui constituent une part importante de la pathologie buccale, la muqueuse qui tapisse les parois de la bouche et les glandes salivaires: lésions virales comme herpès, zona, papillomavirus; les mycoses: muguet, candidose érythémateuse, perlèche; les infections des glandes salivaires. **Aérobie** - se dit des microbes qui ont besoin, pour vivre, de la présence d'oxygène // **Anaérobie** - se dit des micro-organismes qui se développent dans un milieu dépourvu d'oxygène; **Dentition** - terme dynamique qui englobe l'ensemble des phénomènes de développement des arcades dentaires: origine, minéralisation, croissance, éruption, vieillissement et remplacement des dents // **Denture** - terme qui désigne l'ensemble des dents présentes dans la cavité buccale. On l'utilise pour décrire un état. **Mitose** - reproduction non sexuée des cellules. Division du noyau d'une cellule en deux noyaux filles identiques // **Mycose** - les mycoses sont des affections dues à des micro-organismes appelés champignons.

Plus rarement dans la terminologie odonto-stomatologique, **la synonymie** est toutefois toujours présente. Les termes dans un tel domaine comme l'odontologie ou la stomatologie, ont la tendance de rester monosémantiques et univoques. Mais ce n'est pas toujours le cas, certains termes ont des synonymes,

d'où la difficulté de choisir le terme le plus précis dans un certain cas: *la gouttière occlusale* qui est un appareil dentaire provisoire, entièrement réalisé au laboratoire dentaire en résine, dure ou molle a comme synonyme absolu *la plaque occlusale*. *Le blanchiment dentaire* ou plutôt *éclaircissement dentaire* permet d'éclaircir la teinte des **dents**. *Le tartre dentaire* a comme synonyme *la plaque dentaire minéralisée*. Même le terme *odonto-stomatologie* (chirurgie dentaire et traitement de la bouche et des dents) a comme synonymes le terme *dentisterie* (étude et pratique des soins dentaires, étude et traitement des dents), *médecine dentaire* (étude et traitement des dents), *odontologie* (étude des dents et de leurs maladies et, par extension, traitement de ces maladies) et *chirurgie dentaire*. L'adjectif *dentaire* qui se rapporte aux dents, à la dentisterie, a en qualité de quasi-synonymes l'adjectif *dental* (qui appartient aux dents, nerfs dentaux). En dépendance du receveur, le traducteur doit choisir entre les synonymes: *anesthésie en odonto-stomatologie - anesthésie dentaire*, *anesthésie en dentisterie*; *collage en odonto-stomatologie - adhérence dentaire*; *odonto-stomatologie opératoire - chirurgie dentaire*; *odonto-stomatologie préventive - prophylaxie dentaire*, *odonto-stomatologie infantile - pédodontie*, *odontopédiatrie*.

La traduction doit répondre pleinement aux impératifs d'universalisation des concepts. Les fonctions d'un document traduit ne diffèrent en rien de celles d'un document source. En même temps, tout document traduit doit respecter plusieurs types de contraintes qui sont (Gouadec, 1989: 41): les contraintes de convergence entre le contenu du document initial et le contenu du document final (après éventuelles adaptations culturelles); les contraintes de congruence technique (respect de la logique, respect des principes selon lesquels se créent et s'interprètent les concepts et leurs interrelations dans le domaine de référence); les contraintes de qualité linguistique; les contraintes de cohérence terminologique (désignations identiques pour un même concept, respect de la terminologie imposée par le donneur d'ouvrage).

Pour effectuer les appariements terminologiques (établir les correspondances entre termes de langue à langue) le traducteur doit recourir (Gouadec, 1989: 98): aux connaissances acquises (terminologies maîtrisées et validées par le traducteur); aux dictionnaires antérieurement constitués par le traducteur et validés par le donneur d'ouvrage; aux répertoires de termes normalisés: travaux des commissions de terminologie, décrets concernant la terminologie (respect des obligations légales); aux répertoires de termes recommandés (respect des normes professionnelles); aux dictionnaires-maison ou dictionnaires créés par ou pour le donneur d'ouvrage (cohérence et homogénéité de la famille de documents); aux banques de données terminologiques internationales, nationales, ou locales (sous réserve de droits d'accès); aux dictionnaires spécialisés reconnus par les milieux professionnels concernés; aux dictionnaires bilingues ou multilingues de large diffusion (connus de tous dans un domaine donné); aux cours ou encyclopédies traitant, dans la langue de la traduction, le même objet que le document à traduire.

Le traducteur des textes odonto-stomatologiques doit recourir aux différents

procédés de traduction afin de réussir à transmettre le message dans la langue cible. Les procédés les plus utilisés lors du processus de la traduction sont ceux de la traduction directe: l'emprunt, le calque, la traduction littérale et de la traduction indirecte: la transposition, la modulation, l'amplification, l'équivalence, l'adaptation, l'explicitation, la compensation (Vinay, Darbelnet, 1967: 6].

La traduction directe comme stratégie de traduction est souvent utilisée par les traducteurs dans le domaine de l'odonto-stomatologie. **L'emprunt** par contre est très peu employé dans le processus de la traduction du français vers le roumain, car la plupart des emprunts viennent de l'anglais et ils sont présents en français et en roumain: *bridge, abutment, cofferdam, bracket, scaler, tips, laser dentaire*, etc. Toutefois on atteste aussi des termes empruntés du français comme: *apex, gutta-percha, apical, collet*. L'emprunt lexical est le plus facile à reconnaître. Comme son nom l'indique, il consiste à emprunter ou à utiliser, dans la langue d'arrivée, un terme qui est étranger à celle-ci.

Étant donné que le roumain et le français sont des langues qui ont la même origine et que la plupart des termes sont d'origine latine et grecque, il y a des cas où la traduction du français en roumain n'est pas problématique. Grâce à cette ressemblance entre le français et le roumain, la majorité des unités terminologiques en français gardent leurs sens et leurs formes en roumain, ayant dans ce cas l'exemple d'un calque. **Le calque** est l'emprunt d'un syntagme étranger avec la traduction littérale de ses éléments: *bain de bouche - apă de gură, orthopédie dento-faciale - ortopedie dento-facială, plaque dentaire - placă dentară, email dentaire - smalț dentar, fraise dentaire - freză dentară, endodontie chirurgicale - endodonție chirurgicală, prothèse dentaire - proteză dentară, chirurgie orthognathique - chirurgie ortognatică, greffe gingivale - grefă gingivală*, etc.

Le procédé le plus utilisé de la traduction directe reste **la traduction littérale**. La traduction littérale désigne une traduction mot-à-mot aboutissant à un texte à la fois correct et idiomatique: *alliage de titane - aliaj de titan, anesthésie par réfrigération - anestezie prin refrigerare, aspergillose du sinus maxillaire - aspergiloza sinusului maxilar, boule graisseuse de Bichat - bula groasă a lui Bichat, fluoration de l'eau - fluorizarea apei, parodontite apicale aiguë - parodontita apicală acută, infection sous couronne dentaire - infecție sub coroana dentară, articulation temporo-mandibulaire - articulație temporo-mandibulară, stomatite vésiculeuse - stomatită veziculoasă, abrasion pathologique - abraziune patologică*, etc.

L'équivalence est la plus populaire parmi les procédés de traduction indirecte dans le domaine de l'odonto-stomatologie. L'équivalence demande plus de connaissances et de documentation, car le traducteur se trouve devant la nécessité de faire face au besoin terminologique de la langue source et de la langue cible. L'équivalence est le procédé de traduction consistant à traduire un message dans sa globalité, une expression figée, une expression idiomatique. Le traducteur doit comprendre le sens du message dans la langue de départ et le transmettre dans la langue cible en trouvant l'équivalent approprié et qui s'utilise dans la LC dans la même situation que dans la LD: *abcès sirpigin - abces peridental, accident*

d'évolution - malocluzie dentară, anesthésie de surface -anestezie topica, cuve à ultrasons - sterilizator cu ultrasunete, fouloir à canal - pistol de obturare, lame à canaux - lama de alezaj, pompe à salive - aspirator de saliva, rape à canaux - instrument de obturare, Tragus de l'oreille - pavilionul urechii, muguet buccal - aftă bucală, leucoplasie chevelue buccale - leucoplazia păroasă orală, tartre dentaire - placă dentară, cire à articuler – ceară dentară, pâte à poncer - pasta de dinți antitartru, etc. Chaque unité terminologique n'a qu'un équivalent et rares sont les cas où il existe plusieurs variantes pour un exemple.

La transposition consiste à changer la catégorie grammaticale d'un mot ou d'un groupe de mots sans changer le sens du message: *blanchiment des dents - albire dentară, pâte à désensibiliser - pastă de dinți desensibilizantă, etc.*

L'étoffement (ou amplification) est un type de transposition consistant à ajouter un syntagme nominal ou verbal pour traduire une préposition, un pronom ou un adverbe interrogatif. L'amplification consiste à ajouter une précision lors de la traduction, afin d'obtenir le même effet que dans la langue de départ. On a attesté les exemples suivants d'amplification dans le domaine odontostomatologique: *détartreur à ultrasons – aparat de detartraj cu ultrasunete, fouloir à amalgame – pen de obturare cu gutta-percha lichid, pâte à paraformaldéhyde – material de obturare cu paraformaldehide, etc.*

Le phénomène opposé à l'amplification, mais toujours présent dans la traduction, est la concentration (**le dépouillement**). La concentration implique le changement d'une unité complexe, par une unité simple dans la langue cible ou d'arrivée: *décollement à rétention périostée – incizie periostala, Helix de l'oreille – Helix, vibreur à empreinte – vibrator, tenon à friction – cep, et d'autres.*

Un procédé de traduction plus spécifique et d'autant plus compliqué pour un traducteur est l'adaptation. L'adaptation est une traduction pragmatique qui se propose de restituer dans la langue cible, la fonctionnalité du texte de la LD, en utilisant le code de la langue cible avec des adaptations qui permettent au produit textuel qui résulte, de remplir des fonctions communicatives aussi proches des fonctions qu'avait le texte de départ, à ceci près que la traduction doit remplir ces fonctions communicatives au sein de la communauté des sujets parlant la langue d'arrivée. L'adaptation se fait pour transmettre des éléments du sens se rapportant aux connotations d'un signe, au registre la langue, au niveau de langue: *dent in dent – dinte invaginat, dent de l'œil – canin superior, maladie de Fauchard – parodontita, rage de dent – durere de dinți, tour de dentiste – turbina, etc.*

La traduction spécialisée en odonto-stomatologie est comme une aide vitale à l'importation et à l'exportation d'idées ou de produits. Elle doit obéir aux critères de la communication efficace. Dans ce cas, la fidélité du traducteur est une fidélité de sens et non une fidélité de moyens ou structurelle. Le traducteur transpose des contenus sans calquer des formes. Il peut même aller jusqu'à ne plus traduire qu'une fraction du discours initial si le texte permet de mieux remplir les objectifs visés.

La richesse de la terminologie odonto-stomatologique amène à une large diversité de difficultés et méthodes spécifiques de traduction. La précision dont le traducteur doit faire preuve pendant la traduction des unités terminologiques

odonto-stomatologiques est essentielle pour rendre correctement le message parce que le langage médical est prétentieux et n'admet pas d'interprétations.

Bibliographie

1. Balliu, Christian, 2001, Les traducteurs: ces médecins légistes du texte, Traduction médicale et documentation, in *Meta* 46-1, p. 92-102.
2. Benqué, Edmond-Pierre, 2003, *La parodontologie de A à Z*, Quintessence International, Paris, 133 p.
3. Cristea, Teodora, 2007, *Stratégies de la traduction*, București, Editura Fundației România de Mâine, 196 p.
4. Gouadec, Daniel, 1989, *Le traducteur, la traduction et l'entreprise*. Paris, Afnor, 182 p.
5. Lasfargues, J.-J., Machtou, P., 2010, *Dictionnaire francophone des termes d'odontologie conservatrice. Endotologie & odontologie restauratrice*, Espace ID, 112 p.
6. Lussi, A., Schaffner M., 2013, *Evolution en odontologie restauratrice*, Quintessence International, Paris, 264 p.
7. Rouleau, M., 1994, *La traduction médicale. Une approche méthodique*, Brossard: Linguatex, Paris, 174 p.
8. Vinay, J.P., Darbelnet, J., 1967, *Stylistique comparée du français et de l'anglais: méthode de traduction*, Didier, Paris.
9. *Le dictionnaire français Larousse*, [consulté le 25.06.2015], disponible en ligne <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>

FROM TEXT TO PARATEXT IN TRANSLATIONS.

SOME NOTES ON (END)NOTES

Daniela HĂISAN

„Ștefan cel Mare” University,
Suceava, Romania

Irina Mavrodin a declarat cu curaj (Despre traducere, literal și în toate sensurile, 2006, p. 77) că literatura tradusă este, până la urmă, nimic mai mult decât un paratext. În timp ce asta ar putea să pară o declarație riscantă, e de la sine înțeles că paratextul critic al edițiilor școlastice pot fi decisive în suplimentarea valorii textului original, precum și în îmbogățirea perspectivei cititorului-țintă, dacă nu cumva a moștenirii sale culturale. Pornind de la analiza datoriei sisifice cu care s-a însărcinat Liviu Cotrău (aceea de-a traduce și edita Operele complete ale lui Edgar Allan Poe), vom extinde importanța notelor autentice alogradice (așa cum obișnuia să numească Genette notele traducătorului sau ale editorului - Seuils, 1987), în timp ce vom încerca să schițăm portretul traducătorului desăvârșit.

In *Despre traducere, literal și în toate sensurile* [On Translation, Literally and Every Other Way]¹, Irina Mavrodin maintains that literature in translation is, after all, nothing but a paratext (2006: 77). It ensues logically that the paratext of a volume in translation is a “square” paratext, which seems less than a metatext and makes one wonder where the text itself is to be found. According to Ioan Oprea (2008: 326), the paratext (in which he includes prefaces and notes of various kinds) is of great importance insofar as it brings supplementary information as to the features and value of the original text. We might add, it also brings variable amounts of knowledge on the process of translation and on the peculiarities of the target language as well, not to mention the source text’s reception in and receptivity of the target culture.

Although there is a growing consensus of opinion as to the importance of the paratext in translated books, what Peter Newmark stated as early as the eighties – namely that „a translated novel without a translator’s preface ought to be a thing of the past” (1983: 17) – is unfortunately far from being a prophecy come true. The translator’s “visibility” is still a matter that needs considering and revisiting.² For

---

¹ Back-translations are always mine.

² For Romania, we are for now only aware of Rodica Dimitriu’s studies on the matter: *The Translators’ Prefaces and Translation Studies: A Mutually Enriching Relationship* (2007) and *Translators’ Prefaces as Documentary Sources for Translation Studies* (2009).

one thing, terminologically, by “preface” many theorists, translators, editors, and researchers understand prefaces proper, but also introductions, translator’s notes, footnotes, endnotes, afterwords, etc. We are, in the present paper, concerned particularly with endnotes as part and parcel of the critical paratext (or the peritext, judging by one of Gérard Genette’s definitions, 1987: 7) of a translated text.

There is a great deal of approximation in defining the note. Gérard Genette himself (1982/1987) sees in it an utterance of variable length which refers back to a segment in the text which is more or less well determined and which entails solely a local and/or partial distinctive trait. Julie Lefèbvre (*Approche syntaxique de la note de bas de page*, PhD thesis, 1998), opines that notes “somehow” subvert the linearity of the signifier by adding “something” that is physically far-off from the body of the text, a foreign element that she calls “greffon” [graft] (q. in Henry, 2000: 229) Even the way notes are graphically placed in relation to the text, always subordinated, has fluctuated from age to age: up to the Middle Ages, they used to be placed in the text (in smallcaps or a different font or size); later on, in the 16th century, they were marginal and then they came to be placed as footnotes; nowadays, they are grouped at the end of the chapter or even of the book (endnotes), or make up a whole volume by themselves. Again, there is no fixed point in time for notes to occur, as pointed out by Genette: “Like prefaces, notes can appear at any time during the life of the text, if a new edition should offer an occasion for them.” (1997: 322) Furthermore, even if the addressee of the note is, “undoubtedly, in theory, the reader of the text”, their discretionary and dispensable nature accounts for their volatility: “Above all, we must observe that notes, even more than prefaces, may be statutorily optional for the reader and may consequently be addressed only to certain readers: to those who will be interested in one or another supplementary or digressive consideration, the incidental nature of which justifies its being bumped, precisely, into a note. Moreover, sometimes the author – Rousseau, for example, in the foreword to the *Second Discours*, gives his reader permission in advance to disregard such excursions. But ordinarily the reader himself initiates and is responsible for his choices, making guesses and taking each as it comes.” (Genette, 1997: 323)

When it comes to their nature, of the three major types (authorial, actorial, allographic notes), a translator’s note (or an editor’s note for that matter) definitely belongs to the third category, but no matter the category, the purpose is one and the same: that of restituting some residual information that, if included in the text as such, would be excessive.

Endnotes, therefore, or footnotes (because there is nothing intrinsically different between them except in terms of book layout) arise from the necessity to fill a gap. As Clifford Landers put it, „[t]he greater the cultural distance between the source culture and the target culture, the more the translator will need to bridge that gap.” (2001: 93) But then we have the question: „How much does the TL reader need to make sense of the text – a great deal, not much, none at all?” (*ibidem*) Of the three basic ways to cope with potential lacunae in the TL reader’s knowledge of the source culture – namely footnotes, interpolations, and omission –

it's the footnote that translators („especially academicians”, Landers says) approach routinely, much to Clifford Landers' dismay: “Based on rigorous training in their disciplines, they desire to convey the maximum possible amount of information and thereby uphold scholarly standards of objectivity and comprehensiveness while affording the opportunity for others to verify their work. Worthy goals, to be sure, but are they consistent with the ends of literature? In the absence of footnotes in the original, the translation that includes them is a warped reflection. Why? Because they destroy the *mimetic effect*, the attempt by (most) fiction writers to create the illusion that the reader is actually witnessing, if not experiencing, the events described. Footnotes break the flow, disturbing the continuity by drawing the eye, albeit briefly, away from the text to a piece of information that, however useful, is still a disrupter of the ‘willing suspension of disbelief’”. (*ibidem*)

On the same note, Grigore Vereş describes notes as cumbersome because they are allowed to disrupt the intimacy between the reader and the text (1983: 173). He also pleads, together with André Lefevère³, for incorporating as many contextual elements as possible in the translated text, this being, according to him, the best way to render the “effect” of the original.

For Jacqueline Henry (“De l’érudition à l’échec: la note du traducteur”), the sole reason behind a note added by a translator seems to be that of coping “with some difficulties in rendering an element in the source text.” (2000: 228) For more credibility, she quotes Dominique Aury, with her very drastic definition given in the preface to Georges Mounin’s famous book *Problèmes théoriques de la traduction* (1963): “La note en bas de page est la honte du traducteur.” [The footnote is the translator’s shame.] (p. 240) and she asks herself whether footnotes are (morally) admissible (p. 239).

Equally militant for the translator’s concealment, Maïca Sanconie (“Préface, postface, ou deux états du commentaire par des traducteurs”, 2007) believes that with footnotes, the target language becomes the nexus of a commentary that reveals what could not be fully translated.

While agreeing with all the cons, we advocate a more tolerant view on notes translators sometimes add and that are considered, quite unjustly more often than not, a flaw of translation or an acknowledgement of failure on the part of the translator. A translator’s or an editor’s note not only attempts at fully restoring the author(’s work), but also allows the reader to distinguish between the authorial voice, on the one hand, and the voice of the translator and / or editor, on the other, not to mention the fact that it can be quite handy for the reader whenever the author overestimates his/her knowledge and competence and there comes the note, bringing some light to the opacity of the source text.

With Poe’s fiction in translation and with its translator being simultaneously its editor, we face a double challenge in our approach. Whenever the translator is called upon to go beyond the role of translator to that of editor, the need for quality assessment becomes more pressing. Liviu Cotrău, who undertook

---

³ *The Translation of Literature. An Approach*, în „Babel”, XVI, 2, 1970, p. 2, în G. Vereş, *op. cit.*

the sisyphian task of turning Poe's work in its entirety into Romanian is not only a translator, he is also a professor and a researcher, therefore he must have had a pedagogical project in mind as well as a scholarly one. As a man wearing several hats, he excels in every way: when translating, when providing trustworthy annotated texts, when commenting on them at leisure, when arranging Poe's works in strict chronological order, when making lengthy, enlightening introductory remarks.

Of Poe's literariness and quality of prose much has been said. If for some he was an awful stylist and his art was "unreadable" (Mark Twain)⁴, "glutinous" (Allen Tate)⁵, turgid, ungrammatical, illogical, negligent, cheap prose, turned into proper literature only thanks to the likes of Baudelaire, others see him as a prose master and bring as additional evidence of Poe's stylistic expertise his critical vocabulary and *Marginalia*. While it is true that Poe had a penchant for phrases superabundant in epithets and for euphuisms (antithesis, isocolon, alliteration, rhyming, every other possible device of sound), he was also sensitive to various kinds of prose, as shown by Donald Barlow Stauffer in *The Language and Style of the Prose*⁶, where he identifies five different styles Poe uses in his fiction: the plausible or verisimilar, the analytical, the hyperbolic, the parabolic and the arabesque style.

Generally speaking, the primary sources of entropy are well mitigated in Poe (there is no cultural, no temporal, no geographical specificity) but there are, instead, stylistic quirks and errors he slips into the fabric of his texts that need clarifying.

Most of Poe's Romanian fiction editions (over 35 volumes to this day) have endnotes rather than footnotes which, on the one hand, avoid a fragmentation of the act of reading but on the other may well get ignored if the reader does not take the time to go to the very end of the book and look the endnote up. Of course, the number, length and nature of endnotes very much depends on the main goal of the book. For Jacqueline Henry, the only genuine translator's notes are those related to fiction published in "normal" editions, for the large public, without any other purpose than popularizing the text (*op. cit.*, p. 234) Or, the editions supervised by Liviu Cotrău, aiming mainly at connoisseurs, although they appear to be conceived for the large public, display a large number of detailed notes (which does not necessarily make them less authentic though). To give but two examples: in a volume of a total of 416 pages (*Misterul lui Marie Rogêt*, Polirom, 2005), 71 pages comprise endnotes, which is a little more than 17%; in a volume of 772 pages (*Masca Morții Roșii*, Polirom, 2012), 145 contain endnotes, which is almost 19%, as compared to genuine "large public" editions which afford only up to 7% on average, while children's editions never spare more than 3% of their space for notes.

---

⁴ „To me his prose is unreadable.” (Mark Twain, q. in Brett Zimmerman, *Edgar Allan Poe: Rhetoric and Style*, McGill-Queens University Press, 1995, p. XIII).

⁵ Q. in Brett Zimmerman, *op. cit.*, p. 5.

⁶ In Eric W. Carlson (ed.), *A Companion to Poe Studies*, 1996, p. 448-468.

At least in the case of scholarly editions, Blum-Kulka's "explicitation hypothesis" still stands:

The process of translation [...] necessitates a complex text and discourse processing. The process of interpretation performed by the translator on the source text might lead to a [target language] text which is more redundant than the [source language] text. This redundancy can be expressed by a rise in the level of cohesive explicitness in the [target language] text. This argument may be stated as 'the explicitation hypothesis', which postulates an observed [increase in, VB] cohesive explicitness from [source language] to [target language] texts regardless of the increase traceable to differences between the two linguistic and textual systems involved. (1986: 19)

The volumes edited by Liviu Cotrău have an impressive critical apparatus, highly instructive for both the readership at large and for the researcher in particular, with plenty of linguistic as well as extralinguistic, textual as well as extratextual information. This is extremely useful, especially with Poe, who expects his readers to be good at philosophy, literature, science, to understand texts in French or other languages, to get the hints at other literary works, to solve riddles or decipher codes.

Here are two examples of "cultural" notes and the way Liviu Cotrău dealt with them:

Poe: I can give you some **veal à la Menehoult**, with cauliflowers in **velouté sauce**-after that a glass of **Clos de Vougeôt** - then your nerves will be sufficiently steadied. (*The System of Dr. Tarr and Professor Fether*)

LC: Pot să vă ofer niște **vițel à la Menehoult**, cu conopidă în **sauce velouté**, iar după aceea un pahar de **Clos de Vougeôt** - toate acestea vă vor întări nervii. (*Sistemul doctorului Catran și al profesorului Pană*, în *Misterul lui Marie Rogêt*, 2005: 156.) Endnotes: **à la Menehoult** - Vițel... prăjit în unt și pesmet – specialitate a regiunii Champagne [veal fried in butter and bread crumbs; a speciality of the Champagne region]; **velouté sauce**... - sos de vin alb preparat din unt, făină, pătrunjel și nucșoară [white wine sauce with butter, flour, parsley and nutmeg]; **Clos de Vougeôt** - vin alb de Burgundia [White Burgundy].

All the endnotes in French or other languages than English specify (in original, in French or other).

Poe: A very "**fine old English gentleman**", was my grand-uncle Rumgudgeon, but unlike him of **the song**, he had his weak points. (*Three Sundays in a Week*)

LC: Unchiul meu **Gogoman** era, vorba cântecului, un "**gentleman distins și venerabil**", dar, spre deosebire de **domnul din cântec**, avea punctele sale slabe. (*Trei duminici într-o săptămână*, în *Prăbușirea Casei Usher*, 1990: 470) Endnote: "Fine Old English Gentleman", cântec bazat pe o baladă din timpul domniei regelui Iacob I. [a song based on a ballad from Jacob the 1st's reign].

While these items of information might not be vital for the understanding of the text, one can always get the idea of or even recipe for **velouté sauce** or enrich

their knowledge on Jacob the 1st or folklore.

Of the five major categories we have identified in our corpus that belong to Poe's style and call for explicitation in the form of (end)notes (proper nouns, multilingualism, titles, quotations and allusions, author's errors or inconsistency), about half the examples are kept as such, in the original language, and explained or translated in endnotes, about a third are transposed or transliterated and further explained in endnotes, while for about 20% of them there are equivalent terms or expressions (half of which are also explained in endnotes).

In Poe's fiction, proper nouns or names are actually inseparable, from wordplay, multilingualism and allusions. Take for instance, one of the very few names, a mixture of Latin and pseudo-Dutch Liviu Cotrău chose not to comment upon in an endnote: **Superbus von Underduk** (*The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall*), at least not in the first editions; in *Masca Morții Roșii* (Polirom, 2012) he refers indirectly to this name in an endnote which attempts to explain the appellative „Mynheer”: „Von Underduck îi va fi fost sugerat, poate, de Peter Vanderdonck, cel mai bătrân consătean al lui Rip Van Winkle din nuvela eponimă a prozatorului Washington Irving.” [Von Underduck might have been suggested to him by Peter Vanderdock, Rip Van Winkle's oldest fellow countrymen in the eponymous story written by Washington Irving.] This alone testifies to the rigour of the editor who permanently improves the endnotes before each reimpression.

Others, **Man-Fred** and **Man-Friday** (*The Man That Was Used Up*) receive detailed endnotes: „Joc de cuvinte transparent pentru contemporani: engl. *man* = om; *Man-Fred* e o parodie (1834) a scriitorului Gilbert A'Beckett după poemul lui Byron, *Manfred* (1817); *Friday* (Vineri), sluga lui Robinson Crusoe din romanul eponim al lui Daniel Defoe.” [A pun upon words obvious for Poe's contemporaries. From engl. *man* to *Man-Fred*, a parody of Byron's poem *Manfred* (1817) written by writer Gilbert A'Beckett; *Friday* – Robinson's slave in Daniel Defoe's eponymous novel].

Elsewhere, the editor / translator dismantles the stylistic mechanism and lays it bare in front of the reader, along with a Dickensian intertext. For Messrs. **Cut** and **Comeagain** (*The Business Man*) we have the following translation: „Domnii **Taie-tot** și **Hai-din-nou**” and the following endnote: „Calambur prilejuit de omofonia dintre **Cut and Comeagain** (numele patronilor la care slujește personajul) și **Dr. Kutankumagen**, vrăciul rus al lui Charles Dickens (*Mudfog Papers*, 1838), ai cărui pacienți sângerează din greu.” [Wordplay occasioned by the homophony between **Cut and Comeagain** (the names of the employers the character works for) and **Dr. Kutankumagen**, Charles Dickens' Russian curer (*Mudfog Papers*, 1838), whose patients bleed profusely].

Another proper name, **Delphinus Polyglott** (*Lionizing*), is detailed upon as follows: „Delphinus Polyglott – își trage numele de la ediția Delphin a clasicilor latini special comandată de regele Ludovic al XIV-lea „pentru uzul delfinului”.” [Delphinus Polyglott – derives his name from the Delphin edition of the Latin Classics specially ordered by King Louis the 14th “for the use of the Dauphin”].

Tim Hurlygurly, a nickname from *King Pest*, is translated as **Tim**

Tămbălău (*King Pest*), recovering, or so it seems, the connotations of „hurly-burly” (noise, confusion, tumult). However, we find out more from the endnote: „In orig., Hurlygurly (= „flaşnetar”); într-o primă versiune a povestirii, regele era flaşnetar. Cf. Jules Verne, *Sphinx des Glaces*, 1895, unde un personaj se numeşte „Hurliquerly”.” [In orig., Hurlygurly (= „organ-grinder”); in a previous version of the story, the king was an organ-grinder. Cf. Jules Verne, *Sphinx des Glaces*, 1895, in which one of the characters is named „Hurliquerly”.]

An entire range of possible (etymological) meanings of the name **Hans Pfaall** (*The Unparalleled Adventure of One Hans Pfaall*) are carefully drawn out for the reader in the endnote section (engl. *fall*, lat. *follis*, fr. *fou*, germ. *Phahl* etc.)

When it comes to **John Smith** (*X-ing a Paragrab*), it is not the fact that it is the most common English name possible, but the fact the narrator says „John Smith, if I rightly remember” that triggers revolt on the part of the editor, who exclaims in an endnote that it cannot possibly be hard to remember such a name.

Isolated words or entire phrases in a number of languages such as French, Latin, Spanish or German, are to be found quite often, interspersed in Poe’s fiction, for the sake of exoticism. Even though the *Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (Baker, 2001: 158) draws attention to the fact that the study of textual multilingualism does not necessarily imply a careful examination of the writer’s linguistic competence, we must observe some negligence in Poe’s French (lack of tonic stress, lack of agreement between a noun and its determiner etc.). Liviu Cotrău himself does not refrain from evaluating Poe’s German in an endnote from the 2005 edition of *Marie Rogêt (Von Kempelen and His Discovery)*: „germana lui Poe era destul de precară” [Poe’s German was rather poor].

Sometimes, it is Poe himself who indulges in authorial notes:

Poe: *Con tal que las costumbres de un autor*, says Don Thomas de las Torres, in the preface to his *Amatory Poems sean puras y castas, importo muy poco que no sean igualmente severas sus obras* - meaning, in plain English, that, provided the morals of an author are pure personally, it signifies nothing what are the morals of his books. (*Never Bet the Devil Your Head*)

LC: *Con tal que las costumbres de un autor*, zice Don Thomas de Las Torres, în precuvântare la ale sale *Poeme de dragoste, sean puras y castas, importo muy poco que no sean igualmente severas sus obras* – însemnând pe limba noastră că, atâta vreme cât morală a unui autor e fără cusur, n-are importanță care-i morală cărților sale. (*Nu-ți pune niciodată capul rămășag cu diavolul*, in *Prăbușirea Casei Usher*, 1990: 454)

The authorial intratextual gloss is enhanced by a supplementary, extratextual, editorial or allographic gloss, which the reader might find even more useful, as it provides a correct translation of the Spanish quotation (*Câtă vreme morală a unui autor e pură și castă, nu prea are importanță dacă operele sale sunt mai puțin austere*. [As long as an author is morally pure and chaste, it matters less if his work happens to be less austere]) – and also clarifies the cultural aspect, namely that the respective doctrine was highly controversial among the Anglo-

American literary critics of Poe's time.

Rue Dunôt, Faubourg St Germain (*The Purloined Letter – Scrisoarea furată*, in *Misterul lui Marie Rogêt*, 2005: 140) is kept as such in the text but translated in an endnote (p. 363) which also specifies that the name of the street is fictitious.

Another endnote shows that *mystifique* as a word is very likely to be Poe's own creation:

Poe: The beauty, if I may so call it, of his *art mystifique*, lay in that consummate ability... (*Mystification*)

LC: Măreția acestui *art mystifique*, dacă-mi permiteți expresia, constă în desăvârșitul talent... (p. 262) (*Mistificare*, in *Prăbușirea Casei Usher*, 1990: 262)

The translator's note is confirmed by Burton Pollin's research, *Poe, Creator of Words*. It is also possible, on the other hand, for Poe to have mistaken *mystique* for *mystifique*.

Quotations, allusions and intertexts are also to be tackled *cum grano salis*. Take, for instance, a reference to *Macbeth* (act I, scene 7, v. 19) Liviu Cotrău identifies and indicates in an endnote:

Poe: The most important crisis of our life calls, **trumpet-tongued**, for immediate energy and action. (*The Imp of the Perverse*)

LC: Clipa cea mai important din viața noastră ne cheamă, **cu glas de trompetă**, la energie și la acțiune imediată. (*Demonul perversității*, in *Misterul lui Marie Rogêt*, 2005: 264)

The Theban savans (*Some Words with a Mummy*) appear in the Romanian text as *savans thebani* (*Câteva vorbe cu o mumie*, in *Misterul lui Marie Rogêt*, 2005: 252) but the endnote shows that *savans* is an archaic form of *savants* and that Poe actually refers to the magicians in Exodus.

But the pattern of choice in translation begins right from the title. *The Narrative of Arthur Gordon Pym*, for example, has almost always been translated into Romanian by *Aventurile lui Arthur Gordon Pym* [The Adventures...]. Or, Liviu Cotrău reaffirms his source-orientedness and breaks with tradition when he chooses *Povestea lui Arthur Gordon Pym* (2008) for a title [The Story of Arthur Gordon Pym] and justifies this by the interpretation he gives to „narrative of” – a genitive he considers vital in reinforcing Pym's credibility as a narrator.

As for Poe's errors and inconsistencies, they are methodically deconspired in endnotes as well. In *The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket*, for instance, Poe mentions „vague syllables” referring to a monosyllabic word, namely „blood”. In Romanian, this incongruity might have passed unnoticed, since the corresponding word for „blood” is „sânge”, which is made up of two syllables. Liviu Cotrău, however, comments upon this in an endnote.

Another example in this respect comes from *X-ing a Paragrab*; here, Poe inserts the following quotation: *O, tempora! O, Moses!* which is translated accordingly by *O, tempora! O, Moise!* (*X-ând un palaglab*, in *Misterul lui Marie*

Rogêt, 2005: 335) but on page 413, an endnote shows two things: that the respective quotation is intended as a parody of the beginning of Cicero's first oration against Catiline, and that it is also the title of one of Poe's poems.

We have seen that one of the main functions of the translator's note is to provide an exegetical commentary. Translating Poe, as simple as it may seem, is very much like translating the vernacular; it needs a lot of what some call *enarratio*, or explanation of obscure meanings and questions. Far from being, as in classical education, a necessary preliminary to oratory, [e]narratio now assumes the role of "making the world of language intelligible" (Copeland, 1991: 61) The commentary that appears in an allographic note may be highly revealing, as inextricably linked to translation as it is, as we hope to have shown here, based on Romanian versions of Poe's fiction.

Note: This contribution is a part of the exploratory research programme *Traduction culturelle et littérature(s) francophones: histoire, réception et critique des traductions*, CNCS PN-II-ID-PCE-2011-3-0812 Contract 133/27.10.2011.

Corpus

1. Poe, Edgar Allan, 1990, *Prăbușirea Casei Usher. Schițe, nuvele, povestiri. 1831-1842*, preface and notes by Liviu Cotrău, Univers, București.
2. Poe, Edgar Allan, 2003, *Masca Morții Roșii. Schițe, nuvele, povestiri. 1831-1842*, ed. Liviu Cotrău, Polirom, Iași.
3. Poe, Edgar Allan, 2005, *Misterul lui Marie Rogêt. Schițe, nuvele, povestiri. 1843-1849*, translation and notes by Liviu Cotrău, Polirom, Iași.
4. Poe, E. A., 2008, *Călătorii imaginare (Povestea lui Arthur Gordon Pym, Jurnalul lui Julius Rodman)* translation and notes by Liviu Cotrău, Polirom, Iași.
5. Poe, E.A., 2012, *Masca Morții Roșii. Schițe, nuvele, povestiri. 1831-1842*, 2nd edition, revised, translation and notes by Liviu Cotrău, Polirom.

References

1. Baker, Mona (ed.), 2001 (1998), *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, Routledge, London & New York.
2. Blum-Kulka, Shoshana, 1986, "Shifts of Cohesion and Coherence in Translation", in Juliane House & Shoshana Blum-Kulka (eds.), *Interlingual and Intercultural Communication*, Gunter Narr, Tübingen, p. 17-35.
3. Carlson, Eric W. (ed.), 1996, *A Companion to Poe Studies*, Greenwood Publishing Group, Westport.
4. Copeland, Rita, 1991, *Rhetoric, Hermeneutics, and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts*, Cambridge University Press.
5. Dimitriu, Rodica, 2009, "Translators' Prefaces as Documentary Sources for Translation Studies", in *Perspectives*, issue 3, p. 193-206.
6. Genette, Gérard, 1987, *Seuils*, Éditions du Seuil, Paris.
7. Genette, Gérard, 1997, *Paratexts: Thresholds of Interpretation*, Cambridge University Press
8. Hăisan, Daniela, 2014, *Proza lui E. A. Poe în limba română*, Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca.
9. Henry, Jacqueline, 2000, "De l'érudition à l'échec: la note du traducteur", in *Meta*, vol. 45, no. 2, p. 228-240.
10. Landers, Clifford E., 2001, *Literary Translation. A Practical Guide*, Multilingual Matters, Clevedon, Topics in Translation Series (22).

11. Lane, Philippe, 2007, *Periferia textului*, traducere de Ioana-Crina Coroi, Institutul European, Iași.
12. Newmark, Peter, 1983, "Introductory Survey", in *The Translator's Handbook*, Catriona Picken (ed.), Aslib, London.
13. Oprea, Ioan, 2008, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Institutul European, Iași.
14. Pollin, Burton, 1974, *Poe, Creator of Words*, Enoch Pratt Free Library Baltimore, Maryland
15. Sanconie, Maïca, 2007, "Préface, postface, ou deux états du commentaire par des traducteurs", in *Palimpsestes* 20 (De la traduction comme commentaire au commentaire de traduction), p. 177-200.
16. Vereș, Grigore, 1983, *Opera lui Charles Dickens în România*, Editura Minerva, București.
17. Zimmerman, Brett, 2005, *Edgar Allan Poe: Rhetoric and Style*, McGill-Queen's University Press.

TRADUCTIONS FRAGMENTAIRES DE *MADAME BOVARY*: ANALYSE DES CHOIX TRADUCTIFS ET LEURS EFFETS

Ana-Claudia IVANOV
Université „Stefan cel Mare”
Suceava, Roumanie

În momentul în care vorbim despre fenomenul (re)traducerii romanului Madame Bovary în spațiul românesc, ne referim în primul rând la cele șapte versiuni integrale (re)cunoscute de publicul român și supuse unei bogate critici, însă menționăm doar în treacăt traducerile parțiale ale romanului. Articolul de față își propune să analizeze un corpus de texte care nu mai corespund cu gusturile cititorului contemporan și care, din punct de vedere al unei critici a traducerilor, rămân încă necercetate, și anume traducerile fragmentare apărute la sfârșitul secolului al XIX-lea în periodicele vremii.

Mise en diachronie des traductions roumaines de *Madame Bovary*

Même si, en 1843, Heliade Rădulescu lance son appel à réaliser une bibliothèque universelle, visant à intégrer dans la littérature nationale les chefs-d'œuvre de la culture mondiale, l'année 1857, le moment de la parution en France de *Madame Bovary*, marque, conformément aux observations de Paul Cornea (Cornea: 1966), un changement dans l'entreprise traductive roumaine. L'activité de traduire est, dorénavant, dirigée par les commerçants qui mettent l'accent sur le côté commercial au détriment de la valeur artistique. Le résultat se voit dans la promotion d'une littérature de qualité douteuse qui se vend bien. Flaubert arrive dans l'espace roumain simultanément avec la publication en France de son chef-d'œuvre, grâce à une lettre envoyée de Paris, en 1857, au journal „Românul” („Le Roumain”) et traduite par C. A. Rosetti. Le roman *Madame Bovary* et le scandale qu'il engendre sont ainsi connus au public roumain qui doit, malheureusement, attendre encore quelques années jusqu'à sa traduction.

Le roman circule, d'abord, en version originale et sa valeur artistique est rapidement reconnue et confirmée par la critique littéraire roumaine. Al. Gr. Suțu affirme en 1884, dans son *Studiu asupra romanului realist din zilele noastre (Étude sur le roman réaliste de nos jours)* publié dans le journal „Convorbiri literare” („Entretiens littéraires”) que Flaubert est un « réaliste de soiul cel bun » (Suțu: 1884, p. 233) c'est-à-dire un réaliste de qualité, un vrai artiste, un maître des harmonies et de la création. Il remarque à cette époque-là que « *Madame Bovary* signifie ce que tous savent déjà, une époque de l'histoire du roman français, à peu près ce qu'a

signifié *Don Quichotte* de Cervantes et les *Précieuses ridicules* de Molière¹ » (c'est nous qui traduisons, Suțu: 1884, p. 235).

Vu que le roman bénéficie d'une critique positive, le lecteur est autorisé à (se) demander pourquoi *Madame Bovary* est traduit si tardivement. Tout simplement, le public roumain goûte à ce moment un autre genre de littérature. Depuis 1850, on constate une augmentation significative des traductions de roman. Les auteurs traduits (George Sand, Dumas-père, Mme de Genlis, Eugène Sue, Paul Féval, V. de Féréal, Paul de Knok, Frédéric Soulié, Jules Sandeau, L'Abbé de Prévost et la liste peut encore continuer) trahissent la préférence des lecteurs roumains pour les histoires inventées, les aventures compliquées et les grandes passions. Par conséquent, on leur offre une littérature traduite du sensationnel et de l'érotique lacrymogène.

Ce n'est qu'en 1892 qu'Eugen Vaian publie dans les pages du journal „Adevărul” („La Vérité”) la première traduction fragmentaire de *Madame Bovary*. Selon nos informations, il s'agit de deux extraits parus dans deux numéros différents, dont nous sommes parvenue à obtenir le premier. L'année suivante, un nouveau fragment en version roumaine, signé, comme les précédents, par les initiales E. V., est publié. Vaian est un écrivain, publiciste et traducteur qui collabore avec les journaux „Adevărul” („La Vérité”) et „Românul” („Le Roumain”). Il publie une collection impressionnante de traductions françaises dans ces périodiques (Alphonse Allais, Paul Bonhomme, Alexis Bouvier, Alfred Capus, Pauline Caro, Eugène Chavette, Albert Cim, Gustave Droz, Louis Lemercier de Neuville, Hugues Leroux, Jean Richepin, Marie-Louise Néron, Georges Lys etc). Les auteurs importants de la littérature française sont, malheureusement, peu nombreux par rapport aux autres. Il se limite à traduire Flaubert, Maupassant, Alphonse Daudet, Marcel Prévost, Jules Renard et Zola. Cette réalité explique, en partie, l'écart temporel existant entre la parution française et la traduction roumaine du chef-d'œuvre flaubertien.

L'entreprise de traduire *Madame Bovary* est reprise, en 1893, dans les pages du journal „Țara” („Le Pays”). Cette fois-ci, on a affaire à une traduction en feuilleton qui paraît à partir du no. 22 jusqu'au no. 112 avec deux synopes, le no. 23 et le no. 103. La traduction est signée par L. Vaian jusqu'au no. 61. Puis la signature est remplacée par les initiales G.B. À partir du no. 71 les initiales G. B. deviennent G. T. Il s'agit, finalement, d'une traduction assurée par trois traducteurs: Liberté Vaian, G. B. et G. T. En ce qui concerne l'intégralité de la traduction nous avons de sérieuses réserves. Il est vrai que le début coïncide avec l'original mais la fin, même si en bas est écrit FINE, n'est pas complète. Le traducteur a supprimé le dernier paragraphe, celui concernant M. Homais et la réception de la croix d'honneur. De sorte que le dénouement dans la traduction est constitué par l'avant dernier paragraphe de l'original.

Nous n'avons pas réussi à découvrir l'identité des deux traducteurs qui ont

---

¹ « *Madame Bovary* însamă ceea ce știm cu toții, o epocă în istoria romanului francez, aproape ce-a însemnat și *Don Quichotte* a lui Cervantes și les *Précieuses ridicules* a lui Molière ».

signé G. B. et G. T. Mais, pour ce qui est de L. Vaian ou Liberté Vaian (le nom français de Libertatea Vaian, Bruteanu avant son mariage), connue également sous le pseudonyme Laura Vampa, nous avons appris qu'elle est l'épouse d'Eugen Vaian. Le grand mérite de L. Vaian est celui d'avoir obtenu un espace important dans *Țara* pour la première traduction feuilleton du roman.

La même information paraît sous une forme erronée dans la thèse de doctorat d'Ioana Paula Armăsar, *Gustave Flaubert și literatura română (Gustave Flaubert et la littérature roumaine)*, soutenue en 2004 à l'Université d'État de la République Moldave. D'après cette jeune chercheuse, la traduction feuilleton de L. Vaian serait publiée dans le journal „Seara” („Le Soir”). Constantin Tiron a repris telles quelles ces informations dans son article sur la « Traduction et retraduction de l'œuvre de Flaubert dans l'espace roumain », paru en 2012, dans *Atelier de traduction*. Pour vérifier dans lequel des deux journaux, „Țara” ou „Seara”, la traduction feuilleton a paru, nous avons consulté les ouvrages suivants: *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859-1918)*, volume II, *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Studiu de istorie a traducerii*, volume I et *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România: de la origini până la 1989*. Les trois ouvrages attestent la publication de la traduction feuilleton dans „Țara” et non pas dans „Seara”. En plus, nous avons cherché les deux journaux à la Bibliothèque de l'Académie, à Bucarest, où nous sommes parvenue à feuilleter seulement le premier, „Țara”. Nous avons trouvé tous les numéros dans lesquels la traduction de Liberté Vaian a été publiée. Quant à l'autre journal, „Seara”, nous avons appris qu'il commence à paraître à peine en 1896 et pour une courte période de temps.

Conformément aux ouvrages ci-dessus cités, deux autres traductions fragmentaires, mais anonymes, paraissent en 1895. Le premier fragment paraît dans „Românul” („Le Roumain”) tandis que le second dans „Lupta” („La Lutte”). L'année 1906 enregistre une nouvelle tentative de traduire intégralement le roman de Flaubert. Une nouvelle traduction en feuilleton portant le sous titre « Partea întâia » (Première partie) paraît dans „Cartea Lumei” („Le Livre du monde”), accompagnée par l'indication « va urma » (à suivre). Mais la traduction ne continue pas puisque le journal cesse d'apparaître.

Trois ans plus tard, les éditions Minerva publient la première traduction intégrale, en volume, du roman *Madame Bovary*, rééditée en 1915 par la même maison d'édition et en 1928 par les éditions Cartea Românească. La traduction réalisée par Ludovic Dauș, celui qui traduit *Salammbô* en 1913, ne bénéficie pas de critiques favorables. Dans un article paru dans le journal *Luceafărul*, la même année que la traduction de *Salammbô*, l'auteur condamne les « traduceri stupide » (traductions stupides), parmi lesquelles il inclue *Madame Bovary* et *Salammbô* de Dauș. Le traducteur des deux romans de Flaubert est, à son avis, un des « profanatorii cu traducerile » (profanateurs des traductions):

Shakespeare, particulièrement, a été mutilé aussi par M. Dauș, qui traduit de toutes les langues existantes sous une forme plus sèche et plus banale que l'« Histoire de la littérature roumaine » de M. G. Adamescu. Prenez, comme exemple, « M-me Bovary », ou « Salammbô » de Flaubert, parus en collection de luxe aux éditions Minerva et, si vous voulez voir un cruel traitement du grand écrivain, lisez-les ! Ils sont traduits par M. Dauș. Ceux de Minerva, ne se sont-ils pas rendu compte du mauvais service qu'ils rendent à la littérature, en publiant ces sortes de choses ?² (c'est nous qui traduisons, Ciotori: 1913, p. 361).

Les critiques sont assez dures, mais il ne faut pourtant pas oublier que le rôle de la première traduction, et la version roumaine de Dauș est la première traduction intégrale de *Madame Bovary*, est d'introduire une œuvre littéraire dans une langue, une culture et une littérature cibles. Elle est une traduction-introduction dont le but consiste à intégrer le texte dans la culture étrangère. C'est ce que Dauș a fait et, afin de privilégier le public roumain, il a déformé un peu l'écriture originale.

Les défauts de la traduction-introduction entraînent et autorisent, en quelque sorte, une nouvelle traduction de l'œuvre de Flaubert. Cette nouvelle traduction paraît en 1940, en deux volumes, aux éditions de la librairie Colos. Le traducteur en est Lascăr Sebastian, connu grâce à ses traductions des littératures antiques et modernes (Virgile, Horace, Pétrarque, Leopardi, Lermontov, Garcia Lorca etc). Sa retraduction n'a pas joui d'une grande diffusion à l'époque. Elle est restée presque inconnue au public roumain. De plus, elle n'est même pas mentionnée dans *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România: de la origini până la 1989* (*Le dictionnaire chronologique du roman traduit en Roumanie: de ses origines jusqu'en 1989*). De nos jours, les lecteurs peuvent la trouver à Bucarest, à la Bibliothèque Nationale ou à la Bibliothèque de l'Académie. À la différence de Raluca Anamaria Vida qui affirme dans sa thèse de doctorat que le deuxième volume de la traduction de Sebastian est introuvable³, nous sommes parvenue à consulter les deux volumes aux bibliothèques mentionnées ci-dessus.

L'époque communiste apporte des changements majeurs non seulement dans la vie sociale et politique, mais également dans vie littéraire et artistique de la Roumanie. L'idéologie communiste n'agrée pas les traductions de la littérature universelle réalisées avant. Dans le but de contrôler les idées qui circulent dans l'espace roumain, le régime communiste ordonne la retraduction, soumise à l'œil attentif de la censure, des auteurs importants. Flaubert n'y échappe pas. *Madame*

---

² „Shakespeare, în special, a fost mutilat până și de d-l Dauș, care traduce din toate limbile existente într-o formă mai seacă și mai banală decât însuși *Istoria literaturii române* de d-l G. Adamescu. Luați, bunăoară *M-me Bovary*, sau *Salammbô* de Faubert, apărute în ediții luxoase la „Minerva” și, dacă vreți să vedeți o sângeroasă maltratare a marelui scriitor, cetiți-le! Sunt traduse de d-l Dauș! Oare dau-și seama cei de la Minerva de serviciul atât de prost pe care îl fac literaturii, publicând astfel de lucruri ?”

³ Dans sa thèse de doctorat, Raluca Anamaria Vida affirme que la retraduction de Lascăr Sebastian se trouve uniquement à la Bibliothèque Nationale et que des deux volumes seulement le premier est disponible.

Bovary est retraduit, en 1956, à un siècle distance de l'original, par Demostene Botez et paraît à Bucarest à la maison d'éditions E.S.P.L.A, avec une préface signée par Tudor Vianu. Bien que ce soit la première version complétée par une préface, Vianu se limite à introduire l'écrivain dans la culture roumaine sans commenter la traduction.

La retraduction de Botez connaît une large diffusion en Roumanie, étant republiée par: Editura pentru Literatură Universală (en 1959, 1962, 1965, 1967, 1968) avec une préface d'Aurelian Tănase; les éditions Minerva, en 1970, avec la préface d'Henri Zalis; les éditions Cartea Românească, en 1972; les éditions Albatros, en 1973, avec une préface, un tableau chronologique, une bibliographie sélective appartenant à Luminița Paștină-Ciuchindel et quelques appréciations critiques; les éditions Univers, en 1979 et 1982, édition critique corrigée par Irina Mavrodin avec ses notes et commentaires et une étude introductive; les éditions Eminescu en 1983 et les éditions Moldova en 1991; les éditions Mondero, en 1995 et 1996, préfacée par Micaela Slăvescu; les éditions Rao, en 1995 et 2001; les éditions Helicon en 1999; la dernière fois la retraduction paraît en 2006, à la maison d'éditions Art, avec un tableau chronologique et une préface de Victoria Gaal. *Madame Bovary* dans la retraduction de Botez fait carrière pendant presque un demi-siècle, étant rééditée dix-neuf fois.

Le XXIe marque un changement de vision des approches traductives. Le cheminement vers une traduction éthique, au détriment de celles ethnocentriques et naturalisantes, ne manque pas de générer une nouvelle avalanche de retraductions. L'année 2000 enregistre une retraduction collective, effectuée par un groupe d'étudiants en traductologie, signée du pseudonyme D. T. Sarafoff. Publiée aux éditions Polirom la nouvelle retraduction est préfacée par leur professeur Ioan Pânzaru. La nouveauté de cette préface se trouve dans les deux ou trois pages dédiées aux aspects traductifs. Elle est republiée, par la même maison d'éditions, en 2006 et 2007.

La traduction de Florica Ciodaru-Courriol, professeur et traductrice, paraît en 2007 à la maison d'éditions Art et sera republiée en 2010. Elle vient à sept ans distance de la traduction antérieure, motivée, comme l'affirme la traductrice, non pas par le vieillissement de la langue mais par le désir de traduire et la quête de la perfection. Florica Ciodaru-Courriol, comme l'avoue elle-même dans la préface de sa traduction, traduit contre la version collective de Sarafoff. De cette perspective s'explique l'écart temporel court entre les deux traductions. Deux ans plus tard, en 2009, Aurelia Ulici publie aux éditions Adevărul Holding, dans la collection « 100 de cărți pe care trebuie să le ai în bibliotecă » (100 livres qu'il faut avoir dans sa bibliothèque), une nouvelle retraduction. La dernière retraduction publiée appartient à celle qui s'est assumé le rôle de correctrice de la version de Botez et de coordinateur de l'édition critique, Irina Mavrodin. Sa retraduction paraît en 2014, posthume, aux éditions Corint, dans la collection « Clasici ai literaturii universale » (Les classiques de la littérature universelle). Irina Mavrodin écrit la préface dans laquelle elle ne dévoile pas ses impressions de traductrice. Sa préface contient des notes d'histoire littéraire et non pas des appréciations sur l'acte traductif. L'appareil

paratextuel du roman est complété par un tableau chronologique.

Textes en miroir

Le premier fragment traduit de *Madame Bovary* et publié le 25 décembre 1892 dans le journal „Adevărul” s’étend sur deux colonnes. Eugen Vaian a réussi à obtenir un espace assez grand par rapport aux autres fragments traduits, qui ne dépassent pas une demi-colonne. Le choix du fragment à traduire est très suggestif. Afin d’attirer l’attention et de capter l’intérêt d’un public avide de littérature édulcorée, le traducteur fait connaissance aux lecteurs avec le couple d’amoureux adultères Emma et Rodolphe. Vaian choisit de traduire la rencontre entre l’héroïne et son ancien amant, au cours de laquelle Emma demande de l’argent à Rodolphe. Madame Bovary a désespérément besoin d’argent puisque ses créditeurs la menacent avec la saisie. La scène, tirée du VIIIe chapitre de la troisième partie, abonde en descriptions romantiques et déclarations passionnées.

Et elle était ravissante à voir, avec son regard où tremblait une larme, comme l’eau d’un orage dans un calice bleu. Il l’attira sur ses genoux, et il caressait du revers de la main ses bandeaux lisses, où, dans la clarté du crépuscule, miroitait comme une flèche d’or un dernier rayon du soleil. Elle penchait le front; il finit par la baiser sur les paupières, tout doucement, du bout de ses lèvres.	Și era răpitoare la vedere, cu privirea ei în care tremura o lacrimă, ca apa unei furtuni într’un caliciu albastru. O trase la genunchi, iar cu dosul palmei îi desmierda cosițele linse, în care, în limpezimea crepusculului, se oglindea ca o săgeată de aur o ultimă rază de soare. Ea își aplecă fruntea; el sfârși printr’o dulce sărutare pe pleoapele ei, foarte încetșor, cu vârful buzelor.
--	--

Nous avons observé, d’emblée, l’orthographe vieillie mais correcte à l’époque. À la fin du XIXe les diacritiques sont différentes de ceux employés aujourd’hui. La traduction de Vaian suit de près l’original avec quelques exceptions. La ponctuation est fidèlement respectée. Le rythme de la description n’est pas coupé. Les interventions du traducteur sont minimales, mais suggestives. L’expression « il caressait ... ses bandeaux lisses » devient « îi desmierda cosițele linse ». Nous avons ici un bon exemple de traduction ethnocentrique puisque les équivalents choisis font penser à la culture roumaine. Le verbe « caresser », utilisé dans le sens de passer doucement la main dessus, est remplacé par le verbe « a desmierda », dont le sens est significativement différent: caresser avec des mots d’amours (<http://dexonline.ro>, consulté de 22 mai 2015). La coiffure d’Emma, ses bandeaux (« cheveux partagés sur le milieu du front et lissés de chaque côté de la tête, coiffure à la mode au XIXe s. », <http://www.larousse.fr/>, consulté le 22 mai 2015) devient une coiffure typiquement roumaine. « Cosițele », par contre, se réalisent en tressant ses cheveux en nattes. « il finit par la baiser » est repris par un calque syntaxique « el sfârși printr-o dulce sărutare »: sujet il/el + prédicat finit/sfârși + préposition par/printr’o. Le traducteur procède, puis, par ajout et par changement de valeur grammaticale. Il préfère le nom « sărutare » (*le baiser*) à la

place du verbe « *baiser* », auquel il rajout l'adjectif antéposé « dulce » (*doux*). Si, dans l'original, Rodolphe baise tout simplement Emma, dans la version roumaine il lui donne un doux baiser.

Le 19 janvier 1893 un nouveau fragment traduit par Eugen Vaian paraît dans le journal „Adevărul”. Il ne s'agit pas d'une continuation de la première traduction. Ce fragment, plus court, est extrait du IXe chapitre de la deuxième partie. Vaian choisit de traduire l'escapade en cheval des deux amoureux, lorsqu'Emma cède et s'abandonne à son séducteur, Rodolphe. Nous avons immédiatement constaté que le traducteur reste fidèle aux goûts littéraires de l'époque. Il mise beaucoup sur le couple Emma-Rodolphe et sur l'impression qu'ils produiront dans l'esprit du lecteur roumain à la fin du XIXe. Cela peut être aussi une stratégie traductive, de promouvoir la traduction du roman à travers l'aventure romantique de l'héroïne.

Du point de vue traductif, nous avons observé que la tendance de roumaniser les noms des personnages se maintient dans les deux fragments. Rodolphe devient Rudolf, tandis que M. Alexandre se transforme en D. Alexandru. Il n'y a pas de continuité au niveau des stratégies traductives, comme il n'y en a pas au niveau des fragments traduits. Par exemple, en 1892, les « trois mille francs » qu'Emma veut emprunter à Rodolphe sont traduits en roumain par correspondance directe, « trei mii de franci ». En revanche, dans la traduction de 1893, la monnaie française, « une centaine d'écus », est remplacée par la monnaie roumaine, « o sută de lei ». Le lexique et la manière d'orthographier les mots démontrent combien la langue roumaine a évolué depuis. Nous citons quelques exemples, mis en parallèle avec la forme actuelle: *rěu - rău, tîneră - tânăra, femeie - femeie, arătîndu-și - arătîndu-și, vibrațiunii - vibrații, vëzură - văzură, noroiu - noroi*.

- J'ai tort, j'ai tort, disait-elle. Je suis folle de vous entendre.

- Pourquoi?... Emma ! Emma !

- Oh ! Rodolphe !... fit lentement la jeune femme en se penchant sur son épaule.

Le drap de sa robe s'accrochait au velours de l'habit, elle renversa son cou blanc, qui se gonflait d'un soupir; et, défaillante, tout en pleurs, avec un long frémissement et se cachant la figure, elle s'abandonna.

- Fac rěu, fac rěu, zise ea. Sunt nebună de staū să te ascult.

- De ce? Emma! Emma!

- Oh! Rudolf!... făcu încet tîneră femeie aplecându-se peste umărul sěu.

Postavul rochiei sale se agața de catifeaua hainei lui. Ea dădu capul pe spate arătîndu-și gātu-î alb, care se umfla de un oftat, și plîngînd, tremurînd și ascunzîndu-și fața în mâini i se dădu.

La ponctuation et la syntaxe originales ne se retrouvent plus dans la version roumaine. Les points de suspension d'après « Pourquoi ? » ont été supprimés. La phrase construite d'énumérations et juxtapositions, suggérant la consommation de la relation des deux personnages, a été segmentée par l'introduction d'un point. Il y a, également, beaucoup d'ajouts. Dans la première réplique, dans un effort de calquer la structure verbe être + adjectif folle + préposition de (en roumain nous avons remarqué la même structure verbe a fi + adjectif nebună + préposition de, qui n'est pas évidemment une structure naturelle), le traducteur introduit le verbe

« staū » (s'arrêter). Au lieu du pronom de politesse « vous » nous avons trouvé le pronom personnel « te », le traducteur modifiant les rapports entre les deux amoureux. Les connotations de « vous » sont ainsi effacées en roumain. « Vous » peut signifier le respect qu'Emma éprouve envers Rodolphe ou une certaine distance entre eux. Peut-être ne sont-ils pas encore suffisamment familiers pour se tutoyer.

Le traducteur recourt à une commutation de déterminant pour plus de précision et clarté: l'article défini dans le SN « l'habit » est changé pour un adjectif possessif, « haina lui/ son habit ». Le syntagme « elle renversa son cou blanc » est transformé en « Ea dădu capul pe spate arătându-și gātu-î alb », c'est-à-dire « elle renversa la tête en montrant son cou blanc ». L'action est détournée du cou vers la tête, or l'auteur ne parle pas de la tête d'Emma dans l'original. Ensuite, le point virgule est enlevé, de même que l'adjectif « défaillante ». On ajoute le SN « în mâini » lors du passage en roumain du syntagme « se cachant la figure », « ascunzându-și fața în mâini » (cachant sa figure dans les mains). Le refus du correspondant « i se abandonă » pour « s'abandonna » ne s'explique pas. Le choix de « i se dădu » (elle se donna à lui) est, probablement, une forme de censure de l'acte sexuel suggéré par « s'abandonna ».

Nous avons constaté, avec surprise, que la traduction anonyme trouvée dans le numéro du 6 octobre 1895 du journal *Lupta* coïncide avec une grande partie de la traduction d'Eugen Vaian, publiée en 1893. À part la longueur, nous avons observé que cette traduction porte un sous-titre, *Sacrificiul* [Le sacrifice], inexistant dans l'original. Nous avons de grandes réserves concernant sa nouveauté, dans le sens de traduction effectuée par quelqu'un d'autre. Il s'agit plutôt de la republication partielle du fragment appartenant à Eugen Vaian. De surcroît, les différences entre les deux traductions sont presque inexistantes. À comparer:

<p>- J'ai tort, j'ai tort, disait-elle. Je suis folle de vous entendre. - Pourquoi?... Emma ! Emma ! - Oh ! Rodolphe !... fit lentement la jeune femme en se penchant sur son épaule. Le drap de sa robe s'accrochait au velours de l'habit, elle renversa son cou blanc, qui se gonflait d'un soupir; et, défaillante, tout en pleurs, avec un long frémissement et se cachant la figure, elle s'abandonna.</p>	<p>- Fac rău, fac rău, zise ea. Sunt nebună de staū să te ascult. - De ce? Emma! Emma! - Oh! Rudolf!... <u>făcu</u> încet tînăra femeie aplecându-se peste umărul <u>său</u>. Postavul rochiei sale <u>se agața</u> de catifeaua hainei lui. Ea dădu capul pe spate arătându-și gātu-î alb, care se umfla de un oftat, și plîngând, tremurând și ascunzându-și fața în mâini i se dădu. (<i>Adevărul</i>, 1893)</p>	<p>- Fac rău, fac rău, zise ea. Sunt nebună de staū să te ascult. - De ce? Emma! Emma! - Oh! Rudolf!... <u>zise</u> încet tînăra femeie aplecându-se peste umărul <u>lui</u>. Postavul rochiî sale <u>se frecă</u> de catifeaua hainei lui. Ea dădu capul pe spate arătându-și gātu-î alb, care se umfla de un oftat, și plîngînd, tremurând și ascunzându-și fața în mâini, i se dădu. (<i>Lupta</i>, 1895)</p>
--	---	--

Deux verbes et un adjectif possessif sont remplacés par des synonymes dans la version de 1895. Pour le reste, que nous n'avons pas cité ci-dessus, à part

quelques modifications au niveau de la ponctuation et de l'orthographe, le texte est le même.

La deuxième traduction fragmentaire anonyme de 1895, paru dans „Românul” et que nous avons réussi à obtenir, est identique à la traduction de Vaian. Il n’y a aucune différence au niveau de la ponctuation, du lexique ou de l’orthographe. Vu qu’Eugen Vaian a collaboré également avec le journal „Românul”, nous avons des motifs à croire que sa traduction a été republiée dans ce périodique.

<p>Mais, en s’apercevant dans la glace, elle s’étonna de son visage. Jamais elle n’avait eu les yeux si grands, si noirs, ni d’une telle profondeur. Quelque chose de subtil épandu sur sa personne la transfigurait.</p> <p>Elle se répétait: « J’ai un amant ! un amant ! » se délectant à cette idée comme à celle d’une autre puberté qui lui serait survenue. Elle allait donc posséder enfin ces joies de l’amour, cette fièvre du bonheur dont elle avait désespéré. Elle entraînait dans quelque chose de merveilleux où tout serait passion, extase, délire; une immensité bleuâtre l’entourait, les sommets du sentiment étincelaient sous sa pensée, l’existence ordinaire n’apparaissait qu’au loin, tout en bas, dans l’ombre, entre les intervalles de ces hauteurs.</p>	<p>Dar privindu-se în oglindă, ea se mira de fața sa. Nicî o dată n’avusese ochii atât de mari, atât de negri, și de adânci.</p> <p>Și repeta: Am un amant! am un amant! am un amant! plăcându-î peste măsură acest gând, ca și când ar fi fost din nou fecioară.</p> <p>Insfîrșit! va simți și dânsa, bucuriile amorului, frigurile de fericire, atât de mult dorite. Intra în ceva extraordinar unde totul va fi pasiune, delir; o nemărginire albastră o înconjura, culmile sentimentului străluciau în gândul ei, și viața ordinară o vedea de departe, tot în întuneric prin locurile goale dintre aceste înălțimi. („Adevărul”, 1893)</p>	<p>Dar privindu-se în oglindă, ea se mira de fața sa. Nicî o dată n’avusese ochii atât de mari, atât de negri, și de adânci.</p> <p>Și repeta: Am un amant! am un amant! am un amant! plăcându-î peste măsură acest gând, ca și când ar fi fost din nou fecioară.</p> <p>Insfîrșit! va simți și dânsa, bucuriile amorului, frigurile de fericire, atât de mult dorite. Intra în ceva extraordinar, unde totul va fi pasiune, delir; o nemărginire albastră o înconjura, culmile sentimentului străluciau în gândul ei, și viața ordinară o vedea de departe, tot în întuneric prin locurile goale dintre aceste înălțimi. („Românul”, 1895)</p>
--	---	---

Tout d’abord, nous devons préciser que la version roumaine est visiblement plus courte que l’original, due à l’omission de toute une phrase (« Quelque chose de subtil épandu sur sa personne la transfigurait. »). Cette phrase joue un rôle essentiel dans le contexte du bonheur ressenti par l’héroïne en pensant à son aventure amoureuse. Il s’agit d’un sentiment indéfini, « quelque chose », qui se lit subtilement sur son visage, lui donnant un éclat inaccoutumé. Le traducteur censure l’expression du plaisir et de la satisfaction provoqués par l’acte sexuel et la liaison extra conjugale. Ce fait est explicable et compréhensible si on pense seulement à la

morale stricte de l'époque. Nous avons traduit la phrase ainsi « O plăcere subtilă se răspândi pe chipu-i transfigurând-o ».

La triple énumération « passion, extase, désir » est réduite à deux substantifs « pasiune, delir ». Nous avons remarqué un faux sens, « désir » signifie « dorință » or l'équivalent choisi par le traducteur indique le « délire ». Il s'agit, en fait, de la même tendance de censurer les mots qui font penser à l'acte sexuel. Le traducteur remplace le « désir » qui suggère le désir sexuel par un faux ami, le « délire », qui renvoie plutôt à la folie. Du point de vue lexical, le traducteur évite les néologismes en faveur des mots d'un usage ordinaire: le substantif « une profondeur », qui a comme correspondant roumain le substantif « profunzime », est repris par l'adjectif « adânci »; le verbe « se délecter » est traduit par une paraphrase « plăcându-î peste măsură », bien qu'il ait aussi un correspondant en roumain « a se delecta »; « une immensité » est traduit par « nemărginirea » au lieu de « imensitatea ». « nemărginirea » est un terme assez poétique qui contribue à l'embellissement de la traduction.

La double exclamation « J'ai un amant ! un amant ! » est complètement transformée amplifiant l'enthousiasme d'Emma. En version roumaine, nous avons une triple exclamation, formée de trois énoncés canoniques (sujet + verbe + complément), alors que dans l'original il n'y a qu'un énoncé canonique (sujet + verbe + complément) suivi d'un énoncé elliptique. Les guillemets disparaissent dans le texte roumain. Le traducteur se permet la liberté d'interpréter le syntagme « à celle d'une autre puberté qui lui serait survenue » en tant qu'équivalent de « ca și când ar fi fost din nou fecioară » (comme si elle serait de nouveau vierge). C'est un faux sens puisque « puberté » et « fecioară » ne sont pas synonymes. La puberté est « une période de transition entre l'enfance et l'adolescence, caractérisée par le développement des caractères sexuels et par une accélération de la croissance staturale, et conduisant à l'acquisition des fonctions de reproduction » (<http://www.larousse.fr>, consulté le 24 mai 2015). « Fecioară » désigne une jeune fille qui n'a jamais eu de relations sexuelles avec un homme (<http://dexonline.ro>, consulté le 24 mai 2015).

Il y a des interventions même au niveau du découpage en paragraphes. Si la version française est structurée en deux paragraphes, la traduction roumaine est organisée en trois paragraphes. Un nouveau paragraphe a été créé en déplaçant le syntagme prépositionnel « în sfârșit », l'équivalent pour l'adverbe « enfin », en tête de phrase. L'ajout du point d'exclamation amplifie de manière erronée la joie d'Emma. Les connotations du verbe « posséder », qui signifie avoir à sa disposition quelque chose mais également avoir un rapport sexuel avec quelqu'un, ont été gommées par l'utilisation du verbe « a simți » (*sentir*).

Nous avons identifié deux commutations, de déterminant et de nombre. L'adjectif démonstratif a été substitué par l'article défini: « ces joies » - « bucuriile », « cette fièvre » - « frigurile ». Le dernier exemple contient une commutation en nombre, le singulier étant remplacé par un pluriel, pour conserver une harmonie en nombre avec le substantif « ces joies ». « tout en bas, dans l'ombre » devient, par synecdoque, « tot în întuneric » (complètement dans

l'obscurité). Tandis que « les intervalles » ne sont que des « locuri goale » (endroits desserts/vides) dans la vision de notre traducteur. Le remplacement du néologisme « intervale » par la métaphore « locuri goale » ennoblit la version roumaine.

En guise de conclusion

Madame Bovary est richement représenté dans la littérature roumaine. Ses versions peuvent être regroupées selon trois critères: traduction fragmentaire (les fragments parus dans „Adevărul”, „Lupta”, „Românul”), traduction partielle (les traductions feuilleton publiées dans „Țara” et „Cartea Lumei”) et traduction intégrale (les traductions en volume réalisées chronologiquement par Ludovic Dauș, Lascăr Sebastian, Demostene Botez, D. T. Sarafoff, Florica Ciodaru-Courriol, Aurelia Ulici et Irina Mavrodin).

Les traductions fragmentaires, le sujet et l'objet de notre analyse, illustrent parfaitement l'idéologie traductive de la fin du XIXe caractérisée par roumanisation des noms des personnages, censure, naturalisation et embellissement de l'original, libertés et interventions du traducteur dans le texte. Le choix des fragments à traduire, qui mettent en évidence la relation amoureuse interdite, s'est transformé dans une véritable stratégie traductive dont le rôle est de capter et captiver le public habitué aux mélodrames.

Les traductions des fragments ont entraîné des traductions partielles qui ont conduit vers des traductions intégrales et des retraductions. Ce mécanisme en cascade prouve, en fin de compte, l'importance des fragments traduits dans les périodiques de l'époque à l'intérieur de l'histoire des traductions flaubertiennes en langue roumaine.

Acknowledgement. Articol realizat cu sprijinul FONDULUI SOCIAL EUROPEAN. Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013. **Axa prioritară 1** - „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”. **Domeniul major de intervenție 1.5** - ”Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”. **Titlul proiectului:** “*Exelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA*”. **Cod de identificare:** POSDRU/187/1.5/S/155425, **Cod SMIS:** 59019

Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul “Exelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA” cofinanțat din *Fondul Social European*, prin *Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013*, contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155425.

This work was supported by the project “Interdisciplinary excellence in doctoral scientific research in Romania - EXCELLENTIA” co-funded from the European Social Fund through the Development of Human Resources Operational Programme 2007-2013, contract no. POSDRU/187/1.5/S/155425.

Bibliographie

Corpus d'analyse

1. Flaubert, Gustave, 1965, *Madame Bovary. Moeurs de province*, Éditions Baudelaire, Paris.
2. Flaubert, Gustave, 1892, *Madame Bovary* (fragment), in „Adevărul”, an V, no. 1393, București, p. 2-3.
3. Flaubert, Gustave, 1893, *Madame Bovary* (fragment), in „Adevărul”, an VI, no. 1414, București, p. 2-3.
4. Flaubert, Gustave, 1895, *Madame Bovary* (fragment), in „Lupta”, no. 2688, București.
5. Flaubert, Gustave, 1895, *Madame Bovary* (fragment), in „Romanul”, an 39, no. 218, București.

Ouvrages

6. Brezuleanu, Ana-Maria, 1985, *Bibliografia relațiilor literaturii române cu literaturile străine în periodice (1859-1918)*, vol. 1, Edition de l'Académie, București.
7. Burlacu, Doru, 2005, *Dicționarul cronologic al romanului tradus în România: de la origini până la 1989*, Edition de l'Académie Roumaine, București.
8. Cornea, Paul, 1966, *Traduceri și traducători în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, in „De la Alecsandrescu la Eminescu”, Edition pour la littérature, București, p. 38-77.
9. Ionescu, Gelu, 1981, *Câteva repere*, in „Orizontul traducerii”, Edition Univers, București, p. 7-56.
10. Lungu Badea, Georgiana, 2006, *Repertoriul traducătorilor români de limbă franceză, italiană, spaniolă (secolele al XVIII-lea și al XIX-lea)*, vol. 1, Edition de l'Université de Ovest, Timișoara.

Articles

11. Ciotori, D. N., 1913, *Câteva chestiuni literare*, in „Luceafărul”, an XII, no. 11, Budapesta-Sibiu, p. 360-361.
12. Șuțu, Al. Gr., 1884, *Studiu asupra romanului realist din zilele noastre*, in „Convorbiri literare”, an XVIII, no. 6, Iași, p. 231-247.

Sitographie

13. <http://dexonline.ro/>
14. <http://www.larousse.fr/>

**TRADUIRE LA POÉSIE:
LE POÈME „PARADĂ” [PARADE] DE B. FUNDOIANU
TRADUIT EN FRANÇAIS PAR ODILE SERRE**

Cosmin-Gheorghiiță PÎRGHIE
Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

În acest articol ne propunem, ca punct de plecare, să construim un cadru teoretic unde vom avea în vedere principalele principii emise de mari teoreticieni și traducători cu privire la problemele pe care le ridică traducerea peziei. Ulterior, ne vom opri asupra laturii practice, unde vom încerca să analizăm modul în care a fost tradusă în limba franceză prima strofă a poemului „Paradă” [Parade], inclus în volumul Priveliști [Paysages] de Fundoianu, de către traducătoarea Odile Serre.

Vom arăta în ce măsură Odile Serre, care nu este poetesă, a reușit să depășească dificultățile de traducere cu care poeții inșiși se confruntă. De altfel, am ales poemul Parade de Fundoianu tocmai pentru gradul înalt de dificultate pe care îl presupune traducerea sa. Deși turnat într-o formă poetică clasică, poemul este impregnat de influențele poeziei moderne. Chiar dacă Odile Serre nu a redat în limba franceză forma clasică a poemului românesc, gestul traducătoarei este notabil.

La finalul articolului, vom propune o variantă proprie de traducere a primei strofe a poemului Paradă.

Quand récréation et réécriture ?

Il faut dire du début que la traduction de poésie n'est pas un simple processus de transvasement ou une technique dont le but est d'appliquer diverses théories interprétatives de façon mécanique ou en les absolutisant. C'est, en fait, le cas de toutes les approches traductologiques où les théoriciens ont vu l'acte de traduire la poésie seulement par la lentille de leurs propres formations (épistémologiques, idéologico-linguistiques, poétiques ou d'autres natures), sans concevoir la traduction de poésie comme la concrétisation de la pratique (qui est l'acte poétique) en pratique (qui en est l'activité même de traduction).

Traduire la poésie, c'est déjà faire de la poésie. C'est un truisme qui veut dire, premièrement, que le traducteur devient consciemment ou inconsciemment « le poète » du texte en train d'être traduit. Deuxièmement, la traduction de poésie dépasse le cadre restreint des simples équivalences¹ (formelles ou dynamiques)

---

¹ Lance Hewson, étant d'accord avec la position de Ladmiral, sur la nature tautologique de la notion d'équivalence, la considère, en réalité, « un leurre, car le concept détourne l'attention de l'essentiel,

allant pour la récréation, même réécriture, comme a dit le poète et traducteur roumain Ștefan Augustin Doinaș², du texte poétique dans la langue cible.

Nous pouvons nous demander: quand s'agit-il de récréation et de réécriture? On parle de récréation dans le cas de l'engagement manqué³ du traducteur. Dans ce cas, il va de la poétique vers la poïétique, de l'*ergon* vers l'*energeia*, en se rapprochant du texte de départ par une « sympathie pénétrante »⁴. Notons que cette sympathie ne se finalise pas par l'identification totale du traducteur avec le poète de l'original, ou du « poète » avec le poète. La création se trouve au niveau basique, de (re)construction de l'original, par traduction, dans un autre texte, sans pouvoir parler d'un instrument utilisé dans des buts personnels, bovériques, aux dépens des buts intrinsèques de la poésie à traduire. Elle demeure implicitement dans le processus même de traduire et toute traduction, cela est plus valable encore lorsqu'on parle de littérature, est création dans le sens où seulement par elle on peut transgresser les éléments poétiques, la poésie de l'original, dans un autre discours littéraire de la langue cible.

On parle de réécriture lorsque l'engagement devient total et la transformation du texte devient importante. Prenons comme exemple un cas de traduction du XXe siècle. Fundoianu publie en 1919 un article dans la revue

---

le fait que chaque traduction est le résultat d'une interprétation qui s'incarne dans une deuxième langue-culture. » (p. 19, *Entretien Lance Hewson (Suisse) avec Muguraș Constantinescu (Roumanie)*, „Atelier de traduction”, numéro 19 / 2013, Editura Universității Suceava.

² Doinaș soutient que: « traducerea înseamnă re-scrierea, re-crearea acestei partituri verbale [adică poezia], cu elementele unei alte limbi, pentru a stirni în noul cititor o stare poetică cât mai apropiată de cea a originalului. » (p. 261, *Orfeu și tentația realului*, Editura Eminescu, București, 1974). [La traduction signifie la réécriture, la récréation de cette partition verbale [il s'agit de la poésie], avec les éléments d'une autre langue, pour déterminer dans le nouveau lecteur un état poétique, le plus rapproché de l'original.] Réécriture et récréation, il s'agit de deux concepts et deux procédés dont le sens est différent. Par réécriture nous écrivons de nouveau un texte sur un même sujet. Par récréation nous recréons un texte, avec ses éléments inhérents. Pourtant, ce que le traducteur fait quand il traduit un texte poétique de Mallarmé ou de Poe est, en même temps, recréer et réécrire. C'est à cause de cela que Doinaș n'a pas fait une distinction nette entre les deux concepts. En pratique, la traduction est une récréation qui devient souvent une réécriture, surtout quand le traducteur est poète comme Doinaș.

³ Premièrement, il faut dire que le syntagme « engagement manqué » appartient à Roland Barthes (voir *Essais critiques*, Collections Tel Quel, aux Éditions du Seuil, 1964). Dans le cas de l'engagement manqué le jeu assumé du traducteur est très important. Regardons ce que dit Irina Mavrodin: « În mare, ar fi mai multe feluri de „jucători” angajați în această zonă care mă interesează, „angajați”, ceea ce nu înseamnă că ei totdeauna își trăiesc jocul, dar uneori se întâmplă că îl trăiesc, adică îl conștientizează ca aparținându-le, îl asumă ca fiind propria lor creație, se bucură de el. » (p. 11, *Despre traducere literală și în toate sensurile*, Scrisul Românesc, Craiova, 2006) [Généralement, il y aurait plusieurs types de „joueurs” engagés dans l'espace qui m'intéresse, „engagés”, ce que ne signifie pas toujours qu'ils vivent le jeu, mais ils arrivent parfois à le vivre, c'est-à-dire ils le voient comme leur appartenant, ils l'assument comme étant leur propre création, ils en jouissent.] (c'est nous qui traduisons) Ce qui est intéressant dans l'engagement manqué c'est que le traducteur vit le jeu, est en train de faire sienne l'œuvre à traduire, il travaille le texte comme lui appartenant, mais chaque fois lorsqu'il est à un pas de le faire propre il manque.

⁴ L'expression appartient à Mircea Martin (voir *Singura critică*, ediția a doua revăzută, Cartea Românească, 2006.

„Mântuirea”, intitulé *Traducătorii lui Heine*⁵ [*Les traducteurs de Heine*]. Dans cet article il donne l'exemple du traducteur-poète Cincinat Pavelescu qui, traduisant un lied d'après Heine, considère qu'il est mieux de le faire sien que de faire une traduction. Il veut écrire tout un poème comme Heine, inspiré d'ailleurs par le style du poète. La réécriture, on observe, c'est dans ce cas le résultat de la hyperbolisation de la création du traducteur qui oublie l'aspect le plus important, c'est-à-dire le fait qu'il doit traduire et non pas écrire.

Est-ce qu'entre recreation et réécriture, les « transactions secrètes »⁶ entre traducteur et auteur, respectivement avec la poésie, sont celles qui font la différence ? En tout cas, faisant un périple dans l'histoire de la traduction, nous observons que les transactions secrètes sont possibles jusqu'à un point. Il n'est pas en vain que Benjamin Fondane affirmait en 1943 que « **la poésie demeure essentiellement ce qu'on ne peut pas traduire. – Et ce sont ces éléments intraduisibles qui sont les éléments poétiques premiers.** »⁷ (C'est nous qui soulignons)

Ici, deux questions méritent d'être posées: Peut-on parler d'une conclusion *générale* (plutôt fermée qu'ouverte) sur sa pratique traductive de la poésie ? La vérité énoncée n'est-elle pas en désaccord avec sa pratique ? Parce que Fundoianu-Fondane a été un praticien assidu de la traduction de poésie. Ou, l'intention de Fondane est de remettre en lumière, par cette théorie, le champ prosodique et intentionnel négligé ou moins abordé par les spécialistes ? Même si cette théorie a la forme d'une conclusion, son rôle est d'ouvrir et de canaliser la recherche sur « les éléments poétiques premiers » de la poésie qui sont, d'ailleurs, les plus difficiles d'être construits dans un autre discours poétique de la langue d'arrivée. C'est dans ce sens que nous devons comprendre et interpréter cette affirmation faite par Fondane.

Nous savons, la traduction de poésie⁸ suppose plus de contraintes, parce qu'elle est, en effet, une création où la pensée poétique est « la manière particulière dont un sujet transforme, en s'y inventant, les modes de signifier, de penser, de comprendre, de lire, de voir – de vivre dans le langage. »⁹

Dans la poésie tout est important et rien n'apparaît par hasard. « Une

---

⁵ B. Fundoianu, *Traducătorii lui Heine (I)*, în „Mântuirea”, București, I, 152, 19 iulie, 1919, p. 1; „II”: I, 152, 19 iulie, 1919; „III”: I, 163, 30 iulie, 1919, p. 1; „B. F., IV”: I, 166, 2 august 1919, p. 1. En outre, ces articles ont été publiés dans le livre B. Fundoianu, *Judaism și elenism*, ediție îngrijită, note și prefață de Leon Volovici și Remus Zăstroiu, Editura Hasefer, București, 1999, pp. 81-95.

⁶ Voir dans ce sens l'ouvrage de Christine Lombez, *Transactions secrètes. Philippe Jaccottet, poète et traducteur de Rilke et Holderlin*, Artois Presses Université, 2003.

⁷ Monique Jutrin, „Réflexions autour d'un panorama de la poésie 1933-43, article qui peut être visualisé sur le site: http://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-Autour_d%20E2%80%99un_panorama_de_la_po%20C3%A9sie_fran%20C3%A7aise_1933_43-183-1-1-0-1.html

⁸ Jean René Ladmiral, qui n'est pas un risqueur, dans le sens de formuler une définition de la poésie, nous dit que la poésie « n'est que la plus fine pointe, la mieux représentative, en quelque sorte le point d'incandescence littéraire. » (p. 109, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Gallimard, 1994.)

⁹ Henri Meschonnic, *Poétique du traduire*, Éditions Verdier, 1999, p. 35.

métaphore n'est jamais une figure isolée: elle appartient à un système métaphorique, à un ou plusieurs réseaux métaphoriques. Chaque métaphore est un élément constitutif du texte littéraire total.»¹⁰ Le rythme est un élément essentiel du style d'un auteur « pas le rythme au sens traditionnel d'alternance formelle du même et du différent ordonnance, mesure, proportion. Mais le rythme tel que la poésie l'a transformé, organisation d'un discours par un sujet, et mouvement de la parole dans l'écriture, prosodie personnelle, sémantique du continu. »¹¹ Le style qui porte sur l'attitude profondément assumée de l'écrivain d'entrer en dialogue (en communion) avec toute une pensée poétique, caractéristique pour une époque; d'entrer en dialogue avec soi-même, attitude qui a comme résultat la manière particulière, existentielle de voir et de créer à l'intérieur de la littérature.

Ces traits inhérents contribuent à la coagulation d'une poésie du texte, qui est définie selon Henri Meschonnic comme « l'implication réciproque des problèmes de la littérature, des problèmes du langage et des problèmes de la société »¹² et à l'historicité qui fait qu'une œuvre littéraire soit durable à travers le temps et définie non comme « une situation chronologique, mais la tenue des tensions entre le présent passé passif et l'invention de modes nouveaux du voir, de dire, de sentir, du comprendre telle que cette invention continue d'être invention bien après le temps, de sa trouvaille parce qu'elle est une invention continuée de sujet. »¹³

Ceci étant dit, nous nous demandons: comment traduire un certain texte poétique, préservant tous ces traits considérés comme irrécusables, sans perdre ni l'effet stylistique, ni l'affectivité de l'original ? Comment transformer les éléments poétiques premiers de la poésie, qui sont en traduction des pierres d'achoppement, en instruments viables, de travail, qui rendent possibles la traduction ? Parce qu'au moment où nous avons dit que traduire la poésie, c'est faire de la poésie, cette affirmation permet à coup sûr l'ajout: avec ses éléments propres¹⁴. Or, c'est l'illusion du traducteur qui oublie l'aspect qu'en traduisant, il travaille avec les

---

¹⁰ Paul Bensimon, *Ces métaphores vives... La traduction des adjectifs composés métaphoriques*, p. 83. Cet article a été publié dans la revue „Palimpsestes”, n° 2, Presses de la Sorbonne Nouvelle, 1999.

¹¹ Henri Meschonnic, *op. cit.*, p. 165. Il faut ajouter ici le fait que le rythme tel qu'il a été défini par le poète Meschonnic, de façon abstraite, comprend une dose d'hétérogénéité, de mysticité. Nous pouvons nous demander si le traducteur qui n'est pas poète est capable de traduire la « prosodie personnelle » du texte ? En fait, celui qui n'est pas écrivain est-il en mesure de traduire (premièrement pour lui et deuxièmement pour garder la spécificité génésique de l'original) le rythme intérieur, la voix de la poésie, la poïéticité ? Il est vrai la méthode poétique de Meschonnic est de cibler les origines du texte littéraire. Il essaie de comprendre la genèse du texte parce qu'en fonction du degré de compréhension il arrive à traduire la voix (ou les particularités de la voix) du texte source dans le texte en train d'être construit dans la langue d'arrivée. Dans son cas, nous pouvons parler d'une poïétique pour une poïétique, c'est-à-dire de la naissance de l'original vers la naissance de la traduction qui fait texte.

¹² *Ibidem*, p. 140.

¹³ *Ibidem*, p. 29.

¹⁴ Notons que dans le cas de l'autotraduction, on parle, en termes freudiens, de la subconscience de l'auteur qui est porteuse de l'expérience littéraire et qui pénètre l'espace de la conscience du traducteur, faisant possible l'écoulement des éléments spécifiques du discours de la langue source dans le discours de la langue cible.

données de la langue cible.

Pourtant, pour répondre à cette question, nous passerons à la lecture critique de la traduction faite par Odile Serre, en français, du poème *Paradă* [*Parade*], de Fundoianu, qui fait partie du volume *Priveliști* [*Paysages*], paru en 1930, quand il était déjà installé en France, grâce à son ami le poète roumain Ion Minulescu. Cette lecture nous permettra d'observer si la traductrice, qui n'est pas poétesse, se trouve dans une sorte d'engagement manqué avec le texte ou si l'engagement devient total.

Lecture critique de la traduction:

Paradă vs [*Parade*] de Fundoianu en traduction d'Odile Serre

Dès le début, il faut préciser que nous travaillerons dans les pages qui suivent sur la traduction faite par Odile Serre, rééditée en 2005. Pour l'analyse, nous avons choisi uniquement la première strophe du poème *Paradă* [*Parade*]. Notre choix porte sur la difficulté imposée par ces vers en traduction. Nous pourrions observer dans cette strophe la puissance imaginative et suggestive des images poétiques insolites créées par Fundoianu. En d'autres mots, une parade des vertus poétiques sans précédent. Nous la reproduisons ci-dessous:

Ca un paing, Urîtul se rupe dintre ațe, în beznă, iată, rîsul cu sîngele îl scuiți, și nimeni nu-i furtuna de gît să mi-o agațe și din privire ochii să mi-i desprindă, bumbi.	Telle une araignée, le Spleen s'arrache à sa toile, dans les ténèbres, te voilà crachant un rire ensanglanté, et personne n'est là pour m'accrocher l'orage au cou ni pour me déboutonner les yeux de leur regard.
---	---

Pour la première strophe, Odile Serre recourt à une traduction littéraliste, fidèle dans la mesure du possible à la lettre du texte. Elle traduit le premier vers presque mot-à-mot, suivant l'ordre syntaxique imposé par l'original: « Telle une araignée, le Spleen s'arrache à sa toile ». Le mot *Urîtul* est bien traduit par *Spleen*, terme retrouvé dans l'esthétique baudelairienne. N'ignorons pas le fait que Fundoianu a été profondément influencé par Baudelaire. Roxana Sorescu¹⁵, jeune chercheuse sur Fundoianu-Fondane, considère que même si ce poème a été considéré comme un pastiche du *Bateau ivre* de Rimbaud, l'élan comme état d'esprit et comme expression se trouve dans l'esthétique de Baudelaire.

Le mot « ațe », placé à la fin du premier vers a été traduit par « toile ». Pour « ațe », il y a comme correspondent français le mot «fr. fils ». De plus, la traductrice a recours à un ajout, introduisant l'adjectif possessif « sa » qui n'existe pas dans l'original.

Concernant le deuxième vers, le terme « beznă » a été traduit par le pluriel

¹⁵ Roxana Sorescu, *Portret în oglindă livească: Fundoianu și Baudelaire*, article publié dans la revue „Observator cultural”, juin, no. 676, 2013.

français « ténèbres ». Nous pouvons également le traduire par les termes « nuit » et « noir », mais nous ne faisons que nuancer la synonymie en français du mot « beznă » et rien de plus. L'image presque naturaliste, grotesque « iată, râsul cu sîngele îl scupi » a été rendue en français par la structure « te voilà crachant un rire ensanglanté ». Nous remarquons que le verbe roumain à l'indicatif présent, placé à la fin du vers pour des raisons de la rime, a été traduit par le gérondif « crachant ». En outre, Odile Serre a traduit le nom « sîngele » par l'adjectif « ensanglanté. » Comme procédé de traduction, il s'agit de la transposition, « procédé de traduction indirect [qui suppose] une réorganisation grammaticale [d'un mot ou d'un syntagme] qui laisse intacte la structure de signification. »¹⁶

Déjà, l'image n'est plus la même que celle de l'original. Elle connaît une métamorphose de substance. Elle devient une image bizarre, pour ne pas l'appeler absurde.

Le troisième vers est traduit de façon appropriée en français. Même si l'ordre des mots de l'original n'est pas le même avec l'ordre des mots dans la traduction, Odile Serre réussit à rendre en français l'image inédite sans faire des changements au niveau du sémantisme et de la puissance suggestive de l'original. Le verbe roumain au mode conjonctif (équivalent en français du subjonctif), temps présent, a été rendu en français par l'infinitif. Nous remarquons un ajout; il s'agit de l'adverbe de lieu « là » qui n'est pas présent dans l'original et qui régularise la syntaxe, jouant le rôle d'un connecteur logique de type rationnel. Donc, il s'agit d'un processus de rationalisation, qui est une tendance qui « déforme l'original en inversant sa tendance de base et en effectuant une linéarisation des arborescences syntaxiques. »¹⁷ Elle porte sur « les structures syntaxiques de l'original et sur sa ponctuation. »¹⁸ Si nous regardons le vers de l'original, nous décèlerons l'ellipse comme moyen poétique de construction moderne. Malheureusement, la traduction va sur le type de construction poétique où le hasard cultivé par les poètes d'avant-garde, inséré ici par l'ellipse, est neutralisé par l'incrémentalisation d'un adverbe de lieu au rôle de connecteur logique de type rationnel.

Pour le dernier vers de la première strophe, la difficulté de traduction est plus grande encore. Comme on observe, nous nous confrontons avec un paradoxe: ce n'est pas le regard qui se déboutonne des yeux, mais les yeux qui se déboutonnent de leur regard. En roumain, cela est marqué par l'inversion soutenue par la dernière métaphore « bumbi ». En français, il est presque impossible de garder ce type de syntaxe qui est vraiment spectaculaire. Le choix de la traductrice vient comme une solution limite: « ni pour me déboutonner les yeux de leur regard. » Elle fait appel à la transposition; le nom « bumbi » est rendu en français par l'infinitif « déboutonner ». Le verbe de l'original « să desprindă » est récupéré par le verbe à l'infinitif, évidemment avec une nuance atténuée. À coup sûr on perd

---

¹⁶ Teodora Cristea, *Stratégies de la traduction*, Troisième édition, Editura Fundației „România de Măine”, București, 2007, p. 119.

¹⁷ Antoine Berman, *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Éditions du Seuil, 1999, p. 54.

¹⁸ *Ibidem*, p. 53.

presque toute la beauté de cette construction métaphorique insolite. Pourtant, on garde dans le texte poétique de la langue d'arrivée l'essence de cette métaphore.

En guise de conclusion, Odile Serre va pour la recreation de l'original, pratiquant la traduction littérale dans la mesure du possible, dans le sens donné par Irina Mavrodin, où la littéralité, en cas de la poésie d'avant-garde (même si le poème de Fundoianu, comme nous avons déjà dit, ne peut pas être annexé intégralement à une formule esthétique ou programme révolutionnaire du modernisme extrémiste) coïncide avec la littéarité.

Notre traduction de ces vers

En considerant la traduction de ces vers faite par Odile Serre en français et bien sûr celle de Dan Solomon¹⁹ en anglais, nous proposons ci-dessous la nôtre:

Entre les fils, telle une araignée, Le Spleen s'arrache,
dans le noir, te voila crachant le rire avec le sang,
et personne n'est pour m'accrocher au cou l'orange
ni les yeux de leur regard, me déboutonnant.

Concernant la musicalité prosodique, nous avons essayé de la rendre en français sans forcer la phrase poétique, restant fidèle, dans la mesure du possible, à la lettre du texte et aux images insolites de l'original. Évidemment, pour réaliser la rime, nous avons opéré des changements internes dans presque chaque strophe. Mais ces changements n'affectent pas les images de l'original.

À titre de conclusion, nous pouvons affirmer que le besoin de retraduire ces vers vient du fait qu'à notre avis, il est possible de faire une traduction avec rime (plutôt avec des assonances) et rythme, sans transformer ces éléments de prosodie en éléments prioritaires et sans ruiner l'architecture poétique exemplaire de Fundoianu.

Acknowledgement. Articol realizat cu sprijinul FONDULUI SOCIAL EUROPEAN. Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013. **Axa prioritară 1** - „Educația și formarea profesională în sprijinul creșterii economice și dezvoltării societății bazate pe cunoaștere”. **Domeniul major de intervenție 1.5** - ”Programe doctorale și post-doctorale în sprijinul cercetării”. **Titlul proiectului:** “*Exzellenz interdisziplinär in der Erforschung der Wissenschaft*”. **Titlul proiectului:** “*Exzellenz interdisziplinär in der Erforschung der Wissenschaft*”. **Cod de identificare:** POSDRU/187/1.5/S/155425, **Cod SMIS:** 59019

Bibliographie

1. *Atelier de traduction*, numéro 19 / 2013, responsables du numéro: Muguraș Constantinescu et Daniela Hăisan, Editura Universității Suceava.

---

¹⁹ La traduction en anglais faite par Dan Solomon: « The Spleen, like a black spider, breaks off its web by night: / look, that's blood you are spitting each time with your tart laugh. / None's here to hang the tempest onto my neck; from sight / my two eyes to unbutton no one is spart enough.” (Benjamin Fondane, *Priveliști [Landscapes]*, traduction par Dan Solomon, Editura Institutului Cultural Român, București, 2004, p. 31)

2. Barthes, Roland, 1964, *Essais critiques*, Collections Tel Quel, aux Éditions du Seuil.
3. Berman, Antoine, 1999, *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Éditions du Seuil.
4. Cristea, Teodora, 2007, *Stratégies de la traduction*, Troisième édition, Editura Fundației „ROMÂNIA DE MĂINE”, București.
5. Doinaș, Ștefan Augustin, *Orfeu și tentația realului*, 1974, Editura Eminescu, București.
6. Fondane, Benjamin, 2004, *Priveliști [Landscapes]*, traduction par Dan Solomon, Editura Institutului Cultural Român, București.
7. Fundoianu, B., 1999, *Judaism și elenism*, ediție îngrijită, note și prefață de Leon Volovici și Remus Zăstroiu, Editura Hasefer, București.
8. Fundoianu, B., 2005, *Priveliști: Poeme (1917-1923) / Paysages: Poèmes (1917-1923)*, traducere în limba franceză de Odile Serre, Paralela 45, Pitești.
9. Jutrin, Monique, „Réflexions autour d'un panorama de la poésie 1933-43, article qui peut être visualisé sur le site:
10. http://www.benjaminfondane.com/un_article_cahier-Autour_d%20%80%99un_panorama_de_la_po%3%A9sie_fran%3%A7aise_1933_43-183-1-1-0-1.html
11. Ladmiral, Jean-René, 1994, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Gallimard.
12. Lombez, Christine, 2003, *Transactions secrètes. Philippe Jaccottet, poète et traducteur de Rilke et Holderlin*, Artois Presses Université.
13. Martin, Mircea, 2006, *Singura critică*, ediția a doua revăzută, Cartea Românească.
14. Mavrodin, Irina, 2006, *Despre traducere: literal și în toate sensurile*, Craiova, Editura Fundația Scrisul Românesc.
15. Meschonnic, Henri, 1999, *Poétique du traduire*, Lagrasse, Verdier.
16. Sorescu, Roxana, 2013, „Portret în oglindă livrească: Fundoianu și Baudelaire”, article publié dans la revue *Observator Cultural*, juin, no. 676.
17. *Palimpsestes*, 1999, n° 2, Presses de la Sorbonne Nouvelle.

Această lucrare a beneficiat de suport financiar prin proiectul “Exceelență interdisciplinară în cercetarea științifică doctorală din România – EXCELLENTIA” cofinanțat din *Fondul Social European*, prin *Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013*, contract nr. POSDRU/187/1.5/S/155425.

This work was supported by the project “ Interdisciplinary excellence in doctoral scientific research in Romania - EXCELLENTIA” co-funded from the European Social Fund through the Development of Human Resources Operational Programme 2007-2013, contract no. POSDRU/187/1.5/S/155425.

NIVELUL ECHIVALENȚEI ÎN TRADUCEREA ORALĂ DIN LIMBA ENGLEZĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Ina SÎTNIC

Universitatea de Stat din Moldova
Chișinău, Republica Moldova

Determining the adequate equivalents in oral translation is a more complex activity compared with the process of written translation, since it implies not just elements of the linguistic system, but also aspects of cognitive, communicative and instrumental nature. The main aim of the article is to present the level at which the subjects participating in the research, who are students at Bachelor's and Master's degree studies, are capable to render a legal text from English into Romanian as accurate and as exact as possible at the level of coherence and cohesion. We propose to classify the versions proposed by students into three categories: unacceptable translation, partially adequate translation and adequate translation. Also, we intend to determine specific linguistic and semantic constraints some students face in the process of rendering specialized vocabulary.

1. Introducere

Noțiunea de echivalență în traducere ca metodologie pentru analiza contrastivă apare odată cu necesitatea identificării similitudinilor și diferențelor dintre limbi și reprezintă problema de bază a lingvisticii. Echivalența are în vedere particularitățile sistemului lingvistic al celor două limbi aflate în contact în procesul de traducere orală prin care înțelegem nivelul lexical, morfo-sintactic și semantic al limbilor aflate în procesul traducerii.

Stabilirea unor echivalențe adecvate în procesul traducerii orale reprezintă prioritatea oricărui interpret fiindcă aceasta determină calitatea traducerii. Este motivul pentru care considerăm noțiunea de echivalență drept rezultat al procesului de traducere și al relației de identitate dintre unitățile de sens din două limbi diferite (engleză și română în cercetarea întreprinsă de noi) și vom urmări, în mod special, parametrii textuali centrați pe respectarea coeziunii și coerenței, căci ne aliniem opiniei că traducerea este, mai întâi de toate, o activitate de ordin textual.

W. Koller descrie traducerea ca rezultat al procesării textuale prin intermediul căruia textul din limba-sursă (LS) este transpus într-un text în limba-țintă (LȚ), iar între produsul din LȚ și textul-sursă există o relație de traducere sau o relație de echivalență (Koller, 1995: 196).

Interpretarea reprezintă transmiterea în LȚ a celui mai exact și natural echivalent al mesajului din LS (As-Safi, 2011: 6). Echivalența în traducerea orală

se referă la nivelul de echivalență care poate fi atins între textul-sursă (TS) și textul-țintă (TȚ) în ceea ce privește coeziunea și informația transmisă de text, iar scopul primordial al oricărui interpret este să ajungă pe cât posibil la o echivalență la nivelul întregului text/discurs, mai degrabă decât la nivel de cuvânt sau sintagmă.

M. Baker consideră că elementul textual este foarte important pentru traducători întrucât acesta facilitează comprehensiunea și analiza TS dar și contribuie la producerea unui text coeziv și coerent în LȚ (Panou, 2013: 4). Prin urmare, în procesul traducerii orale, echivalența vizează binomul constituit din coeziune și coerență.

Teoreticienii moderni în domeniul traducerii, precum J. Delisle, estimează că demersul traducătorului nu este transcodarea, ci identificarea echivalentelor în funcție de contextul enunțării. Identificarea echivalențelor în traducere este, înainte de toate, o problemă de identificare a obstacolelor în traducere, apoi – o problemă de interpretare, de identificare a sensului transmis de TS și a intenției acestuia cu referire la contextul lingvistic și extralingvistic valabil pentru momentul producerii originalului și, în cele din urmă, de determinare a echivalentelor în procesul de identificare a resurselor LȚ cu alegerea unei soluții semantice adecvate (Pop, 2002: 49), valabile pentru momentul traducerii, adică, pe lângă luarea în calcul a parametrilor textuali enunțați, nu putem să nu ținem cont de situația concretă de traducere.

O altă condiție vizează problema sensului în traducere. Potrivit cercetătoarei H. Albir, pentru ca actul comunicării să aibă loc, fie că este vorba de traducerea scrisă sau orală, este necesar ca sensul înțeles de receptor să fie același cu cel transmis de emițător. Dacă această adecvare s-a stabilit, atunci se poate spune că actul comunicării s-a produs și transferul sensului a funcționat. Acest element se referă la componenta coerenței.

Lingvistul german W. Koller examinează detaliat conceptul de echivalență și termenul de corespondență cu care acesta este relaționat. Noțiunea de corespondență vizează, în mod special, compararea celor două sisteme lingvistice aflate în contact (LS și LȚ), în care diferențele și similitudinile apar la poli opuși, iar echivalența vizează elemente corespondente în perechi de TS și TȚ și contexte (Panou, 2013: 3).

Interpretarea contribuie la facilitarea comunicării orale dintre persoanele care vorbesc limbi diferite. În acest sens, în condițiile formării viitorilor interpreți, putem afirma că, pe lângă competența de traducere pe care și-o formează studentul-interpret, un rol important îi revine conceptului de competență comunicativă, care include, alături de competența lingvistică, o competență pragmatică, desemnând capacitatea vorbitorului, în cazul nostru – a interpretului, de a se exprima adecvat în raport cu datele contextului extra-lingvistic și cu intenția comunicativă (DSL, 1997: 116) și care face referire la coeziunea și coerența mesajului produs în LȚ sub formă de discurs, prezentat ca un ansamblu de strategii corelate cu o anumită situație de comunicare (Stoichițoiu, 2001). ***În studiul de față, centrat pe examinarea condițiilor de formare a viitorilor interpreți, acțiunea de comunicare are loc prin simularea unui exercițiu***

de traducere consecutivă (TC).

2. Metodologie

În lucrarea *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training*, D. Gile menționează faptul că interpretarea este o activitate care cuprinde mai multe sarcini, pentru îndeplinirea cărora trebuie depus efort și energie. Conform lui D. Gile, TC are loc în două faze și anume faza de audiere (*listening phase*) și faza de reformulare (*reformulation phase*) (Gile, 1995: 159). În modelul propus de cercetător, procesele și operațiile de interpretare presupun anumite eforturi (cele trei componente de bază ale interpretării) și anume *efortul de înțelegere*, *efortul de memorare* și *efortul de producere* (Hansen 2008: 173), iar formarea competențelor de interpretare s-ar putea să nu rezulte în procese automate, adică în cerințe cu un nivel semnificativ redus al capacității de procesare a componentelor respective, ci într-un management mai eficient al resurselor mentale de care se face uz.

În prezentul articol ne axăm pe *efortul de producere*, adică pe capacitatea de redare a mesajului în LȚ și, din această perspectivă, pe observarea corectitudinii și adecvării în stabilirea echivalențelor în traducerea din limba engleză în limba română. În TC există două *faze de producere* (Gile, 1995: 165). Pe parcursul primei faze studentul-interpret audiază segmentul de informație și, eventual, ia notițe, iar în timpul fazei a doua, produce discursul în LȚ. Întrucât scopul nostru este să determinăm calitatea traducerii efectuate de către cele două grupuri de studenți-interpreti: SL (Studenții de la ciclul de Licență) și SM (Studenții de la ciclul de Masterat), ne vom concentra asupra fazei a doua, adică de transmitere a mesajului în LȚ în care vom observa coerența în TC sub aspect semantic, iar coeziunea – sub aspect lexical, gramatical (morfologic și sintactic).

De asemenea, este important să scoatem în evidență modul în care subiecții studiului de față redau sensul și structura unităților lingvistice dintr-un text care aparține, în cazul concret, domeniului juridic și, deci, conține un vocabular specializat, iar pentru traducerea textului trebuie să fie păstrat un grad cel puțin acceptabil de adecvare și corectitudine a informației receptate.

Raționamentul ipotetic care urmează a fi testat pentru prezenta cercetare are la bază ideea că TC este o activitate complexă de comunicare a mesajului în LȚ, întrucât este dictată de o decizie promptă, fără acces la surse de informare și mecanisme care l-ar ajuta pe traducător în demersul acestuia și se bazează doar pe competențele de care acesta dispune. De asemenea, se presupune că, în timpul acestei activități, studenții-traducători vor întâmpina unele obstacole în identificarea imediată și adecvată a echivalențelor în LȚ, manifestate prin constrângeri de ordin semantic, lexical și morfo-sintactic în redarea unor variante potrivite de traducere.

Astfel, obiectivele principale asupra cărora ne concentrăm în prezenta investigație sunt:

- determinarea nivelului de echivalență care poate fi atins de subiecții participanți la studiu având ca reper indicatorii de coeziune și coerență și

- identificarea obstacolelor lingvistico-semantice în stabilirea echivalentelor în traducere.

Subiecții studiului de față sunt studenți de la anul II, ciclul licență, care studiază limba engleză ca limbă secundară și masteranzii anului I de studii de la specialitatea traducere juridică. Pentru a determina domeniul și tipul de lexic specializat care va fi transpus în LȚ și, în mod implicit, pentru a se asigura comprehensiunea textului în limba engleză și a stabili relațiile semantice din interiorul acestuia, studenții mai întâi de toate audiază discursul. În faza a doua are loc segmentarea semantică a discursului conform unor unități logice de mărime medie astfel încât studenții să fie capabili să rețină materialul informativ. A treia etapă constă în producerea propriu-zisă a versiunii în limba română.

Deși subiecții sunt conștienți de faptul că în procesul transferului informației ei trebuie să păstreze TȚ echivalent cu TS la nivel lingvistic, totuși nu este posibil să se atingă 100% echivalență lingvistică la nici unul din grupuri. Astfel, dacă TȚ va reuși să transfere sensul TS sau nu, precum și modul în care echivalența va fi obținută cel puțin în anumite privințe, va putea fi investigată în lucrarea de față prin examinarea modului în care s-a reușit transpunerea textului propus studenților spre interpretare din limba engleză în limba română. Astfel, vom stabili gradul de (in)adecvare cu care se realizează echivalența în traducerea orală, analizând un eșantion de 24 de exemple concrete de traducere ale studenților ciclului I prin comparație cu cele furnizate de studenții de la ciclul II, masterat de la departamentul Traducere, Interpretare și Lingvistică Aplicată.

Întrebările la care ne propunem să răspundem sunt:

- Cum are loc transmiterea informației din TS în TȚ în traducerea orală prin observarea elementelor de coerență și coeziune?
- Care este gradul de echivalență la nivel semantic, lexical și morfo-sintactic în variantele de traducere ale studenților de la ciclul licență și masterat?

Datele obținute în urma analizei calității traducerilor au fost incluse într-un tabel în care au fost indicate valorile componente coerenței și coeziunii.

3. Rezultate

Echivalența în transferul elementelor de coerență și coeziune din LS în LȚ

Cea mai mare provocare pentru traducători, dar mai ales pentru interpreți, este producerea unei versiuni adecvate și comprehensibile a ceea ce este transmis de TS, aceasta fiind cât mai apropiată de original. Astfel, este important ca TȚ să fie încărcat de conținut semantic și pragmatic asemănător TS iar interpretul să atingă un nivel de echivalență lexico-semantică și morfo-semantică maximă în traducere.

Indicatorii utilizați în analiza variantelor de traducere au inclus elementele de *coerență* și *coeziune*, începând cu cel mai scăzut nivel, avansând spre un nivel mediu-înalt și anume: *traducere inacceptabilă*, *traducere parțial adecvată* și *traducere corespunzătoare*. Am considerat că *traducerea* este *inacceptabilă* atunci când a existat „zero” transmitere a unităților semantice în LȚ, în consecință,

mesajul fiind complet denaturat. În traducerea *parțial adecvată*, studentul-interpret a reușit să producă un TȚ coerent însă cu unele abateri, adoptând pe alocuri structura TS, fapt ce a făcut ca mesajul să fie uneori greu de înțeles. În variantele de *traducere corespunzătoare* mesajul TȚ a atins nivelul de coerență enunțat de TS. Această clasificare a fost stabilită în baza analizei elementelor de coerență și coeziune discursivă și este indicată în tabelul de mai jos.

Tabel 1. Nivelul echivalenței în TC obținut de studenții la ciclul licență (SL) și masterat (SM) pe baza indicatorilor

N/o	Echivalență	Coerență	Coeziune	SL		SM	
				Frecvență %		Frecvență %	
1.	<i>Traducere inacceptabilă</i>	Lipsă de legătură în fluxul ideilor	Lipsă de coeziune la nivel lexical și morfo-sintactic	4	33%	3	25%
2.	<i>Traducere parțial adecvată</i>	Structuri pe alocuri bizare și elemente plasate în mod ciudat în traducere. Uneori lipsește legătura în fluxul ideilor	Coeziune parțială la nivel de vocabular și gramatică	6	50%	4	33%
3.	<i>Traducere corespunzătoare</i>	Oragnizarea ideilor în conformitate cu sistemul lingvistic al LȚ	Prezența coeziunii în actul traducerii la nivel lexical, gramatical, sintactic	2	17%	5	42%
4.	<i>Total</i>			12	100%	12	100 %

Din datele indicate în Tabelul 1 reiese că traducerea efectuată de către cele două grupuri participante la studiu - SL și SM, se încadrează preponderent în categoria *Traducere parțial adecvată*. De asemenea, se poate observa că cele mai adecvate variante de traducere orală au fost furnizate de către studenții de la ciclul de masterat. Rezultatele prezentate în tabel arată că nivelul de *Traducere parțial adecvată* constituie cea mai înaltă pondere în rândul studenților de la ciclul licență (50%), pe când cel mai mare indice valoric în grupul studenților de la masterat este reprezentat de categoria *Traducerilor corespunzătoare* (42%). În același timp, în grupul SM cota traducerilor inacceptabile a fost la un nivel minim în comparație cu nivelul echivalenței pentru celelalte categorii, în cazul grupului SL nivelul minim de corespondențe înregistrându-se pentru categoria *Traduceri corespunzătoare*.

4. Constrângeri în identificarea echivalentelor în TC din limba engleză în limba română

Obstacolele întâmpinate de interpreți în activitatea pe care o desfășoară sunt net mai mari în comparație cu cele cu care se confruntă traducătorii. Acestea diferă în funcție de tipul de text/discurs cu care operează, dar și de direcția din/spre care

se traduce. Pentru o analiză a entităților care prezintă dificultăți în traducere, ne vom referi cu precădere la versiunile de traducere parțial adecvată din cele două grupuri antrenate în studiu.

Datorită complexității vocabularului și în special a unităților terminologice pe care le conține TS în procesul de traducere, studenții ambelor grupuri au întâmpinat constrângeri mai cu seamă la nivel lexico-semantic. Acestea se referă la rolul pe care-l are vocabularul selectat pentru organizarea relațiilor în text (Baker, 2001: 202). Incompatibilitatea la nivel de lexeme și sintagme între LS și LT conduce la apariția erorilor de traducere, a ezitărilor, a reformulărilor și chiar a pauzelor din cauza lacunelor în cunoașterea vocabularului specializat, dar mai ales a termenilor pe care interpretul trebuie să-i transpună în limba română.

Am observat, mai întâi de toate, practica de a traduce literal sau prin calchieri, așa cum arată exemplul următor: „If the charge is not murder, bail will be set.” care este tradusă prin „Dacă acuzația nu este omor, va fi setată o cauțiune”. Sintagma *to set a bail* a fost, de altfel, tradusă incorect de către doi studenți, varianta corectă, *va fi stabilită o cauțiune*, regăsindu-se în traducerea unui student inclus în categoria *Traduceri corespunzătoare*. De asemenea, remarcăm alegerea neinspirată a traducerii lexemului *to hear* care, în context juridic, ar fi trebuit tradus *a audia* în loc de *a asculta*. Așadar, „the opening statements are heard” a fost redat prin „declarațiile sunt ascultate”. În aceeași ordine de idei, în unitatea lingvistică „To make a final argument to the jury” interpretul atribuie fiecărui lexem din LS o variantă directă de traducere în limba română: „să facă ultimul argument”, ceea ce știrbește din adevărata valoare a acesteia. O traducere plauzibilă ar fi „a acorda cuvântul pe fond”.

Prin comparație, se poate observa că studenții de la ciclul masterat tind să recurgă la noțiuni generalizatoare în detrimentul unităților specifice limbajului juridic. Spre exemplu: „When they *reach a decision*, the jury returns to the courtroom [...]” devine „Jurații se retrag din sala de judecată pentru *a hotărî* în secret” în loc de *a lua o decizie* sau *a delibera*; „The witnesses for the prosecution” este transpus în română prin „martorii procurorului” în loc de „martorii acuzării” iar „The defence is permitted to cross-examine the witnesses” este redat astfel: „Partea care apără examinează minuțios fiecare martor.” în loc de „Apărarea [...]”.

În stabilirea sensului oricărui produs al comunicării, un rol important îl au conectorii. În procesul de interpretare însă, ei pot prezenta, pe alocuri, obstacole. Aceștia sunt omiși și astfel, legătura pe care ar fi trebuit s-o creeze între unitățile lingvistice pentru a forma un discurs unitar dispare, prezentând, în rezultat, imaginea unor frânturi de idei mai degrabă decât un produs încheiat.

Un interes aparte în determinarea dificultăților cu care se confruntă studenții-interpreți îl constituie unitățile din limba engleză care se apropie, la nivel de pronunțare, de imaginea celor din limba română și care, în urma traducerii, creează denaturări de sens. Un exemplu concret îl oferă structura „The defence is permitted [...]”, care a fost tradusă prin „Apărarea promite”.

Confundarea formei și, implicit, a sensului unor lexeme, are loc nu doar la nivel interlingual, ci și la nivel intralingual. De exemplu, unitatea lingvistică „[...]”

a sentence that the defendant must *serve*” a fost transpusă în TT astfel: „[...] o sentință pe care acuzatul o *merită*”. Traducerea nu tocmai potrivită a rezultat în urma audierii segmentului de text, structura *must serve* fiind, cel mai probabil, identificată în mod greșit cu lexemul *deserve*, de unde și eroarea de sens.

Interferența limbilor poate dăuna traducerii. Un exemplu concret este termenul juridic *charges* din cadrul structurii „informed of the *charges* against him” care a fost tradus la un moment dat astfel: „informat despre *sarcinile* împotriva lui”. Este cu siguranță vorba de influența limbii franceze care a dăunat calității traducerii.

Deși topica limbii române este relativ liberă, ceea ce înseamnă că din punct de vedere sintactic nu ar trebui să existe constrângeri serioase în procesul de TC din limba engleză în limba română, totuși se observă tendința de a urma topica limbii engleze, ceea ce diminuează din naturalețea limbii române. Constrâns fiind de factorul temporal, astfel încât să poată să reformuleze structura sintactică într-o formă cât mai adecvată sistemului lingvistic spre care traduce, interpretul se vede obligat să intervină fie cu pauze, fie cu unele variante de traducere mai puțin potrivite. Un exemplu pertinent este redat de enunțul „If the charge is not murder, *bail will be set.*” tradus cu păstrarea ordinii cuvintelor în varianta din limba engleză și anume: „Dacă persoana nu este acuzată de omor, *cauțiunea va fi stabilită.*” deși acceptabilă pentru TC dar nu tocmai cea mai bună, sau avem fraza „First a jury is selected and the opening statements are heard.” redată după cum urmează: „Mai întâi *jurații sunt aleși și primele declarații sunt audiate.*”

Chiar dacă nu au fost reperate abateri morfologice grave, considerăm important să atragem atenția asupra traducerii improprie a verbului modal *must* din propoziția „The defendant *must be* informed of the charges [...]” căruia i-a fost atribuită valoarea de viitor „Inculpatul *va fi* informat despre acuzațiile[...].”

Diateza pasivă, caracteristică limbajului juridic poate, de asemenea, produce impedimente în exprimarea fluentă și structurarea promptă a unității în LT, aducând cu sine greșeli de limbă. Pentru a evita formulări care creează discordanțe în articulare cum ar fi „*Apărarea i se permite*”, uneori se renunță la traducerea prin aceeași categorie gramaticală ca în LS. În „The defence *is permitted* to cross-examine the witnesses” verbul la diateza pasivă fie dispăre, fie este înlocuit printr-un alt verb la diateza activă „Apărarea îi supune pe martori unui interogatoriu încrucișat”.

5. Concluzii

Obstacolele care apar în procesul transunerii unui discurs specializat, afectează în mod inevitabil trăsăturile esențiale - coeziunea și coerența - produsului în LT. Comparând traducerile efectuate de studenții de la ciclul licență și de cei de la ciclul masterat, am stabilit trei niveluri de indicatori conform cărora am clasificat calitatea traducerilor efectuate și anume: *Traducere inacceptabilă*, *Traducere parțial adecvată* și *Traducere corespunzătoare*. Astfel, conchidem că studenții de la ciclul masterat au reușit să atingă un număr mai mare a variantelor de traducere corespunzătoare (42%), pe când valoarea cea mai înaltă a indicatorului traducerilor

inacceptabile a figurat în grupul studenților la ciclul licență (33%). Cauza dificultăților întâmpinate în procesul traducerii a constituit-o tipul de traducere prin intermediul căreia trebuia să se facă transferul din LS în LȚ, domeniul la care se raportează textul propus pentru traducere dar și abundența lexicului specializat.

Pentru obținerea unei reprezentări mentale adecvate a discursului dar și pentru încurajarea studenților de a traduce corect, coerent și fluent, propunem exerciții de audiere a discursurilor în limba engleză pentru a îmbunătăți comprehensiunea la nivel fonologic, lexico-semantic și sintactic cu redarea ulterioară a ideilor principale sau a rezumatului în limba română sau engleză. În scopul unei mai bune înțelegeri a sistemului lingvistic al limbii engleze și în vederea sporirii calității variantelor de traducere la orele de TC recomandăm analiza unităților lingvistice ce conțin structuri lexicale și sintactice scurte și medii cu un anumit grad de dificultate și integrarea treptată a acestora în texte pentru a fi traduse oral. Automatizarea lexicului specializat, a idiomurilor și cologațiilor, se poate realiza prin includerea și traducerea lor în contexte concrete sau prin redarea explicațiilor formelor lingvistice în limba engleză, fapt ce ar favoriza înțelegerea clară a acestora.

Scopul exercițiilor practice de TC nu este doar să ofere studenților șansa de a traduce ci, de asemenea, să-i instruiască și să-i ghideze în parcurgerea unui proces complex prin aplicarea unor strategii adecvate, astfel încât aceștia să-și formeze competențele necesare de traducere orală.

Bibliografie

1. As-Safi, Abdul Baki, 2011, *Translation Theories, Strategies and Basic Theoretical Issues*, Dar Amwaj.
2. Baker, Mona, 2001, *In Other Words*, Taylor & Francis Group.
3. Bidu-Vrănceanu, Angela, Călărașu, Cristina, Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, Mancaș, Mihaela, Pană-Dindelegan, Gabriela, 1997, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, București, Editura Științifică (DSL).
4. Gile, Daniel, 1995, *Basic concepts and models for interpreter and translator training*, John Benjamins.
5. Hansen, Gyde, Chesterman, Andrew, Gerzymisch-Arbogast, Heidrun, 2008, *Efforts and Models in Interpreting and Translation Research*, John Benjamins Publishing.
6. Koller, Werner, 1995, *The concept of equivalence and the object of translation studies*, În: *Target* 7 (2), 191–222.
7. Panou, Despoina, 2013, „Equivalence in Translation Theories: A Critical Evaluation”, în *Theory and Practice in Language Studies*, Vol. 3, No. 1, pp. 1-6.
8. Pop, Mirela, 2002, *L'équivalence comme adéquation - essai de définition du concept*, În: *Buletinul Științific al Universității "Politehnica" din Timișoara*, Tom 1(1) Seria Limbi moderne. [Accesat 18.06.2015] Disponibil: <http://www.cls.upt.ro/files/buletin/2002/pop.pdf>
9. Stoichițoiu-Ichim, Adriana, 2001, *Semiotica discursului juridic*, Editura Universității, București. [Accesat 20.06.2015] at: <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/discurs/Capitolul%204.htm>

EUFEMISMUL CA MIJLOC DE MANIPULARE ÎN DISCURSUL OFICIAL ȘI TRADUCEREA ACESTUIA DIN LIMBA ENGLEZĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Gabriela ȘAGANEAN

Daniela PASCARU

Universitatea de Stat Moldova,
Chișinău, Republica Moldova

The major objectives of this paper consist in the investigation of the stylistic value of euphemisms in political speeches, of the particularities of their translation in Romanian, as well as the identification of the pragmatic function which they accomplish. The research method consists in the analysis of the political language, which is centered on the way in which certain political speeches become popular, and in the way in which they model the people's mentality and emotions. The given paper addresses the analysis of some politicians's speeches and illustrates the way in which the usage of euphemisms changes the perception on some of the political notions. It was insisted on the identification of the context in which the euphemism was used, on the function which this accomplishes and on the euphemism's English to Romanian translation technique. The euphemism is mostly used in official speeches as a propagandistic desorientation instrument. The majority of euphemisms present in contemporary political speeches refer to the war and national security theme, migration, ethnic minority, discrimination, as well as existent social problems. The euphemism's analysis from the point of view of translation will facilitate the practical activity of the translator, who faces a figurative language in the official speech. Among the most frequent translation techniques of the euphemism we can mention modulation, literary translation, equivalence, explicitness, adaptation, transposition etc.

The language of politics seems to be particularly full of euphemisms. It is the nature of politicians to be considerate and tender of people's feelings in order to win their favor. They must avoid words that have unpleasant associations and might be coldly received. The political euphemism is created in the political life and serves political purposes. Generally speaking, it is a tool for political participants to hide scandals, disguise the truth, guide public thoughts when discussing social issues or events. According to H. Rawson, euphemisms are powerful linguistic tools that "are embedded so deeply in our language that few of us, even those who pride themselves on being plainspoken, ever get through a day without using them" (Rawson, 1995: 228). K. Burridge describes the euphemism as a kind of "linguistic dressing" and adds that "it can be decorative, ornamental,

flavour-enhancing, concealing – the kind of linguistic behaviour that turns bottlenecks and traffic jams into localized capacity deficiencies” (Burridge, 1991:36).

Analyzing different situations when euphemisms are used, N. Boschaeva defined three functions of euphemistic expression: 1. *cooperative motivation*: the need to establish and maintain contacts and, thus, be mutually polite and delicate (for example: political correctness); 2. *preventive motivation*: relict language taboos (for example: death, sexual intercourse); 3. *rhetoric motivation*: the need to influence the addressee’s value system (for example: propaganda) (7:13).

The third function brings us closely to the subject of our research: it uncovers the euphemism potential in manipulating minds and their attractiveness to public orators, especially politicians and propagandists. Not everyone has been as enamored with obscure, expressive verbiage. In his landmark essay “*Politics and the English Language*” George Orwell, the English journalist and novelist, asserted that the “mixture of vagueness and sheer incompetence is the most marked characteristic of modern English prose, and especially of any kind of political writing” (4: 36).

Whichever definition of a euphemism we take, it is perceived as a kind of polite and roundabout mode of expression, which is used to soften or beautify the unpleasantness of reality. The pragmatic functions of euphemism are included in *taboo*, *polite*, *covering up*, *inducing*, *tactical*, and *humor* functions: *taboo functions*: from the origin of euphemism, we can see that taboo is the first function of euphemism; *polite function*: with the development of social economy, people spontaneously pursue the language civilization to show that they are civilized and cultivated; *covering up function*: it refers to withholding information. Some politicians and news media have made good use of the vagueness of euphemism to cover up the facts of some events for the purpose of making the politics, economy and military more steady; *inducing function*: sometimes, people use the euphemism to make their statement more persuasive; *tactical function*: if the same meaning is expressed in many different ways, their effects are entirely different. This is what researchers called the art of speaking. If they apply this strategy to their daily life, their life will be more colorful; *humor function*: jocular euphemism has been used to help people face the fact more easily.

Euphemism have permeated not only the world of politics but many other life spheres such as health, sexuality, old age or ethnicity. It is marked by the choice of alternative expressions in place of distasteful or problematic vocabulary, which could cause offence to the audience or some third party. Most politicians indulge in uttering euphemistic phrases in their campaign speeches. In the old days they promised “a chicken in every pot” (*affordable food prices*), “a car in every garage” (*at-will transportation*), “a television for every household” and the like to get elected. George Orwell opined that „[p]olitical speech and writing are largely the defense of the indefensible... thus political language has to consist largely of euphemism, question begging, and sheer cloudy vagueness”. So using euphemism is not without its advantages. It is a tool used by politicians and bureaucrats to

direct how an issue is defined and discussed (4: 21).

In recent years, the mechanism of manipulation through language has become an integral part of the system of government, military and big business. The intent is clearly defined: to establish defense mechanisms, calm fears and make unpleasant realities more acceptable. Whether controlling the mass-media or applying carefully crafted euphemisms and doublespeak, influencing masses through skillful language is always at work. Despite this, the motivation for using euphemisms is determined by the purpose to manipulate and persuade public opinion. Manipulation is a communicative and interactional practice, in which a manipulator exercises control over other people, usually against their will or against their best interests. Without negative associations, manipulation could be a form of (legitimate) persuasion.

More specifically, manipulation implies the exercise of a form of illegitimate influence by means of discourse: manipulators make others believe or do things that are in the interest of the manipulator, and against the best interests of the manipulated (6:175). One of the best ways to detect and resist manipulation attempts is *specific knowledge* (for example: about the current interests of manipulators) as well as *general knowledge*.

One of the most conspicuous signs of the process of globalization is the increase in migratory flows among countries, regions and continents. In an increasingly integrated world, people—although with significant restrictions—move across national borders, seeking opportunities on foreign soils that are denied that in their own countries. In fact, migration is one of the key issues in contemporary politics and society, ranging high on the political agenda in local, national, and transnational political contexts, and being widely debated in the media. All states must grapple with the challenges posed when people move across borders. Thus, migration is a popular topic in official speeches and we will try to prove that in the following examples.

It was used by Mark Harper, the immigration minister on December 2013, when ministers decided not to join other nations, which pledged to allow a total of more than 10,000 refugees from the bloody three-year civil war from Syria to move to their countries. He said: *“I believe such initiatives should be our focus, rather than the **resettlement or providing humanitarian evacuation** to displaced Syrians – initiatives which provide only limited relief to the neighbouring countries given the overall scale of the crisis they are facing”* [9]. *“Am convingerea că anume asupra unor asemenea inițiative trebuie să ne axăm, și nu asupra **restabilirii sau favorizării procesului de strămutare umanitară** a sirienilor ce sunt izgoșiți – inițiative care ar fi doar ajutor limitat pentru țările vecine, luând in considerare amploarea crizei de care sunt afectate”* [10].

In December 2013, when UK ministers decided not to join other nations who pledged... Mark Hauper stated the following:

His statement followed the declaration made by The Home Office wick stipulated that Great Britain had offered £500 million as an official aid to Syria. The sum represented the UK's largest ever response to a humanitarian crisis,

almost equaling the total given by the other 27 EU countries combined. Through such a statement the minister showed in a delicate way that the UK would not be happy to deal with the potential Syrian emigrants, rather it granted the country in need with a big sum of money only not to be “disturbed” by tortured victims. In such a way the minister insisted that Britain should rather provide funds to assist those affected by the long-running civil war both inside Syria and in the neighbouring states, than give a shelter. So, the phrase “*such initiatives*” implies *material aids*. In the target language the euphemism “*resettlement or providing humanitarian evacuation*” was translated through **modulation** with linguistic amplification i.e. the translation is rendered with addition of words: “*restabilirii sau favorizării procesului de strămutare umanitară*”. Contextually, this long expression shows that there is no room in Great Britain to welcome “forced migration” or “emigrarea forțată” from Syria. In order to maintain a good public image, the minister compensates this refusal by mentioning significant financial support. In Romanian, the translator preserved the same image, but by adding “*favorizării procesului*” he got closer to the discussed issue. He chose to translate “*evacuation*” as “*strămutare*” and not as “*evacuare*” to stress upon the human element.

Next, we will analyze another example referring to Great Britain reality. António Guterres, UN high commissioner for refugees, stated: “*If introduced, such measures could contribute towards a climate of misunderstanding and **ethnic profiling** that could undermine the longer-term prospects for integration of such persons and prove detrimental to social cohesion*” [8]. “*Dacă vor fi introduse, aceste măsuri ar contribui la un climat de confuzie și **discriminare etnică**, lucru care ar putea submina perspectivele pe termen lung privind integrarea acestor persoane și s-ar putea dovedi dăunător pentru coeziunea socială*” [10].

This statement was in response to David Cameron’s proposal of the immigration bill in order to crack down on illegal immigrants, restricting access to bank accounts and private housing, as well as forcing temporary migrants to pay for public services. He raised concerns that the immigration bill would damage communities and lead to the marginalisation of refugees and asylum-seekers, as they would be seen as illegal immigrants. Thus, “*ethnic profiling*” is a euphemism for social exclusion and of deprivation of some rights, but for the reason of not offending these people and creating the image that he really was concerned by this issue, the minister made use of it. In Romanian it was translated through **cultural adaptation**, because we do not have “*profilare etnică*”, but we do have “*discriminare etnică*”. The translator took this thing into consideration and transformed the euphemism into a common expression that is not charged with the same sense as the English variant that means the practice of categorizing people and predicting their behaviour according to a particular feature such as race.

The next example is taken from Benjamin Netanyahu speech - an Israeli politician and the current Prime Minister of Israel. He addressed the problem of immigration: “*We completely halted the **infiltration** into Israel and now we are determined to remove the **illegal infiltrators** that entered Israel*” [9]. “*Noi am oprit*

complet procesul de infiltrare în Israel, iar acum suntem hotărâți să strămutăm infiltrații ilegali care au venit în Israel” [10].

The statement was made after African migrants, most of them asylum-seekers from Eritrea and Sudan, had gone on strike, demanding official refugee status. The Government argued that the protesting migrants, however, were not refugees but rather, “*economic migrants*,” and vowed that they would not be allowed to remain in Israel. It terms any illegal immigrant through this border an “*infiltrator*” and estimate 90 per cent are economic migrants coming to Israel to look for work. In this statement we observe that the prime minister was listening to his nation’s voice as Israeli people also went on strike to demand the deportation of African immigrants and asylum seekers. They were scared of living in their country. So, the official creates a good image about himself for his nation, and an indulgent one for Africans. The illegal migration and illegal migrants gained the names of “*infiltration*” and “*illegal infiltrators*”, respectively, terms which please and comfort Israeli people and distress the migrants. In Romanian the two euphemisms were translated with the help of **equivalence**, a word was also added to the first one just to make the sense more complete: “*procesul de infiltrare*”. As for the rest the translator preserved the same meaning of the term “*to infiltrate*” that do not bear very good connotations as it is the move into a country surreptitiously. This meaning shows that these immigrants are not welcome in Israel and more directly, the government wants to get rid of them.

Examples of euphemisms reflecting the migrant’s situation we can find in George Bush’s speech from the early 2004, when the president began his campaign to improve America’s immigration system. In his long, rhetoric and emphatic discourse he stressed the idea that United States needs an immigration system “that serves the American economy and reflects the American dream” “*America is acting on a basic belief: Our borders should be open to **legal travel** and honest trade; our borders should be shut tight to criminals, to drug traders, drug traffickers and to terrorists*” [8]. „*America acționează în baza unei convingeri fundamentale: granițele noastre trebuie să fie deschise în fața **migrației legale** și comerțului onest; și în același timp trebuie să fie închise strâns pentru criminali, comercianți și traficanți de droguri și pentru teroriști*” [10].

In this example, the president showed his great concern for his nation secure from most external threats. This concern is a result of the September 11th attacks when Bush administration had, understandably, become obsessed with national security. The practical implication of this development was that the president began to frame immigration as a national security issue, and almost in all speeches from that time period the president used a homogenization tactics by placing “illegal immigrants” in dialectical tension with “*criminals*”, “*drug dealers*”, and even “*terrorists*”. By saying that “*the borders should be shut tight*” to these people he wants to inspire the Americans that once the borders are shut they are out of any danger. The euphemism “*legal travel*” stands for legal migration and it was translated into Romanian through **adaptation**: “*migrație legală*”. It is no more a euphemism in the target language, because the translator

called the phenomenon mentioned by the speaker with its name. In this statement the intended goal of manipulation can be felt: on the one hand that directed to legal migrants and on the other one to the American nation. By including and excluding a group of emigrants, the speaker gains respect and paints himself sympathetic to well intended migrants and Americans.

Virtually all countries in the world have national or ethnic, linguistic and religious minorities within their populations. Members of the minority groups are prone to different treatment in the countries and societies in which they live. This discrimination may be directly based on an individual's perceived membership of a minority group, without consideration of that individual's personal achievement. It may also occur indirectly, due to social structures that are not equally accessible to all. Many violations of civil, political, economic, social and cultural rights have a basis in discrimination, racism and exclusion on the grounds of the ethnic, religious, national, or racial characteristics of the victim group. Politicians are the ones who are supposed to provide the first official definition to the created situations. They always try to use the positive self-presentation method, in order to show that they do not blame "the others" for their nationality, skin color or provenience, but not few times they proved the contrary. For avoiding directness of their thoughts, politicians make use of euphemisms and this fact we will prove in our next selected, relevant examples.

It seems that never had been euphemisms involved so much in referring to ethnic minorities than during the Second World War, where these target groups were discriminated to an unbelievable extent.

The government of the Third Reich (Nazi Germany) used an elaborate system of euphemisms to cover up what was actually happening to millions of European Jews, Gypsies, and other ethnic groups deemed undesirable. This example that proves the malevolence and heinousness towards some ethnic groups is taken from Heinrich Himmler's speech delivered in 1943: "*Gypsies and those of mixed Gypsy blood are to be put on the same level as Jews and placed in concentration camps*" [9]. "*Țigani și cei care au sânge amestecat de țigani trebuie să fie tratați la același nivel ca și evreii și plasați în lagăre de concentrare*" [10].

Himmler was determined to prosecute Nazism racial policies, which dictated the elimination from Germany and German-controlled territories all races deemed "inferior", as well as "asocial" types, such as hardcore criminals. Gypsies fell into both categories according to the thinking of the Nazi ideologues and had been executed in droves both in Poland and the Soviet Union. This statement shows in a euphemistic way the great hatred for Jews and Gypsies, and also the effects of this hatred which resulted in placing these groups of people in "*concentration camps*". The direct meaning of this term is "an internment center for political prisoners and members of national or minority groups who are confined for reasons of state security, exploitation, or punishment, usually by executive decree or military order. People are placed in such camps often on the basis of identification with a particular ethnic or political group rather than as

individuals and without benefit either of indictment or fair trial.” In fact this is too far from the real intention of the “*concentration camps*” from Himmler’s view. When the hidden horrors became known to the world, these concentration camps became synonymous with death camps — the Holocaust. In Romanian the euphemism “*concentration camp*” was rendered through **equivalence**: “*lagăre de concentrare*”. It does not reveal more than the original text, that means it preserves the same image.

Next we will analyze an example of euphemism which refers to an ethnic minority taken from Barack Obama’s speech delivered on July 2008, in Chicago. “*I consistently believe that when it comes to whether it’s Native Americans or **African-American** issues, the most important thing for the U.S. government to do is not just offer words, but offer deeds*” [9]. “*Cred cu consecvență că atunci când se pun în discuție problemele indiferent ale amerindienilor sau **afro-americanilor**, cel mai important lucru pe care trebuie să-l întreprindă guvernul Statelor Unite este să treacă de la vorbe la fapte*” [10].

Afro-Americans are citizens or residents of the United States who have total or partial ancestry from any of the native populations of Sub-Saharan Africa. African Americans constitute the second largest racial and ethnic minority in the United States and most of them are of West and Central African descent and are descendants of enslaved blacks within the boundaries of the present United States. President Obama wanted to show his concern about Afro-Americans that are equal to others. In Romanian this euphemism was **calqued**: “*afro-americani*”. It has a covering up function; the president deliberately used it in order to gain the sympathy of these people. He wanted not to offend their common past and to show respect to these people.

The next example is taken from Joe Biden speech at the 45th Munich Conference on security policy: “*When it comes to radical groups that use terror as a tool, radical states who harbor extremists, undermine peace, and regimes that **ethnically cleanse their own people**, we must stand united and use every means at our disposal to end the threat that they pose*” [8]. “*Când vine vorba de grupări radicale care folosesc teroarea în calitate de armă, state radicale care găzduiesc extremiști, subminează pacea și regimuri care **purifică etnic proprii săi oameni**, trebuie să fim uniți și să folosim orice mijloc de a stopa amenințarea la care suntem expuși*” [10].

In his speech, Joe Biden refers to the pact to safeguard the freedom of people founded on the principles and the documents referring to democracy, individual liberty, and the rule of law, about commitment to cooperate, to consult, to act when the defended principles are challenged. The euphemism “*ethnically cleanse*” stands for the ruthless removal or killing of an ethnic or religious group from areas that have been taken over by opposing forces. The euphemism *ethnically cleanse* (cleanse here is a mild substitution for discrimination and killing) was first popularized by accused Serbian genocide mastermind Slobodan Milosevic and this euphemism is now applied to all sorts of massacres. The vice president of the United States used this euphemism because it performs a

preventive function as mass-murder is a taboo issue and politicians would be highly confused if they refer to it directly.

In Romanian the translator found the **equivalent** for the above mentioned euphemism: “*purifică etnic proprii săi oameni*”. It is a euphemism that provides too little information in contrast to the meaning it supposes. Generally “*a purifica*” has a positive meaning, but here it hides the process of killing, deporting and intimidating the target groups of people.

Issues that refer to ethnic minorities are very frequently discussed by politicians. Nowadays, the struggle of millions of people to extract themselves from situations of discrimination at almost every turn in their daily lives looks like an impossible ambition.

Summing up, we can say that migration and ethnic minorities represent topical issues. Each country faces it, monitors this situation and adopts laws in this sense. Each country has its own beliefs towards immigration and depending on this it creates the adequate euphemisms reflecting them.

When dealing with the translation of euphemisms in the political discourses, translators have a few options and mainly the indirect expression of those concepts by using euphemisms, understatement of their seriousness, omitting them in the translation process. The techniques used by most translators in rendering euphemisms in political speeches from English into Romanian are: *adaptation, transposition, modulation, calque, equivalence* and *explicitation*.

The available stock of euphemistic expressions in the political discourse, due to the free intercultural communication characterizing the modern era, can help reveal the dominant ways of thinking in societies. After a comprehensive analysis of the contemporary political discourses through the examples found in the speeches of influential leaders, we can say that the role that the euphemistic thought plays in narratives of political actors is to manipulate people’s thoughts and views.

Bibliography

1. Allan, K., Burrige, K., 1991. *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. New York: Oxford University Press, 263 p.
2. Ayto, J., 2000, *Dictionary of Euphemisms*, London: Bloomsbury Publishing, 118 p.
3. Norquist, R. 1992, *Euphemisms, Dysphemisms, and Distinction*, Chicago: Soggy Sweat's Whiskey Speech, 210 p.
4. Orwell, G., 1946, *The Politics of the English Language*, London: Horizon Press, 32 p.
5. Rawson, H. 1995, *A Dictionary of Euphemism and Other Doublespeak / Second ed.*, Oxford: Oxford University Press, 427 p.
6. Teun, D., 2004, *Political Discourse and Ideology*, Barcelona: UPF, 384 p.
7. Босчаева, Н., 1989, *Контекстуальная эвфемия в современном английском языке*, Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.04. - Л., 286 p.
8. *The White House: Remarks by the President on Immigration Reform*, October 24, 2013
9. *The source of official discourses*: www.thegreenpapers.com;
10. *Traduceri oficiale ale discursurilor politice*; www.mediafax.ro.

Secțiunea

Didactica limbilor și literaturilor

Coordonatori:

Conf. univ. dr. **Simona-Aida MANOLACHE**

Conf. univ. dr. **Luminița-Elena TURCU**

Cum pot fi valorificate rezultatele cercetărilor din domeniul larg al științelor limbajului în formarea competențelor în limbi străine? Teoretizarea *perspectivei acționale* a stimulat eforturile cercetătorilor și practicienilor de a găsi metode și strategii prin care ideile inovatoare din studiile recente referitoare la limbi și literaturi să fie aplicate în procesul de predare-învățare.

Școala nu este însă singurul mediu care favorizează acest proces. Formele de manifestare a *didacticității în discursuri*, prezența conceptelor lingvistice și literare în documentele școlare, influența vulgarizării acestor concepte asupra formării competențelor plurilingvistice, interacțiunile lingvistice în procesul didactic, iată câteva dintre temele care pot fi abordate în lucrările acestei secțiuni.

REALIZAREA PROIECTULUI PERSONAL DIN PERSPECTIVA STILULUI AUTONOM DE ÎNVĂȚARE

Marcel BĂLICI

Universitatea Liberă Internațională din Moldova,

Nadejda BĂLICI, Maria PRUTEANU

IP Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie

„Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova

Almost secular, this „constellation” of methods – personal project –, which has as connecting element the depth vision, can be adequately placed within the complex process of learning the Romanian language as a foreign language only in the moment in which are capitalised the multiple valences, which have as final objective: efficient instruction, psychological comfort and social integration. Undoubtedly, the learning autonomous style is the proximate way of fully capitalising the personal project's function of learning. The correlation of various learning backgrounds assumes the extension of subjects included in the learning group, while the communication network and the management of the communication flow requires the user's various inter-relational skills.

The personal project emphasizes practical aspects of meta-cognitive skills belonging to the user and other members of the learning group. The value role of the learning methods does not contribute only to the creation of communication skills, but also to the creation of ontological skills. The personal learning project assumes implication, responsibility and assuming responsibility. Besides that, the results of the personal projects' application, with autonomous learning style, through their various evaluation methods, will be presented.

Comunicarea dialogată – stabilirea rolurilor

Comunicarea dialogată eficientă implică stabilirea propriului rol al utilizatorului în contextul profesional în care se va proiecta și realiza dialogul. Este momentul în care utilizatorul definește scopul dialogului și rolul său în activitatea de investigare. Este posibil ca studentul să posede diferite niveluri de învățare autonomă și să fie capabil să efectueze bine activitatea de cercetare la nivelul de transcendere fără implicarea profesorului. În caz contrar, utilizatorului i se vor oferi instrucțiuni menite să faciliteze proiectarea unei strategii de prezentare a unui algoritm de producere a unui dialog. Propunem următorii pași ai algoritmului:

– Revederea activităților de învățare. Lecturarea textului cu obiectivul de stabilire a nivelului de înțelegere a textului scris detaliat și în ansamblu.

– Marcarea cuvintelor-cheie din textul propus. Distincția poate fi făcută prin evidențierea acestora, aplicarea marcajelor color sau alte modalități de

evidențiere.

- Identificarea unei idei importante a textului din fiecare alineat al mesajului scris.
- Anotarea textului cu următoarele cuvinte: *important, vreau să aflu mai multe, este ceva nou, pot identifica similitudini sau diferențieri.*
- Formularea enunțului interogativ în baza pasului algoritmic anterior.
- Ordonarea enunțurilor interogative conform unor principii și criterii stabilite de utilizator și profesor în vederea elaborării unei comunicări dialogate eficiente.
- Identificarea surselor de obținere a informațiilor solicitate. Utilizatorilor li se va propune cooperarea cu specialiștii incluși în proiectul individual de cercetare al utilizatorului.
- Consultarea celorlalți membri ai grupului de realizare a proiectului individual.

Barbara D'Annunzio, în articolul *Tecniche didattiche per lo sviluppo delle abilità ricettive e produttive*, remarca necesitatea posedării unei „competența strategică” che permette al parlante di organizzare il discorso in modo da raggiungere i propri fini pragmatici” (D'Annunzio: 22). Astfel profesorul asigură condițiile de formare a competențelor de proiectare strategică a procesului de învățare atât din perspectiva utilizatorului, cât și din perspectiva profesorului. Strategia de cercetare se bazează pe necesitatea de a descoperi informații utile creșterii profesionale, de a confirma sau deconstrui unele modele cognitive, de a construi imagini ale modelelor ontologice, de a corela informațiile cunoscute cu cele noi și de a identifica mijloacele de aplicare în mediul profesional.

Redactarea interviului – conectorii

Formularea și redactarea enunțurilor interogative în vederea realizării unor interviuri se va realiza conform algoritmului de redactare. Genul acestor mesaje implică utilizarea conectorilor textuali.

Conectorii conjunctivi vor face legătura dintre diverse segmente omogene ale textului. Utilizarea conectorilor disjunctivi vor accentua diferențele de opinii inevitabile în circumstanțele unei comunicări dialogate. Opiniile diferite pot apărea datorită circumstanțelor temporale sau ca rezultat al diferitelor școli de cercetare.

Pentru crearea unei viziuni de ansamblu asupra problemei studiate, utilizatorul va destructura arhitectura compozițională a mesajului sub diverse aspecte, de exemplu, temporal, utilizând conectorii: *când, în momentul în care, până când*. Elementele unui proces se vor conecta în integralitatea conceptuală a textului din perspectiva principiului cauză-efect. Cercetarea științifică ține cont de acest subiect, iar utilizatorul va învăța să analizeze aspectul cauză/efect din perspective circumstanțiale multiple.

O sugestie pentru utilizator ar fi să monitorizeze modificările survenite în raportul cauză – efect din punct de vedere temporal și geografic. În funcție de aspectul pe care-l consideră studentul relevant pentru fragmentul de text pe care-l produce vor fi utilizați conectorii textuali.

Abilitatea de utilizare a conectorilor conclusivi este relevantă la finele fiecărei idei dialogate sau la sfârșitul textului în ansamblu. Capacitatea utilizatorului de a formula concluzii este un indiciu al studiului conștientizat și al eficienței activităților didactice anterioare.

În acest mod se conturează următoarea etapă a proiectului – *formularea concluziilor adiacente fiecărei idei importante a textului*. Din punctul de vedere al designului resurselor didactice vor fi atașate jurnale de învățare în casete cu spații libere cu rubricile: data, activitatea, concluzia/data, activitatea, modificarea concluziei anterioare, căile de formulare a noii concluzii.

Elaborarea resurselor de învățare video

Imaginea de ansamblu a întregului proiect presupune corelarea eforturilor dintre utilizatori și profesorii de la disciplinele de profil în vederea realizării comunicării dialogate. Dialogurile dintre student și specialist vor fi înregistrate. Arealul geografic poate fi extins la nivel internațional, iar cooperarea utilizatorilor cu specialiști din diverse țări reprezintă un bun fundament pentru formarea imaginii unui cercetător-model și de investigare multiplă a problemei, de formare a unei experiențe lingvistice care, ulterior, va contribui la dobândirea noilor competențe. Informațiile oferite de specialiști vor avea rolul de ghidare a utilizatorului pe parcursul demersului de cercetare și vor fi puncte de cotitură în vederea restructurării modelelor cognitive, exprimate prin realizarea sarcinii de formulare a concluziilor. Descrierea modalităților de reformulare a opiniilor se va realiza folosindu-se conectorii de mod. Conectorii de mod vor introduce expunerea motivelor schimbării raportului dintre cauză/efect, concluzie anterioară/concluzie actualizată. Viziunea metacognitivă a învățării va descrie procesul de achiziționare a competențelor de comunicare prin intermediul strategiei de construire a unui dialog. Pentru realizarea unei activități de cercetare este important să conștientizeze studentul rolul pe care-l are exemplul în argumentarea opțiunii sau pe parcursul creării unei imagini de ansamblu referitoare la evoluția unui fenomen.

Componenta etică în dialogul medical

Dialogurile create în domeniul medical implică, pe lângă structurile textuale, și componenta etică. Este relevantă afirmația lui Johane Patenaude din lucrarea *Le dialogue comme compétence éthique: Stratégies pratiques pour faire avancer le dialogue*, referitoare la rolul dominant al eticii în comunicarea medicului cu pacienții: „Coordonner les actions de toutes les personnes impliquées par une approche: de coopération/vs rapport d'autorité ou rapport de force/d'autonomie décisionnelle/vs exécutio/d'engagement personnel/vs engagement contractuel” (Patenaude: 2). Așadar, în momentul conceperii discursului didactic și/sau ale altor documente premergătoare elaborării bunelor practici de învățare profesorul va ține cont de specificul domeniului studiat și de modalitățile de aplicare a valorilor etice. Etapa de evaluare a comunicării dialogate orale sau scrise va cuprinde diverse aspecte:

- Lexical: redactarea textului cu ajutorul diverselor tipuri de dicționare.

– Gramatical: corectarea textului, utilizând resursele bibliotecii on-line și recomandările celorlalți parteneri ai proiectului.

– Structural: aranjarea mesajului conform unor criterii și principii de elaborare a comunicării dialogate.

Ontologic: redactarea textului conform principiilor relevate de valențele extrinseci ale textului. Studentul medicinist va poseda abilitatea de a valorifica potențialul cooperării dintre medic și pacient și va fi conștient de necesitatea de a înlătura atitudinea autoritară în comunicare.

Aplicarea deprinderilor de comunicare, bazate pe cooperare, va avea un efect benefic pentru integrarea studentului medicinist nu doar într-un alt grup lingvistic, ci și în integrarea pleneră a acestuia în grupul social. În societatea modernă cooperarea este cheia succesului, iar dexteritățile de apreciere a unui dialog prin prisma criteriilor cooperării este esențial. Activitatea de elaborare a unui dialog, inserat în practica cercetării științifice, favorizează gândirea critică, abilitatea de analiză și de sinteză a informației.

Comunicarea dialogată generează procesul decizional, permite utilizatorului să ia hotărâri asumate, conștientizate și să-și formeze alte oportunități în vederea deschiderii noilor orizonturi de achiziționare a informațiilor. Realizarea acestor sarcini permite utilizatorului să treacă la un alt nivel al stilului de învățare autonom – implicarea. Corelarea valorii etice de implicare în comunicarea dialogată cu principiile cercetării științifice de construire a unei strategii de argumentare profesională permite utilizatorului să vadă în propria strategie de învățare conexiuni complexe.

Cercetarea științifică implică dialogul bazat pe argumente. Traseul de la opinie la argument este un alt obiectiv pe care și-l va stabili utilizatorul. La etapa de producere a enunțurilor interrogative, de comprehensiune a unui text scris utilizatorul poate scrie adiacent textului diverse opinii. El poate opta pentru formarea unor argumente înainte de a dialoga cu specialiștii din domeniul farmaceutic sau va realiza această activitate ca urmare a captării noilor idei.

Disimetria și simetria rolurilor în interviu

Cercetătorul polonez Radosław Kucharczyk, referindu-se la multiplele forme ale comunicării dialogate, în lucrarea *Vers la compétence discursive à l'oral en classe de FLE*, menționa: discuția, conversația, dezbaterile, interviul. Una dintre finalitățile proiectului propus este realizarea unui corpus de interviuri cu specialiștii în domeniu. În dialog, fiecare participant își asumă un rol, descrierea pleneră a acestui rol o întâlnim în articolul menționat anterior: „Ce qui caractérise l'interview, c'est la dissymétrie des rôles interactionnels de ses participants: l'intervieweur a pour tâche de recevoir de l'interviewé certaines informations et celui-ci doit les lui fournir par ses réponses (Kerbracht-Orecchioni, 1990). De plus, l'interview se caractérise par son caractère médiatique: les informations obtenues de l'interviewé sont transmises à un tiers. Cela influence aussi sa structure: elle est beaucoup mieux structurée que la conversation, il y a moins de chevauchements de parole, moins d'indicateurs pragmatiques, moins de phrases inachevées, etc. Bref,

c'est un ensemble beaucoup plus cohérent. Il résulte de ce qui précède que le discours oral est un ensemble cohérent, mais complexe qui fonctionne ses propres modalités qui lui permettent de devenir non seulement objet d'études autonome en linguistique, mais aussi objet enseignable en classe de langue" (Kucharczyk, 2009: 77).

Pe parcursul comunicării cu utilizatorii, profesorul nu are doar rolul de facilitator al obținerii competențelor lingvistice și de comunicare pentru utilizator, dar favorizează procesul de reducere a „disimetriei rolurilor”, reducere care poate fi rezultatul activităților menționate anterior de adnotarea textului. Adnotarea se realizează la diferite etape de apropiere a textului:

- Adnotarea prealabilă – prin prezentarea constatărilor – *știi, vreau să știi, am nevoie de clarificări, este ceva nou, etc.*

- Adnotarea în timpul procesului de comprehensiune a mesajului cu enunțuri de genul: *am înțeles mai bine, este un alt punct de vedere, pot face conexiunea cu...*

- Adnotarea prin formularea opiniilor personale și reformularea acestora ca urmare a strategiilor de receptare critică a informațiilor.

- Adnotarea cu opinii diverse referitoare la aceeași problemă.

Configurarea algoritmului de identificare a consensului în comunicarea dialogată este o activitate prealabilă menită să se sincronizeze rolurile într-un interviu prin intermediul obiectivului comun. Așadar, utilizatorul nu este un recipient pentru informațiile celuilalt, el este un participant activ în discuție deoarece, aceasta este o etapă pentru realizarea unui proiect de cercetare personal. Pot fi organizate, de asemenea, conversații, discuții, dezbateri bazate pe sarcinile de înțelegere a unui text scris, prezentarea unui discurs oral, formularea unor atitudini personale și argumentarea acestora, încadrarea discuțiilor și conversațiilor într-un cadru etic și deontologic. În plus, este momentul ca utilizatorul, în colaborare cu profesorul, să coreleze activitățile formale cu cele informale. Printre activitățile formale pot fi incluse cele de verificare, de corectare a textului, de consultare a surselor bibliografice prezente în sală, de căutare a noii informații în bibliotecile virtuale, de comunicare cu semenii. Activitățile informale nu sunt supuse limitelor temporale și spațiale, ele pot avea forma unor discuții cu colegii din anii superiori de studii, a unor vizite în cadrul unor instituții cu un areal de interes circumscris temei de cercetare „comunicarea prin intermediul programelor tandem și e-tandem de învățare și cercetare. Activitățile neformale au un caracter continuu și pot sta la baza abilităților de învățare pe tot parcursul vieții. Bineînțeles că interacționând vor apărea și elemente noi, circumstanțe noi, alte aspecte pentru care utilizatorul, probabil a fost mai puțin pregătit.

Comunicarea dialogată din perspectiva cercetării științifice presupune pregătirea utilizatorului de a reacționa adecvat în situații noi. Participanții la procesul de realizare a interviului vor înregistra nu doar produsul final, ci și demersul de realizare a acestuia. În cooperare cu profesorul-filolog și specialistul partener al proiectului toate situațiile vor fi prezentate narativ. Proiectul personal al utilizatorului/utilizatorilor va cuprinde multiple descrieri narrative ale experiențelor de învățare în baza cărora se vor putea stabili activitățile necesare pentru realizarea

eficientă a sarcinilor proiectului, dar și se vor contura strategii de învățare care vor concorda cu stilul autonom de învățare al utilizatorului. Resursele didactice obținute vor putea fi valorificate de utilizator, dar și de profesori și alți membri parteneri ai proiectului de cercetare. Comunicarea dialogată nu are drept finalitate prezentarea unui discurs sub diverse forme, aceasta presupune, de asemenea, formarea abilităților metacognitive de abordare a procesului de învățare.

Referințe bibliografice

1. D'Annunzio, Barbara, *Tecniche didattiche per lo sviluppo delle abilità ricettive e produttive e produttive*, disponibil pe venus.unive.it
2. Kucharczyk, Radoslaw, 2009, *Vers la compétence discursive à l'oral en classe de FLE*, în *Synergies Pologne* nr. 6, p. 77-89, disponibil pe <http://gerflint.fr/Base/Pologne6t1/radoslaw.pdf>
3. Patenaude, Johane, 2013, *Le dialogue comme compétence éthique: Stratégies pratiques pour faire avancer le dialogue*, UQAC, disponibil pe <http://santesaglac.com/medias/>

ABORDAREA EVOLUTIVĂ ȘI COMPARATĂ A METODOLOGIEI DE STUDIERE A LIMBII ROMÂNE CA LIMBĂ STRĂINĂ

Nadejda BÂLICI, Maria PRUTEANU
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova
Marcel BÂLICI
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

The conceptual structure of the paper contains three relevant compartments for the achievement of the proposed desideratum. The chronological investigation act, the presentation and the gathering of configured archtype models constitute the essential aspect in the perception of building phenomenon of studying paradigms of the Romanian language for the international students

The presentation of the synchronism and efficiency principles' role is correlated with the algorithmical steps of grasping the similarities and differences in the teaching speech from a double perspective: time and space.

Another fundamental pillar of the proposed research is the formulation of the methodological concept of evaluation and appreciation of the methodological structures from the current time perspective (commented fragments from interviews, which will refer to the "legitimacy" of the inclusion of some action algorithms, with the aim of achieving them according to all specific steps of the learning and knowledge paradigm, will be included), and from the retrospectiv point of view, a major being the importance of the critical eye, generator of value judgements based on the utility principle.

Another Balzacian „slice of reality” is the formation of some comprehensive methodologies, relating to the investigation and evaluation means of its own activity from the perspective of the learning sources' authors. The meta-cognitiv activity, typical for each schoolteacher, who proposes to capitalize his/her previous learning experience, is an inseperable element of the present analysis.

De la proiectul personal la cel colectiv

Un element fundamental al proiectului propus este transferul competențelor din circumstanțele proiectului personal spre realizarea unui proiect colectiv. Proiectul colectiv constă în înregistrarea unui film documentar cu domeniul de cercetare – istoria farmaciei. Propunem următorul algoritm de realizare a acestui „proiect în proiect”:

– elaborarea criteriilor de stocare și selectare a datelor colectate (din perspectiva geografică, temporală, tematică),

- corelarea informațiilor dintre corpusul de texte bazate pe domeniul istoriei farmaciei și interviurilor realizate în cadrul proiectului personal de cercetare, în cooperare cu ceilalți parteneri cu rol facilitator. Interviurile constituie o reflectare perfectă a aspectelor de prezentare a comunicării dialogate,
- stocarea și selectarea datelor care au fost colectate ca urmare a interviurilor realizate cu specialiștii de la diverse instituții de cercetare naționale și internaționale,
- elaborarea unei bănci de idei importante a cărei relevanță ar justifica realizarea filmului documentar și ar corespunde principiilor de informare și de formare a unei resurse didactice create de toți participanții la procesul de studiu,
- prezentarea ideilor considerate cheie de către participanții la proiect și atașarea ideilor auxiliare,
- corelarea textelor cu ideile formulate și argumentările din interviuri,
- asigurarea alternanței dintre prezentarea informației din interviuri de către specialiștii din domeniu și argumentarea opiniei utilizatorului, prezentarea modalităților de opțiune pentru astfel de argumente,
- corelarea textelor și interviurilor ca modalitate de comunicare dialogată și a discursului argumentativ cu materialele extrase din albumele de ilustrații, alcătuite pe parcursul realizării proiectului, cu fotografiile din galeria personală a utilizatorului, dar și dintre cele acordate legal de către ceilalți participanți la proiect.

Printre competențele esențiale, care corespund cerințelor contemporane, este și cea referitoare la utilizarea tehnologiilor de informare și comunicare. Crearea unui film documentar implică, cel puțin, consultarea mai multor specialiști din domeniul cinematografiei. Conceptul corpusului de interviuri va avea ca formă de prezentare emisiunile TV. Cooperarea cu producătorii de emisiuni, operatorii, regizorii etc. este indispensabilă. Competențele ontologice se vor desăvârși ca urmare a trecerii de la un proiect personal cu elemente de cooperare profesională la unul colectiv.

Competențe de mediere. Proiect personal *versus* proiect colectiv

Ultimul element al proiectului îl constituie crearea oportunităților de formare a competențelor de mediere a utilizatorilor. Fiecare utilizator poate deveni un formator pentru proiectele ulterioare ale colegilor săi. În baza filmului documentar, utilizatorul va iniția noi proiecte de cercetare. Sesiunile pot fi asemenea celor practicate în tandem sau *e-tandem* și/sau pentru un grup mai mare de utilizatori. Numărul de sesiuni ale activităților în tandem sau *e-tandem* vor fi stabilite de ambele părți, însă nu mai puțin de două și nu mai mult de cinci, astfel de limitări oferind posibilitatea celorlalți de a lucra la propriul proiect. Profesorii vor stoca datele relevante referitoare la învățarea prin intermediul filmelor documentare și a interviurilor înregistrate.

Utilizatorii care vor fi interesați de repetarea sesiunilor de mediere periodică, în scopul comparării datelor obținute pentru eficientizarea studierii unei limbi străine prin intermediul filmului documentar bazat pe interviu ca formă de prezentare a comunicării dialogate, vor crea site-ul oficial al Centrului de formare a

competențelor lingvistice prin intermediul mijloacelor video (CCLV). Site-ul va conține următoarele rubrici:

- descrierea proiectului,
- parteneri dintre persoanele interesate de căile eficiente de utilizare a limbajului specializat (medical) pentru efectuarea unui proiect de cercetare științifică personal,
- parteneri instituționali naționali sau internaționali disponibili să coopereze în vederea realizării proiectelor de cercetare,
- instituții circumscrise aceleiași areal tematic,
- biblioteca on-line, care ar cuprinde materiale de cercetare ale specialiștilor prezenți în cadrul proiectului, dar și alte materiale stocate legal în cadrul acestei rubrici, galeriile foto, albumele cu ilustrații tematice create de către utilizatori, atlasele medicale,
- rubrica care ar cuprinde experiența lingvistică anterioară obținută în cadrul procesului de realizare a proiectului,
- rubrica care ar cuprinde experiența interculturală acumulată de participanții la proiect,
- exerciții fonetice,
- mijloace de însușire a limbajelor specializate,
- formarea competențelor gramaticale,
- descrierea diverselor tipuri de algoritmi: de lecturare, de receptare a unui mesaj scris și oral, de producere a unui mesaj scris și oral, de prezentare a mesajelor scrise și orale,
- corpusul de texte relativ la istoria farmaciei,
- corpusul de interviuri realizate în baza acestor texte,
- filmoteca site-ului însoțită de algoritmul de înțelegere a filmului din perspectiva perfecționării competențelor lingvistice și de cercetare,
- spații pentru conversații, solicitări de consultanță,
- activități recente (mese rotunde, simpozioane, conferințe),
- modalități de creare a parteneriatelor pentru realizarea unor aspecte specifice din proiectul general,
- algoritmi de mediere a informațiilor semenilor și altor parteneri sociali interesați de tematica propusă.

Proiectele care au o durată temporală mai mare sunt mai eficiente, deoarece contribuie la formarea unei viziuni solide referitoare la stilul de învățare a unui utilizator, pe care-l poate utiliza la studierea limbajului specializat din alte limbi sau din alt domeniu.

În vederea înfăptuirii activităților de învățare din perspectiva principiului continuității, propunem abordarea competențelor interculturale, pornind de la experiența interculturală acumulată anterior. Modalitatea de abordare a demersului didactic pentru crearea abilităților de interpretare interculturală a fost propusă de Gerhard Neuner în articolul „Les mondes socioculturels intermediaires dans l’enseignement et l’apprentissage des langues vivantes” care, făcând referire la paradigmele de învățare expuse de unele manuale, prezintă următoarea informație:

„Exemple extrait de la table des matières d'un manuel d'allemand destiné à des apprenants confirmés (Sichtwechsel, 1984):

- Chap. 1: Perception et interprétation
- 2: Perception et expérience culturelle spécifique
- 3: Perception et expérience de groupe spécifique
- 4: Construction du sens
- 5: Construction du sens dans la langue étrangère
- 6: Les actes de discours et leur actualisation dans la langue
- 7: Langue et interaction sociale
- 8: La manipulation par la langue
- 9: Cliché et rituel
- 10: Langue et stéréotype
- 11: Argumentation (Neuner: 21).

Ar fi incomplet proiectul personal de cercetare, dacă nu ar fi relevantă și competența interculturală. Utilizatorilor li se va propune efectuarea unui sondaj relativ la tematica studiată. Întrebările propuse s-ar putea înscrie în următorul areal de interes: *Evalueați nivelul de încredere în metodele tradiționale și netradiționale de tratament, frecvența recurgerii la automedicație, atitudinea față de fitoterapie, meloterapie etc.* Stocarea datelor obținute se va face conform criteriilor de selectare.

Abilități de interpretare a datelor

O activitate ulterioară este cea referitoare la interpretarea datelor. În cazul în care sondajul se realizează în tandem, e-tandem sau ca proiect instituțional, grupul de participanți fiind multietnic, sondajele pot fi realizate în cadrul grupului etnic omogen sau neomogen, iar utilizatorul poate realiza sondajul în grupul etnic din care face parte sau dintr-un alt grup etnic. Referitor la perceperea informației la nivelul de analiză a datelor, considerăm oportune îndeplinirea sarcinilor care implică comentarea datelor obținute de la grupul etnic din care face parte fiecare utilizator. Ulterior se va face **interpretarea** datelor de la alte grupuri etnice.

Activitatea de comparare a datelor va fi utilă pentru a se descoperi aspectele referitoare la similitudinile de corelare cu realitatea datelor sondajului, dar și pentru a fi identificate diferențele de interpretare. Identificarea similitudinilor și diferențelor se va face la nivel personal și la nivel de grup/grupuri, comentarea datelor obținute va fi efectuată de utilizator conform algoritmului de interpretare. Este momentul pentru a se realiza scurt-metraje de un minut care să reflecte răspunsurile la unele întrebări ale sondajelor. Deoarece nu este vorba despre comunicarea colcvială, utilizarea limbajelor specializate pentru astfel de activități implică un grad sporit de dificultate. Inițial, partenerilor de proiect li se vor prezenta doar imaginile din secvența video, fără elementul sonor, apoi acesta va fi atașat.

Fără îndoială, utilizatorii vor fi obișnuiți să traverseze aceiași cale similară comprehensiunii unui text: înțelegerea detaliilor și înțelegerea de ansamblu a textului. Interpretarea imaginilor din fața monitorului va fi corelată cu interpretarea

imaginilor, aparent secundare, prezentate în spatele acțiunii principale.

Conexiunea complexă – recuperarea sensului

Un prim element al activității de recuperare a sensului ar fi prezentarea unui text, posibil pentru realizarea subtitrării secvenței video lipsită de elementul sonor. Va urma realizarea sarcinii de producere a unui text, segmentarea acestuia și atașarea segmentelor din textul propus secvențelor video corespunzătoare fragmentului de text.

Următoarea etapă constă în includerea sunetului și efectuarea pașilor din algoritmul de comprehensiune orală a unui text. Pentru a stabili nivelul de înțelegere, se vor atașa diverse exerciții în baza textului. Utilizatorilor li se va cere să răspundă la întrebări: itemii fiind cu răspuns deschis, de selectare a variantei/variantelor corecte, cu răspuns dual, itemi de asociere, de completare a informației insuficiente, dar și de excludere a datelor irelevante sau care nu se regăsesc în text. Înțelegerea ideilor importante și a mesajului general al textului se va reflecta în realizarea sarcinii de a rescrie textul inițial în baza secvenței video propuse. Se va acționa conform aceluiași algoritm. Textul redactat va fi segmentat conform secvențelor video relevante și vor fi plasate paralel. O activitate importantă este compararea textului inițial cu textul ulterior, iar utilizatorii, în cooperare cu profesorul, vor discuta asemănările și deosebirile dintre cele două texte, vor identifica cauzele diferențelor și vor descrie modalități de excludere a neclarităților în cadrul activităților similare realizate ulterior..

Se va pune accent pe elementele similare dintre cele două texte care vor fi conștientizate drept valențe ale potențialului de învățare generate de experiența lingvistică și interculturală acumulată anterior. Activitățile pot fi diversificate, utilizatorilor cerându-li-se să realizeze textele de recuperare a sensului în mod consecutiv, inițial în limba maternă și apoi în limba studiată. Se va completa fișierul denumit generic *metacunoașterea*, deoarece utilizatorii vor identifica cauzele apariției unor interpretări stereotipe, vor apela la ajutorul celorlalte grupuri de lucru, vor acționa conform algoritmilor de excludere a stereotipurilor irelevante. Vor fi colectate date referitoare la modalitatea de interpretare, primară și ulterioară, colectate din diferite grupe omogene sau neomogene etnic, vor pregăti materialul pentru emiterea unor ipoteze. Confirmarea sau infirmarea respectivelor ipoteze va fi realizată prin intermediul comunicării dialogate scrise sau orale. Utilizatorii și profesorii vor identifica modalitățile de trecere a ipotezei în opinie personală și de metamorfozare a acesteia în argument.

Lucrarea propusă are menirea de a prezenta modalitatea de învățare bazată pe proiecte de cercetare. Proiectul individual va deveni în unul colectiv, iar elementul liant va fi comunicarea dialogată. Resursele didactice vor fi construite de participanții la proiect și se vor baza pe învățarea cu ajutorul elementelor video. Competențele gramaticale, de comunicare și interculturale vor fi însoțite de cele ontologice (bazate pe etica aplicată). Asemenea activități contribuie la perfecționarea profesională a utilizatorului și la asigurarea succesului personal (Bâlici, 2012: 29).

Referințe bibliografice

1. Marcel, Bâlici, Nadejda, Bâlici, Pruteanu, Maria, 2012, *Concepție metodologică de studiere a limbii române pentru studenții străini. Instrumentar necesar la ora de limba română pentru studenți și profesori*, CEP Medicina, Chișinău.
2. Neuner, Gerhard, Parmenter, Lynne, Starkey, Hugh, Zarate, Geneviève, coord. Michael Byram, *La compétence interculturelle*, în capitolul „Les mondes socioculturels intermediaires dans l’enseignement et l’apprentissage des langues vivantes”, DG IV – Direction de l’éducation scolaire, extra-scolaire et de l’enseignement supérieur, Conseil de l’Europe, Strasbourg, p. 21.

LA TYPOLOGIE DES STRATEGIES D'APPRENTISSAGE DES LANGUES ETRANGERES

Claudia PRIGORSCHI

Eufrosinia AXENTI

Universitatea de Stat Moldova
Chişinău, Republica Moldova

Strategiile de învățare în didactică sunt considerate resursele pe care studenții trebuie să le mobilizeze în exersarea competențelor specifice. Totuși, de-a lungul mai multor cercetări se constată o oarecare confuzie în definiție. În primul rând, se consideră că strategiile sunt mijloacele pe care le folosește studentul pentru a dobândi, integra și reaminti cunoștințele care i-au fost predate. În al doilea rând, această expresie desemnează un ansamblu de operații aplicate de student pentru a dobândi și reutiliza limba țintă. Și, în fine, se subliniază faptul că studentul selecționează și înțelege noile elemente de informație, tratează și stochează această informație în memorie, apoi o recuperează cu scopul de a o reutiliza. Se distinge astfel o taxonomie complexă a strategiilor de învățare a unei limbi străine, fapt care face obiectul analizei din prezentul articol.

Dans notre communication nous allons nous arrêter sur la précision de la notion de stratégie dans la littérature de spécialité; ensuite on va analyser sur la taxonomie des stratégies d'apprentissage de la langue seconde.

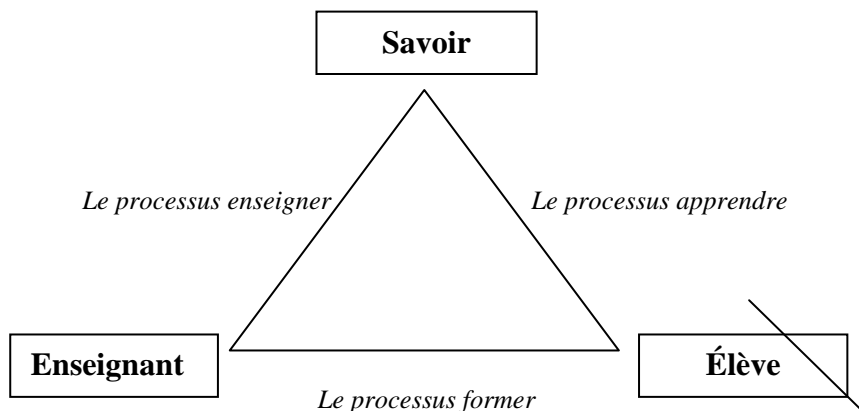
J. Houssaye (1988: 233) a formalisé le fameux "triangle pédagogique". Dans son modèle, Houssaye définit l'acte pédagogique comme l'espace entre les trois pôles d'un triangle: **le savoir, l'enseignant, l'apprenant (l'élève)**. Le savoir se compose du contenu de la formation, c'est-à-dire de la matière et du programme à enseigner.

Ce triangle identifie trois processus différents:

Le processus "enseigner": c'est l'axe de la didactique, l'enseignant est centré sur la matière, dans ce cas l'apprenant est oublié. L'enseignant conçoit des supports didactiques, rédige des photocopiés, crée des exercices et des évaluations.

Le processus "former": c'est la relation pédagogique où l'on prend en compte les capacités de l'apprenant, son rythme de travail. Il s'agit là de la construction d'une relation pédagogique forte entre l'enseignant et l'apprenant.

Le processus "apprendre": représente les stratégies d'apprentissage. Ici le rôle de l'enseignant est celui de guide, c'est le cas de la pédagogie de type constructiviste, autrement dit l'apprenant apprend de lui-même, il essaie, expérimente, utilise la technologie, construit ses nouveaux savoirs...

Outre sa signification militaire, *Le Petit Robert* donne la définition d'actions coordonnées, de manœuvres en vue d'une victoire »¹. Dans le domaine de l'éducation, Legendre constate que la stratégie d'apprentissage est un « ensemble d'opérations et de ressources pédagogiques planifié par le sujet dans le but de favoriser au mieux l'atteinte d'objectifs dans une situation pédagogique ». ² En didactique des langues, dans le cas de l'approche actionnelle-approche, qui utilise souvent le concept de stratégie, « est considérée comme stratégie tout agencement organisé, finalisé et réglé d'opérations choisies par un individu pour accomplir une tâche qui se présente à lui ». ³

En effet les stratégies sont considérées comme faisant partie des ressources que l'apprenant doit mobiliser dans l'exercice de ces compétences (Peters et Viola, 2003; Tardif, 2006).

Toutefois, à travers plusieurs recherches, on a de la confusion qui tient à deux facteurs: premièrement un sens trop variable attribué à la notion de stratégie d'apprentissage par les enseignants et par les chercheurs, ainsi que les répertoires au les taxonomies de stratégies qui en découlent.

Selon Weinstein et Mayer (1986), les stratégies d'apprentissage sont des moyens que l'étudiant utilise pour acquérir, intégrer et se rappeler les connaissances qu'on lui enseigne.

Quant à S. Borg (2001:42) cette expression « stratégie d'apprentissage » désigne: « un ensemble d'opération mises en œuvre par l'apprenant pour acquérir et réutilise la langue cible ».

D'après Cyr « premièrement, l'individu sélectionne et saisit les éléments nouveaux d'information qui lui sont présentés. Ensuite, il traite et emmagasine cette information dans sa mémoire. Enfin, il la récupère afin de la réutiliser ».

¹ Robert Paul, *Le nouveau Petit Robert: Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 2007.

² Cyr Paul, *Les stratégies d'apprentissage*. Paris: Clé International, 1998, p. 4.

³ Robert, Jean-Pierre, *Dictionnaire pratique de didactique du FLE*. 2e édition, Paris, Ophrys, 2007, p. 188-190.

D'une façon générale, il s'agit **des méthodes, des techniques et des procédures** que l'apprenant peut choisir et utiliser afin de faire avancer l'apprentissage. L'utilisation de ces stratégies aidera à l'apprenant à rendre son apprentissage plus efficace, plus autonome et plus transférable vers de nouvelles situations.

En ce qui concerne la classification des stratégies, plusieurs chercheurs ont élaboré des systèmes de classement des stratégies d'apprentissage. Selon le système d'O'Malley et Chamot, les stratégies d'apprentissage se classe en trois grands types: *métacognitives*, *cognitives* et *socio-affectives*. O'Malley et Chamot proposent de distinguer les stratégies métacognitives correspondant à une réflexion sur le processus d'apprentissage, des stratégies cognitives correspondant au traitement de la matière à étudier, et, enfin, des stratégies socio-affectives impliquant une interaction avec une autre personne.⁴

- Les stratégies *métacognitives* consistent à réfléchir sur le processus d'apprentissage, à comprendre les conditions qui la favorisent, à organiser ses activités en vue de faire des apprentissages, à s'autoévaluer et à s'autocorriger.

- Les stratégies *cognitives* impliquent une interaction entre l'apprenant et la matière étudiée, une manipulation physique ou mentale de la langue cible et l'application de techniques spécifiques en vue de résoudre un problème ou d'exécuter une tâche d'apprentissage (pratiquer la langue, traduire, mémoriser, prendre des notes, réviser, résumer, inférer, etc.).

- Les stratégies *socio-affectives* impliquent une interaction avec les autres (locuteurs natifs ou pairs) en vue de favoriser l'appropriation de la langue cible (poser des questions, coopérer, contrôler ses émotions).⁵

I. Les stratégies directes sont groupées en trois types: les stratégies de mémorisation ou de rappel, les stratégies cognitives, les stratégies de compensation.

1. Les stratégies de mémorisation ou de rappel

Ce type de stratégies est utilisé afin de faciliter le rappel du vocabulaire à travers le groupement des mots en unités significatives ainsi que l'association et la mise en contexte des mots dans des phrases. Il s'agit aussi d'une révision régulière et structurée du lexique. Ces stratégies aident les apprenants à garder en mémoire toutes les informations concernant un texte.

2. Les stratégies cognitives

Ces stratégies sont très importantes, puisqu'elles visent à faciliter la production de la parole et l'analyse de l'information.

Citons quelques types de stratégies cognitives:

- *Pratiquer la langue*: savoir saisir les occasions pour communiquer dans la langue cible; répéter des segments de phrase, pratiquer des sons de différentes façons, produire des séquences plus longues, pratiquer le nouveau vocabulaire, des phrases ou des règles, dans des communications authentiques. Ce sont des mots,

---

⁴ CUQ, Jean-Pierre, *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*, Paris, 2003, p. 225.

⁵ CYR, Paul, *Les stratégies d'apprentissage*, Paris, Clé International, 1998, p. 62-63.

des phrases ou des règles appris en salle de classe.

Parmi les stratégies cognitives, la pratique de la langue est celle qui est le plus souvent mentionnée par les apprenants de L2. Il peut s'agir d'une mise en pratique structurée en salle de classe, où l'élève a plus ou moins le choix, ou d'une application spontanée en situation de communication authentique.

Contrairement à d'autres, O'Malley et Chamot (1990) n'utilisent pas le terme *pratiquer* mais plutôt *répéter*, ce qui est plus précis. Pour sa part, Oxford (1990) considère que le fait de pratiquer la langue est une stratégie cognitive directe et elle y inclut des comportements comme "répéter", "pratiquer les sons et les graphies en situation formelle" et "pratiquer en situation naturelle". La pratique peut inclure d'autres types de comportements, tels se parler à soi-même dans la langue cible, répondre silencieusement aux questions posées à d'autres en salle de classe, répéter à haute voix. Différentes recherches, dont celles de Weshe (1979) et Ramsay (1980), ont établi des corrélations significatives entre le fait de répéter à haute voix de différentes manières et les progrès en compétence, tant en compréhension qu'en production orales.

En didactique de L2, la répétition a peut-être été quelque peu négligée par l'approche communicative sous prétexte qu'elle ne faisait pas authentique et que les approches audio-orales et audiovisuelles avaient exagéré. La répétition contribue à l'intégration des structures (intérieurisation) dans la mémoire à long terme et à leur récupération fonctionnelle (réutilisation) en situation de communication authentique.

- *Mémoriser*: appliquer diverses techniques mnémotechniques.

Il est bien entendu que la mémorisation implique des processus cognitifs fort complexes et que cette dimension est fondamentale dans l'acquisition d'une compétence en L2 ou de tout autre savoir. O'Malley et Chamot (1990) ne considèrent pas que "mémoriser" représente en soi une stratégie d'apprentissage. Ils préfèrent considérer qu'un ensemble de stratégies y contribuent, par exemple répéter, grouper, se ressourcer (chercher dans le dictionnaire), prendre des notes, mettre en contexte, etc.

- *Prendre des notes*: noter dans un cahier les mots nouveaux, les concepts, les expressions, les locutions figées qui peuvent servir à la réalisation d'une tâche d'apprentissage ou d'un acte de communication.

- *Grouper*: ordonner, classer ou étiqueter la matière enseignée selon des attributs communs de manière à faciliter sa récupération.

L'élève peut être amené à classer la matière en fonction de catégories, grammaticales ou lexicales, regrouper des expressions selon des thèmes, comme la météo, l'alimentation, l'orientation, ou encore selon des fonctions langagières, comme s'excuser, demander ou raconter.

- *Réviser*.

C'est une révision en spirale, le jour même où l'élève vient d'apprendre quelque chose de nouveau, puis, deux jours plus tard, une semaine plus tard, un mois plus tard et ainsi de suite. Le but est de surapprendre, de se familiariser à tel point avec la matière que sa récupération devient naturelle et automatique.

- *L'inférence*: utiliser des éléments connus d'un texte pour déduire le sens des éléments nouveaux ou inconnus; utiliser le contexte langagier ou extralangagier dans le but de suppléer aux lacunes dans la maîtrise du code linguistique et afin de comprendre le sens ou la signification globale d'un texte ou d'un acte de communication; recourir à son intuition, deviner intelligemment. On utilise également le terme *devinement* pour désigner cette stratégie cognitive.

- *La déduction*: appliquer une règle réelle ou hypothétique en vue de produire ou de comprendre la L2.

Il s'agit du procédé inverse de l'inférence. Par exemple, si je sais que le participe passé de *finir* est [*fini*], j'applique une règle et je déduis que le participe passé de *traduire* sera probablement [*traduit*]. De même, si le participe passé de *vendre* est [*vady*]. Les enseignants de L2 observent régulièrement ce genre de procédé erroné. La plupart s'en réjouissent, car ils savent intuitivement (ou autrement) qu'il s'agit là d'une opération souvent productive. Elle illustre le fait que l'apprenant est en train de générer des règles sur le fonctionnement de la langue, comme cela se fait également en L1.

- *Traduire et comparer avec la L1 ou avec une autre langue connue*: traduire ou faire des comparaisons interlinguales significatives; se servir de la compétence langagière acquise en L1 ou par l'apprentissage d'une autre L2 afin de comprendre le système et le fonctionnement de la langue cible. Toutefois, l'utilisation directe d'un mot ou d'un élément de la L1 en vue de produire en énoncé dans la L2 est plutôt une stratégie de communication de type *compensatoire*.

- *Paraphraser*: suppléer au manque de vocabulaire par la paraphrase; en cas d'incompréhension de la part de l'interlocuteur, choisir d'autres mots ou d'autres phrases de la langue cible pour réaliser l'acte de communication.

La paraphrase peut être considérée comme une stratégie d'apprentissage à condition de susciter une rétroaction de la part de l'interlocuteur et de servir à apprendre le mot ou l'expression que l'apprenant ne connaît pas. Sinon, elle ne sert qu'à maintenir la communication et doit être considérée comme une stratégie de communication *compensatoire*.

- *Élaborer*: établir des liens entre les éléments nouveaux et les connaissances antérieures; faire des associations intralinguées (à l'intérieur de la langue cible) dans le but de comprendre ou de produire des énoncés.

L'élaboration est peut-être la stratégie la plus importante, car elle permet de *restructurer* les connaissances dans la mémoire à long terme. Élaborer peut signifier faire des analogies, contextualiser. L'élaboration est une stratégie fréquemment utilisée dans l'écoute ou la lecture d'un texte et à l'écrit.

- *Résumer*: faire un résumé mental ou écrit d'une règle ou d'une information présentée lors d'une tâche.

Il s'agit d'une technique dont l'utilisation peut être encouragée par l'enseignant lui-même lorsqu'il fait un résumé de ses objectifs ou de la matière présentée en classe, ou lorsqu'il sollicite des reformulations sur le but, le sens ou le déroulement d'une fonction langagière, d'une activité de communication ou d'un

exercice portant sur la langue.

3. Les stratégies de compensation

Il s'agit d'une stratégie de compensation de l'information manquante par une autre pour faire face à des lacunes dans les connaissances. Il pourrait s'agir aussi de deviner intelligemment le sens d'un mot, d'utiliser des gestes, des paraphrases, des synonymes ou d'inventer des mots.

II. Les stratégies indirectes

Elles sont aussi de trois types:

1. Les stratégies métacognitives

Les stratégies métacognitives consistent essentiellement à réfléchir sur son processus d'apprentissage, à comprendre les conditions qui le favorisent, à organiser ou à planifier ses activités en vue de faire des apprentissages, des'autoévaluer et de s'autocorriger. Ce type de stratégie est d'une importance capitale, comme le démontrent les recherches en éducation (Brown et coll. 1983) et en didactique des L2 (Wenden 1987, Vann et Abraham 1990). O'Malley et coll. (1985a: 99). Résumant les données des recherches sur cette question, Tardif (1992: 47) énonce: "La métacognition constitue une caractéristique qui différencie les élèves en difficulté des élèves qui n'éprouvent pas de difficultés dans l'apprentissage".

Les élèves qui sont avancés dans leur apprentissage d'une L2 font un plus grand usage de stratégies métacognitives que les débutants. La métacognition est "une caractéristique distinctive entre les experts et les novices" (Tardif 1992:58). O'Malley et all (1985b) font la même constatation. Arrêtons-nous donc sur les stratégies de type métacognitif dans l'apprentissage d'une L2?

- *L'anticipation ou la planification*: se fixer des buts à court ou à long terme; étudier par soi-même un point de langue ou un thème qui n'a pas encore été abordé en salle de classe; prévoir les éléments linguistiques nécessaires à l'accomplissement d'une tâche d'apprentissage ou d'un acte de communication.

On peut favoriser l'utilisation de cette stratégie lorsque l'on amène l'apprenant à formuler ses objectifs d'apprentissage ou les niveaux de compétence qu'il désire atteindre. On fait encore appel à ce type de stratégie lorsque l'on demande à ses élèves de prévoir le contenu ou le déroulement d'un échange, à l'écoute ou à l'oral, dans le cas d'une simulation. De même, lorsque la lecture, on peut encourager ses élèves à prévoir le contenu d'un article de journal à partir du titre ou à faire un survol de l'article en vue d'en saisir les points importants.

- *L'attention*: prêter attention pour contribuer à l'apprentissage; maintenir son attention au cours de l'exécution d'une tâche.

- *L'autogestion (self-management)*: comprendre les conditions qui facilitent l'apprentissage de la langue et chercher à réunir ces conditions.

Cette stratégie est capitale dans l'apprentissage d'une L2. Elle suppose que l'élève *sache* qu'il peut faire des apprentissages par lui-même et qu'il ait des croyances et des attitudes appropriées dans le processus d'apprentissage. Elle suppose donc un minimum d'autonomie et une grande implication de sa part. En d'autres termes,

s'autogérer signifie que l'élève *recherche activement* les occasions de pratiquer la langue cible en s'exposant volontiers à des situations où il va la réutiliser.

Le fait, par exemple, de s'organiser et de se réserver du temps pour étudier et réviser ses leçons à intervalles réguliers est un exemple de cette stratégie métacognitive.

- *L'autorégulation (self-monitoring)*: vérifier et corriger sa performance au cours d'une tâche d'apprentissage ou d'un acte de communication.

L'autorégulation peut prendre diverses formes: vérifier sa compréhension de l'oral ou à l'écrit, vérifier sa production, son plan de travail, son style d'apprentissage ou même ses stratégies. Cette stratégie métacognitive se manifeste souvent par l'autocorrection, que l'on peut observer chez les meilleurs apprenants.

- *L'identification du problème*: cerner le point central d'une tâche langagière ou d'un aspect de cette tâche qui nécessite une solution en vue d'une réalisation satisfaisante. En d'autres mots, les meilleurs apprenants, ceux qui ont l'habitude d'apprendre, comprennent rapidement ou d'une façon intuitive le but d'une tâche ou d'un exercice. Les autres ont peut-être besoin qu'on le leur explique.

- *L'autoévaluation*: évaluer ses habiletés à accomplir une tâche langagière ou un acte de communication; évaluer le résultat de sa performance langagière ou de ses apprentissages. L'apprenant peut évaluer, par exemple, ses habiletés générales, ce qu'il est capable de faire dans la L2, sa compréhension, sa production, son niveau de compétence à l'oral ou à l'écrit.

2. Les stratégies affectives

Ces stratégies représentent un facteur plus ou moins important dans l'apprentissage d'une langue étrangère où l'apprenant se sent facilement découragé devant la première difficulté face à un document étranger. Les stratégies affectives sont utilisées dans le but de gérer les émotions et la motivation de l'apprenant, et aussi pour fixer la confiance en soi.

3. Les stratégies socio-affectives

Les stratégies socio-affectives impliquent une interaction avec les autres (locuteurs natifs ou pairs) en vue de favoriser l'appropriation de la langue cible ainsi que le contrôle ou la gestion de la dimension affective personnelle accompagnant l'apprentissage. Dans ce cas, l'enseignant peut faire travailler les apprenants en paires ou en groupes pour mener à bien une activité d'apprentissage.

Parmi ces stratégies socio-affectives, il y a:

- *Les questions de clarification et de vérification*: demander de répéter; solliciter auprès du professeur ou d'un locuteur natif des clarifications, des explications ou des reformulations.

- *La coopération*: interagir avec ses pairs dans le but d'accomplir une tâche ou de résoudre un problème d'apprentissage; solliciter de la part d'un locuteur compétent des appréciations au sujet de sa performance ou de son apprentissage.

Les élèves sont invités à travailler ensemble en sous-groupes en vue d'un objectif d'apprentissage commun. Selon O'Malley et Chamot (1990), la recherche a montré que les activités de coopération fournissent d'excellentes occasions de

pratique fonctionnelle et significative en classe, encouragent l'apprenant à adopter des attitudes appropriées face à lui-même et aux autres, et contribuent de façon appréciable à son rendement.

▪ *La gestion des émotions ou la réduction de l'anxiété*: prendre conscience de la dimension affective entourant l'apprentissage d'une L2; se parler à soi-même en vue de réduire le stress accompagnant l'accomplissement d'une tâche d'apprentissage ou d'un acte de communication; utiliser diverses techniques qui contribuaient à la confiance en soi et à la motivation; s'encourager, se récompenser; ne pas craindre de faire des erreurs ou de prendre des risques.

En conclusion on peut dire que la stratégie désigne: 1) des actions; 2) des procédures, des techniques ou des comportements particuliers; 3) le domaine auquel se réfère la stratégie ce sont les stratégies cognitives et métacognitives et affectives; 4) le contexte d'apprentissage dans lequel la stratégie est utilisée est une stratégie d'apprentissage collaboratif; 5) au centre de la situation ou de la tâche visée est la stratégie de la résolution de problème.

Nous allons finir par les mots de H. Holec « ...l'apprenant doit avoir le choix, s'il le désire, d'inscrire sa formation en langue dans un cadre pédagogique défini par lui-même en fonction de ses stratégies d'apprentissage et non par l'enseignant selon ses stratégies d'enseignement ».

Bibliographie

1. Borg, S., *La notion de progression*. Paris, Didier, 2001.
2. Conseil de l'Europe. *Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues: apprendre, enseigner, évaluer*. Editions Didier, 2001.
3. Cuq, J.-P., *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère et seconde*, Paris, 2003.
4. Cyr, P., *Les stratégies d'apprentissage*, Paris, Clé International, 1998.
5. Holec, H. Little, D., Richterich, R., *Stratégie dans l'apprentissage et l'usage des langues*. Editions du Conseil de l'Europe, 1996, p. 7.
6. Houseaye, J., *Le triangle pédagogique*. Berne. Peter Lang SA. 2e édition.
7. Legendre R., *Dictionnaire actuel de l'éducation*, 2e édition, Montréal, Guérin, 1993.
8. Malley, O., Chamot, A. U. cité dans Cyr. *Learning strategies used by beginning and intermediate ESL students*, Language Learning, 35, 1985.
9. Oxford, R., *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*, New York, Newbury House Publishers, 1990.
10. Peters, M., Viola, S., *Stratégies et compétences. Intervenir pour mieux agir*, Montréal, 2003.
11. Robert, J.-P., *Dictionnaire pratique de didactique du FLE*. 2e édition, Paris, Ophrys, 2007, p. 188-190.
12. Robert, P., *Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, Paris, 2007.
13. Tardif, J., *Pour un enseignement stratégique: l'apport de la psychologie cognitive*, Montréal, Québec, 2006.
14. Weinstein, C.E., Mayer, R. E. *The teaching of learning strategies*, dans M. C. Wittrock (Dir.), *Handbook of research on teaching*, New York, Macmillan, 1986.

DEZVOLTAREA LIMBAJULUI SPECIALIZAT PRIN METODA DIALOGULUI

Maria PRUTEANU, Nadejda BÂLICI
Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie
„Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova
Marcel BÂLICI
Universitatea Liberă Internațională din Moldova

The perfectioning of the teaching-learning strategies constitute the researchers' and practitioners' imperative. The modernisation of traditional methods, combined with the learning and independent work activities, with the group instruction ensure a thorough blending of the Romanian medical language by the speakers of other languages.

In this paper the usage methods of some interactive teaching methods and techniques (personal research project, the constructivist model), the dialogue application techniques, bysected with teaching movies, are presented.

The teaching resources are harmoniously blended with the cognitiv ones. The briefing and communication technologies are capitalised through autonomous and collective learning strategies, with the aim of achieving the planned objectives.

Secolul al XXI-lea este caracterizat de permanența schimbărilor. Au loc modificări în domeniile economiei, industriei cu repercusiuni asupra relațiilor interumane. Sistemul educațional contemporan acceptă provocarea de a se sincroniza cu tendințele societății. Sinergica corelare a eforturilor depuse de societate în general și de sistemul de învățământ, în mod special, contribuie la realizarea performanțelor.

Mobilitatea cetățenilor a devenit un mod de viață, iar studiul limbilor străine nu mai are doar un impact educațional, ci și sociocultural. Din perspectiva studierii limbii române ca limbă străină noile circumstanțe sociale constituie noi oportunități de diversificare și eficientizare a strategiilor didactice. Un element fundamental al realității actuale este structura interrelaționării umane. Dialogul constituie partea fundamentală a legăturilor dintre vorbitorii de diferite limbi, deoarece nu implică doar latura referențială, ci și pe cele interculturale și ontologice.

Comunicarea eficientă presupune valorificarea încărcăturii semantice maxime a mesajului. Acest deziderat poate fi realizat dacă sunt create condiții de formare a competențelor de receptare a unui mesaj scris sau oral și de producere a textului scris și oral. Competențele personale ale utilizatorului formează experiența lingvistică și interculturală a acestuia, aspecte indispensabile pentru îndeplinirea

obiectivelor de conviețuire.

Dialogul presupune utilizarea adecvată a principiului alternanței. Utilizatorul își asumă rolul de emițător la:

- selectarea conținutului în vederea construirii unui discurs,
- conferirea unei „arhitecturi” structurale mesajului,
- identificarea unei căi de transmitere a acestuia,
- selectarea contextului în care se va transmite mesajul.

Și de receptor cu rolul de:

- a aplica competențele lingvistice și de comunicare pentru înțelegerea discursului receptat,
- a insera mesajul receptat în cadrul general al realităților sociale, profesionale și atitudinale,
- a construi strategia de răspuns adecvat la discursul receptat conform principiilor general acceptate,
- a selecta mijlocul de oferire a răspunsului,
- a opta pentru un context concret de a reacționa la mesajul receptat.

Așadar, consecutivitatea rolurilor implică activități de consolidare a unor structuri cognitive și atitudinale, de deconstruire și de reconstruire a acestora. Astfel de algoritmi sunt specifici paradigmei constructiviste de învățare pentru care optăm.

Printre activitățile complexe care-i sunt solicitate utilizatorului se înscriu și cele referitoare la competența de comunicare și dialogare. Considerăm relevante constatările făcute de cercetătoarea Barbara D'Annunzio în articolul „Tecniche didattiche per lo sviluppo delle abilità ricettive e produttive e produttive” prezintă specificul formării competențelor de comunicare. „E' l'abilità più complessa e difficile da sviluppare e padroneggiare, perché richiede l'integrazione in tempo reale delle abilità di comprensione e di produzione orale” (D'Annunzio: 22).

Complexitatea proceselor de integrare a competențelor achiziționate în arealul circumstanțial și temporal al utilizatorului se va realiza prin intermediul manifestărilor competențelor de comprehensiune și de producere a unui mesaj scris. Circumstanțele de comunicare la care face referire sursa citată poate fi circumscrisă discursului cotidian. Provocarea pe care o întâmpină utilizatorul și profesorul este să adauge acestor proiecte noi sarcini.

Corpusul de dialoguri pe care-l prezentăm va avea drept element constitutiv fundamental texte bazate pe utilizarea limbajelor specializate. Acesta va cuprinde 25 de texte referitoare la istoria farmaciei, istoria apariției medicamentelor pe parcursul evoluției civilizației umane. Relevanța titlurilor este evidentă pentru studentul medicinist. Modalitatea de selectare a temelor de cercetare poate fi plasată pe axa temporală, dar și pe sistemele fiziologice ale corpului uman.

Resurse didactice autonome

Proiectul interuniversitar are drept finalitate elaborarea autonomă de către utilizator a strategiilor de creare a instrumentelor generate de fluxul comunicativ pentru studiul științific în domeniul istoriei farmaciei. Obținerea rezultatelor finale

se va realiza în cadrul Laboratorului de creare a dialogului și se poate realiza mai devreme sub diverse forme:

- *interviul* (cu specialiști din cadrul universității, dar și cu specialiști din diverse centre de instruire);
- *reportaje* cu interviuri incluse;
- *filme* despre numele notorii ale personalităților care au influențat istoria farmaciei;
- *filme documentare* de prezentare a opiniei utilizatorilor.

Compartimentele Laboratorului de creare a dialogurilor vor face referire la arealul de procesare a informației circumscrise următoarelor domenii:

- Fonetică
- Lexic
- Morfologie
- Sintaxă
- Modele de structurare a textelor.

Din acest motiv, este util să menționăm că folosirea limbajelor specializate se va realiza după ce utilizatorul va depăși nivelurile de competență lingvistică și de comunicare A1 și A2. Pentru formarea competențelor de lectură adecvată, producerea unui mesaj oral este inevitabilă – activitate circumscrisă domeniului *Fonetica*. Însușirea limbajului specializat presupune reluarea unor arhetipuri algoritmice specifice limbajului colocvial. Experiența lingvistică de aplicare a competențelor de lectură va fi utilizată în procesul de comprehensiune a textului cu elemente ale limbajelor specializate. Principiul fundamental al activității laboratorului este crearea mijloacelor de apropiere a utilizatorului de mesaj. Astfel, înserarea Jurnalului triplu ca element al Dicționarului bilingv, realizat de către utilizator are următorul aspect:

- a) Prezentarea lexemului în limba română,
- b) traducerea lexemului în limba maternă,
- c) secvențele audio: prezentarea-model și înregistrarea lecturării lexemului de către utilizator.

Principiul de selectare a lexemelor în limba română va reflecta dificultățile de pronunțare pe care le au utilizatorii din diverse limbi. Accentul se va plasa pe studierea perechilor grafemice: *ă/â*, *v/f*, *t/ț*, *b/p*, precum și pe pronunțarea fonemului corespunzător literelor: *b*, *p*, *ț*. Termenii medicali care includ grupurile de litere cu un grad avansat de pronunțare pentru studenții internaționali sunt: *ci*, *ce*, *gi*, *ge*, *chi*, *che*, *ghi*, *ghe*. Adiacent fiecărui text din cele propuse se solicită crearea de către utilizator a strategiei de elaborare a Dicționarului lexico-fonetic. Termenii medicali selectați conform criteriilor generale vor contribui la minimalizarea dificultăților de pronunțare, ținându-se cont și de problemele de pronunție ale studentului. Doar pentru comparație pot fi vizualizate și informațiile disponibile pe: <http://celi.integrazioni.it> (2).

Laboratorul va avea atașat file de observație completate de către utilizator, prin intermediul cărora el va aprecia eficiența performanțelor individuale. Activitatea de comentare a activităților didactice va avea un rol opțional, iar scopul

acesteia va fi dobândirea unei perspective metacognitive față de procesul de învățare. Fiecare text dintre cele propuse va avea atașată lista lexemelor care, ulterior, vor fi traduse în limba maternă (preconizăm traducerea în limbile: engleză, franceză, arabă, rusă, turcă). Utilizatorul va citi lexemele, înregistrarea lecturii va fi plasată versus lectura model, iar astfel de exerciții vor putea fi realizate în afara spațiului instituționalizat de învățare. Din perspectivă tehnică, prima sarcină a proiectului va fi realizată prin intermediul prezentării informației PDF și punctele de înregistrare atașate fiecărui lexem. Relativ la modalitatea de însușire a lexicului folosit în textele propuse utilizatorilor optăm pentru triada lexem – sens – imagine.

Relevarea sensului unui lexem poate fi realizată prin intermediul folosirii sinonimelor și/sau definițiilor oferite de dicționarele medicale. Utilizarea terminologiei medicale adecvate în cadrul acestui proiect personal al utilizatorului nu reprezintă doar un liant interdisciplinar, rolul de facilitator al profesorului va insera și prezentarea mijloacelor tradiționale sau on-line de identificare a surselor moderne în domeniul terminologiei și științei medicale. În același context putem menționa folosirea legislației naționale și internaționale în domeniul farmaceuticii drept sursă de definire a unor temeni medicali prezenți în textul studiat. Bineînțeles, bibliotecile virtuale ale utilizatorilor vor cuprinde surse de informare de genul: enciclopedii medicale, dicționare de termeni medicali, dicționare explicative, dicționare bilingve/multilingve.

Al doilea item solicitat utilizatorilor va consta în completarea spațiilor libere atașate cu termeni potriviți pentru definițiile propuse. În mod similar, vor fi utilizate sinonimele conform surselor prezentate sau identificate de către utilizatori.

Al treilea pas efectuat de către student este realizarea galeriei de fotografii în baza lexemelor anterior definite. Profesorul va acorda utilizatorilor dreptul de a folosi baza de imagini a proiectului. Studentul va acționa conform opțiunilor oferite: în baza de imagini propusă sau va veni cu propriile imagini pe care le va putea insera în spațiile destinate acestei activități. Utilizarea unor imagini relevante terminologiei medicale se va încadra în comportamentul etic al studentului medicinist, va respecta principiile deontologice și reglementările legislative naționale și internaționale.

O activitate suplimentară realizării acestui item este elaborarea unor albume de fotografii/ilustrații tematice relevante înțelegerii textului cercetat. Fotografiile pot fi realizate de către utilizator în cadrul orelor la disciplinele de profil sau în timpul unor excursii la grădinile botanice, în centrele de producere a medicamentelor, pot fi selectate din lucrările profesorilor cu care ei colaborează (fiind obligatoriu acordul acestora), din baza de imagini ale proiectului (în limitele menționate de către participanții la procesul de învățare). Itemii doi și trei pot genera multiple variante de exerciții realizate conform criteriului asocierii: lexem/sens, lexem/definiție, lexem/imagine. Pot fi create și exerciții de clasificare a lexemelor conform arealului tematic, de realizare a unor grupuri de ilustrații relevante unor contexte concrete de cercetare. Este o bună oportunitate de a folosi cunoștințele achiziționate și în vederea efectuării exercițiilor conform metodelor insuficienței informaționale. Concluzionând, putem afirma că activitățile propuse

pentru realizarea proiectului de cercetare personal pot genera diverse tipuri de sarcini, pe care profesorul și utilizatorul decid să le realizeze cu scopul de a obține un grad mai înalt de comprehensiune a mesajului.

Al patrulea pas va include activitatea de completare a tabelelor, conform grupurilor morfologice și categoriilor gramaticale. Din punct de vedere tehnic, informațiile vor fi prezentate în format PDF, respectându-se criteriile menționate anterior, și/sau li se va cere utilizatorilor să realizeze această sarcină. Astfel, activitatea inițială implică efectuarea multiplelor sarcini în conexiune cu aplicarea competențelor de valorificare a informațiilor obținute în urma consultării dicționarelor. Experiența lingvistică anterioară va fi argumentată de noile circumstanțe în care utilizatorii vor consulta diverse tipuri de dicționare: bilingve, explicative, de antonime, sinonime, neologisme, de locuțiuni și frazeologisme.

Al cincilea punct al proiectului presupune înfăptuirea activităților de învățare în baza competențelor gramaticale. Din perspectiva prezentării tehnice, utilizatorului i se va oferi, în format PDF, lista cu lexemele dintr-un anumit grup morfologic.

Suportul didactic al proiectului cuprinde pe lângă baza de imagini/ilustrații, și filmoteca proiectului. Fiecare text are atașat și un suport video. Segmentarea suportului video adiacent textului se va realiza conform scopului propus. Utilizatorul va face exercițiul de asociere dintre lexemele propuse în format PDF și materialul înregistrat. Segmentarea poate fi înfăptuită la nivel de enunț sau la nivelul unei părți a textului.

Evaluarea nivelului de comprehensiune a unui text scris se poate efectua din multiple perspective: detaliată și de ansamblu. Activitățile care formează abilități de înțelegere amănunțită a textului fac referire la sarcinile de asociere lexem – secvență video, ordonarea acestora conform principiilor de redare a unui mesaj. Sarcinile care au drept obiectiv formarea competențelor gramaticale sunt indisolubil legate de procesul de comprehensiune a modalităților de structurare a unui text, ca mijloc de prezentare a unei informații. Din Portofoliul Electronic al Utilizatorului, elaborat la nivelurile de competență A1 și A2, vor fi extrase informațiile referitoare la clasa morfologică a lexemului. Utilizatorul va folosi, de asemenea, explicațiile oferite de dicționarele on-line și de sursele care prezintă materia necesară în scheme și tabele. Astfel, vor fi propuse activități care vor releva modalitatea de flexionare a lexemului în concordanță cu categoriile gramaticale specifice. Vor fi oferite exerciții care presupun plasarea corectă a formei lexemului în contextul concret al enunțului, de selectare a răspunsului corect din perspectiva opțiunilor duale sau multiple: de redactare a unui text, de elaborare a unor informații despre un proces de descoperire a unui medicament, despre efectele benefice și riscurile pe care, eventual, le poate produce administrarea acestuia.

Resursele didactice ale proiectului implică demonstrarea filmelor care prezintă în mod video textul scris. Astfel de secvențe video pot fi realizate sub forma unor emisiuni televizate sau filme documentare, a unor reportaje de investigare. Grupul de participanți la proiect nu are un caracter flexibil doar cu referire la utilizatori, înglobând, pe lângă grupul de învățare din mediul de învățare

instituționalizat și grupul virtual, dar și pe cel extins, de asemenea, se referă și la activitatea didactică a profesorilor. Profesorul își testează abilitățile ontologice și profesionale de cooperare cu specialiști din diferite domenii: medici, farmaciști, manageri ai centrelor de producere industrială a medicamentelor, specialiști în TIC, jurnaliști, producători, operatori, etc. Proiectul de cercetare al utilizatorului devine o parte a strategiei de perfecționare profesională a profesorului. Cooperarea cu mass-media, în general, și cu instituțiile de televiziune în mod special, presupun acceptarea de ambele părți a regulilor de producere și de prezentare a unui proiect de cercetare.

Referințe bibliografice

4. D'Annunzio, Barbara, *Tecniche didattiche per lo sviluppo delle abilità ricettive e produttive e produttive*, disponibil pe venus.unive.it
5. *Ipariamo a leggere e scrivere l'italiano*, disponibil pe <http://celi.integrazioni.it>

SUGGESTIONS FOR TEACHING AND LEARNING SEMANTIC AND TEXTUAL RELATIONS TO FOREIGN STUDENTS

Lidia STRAH

Universitatea de Stat din Moldova,
Chişinău, Republica Moldova

Linguistic principles of the text at different levels are very important when teaching foreign language and the typical aspects of the text are meant to form a communicative competency. The requirements for the explanation and summarizing texts deal with the development of communication skills and with an interpretation oriented to an accessible communication of the foreign student.

Today, when we live in a time of changes, when the human being is looking for new meanings for his life, understanding of the contemporary world is based on the communicative act – as a primary act. In this regard, the language acquisition (in our case the Romanian language) implies the activation of an action type scheme, which focuses on both general competences and specific competences of the student, formed and developed based on various formative elements. One of the elements is the instructive text as a determinative factor, since by its very essence as a communication phenomenon it implies the perception from the part of the student of the context he/she has to act in.

Therefore, text linguistics principles at different levels are of great importance in teaching a foreign language. One of these principles is the principle of phrasal presentation of the text reflected in the description of the linguistic means used for expressing the relation between the utterances.

Thus, the use of the definite article in German, English and French shall be explained in terms of defining or not defining the object and, consequently, it is common the use of terms that substitute certain words in a sentence, factor which is, as a rule, the object of grammatical and lexical explanation.

Hence, the indications regarding the distinctions of their application are realized in the process of education, being learned through exercises; let's compare, for example, the form and use of the possessive pronoun:

German	<i>sein</i>	<i>ihr</i>	<i>ihre</i>		<i>lui</i>	<i>ei</i>	<i>lor</i>
English	<i>his</i>	<i>her</i>	<i>their</i>	Romanian	<i>său</i>	<i>sa</i>	
French	<i>son</i>	<i>sa</i>	<i>ses</i>		<i>său</i>	<i>sa</i>	<i>la</i>

Morphemes and the periphrastic constructions which express the time, mode, aspect of the action are learnt in the same way, even though when making the rules, the situation aspect or the relational aspect between the sentences is not correspondingly considered.

The languages examined have also certain basic elements of the sentence and, often, coincide as to function and structure; for example, intonation, stress, emphasis and contraposition, consequence of the parts of the sentence, topic and comment relation. The workbooks pay special attention to the differences between them (compare the intonation in attributive and disjunctive-interrogative sentences in English), the use of periphrastic structures instead on emphasis in English and French: *It's he who...*, *C'est lui qui...*, in German: *Er ist...*, in Romanian: *El...*

In this context, it can be mentioned that the expressive means are also known in all the languages and often coincide. The affirmative answer to the question that consists of one sentence is generally a common phenomenon. The requirement to answer with a full sentence, often present when teaching a foreign language, can be justified and tolerated from the point of view of the language teaching theory, from the communicative perspective, but, such answers are not recommended. When teaching a foreign language it is necessary, first of all, to communicate the lexical means that correspond to the text, without giving any additional "textual grammar". This fact also corresponds to the principles referring to the semantic-textual relations and to the communicative-practical laws. Recovering of the key-words through the elements that replace them, such as synonyms, antonyms, explanations, is a common phenomenon in all the languages. However, the main aspect is the knowledge of the synonyms and possible explanations, and the factors of the speech situation become known to the student from the experience of different situation from his/her own culture.

Other aspects typical for the text, such as: thematic and logical separation, adjustment of communication based on the adequate character of the intentions and the situations of use are not destined to be communicated immediately to the foreign students who have already a speech competence.

The theoretical principles referring to the text shall determine, mostly, their setting up into the didactic materials (first of all in the workbooks) and into the teaching methods of the teacher. It is always necessary to direct the work of the foreign students, in order to obtain explicit communicative theoretical and textual knowledge, but, firstly, it is very important to form the verbal communication skills. The process of discovering the peculiarities of the text from the point of view of the method of teaching Romanian to foreign students includes the examination of the text as:

- basis for obtaining certain linguistic and encyclopedic knowledge;
- teaching means for different types of verbal/oral activity (listening, speaking, reading, writing);
- the appreciated and learned result of the teaching-learning process which implies learning and teaching;

For the process of teaching foreign students as basis serve the texts that:

- contain valuable information explaining the reasons;
- correspond to the interests and perception possibilities of the foreign students from a certain group, according to the age and teaching course;
- contain materials in Romanian which shall be used and which shall be learned by the foreign students in order to develop their communication skills;
- contain means used for the formation and development of communication intentions;
- contain logical-object and verbal-situation models.

Based on these findings, we can affirm that the didactic texts shall be structured in dependence of the goal and theme they have. When choosing the texts it is necessary to consider the language, content and the methodical organization, and, thus, the texts can be classified as follows:

- monologue-text, dialogue-text or mixed texts depending on the number of students involved in the communication activity;
- informative, descriptive and narrative texts;
- communication texts of everyday/daily, publicist, science popular, literary and artistic character from the functional and stylistic perspective;
- texts containing new or partially reduced information;
- texts containing a certain number of unknown or un signaled lexical and grammatical phenomena from the perspective of the structure of the spoken language;
- texts destined for speaking, writing, listening and reading – after the speaking activity carried out together with the teaching-learning process of the Romanian as a foreign language;

All these types of texts are and shall obligatorily form the basis when planning the teaching process by the teacher. In certain conditions (linguistic and contextual coincidence of the possibilities of learning the language) these types of texts can be, at the same time, the contents and means of the teaching and learning processes, especially when speaking about reading and listening. The basic text (from the workbook or the information from a newspaper) usually needs a methodical intervention in order to become an efficient source of knowledge and to develop the communication skills of the foreign students. Such a text, named text-reference, shall:

- capture the attention of the foreign students;
- describe actual, interesting, important facts and events from the pragmatic perspective;
- have an initiating structure which would allow students to learn the content and the significance of the unknown linguistic material through the so-called extra-linguistic means, particularly through mimics, gestures and other concrete or intuitive teaching means.

The *text-reference* can be used in the form of communication from the part of the teacher, recorded communication, as a text for reading or conversation between the teacher and the student. Consequently, the text can be paraphrased or can appear spontaneously during the communication process between the teacher

and the foreign student, pursuant to a goal-targeted planning.

The *text-reference* can be consolidated or supplemented depending on its content, linguistic and instructional educational orientation. In this regard, it is especially necessary:

- to form chains of reference words and write them on the blackboard or on a tape in order to explain the thematic relation, as well as the lexical and grammatical means of textual coherence;
- to break in the answer by an additional question in order to check out the level of understanding;
- to request the students to repeat certain sentences in order to strengthen the knowledge and form the habit of using them automatically.

The message of the text presupposes not the content as such, but the expressive unit together with its linguistic form and informational content, present in any communication act.

Thus, the so-called *summarizing explanation text*, as a result of the communication, shall demonstrate both the teacher and the foreign student:

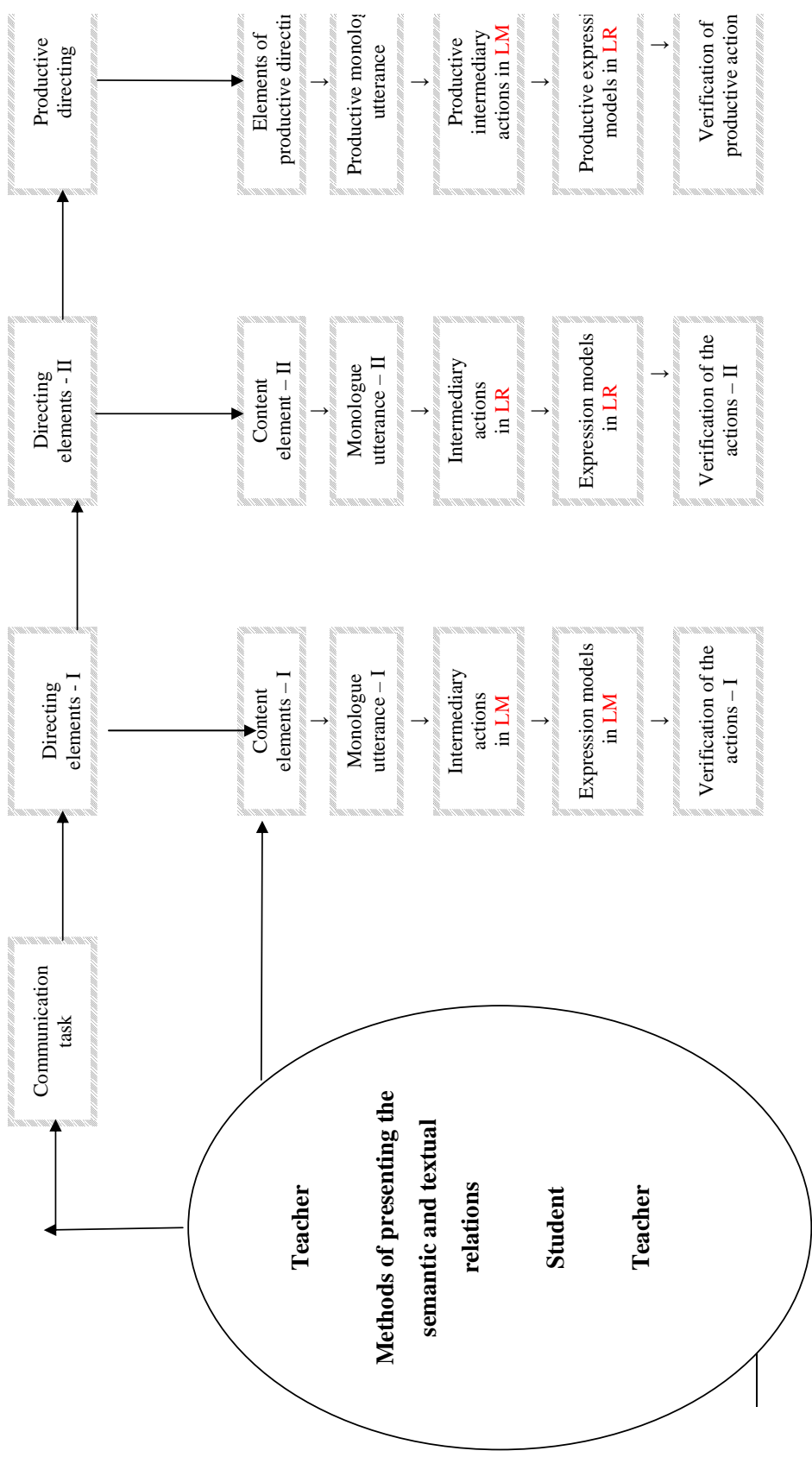
- the level of substantiality and assimilation of linguistic means, used, requested and expected within the text and, thus, the level of correctness and conformity with the norm;
- the level of skills to do freely and in several ways the exercise given in accordance with the thematic orientation and content;
- the ability to correctly realize the communication concepts under the linguistic and situational perspective (inventions, appraisals).

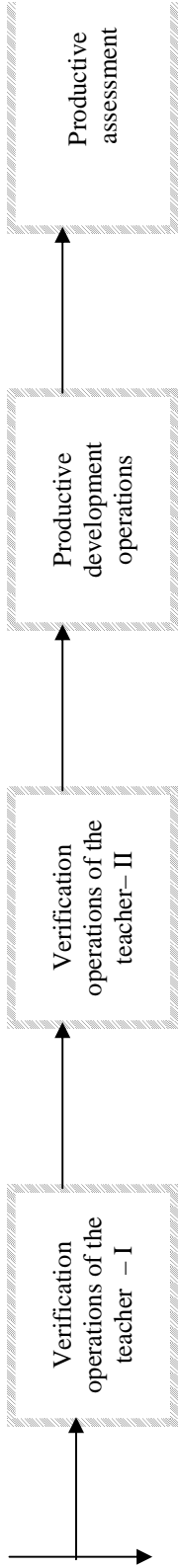
Within the activities on a certain topic, the summarizing explanation texts can have a distinct level of speech and content variants, to wit a departure from the text-reference.

These can contain the materials from the summarizing applicative texts and can direct to the next text on the basis of a new orientation of the initial goal. In this regard, the texts shall be accompanied by the corresponding tasks and exercises.

The numerous requirements towards the summarizing explanation texts can be submitted by the teacher with the aim of differentiation or stimulation of the learning results of the Romanian by foreign students. When making the task and the requirements it should be considered the group atmosphere as it can generate, rarely, a careless communication environment. In an “adequate” environment, communication constitutes the result of the lack of information, of the need to exchange the views and existing divergences. A communication event serves, in each case, the satisfaction of certain personal or socially determined needs. In the process of teaching foreign students, the need of communicating and informing the students, presented in texts, shall be methodically directed. The task given by the teacher is determined by instructional and educational goals, by the development of speaking skills substantiated both theoretically and practically, as well as the necessary procedures for revision and consolidation of the material. When building summarizing explanation text a special attention is given to lexical and grammar means which the students can apply in practice to the extent they possess the language.

Methods of presenting semantic and textual relations

The development of a verbal strategy depends mostly on the manner the foreign students can present schematically the task they have to learn.

The summarizing explanation text aimed at contriving the level of speaking abilities shall be, as a rule, provided with auxiliary indices. These can be:

a) presentation of content references when wording the communication task (CT) within the limits of an oral answer in Romanian (“Speak about the home town, mentioning, at the same time, its geographical location, main companies and what they produce, as well as the town’s rarities and curiosities”);

b) if necessary, additional means;

c) demonstration of visual fine-art stimulants (pictures, drawings etc.)

The next step could facilitate the combination of various auxiliary references. When wording the text, the data can be repeated, reminded or supplemented.

In the suggested chart, it can be seen that the conditions for supplementing the text’s task (description, communication) are presented in a very simple manner.

For accessibility, the *directing elements* (DE), used by the teacher are noted down before the partial solution found by the student, resulted from the *content elements* (CE), regardless of the fact if the directing element has been presented before or during the activity of the student. The broken arrows indicate on the possible variants of transformation of the directing element, of the content element, expression element, units D1 or D2 or various correcting actions.

Through the teacher’s actions the foreign student receives an instruction which urges him to achieve, accordingly, a task of *productive communication* (PC) in Romanian. For this purpose the student shall be announced, through an acknowledgment, about the expected situational and communication result. The presentation of various detailed elements allows the student to clarify the teacher’s expectations and understand that these distinct results are essential for evaluation. In the actions of the foreign student the *directing elements* (DE) are being transformed into *content elements* (CE) according to individual premises and are formulated in the sentences (S) of interior monologue. In case of uncertainty concerning the knowledge of Romanian, these are also accompanied by the intermediary actions in the mother tongue, *surface structures* (D1E1). The surface structure of Romanian (D1E2) is, by including D1E1, a direct translation or the results of adaptation of the foreign students to the possibilities offered by the competence of knowledge of Romanian language as a foreign language for expression. *Verification* (V1) of the own results may influence the choice and order of the content elements following the planned expression, in this regard, or the realization of the further speech. The *teacher’s verification actions* (VD1) generate, in certain cases, the following directing actions and lead to the assessment of the foreign student’s level of learning.

Thereby the final result of development of the student’s communication skills (in the synthesis explanatory text) reflects, first of all, his capacity to correctly use, in accordance with the task given, the means of the Romanian language from the semantic, grammatical and practical point of view. The foreign

student shows the level of learning of the functional elements and of the rules contained in the system of Romanian language and the manner he can use them to achieve the communication task as a given text.

Knowing the rules established by means of theoretical and linguistic researches of the text, pertaining to the thematic and content structure of various text categories, as well as to the conditions of their formation, adequate to the initial concept, are the essential premises for the fundamental scientific organization of the main and introductory texts, of wording the communication tasks. As a rule, the linguistic principles of the text do not consider the methodical and pedagogical conditions which imply an interpretation oriented to a well determined goal, in order to become important for pedagogical goals.

In the process of interpreting the text, the pragmatic composition of the student is very important; it includes the functional use of linguistic resources based on action schemes. Thus, rational and fundamental methodical application of the texts requires a methodically substantiated research. It shall learn the text depending on its philological and general education, and depending on the formation and thoroughness of the elements in accordance with the foreign students' belief and concepts about the world.

At the same time, the researches shall aim at developing conditions that would correspond to the logics of the teaching process and, based on this, to conclude regarding the choice, organization and adaptation of the text, the system of exercises necessary for the consolidation of the knowledge of the language and the measures of conduct with the aim to interiorize the rules and lexical, grammatical, structural and content elements, as well as communicative elements. At the same time, the general communication skills of the foreign students shall be considered, including the skills of using the Romanian language.

But, not all the linguistic principles of the text are compulsory in the same manner for the methodical work. Thus, certain phenomena require a special attention due to a high risk of interference.

Based on the integration of different ideas, there has been made only certain general conclusions regarding the structures and functions of the text and preparation of the foreign students for the work on it.

Bibliography:

1. Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana. *Conversația (structuri și strategii)*, Universitar, 1999, 159 p.
2. Dijk, Teun, Van. *Grammairres textuelles et structures narratives*. În: C. Chabrol(ed) *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris, Larousse, 1983, p.177-207.
3. Habermas, Jurgen. *Cunoaștere și comunicare*, București, 1983, p. 91-117.
4. Гальперин И. Р. *Текст как объект лингвистического исследования*. М., 1987, 139 с.
5. Москальская О. И. *Грамматика текста*. М., 1983 с.
6. Pânzaru, Ioan. *Practici ale interpretării de text*, Polirom, 1999, 242 p.
7. Slama-Cazacu, Tatiana. *Psiholingvistica – o știință a comunicării*, București, 1999, p. 433-596; p. 259-417.
8. Шамова А. Н. *Когнитивный подход к обучению лексике: моделирование и реализации*. – Нипсний Новгород, 2006, 137 с.

